T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TACİKİSTAN'DA X-XVIII. YÜZYIL MİMARİ YAPILARI

Çağlayan HERGÜL

2502160453

Tez Danışmanı

Doç. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ

İSTANBUL 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı	: ÇAĞLAYAN HERGÜL	**Numarası**	: 2502160453
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	: TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI	**Danışmn**	: DOÇ.DR. İBRAHİM ÇEŞMELİ
Tez Savunma Tarihi	: 27.11.2018	**Saati**	: 13:30
Tez Başlığı	: TACİKİSTAN'DA X-XVIII. YÜZYIL MİMARİ YAPILARI		

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- **PROF. DR. ABİD NAZAR MAHDUM**		
2- DOÇ. DR. İBRAHİM ÇEŞMELİ		Kabul
3- DOÇ. DR. ANIL YILMAZ		Kabul
4- DR. ÖGR. ÜYESİ. CENK BERKANT		Kabul
5—DR. ÖGR. ÜYESİ MEHMET ZEREN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF. DR. OSMAN KARATAY		
2- PROF. DR. MUHARREM KESİK		KABUL

ÖZ

TACİKİSTAN'DA X-XVIII. YÜZYIL MİMARİ ESERLERİ

Çağlayan HERGÜL

Tacikistan, güneyinde Afganistan; batısında ve kuzeyinde Özbekistan; doğusunda Çin ve Kırgızistan ile komşu olan bir Orta Asya ülkesidir. %93'ü dağlık olan ve "Dünya'nın Çatısı" adı verilen Pamir Dağları'nın eteğinde uzanan Tacikistan, antik çağlardan günümüze zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Çalışmamızda bu zenginliğin X-XVIII. yüzyıla ait İslâmi dönem yapıları konu edilmiştir. Bu amaçla Soğd bölgesinden başlayarak dağlık Bedahşan bölgesine kadar olan coğrafyada; cami, türbe, medrese ve kale yapılarına ait eserler yerinde incelenmiştir.

"Tacikistan'da X-XVIII. Yüzyıl Mimari Yapıları" başlıklı tezimiz, belirtilen yüzyıllar arasındaki mimari yapılarla ilgili bir katalog çalışmasıdır. Camiler, minareler, mezar yapıları, medreseler, kaleler ve saraylar olarak gruplara ayrılan katalogta, eserlerin detaylı bir şekilde anlatımlarına yer verilmiştir. Bu bölümün sonunda tarihi ve bilimsel kaynaklarda olup günümüze ulaşmayan yapılar ve Tacikistan müzelerinde sergilenen günümüze ulaşmamış yapılara ait mimari unsurlar anlatılmıştır. Her bir yapının anlatımı, metinlerin sonundaki çizim ve fotoğraflarla desteklenmiştir.

Katalog bölümünün ardından, değerlendirme bölümünde yapı grupları, "plan analizi", "cephe analizi", "inşa malzemesi ve teknik", "yapısal unsurlar", "mimari elemanlar" ile "süsleme" bakımından ele alınmıştır. Bu bölümde eserler, Orta Asya'da benzer özellikteki örnekleriyle karşılaştırılarak değerlendirilirmiştir. Değerlendirme bölümü, "İnşa Malzemesi", "Tuğla ve Kerpiç ölçüleri "Geçiş Unsurları ve Örtü Sistemleri" başlıklı tablolarla desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Tacikistan, Fergana, Zerefşan, Amu Derya, Siri Darya, Hisar, Kubadiyan, Hatlon, Mimari, Cami, Mescit, Türbe, Medrese, Kale

ABSTRACT

THE ARCHİTECTURAL MONUMENTS OF 10TH- 18TH CENTURİES İN TADJİKİSTAN

Çağlayan HERGÜL

Tajikistan is a Central Asian country which has neighborhoods with Afghanistan at its south; Uzbekistan at its west and north; China and Kirghizstan at its east. Tajikistan, reaching out the foothills of Pamir Mountain which is called "The Roof of the Earth" and with 93% mountainous area, has a rich cultural heritage from the ancient era to our days. In our study, Islamic term structures that belong to 10th- 18th centuries of this richness are stated. To that end, the pieces that belong to mosque, shrine, madrasah and castle structures were investigated at their places; the geography from Sogd region to the mountainous Badakhshan.

Our thesis namely The Architectural Monuments of 10th- 18th Centuries in Tajikistan is a catalog study on the architectural structures of the stated centuries. In the catalog which is divided into groups as mosques, minarets, tombs, madrasahs, castles, detailed explanations of the studies are given place. In the end of that chapter, the architectural elements of the structures that did not reach our day yet exists in scientific resources and the architectural elements that are exhibited in Tajikistan museums but did not reach our day are told. Explanations of the each structures are supported by drawings and photographs at the end of the texts.

After the catalog section, in the Evaluation Section, structure groups are taken in terms of "plan analysis", "side analysis", "construction materials and technic", "structural elements", "architectural components" and "ornament". In that chapter studies are evaluated by comparing them with the similar samples in the Central Asia. Evaluation chapter is supported with the tables entitled "Construction Analysis", "Brick and Adobe Measurement" and "Transition Elements and Cover Systems".

Key Words: Central Asia, Tajikistan, Ferghana, Zarafshan, Amu Darya, Syr Darya, Hissar, Kubadian, Khatlon, Architecture, Mosque, Tomb, Madrasah, Castle

ÖNSÖZ

Ülkemizdeki sanat tarihi araştırmacılarının Orta Asya üzerine yaptıkları çalışmalar, Sovyetler Birliği'nin dağılması ardından yaygınlaşıp çeşitlenmeye başladı. Bu ilginin kaynağında şüphesiz Anadolu Türk sanatının kökenine dair konuları, bilimsel veriler ışığında araştırarak hak ettiği değeri ortaya koyma çabası vardı. Diğer yandan köken konusunun üzerine yoğunlaşılması beraberinde, Orta Asya coğrafyasında gelişen sanatın yereldeki gelişimini de ortaya koyarak Türk Sanatı tarihçilerini sınırlar ötesinde çalışmalar yapmaya taşıdı. "Tacikistan'da X-XVIII. Yüzyıl Mimari Yapıları" başlıklı çalışmaya karar verdiğimde, düşüncelerim bu fikirlerle yola koyulan sanat tarihçilerimizden farksızdı. Bununla birlikte araştırma alanımızın Türkiye'deki sanat tarihçiler tarafından hiç çalışılmamış olması pek çok soruyu da şahsımıza yöneltti fakat saha ve literatür çalışmalarımın sonucunda elde ettiğim veriler sayesinde bu sorular kendiliğinden yanıt buldu.

Araştırma alanımız olan Tacikistan'a gitmeden önce, Türkiye'de, konumuzla ilgili kaynakların ve çalışmaların yetersizliği, orada ne gibi bir kültürel varlık potansiyeliyle karşılaşacağımız konusunda beni kaygılandırıyordu. 2011 yılında, Tacikistan'daki dört aylık saha, kütüphane ve arşiv çalışmalarımdan elde ettiğim verilerin zenginliği bu kaygımı boşa çıkarttı. Özellikle edindiğim kaynaklar ve sahada incelediğim eserlerin niceliği yanında nitelikleri, çalışmamın sanat tarihi araştırmaları içinde ne gibi bir boşluğu dolduracağını net biçimde ortaya koydu. Saha çalışmalarım sırasında, Kulab'ta Mir Seyyid Ali Hemedânî Türbesi Müzesi'nin anı defterinde gördüğüm, sanat tarihçimiz Nejat Diyarbekirli'nin notu, cesaretimin artmasını sağladı. Sayın Diyarbekirli'nin "Kulab Müzesini 11 Ekim 1990 tarihinde ziyaret ettim. Kültür tarihi malzemelerini hayranlıkla izledim. Tacik kültür mirası son derece zengin ve renkli, en derin taktirlerimle…" yazısının ne derece ihtiyaç duyulan ve doğru bir çalışmaya koyulduğumuzun bir delili olduğunu anladım.

Tez çalışmamın başlangıcından sonuna dek desteklerini esirgemeyen, bana daima yol gösteren, bilimsel bakış açımı her daim geliştiren, temizin değerine ve

bilimin gücüne tekrar tekrar inanmamı sağlayan çok değerli hocam Doç. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ'ye teşekkürlerimi sunarım.

Tarih biliminin inceliklerini tanımamı ve bilimsel düşünme duyarlılığı kazanmamı sağlayan değerli hocam Doç. Dr. Ali Osman KARATAY'a, desteklerinden dolayı minnettarım.

Çalışmam boyunca gösterdikleri ilgi ve destekleri için Doç. Dr. Anıl YILMAZ'a ve Prof. Dr. Abid Nazar MAHDUM'a; Rusça kaynakların çevirilerini yapan değerli meslektaşım, Öğr. Gör. Lola KADİROVA'ya, Farsça kitabelerin çevirilerini yapan Refet Yalçın BALATA'ya; Arapça çeviriler için Ragit MUHAMMED'e teşekkürlerimi sunarım. Tacikistan'da saha, arşiv ve kütüphane çalışması yapmama olanak sağlayan Tacikistan Bilimler Akademisi üyesi, Dr. Lola DODKHUDOEVA'ya ve Prof. Dr. Rüstem MUKİMOV'a da teşekkür borçluyum. Tacikistan Bilimler Akademisi Kütüphanesi çalışanı ve (babası) merhum Prof. Dr. Numan Negmatoviç NEGMATOV'un kütüphanesinden faydalanmama olanak sağlayan Saodat NEGMATOV'a; Tacikistan'da barınma ve rehberlik konusunda yardımlarını aldığım değerli arkadaşım Ahliddin HABİROV'a ve Zerafşan Vadisi araştırmalarındaki desteği için değerli meslektaşım Katherine HUGHES'a sonsuz teşekkür ederim.

Çalışmamın başından sonuna kadar bana büyük bir özveri ve sabırla destek olmasının yanı sıra tezimin redaksiyonunda yardımcı olan sevgili eşim Burcu HERGÜL'e şükranlarımı sunarım.

Sahip oldukları değerlerin farkında olarak yüzyıllar boyu topraklarında yaşayan tasavvuf kültürünün cömertliğini, alçak gönüllüğünü, misafirperverliğini unutmayan hatır şinas Tacikistan halkına, canı gönülden teşekkür ederim.

Çağlayan Hergül

2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **IIIII**
ABSTRACT ..... **IVV**
ÖNSÖZ ..... **VII**
İÇİNDEKİLER ..... **VIIIII**
ÇİZİMLER LİSTESİ ..... **XIIIII**
RESİMLER LİSTESİ ..... **XXII**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **LXIIIII**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

TACİKİSTAN'IN COĞRAFİ DURUMU VE TARİHÇESİ

1.1. Tacikistan'ın Coğrafi Durumu 10
1.2. Tacikistan'ın Tarihçesi 13

İKİNCİ BÖLÜM

TACİKİSTAN'DA MİMARİ GELİŞİM

2.1. VIII. Yüzyıla Kadar 25
2.2. IX-XIX. Yüzyıl 29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KATALOG

3.1. Camiler 34
3.1.1. Abdullah Han Camisi 34
3.1.2. Gök Kubbe Camisi (Abdüllatif Sultan Mescidi) 54
3.1.3. Alim Dodko Camisi 84
3.1.4. Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi 92
3.1.5. Sengin Camisi 105
3.1.6. Laylak Uya Camisi 117
3.1.7. Hoca Sarboz Camisi 126
3.1.8. Beşkend Namazgâhı 133
3.2. Minareler 142
3.1.9. Aini Minaresi 142

3.2.10. Fatmev Köyü Minaresi 149
3.2.11. Rarz Köyü Minaresi 154
3.3. Mezar Yapıları 160
3.3.12. Hoca Ruşnai Türbesi 160
3.3.13. Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi 167
3.3.14. Hoca Yelda Türbesi 194
3.3.15. Şeyh Muslihiddin Türbesi 200
3.3.16. Hoca Bakırgan Türbesi 219
3.3.17. Baba Tago-i Velî Türbesi 226
3.3.18. Adjina Han Türbesi 243
3.3.19. Sarı Türbe 252
3.3.20. Hazreti Şah Türbesi 265
3.3.21. Hûdâyâr Velâmî Türbesi 270
3.3.22. Abdülkadir Celoni Türbesi 281
3.3.23. Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi) 292
3.3.24. Gümbez Türbesi 300
3.3.25. Muhammed Başara Türbesi 311
3.3.26. Hazreti Burk Türbesi 347
3.3.27. Hoca Hatemi Âzâm Türbesi 352
3.3.28. Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe 362
3.3.29. Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe 373
3.3.30. Mahdûmî Âzâm Türbesi 389
3.3.31. Mevlânâ Abidin Türbesi 408
3.3.32. Hoca Mevlânâ Tacettin Türbesi 417
3.3.33. Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi 425
3.3.34. Mir Seyyid Ali Hemedânî Türbesi 433
3.3.35. Şahı Homuş Türbesi 450
3.3.36. Hoca Said Türbesi 462
3.3.37. Hoca Durbad Türbesi 469
3.3.38. Hoca Sarboz Türbesi 482
3.3.39. Tillo Haloci Türbesi 490

3.4. Medreseler 495
3.4.40. Mir Receb Dodko Medresesi 495
3.4.41. Hoca Meşhed Medresesi 531
3.4.42. Eski Medrese 574
3.4.43. Yeni Medrese 597
3.5. Kaleler 608
3.5.44. Hocent Kalesi 608
3.5.45. Hisar Kalesi 615
3.6. Saray Yapısı 628
3.6.46. Hulbuk Sarayı 628
3.7. Tarihi ve Bilimsel Kaynaklarda Olup Günümüze Ulaşamayan Yapılar 643
3.7.1. Mezar yapıları 643
3.7.1.47. Ak Türbe 643
3.7.1.48. Kum Türbe 648
3.7.1.49. Tuba Han Türbesi 650
3.7.1.50. Emîr Seyyid Hüseynî Türbesi 654
3.7.2. Camiler 655
3.7.2.51. Köhne Mescit 655
3.7.2.52. Berlyaş Köyü Mescidi 657
3.7.2.53. Yartı Gumbez Mescidi 659
3.7. 3. Saraylar 661
3.7.3.54. Devlet Saray 661
3.8. Tacikistan Müzelerinde Sergilenen Günümüze Ulaşmayan Camilere Ait Mimari Unsurlar 662
3.8.1. Ahşap sütunlar 662
3.8.1.55. Kurut Köyü Camisi Ahşap Sütunu 662
3.8.1.56. Urmitan Köyü Camisi Ahşap Sütunu 670
3.8.2. Mihraplar 674
3.8.2.57. Aşt (Sekiz Sahabe) Mihrabı 674
3.8.2.58. İskodar Köyü Camisi Mihrabı 679
3.9.EK 689

3.3.59. Rarz Mescidi 689

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

4.1. Yapı Gruplarının Plan Bakımından Analizi 700
4.1.1. Camiler 700
4.1.2. Türbeler 704
4.1.3. Medreseler 708
4.1.4. Kaleler 709
4.1.5. Saraylar 710
4.2. Yapı Gruplarının Cephe Bakımından Analizi 710
4.2.1. Camiler 710
4.2.2. Türbeler 711
4.2.3. Medreseler 712
4.3. İnşa Malzemesi ve Teknik 712
4.3.1. Kerpiç 712
4.3.2. Tuğla 713
4.3.3. Ahşap 713
4.3.4 Alçı 714
4.3.5. Çini 714
4.4. Yapısal Unsurlar 715
4.4.1. Taşıyıcılar 715
4.4.1.1. Sütun ve Payeler 715
4.4.1.2. Kemerler 719
4.4.1.3. Kasnaklar 719
4.4.1.4. Mukarnaslar 720
4.4.2. Geçiş Unsurları 722
4.4.2.1. Tromplar 722
4.4.2.2. Pandantifler 725
4.4.3. Örtü Sistemleri 728
4.4.3.1. Tonozlar 728
4.4.3.2. Belhî Tonoz 728

4.4.3.3. Kubbeler 729
4.5. Mimari Elemanlar 729
4.5.1. Taçkapılar 729
4.5.2. Kuleler (Güldesteler) 730
4.5.3. Minareler 731
4.5.4. Mihraplar 731
4.6. Süsleme 732
4.6.1. Geometrik 732
4.6.2. Bitkisel 735
4.6.3. Figürlü 736
4.6.4. Hat 736
SONUÇ 738
EK: 766
ÖZGEÇMİŞ 783

ÇİZİMLER LİSTESİ

Çizim 1: Tacikistan'da yerleşim merkezleri ve mimari eserleri (Ç. Hergül) 12

Çizim 2: Taht-ı Sengin planı 25

Çizim 3: Pencikent Tapınak I-II 26

Çizim 4: Adjina Tepe Budist Manastırı'nın güneydoğu bölümünün rekonstrüksiyonu 27

Çizim 5: Abdullah Han Camisi, plan 38

Çizim 6: Gök Kubbe Camisi, planı 59

Çizim 7: Gök Kubbe Camisi, cephe çizimi 60

Çizim 8: Alim Dodko Camisi, 1955 yılındaki planı 87

Çizim 9: Alim Dodko Camisi, 1976 yılında çizilmiş planı 88

Çizim 10: Alim Dodko Camisi, 1976 yılında çizilmiş kesiti 88

Çizim 11: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, planı 95

Çizim 12: Sengin Camisi, planı 107

Çizim 13: Laylak Uya Camisi, planı 119

Çizim 14: Laylak Uya Camisi, doğu cephenin çizimi 119

Çizim 15: Hoca Sarboz Camisi, restitüsyon planı 128

Çizim 16: Beşkend Namazgâhı, planı 135

Çizim 17: Aini Minaresi, cephe çizimi 144

Çizim 18: Fatmev Köyü Minaresi, cephe ve plan çizimi 151

Çizim 19: Rarz Köyü Minaresi, cephe çizimi 156

Çizim 20: Hoca Ruşnai Türbesi, planı 162

Çizim 21: Hoca Ruşnai Türbesi, güney cephenin ilüstrasyonu 162

Çizim 22: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, ahşap konstrüksiyonlu yapının üst örtü planı 171

Çizim 23: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, kesit çizimi 172

Çizim 24: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvardaki ahşap konstrüksiyonun doğudan görünüşü 173

Çizim 25: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, kesit çizimi 174

Çizim 26: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güney ve batı duvardaki ahşap panolardan detay çizimleri 175

Çizim 27: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarın ahşap panolarından detay çizimleri 175

Çizim 28: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güneybatı köşedeki sütunun başlığının detay çizimi 176

Çizim 29: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güneybatı köşedeki sütunun çizimleri 176

Çizim 30: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, doğu duvarının kuzey konsolunun altındaki kitabenin detay çizimi 177

Çizim 31: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarındaki kuzey konsolun altındaki kitabenin detay çizimi 177

Çizim 32: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güney duvarın sağındaki konsolun çizimleri 178

Çizim 33: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güney duvarın solundaki konsolun çizimleri 178

Çizim 34: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarının güneyindeki konsolun çizimleri 179

Çizim 35: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarının kuzeyindeki konsolun çizimleri 179

Çizim 36: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, kuzey duvarının sağındaki konsolun çizimleri 180

Çizim 37: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, kuzey duvarının solundaki konsolun çizimleri..... 180

Çizim 38: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, doğu duvarının kuzeyindeki konsolun çizimleri..... 181

Çizim 39: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, doğu duvarının güneyindeki konsolun çizimleri..... 181

Çizim 40: Hoca Yelda Türbesi, planı (Ç. Hergül)..... 196

Çizim 41: Şeyh Muslihiddin Türbesi, plan..... 205

Çizim 42: Şeyh Muslihiddin Türbesi, kesit çizimi..... 206

Çizim 43: Şeyh Muslihiddin Türbesi, güney cephenin çizimi..... 206

Çizim 44: Hoca Bakırgan Türbesi, plan (Ç. Hergül)..... 221

Çizim 45: Baba Tago-i Velî Türbesi, planı..... 229

Çizim 46: Adjina Han Türbesi, planı..... 245

Çizim 47: Sarı Türbe, planı..... 255

Çizim 48: Hazreti Şah Türbesi, plan..... 267

Çizim 49: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, planı..... 272

Çizim 50: Abdulkadir Celoni Türbesi, planı..... 283

Çizim 51: Abdulkadir Celoni Türbesi, kesit çizimi..... 284

Çizim 52: Abdulkadir Celoni Türbesi, güney cephe çizimi..... 284

Çizim 53: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi) planı..... 294

Çizim 54: Gümbez Türbesi, kesit ve planı..... 302

Çizim 55: Gümbez Türbesi'nin idealize edilmiş plan şeması..... 303

Çizim 56: Gümbez Türbesi, güney cephenin çizimi..... 304

Çizim 57: Gümbez Türbesi, güney cephenin ilistürasyonu..... 304

Çizim 58: Gümbez Türbesi, doğu cephenin çizimi..... 305

Çizim 59: Muhammed Başara Türbesi, planı 319
Çizim 60: Muhammed Başara Türbesi, kuzeybatı cephenin çizimi 320
Çizim 61: Muhammed Başara Türbesi, kesit planı 320
Çizim 62: Muhammed Başara Türbesi, kesit planı 321
Çizim 63: Muhammed Başara Türbesi, taçkapı çizimi 322
Çizim 64: Muhammed Başara Türbesi, mihrabın kesidi ve cephesinin çizimleri 323
Çizim 65: Muhammed Başara Türbesi, çift kemer altındaki sandukalar 324
Çizim 66: Muhammed Başara Türbesi, mihrabın kuzeyindeki hücrede yer alan sanduka 324
Çizim 67: Hazreti Burh Türbesi, 1992 yılında D. A. Nazilov tarafından çizilmiş planı 349
Çizim 68: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, planı (Ç. Hergül) 354
Çizim 69: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, planı 364
Çizim 70: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, kesit çizimi 365
Çizim 71: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, batı duvarının çizimi 365
Çizim 72: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, taçkapı kanatlarının çizimi 366
Çizim 73: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, planı 376
Çizim 74: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, kuzey cephenin çizimi 377
Çizim 75: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, kesit çizimi 377
Çizim 76: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, taçkapı çizimi 378
Çizim 77: Mahdûmî Âzâm Türbesi, plan 393
Çizim 78: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, planı (Ç. Hergül) 419
Çizim 79: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, plan 437
Çizim 80: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, kesit çizimi 437

Çizim 81: Şahî Homuş Türbesi, planı 452
Çizim 82: Şahî Homuş Türbesi, kesit çizimi 453
Çizim 83: Hoca Said Türbesi, planı 464
Çizim 84: Hoca Said Türbesi, kesit çizimi 464
Çizim 85: Hoca Durbad Türbesi, plan 471
Çizim 86: Hoca Durbad Türbesi, cenazelik katı planı 471
Çizim 87: Hoca Durbad Türbesi, doğu cephenin restorasyon öncesine ait çizimi 472
Çizim 88: Hoca Durbad Türbesi, güney cephenin restorasyon öncesine ait çizimi 472
Çizim 89: Hoca Sarboz Türbesi, duvarların restitüsyon planı 484
Çizim 90: Tillo Haloci Türbesi, restitüsyon planı 491
Çizim 91: Mir Recep Dodko Medresesi planı 499
Çizim 92: Hoca Meşhed Medresesi, plan 537
Çizim 93: Hoca Meşhed Medresesi, güney cephenin rekonstrüksiyon çizimi ... 538
Çizim 94: Hoca Meşhed Medresesi, A-A' kesiti 538
Çizim 95: Hoca Meşhed Medresesi, gurhane mekanı B-B' kesiti 539
Çizim 96: Hoca Meşhed Medresesi, mescit C-C' kesiti 539
Çizim 97: Hoca Meşhed Medresesi, mihrabın cephe ve kesit çizimleri 540
Çizim 98: Hoca Meşhed Medresesi, güney cephenin batı duvarındaki sağdan ilk nişteki süsleme 540
Çizim 99: Hoca Meşhed Medresesi, güney cephenin batı duvarındaki sağdan ikinci nişteki süsleme 541
Çizim 100: Hoca Meşhed Medresesi, güney cephenin batı duvarındaki sağdan üçüncü nişteki süsleme 541

Çizim 101: Hoca Meşhed Medresesi, güney cephenin batı duvarındaki sağdan dördüncü nişteki süsleme 542

Çizim 102: Hoca Meşhed Medresesi, mescit mekanı tromplarından örnek cephe, kesit ve plan çizimleri 542

Çizim 103: Hoca Meşhed Medresesi, mescit mekanı kasnak içindeki batı ve doğu körkemerlerinin cephe çizimleri 543

Çizim 104: Hoca Meşhed Medresesi, gurhane mekanı tromplarından örnek cephe, kesit ve plan çizim 543

Çizim 105: Hoca Meşhed Medresesi, gurhane mekanı kasnağının içindeki batı ve doğu körkemerlerinin cephe çizimleri 544

Çizim 106: Hoca Meşhed Medresesi, yapının aksonometrik restitüsyon çizimi 544

Çizim 107: Eski Medrese, plan 578

Çizim 108: Yeni Medrese, alt kat planı 601

Çizim 109: Yeni Medrese, üst kat planı 601

Çizim 110: Hocent şehrinin XVIII-XIX. yüzyıldaki sur duvarları ve iç kalesi (koyu ve kalın çizgilerle belirtilmiş alanlar) 611

Çizim 111: Hocent şehrinin iç kale surlarının restorasyon öncesindeki planı ... 612

Çizim 112: Hocent şehrinin iç kalesi restitüsyon çizimi 613

Çizim 113: Hisar Kalesi, iç kale ve çevresinin haritası 618

Çizim 114: Hulbuk Sarayı, plan 630

Çizim 115: Hulbuk Sarayı, alçı panolardan örnek çizim 631

Çizim 116: Hulbuk Sarayı, alçı panolardan örnek çizim 631

Çizim 117: Hulbuk Sarayı, duvar fresklerine ait bir çizim 632

Çizim 118: Hulbuk Sarayı, duvar süslerine ait rekonstrüksiyon çizimi 632

Çizim 119: Hulbuk Sarayı, taçkapının rekonstrüsiyon çizimi 633

Çizim 120: Ak Türbe, planı 645
Çizim 121: Ak Türbe, taçkapı cephe çizimi 646
Çizim 122: Ak Türbe, kesit çizimi 646
Çizim 123: Kum Türbe, kesit ve plan 649
Çizim 124: Tuba Han Türbesi, plan 652
Çizim 125: Tuba Han Türbesi, sandukanın çizimi 652
Çizim 126: Tuba Han Türbesi, sandukanın süslemelerinden parçalar 653
Çizim 127: Köhne Mescit, plan 656
Çizim 128: Berlyaş Köyü Mescidi, plan 658
Çizim 129: Berlyaş Köyü Mescidi, doğu cephesinin restitüsyon çizimi 658
Çizim 130: Yartı Gumbez Mescidi, plan 660
Çizim 131: Kurut Köyü Camisi ahşap sütununun ve başlığın çizimi 664
Çizim 132: Urmitan Köyü Camisi ahşap sütununun ve başlığın detay çizimi ... 672
Çizim 133: Aşt (Sekiz Sahabe) mihrabı, cephe ve kesit çizimleri 676
Çizim 134: İskodar Köyü Camisi mihrabı, cephe, kesit ve plan çizimleri 682
Çizim 135: İskodar Köyü Camisi mihrabı, cephe çizimi 683
Çizim 136: Beşkent Namazgâhı, payelerden örnek şematik çizim (Ç. Hergül) . 717
Çizim 137: Gök Kubbe Camisi, payelerden örnek şematik çizim (Ç. Hergül) .. 717
Çizim 138: Abdullah Han Camisi, payelerden örnek şematik çizim (Ç. Hergül) 718
Çizim 139: Hoca Meşed Medresesi, tropmlardan örnek şematik çizim (Ç. Hergül) 724
Çizim 140: Gök Kubbe Camisi, tropmlardan örnek şematik çizim (Ç. Hergül) 724
Çizim 141: Baba Tago-i Velî, pandantiflerden örnek şematik çizim (Ç. Hergül) 726

Çizim 142: Abdülkadir Celonî Türbesi, pandantiflerden örnek şematik çizim (Ç. Hergül)..... 726

Çizim 143: Muslihiddin Türbesi, pandantiflerden örnek şematik çizim (Ç. Hergül) 727

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Abdullah Han Camisi, kuzeybatı yönden genel görünüş 39

Resim 2: Abdullah Han Camisi, ana caddeye bakan kuzeybatı yönden görünüş. 39

Resim 3: Abdullah Han Camisi, avlunun kuzeydoğusundan görünüş 40

Resim 4: Abdullah Han Camisi, ana cadde yönündeki sonradan eklenen kanadın avludan görünüşü 40

Resim 5: Abdullah Han Camisi, avlunun güneydoğudan görünüşü..... 41

Resim 6: Abdullah Han Camisi, minareden görünüş..... 41

Resim 7: Abdullah Han Camisi, güneydoğu yönden görünüş 42

Resim 8: Abdullah Han Camisi, 1970 yılında yapılan restorasyon sırasında yapının güneydoğusundan çekilmiş bir fotoğraf (Abdullah Han Camisi imamı Abdullahsattar Narzullayev'in arşivinden)..... 42

Resim 9: Abdullah Han Camisi, güneydoğu ve kuzeydoğu cepheler 43

Resim 10: Abdullah Han Camisi, 1955 yılından bir fotoğraf..... 43

Resim 11: Abdullah Han Camisi, kuzeydoğu cephe..... 44

Resim 12: Abdullah Han Camisi, taçkapı 44

Resim 13: Abdullah Han Camisi, taçkapının sağ tarafındaki dama çıkan merdivenin giriş açıklığı 45

Resim 14: Abdullah Han Camisi, taçkapının sağ tarafındaki dama çıkışı sağlayan merdiven 45

Resim 15: Abdullah Han Camisi, taçkapının sol tarafındaki yüzeysel dekoratif niş 46

Resim 16: Abdullah Han Camisi, harim ana girişi 46

Resim 17: Abdullah Han Camisi, harimin orta mekanından görünüş..... 47

Resim 18: Abdullah Han Camisi, harimin orta mekandaki üst örtü geçiş unsurları 47

Resim 19: Abdullah Han Camisi, mihrap 48

Resim 20: Abdullah Han Camisi, harimin güneydoğu mekanını kubbeli ana mekana bağlayan açıklıktan görünüş 48

Resim 21: Abdullah Han Camisi, kuzeybatı mekanını kubbeli ana mekana bağlayan açıklıktan görünüş 49

Resim 22: Abdullah Han Camisi, harim güneydoğu mekanının kuzeybatı duvarı 49

Resim 23: Abdullah Han Camisi, harimin güneydoğu mekanındaki üst örtüyü taşıyan payelerden biri 50

Resim 24: Abdullah Han Camisi, harim güneydoğu mekanının güneydoğu duvarı 50

Resim 25: Abdullah Han Camisi, harim güneydoğu mekanının üst örtü geçişlerinden bir görünüş 51

Resim 26: Abdullah Han Camisi, harimin kuzeybatı mekanının güneydoğu duvarı 51

Resim 27: Abdullah Han Camisi, harim kuzeybatı mekanının üst örtüsünü taşıyan payeler 52

Resim 28: Abdullah Han Camisi, harimin kuzeybatı mekanının kuzeybatı duvarı 52

Resim 29: Abdullah Han Camisi, harimin kuzeybatı mekanının üst örtü geçişlerinden detay 53

Resim 30: Abdullah Han Camisi, harimin kuzeybatı mekanının kuzey kemeri içindeki nişe dönüştürülmüş pencereden bir görünüş 53

Resim 31: Gök Kubbe Camisi, kuzeydoğu yönden genel görünüş 60

Resim 32: Gök Kubbe Camisi, doğu cephesinden görünüş 61

Resim 33: Gök Kubbe Camisi, güneybatı yönden görünüş 61

Resim 34: Gök Kubbe Camisi, kuzey cephesinden görünüş 62

Resim 35: Gök Kubbe Camisi, kuzeybatı yönden batı cephesinin görünüşü..... 62
Resim 36: Gök Kubbe Camisi, güneybatı yönden batı cephesinin görünüşü..... 63
Resim 37: Gök Kubbe Camisi, üst örtünün dıştan görünüşü..... 63
Resim 38: Gök Kubbe Camisi, avlu taçkapısı içten görünüş..... 64
Resim 39: Gök Kubbe Camisi, avlu doğu cephesinin kuzeyinden görünüş..... 64
Resim 40: Gök Kubbe Camisi, avlu doğu cephesinin güneyinden görünüş..... 65
Resim 41: Gök Kubbe Camisi, avlunun kuzey cephesi..... 65
Resim 42: Gök Kubbe Camisi, avlu kuzey cephesinin doğusundan görünüş 66
Resim 43: Gök Kubbe Camisi, avlunun güney cephesinden görünüş..... 66
Resim 44: Gök Kubbe Camisi, harim taçkapısı..... 67
Resim 45: Gök Kubbe Camisi, avlunun batı cephesi, harim yan girişi..... 67
Resim 46: Gök Kubbe Camisi, harim taçkapısının güney kanadı..... 68
Resim 47: Gök Kubbe Camisi, güney revakın batısındaki sınıf..... 68
Resim 48: Gök Kubbe Camisi, harim orta mekanının mihrap önü genel görünüşü 69
Resim 49: Gök Kubbe Camisi, harim orta mekanının üst örtü sisteminden görünüş 69
Resim 50: Gök Kubbe Camisi, kubbeye geçiş 70
Resim 51: Gök Kubbe Camisi, mihrabın bulunduğu niş 70
Resim 52: Gök Kubbe Camisi, mihrabı içine alan niş kemerinin ayaklarındaki Farsça yazılar..... 71
Resim 53: Gök Kubbe Camisi, mihrabı içine alan derin sivri kemerin ayaklarındaki Farsça yazılar..... 71
Resim 54: Gök Kubbe Camisi, harimin orta mekanını kuzeydeki bölüme bağlayan açıklık..... 72

Resim 55: Gök Kubbe Camisi, harimin orta mekanını güneydeki mekana bağlayan giriş açıklık 72

Resim 56: Gök Kubbe Camisi, harim güney mekanın kuzey duvarı 73

Resim 57: Gök Kubbe Camisi, harim güney mekanın doğu duvarı 73

Resim 58: Gök Kubbe Camisi, harim güney mekanının orta mekana açılan girişi 74

Resim 59: Gök Kubbe Camisi, harim güney mekanı, üst örtüyü taşıyan paye 74

Resim 60: Gök Kubbe Camisi, harim kuzey mekanının güney duvarı 75

Resim 61: Gök Kubbe Camisi, harim kuzey mekanının orta mekana açılan girişi 75

Resim 62: Gök Kubbe Camisi, harim kuzey mekanı, üst örtüyü taşıyan paye 76

Resim 63: Gök Kubbe Camisi, harim taçkapısının kuzey kanadı 76

Resim 64: Gök Kubbe Camisi, harim taçkapısının güney kanadı 77

Resim 65: Gök Kubbe Camisi, harim taçkapısının alınlığından görünüş 77

Resim 66: Gök Kubbe Camisi, harim taçkapısının kuzey ayağının içindeki süslemeden detay 78

Resim 67: Gök Kubbe Camisi, harim taçkapısının kemer karnı boyunca uzanan süslemelerden detay 78

Resim 68: Gök Kubbe Camisi, orta mekanın kuzeydoğu duvarının alt sıra çini süslemeleri 79

Resim 69: Gök Kubbe Camisi, orta mekanın kuzeybatı duvarının alt sıra çini süslemeleri 79

Resim 70: Gök Kubbe Camisi, orta mekanın güneybatı duvarının alt sıra çini süslemeleri 80

Resim 71: Gök Kubbe Camisi, orta mekanın güneydoğu duvarının alt sıra çini süslemeleri 80

Resim 72: Gök Kubbe Camisi, batı duvardaki çini süslemelerden detay 81

Resim 73: Gök Kubbe Camisi, mihrabı içine alan derin sivri kemerli nişin kavsara süslemesi detayı 81

Resim 74: Gök Kubbe Camisi, mihrabı içine alan derin nişin kavsara süslemesi detayı 82

Resim 75: Gök Kubbe Camisi, harimin kuzey mekanı, üst örtüyü taşı taşıyan ayağın başlığındaki mukarnas süsleme 82

Resim 76: Gök Kubbe Camisi, harim güney mekan, üst örtüyü taşıyan ayağın başlığındaki mukarnas süsleme 83

Resim 77: Alim Dodko Camisi, 1990'lı yıllar 89

Resim 78: Alim Dodko Camisi, doğu cephe 1976 yılı 89

Resim 79: Alim Dodko Camisi, batı cephe 1976 yılı 90

Resim 80: Alim Dodko Camisi, doğu revakın içinden görünüş, 1976 yılı 90

Resim 81: Alim Dodko Camisi, güney revakın içinden görünüş, 1976 yılı..... 91

Resim 82: Alim Dodko Camisi, doğu duvarın güney köşe sütununun süsleme detayı, 1976 yılı 91

Resim 83: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, avludan genel görünüş 96

Resim 84: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, kuzeydoğu yönden genel görünüş 96

Resim 85: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, güneyde devam eden harimden görünüş 97

Resim 86: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, orijinal harimin doğu cephesi..... 97

Resim 87: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, orijinal harimin günümüzde eklenmiş son cemaat yeri 98

Resim 88: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, kuzey cephe 98

Resim 89: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, batı cephe..... 99

Resim 90: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, batı cephenin kuzey duvarındaki pencere açıklıkları 99

Resim 91: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, batı cephenin güney duvarı 100

Resim 92: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, kuzey ve batı duvar önüne açılmış boşluktan görülen yapının zemin kotu 100

Resim 93: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, kuzey ve batı duvar önüne açılmış boşluktan görünen yapının zemin kotu..... 101

Resim 94: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, harime güneydoğu yönden bakış 101

Resim 95: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, harime güneybatı yönden bakış..... 102

Resim 96: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, harime kuzeydoğu yönden bakış 102

Resim 97: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, mihrap önü mekanı..... 103

Resim 98: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, harimin güney birimindeki pencere açıklığı 103

Resim 99: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, harimin kuzey birimindeki pencere açıklığı 104

Resim 100: Sengin Camisi, genel görünüş..... 108

Resim 101: Sengin Camisi, 1950 yılına ait bir fotoğraf 108

Resim 102: Sengin Camisi, kuzey cephe..... 109

Resim 103: Sengin Camisi, batı cephe 109

Resim 104: Sengin Camisi, doğu cepheden 1970'li yıllara ait bir fotoğraf..... 110

Resim 105: Sengin Camisi, doğu cephe 110

Resim 106: Sengin Camisi, güney cephe 111

Resim 107: Sengin Camisi, üst örtü 111

Resim 108: Sengin Camisi, güney revak..... 112

Resim 109: Sengin Camisi, harim doğu duvarı 112

Resim 110: Sengin Camisi, üst örtü geçiş unsurları 113
Resim 111: Sengin Camisi, kubbe içi 113
Resim 112: Sengin Camisi, harim kuzey duvarı..... 114
Resim 113: Sengin Camisi, harim kuzeydoğu köşe duvarı..... 114
Resim 114: Sengin Camisi, harim doğu duvarı 115
Resim 115: Sengin Camisi, harim güney duvarı 115
Resim 116: Sengin Camisi, mihrap duvarı 116
Resim 117: Laylak Uya Camisi, güneybatı yönden genel görünüş 120
Resim 118: Laylak Uya Camisi, kuzeydoğu yönden görünüş 120
Resim 119: Laylak Uya Camisi, doğu cephe..... 121
Resim 120: Laylak Uya Camisi, üst örtü..... 121
Resim 121: Laylak Uya Camisi, mihrap önü mekanı 122
Resim 122: Laylak Uya Camisi, harim güney hacmi 122
Resim 123: Laylak Uya Camisi, harim kuzey hacmi..... 123
Resim 124: Laylak Uya Camisi, harim doğu duvarının güneyindeki giriş açıklığı 123
Resim 125: Laylak Uya Camisi, harim doğu duvarının kuzeyindeki giriş açıklığı 124
Resim 126: Laylak Uya Camisi, mihrap 124
Resim 127: Laylak Uya Camisi, mihrap önü mekanının batı duvarı 125
Resim 128: Laylak Uya Camisi, harim kuzey birimindeki minber..... 125
Resim 129: Hoca Sarboz Camisi, genel görünüş..... 129
Resim 130: Hoca Sarboz Camisi, harim batı duvarındaki kemer ayaklarının izleri 129
Resim 131: Hoca Sarboz Camisi, mihrap..... 130

Resim 132: Hoca Sarboz Camisi, harim güney duvarı 130
Resim 133: Hoca Sarboz Camisi, yapının 1950'li yıllara ait fotoğrafı 131
Resim 134: Hoca Sarboz Camisi, son cemaat yeri 131
Resim 135: Hoca Sarboz Camisi, son cemaat yerine açılan, bugün toprakla dolmuş giriş açıklıkları 132
Resim 136: Hoca Sarboz Camisi, son cemaat yeri duvarlarındaki süslemeler .. 132
Resim 137: Beşkend Namazgâhı, genel görünüş 136
Resim 138: Beşkend Namazgâhı, yapının doğu cephesine ait eski bir fotoğrafı 136
Resim 139: Beşkend Namazgâhı, kuzeydoğu yönden genel görünüş 136
Resim 140: Beşkend Namazgâhı, doğu cephe 137
Resim 141: Beşkend Namazgâhı, güney cephe 137
Resim 142: Beşkend Namazgâhı, kuzey cephe 138
Resim 143: Beşkend Namazgâhı, batı cephe 139
Resim 144: Beşkend Namazgâhı, harim duvarına oturan kemerler 139
Resim 145: Beşkend Namazgâhı, harimin içinden görünüm 140
Resim 146: Beşkend Namazgâhı, harim kemerlerini taşıyan ayaklardan detay. 140
Resim 147: Beşkend Namazgâhı, orta birim ve mihrap 141
Resim 148: Aini Minaresi, 1950'li yıllara ait bir fotoğraf 145
Resim 149: Aini Minaresi, genel görünüş 145
Resim 150: Aini Minaresi, giriş açıklığı 146
Resim 151: Aini Minaresi, gövdede görülen yıkıntılar ve minarenin koruma kafesi içinden görünüşü 146
Resim 152: Aini Minaresi, gövdedeki testere dişi şeklindeki süsleme kuşakları147
Resim 153: Aini Minaresi, gövdedeki testere dişi şeklindeki süsleme kuşakları147

Resim 154: Aini Minaresi, gövdenin üst kısmındaki dama tahtası benzeri rozet 148

Resim 155: Fatmev Köyü Minaresi, genel görünüş..... 152

Resim 156: Fatmev Köyü Minaresi, doğu yönünden görünüş..... 152

Resim 157: Fatmev Köyü Minaresi, doğu yönden 1950 yılına ait bir fotoğraf.. 153

Resim 158: Fatmev Köyü Minaresi, kerpiç malzemenin dikey ve yatay şekilde yerleştirilerek oluşturulduğu süsleme kuşağı 153

Resim 159: Rarz Köyü Minaresi, genel görünüş..... 157

Resim 160: Rarz Köyü Minaresi, 1950 yılına ait bir fotoğraf..... 157

Resim 161: Rarz Köyü Minaresi, güney yönden görünüş 158

Resim 162: Rarz Köyü Minaresi, merdiven olması muhtemel iz 158

Resim 163: Rarz Köyü Minaresi, dikey ve yatay şekilde oturtularak oluşturulan süsleme kuşağı 159

Resim 164: Rarz Köyü Minaresi, üst sıra süsleme kuşağı..... 159

Resim 165: Hoca Ruşnai Türbesi, türbeyi çevreleyen koruma duvarı..... 163

Resim 166: Hoca Ruşnai Türbesi, genel görünüm 164

Resim 167: Hoca Ruşnai Türbesi, giriş açıklığı hafifletme kemerinin üstündeki kubbe eteği izi..... 164

Resim 168: Hoca Ruşnai Türbesi, giriş açıklığı 165

Resim 169: Hoca Ruşnai Türbesi, tromp geçişler ve giriş açıklığı..... 165

Resim 170: Hoca Ruşnai Türbesi, kuzeybatı köşedeki yıkık tromp 166

Resim 171: Hoca Ruşnai Türbesi, doğu duvarındaki tromp ve körkemer 166

Resim 172: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, avludan görünüş..... 182

Resim 173: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, restorasyon öncesine ait bir fotoğraf..... 182

Resim 174: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, türbenin taçkapısı..... 183

Resim 175: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, iç mekandan görünüş 183

Resim 176: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, ahşap konstrüksiyonun batı bölümü 184

Resim 177: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarındaki ahşap panonun detayı 184

Resim 178: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarındaki ahşap panonun detayı 185

Resim 179: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarındaki ahşap panonun detayı 185

Resim 180: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güney duvarındaki ahşap panonun detayı 186

Resim 181: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güney duvarındaki ahşap panonun detayı 186

Resim 182: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güneybatıdaki ahşap sütun 187

Resim 183: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güneybatıdaki ahşap sütundan detay 187

Resim 184: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, doğu duvarın güney konsolunun altındaki kitabeden detay 188

Resim 185: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarın kuzey konsolunun altındaki kitabeden detay 188

Resim 186: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarının kuzeydeki konsol 189

Resim 187: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarının güneydeki konsol 189

Resim 188: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güney duvarının batısındaki konsol 190

Resim 189: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güney duvarının doğusundaki konsol 190

Resim 190: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, doğu duvarının kuzeydeki konsol 191

Resim 191: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, doğu duvarının güneydeki konsol 191

Resim 192: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, giriş açıklığı tarafı, doğudaki konsol 192

Resim 193: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, giriş açıklığı tarafı, batı konsol 192

Resim 194: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, tavan süslemesinden detay 193

Resim 195: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, tavan süslemesinden detay 193

Resim 196: Hoca Yelda Türbesi, genel görünüş 197

Resim 197: Hoca Yelda Türbesi, giriş cephesi..... 197

Resim 198: Hoca Yelda Türbesi, iç mekanın doğu duvarı 198

Resim 199: Hoca Yelda Türbesi, kuzeydoğu köşedeki tromp 198

Resim 200: Hoca Yelda Türbesi, iç mekanı 199

Resim 201: Şeyh Muslihiddin Türbesi, genel görünüş 207

Resim 202: Şeyh Muslihiddin Türbesi, 1960 yılına ait bir fotoğraf 207

Resim 203: Şeyh Muslihiddin Türbesi, 1970'li yıllar 208

Resim 204: Şeyh Muslihiddin Türbesi, 1980'li yıllar restorasyon sırası 208

Resim 205: Şeyh Muslihiddin Türbesi, kuzey cephe..... 209

Resim 206: Şeyh Muslihiddin Türbesi, güneydoğu yönden görünüş..... 209

Resim 207: Şeyh Muslihiddin Türbesi, batı cephe 210

Resim 208: Şeyh Muslihiddin Türbesi, doğu cephe 210

Resim 209: Şeyh Muslihiddin Türbesi, gurhane güney duvarı saçağının altındaki h.1407 (1986/1987) onarım tarihi 211

Resim 210: Şeyh Muslihiddin Türbesi, ziyarethane mekanının kuzey yönündeki derin sivri kemer 211

Resim 211: Hocent, Şeyh Muslihiddin Türbesi, ziyarethane mekanının batı yönündeki derin sivri kemer 212

Resim 212: Şeyh Muslihiddin Türbesi, ziyarethane mekanının güney yönündeki derin sivri kemer 212

Resim 213: Şeyh Muslihiddin Türbesi, ziyarethane mekanının üst örtü geçiş unsuru 213

Resim 214: Şeyh Muslihiddin Türbesi, ziyarethane mekanının kubbe içi 213

Resim 215: Şeyh Muslihiddin Türbesi, ziyarethane mekanının doğu duvarı içindeki gurhane giriş açıklığı 214

Resim 216: Şeyh Muslihiddin Türbesi, gurhane mekanı doğu duvarı 214

Resim 217: Şeyh Muslihiddin Türbesi, gurhane mekanının güney duvarı ve üst örtü geçişleri 215

Resim 218: Şeyh Muslihiddin Türbesi, gurhane mekanındaki ahşap sanduka .. 215

Resim 219: Şeyh Muslihiddin Türbesi, gurhane mekanının kasnağı ve dış kubbesi 216

Resim 220: Şeyh Muslihiddin Türbesi, ziyarethane mekanının dış kubbesinden detay 216

Resim 221: Şeyh Muslihiddin Türbesi, batı taçkapı alınlığından detay 217

Resim 222: Şeyh Muslihiddin Türbesi, türbenin güney taçkapısının ahşap kapı kanatları 217

Resim 223: Şeyh Muslihiddin Türbesi, Hocent Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen türbeye ait çini malzemeler 218

Resim 224: Hoca Bakırgan Türbesi, güney cephe 221

Resim 225: Hoca Bakırgan Türbesi, doğu yönden görünüş 222

Resim 226: Hoca Bakırgan Türbesi, kuzeybatı yönden görünüş, son yıllarda eklenmiş ziyarethanenin giriş eyvanı 223

Resim 227: Hoca Bakırgan Türbesi, orta mekanın güney duvarında yer alan gurhane giriş kapısı 223

Resim 228: Hoca Bakırgan Türbesi, iç mekanda türbe giriş açıklığı..... 224

Resim 229: Hoca Bakırgan Türbesi, üst örtü içten görünüşü 224

Resim 230: Hoca Bakırgan Türbesi, gurhanenin doğu duvarı 225

Resim 231: Hoca Bakırgan Türbesi, gurhanenin batı duvarı 225

Resim 232: Baba Tago-i Velî Türbesi, güney cephesi 230

Resim 233: Baba Tago-i Velî Türbesi, türbenin kuzeyine eklenmiş mescidin aynı yöne bakan cephesi 230

Resim 234: Baba Tago-i Velî Türbesi, türbenin güneyine eklenmiş yazlık mescidin batı cephesi 230

Resim 235: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin batı duvarı..... 231

Resim 236: Baba Tago-i Velî Türbesi, gurhanenin güneyden görünüşü 232

Resim 237: Baba Tago-i Velî Türbesi, güneydoğu yönden bakış..... 232

Resim 238: Baba Tago-i Velî Türbesi, giriş cephesi 233

Resim 239: Baba Tago-i Velî Türbesi, yaz mescidinin gerisinde devam eden taçkapı kemeri..... 233

Resim 240: Baba Tago-i Velî Türbesi, yaz mescidinin gerisinde, üstte devam eden taçkapı çerçevesi..... 234

Resim 241: Baba Tago-i Velî Türbesi, yazlık mescidin kıble duvarı 234

Resim 242: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin doğu duvarı..... 235

Resim 243: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin kuzey duvarı 235

Resim 244: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin batı duvarı 236
Resim 245: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin güney duvarı 236
Resim 246: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin güneybatı köşe duvarı .. 237
Resim 247: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethane, güneydoğu köşe duvarı 237
Resim 248: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin üst örtüye geçiş unsurları 238
Resim 249: Baba Tago-i Velî Türbesi, pandantif detayı 238
Resim 250: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin güney kemer ayağının batısındaki hücrenin giriş açıklığı 239
Resim 251: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin güney kemer ayağının doğusundaki hücrenin giriş açıklığı 239
Resim 252: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethane mihrabı 240
Resim 253: Baba Tago-i Velî Türbesi, mihraptan detay 240
Resim 254: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin taçkapısının giriş açıklığının ahşap kapı kanadı 241
Resim 255: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethane taçkapısının giriş açıklığının kapı kanadından detay 241
Resim 256: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethane taçkapısının giriş açıklığının kapı kanadının ahşap kilit yuvası 242
Resim 257: Adjina Han Türbesi, 1959 yılına ait bir fotoğrafı 246
Resim 258: Adjina Han Türbesi, güneydoğu yönden bakış 246
Resim 259: Adjina Han Türbesi, taçkapı 247
Resim 260: Adjina Han Türbesi, kuzeydoğu yönden bakış 247
Resim 261: Adjina Han Türbesi, kuzey cephe 248
Resim 262: Adjina Han Türbesi, güney cephe 248

Resim 263: Adjina Han Türbesi, kuzeybatı yönden bakış 249
Resim 264: Adjina Han Türbesi, ziyarethanenin üst örtüye geçişleri 249
Resim 265: Adjina Han Türbesi, onarım sırasında kapatılan batı duvarındaki giriş açıklığı 250
Resim 266: Adjina Han Türbesi, gurhane giriş açıklığı 250
Resim 267: Adjina Han Türbesi, gurhanenin üst örtüye geçişleri 251
Resim 268: Sarı Türbe, 1950'li yıllara ait bir fotoğrafı 256
Resim 269: Sarı Türbe, kuzey taçkapısı, mevcut görünüşü 256
Resim 270: Sarı Türbe, güneyden görünüşü 257
Resim 271: Sarı Türbe, güneydeki taçkapısı 257
Resim 272: Sarı Türbe, güneydoğu yönden görünüş 258
Resim 273: Sarı Türbe, ziyarethanenin batı duvarı 258
Resim 274: Sarı Türbe, ziyarethanenin güney duvarı 259
Resim 275: Sarı Türbe, ziyarethaneden gurhaneye geçiş 259
Resim 276: Sarı Türbe, ziyarethanenin kuzey duvarı 260
Resim 277: Sarı Türbe, ziyarethanenin kuzeybatı köşe duvarı 260
Resim 278: Sarı Türbe, ziyarethanenin güneydoğu köşe duvarı 261
Resim 279: Sarı Türbe, ziyarethane mekanı pandantiflerinden görünüş 261
Resim 280: Sarı Türbe, gurhanede kubbeye geçiş pandantifinden görünüş 262
Resim 281: Sarı Türbe, mihrap kavsarası 262
Resim 282: Sarı Türbe, ziyarethane kubbesinin içten görünüşü 263
Resim 283: Sarı Türbe, ziyarethane kubbesindeki çark-ı felek 263
Resim 284: Sarı Türbe, ziyarethane mekanındaki yazının bulunduğu duvar 264
Resim 285: Sarı Türbe, ziyarethane mekanındaki yazı 264

Resim 286: Hazreti Şah Türbesi, doğu cepheden 1970'li yıllara ait bir fotoğraf268
Resim 287: Hazreti Şah Türbesi, güneydoğudan görünüş 268
Resim 288: Hazreti Şah Türbesi, güneybatıdan görünüş 269
Resim 289: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, 1980'li yıllara ait bir fotoğrafı 273
Resim 290: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, kuzeydoğu yönden genel görünüş 273
Resim 291: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, doğu cephe 274
Resim 292: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, kuzeybatı yönden görünüş..... 274
Resim 293: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, güneybatı yönden görünüş 275
Resim 294: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, batı duvarı 275
Resim 295: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, güney duvarı 276
Resim 296: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, kuzey duvarı..... 276
Resim 297: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, üst örtü geçiş unsuru 277
Resim 298: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, doğu duvarındaki giriş açıklığı..... 277
Resim 299: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, mezarın kuzeydoğu köşesi 278
Resim 300: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, mezarın güneyindeki açıklık 278
Resim 301: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, mezardan detay 279
Resim 302: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, türbenin yanındaki sanduka şeklindeki mezar taşı..... 279
Resim 303: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, türbenin yanındaki sanduka şeklindeki mezar taşından detay..... 280
Resim 304: Abdulkadir Celoni Türbesi, genel görünüş..... 285
Resim 305: Abdulkadir Celoni Türbesi, 1959 yılına ait bir fotoğraf..... 285
Resim 306: Abdulkadir Celoni Türbesi, 1959 yılına ait bir fotoğraf..... 286
Resim 307: Abdulkadir Celoni Türbesi, kuzey cephe 286
Resim 308: Abdulkadir Celoni Türbesi, güney cephe 287

Resim 309: Abdulkadir Celoni Türbesi, doğu cephe 287
Resim 310: Abdulkadir Celoni Türbesi, batı cephe 288
Resim 311: Istravşan. Abdulkadir Celoni Türbesi, doğu cephe, merdiven girişi 288
Resim 312: Abdulkadir Celoni Türbesi, iç mekan güney duvarı 289
Resim 313: Abdulkadir Celoni Türbesi, iç mekan kuzeybatı köşe duvarı 289
Resim 314: Abdulkadir Celoni Türbesi, üst örtüye geçiş unsurları 290
Resim 315: Abdulkadir Celoni Türbesi, kuzeybatı köşe duvarı 290
Resim 316: Abdulkadir Celoni Türbesi, iç mekan, kemer içinden detay 291
Resim 317: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi), doğu yönden görünüş 295
Resim 318: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi), giriş eyvanının 1989 yılına ait bir fotoğrafı 295
Resim 319: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi), kuzeybatı yönden görünüş 296
Resim 320: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi), güney cephe .. 296
Resim 321: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi), kuzey cephe... 297
Resim 322: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi), pandantif geçiş unsuru 297
Resim 323: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi), pandantifin 1989 yılına ait detay fotoğrafı 298
Resim 324: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi), doğu duvardaki giriş açıklığ 298
Resim 325: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi), iç mekan batı duvar 299
Resim 326: Gümbez Türbesi, kuzey cephe 306
Resim 327: Gümbez Türbesi, kuzeybatı yönden görünüş 306

Resim 328: Gümbez Türbesi, kuzeydoğu yönden görünüş..... 307
Resim 329: Gümbez Türbesi, ziyarethanenin güney duvarı 307
Resim 330: Gümbez Türbesi, ziyerethanenin kuzey duvarı 308
Resim 331: Gümbez Türbesi, ziyarethane batı duvarı..... 308
Resim 332: Gümbez Türbesi, ziyarethanenin doğu duvarı..... 309
Resim 333: Gümbez Türbesi, ziyarethanenin köşe duvarlarından örnek..... 309
Resim 334: Gümbez Türbesi, gurhane duvarı 310
Resim 335: Muhammed Başara Türbesi, kuzeybatı cephe 325
Resim 336: Muhammed Başara Türbesi, kuzeydoğu cephe 325
Resim 337: Muhammed Başara Türbesi, güneydoğu cephe 326
Resim 338: Muhammed Başara Türbesi, güneybatı cephe..... 326
Resim 339: Muhammed Başara Türbesi, üst örtü geçiş unsurları..... 327
Resim 340: Muhammed Başara Türbesi, ziyarethanenin kuzeybatı duvarı 327
Resim 341: Muhammed Başara Türbesi, ziyarethanenin güneydoğu duvarı 328
Resim 342: Muhammed Başara Türbesi, ziyarethanenin güneydoğu hacminin üst örtüsü 328
Resim 343: Muhammed Başara Türbesi, ziyarethanenin güneydoğu hacminin altındaki cenazelik girişi 329
Resim 344: Muhammed Başara Türbesi, ziyarethanenin güneybatı duvarı 329
Resim 345: Muhammed Başara Türbesi, ziyarethanenin güneybatı hacminin üst örtüsü 330
Resim 346: Muhammed Başara Türbesi, ziyarethanenin kuzeydoğu duvarı 330
Resim 347: Muhammed Başara Türbesi, ziyarethaneden kuzeydoğudaki mekana geçişi sağlayan çift kemerli açıklık 331
Resim 348: Muhammed Başara Türbesi, çilehane giriş açıklığı..... 331

Resim 349: Muhammed Başara Türbesi, çilehanenin kuzeybatı duvarındaki ocak 332

Resim 350: Muhammed Başara Türbesi, çilehanenin mihrabı 332

Resim 351: Muhammed Başara Türbesi, çilehanenin mazgal penceresi 333

Resim 352: Muhammed Başara Türbesi, çilehanenin altındaki hücrenin giriş açıklığı 333

Resim 353: Muhammed Başara Türbesi, mihrabın kuzeybatısındaki hacimde yer alan sanduka..... 334

Resim 354: Muhammed Başara Türbesi, mihrabın güneydoğusundaki hacim .. 334

Resim 355: Muhammed Başara Türbesi, gurhanenin ön mekanına açılan giriş 335

Resim 356: Muhammed Başara Türbesi, kuzeydoğu bölümün orta ve kuzeybatı hacimleri 335

Resim 357: Muhammed Başara Türbesi, doğu bölümün orta ve güneydoğu hacimleri 336

Resim 358: Muhammed Başara Türbesi, doğu bölümün orta hacmin pandantifi 336

Resim 359: Muhammed Başara Türbesi, gurhanenin ön mekanın kuzeydoğu duvarı 337

Resim 360: Muhammed Başara Türbesi, gurhanenin ön mekanın mihrabı 337

Resim 361:. Muhammed Başara Türbesi, gurhanenin ön mekanının güneydoğu duvarı 338

Resim 362: Muhammed Başara Türbesi, gurhanedeki sandukanın yer aldığı birimi 338

Resim 363: Muhammed Başara Türbesi, taçkapı 339

Resim 364: Muhammed Başara Türbesi, taçkapı yazı şeridinin zeminindeki stilize balık figürleri 339

Resim 365: Muhammed Başara Türbesi, taçkapının sağındaki sütunç 340

Resim 366: Muhammed Başara Türbesi, taçkapının sağındaki sütunçenin detayları. a başlık detayı; b, c içi birbirine geçen çark-ı feleklerle doldurulmuş geometrik kuşak; d alt kuşak. 341

Resim 367: Muhammed Başara Türbesi, taçkapı çerçevesinin sol köşeliği..... 342

Resim 368: Muhammed Başara Türbesi, taçkapı alınlığının içindeki çini yazı şeridi parçası 342

Resim 369: Muhammed Başara Türbesi, taçkapının kuzeydoğu kanadındaki mihrabiye 343

Resim 370: Muhammed Başara Türbesi, taçkapının güneybatı kanadındaki mihrabiye 343

Resim 371: Muhammed Başara Türbesi, taçkapının giriş açıklığı 344

Resim 372: Muhammed Başara Türbesi, taçkapı kemerinin içi 345

Resim 373: Muhammed Başara Türbesi, mihrap 345

Resim 374: Muhammed Başara Türbesi, doğu bölümün geçiş aralığındaki sandukalar 346

Resim 375: Muhammed Başara Türbesi, gurhanenin ön mekanının giriş duvarı üstündeki süsleme 346

Resim 376: Hazreti Burh Türbesi, güneybatı yönden genel görünüş..... 350

Resim 377: Hazreti Burh Türbesi, batı cephe..... 350

Resim 378: Hazreti Burh Türbesi, güney cephe 351

Resim 379: Hazreti Burh Türbesi, gurhane mekanındaki sanduka 351

Resim 380: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, genel görünüş 355

Resim 381: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, restorasyon öncesine ait bir fotoğraf (R. Mukimov'dan..... 355

Resim 382: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, batı cephe 356

Resim 383: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, kuzey cephe..... 356
Resim 384: Hoca Hatemi Âzâm, doğu cephe 357
Resim 385: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, güney cephe 357
Resim 386: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, gurhanenin kuzey duvarı 358
Resim 387: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, gurhene kubbesinin tromp geçişleri.. 358
Resim 388: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, gurhanenin güney duvarı 359
Resim 389: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, gurhanenin batı duvarındaki giriş açıklığı 359
Resim 390: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, doğu bölümünün batı duvarındaki açıklık 360
Resim 391: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, doğu bölümünün üst örtüye geçiş elemanları 360
Resim 392: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, doğu bölümünün güney duvarındaki giriş açıklığı 361
Resim 393: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, doğu bölümdeki sanduka ve minber. 361
Resim 394: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, batı duvarı..... 367
Resim 395: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, güney duvarı 367
Resim 396: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, güney ve doğu duvarı 368
Resim 397: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, genel görünüş 368
Resim 398: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, kuzey yönden görünüş 369
Resim 399: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, taçkapının batı kanadı..... 369
Resim 400: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, taçkapının batı kanadından detay görünüşü 370
Resim 401: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, taçkapının batı kanadından detay görünüşü 370

Resim 402: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, taçkapının batı kanadının içindeki dökülen kesimler 371

Resim 403: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, taçkapının batı kanadının batı tarafındaki süsleme 371

Resim 404: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, taçkapının batı kanadındaki sütunçe 372

Resim 405: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, taçkapının doğu kanadının günümüze ulaşan süslemesi 372

Resim 406: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, genel görünüş 379

Resim 407: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, doğu cephe..... 379

Resim 408: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, güney cephe 380

Resim 409: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, batı cephe 380

Resim 410: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, 1952 yılına ait bir fotoğrafı..... 381

Resim 411: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, 1950'li yıllara ait bir fotoğrafı . 381

Resim 412: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, 1977 yılına ait bir fotoğrafı..... 382

Resim 413: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, kuzey cephe 382

Resim 414: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, giriş eyvanının doğu duvarı 383

Resim 415: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, giriş eyvanının batı duvarı 383

Resim 416: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, taçkapı 384

Resim 417: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, güney duvarı 384

Resim 418: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, kuzeydoğu köşe duvarı 385

Resim 419: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, kuzeybatı köşe duvarı 385

Resim 420: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, kuzey duvarı 386

Resim 421: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, 1977 yılına ait bir fotoğrafı..... 386

Resim 422: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, kubbe geçişleri..... 387

Resim 423: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, kubbe geçişleri 387
Resim 424: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, kubbeye geçiş unsurları 388
Resim 425: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, taçkapı alınlığı 388
Resim 426: Mahdûmî Âzâm Türbesi, genel görünüş 394
Resim 427: Mahdûmî Âzâm Türbesi, 1946 yılına ait bir fotoğrafı 394
Resim 428: Mahdûmî Âzâm Türbesi, güneybatı yönden genel görünüş 395
Resim 429: Mahdûmî Âzâm Türbesi, taçkapı 395
Resim 430: Mahdûmî Âzâm Türbesi, güney cephede batı yönde devam eden duvar 396
Resim 431: Mahdûmî Âzâm Türbesi, batıdaki gurhanenin güney cephesi 396
Resim 434: Mahdûmî Âzâm Türbesi, batı cephe 397
Resim 433: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ziyarethanenin batı duvarı 397
Resim 434: Mahdûmî Âzâm Türbesi, 1946-1947 yılına ait bir fotoğrafı 398
Resim 435: Mahdûmî Âzâm Türbesi, kuzey cephe 398
Resim 436: Mahdumi Azam Türbesi, kuzeydoğu yönden görünüş 399
Resim 437: Mahdûmî Âzâm Türbesi, doğu cephe 399
Resim 438: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ziyarethanenin güney duvarı 400
Resim 439: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ziyarethanenin batı duvarı 400
Resim 440: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ziyarethanenin doğu duvarı 401
Resim 441: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ziyarethanenin kuzeybatı köşe duvarı 401
Resim 442: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ziyarethanenin kuzeydoğu köşe duvarı .. 402
Resim 443: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ziyarethanenin tromp geçişi 402
Resim 444: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ziyarethanenin üst örtüye geçiş unsurları 403
Resim 445: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ortadaki gurhanenin üst örtü geçişleri 403

Resim 446: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ortadaki gurhanenin güneyindeki açıklık 404
Resim 447: Mahdûmî Âzâm Türbesi, batıdaki gurhanenin batı duvarı 404
Resim 448: Mahdûmî Âzâm Türbesi, batıdaki gurhanenin güneydoğu köşe duvarı 405
Resim 449: Mahdûmî Âzâm Türbesi, batıdaki gurhanenin güneybatı köşe duvarı 405
Resim 450: Mahdûmî Âzâm Türbesi, batıdaki gurhanenin üst örtü geçiş unsurları 406
Resim 451: Mahdûmî Âzâm Türbesi, batıdaki gurhanenin üst örtüsü 406
Resim 452: Mahdûmî Âzâm Türbesi, batıdaki gurhanenin doğu duvarı 407
Resim 453: Mevlânâ Abidin Türbesi, genel görünüş 410
Resim 454: Mevlânâ Abidin Türbesi, taçkapı 410
Resim 455: Mevlânâ Abidin Türbesi, güneybatı yönden görünüş 411
Resim 456: Mevlânâ Abidin Türbesi, doğu cephe 411
Resim 457: Mevlânâ Abidin Türbesi, kuzey cephe 412
Resim 458: Mevlânâ Abidin Türbesi, iç mekanın kuzey duvarı 412
Resim 459: Mevlânâ Abidin Türbesi, kasnak 413
Resim 460: Mevlânâ Abidin Türbesi, cenazelik katının giriş açıklığı 413
Resim 461: Mevlânâ Abidin Türbesi, cenazelik katının girişi 414
Resim 462: Mevlânâ Abidin Türbesi, cenazelik katının üst örtüsü 414
Resim 463: Mevlânâ Abidin Türbesi, cenazelik katının sandukası 415
Resim 464: Mevlânâ Abidin Türbesi, cenazelik katının batı duvarı 415
Resim 465: Mevlânâ Abidin Türbesi, cenazelik katının doğu duvarı 416
Resim 466: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, genel görünüm 420
Resim 467: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, taçkapı 420

Resim 468: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, doğu cephe..... 421
Resim 469: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, kuzey ceph..... 421
Resim 470: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, batı cephe..... 422
Resim 471: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, güney cephe..... 422
Resim 472: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, iç mekanın batı duvarı 423
Resim 473: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, iç mekanın doğu duvarı 423
Resim 474: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, iç mekanın kuzeydoğu köşesindeki dama çıkan merdiven 424
Resim 475: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, genel görünüş..... 427
Resim 476: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, giriş açıklığı..... 427
Resim 477: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, batı duvarı..... 428
Resim 478: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, kuzey duvarı 428
Resim 479: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, kuzey duvarının önündeki hücre 429
Resim 480: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, üst örtü..... 429
Resim 481: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, üst örtü..... 429
Resim 482: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, üst örtünün içten görünüşü..... 430
Resim 483: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, giriş açıklığının içten görünüşü..... 431
Resim 484: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, güneydoğu köşedeki hücrenin giriş açıklığı 431
Resim 485: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, güneydoğu köşedeki hücre..... 432
Resim 486: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, genel görünüş 438
Resim 487: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, kuzey cephesinden 1979 yılına ait bir fotoğrafı..... 438
Resim 488: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, kuzey taçkapı 439
Resim 489: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, kuzey cephe..... 439

Resim 490: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, güneydoğu yönden 1950'li yıllara ait bir fotoğrafı 440

Resim 491: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, doğu taçkapı 440

Resim 492: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, güney cephe 441

Resim 493: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, batı cephe 441

Resim 494: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, batı cephe 442

Resim 495: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, kuzeydeki giriş mekanın bu yöndeki duvarı 442

Resim 496: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, kuzeydeki giriş mekanın batı duvarı 443

Resim 497: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, kuzeydeki mekanın ortasındaki gurhaneye açılan sivri kemer 443

Resim 498: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, merkezdeki gurhane mekanının güney duvarı 444

Resim 499: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, merkezdeki gurhane mekanının batı duvarı 444

Resim 500: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, güney taçkapısının gerisindeki gurhanenin giriş açıklığı 445

Resim 501: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, güney taçkapısının gerisindeki gurhanenin batı duvarı 445

Resim 502: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, güney taçkapısının gerisindeki gurhanenin doğu duvarı 446

Resim 503: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, mescidin güney duvarı 446

Resim 504: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, mescidin kuzey duvarı..... 447

Resim 505: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, merkezdeki gurhanenin batısında yer alan gurhanenin doğu duvarı 447

Resim 506: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, merkezdeki gurhanenin batısında yer alan gurhanenin kuzeybatı köşe duvarı 448

Resim 507: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, doğu taçkapısının gerisindeki gurhanenin bu yöndeki duvarı 448

Resim 508: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, doğu taçkapısının gerisindeki gurhanenin üst örtüye geçiş unsurları 449

Resim 509: Şahî Homuş Türbesi, 1979 yılına ait bir fotoğraf 454

Resim 510: Şahî Homuş Türbesi, genel görünüş 454

Resim 511: Şahî Homuş Türbesi, doğu cephesi 455

Resim 512: Şahî Homuş Türbesi, kuzey ve batı cepheler 455

Resim 513: Şahî Homuş Türbesi, güneybatı yönden görünüş 456

Resim 514: Şahî Homuş Türbesi, ön birimin kuzey duvarı 456

Resim 515: Şahî Homuş Türbesi, ana mekana açılan geniş sivri kemer 457

Resim 516: Şahî Homuş Türbesi, ana mekanın batı duvarı 457

Resim 517: Şahî Homuş Türbesi, ana mekanın güney duvarı 458

Resim 518: Şahî Homuş Türbesi, ana mekanın doğu duvarı 458

Resim 519: Şahî Homuş Türbesi, cenazelik katı girişi 459

Resim 520: Şahî Homuş Türbesi, cenazeli katı merdiven boşluğu 459

Resim 521: Şahî Homuş Türbesi, cenazelik katı doğu duvarı 460

Resim 522: Şahî Homuş Türbesi, batı duvarı 460

Resim 523: Şahî Homuş Türbesi, cenazelik katı köşe duvarı 461

Resim 524: Hoca Said Türbesi, genel görünüş 465

Resim 525: Hoca Said Türbesi, kuzey cephe 465

Resim 526: Hoca Said Türbesi, doğu cephe 466

Resim 527: Hoca Said Türbesi, batı cephe 466

Resim 528: Hoca Said Türbesi, ziyarethanenin kuzey duvarı 467
Resim 529: Hoca Said Türbesi, ziyarethanenin batı duvarı..... 467
Resim 530: Hoca Said Türbesi, gurhanenin giriş aralığı 468
Resim 531: Hoca Said Türbesi, sanduk..... 468
Resim 532: Hoca Durbad Türbesi, genel görünüş 473
Resim 533: Hoca Durbad Türbesi, güney cephesinin restorasyon öncesine ait bir fotoğrafı 473
Resim 534: Hoca Durbad Türbesi, restorasyon öncesi, kuzeybatı yönden görünüş 474
Resim 535: Hoca Durbad Türbesi, taçkapı..... 474
Resim 536: Hoca Durbad Türbesi, güney cephe 475
Resim 537: Hoca Durbad Türbesi, batı cephe 475
Resim 538: Hoca Durbad Türbesi, kuzey cephe ve taçkapı..... 476
Resim 539: Hoca Durbad Türbesi, üst örtü 476
Resim 540: Hoca Durbad Türbesi, gurhane girişi 477
Resim 541: Hoca Durbad Türbesi, gurhanenin kenar duvarı..... 477
Resim 542: Hoca Durbad Türbesi, gurhanenin kenar duvarı..... 478
Resim 543: Hoca Durbad Türbesi, kasnak içindeki çökertmeler..... 478
Resim 544: Hoca Durbad Türbesi, kuzey ve batı cephenin düzenlemesi 479
Resim 545: Hoca Durbad Türbesi, restorasyon öncesindeki durum 479
Resim 546: Hoca Durbad Türbesi, girişin üstündeki çökertmenin restorasyon öncesindeki durumu 480
Resim 547: Hoca Durbad Türbesi, kasnaktaki çökertmelerin içindeki süslemeler 480
Resim 548: Hoca Durbad Türbesi, giriş açıklığının üstündeki çökertme 481

Resim 549: Hoca Sarboz Türbesi, genel görünüş 485
Resim 550: Hoca Sarboz Türbesi, kuzey duvar 485
Resim 551: Hoca Sarboz Türbesi, batı duvar 486
Resim 552: Hoca Sarboz Türbesi, güney duvar 486
Resim 553: Hoca Sarboz Türbesi, doğu duvar 487
Resim 554: Hoca Sarboz Türbesi, güneybatı köşedeki tromp 487
Resim 555: Hoca Sarboz Türbesi, kuzeydoğu köşedeki tromp 488
Resim 556: Hoca Serbaz Türbesi, iç mekanın güneydoğu köşe duvarı 488
Resim 557: Hoca Sarboz Türbesi, iç mekanın güney duvarı 489
Resim 558: Hoca Sarboz Türbesi, iç mekanın güney duvarına ait eski bir fotoğrafı 489
Resim 559: Tillo Haloci Türbesi, güneybatı yönden görünüş 492
Resim 560: Tillo Haloci Türbesi, güneydoğu yönden görünüş 492
Resim 561: Tillo Haloci Türbesi, güney duvarı 493
Resim 562: Tillo Haloci Türbesi, güney duvarı kasnağının izi 493
Resim 563: Tillo Haloci Türbesi, batı giriş açıklığının kemeri 494
Resim 564: Tillo Haloci Türbesi, 1970'li yıllara ait bir fotoğraf 494
Resim 565: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cepheden genel görünüş 500
Resim 566: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cephenin 1975 yılına ait 500
Resim 567: Mir Recep Dodko Medresesi, taçkapının 1975 yılına ait fotoğrafı. 501
Resim 568: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cepheden genel görünüş 501
Resim 569: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cepheden genel görünüş 502
Resim 570: Mir Recep Dodko Medresesi, taçkapı 502
Resim 571: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cephenin batısındaki kulenin restorasyon öncesindeki, 1975 yılına ait fotoğrafı..... 503

Resim 572: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cephenin batısındaki kulenin restorasyon öncesindeki, 1975 yılına ait fotoğrafı..... 503

Resim 573: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cephenin batı köşesindeki kule 504

Resim 574: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cephenin doğu köşesindeki kule 504

Resim 575: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cepheden görünen batı mekanın üst örtüsü 505

Resim 576: Mir Recep Dodko Medresesi, doğu cephe..... 505

Resim 577: Mir Recep Dodko Medresesi, doğu cephenin kuzey duvarı ve kulenin restorasyon öncesindeki 1975 yılına ait fotoğrafı..... 506

Resim 578: Mir Recep Dodko Medresesi, doğu taçkapısı..... 506

Resim 579: Mir Recep Dodko Medresesi, güney cephe..... 507

Resim 580: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun kuzey cephesindeki taçkapının restorasyon öncesindeki 1975 yılına ait fotoğrafı..... 507

Resim 581: Mir Recep Dodko Medresesi, avlu kuzey cephesi..... 508

Resim 582: Mir Recep Dodko Medresesi, avlu kuzey cephesi..... 508

Resim 583: Mir Recep Dodko Medresesi, avlu taçkapısının batısındaki merdivenin giriş açıklığı 509

Resim 584: Mir Recep Dodko Medresesi, mescit eyvanının restorasyon öncesindeki 1975 yılına ait fotoğrafı..... 509

Resim 585: Mir Recep Dodko Medresesi, mescit eyvanının restorasyon öncesindeki 1975 yılına ait fotoğrafı..... 510

Resim 586: Mir Recep Dodko Medresesi, mescit eyvanının güneyi ve bunun yanındaki mekanın restorasyon öncesindeki 1975 yılına ait fotoğrafı..... 510

Resim 587: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun batı cephesindeki mescit eyvanı 511

Resim 588: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun batı cephesinin güney duvarı 511

Resim 589: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun güney cephesinin restorasyon öncesindeki, 1975 yılına ait fotoğrafı..... 512

Resim 590: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun güney cephesinin güneydoğu yönden görünüşü..... 512

Resim 591: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun güney cephesinin güneybatı yönden görünüşü..... 513

Resim 592: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun doğu cephesi 513

Resim 593: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun doğu cephesinin ortasındaki taçkapı..... 514

Resim 594: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun doğu cephesinin kuzey duvarı 514

Resim 595: Mir Recep Dodko Medresesi, ana giriş eyvanın kuzey duvarı 515

Resim 596: Mir Recep Dodko Medresesi, ana giriş eyvanının doğu duvarı..... 515

Resim 597: Mir Recep Dodko Medresesi, anagiriş eyvanının güney duvarı 516

Resim 598: Mir Recep Dodko Medresesi, ana giriş eyvanının batı duvarı..... 516

Resim 599: Mir Recep Dodko Medresesi, ana giriş eyvanının üst örtüye geçişleri 517

Resim 600: Mir Recep Dodko Medresesi, giriş eyvanının batısındaki mekanın güney duvarı 517

Resim 601: Mir Recep Dodko Medresesi, giriş eyvanın batısındaki mekanının doğu duvarı..... 518

Resim 602: Mir Recep Dodko Medresesi, giriş eyvanın batısındaki mekanının kuzey duvarı 518

Resim 603: Mir Recep Dodko Medresesi, giriş eyvanın batısındaki mekanının üst örtüye geçişleri 519

Resim 604: Mir Recep Dodko Medresesi, giriş eyvanının doğusundaki mekanın güney duvarı 519

Resim 605: Mir Recep Dodko Medresesi, giriş eyvanının doğusundaki mekanın batı duvarı 520

Resim 606: Mir Recep Dodko Medresesi, giriş eyvanının doğusundaki mekanın doğu duvarı 520

Resim 607: Mir Recep Dodko Medresesi, giriş eyvanının doğusundaki mekanın üst örtüsü 521

Resim 608: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun doğu kanadındaki giriş mekanının batı duvarı 521

Resim 609: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun doğu kanadındaki giriş mekanının üst örtüye geçişleri 522

Resim 610: Mir Recep Dodko Medresesi, öğrenci hücresinin batı duvarı..... 522

Resim 611: Mir Recep Dodko Medresesi, öğrenci hücresinin doğu duvarı..... 523

Resim 612: Mir Recep Dodko Medresesi, öğrenci hücresinin kuzey duvarı 523

Resim 613: Mir Recep Dodko Medresesi, güney ve doğu kanatların kesiştiği köşedeki odanın giriş açıklığı 524

Resim 614: Mir Recep Dodko Medresesi, güney ve doğu kanatların kesiştiği köşedeki odanın kuzey duvarı 524

Resim 615: Mir Recep Dodko Medresesi, güney ve doğu kanatların kesiştiği köşedeki odanın güney duvarı 525

Resim 616: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun güney kanadındaki dışa açılan aralık. 525

Resim 617: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun güney ve batı kanatlarının kesiştiği köşedeki sahanlık 526

Resim 618: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun güneybatısındaki odanın güney duvarı 526

Resim 619: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun güneybatısındaki odanın kuzey duvarı 527

Resim 620: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun güneybatısındaki odanın doğu duvarı 527

Resim 621: Mir Recep Dodko Medresesi, mescit eyvanının batı ve güney duvarları 528

Resim 622: Mir Recep Dodko Medresesi, mescit eyvanının batı ve kuzey duvarları 528

Resim 623: Mir Recep Dodko Medresesi, mescit mihrabı 529

Resim 624: Mir Recep Dodko Medresesi, mescidin üst örtüsü 529

Resim 625: Mir Recep Dodko Medresesi, mescidin üst örtüsünün saçağındaki mukarnas süslemelerden detay 530

Resim 626: Mir Recep Dodko Medresesi, giriş eyvanın kubbe eteğini dolanan mukarnaslı kuşak 530

Resim 627: Hoca Meşed Medresesi, genel görünüş 545

Resim 628: Hoca Meşed Medresesi, yapının güney cepheden 1959 yılında çekilmiş bir fotoğrafı 545

Resim 629: Hoca Meşed Medresesi, 2008 yılında yapılan restorasyon çalışmaları sırasında güney cepheden çekilmiş bir fotoğraf 546

Resim 630: Hoca Meşed Medresesi, kuzey cephe 546

Resim 631: Hoca Meşed Medresesi, kuzey cephe, taçkapı ve doğu duvar 547

Resim 632: Hoca Meşed Medresesi, taçkapı 547

Resim 633: Hoca Meşed Medresesi, kuzey cephenin doğu duvarı 548

Resim 634: Hoca Meşed Medresesi, kuzey cephenin batı duvarı 548

Resim 635: Hoca Meşed Medresesi, kuzey cephenin batı duvarını hareketlendiren içleri geometrik desenlerle süslenmiş körkemerler 549

Resim 636: Hoca Meşed Medresesi, gurhanenin doğu cephesi 549

Resim 637: Hoca Meşed Medresesi, 2008 yılında yapılan restorasyon çalışmaları sırasında kuzey cepheden çekilmiş bir fotoğraf 550

Resim 638: Hoca Meşed Medresesi, medresenin avlu cephesi..... 550

Resim 639: Hoca Meşed Medresesi, medresenin avlu cephesi..... 551

Resim 640: Hoca Meşed Medresesi, mescidin batı duvarı ve köşe kulesi arasındaki boşluk 551

Resim 641: Hoca Meşed Medresesi, avlu giriş eyvan 552

Resim 642: Hoca Meşed Medresesi, avlu giriş eyvanının üst örtüsü..... 552

Resim 643: Hoca Meşed Medresesi, gurhanenin avlu giriş eyvanına bakan açıklığı 553

Resim 644: Hoca Meşed Medresesi, gurhane mekanının doğu duvarı 553

Resim 645: Hoca Meşed Medresesi, gurhane mekanının güney duvarı..... 554

Resim 646: Hoca Meşed Medresesi, gurhane mekanının kuzey duvarı..... 554

Resim 647: Hoca Meşed Medresesi, gurhane mekanının batı duvarı 555

Resim 648: Hoca Meşed Medresesi, gurhanenin kasnak içinden 555

Resim 649: Hoca Meşed Medresesi, gurhanenin kasnak içinden 556

Resim 650: Hoca Meşed Medresesi, gurhane mekanının üst örtüsü..... 556

Resim 651: Hoca Meşed Medresesi, mescidin giriş açıklığı 557

Resim 652: Hoca Meşed Medresesi, mescidin mihrap duvarı 557

Resim 653: Hoca Meşed Medresesi, mescidin güney duvarı..... 558

Resim 654: Hoca Meşed Medresesi, mescidin doğu duvarı 558

Resim 655: Hoca Meşed Medresesi, mescidin kuzey duvarı..... 559

Resim 656: Hoca Meşed Medresesi, mescidin kasnak içinden..... 559

Resim 657: Hoca Meşed Medresesi, mescidin kasnak içinden..... 560

Resim 658: Hoca Meşed Medresesi, mescitin üst örtüsü..... 560

Resim 659: Hoca Meşed Medresesi, medresenin batı kanadındaki öğrenci hücrelerinin izleri..... 561

Resim 660: Hoca Meşed Medresesi, medresenin doğu kanadındaki duvar izi .. 561

Resim 661: Hoca Meşed Medresesi, medresenin kuzey kanadındaki ikinci giriş eyvanının izi 562

Resim 662: Hoca Meşed Medresesi, medresenin kuzey kanadındaki ikinci giriş eyvanı 562

Resim 663: Hoca Meşed Medresesi, taçkapının doğu kanadındaki süsleme bordürü 563

Resim 664: Hoca Meşed Medresesi, taçkapı alınlığından detayı..... 563

Resim 665: Hoca Meşed Medresesi, taçkapı ayağının iç duvar..... 564

Resim 666: Hoca Meşed Medresesi, kuzey cephenin batı duvarındaki sağdan birinci yüzeysel niş 564

Resim 667: Hoca Meşed Medresesi, kuzey cephenin batı duvarındaki sağdan üçüncü yüzeysel niş 565

Resim 668: Hoca Meşed Medresesi, kuzey cephenin batı duvarındaki sağdan dördüncü yüzeysel niş..... 566

Resim 669: Hoca Meşed Medresesi, kuzey cephenin doğu duvarı saçak süslemeleri..... 566

Resim 670: Hoca Meşed Medresesi, avlu giriş eyvanı dip duvarındaki alınlığın süsleme detayı..... 567

Resim 671: Hoca Meşed Medresesi, avlu giriş eyvanı tonozunun güneyindeki süsleme 567

Resim 672: Hoca Meşed Medresesi, avlu giriş eyvanı tonozunun kuzeyindeki süsleme 568

Resim 673: Hoca Meşed Medresesi, kıble duvarının alt seviyesindeki duvar örgüsünden detay 568

Resim 674: Hoca Meşed Medresesi, mescid mihrabı 569

Resim 675: Hoca Meşed Medresesi, mihrap süslemesinden detaylar 569

Resim 676: Hoca Meşed Medresesi, mescidin tromp geçişlerinin süslemeleri.. 570

Resim 677: Hoca Meşed Medresesi, mescit kasnağının içindeki batı körkemerinin süslemeleri 570

Resim 678: Hoca Meşed Medresesi, mescit kasnağının içindeki doğu körkemerinin süslemeleri 571

Resim 679: Hoca Meşed Medresesi, mescit kasnağının içindeki kuzey körkemerinin süslemeleri 571

Resim 680: Hoca Meşed Medresesi, mescit kasnağının içindeki güney körkemerinin süslemeleri 572

Resim 681: Hoca Meşed Medresesi, gurhanenin tromp geçişlerinin süslemeleri 572

Resim 682: Hoca Meşed Medresesi, gurhane kasnağının içindeki körkemerlere ait süslemelerden bir örnek 573

Resim 683: 2005-2008 yılları arasında Hoca Meşed Medresesi'nin restorasyon çalışmalarını destekleyen kuruma ait tabela 573

Resim 684: Eski Medrese, 1913 yılına ait bir fotoğraf soldaki yapı günümüzde temeli görülen Hıştin Kervansarayı'dır- XIX. yy-) 579

Resim 685: Eski Medrese, 1928 yılına ait bir fotoğrafı 579

Resim 686: Eski Medrese, 1930 yılına ait bir fotoğraf 580

Resim 687: Eski Medrese, 1980'li yıllar, restorasyonlara ait bir fotoğraf 580

Resim 688: Eski Medrese, genel görünüş 581

Resim 689: Eski Medrese, kuzey cephe 581

Resim 690: Eski Medrese, kuzey cephe 582
Resim 691: Eski Medrese, taçkapı 582
Resim 692: Eski Medrese, taçkapı ve batı duvar 583
Resim 693: Eski Medrese, batıdaki köşe kulesi 583
Resim 694: Eski Medrese, doğudaki köşe kulesi 584
Resim 695: Eski Medrese, doğu cephe 584
Resim 696: Eski Medrese, batı cephe 585
Resim 697: Eski Medrese, batı cephe 585
Resim 698: Eski Medrese, güney cephe 586
Resim 699: Eski Medrese, avlunun doğu cephesi 586
Resim 700: Eski Medrese, avlunun güney cephesi 587
Resim 701: Eski Medrese, avlunun kuzeybatı duvarı 587
Resim 702: Eski Medrese, avlunun güneybatı duvarı 588
Resim 703: Eski Medrese, avlunun doğu cephesinin güneyindeki dışa açılan dehliz 588
Resim 704: Eski Medrese, avlunun batı cephesinin güneyindeki dama çıkan merdiven 589
Resim 705: Eski Medrese, avlunun kuzeybatı köşesindeki eyvan 589
Resim 706: Eski Medrese, avlunun kuzeydoğu köşesindeki hücrelere açılan sahanlık 590
Resim 707: Eski Medrese, avlunun kuzey cephesi 590
Resim 708: Eski Medrese, avlunun kuzey cephesindeki giriş eyvanın üstündeki kütüphene ve bunun doğusundaki mescidin üst örtüsü 591
Resim 709: Eski Medrese, mescidin kıble duvarı 591
Resim 710: Eski Medrese, harimin kuzey duvarı 592

Resim 711: Eski Medrese, harimin doğu duvarı 592
Resim 712: Eski Medrese, harimin güney duvarı..... 593
Resim 713: Eski Medrese, harimin üst örtüye geçiş unsurları..... 593
Resim 714: Eski Medrese, öğrenci hücrelerinden görünüm 594
Resim 715: Eski Medrese, öğrenci hücrelerinden görünüm 594
Resim 716: Eski Medrese, doğudaki köşe kulesinin süslemelerinden detay 595
Resim 717: Eski Medrese, batıdaki köşe kulesinin süslemelerinden detay 595
Resim 718: Eski Medrese, harim duvarlarını kasnak eteğinde çepeçevre dolanan süslü korniş 596
Resim 719: Eski Medrese, harim kemerlerini kuşatan yivli kaval silmeler..... 596
Resim 720: Yeni Medrese, genel görünüş..... 602
Resim 721: Yeni Medrese, 1930 yılına ait bir fotoğrafı 602
Resim 722: Yeni Medrese, 1980'li yıllarda yapılan restorasyona ait bir fotoğrafı 603
Resim 723: Yeni Medrese, doğu cephe 603
Resim 724: Yeni Medrese, taçkapı..... 604
Resim 725: Yeni Medrese, kuzey cephe 604
Resim 726: Yeni Medrese, kuzey cephe 605
Resim 727: Yeni Medrese, batı cephe..... 605
Resim 728: Yeni Medrese, güney cephe 606
Resim 729: Yeni Medrese, avlunun kuzey cephesi 606
Resim 730: Yeni Medrese, avlunun kuzeydoğu köşesindeki dama çıkan merdivenin giriş açıklığı 607
Resim 731: Hocent Kalesi, iç kalenin ayağa kaldırılmış doğu ve güney beden duvarları..... 613

Resim 732: Hocent şehrinin dış surlarından 1950 yılına ait bir görünüş 614
Resim 733: Hisar Kalesi, iç kalenin XX. yüzyılın başlarına ait bir fotoğrafı 619
Resim 734: Hisar Kalesi, iç kalenin 1924 yılına ait bir fotoğrafı 619
Resim 735: Hisar Kalesi, iç kalenin 1924 yılına ait bir fotoğrafı 620
Resim 736: Hisar Kalesi, iç kalenin doğu tepesi 620
Resim 737: Hisar Kalesi, iç kalenin kuzeyindeki alçak tahkimat 621
Resim 738: Hisar Kalesi, iç kalenin batısındaki tepe 621
Resim 739: Hisar Kalesi, iç kalenin 1908 yılına ait bir görünüşü 622
Resim 740: Hisar Kalesi, iç kalenin 1923 yılına ait bir fotoğrafı 622
Resim 741: Hisar Kalesi, iç kale kapısının 1980'li yıllara ait bir fotoğrafı 623
Resim 742: Hisar Kalesi, iç kale kapısının 2010 yılına ait bir fotoğrafı..... 623
Resim 743: Hisar Kalesi, iç kalenin kapısı..... 624
Resim 744: Hisar Kalesi, iç kalenin giriş açıklığı 624
Resim 745: Hisar Kalesi, iç kale giriş eyvanın güney duvarı 625
Resim 746: Hisar Kalesi, iç kalenin giriş eyvanının üst örtüye geçiş unsurları. 625
Resim 747: Hisar Kalesi, iç kalenin giriş eyvanın kale içine açılan taçkapısı ... 626
Resim 748: Hisar Kalesi, iç kale 626
Resim 749: Hisar Kalesi, iç kale kapısının kuzey cepheden görünümü 627
Resim 750: Hisar Kalesi, eski, yeni medreseler, Mahdumu Azam Türbesi ve bunların gerisindeki dış surların 1946 yılına ait bir fotoğrafı..... 627
Resim 751: Hulbuk Sarayı, genel görünüş 634
Resim 752: Hulbuk Sarayı, taçkapı..... 634
Resim 753: Hulbuk Sarayı, taçkapı..... 635
Resim 754: Hulbuk Sarayı, taçkapının maketi (Behzad Müzesi) 635

Resim 755: Hulbuk Sarayı, taçkapının içe bakan girişi 636
Resim 756: Hulbuk Sarayı, taçkapının gerisindeki eğimli yol 636
Resim 757: Hulbuk Sarayı, taçkapının gerisindeki mekanların temelleri 637
Resim 758: Hulbuk Sarayı, avlunun güneyindeki asıl sarayın müştemilat temelleri 637
Resim 759: Hulbuk Sarayı, avludan görünüş 638
Resim 760: Hulbuk Sarayı, sarayın kuzey bölümü 638
Resim 761: Hulbuk Sarayı, sarayın kuzey bölümündeki eğlence alanı 639
Resim 762: Hulbuk Sarayı, eğlence bölümünün kulisi 639
Resim 763: Hulbuk Sarayı, havuz alanı 640
Resim 764: Hulbuk Sarayı, taçkapının orijinal parçası (Hulbuk Müzesi) 640
Resim 765: Hulbuk Sarayı, taçkapının süsleme detayı (Hulbuk Müzesi) 641
Resim 766: Hulbuk Sarayı, taçkapının süsleme detayı (Hulbuk Müzesi) 641
Resim 767: Hulbuk Sarayı, alçı süslemeler (Duşanbe Milli Eserler Müzesi) 642
Resim 768: Hulbuk Sarayı, alçı süslemeler (Duşanbe Milli Eserler Müzesi) 642
Resim 769: Ak Türbe, taçkapısından görünüş 647
Resim 770: Kurut Köyü Camisi ahşap sütunu, mevcut durumu 665
Resim 771: Kurut Köyü Camisi ahşap sütunu, başlığı dolanan ana desenler 666
Resim 772: Kurut Köyü Camisi ahşap sütunu, başlığı dolanan ana desenlerin arasını dolduran süsleme kompozisyonları 667
Resim 773: Kurut Köyü Camisi ahşap sütunu, başlığın alt kesmini süsleyen bitkisel kuşaklar 668
Resim 774: Kurut Köyü Camisi ahşap Resim 775: Kurut Köyü Camisi ahşap 668

Resim 776: Kurut Köyü Camisi ahşap sütunu, süsleme kompozisyonundaki stilize edilmiş hayvan ve insan figürleri 669
Resim 777: Urmitan Köyü Camisi ahşap sütunu, mevcut durumu 673
Resim 778: Urmitan Köyü Camisi ahşap sütunu, süsleme detayları 673
Resim 779: Aşt (Sekiz Sahabe) mihrabı..... 677
Resim 780: Aşt (Sekiz Sahabe) mihrabı, kavsaradan detay..... 677
Resim 781: Aşt (Sekiz Sahabe) mihrabı, kavsara içindeki rozet 678
Resim 782: Aşt (Sekiz Sahabe) mihrabı, niş içindeki pano..... 678
Resim 783: İskodar Köyü Camisi mihrabı, genel görünüş 684
Resim 784: İskodar Köyü Camisi mihrabı, alınlık 684
Resim 785: İskodar Köyü Camisi mihrabı, niş..... 685
Resim 786: İskodar Köyü Camisi mihrabı, niş..... 685
Resim 787: İskodar Köyü Camisi mihrabı, niş içindeki pano 686
Resim 788: İskodar Köyü Camisi mihrabı, kavsara 686
Resim 789: İskodar Köyü Camisi mihrabı, kavsara içindeki süslemeden detay 687
Resim 790: İskodar Köyü Camisi mihrabı, sol kanattaki süsleme bordürü 687
Resim 791: İskodar Köyü Camisi mihrabı, sağ kanattaki süsleme bordürü..... 688
Resim 792: Rarz Mescidi, güney doğu yönden görünüş 692
Resim 793: Rarz Mescidi, harimin doğu duvarı..... 692
Resim 794: Rarz Mescidi, kuzey revakın batı duvarı..... 693
Resim 795: Rarz Mescidi, kuzey revak içi..... 693
Resim 796: Rarz Mescidi, kuzey revaktaki mihrap nişi 694
Resim 797: Rarz Mescidi, güney revakı..... 694
Resim 798: Rarz Mescidi, harimin güney duvarı 695

Resim 799: Rarz Mescidi, kuzey revakı ahşap destek 695
Resim 800: Rarz Mescidi, kuzeydoğu köşedeki ahşap destek 696
Resim 801: Rarz Mescidi, doğu revakı ahşap desteğin başlığı 696
Resim 802: Rarz Mescidi, güneydoğu yöndeki ahşap desteğin başlığı 697
Resim 803: Rarz Mescidi, mihrap 697
Resim 804: Rarz Mescidi, harimdeki ahşap destek 698
Resim 805: Rarz Mescidi, harimdeki ahşap desteğin başlık ve konsollar 698
Resim 806: Rarz Mescidi, harimdeki ahşap desteğin köşelerindeki süsleme 699
Resim 807: Rarz Mescidi, harimdeki ahşap desteğin gövdesinden detay 699

KISALTMALAR LİSTESİ

AN Tadj.SSR	:	Akademiya Nauk Tadjikskoi SSR
ART	:	Arkeologiçeskiye Rabotı Tadjikistana, Akademiya Nauk Tadjikskoi SSR, Duşanbe
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1988-2013.
İA	:	İslâm Ansiklopedisi, I-XIII, Milli Eğitim Bakanlığı, Tıpkı Basım, Eskişehir, 2001.
İzv. AN Tadj.SSR OON	:	İzvestiya, Akademiya Nauk Tadjikskoi SSR Otdeleniya Obşestvennıh Nauk, Duşanbe
İzv. AN Tadj.SSR OON VİF	:	İzvestiya, Akademi Nauk Tadjikskoi SSR Otdeleniya Obşestvennıh Nauk: Vostokovedenie, İstoria Filologia, Duşanbe
METU JFF	:	Middle East Tecnical University journal of Faculty of Architecture, Ankara
MİA SSS	:	Materialı i İsldovaniya po Arkeologi SSSR, Akademiya Nauk SSSR, Moskva

SA : Sovyetskaya Arkeologiya, Akademiya Nauk SSSR, Moskva

TDİD: : Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, İzmir

GİRİŞ

Tacikistan, Orta Asya'nın güneybatısında "Dünya'nın Çatısı"[1] olarak anılan Pamir Dağları'nın batı eteğinde, doğal zenginlikleri ve kadim geçmişiyle tanınan bir ülkedir. Kuzeyinde Siri Derya, güneyinde ise ülkenin Afganistan ile doğal sınırını oluşturan Amu Derya nehirleri yer alır. Su kaynaklarının zenginliğine rağmen dağlık coğrafyası, tarımsal alanları kısıtlamakta ve burum durum geçmişten günümüze, ülkenin ekonomik ve demografik gelişimine engel olmaktadır.

Tacikistan, Akamenidlerden itibaren Orta Asya'nın güneyi ve kuzeydoğusu, yani Baktriya ve Soğdiyana'yı ele geçirmek isteyen güçlerin ilerleyişinin uç noktalarında bulunmuştur. Pers, Yunan, Sasani medeniyetlerinin doğudaki yayılım sahalarının son noktasında yer almasına karşın, bu topraklarda oluşan kozmopolit antik kültür, oldukça zengin bir kültürel mirası da gerisinde bırakmıştır. Batıdan gelen baskıların yanında, Greko-Baktriya Krallığı sonrası kuzeyden gelen Yüe-çilerin Toharistan'a geçişlerinde bir boğaz niteliği alırken; Baktriya'dan Hindistan'a kadar uzanan bölgede hâkimiyet kuran Kuşan kültürünün izlerini barındırmıştır. Bu medeniyetin sonrasında Budizmin en önemli tarihi yapılarından biri olan Baktriya'da Adjinahana nirvanası ve Soğdiyana'da Pencikent gibi oldukça zengin bir Ortaçağ şehri meydana gelmiştir. Bu zengin kültürlerle paralel dönemlerde Arap ordularının Orta Asya'ya girmeleriyle İslâmiyet ile tanışan kuzey bölge "Fergana"; güney bölge ise "Horasan" adıyla anılmaya başlanmıştır. Diğer yandan kuzeyden güneye inen Yüeçiler gibi İslâmiyeti ilk kabul eden Türk devletlerinden Karahanlıların ve hemen ardından Selçukluların güneye ve batıya yayılması dikkat çekicidir. Bu yayılma, Kuşan devletinde olduğu gibi her iki Türk-İslam devletinde de sanatın ve mimari kültürün olgun bir seviyeye ulaşmasını sağlamıştır. Ancak bu kültürel ve sanatsal zenginlik, Moğol döneminde ciddi tahribatlara uğrarken, Timurlu

[1] Süer Eker, "Orta Asya'nın İrani Halkı Tacikler ve Bağımsızlığının 20. Yılında Tacikistan (I)", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Güz (15), Ankara, 2011, s. 351.

Rönesansı'yla[2] çağını tekrar yakalayarak ilerlemiştir. Bu krolonojik safhalar içinde ve sonrasındaki dönemlerde Tacikistan, Orta Asya'nın önemli bir parçası olarak yaşanan tarihi ve kültürel olayların bütününde yer almıştır.

Timurlu iktidarını ele geçiren Şeybaniler sonrasındaki Hanlıklar dönemi, Orta Asya'nın iç mücadelelerinin çetin yaşandığı dönemlerdir. Bu çekişmeleri en ciddi yaşayan şehirler Hocent ve İsfara olmuştur. Güneyde ise bambaşka bir durum vardır; güney bölge deprem kuşağında yer alır. Kuzeydeki hanlıkların mücadelesi ve güneydeki deprem kuşağı Tacikistan'ın maddi kültürel mirasının deformasyonunda etkin görünmektedir. XIX. yüzyıl, bu sorunların yoğun yaşandığı bir dönemdir. Bu yüzyılın ikinci yarısından sonra Çarlık Rusyası'nın bölgedeki ilerleyişi hanlıklar arasındaki mücadelelerin bir dış gücün işgaline meydan verdiğinin de kanıtı olmuştur. Siyasi ortamda Buhara ve Kokand Hanlıkları etkinliğini yitirirken bölgeye giden Rus seyyahları Tacikistan ile ilgili ilk bilgileri kaydetmeye başlamıştır. Bu seyyahların içinde en dikkate değer gezgin ve araştırmacı ise M. S. Andraev'dir. Andraev, 1927 yılında **Po Tadjikistanu** isimli kitabını yayımlamış, bu çalışmada Hisar ve Zerafşan vadilerindeki yapılarla ilgili bilgiler aktarmıştır[3]. A. P. Fedçenko ve İ. Kokana'nın 1871 yılında yayımladığı **Turkistanskiye Vedomosti**, İsfara'da Abdullah Han Camisi ile ilgili bilgiler vermiştir[4]. Çarlık Rusya'sının yıkılışı ardından kurulan Sovyetler Birliği'nin, II. Dünya Savaşı'na kadarki sürecinde B. Denike'nin "Batı Türkistan'da Ahşap Oymalı Birkaç Abide"[5] başlıklı makalesini görmekteyiz. Denike'nin 1935 yılında yayımladığı ve İslâmi dönem Orta Asya mimarisindeki ahşap unsurlarla ilgili bu makalesi, Anadolu'daki ahşap destekli

[2] Mustafa Cezar, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1977, s. 452; René Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 496; Jean P. Roux, **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, Çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 357-358; İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 123.

[3] Rustam Mukimov, "Madrasai Kuhna", Ed. Numan N. Negmatov, **Hisorskiy Zapovednik i Evo Arhitekturnıe Pamyatniki**, Duşanbe, 1993, s. 84; Veronika L. Voronina, "Reznoe Derevo Zarafşanskoi Dolını", **MİA SSSR**, No: 15, 1950, s. 55.

[4] Boris A. Litvinsky, "Meçetı-Namazga Kişlake Nevgulem (İsfarinskii Rayon)", **Dokl. AH Tadj. SSR**, Vıp. 9, İzd.: Stalinabad, 1953, s. 43.

[5] Boris Denike, "Batı Türkistan'da Ahşap Oymalı Birkaç Abide", Çev. A. O. Uysal, **Vakıflar Dergisi**, S. XX, Ankara, 1988, s. 29-38.

camilerin kökeni konusunda da sanat tarihi bilimi bakımından değerli bir kaynaktır.

II. Dünya Savaşı sonrası Tacikistan, Orta Asya sanat tarihi araştırmaları adına önemli bir keşif ayağı olmuştur. 1950'li yıllarda arkeoloji araştırma ekipleri pek çok yapıyı kapsamlı bir şekilde kayıt altına almıştır. 1946 yılında, A. Yu. Yakubov başkanlığında Pencikent, 1955 yılında Boris A. Litvinsky başkanlığında Hulbuk kazılarına başlanmıştır[6]. 1970'li yıllarda ise Sergey Hmelnitsky, Kubâdiyan ve Istravşan'da önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ayrıca Sergey Hmelnitsky'nin Orta Asya mimarisinin geneline yönelik çalışmaları yanında **Hoca Meşed**[7] ve **Çorku**[8] başlıklarıyla yayımladığı mimari monografi kitapları, çalışmamız için değerli birer kaynak olmuştur. Diğer bir araştırmacı Veronika L. Voronina, Zerafşan Vadisi'ndeki mimari eserler üzerine çalışmalarda bulunurken Kulab'taki Mir Said Ali Hemedani Türbesi'nin incelemelerini 1953 yılında yayımlamıştır[9]. Araştırmacının **Narodnaya Arkitektura Severnogo Tadjikistana**[10] başlıklı kitabı kuzey Tacikistan'daki Istravşan şehri yapıları konusunda bilgi sağlamıştır.

Tacikistan Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Tacik araştırmacılar ön plana çıkmıştır. Bu araştırmacılardan Rustam Mukimov 1990 sonrasında Tacikistan'ın mimarisiyle ilgili pek çok kitap ve makale yayımlamıştır[11]. Bir diğer araştırmacı Saliya Mamadcanova şahsen ve Rustam Mukimov ile ortak çalışmalarda bulunmuştur. Araştırmacıların, ortak gerçekleştirdikleri **Arkitekturnoe Nasledie Hudjanda**[12] ve **Kirapol-Istravşan-Ura-Tyube**[13]

---

[6] Her iki arkeolojik alanda kazı çalışmaları günümüzde devam etmektedir.
[7] Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, Gamajun, Berlin, 2001.
[8] Sergey Hmelnitsky, **Çorku**, Gamajun, Berlin, 2002.
[9] Veronika L. Voronina, "Grobnitsa Emira Hamadoni", **Dokladı AN TadjSSR**, Vıp.: 7, 1953, s. 39-43.
[10] Veronika L. Voronina, **Narodnaya Arkitektura Severnogo Tadjikistana**, Literaturı po Stroitelistvu, Arhitekture i Stroitelnım Materialam, Moskva, 1959.
[11] 1990 yılından sonra ülkenin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar nedeniyle Tacikistan'da yayımlanan kitapların görselleri az ve baskı kaliteleri oldukça düşüktür. Bu nedenle yapıların bütününü eserler üzerinden algılamak güçtür.
[12] Rustam Mukimov, Saliya Mamadcanova, **Arhitekturnoe Nasledie Hudjanda**, Meras, 1993.
[13] Rustam Mukimov, Saliya Mamadcanova, **Kirapal – İstravşan – Ura-Tyube**, Meros, Duşanbe, 1993.

başlıklı çalışmaları her iki şehre ait mimari monografik eserlerdir. Özellikle Tacikistan'ın mederese yapıları üzerine çalışan Abdullocon Mirbabev'in **Madrasa Tajikistana**'sı[14] tek tip bir yapı üzerine yapılan nadir yayınlardandır. T. M. Atahanov, Eski Hisar şehrinde kazı çalışmalarında bulunmuş ve bu konuyla ilgili pek çok yayın yapmıştır. Numan N. Negmatov yukarıda adı geçen araştırmacıların hocası olup asıl uzmanlık alanının "tarih" olmasına karşın mimarlık tarihi konularında da ciddi çalışmalar ortaya koymuştur. Özellikle Numan N. Negmatov'un Hocent, İsfara ve Hisar şehri tarihinin ve mimari eserlerinin tanıtılmasında emeği çoktur. Bir diğer tarihçi Hamza Kamol, **İstoriya Mazarov Severnogo Tadjikistana**[15] adlı eserinde, Tacikistan'ın kuzeyindeki türbeleri konu edinirken aynı müellif, antropolog Muhammadali Muzafferi ve ilahiyatçı Zainuddin Nabotzoda ile birlikte Güney Tacikistan'ın türbeleri konusunda hazırladıkları **Coyhoi Mukaddisi Toçikiston**[16] adlı eseri ile disiplinler arası bir çalışma ortaya koymuştur.

Avrupa menşeli kaynaklar arasında UNESCO'nun altı ciltten oluşan **History of Civilization of Central Asia**[17] adlı eseri, Orta Asya'nın genelini konu edinirken Tacikistan'da gelişen tarihi ve kültürel mirası da yansıtmaktadır. Pierre Siméon'un yayımladığı "Hulbuk: Architecture and Material Culture of the Capital of the Banijurids in the Central Asia (Ninth-Eleventh Centuries)"[18] başlıklı makalesi 2012 yılına kadar Hulbuk ile ilgili çalışmaların bir değerlendirmesi ve kısmen de olsa yapının rekonstrüksiyonu hakkında bilgiler vermektedir. Katherine Hughes'in **Samânîd Material Culture and İdentity Formation Post-Soviet Tajikistan**[19] doktora çalışması, Tacikistan'ın kültürel mirası hakkında başvurduğumuz bir diğer kaynaktır.

---

[14] Abdullocon Mirbabev, **İstoriya Madrasa Tadjikistana**, Meros, Duşanbe, 1994.
[15] Hamza Kamol, **İstoriya Mazarov Severnogo Tadjikistana**, Naşriyoti Devaştiç, Duşanbe, 2005.
[16] Muhammadali Muzafferi, Hamza Kamol, Zainuddin Nabotzoda, **Coyhoi Mukaddisi Toçikistan**, Devaştiç, Duşanbe, 2007.
[17] Bu eserler için kaynakça bölümüne bakınız.
[18] Pierre Siméon, "Hulbuk: Architecture and Material Culture of the Capital of Bunijurides in Central Asia (Ninth and Elenevth Centuries)", **Muqarnas**, V. 29, BRILL, 2012, s. 385-421.
[19] Katherine Hughes, **Samanid Material Culture and İdentity Formation Post-Soviet Tajikistan**, Thesis of PHD, Art and Archaeologi Depertmant SOAS, University of London, 2014.

Günümüzde, Türkiye'de Tacikistan üzerine sosyal bilimler alanında tezler yazılmıştır. Ancak bu tezler büyük oranda Tacik öğrenciler tarafından hazırlanmış konumuz dışındaki çalışmalardır[20].

Tacikistan üzerine sanat tarihi bilimi kapsamında doğrudan bir çalışma yapan Türk araştırmacı bulunmamaktadır. Genel Orta Asya mimarisi üzerine incelemeler yapmış olan Mustafa Cezar, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**[21] isimli kitabında, Tacikistan'dan sadece bir yapının bilgisini vermekle sınırlı kalmıştır. Bir diğer araştırmacı İbrahim Çeşmeli yine Orta Asya kapsamında hazırladığı **Orta Asya Camilerinde Tipoloji (7-13.Yüzyıllar)**, başlıklı doktora tezinde[22] ve çeşitli yayımlarında[23] Tacikistan'daki XI-XII. yüzyıl yapılarını değerlendirmiştir.

Tezimizin literatür kısmında Türkçe kaynaklar çok az yer tutmaktadır. Bunun sebebi ise Tacikistan ile ilgili sanat tarihi çalışmalarının Türkiye'de yetersiz olmasıdır. Bu durum, Tacikistan Bilimler Akademisi Kütüphanesinde uzun süren bir araştırma yapmamızın öncül sebebi olmuştur. Elde ettiğimiz süreli yayınlar ve kitaplar Rus ve Tacik araştırmacıların yayınlarını kapsamaktadır. Yayınların dili 1992 yılına kadar Rusça, bu tarihten sonra da Tacikçe ve Rusçadır. Literatürde yer alan dergilere bakıldığında[24], Moskova Bilimler Akademisi tarafından yayımlanan **Materiyalı İssledovaniya po Arkeologii SSSR** ve **Sovyetskaya Arkeologiya** dergileri ülkenin farklı bölgelerinde yapılan çalışmalara yer verirken Tacikistan ile ilgili bazı araştırmalar da bu dergilerde yayımlanmıştır. Tacikistan'da yayınlanan sanat ve mimarlık tarihiyle ilgili makalelerin yer aldığı dergiler oldukça önemli bir literatür kaynağını oluşturmaktadır. 1950 yılından bu yana, daha önce bahsettiğimiz araştırmacıların en az bir makalesi bu dergilerde yer almaktadır. 1950 yılından günümüze kadar Sovyet döneminde SSCB Tacikistan Bilimler Akademisi; sonrasında Tacikistan

[20] Bu tezler için bkz.: Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/
[21] Mustafa Cezar, **a.g.e.**
[22] İbrahim Çeşmeli, **Orta Asya Camilerinde Tipoloji (7-13.Yüzyıllar)**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul, 2005.
[23] İbrahim Çeşmeli'nin diğer yayınları için kaynaklar bölümüne bakınız.
[24] Bu paragrafta isimlerini verdiğimiz süreli yayınların künyeleri için kaynaklar bölümüne bakınız.

Cumhuriyeti Bilimler Akademisi'nin süreli yayınları, alanın yetkin kaynaklarını teşkil etmektedir. Bilimler Akademisi'nin Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Entitüsü bünyesinde yayımlanan **Arkeologiçeskiye Rabotı Tadjikistana** dergisi uzun yıllardır yayını devam eden ve doğrudan kültürel mirasla ilgili makalelere yer veren önemli bir süreli yayındır. Bir diğer dergi **TRUDI** ve **Dokladı** daha genel olup tarih, etnografya, arkeoloji ve sanat tarihiyle ilgili konuları kapsamaktadır. **İzvestiya Otdeleniya Obşestvennıh Nauk**, Cumhuriyet döneminin de önemli bir süreli yayını olmuştur. Cumhuriyet döneminde ise **Merosi Niyogon** arkeoloji, sanat tarihi ve tarih konusunda akademik nitelikte özel bir süreli yayındır. Yine bu dönemde **Ahbari Osorhoi Milli Cumhurii Tocikistan ba Nomi Muzei Behzod** Tacikçe ve Rusça makalelere sahip, Behzad Müzesi tarafından yayımlanan bir dergidir.

Tarihi kaynaklar, tezimizin bir diğer önemli literatürünü oluşturmaktadır. Bu konuda Ramazan Şeşen'in **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**[25] kitabı Arap coğrafyacılarının tarihi şehirler hakkında verdiği bilgilere göre, günümüz Tacikistan'ındaki IX-XII. yüzyıla ait tarihi yerleri anlamımıza yardımcı olmuştur. Çalışma alanımızla ilgili XV ve XVI. yüzyılların şehirlerini veya siyasi yaşantısını anlatan Şerafüddin Ali Yezdî'nin **Emîr Timur (Zafername)**[26], Gazi Zahîreddin Muhammed Babur'un **Baburnâme**[27] ve Mirza Haydar Duğlat'ın **Tarih-i Reşidî**[28] eseri tezimizdeki bazı yapıların o dönemdeki varlığını da kanıtlayan tarihi kaynaklardır[29].

Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi ve Müzeleri ise tezimizde yer alan yapıların restorasyon projeleri ve raporlarını temin etmemizde faydalı olmuştur.

Türkiye'deki sanat tarihi araştırmacılarının, Azerbaycan'dan Kırgızistan'a; Kazakistan'dan Türkmenistan'a kadar olan coğrafyadaki mimari eserleri konu

[25] Ramazan Şeşen, **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.
[26] Yezdî, **Emîr Timur (Zafernâme)**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.
[27] Babur, **Baburnâme**, Çev.: R. R. Arat, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.
[28] Duğlat, **Tarih-i Reşidî**, Çev. Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.
[29] Bu kaynakların dip notlarda verilişinde, yazarlarının soyadları kullanılmıştır.

edinen pek çok çalışması bulunmaktadır. Böyle bir araştırma yelpazesine sahip olmamıza karşın, Orta Asya'nın güneydoğu köşesindeki Tacikistan'ın bu araştırmalar içinde yer almadığını gördük. Ön araştırmalarımızın sonucunda Tacikistan'nın İslâmi dönem mimarisinin zenginliğiyle dikkat çektiğini tespit ettik ve sanat tarihimize kazandırılmasının gerekliliğine karar verdik. Konuyu XI-XVIII. yüzyıl ile sınırladık. Bu yüzyıl aralığını çalışmamızın sebebi, İslâmi dönem eserlerinin XI. yüzyılda oturmuş bir mimari üslubu yansıtması ve XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren mimari kültürün geleneksel özelliklerinin yitirilmeye başlanmasıdır. Bu çerçevede, tez konumuz, Tacikistan'da yapılmış çalışmalar içinde de özgün bir yer teşkil etmektedir. Araştırmamız, konumuz kapsamında, kayda değer eserlerin bulunmadığı ve özerk yönetime sahip Bedahşan dışındaki bölgelerde gerçekleştirilmiştir.

Çalışmamızın metodu literatür araştırmaları, alan araştırmaları ve elde edilen bulguların yazılması olmak üzere üç safhaya ayrılmıştır. Literatür araştırmalarında, alan araştırmaları öncesinde Türkiye'deki kaynaklar üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Literatür araştırmalarının ileri aşaması ve büyük bir bölümü, Tacikistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi kütüphanesinde gerçekleştirilmiştir. Alan araştırması safhasında, yapılar yerinde görülmüş ve fotoğraflanmıştır. Araştırmacıların yayınlarından, temin ettiğimiz planların ölçü sağlamaları yapılmış ve gerekli gördüğümüz yapıların ölçüleri alınmıştır. Genel olarak yapıların mevcut planları kullanılmıştır. Bu bağlamda basımdan kaynaklı sorunlardan dolayı araştırmacıların yayınlarında yer alan plan çizimlerinin pek çoğu temize çekilerek tezimize aktarılmıştır.

Tezimizin önsöz ve giriş bölümünün ardından Tacikistan'ın coğrafyası ve kısa tarihi ele alınmıştır. Bu bölümlerde ülkenin coğrafyası ve tarihiyle ilgili metinler alt başlıklarla verilmiştir. *"Tacikistan'ın Coğrafi Durumu"* anlatılırken ülkenin fiziki yapısı ön plana çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu bakış açısında, Orta Asya ülkelerine karşın Tacikistan'ın dağlık bir coğrafyaya sahip olması etkendir. Bununla birlikte sismik faaliyetlerin en yoğun yaşandığı Orta Asya ülkesi olması bakımından, Tacikistan'daki depremlerin yıllara göre kısaca dağılımı

aktarılmıştır. Bölgede yıllar boyu yaşanan depremlerin tarihi yapılar üzerindeki etkisi vurgulanmıştır. *"Tacikistan'ın Tarihçesi"* başlığı altında ülkenin prehistorik dönemlerinden günümüze uzanan geçmişi, kültür gelişimi kısaca anlatılmıştır. *"Tacikistan'da Mimari Gelişim"* bölümünde antik dönemden XX. yüzyıla kadarki zaman aralığında oluşturulmuş kültürel miras, yapılaşma perspektifinden kısaca değerlendirilmiştir.

Tezimizin *"Katalog"* bölümü, *"Camiler"*, *"Minareler"*, *"Türbeler"*, *"Medreseler"*, *"Kaleler" "Saray Yapısı"*, *"Tarihi ve Bilimsel Kaynaklarda Olup Günümüze Ulaşamayan Yapılar"*, *"Tacikistan Müzelerindeki Mimari Yapılara Ait Unsurlar"* olarak başlıklara ayrılmıştır. Katalogdaki her bir yapı grubu, alan araştırması safhasına uygun bir şekilde ülkenin kuzeyinden güneyine doğru ilerleyen bir sırayla katalogda yer almaktadır. Bu bölümde yapılar, belirlediğimiz katalog şablonuna uygun bir şekilde tanımlanmaya çalışılmıştır. Katalogda alt başlıklardan "*Tarihçe"*de yapının inşa tarihi veya tarihlendirilmesi hakkından bilgi verilmiştir. Ek olarak yapının restorasyon çalışmalarına veya bozulmalarına değinilmiştir. *Yapının anlatımı*nda ise, yerinde görüp incelediğimiz eserlerin bilimsel anlatımı yer almaktadır. Burada, öncelikle eserin nerede olduğu, genel plan tanımı, cephe özellikleri, inşa malzemesi, planı ve süslemesi şeklindeki aşamalarla mevcut tespitlerimiz aktarılmıştır. Anlatım, metinlerin sonuna eklenen çizimler ve fotoğraflarla desteklenmiştir.

"Değerlendirme" bölümü; katalogdaki yapı gruplarının *plan ve cephe analizi*, *inşa malzemesi ve teknik*, *yapısal unsurlar*, *mimari elemanlar* ve *süsleme* gibi aşamaları üzerine yaptığımız tartışma ve tespitlerimizi kapsamaktadır. Bu bölümde yapıların Tacikistan ve Orta Asya'daki etkileşimlerine ve bunların Türk mimarisindeki yerlerine de yer verilmiştir.

"Sonuç" bölümünde, ortaya koyduğumuz çalışmada ele aldığımız konuların nihai bir değerlenmesi yer almaktadır. Tezin sonunda yararlandığımız çalışmaların ayrıntılı bir kaynakçası bulunmaktadır. Bu bölümden sonra çizim ve resim listesi ile "Ek" olarak verdiğimiz, *yapıların inşa malzemeleri*, *inşa*

malzemeleri ölçüleri, *geçiş unsurları ve üst örtü sistemelerine* ait tablolar bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TACİKİSTAN'IN COĞRAFİ DURUMU VE TARİHÇESİ

1.1. Tacikistan'ın Coğrafi Durumu

Tacikistan, Orta Asya'da 67º - 75º doğu boylamları ile 36º - 41º kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Ülkenin kuzeyinde Özbekistan ve Kırgızistan, doğusunda Çin, güneyinde ise Afganistan yer almaktadır. 143.100 km²lik yüz ölçümüne sahip olan ülkenin başkenti Duşanbe'dir. Hocent ve Kulab, ülkenin diğer iki büyük şehrini oluşturmaktadır. Tacikistan'ın Soğd, Merkezi Bölge, Hatlon ve özerk yönetime sahip Bedahşan olmak üzere dört bölgesi bulunmaktadır.

Sert ve karasal bir iklim tipine sahip olan ülkede, kışları oldukça soğuk geçmekte ve yükseltiye bağlı olarak sıcaklık değişimleri gözlenmektedir. Dağlık olan Bedahşan bölgesinde sıcaklık kış aylarında eksi 47 dereceye kadar düşmektedir. İlkbahar ve kış aylarında yıllık toplam yağış oranının %75'i görülürken yazları kurak bir iklim yaşanmaktadır[30]. Yağış oranın yüksek olmasına karşın dağlık arazi ve çöller, ülkede orman oluşumunu engellemektedir. Bu nedenle yapılaşmada ahşap kullanımı düşüktür. Ancak toprak alanların çok olmasından dolayı yapılarda ana inşa malzemesi olarak tuğla ve kerpiç karşımıza çıkmaktadır. Mevcut coğrafi özellik nedeniyle de taş malzemenin kullanımı azdır.

% 93'ü dağlık olan Tacikistan[31], vadiler ve akarsularla belirgin bölgelere ayrılmıştır. Kuzeyinde Fergana Vadisi'nin ortasından geçen Siriderya Nehri; güneyinde ise Afganistan ile doğal sınırı oluşturan Amuderya Nehri en büyük akarsularıdır. Siriderya'nın güneyinde, yüksekliği 3000 metreye varan dağ sırasına sahip Zerafşan Vadisi, doğu-batı yönde uzanarak ülkeyi iki bölgeye ayırmaktadır. Merkezi Aini olan Zerafşan Vadisi'nin Semerkant'a açıldığı boğazda tarihi Pencikent şehri yer almaktadır. Vadinin güneyi, Sukanderya Havzası'nın üst kesimlerini devam ettirerek Karategin Dağları'nın merkezi olan Germ şehrine ulaşmaktadır. Bu vadinin bir kolu güneye doğru Tavildara

[30] Halil Kurt, "Tacikistan", **DİA**, C. 39, s. 345.
[31] Süer Eker, **a.g.m**, s. 351.

Vadisi'ne ayrılmaktadır. Tavildara Vadisi'nin sonlandığı kısımda, Bedahşan Dağları'nın 7.495 metre yüksekliğindeki İsmail Samânî Zirvesi, bölgenin en yüksek noktasını göstermektedir[32].

Günümüzde, ülkenin güneyi Amuderya'ya akan üç nehrin oluşturduğu vadilere bölünmüştür. En batıda Kâfirnihan, ortada Vahş ve doğuda Kulab bölgesi uzanmaktadır. Doğuda en yüksek noktası İsmail Samânî Zirvesi olan Bedahşan bölgesi bulunmaktadır. Az bir nüfusa sahip olan bu bölgede, 2000-2500 m yüksekliğindeki platolarda, yaşam devam etmektedir.

Tacikistan'ın güneybatı bölgesi, özerk yönetime sahip Gorno-Bedehşan'dır. Bölge, yerleşim alanlarının en az olduğu platolara sahiptir. 380 km² yüzölçümündeki Karakul Gölü[33] ve Seres Gölü[34] yaklaşık 3900 m yükseklikteki bu platolarda yer almaktadır.

Büyük bir bölümünün aktif fay hatlarının üzerinde bulunması nedeniyle ülke sık sık depreme maruz kalmıştır. XX. yüzyılda kayda alınan depremlerin en şiddetlileri 1911'de, Bedahşan'da Seres ve 1949'da Germ bölgesinde yer alan Kait'de[35] yaşanmıştır. Son olarak 1989'daki 5.5 şiddetindeki Hisar depremi de yıkımlara neden olmuştur[36].

Tacikistan, hidro enerjinin elde edilmesi bakımından da zengin bir coğrafyaya sahiptir. Fergana tarafında Kayrakum ve Dangara'da Nurek hidro elektirik santralleri ülkenin enerji ihtiyacını karşılamaktadır.

Ülkenin ekonomik kaynaklarının başında tarım gelmektedir. Büyük kısmı dağlık olması nedeniyle tarım alanları akarsu havzalarında toplanmıştır.

[32] Süer Eker, **a.g.m.**, s. 352; Halil Kurt, **a.g.m.**, s. 345.
[33] Halil Kurt, **a.g.m.**, s. 346.
[34] Donald Alford, Stephen F. Cunha, Jack D. İves, "Lake Sarez, Pamir Mountains, Tajikistan: Mountan Hazards and Development Assistance", **Mountain Reserch and Development**, 20 (1), s. 2000, s.20.
[35] Hans B. Havenith, Céline Bourdeau "Earthquake-Induced Landslide Hazards in Mountain Regions: A Review of Case Histories From Central Asia", **Geologica Belgica**, 13 (3), 2010, s. 139-140.
[36] Hans B. Havenith, Céline Bourdeau, **a.g.m.**, s.140-141.

Çizim 1: Tacikistan'da yerleşim merkezleri ve mimari eserleri (Ç. Hergül)

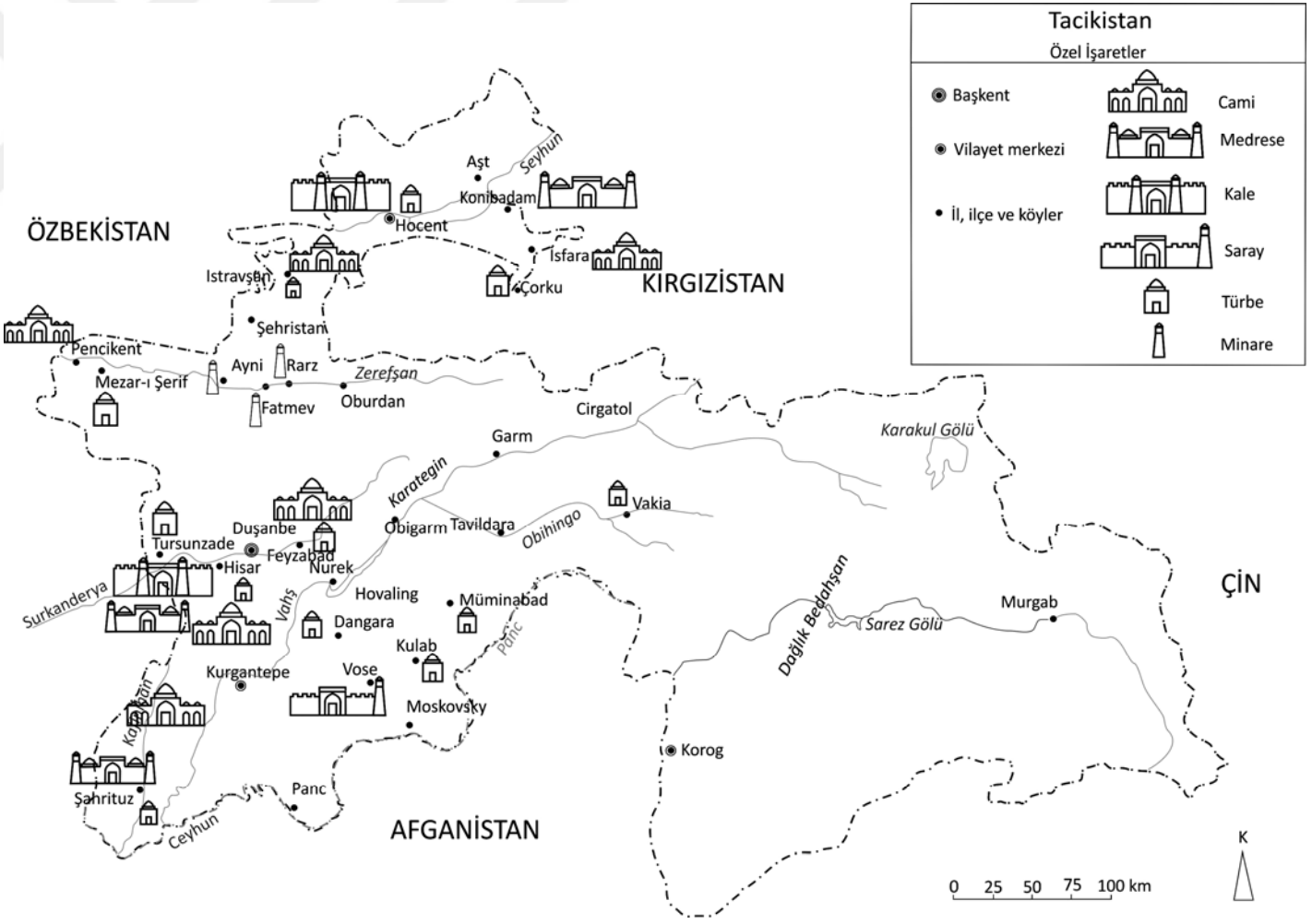

1.2. Tacikistan'ın Tarihçesi

Yapılan arkeolojik kazılarda, Tacikistan'daki en eski (Orta Paleolitik Çağ) yerleşim yerlerinin Hocent, Kayrakkum, Istravşan, Hisar, Vahş Vadisi ve Dangara'da olduğu tespit edilmiştir[37]. İsfara'nın güneyinde yer alan Çorku kasabasının Hoca Gur bölgesinde de İleri Paleolitik devirlere ait yaşam alanları gün yüzüne çıkartılmıştır[38]. Mezolitik dönemde, Pamir'in 3500 m yüksekliğindeki kesminde, aynı döneme ait ileri yaşam alanı bulunmuştur[39]. Hisar Vadisi'nde[40] ve Pencikent yakınındaki Sarazm'da Neolitik dönem yerleşimleri görülür[41]. M.Ö. III-II. binlerde Kayrakkum bölgesinde, ileri düzeyde tarım alanlarına sahip 10'a yakın yerleşim keşfedilmiş ve bu yerleşimlerde pek çok evcil hayvan kemiklerine rastlanmıştır[42].

M.Ö. I. binden sonra Tacikistan'ın bulunduğu coğrafyada gelişmiş tarım kültürüne dayalı şehirler ortaya çıkmıştır[43]. M.Ö. VIII. yüzyılda Zerafşan Vadisi'nin güneyindeki, Huttal bölgesinin dahil olduğu topraklar Baktriya ismiyle anılmaktaydı. Zerafşan Vadisi'nin dahil olduğu Fergana Vadisi günümüzde kısmen aynı adla anılan Soğdiana bölgesiydi. M.Ö. 545-539 yılları arasında Baktriya ve Soğdiana, Akamenid hükümdarı Kyros tarafından zaptedilmiştir[44]. Onun döneminde, Istravşan'ın yakınlarında[45] olduğu bilinen Cyropolis şehri kurulmuştur[46]. I. Daryus (M.Ö. 522-486), bu bölgeleri satraplıklar haline getirmiştir[47]. Akamenidlerin hâkimiyeti III. Daryus'un M.Ö. 330 yılında

---

[37] Babacon Ghafurov, **Tajiks Pre-Ancient, Ancient and Medieval History**, Part I, İrfon Publishing, Duşanbe, 2011, s. 17-18.
[38] Babacon Ghafurov, **a.g.e.**, s. 20.
[39] Babacon Ghafurov, **a.g.e.**, s. 23.
[40] Babacon Ghafurov, **a.g.e.**, s. 26.
[41] A. N. Dani, V. M. Masson (Ed.), **History of Civilization of Central Asia**, Vol. I, UNESCO Publishing, Paris, 1992, s. 210.
[42] Babacon Ghafurov, **a.g.e.**, s. 38-39.
[43] János Harmatta (Ed.), **History of Civilization of Central Asia**, Vol. II, UNESCO Publishing, Paris, 1994, s. 42.
[44] Peter. B. Golden, **Türk Halklarının Tarihine Giriş**, Çev. Osman Karatay, Karam Yayıncılık, Çorum, 2006, s.56; János Harmatta, **a.g.e.**, s. 41.
[45] János Harmatta, **a.g.e.**, s. 44.
[46] Richard N. Frye, **Antik Çağlardan Türklerin Yayılmasına Orta Asya Mirası**, Çev. F. Tayanç-T. Tayanç, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009, s. 94; Numan N. Negmatov, "Stranitsı iz İstorii Hodjende", **Arkeologi Rasskazvayut**, Tadjikgosizdat, Stalinabad, 1959, s.68.
[47] Peter. B. Golden, **a.g.e.**, s.56.

İskender'e yenilmesiyle son bulmuştur[48]. Akamenid hâkimiyetine son veren İskender, Semerkant'ta bir garnizon oluşturmuştur[49]. Daha sonra Cyropolis ve Siriderya kıyısındaki yedi kaleyi de alarak garnizonunu buraya yerleştirmiştir. İskender'in Hocent'te ya da Hocent'in yakınında da büyük bir garnizon kurduğu bilinmektedir[50]. M.Ö. 328 yılında Soğd bölgesini elinde tutan Spitemenes, Sakalar tarafından öldürülünce bölgenin hâkimiyeti tamamen İskender'e geçmiştir[51]. İskender'in M.Ö. 328 yılında ölmesinin ardından bölgeye Selevkoslar hakim olmuş ve bu hâkimiyet M.Ö. 247 yılına kadar sürmüştür. Sonrasında Soğdiana ve Baktirya'nın dahil olduğu Greko-Baktriya Krallığı kurulmuştur[52].

M.Ö. 174-61 yılları arasında Fergana ve Baktriya bölgeleri Hunların baskısıyla güneye inen Yüeh-chih'ler tarafından ele geçirilmiştir[53]. M.Ö. 130 yılında yıkılan Baktriya Krallığı'nın topraklarında, bir yüzyıl sonra Yüeh-chihlerin bir kolu olan Kuşanlar, yeni bir devlet kurarak Baktriya'ya hakim olmuşlardır[54]. Uzun bir süre bölgede hâkimiyet kuran Kuşanlar 270 yılında güçlerini kaybetti[55]. IV-V. yüzyıllarda Kuşanların hakim oldukları Baktiriya ve Soğdiyana bölgelerinde Kidaritler etkin oldu. Ardından, V-VI. yüzyıllarda bahsettiğimiz bölgelere hakim olana Heftalitler ise Göktürkler tarafından yıkıldı[56].

VII. yüzyılın sonları ile VIII. yüzyılın başlarında Emeviler Orta Asya'nın içlerine doğru ilerlemişlerdir[57]. Horasan valisi, Kuteybe İbn Müslim 705 yılında Şuman'ı[58], 706'da da Buhara'yı ele geçirmiştir[59]. Kuteybe, 714 yılında

[48] Peter B. Golden, **a.g.e.**, s.56.
[49] Richard N. Frye, **a.g.e.**, s. 106.
[50] Richard N. Frye, **a.g.e.**, s. 106; János Harmatta, **a.g.e.**, s. 70; J. Roux, **a.g.e.**, s. 73.
[51] János Harmatta, **a.g.e.**, s. 71.
[52] Vasili V. Barthold, **Orta Asya (Tarih ve Uygarlık)**, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2010, s.21; Peter B. Golden, **a.g.e.**, s. 56.
[53] Peter B. Golden, **a.g.e.**, s. 59.
[54] Richard N. Frye, **a.g.e.**, s. 144.
[55] Richard N. Frye, **a.g.e.**, s. 160.
[56] İbrahim Çeşmeli, "Bronz Çağından Erken Orta Çağa Orta Asya Tapınakları", **Art-Sanat**, 1/2014, s. 23.
[57] Bu dönemde Soğdiana coğrafyası Fergana; Baktriya ise Horasan olarak anılmaktadır.
[58] Duşanbe'nin batısındaki tarihi Hisar şehridir. İslam coğrafyacıları tarafından Şuman olarak adlandırılan şehirde, Samaniler döneminde, safran üretiliyordu (Ramazan Şeşen, **a.g.e.**, s. 96, 186,

öldürüldüğünde, Huttal[60] emirlik nezdinde, Usruşana[61] ise tam olarak kontrol altında değildi[62]. Nitekim, Horasan valisi Said b. Amr el-Haraşi'nin göçe zorladığı bir topluluk kaçarak Hocent'e ve İsfara[63]'ya yerleşmiştir[64]. Buna mukabil 738 yılına kadar Soğdlar[65] ve Türgişlerin birlikte hareket etmeleri Arapların ilerleyişini durdurmuştur[66]. Emevi hâkimiyetinin sona ermesiyle Orta Asya'da Abbasilerin faaliyetleri görülmeye başladı. Halife el-Memun hükümdar çocuklarını ya da ona kendi rızasıyla gelenleri, divan defterine yazdırarak onlara maaş bağlatmıştır[67]. El- Mutasım halife olunca, bu uygulamayı devam ettirdi ve paralı askerlerinin büyük bir bölümünü Mâverâünnehir, Soğd[68], Fergana, Usruşana ve Şaş'tan (Taşkent) sağlamıştır[69]. Abbasilerin bölgedeki etkinliğini yitirmesinin ardından Samânîler bu coğrafyaya hakim olmuştur.

191, 221, 262). Bu yer, Çağatay döneminin sonlarında Hisar ismiyle anılmaya başlandı (Vasili V. Barthold, "Hisar", **İA**, 5/1, s. 538).

[59] İbnü'l Esir, **El-Kâmil Fi't Târih Tercümesi**, Bahar Yayınları, IV, İstanbul, s. 470; H. A. R. Gibb, **Orta Asyada Arap Fütuhatı**, İstanbul, 1930, s. 27-28; Narshakhī, **The History of Bukhara**, Çev. Richard N. Frye, The Madivel Academy of America, Cambridge, Massachusetts, 1954, s. 37-43; Vasili V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s. 239; Boris A. Litvinsky, **History of Civilization of Central Asia**, Vol. III, UNESCO Publishing, Paris, 1996, s. 453.

[60] Ortaçağ'da Vahş ve Panc Nehirleri arasındaki bölgeyi kapsarken, Huttelan, Hutlan ve Hatlan isimleriyle de anılıyordu (W. Barthold, "Huttel", **İA**, 5/1, s. 920.). Klasik dönemde, Babur (Babur, **a.g.e.**, s. 790) ve Yezdî de (Yezdî, **a.g.e.**, s. 504.) bu isimleri kullanıyordu. Günümüzde ise Hatlon olarak bilinen bölgeyi ifade etmektedir.

[61] İslâm coğrafyacılarına göre Zerafşan'ın yukarı kesimlerini (Büttam) ve Hocent'in batısında kalan bölgeyi teşkil etmekteydi (Vasili V. Barthold, **a.g.e.**, s. 214). Bölgenin merkezini oluşturan Buncikes (Vasili V. Barthold, **a.g.e.**, s. 214), günümüzde Istravşan'ın güneyindeki Şehristan'da bulunmaktadır.

[62] Zekeriya Kitapçı, **Orta Asya'da İslâmyetin Yayılışı ve Türkler**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1989, s. 84-86.

[63] Hocent'in 90 km doğusundadır. Şehrin adı İslâm fetihleri sırasında sıklıkla geçmektedir (Vasili V. Barthold, **a.g.e.**, s. 240, 244). Sonraki dönemlerde Babür, şehrin adını Esfera şeklinde vermektedir. Ona göre Esfera, "*dağ eteğinde kurulmuş akarsuları ve şeftali bahçeleri olan bir kasaba"*dır (Babur, **a.g.e.**, s. 135). Babur burayı 1495 yılının Haziran ayında kırk günlük bir kuşatma sonrasında ele geçirmişti (Babur, **a.g.e.**, s. 169). XVIII. yüzyıl ortalarında Hokand Hanlığı'nın başkentiydi (E. A. Davidoviç; Boris A. Litvinsky, "Oçerki Arkeologii Rayoni İsfara", **TRUDI**, T. 35, Stalinabad, 1955, s. 200).

[64] Zekeriya Kitapçı, **a.g.e.**, s. 258.

[65] Soğdlar Antik Çağ'dan M.S. VIII. yüzyıla kadar kendi adlarıyla anılan coğrafyada yaşadılar (İbrahim Çeşmeli, "Soğdlularda Sosyo-Kültürel Yapı ve Sanat, Sogdiana / 5-8. Yüzyıllar", **Mimarlık & Dekorasyon**, S. 161, İstanbul, 2007, s. 130.). Tacikistan'da Pencikent şehrindeki arkeolojik alan Soğd şehirlerine ait en önemli mimarlık kalıntıları barındırmaktadır.

[66] Richard N. Frye, **a.g.e.**, s. 230., Zekeriya Kitapçı, **a.g.e.**, s. 256.

[67] El-Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, Çev. Mustafa Fayda, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 628.

[68] Antik dönemde Seyhun ve Ceyhun nehirleri arasındaki bölge, İslâmi dönemde ise Buhara ve Semerkant'ın dahil olduğu bölgeye deniyordu (W. Barthold, "Sogd", **İA**, 10, s. 737).

[69] El-Belâzurî, **a.g.e.**, s. 628; İbnü'l Esir, **a.g.e.**, VI, s. 394.

VIII. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan Samânîler, 805 yılında Abbasilere karşı Semerkand'ta isyan eden Rafi bin el-Leys'i bertaraf etmeleriyle ön plana çıktılar[70]. Bu isyan sırasında ise Rafi bin el-Leys'in destek aldığı şehirlerden biri de Usruşana idi[71]. I. Nasır (874-875) zamanında, Abbasi Halifeliği Maveraünnehir'i Samânîlere bıraktı ve bu dönem devletin kuruluşu oldu[72]. Bu dönemde Hocent, Şuman, Usruşana, Kubâdiyan[73] ve Huttal'da berîd amillerinin (posta teşkilatı) yer alması[74] bu şehirlerin Samânî devletine tabi olduğunu gösteriyordu. Bununla birlikte Usruşana, Hocent ve Büttam'da[75] hububat; Şuman ve Vaşcıd'da safran; Kubâdiyan'da kök boya üretilirken[76] bu şehirler Samânîlerin zirai kaynaklarını oluşturmaktaydı. Samânîler, 999 yılında Horasan'ın hâkimiyetini Gaznelilere bırakırken, aynı yıl Karahanlıların Buhara'yı alması[77] sonucunda devlet büyük bir sarsıntıya uğradı. 1005 yılında, son hükümdar İsmail el-Muntasır'ın Merv civarında öldürülmesiyle Samânî devri kapandı[78]. Ancak, Orta Asya'daki ilk İslâm fetihlerinden sonra Samânî devletinin hâkimiyeti, bölgede yerleşmiş bir İslâm kültürünü de meydana getirdi[79].

963 yılında Alptegin tarafından kurulan Gazneliler[80], kısa bir zaman sonra Belh, Toharistan, Gur, Bamyan ve Garcistan ile Horasan'ın idaresini elde etmişlerdi[81]. Bu dönemin hemen sonrasında Karahanlılar Semerkant üzerine yürürken; Samânîlerin yardım istediğiyle Gazneli hükümdarı Sebüktegin de harekete geçti ve bu durum bir barış antlaşmasıyla son buldu[82]. Antlaşmaya göre,

---

[70] Aydın Usta, **Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâmâniler Devleti 874-1005)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 73.
[71] Aydın Usta, **a.g.e.**, s. 74.
[72] Aydın Usta, **a.g.e.**, s. 83.
[73] Kâfirnihan vadisinde yer alan Kubâdiyan, İslam coğrafyacılarından İbn Havkal'ın verdiği bilgiye göre Fezz olarak adlandırılıyordu (Ramazan Şeşen, **a.g.e.**, s. 221). Sonraki dönemlerde yine Kubâdiyan isminin devam ettiği görülmektedir.
[74] Aydın Usta, **a.g.e.**, s. 339.
[75] Büttam için bkz. dip not no: 36.
[76] Ramazan Şeşen, **a.g.e.**, s. 221; Aydın Usta, **a.g.e.**, s. 482.
[77] Aydın Usta, **a.g.e.**, s. 325-327.
[78] Erdoğan Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s. 31; Aydın Usta, **a.g.e.**, s. 342.
[79] Bu konuda bkz.: Aydın Usta, **a.g.e.**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.
[80] Erdoğan Merçil, **a.g.e.**, s. 5.
[81] Erdoğan Merçil, **a.g.e.**, s. 10.
[82] Erdoğan Merçil, **a.g.e.**, s. 11.

Siriderya bölgesi Katvan Çölün'e kadar Karahanlıların oldu[83]. Bu durum, İsfara'dan Usruşana dahil olmak üzere bu toprakların da Karahanlılara geçtiğini gösterirken; güneyde, konumuz dahilindeki bölgede, 1026 yılı civarlarına kadar Karahanlı ve Gazneli çekişmeleri nedeniyle tam bir huzur ortamı sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Fergana bölgesinde daha çok Karahanlı hâkimiyeti belirginken, bu devlet 1042 yılında, doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrıldı ve Hocent şehri sınır kabul edildi[84]. Sultan Mahmud'un ise bu tarihte Huttal, Saganiyan[85], Kubâdiyan ve Tirmiz'de kalıcı bir hâkimiyet kurmaya çalıştığı[86] görülüyordu. Buna karşın devletin birçok şehrinde 1031-1034 yıllarında meydana gelen Selçuklu ayaklanmalarına Huttal da karıştı[87]. Gaznelilerin 1040 yılındaki Dandanakan yenilgileri ardından Horasan, Selçuklu hâkimiyetine geçti[88]. Gazne'ye kadar ilerleyen Selçuklular, Tuğrul Bey'in ölmesiyle etkilerini yitirmelerine karşın süre gelen mücadeleler, 1060 yılında bir antlaşmayla son buldu. Bu antlaşmayla Belh, Toharistan, Tirmiz, Kubâdiyan ve Vahş[89] bölgeleri Selçuklu hâkimiyetine girdi[90]. Panc[91], Vahş ve Huttal'a göçebe Oğuz nüfusu yerleştirildi[92]. Huttal emirinin bir süre sonra isyan ettiği görülse de bu olayı Sultan Alparslan bastırdıktan (1064) sonra burayı vasallık statüsüne çıkararak kendisine bağladı[93]. Fergana bölgesindeki hareketlenmeler ise 1137 yılında Karahıtayların Kaşgar'ı alarak Hocent'te Karahanlıları bozguna uğratmasıyla[94] başladı. Selçuklular, Karahanlılara yardım amacıyla Karahıtaylara karşı harekete

---

[83] Erdoğan Merçil, **a.g.e.**, s. 11.
[84] Ali Sevim; Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu**, Ankara, 1995, s. 2.
[85] Günümüzde, Kâfirnihan Vadisi'nin batısında, Özbekistan'ın güneybatısındaki Surkan Derya vadisidir.
[86] Erdoğan Merçil, **a.g.e.**, s. 37; Sergey G. Agacanov, **Selçuklular**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006, s. 88; Ali Sevim; Erdoğan Merçil, **a.g.e.**, s. 3.
[87] Sergey G. Agacanov, **a.g.e.**, s. 77.
[88] C. Piyadeoğlu, **Güneş Ülkesi Horasan**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, s. 43; Osman Çetin, "Horasan", **İDA**, C. 18, 1998, s. 237; Erdoğan Merçil, **a.g.e.**, s. 76.
[89] Kâfirnihan Nehri'nin doğusundaki Vahş Nehri'nin bulunduğu vadide, Kurgan Tepe ovasını kapsamaktaydı ve Huttal'a bağlıydı (Vasili V. Barthold, **a.g.e.**, s. 89.).
[90] Sergey G. Agacanov, **a.g.e.**, s. 109.
[91] Hatlon'un batısındaki aynı isimle anılan nehrin bulunduğu bölgedir.
[92] Sergey G. Agacanov, **a.g.e.**, s. 247.
[93] Mehmet A. Köymen, **Alparslan Ve Zamanı**, I, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 76.
[94] Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1980, s. 16.

geçti ancak Katvan'da (1141) büyük bir yenilgiye uğradı ve bu durum sonrasında Karahıtaylar Kermin'de yeni devletlerini kurdular.[95] İçte ise Oğuzların Huttal, Saganiyan, Toharistan - ki bu yerler doğrudan hükümdar mülküne tabi idi[96] - ve Belh'te ayaklanmaları (1153) Selçukluları, toparlanmalarını güç kılacak bir döneme sürükledi[97].

Tacikistan, Moğolların istilasından önce Horasan dahilinde olup doğuda Huttal, ortada Vahş ve batıda Kubâdiyan olmak üzere üç vilayete ayrılmıştı[98]. Huttal'ın büyük şehirlerini Münk (Balcuvan) ve Hulbuk iken (Vose); Vaşcırd'ın en büyük şehri ise Helaverd'ti. Bu kısım Kubâdiyan ve Kâfirnihan Vadisi'ni kapsamaktaydı. Kubâdiyan'da kök boya bitkisi yetiştirilip Hindistan'a gönderiliyordu[99]. Kubâdiyan'ın batı sınırında Çaganiyân, bugünkü adıyla Surkan Derya Vadisi yer alıyordu. Surkan Derya Vadisi'nin yukarı kesminde kalan Hisar ise Şuman adıyla anılmaktaydı. Vadinin iç taraflarında, Vaşgird (Feyzabad) ve Karategin (Germ) şehirleri bulunuyordu. Arap coğrafyacılarının bahsettiği ve Timur'un dahi kullandığı taş köprü buradaydı[100]. Zerafşan Vadisi, yukarı havzasında Fen-Derya (Mesça), Burgar (Aini)[101] ve Buncikes (Pencikent) yerleşimlerinden meydana geliyordu[102]. Kuzeyde, Fergana bölgesinde Hocent, Usruşana (Istravşan yakınında) ve Kend (Konibadam) büyük şehirlerdi. Kend, Hocent'e bağlıydı. Hocent ve Semerkant arasındaki topraklar ise Usruşana'ya dahildi[103].

---

[95] Sergey G. Agacanov, **a.g.e.**, s. 272-273.
[96] Sergey G. Agacanov, **a.g.e.**, s. 294; Mehmet A. Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, C. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1984, s. 406.
[97] Sergey G. Agacanov, **a.g.e.**, s. 291-292.
[98] Ramazan Şeşen, **a.g.e.**, s. 221.
[99] Ramazan Şeşen, **a.g.e**., s. 221.
[100] Vasili V. Barthold, **a.g.e.**, s. 92; Yezdî, **a.g.e.**, s. 52; Taş köprü için ayrıca bkz., Duğlat, **a.g.e.**, s.183.
[101] O. Karatay, Bulgarlar'ın Orta Asya'daki kökeni ile ilgili yaptığı çalışmalarda Burgar isminin burada yaşayan milletten geldiğini belirterek Arap coğrafyacıları tarafından şehrin adının şu şekilde söylendiğini aktarmaktadır: "Burgur –brgr- (Yâqût), Bârgar (Ibn Rusteh), Bârgar ve Pârgar (Hudûd), Burgar, Bargar ve Fârgar (Ibn Havqal), Fârgar (Istahri), Burgar ve Fargar (Makdisî)" (Ali O. Demiral, **Bulgarların Menşei Hakkında Orta Asya İhtimali**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 86; a. mlf., "Bulgarların Orta Asya Bağlantısı: Yeni Bir İpucu", Ed. R. Kılıç, **Mustafa Keskin Armağanı**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 648.)
[102] Vasili V. Barthold, **a.g.e.**, s. 107.
[103] Vasili V. Barthold, **a.g.e.**, s. 212.

XIII. yüzyılın başlarında Fergana, Karahıtayların hâkimiyetindeydi. Bu bölgenin vergisini topluyorlardı. Bu durumdan hoşnut olmayan Buhara ve Semerkant sultanı, Harezmşah'ın Karahıtaylara karşı savaşa girmesini istedi. Sultan bu desteğin karşılığında Harezmşah'a, onlara ödedikleri vergiyi kendisine verecek, askeri destek sağlaması ve adına hutbe okutup sikke bastıracakları vaadinde bulundu[104]. Bunun üzerine gönderilen elçilerle teklifi kabul eden Harezmşah, ordusuyla Karahıtayların üzerine yürüdü h. 606 (1209/10) yılında bunları yenerek Özkend'e kadar bütün yerleşimleri kendisine bağladı[105]. H. 605 (1208/1209) yılında da Gur hükümdarlığına son verip Herat'taki karışıklıkları kontrol altına aldıktan sonra Harzemşah, Horosan hâkimiyetini kesin bir şekilde gerçekleştirmişti[106]. Sultan Muhammed döneminde (1200-1222) Harzemşahlar Vahş ve Kuhistan'ın[107] da içinde bulunduğu oldukça geniş bir coğrafyada hâkimiyet kurmuşlardı. Onun döneminin sonları, Moğol saldırısına sahne oldu. Bu seferleri durdurmak amacıyla Hocent'in de yer aldığı ileri şehirler güçlendirildi[108]. Sultan, Vahş'a, dayısı Balhmur-han'ı yerleştirdi[109]. 1220 yılında Otrar'ın işgaline başlayan Cengiz Han, aynı zamanda üç ordusunu uç noktalardaki çeşitli şehirlerin üzerine gönderdi[110]. Bunlardan biri, başında Timur Melik'in bulunduğu Hocent şehriydi[111]. 70.000 kişilik kuvvetle burayı kuşatan Moğollar, şehri ancak Timur Melik'in kaleden çıkarak Gürgânç'a hareket etmesinin ardından ele geçirebildiler[112]. Bu çarpışmalar sırasında ise şehirde pek çok tahribat yaşandı[113]. Şehri ele geçiren Cengiz Han, Hocent'in de içinde bulunduğu Maveraünnehir idaresine Mahmut Yalavaç'ı atamış, o da bölgeyi

---

[104] İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 224.
[105] İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 215-216.
[106] İbnü'l Esir, **a.g.e.**, s. 223.
[107] İbrahim Kafeslioğlu, **Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221),** Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984, s. 205-207.
[108] İbrahim Kafeslioğlu, **a.g.e.**, s. 250.
[109] İbrahim Kafeslioğlu, **a.g.e.**, s. 250.
[110] Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, I, Çev. Mürsel Öztürk,Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 140.
[111] Cüveynî, **a.g.e.**, s. 140; İbrahim Kafeslioğlu, **a.g.e.**, s. 253; René Grousset, **a.g.e.**, s. 271.
[112] Cüveynî, **a.g.e.**, s. 143; İbrahim Kafeslioğlu, **a.g.e.**, s. 257-259; H. Ahmet Özdemir, **Moğol İstilâsı ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı Cengiz ve Hülagü Dönemleri (612-656/1216-1258)**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 162.
[113] Numan N. Negmatov, **a.g.m.**, s. 75-76.

Hocent'ten yönetmeye karar vermişti[114]. Mahmut Yalavaç, Ögeday zamanında da valiliğine devam etti[115]. Cengiz Han, ölümünden önce ülkeyi dört oğlu arasında paylaştırırken Seyhun ve Ceyhun arasındaki bölgeyi de içine alan Türkistan'ı Çağatay'a bıraktı[116]. Kubilay'ın ardından ise dört ayrı devlete bölünen Moğol İmparatorluğu, Maveraünnehir ve Fergana'nın da dahil olduğu büyük bir coğrafyada Çağatayların hâkimiyetine geçti[117]. Bu dönemde Mahmut Yalavaç, Ögeday tarafından Pekin'e gönderilirken onun yerine oğlu Mesud Yalavaç getirildi[118]. Mesud Yalvaç'ın üçüncü oğlu Sevinç Yalavaç ise valilik merkezini Hocent'ten Kaşgar'a taşıdı (1301-1306)[119]. Çağatay Han'ın ölümü (1242)[120] ardından, Duva Han dönemine kadar iç karışıklıklar yaşandı[121]. Otuz yıl hanlık yapan Duva Han zamanı (1277-1307) istikrarlı bir dönem oldu[122]. Çağatay Hanlığı, son han olan Alâeddin Tarmaşirin'in 1335 yılında öldürülmesiyle zayıflamaya başlarken[123], Emir Timur tarafından 1370 yılında yıkıldı[124].

Moğol istilasından sonra Timur devrine kadar Cengiz Han'ın halefleri arasındaki çekişmelerle Maveraünnehir'de tarım ve ticaret çökmüş; Siriderya'nın kuzeyindeki bölgeler oldukça yıpranmıştı[125]. Çağatayların hâkimiyetinde kalan bölgeler Duva Han zamanında bayındır hale getirilmiş hatta Andican şehri kurulmuştu[126]. Yine bu dönem Çağatay Valisi Mesud Yalvaç imar faaliyetlerinde bulunurken[127] idare merkezi Hocent'te devam ediyordu.

Timur'un Çağatay devletini sonlandırmasının ardından Orta Asya'da tekrar bir canlanma sağlanmıştır. Timur 1365 yılında emir Hüseyin ile birlikte

---

[114] René Grousset, **a.g.e.**, s. 366.
[115] Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s. 33.
[116] Mustafa Kafalı, **a.g.e.**, s. 35.
[117] Jean P. Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, 412.
[118] Mustafa Kafalı, **a.g.e.**, s. 70.
[119] Mustafa Kafalı, **a.g.e.**, s. 70.
[120] Mustafa Kafalı, **a.g.e.**, s. 79.
[121] Mustafa Kafalı, **a.g.e.**, s. 117.
[122] Mustafa Kafalı, **a.g.e.**, s. 117.
[123] Mustafa Kafalı, **a.g.e.**, s. 138
[124] Mustafa Kafalı, **a.g.e.**, s. 140.
[125] Jean P. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 419.
[126] Mustafa Kafalı, **a.g.e.**, s. 117, 118; Numan N. Negmatov, "Mavzolei Tuba-Han", **İzv. AN Tadj.SSR OON**, 14, 1957, s. 57.
[127] Mustafa Kafalı, **a.g.e.**, s. 118.

Belh ve Keş'i alırken[128]; 1370 yılında Semerkant'ı ele geçirdi[129]. Ancak Maveraünnehir'de hâkimiyet sağlanmış iken, Hocent civarındaki Celâyirliler ayaklandı[130]. Hocent şehrine hakim olan Bayezid Celayir'in isyandaki amacı ata topraklarını almaktı[131]. 1376 yılına gelindiğinde Celayirli Adilşah ve beraberindeki Sarı Buga, Semerkant'ı kuşattı; ancak Şehzade Cihangir'in hezimetiyle dağıldılar. Bu olay sonrasında Timur, Celayir topraklarını - Hocent ve civarını - beylerine dağıtarak onlara son verdi[132]. Timur'un ölümünün (1405) sonrasında iç karışıklar meydana gelirken Şahruh, 1409 yılında Semerkand'ı aldı ve Maveraünnehir'e oğlu Uluğbey'i atadı[133]. 1447 yılında Şahruh'un ölmesiyle iç karışıklıklar iki yıl sürmek suretiyle yeniden baş gösterdi. Bunların içinde Huttal'ın da hakimi olan Mirzâ Ebu Bekir b. Muhammed Cûkî de bulunuyordu[134]. Uluğbey onu bertaraf ederek bu bölgeyi kontrol altına aldı (1448). Ebu Said'in ölümüyle Herat hakimi Hüseyin Baykara, devletin varlığını 1506 yılına kadar sürdürdü[135]. Daha sonra Kabil'de hükümdar olan Babür, Özbek hanı Ebu'l Hayr'ın ölümü (1510) ardından Hisar'ı alıp Buhara ve Semerkant'ı elde etti ancak bu uzun sürmedi[136]. Hemen sonra Kabil'e çekilerek Hindistan seferleriyle meşgul oldu.

Bu dönemde Hisar stratejik bakımdan önemli bir kaleydi. Munk[137], Karategin[138], Bedahşan, Huttal, Kubâdiyan Vadisi'nin Amuderya'ya açılan noktasındaki Ayvadj[139] olaylarının cereyan ettiği tarihi yerlerdendi. Yine o dönemde Timur'un ziyaret ettiği Şeyh Muslihiddin Türbesi'nin[140] bulunduğu Hocent de Fergana'daki önemli şehirlerden biriydi. Hocent, alimleri bakımından

[128] İsmail Aka, **a.g.e.**, s. 6.
[129] İsmail Aka, **a.g.e.**, s. 7.
[130] İsmail Aka, **a.g.e.**, s. 8.
[131] Yezdî, **a.g.e.**, s. 34.
[132] Yezdî, **a.g.e.**, s. 113.
[133] Hans R. Roemer, "Timurlular", **İA**, 12/1, s. 347.
[134] Hans R. Roemer, **a.g.m.**., s. 350.
[135] Hans R. Roemer, **a.g.m.**., s. 359.
[136] Hans R. Roemer, **a.g.m.**., s. 360.
[137] IX. yüzyılda Huttal'ın kuzeyindeki bir şehirdi (Vasili V. Barthold, **a.g.e.**, s. 89). Yezdî'de de bu ad muhafaza edilmişken (Yezdî, **a.g.e.**, s. 32) günümüzde Balcuvan olarak geçmektedir.
[138] Günümüzde Germ adı ile anılan şehrin civarıdır (Vasili V. Barthold, **a.g.e.**, s. 92).
[139] Ortaçağ'da Üzeç şeklinde (Ramazan Şeşen, **a.g.e.**, s. 93, 266.) Timur döneminde ise Evdec (Yezdî, **a.g.e.**, s. 95.) şeklinde ifade edilmiştir.
[140] Yezdî, **a.g.e.**, s. 184.

Taşkent ile birlikte anılıyordu. Bu âlimler, Mirza Hüseyin ve Timur'un arasını düzeltecek kadar etkinlerdi[141].

XVI. yüzyılda Fergana ve Zerafşan hakkında bilgiler veren Babür, Hocent şehrinin kalesinin yüksek bir yerde ve Sirderya'dan yaklaşık bir ok atımı uzaklıkta olduğunu söylemekte[142], buradaki av hayvanlarını da methetmektedir[143]. Yine Zerafşan Vadisi'nin yukarı havzasının Mesîha ve aşağıdaki sınır köyünün de Âb-Bürden olduğunu kaydetmektedir. Âb-Bürden, bugünkü Oburdan köyüdür. Babür, bu köyün girişinde, Pelgar (Aini)[144] ve Mesiha'nın sınır noktasında bir çeşme olduğunu ve bu çeşmenin yanındaki taşa bir beyit yazdığını belirtmektedir[145]. Babür'ün çağdaşı Mirza Haydar Duğlat ise Hocent'te babasının ve mahiyetinin katledildiği, kendisinin de ölümden döndüğü bu olayın ardından cenazelerin Şeyh Muslihiddin'in ve Emir Seyyid Hüseyin'in türbesine defnedildiğini (1508/1509) kaydederken[146] Hocent'teki bu iki önemli türbeyi de dile getirmiştir.

Timurlulara son veren Şeybaniler, XV. yüzyılın ilk yarısında Ebu'l Hayr Han zamanında (1428-1468) Özbeklerden oluşan güçlü bir topluluk meydana getirdiler[147]. Ebul Hayr'ın torunu Muhammed Şeybani Han Buhara, Semerkant, Kokand, Andican, Hive, Herat, Belh, Kunduz, Hisar ve Bedehşan'ı aldı[148]. Büyük bir güce kavuşan Şeybani devleti artık Fergana, Maveraünnehir ile Horasan'ın da önemli bir kısmına hakim oldu. Ancak Ubeydullah Han'ın ölümünden sonra karışıklıklar başladı. Bu dönemde Buhara'da Abdülaziz Han; Semerkant'ta da

---

[141] Yezdî, **a.g.e.**, s. 84.
[142] Babur, **a.g.e.**, s. 136.
[143] Babur, **a.g.e.**, s. 136. Bu noktada, Hocent yakınındaki Hoca Bakırgan Türbesi'nin bulunduğu Avçıkalaça köyünün adı dikkat çekicidir. Hoca Bakırgan suyunun Hocent'in su ihtiyacını karşıladığı düşünülen (Vasili V. Barthold, **a.g.e.**, s. 212.) bu köyün "Avcı" isminin Babür'ün avlandığı alanlardan kaynaklanmış olması mümkündür.
[144] Babür'de Pelgar adıyla geçen bölge daha önce belirttiğimiz Burgar yani Pargar'dır. Bugünkü adı Aini olup merkezi aynı adla anılmaktadır. XIX. yüzyılda Varz-ı Minar, XX. yüzyılda Zahmetabad ve son olarak Tacikistan'ın ünlü yazarı Sadreddin Aini'ye atfen şehir "Aini" adını almıştır.
[145] Babur, **a.g.e.**, s. 245. Bu taş günümüzde Duşanbe Arkeoloji Müzesinde sergilenmektedir.
[146] Duğlat, **a.g.e.**, s. 381.
[147] Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", **Türkler**, C. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 557; İsmail Türkoğlu, "Şeybaniler", **DİA**, C. 39, 2010, s. 45; İsmail Aka, **Türk Dünyası Tarihi**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2009, s. 1.
[148] Jean P. Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, s. 503; Mehmet Alpargu, **a.g.m.**, s. 558; İsmail Türkoğlu, "Şebânî Han", **DİA**, C. 39, 2010, s. 44.

Abdüllatif Han tahta çıktı (1540)[149]. Abdüllatif Han'ın 1551 yılında ölmesi ile Şeybaniler 1557/1561 yılları arasında iktidar mücadelesine girişmişlerdir[150]. Bu vakadan sonra, II. Abdullah Han başarıyla tahta oturmuş ve onun döneminde devlet refaha kavuşmuştur[151]. Hisar ve Bedahşan bu Han zamanında tekrar alındı[152]. II. Abdullah Han ekonomik, zirai faaliyetlere önem verirken, mimari alanında da önemli bir yol kat etti[153].

XVI. yüzyılın sonlarına kadar hâkimiyetini koruyan Şeybani devletinin mirasını, 1599 yılında Astrahanlılar, evlilik yoluyla ellerinde tuttu[154]. Kısa bir süre sonra Baki Muhammed, han seçildi. Onun döneminde Özbek devletinin sınırları çok daralmıştı[155]. Nadir Muhammed döneminde (1642/1645) ise Kazaklar Hocent'e kadar ilerlediler[156]. Han, bunların üzerine oğlu Abdülaziz'i gönderdi ve o da Hocent'te han olduğunu ilan ederek 1680 yılına kadar tahtta kaldı[157]. Astrahanlıların son hanı Ebu'l Feyz döneminde, Özbek boyları arasında huzursuzluklar görülürken, Buhara tamamen elden çıktı. Bu durum ve doğal afetler nedeniyle devlet fakirleşti[158]. Ebu'l Feyz Han'dan sonra toparlanamayan Astrahanlılar, 1785 yılında yerini Mangıtlar'a bıraktı[159]. Bu dönem diğer hanlıklarla ve iç mücadelelerle geçti[160]. Bu arada Şahruh Bey tarafından 1709 yılında, Hokand Hanlığı bağımsızlığını ilan etti ve daha sonra İsfara, Konibadam'ı ele geçirdi[161]. Ardından gelen Abdürrahim Bey (1727) ise Ura-

[149] Mehmet Alpargu, **a.g.m.**, s. 563; İsmail Türkoğlu, "Şeybaniler", s. 46; Timurlan Omorov, "Türkistan'daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları", **TUBAV Bilim Dergisi**, 5/2, 2012, s. 11.
[150] Mehmet Alpargu, **a.g.m.**, s. 563; H. Pirumşoev, **İstoriya Tadjikskogo Naroda**, Tom IV, Doniş, Duşanbe, 2010, s. 56.
[151] Mehmet Alpargu, **a.g.m.**, s. 563.
[152] Mehmet Alpargu, **a.g.m.**, s. 564; Timurlan Omorov, **a.g.m.**, s. 11.
[153] Mehmet Alpargu, **a.g.m.**, s. 564; İsmail Aka, **Türk Dünyası Tarihi**, s. 3.
[154] Jean P. Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, s. 503; Vasili V. Barthold, **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, s. 156; Timurlan Omorov, **a.g.m.**, s. 12.
[155] Mehmet Alpargu, **a.g.m.**, s. 565.
[156] Mehmet Alpargu, **a.g.m.**, s. 565.
[157] Mehmet Alpargu, **a.g.m.**, s. 565.
[158] Mehmet Alpargu, **a.g.m.**, s. 567.
[159] Jean P. Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, s. 503.
[160] Mehmet Alpargu, **a.g.m.**, s. 568.
[161] Erhan Yoska, "Muhammed Ali Han Dönemi (1822–1842) Hokand Hanlığı-Osmanlı Devleti İlişkileri", **History Studies**, V. 3/3, 2011, s. 396.

Tübe (Istaravşan) ve Hocent'i aldı[162]. 1734 yılında onun yerine geçen Abdülkerim Han'ın ölümü sonrasında sürekli iç karışıklıklar meydana gelmiştir[163]. Sonrasında Hocent, Ura-Tübe ve diğer Fergana şehirleri zaman zaman ellerinden çıkmış ve tekrar itaat altına alınmıştır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusların Orta Asya'yı işgali Özbek hanlıklarının sonunu getirdi. 1866'da Taşkent ile birlikte Hocent şehri, 1868'de Buhara Hanlığı, 1875'te de Hokand Rusların eline geçti[164]. Hanlıkların bugünkü Tacikistan dâhilindeki toprakları, 1917 yılında Sovyetler Birliği'ne katıldı. Ülke, 16 Ekim 1929'da Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adıyla SSCB'ye bağlandı[165]. SSCB'nin dağılmasının ardından, 9 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlık ilan edilerek Tacikistan Cumhuriyeti kuruldu.

[162] Erhan Yoska, **a.g.m.**, s. 396.
[163] Erhan Yoska, **a.g.m.**, s. 396.
[164] İsmail Türkoğlu, "Tacikistan (Tarih, Kültür ve Medeniyet)", **DİA**, C. 39, 2010, s. 347. Hocent ve Zerafşan'ın Rus işgali için ayrıca bkz.: Eugene Schuyler, **Türkistan/Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2007.
[165] Muhammet S. Kafkasyalı, Raşid Tacibayev, "Tacikistan: Kurgusal Kuruluştan Kurgusal Politikalara", **TDİD**, XII/1 (2012, Yaz), s. 246.

İKİNCİ BÖLÜM

TACİKİSTAN'DA MİMARİ GELİŞİM

2.1. VIII. Yüzyıla Kadar

Tacikistan'da, Akamenidlerin kurduğu Kyrapol ve İskenderin inşa ettirdiği Hocent şehirleri belki de en eski eserleri barındırıyordu ancak bu şehirler günümüze ulaşamadı. Daha sonra kurulan Greko-Baktriya ve Kuşan krallıklarına ait arkeolojik alanlarda yapılan kazılar sonucu, oturmuş bir mimari kültür ortaya çıkartıldı. M.Ö. II. yüzyılda Kubâdiyan'da Kala-i Mir, Kolhozabad'ta Köhne Kale[166] ve Tahtı Sengin en belirgin mimari unsurları barındırmaktaydı.

Çizim 2: Taht-ı Sengin planı

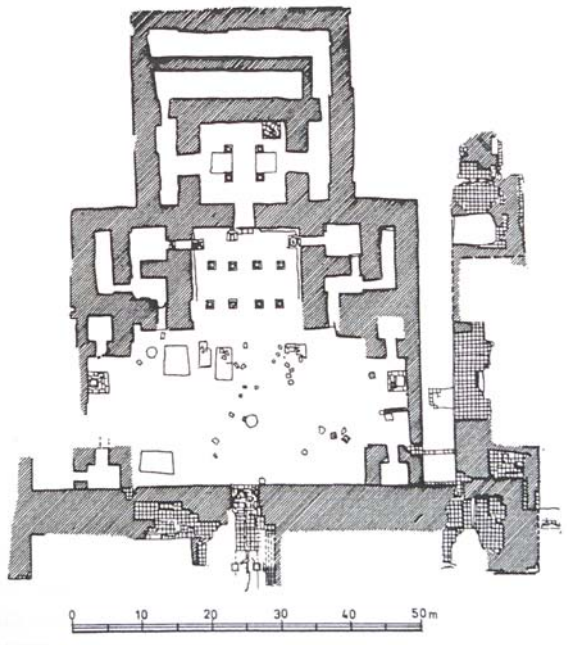

Kaynak: Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, Gamajun, Berlin, 2001.

[166] Babacon Ghafurov, **a.g.e.**, s. 187.

Bir ateş tapınağı olan Taht-ı Sengin M.Ö. IV-III. yüzyıla ait olup, Marsias ve Oxsus (Amuderya) ilahlarına adanmıştı. Yapı kare planlı ve dört destekli bir naos ve bunun önünde enine uzanan çok destekli bir portikten oluşuyordu[167]. Kubâdiyan Vadisi'nin Amuderya'ya açıldığı kısımdaki yapının taş malzemeden yapılmış sütunlarının başlıkları, İyon tarzındaydı (Ç.: 2)[168].

I. yüzyıl itibariyle Budizim, Orta Asya'da yaygın bir din oldu ve buna bağlı olarak Budist tapınaklar inşa edilmeye başlandı. Bunlardan, III. yy'a ait Kubadiyan'daki Uştur Mullo manastırında, kare planlı naos ile bunun güneyinde yer alan kare bir avlu ve çevresine yerleştirilmiş hücreler bulunuyordu[169]. V-VII. yy'a ait Kala-i Kafirnigan harabelerinin güneyindeki tapınağın merkezinde, kare plana yakın naos ve bunu çevreleyen koridorlar yer alıyordu. Bunun batısında ise ortada tromp geçişli kare bir mekan ile çevresine yerleştirilmiş mekanlar görülmekteydi[170]. Heftalit dönemine ait Kafir Kale, kare bir yerleşim planına sahip olup köşeleri kare planlı surlarla tahkim edilmişti. Kalenin ortasında kare planlı saray ve bunun çevresinde konutlar yer almaktaydı[171]. Önemli yapılardan birisi de VI-VII. yüzyıla tarihlendirilen Kafir Kale Budist tapınağıydı. Tapınağın merkezinde, kubbeli naos mekanı ve çevresinde tonozlu koridorları bulunuyordu. Aynı yüzyıla ait Hatlon bölgesindeki Kişt Tepe manastırı, dikdörtgen planlı olup merkezinde dört yöne açılan kare bir mekan çevresinde gelişmekteydi. Bu mekanın gerisinde, çevresi koridorlu bir naosun iki yanında ve önünde farklı boyutlarda mekanlar yer almaktaydı[172].

Budist yapılarının en gelişmiş örneklerinden Vakş'da bulunan Adjina Tepe Manastırı, VII-VIII. yüzyıla ait olup dörder eyvanlı iki avludan meydan geliyordu[173]. Kuzeybatıdaki avlu, tapınak bölümüydü ve bunun ortasında üzeri

[167] İbrahim Çeşmeli, "Antik Çağ Orta Asya Tapınaklarında Tipoloji (Typology of Central Asia Temples in the Antiquity)", Arkeoloji ve Sanat, 126, 2007, s. 110.
[168] Sergey Hmelnitsky, **a.g.e.**, s. 10-11.
[169] İbrahim Çeşmeli, "Budist Mimarisinin Orta Asya'daki Gelişimi", Mimarlık ve Dekorasyon, 196, 2010, s. 78.
[170] İbrahim Çeşmeli, **a.g.m**., s. 78-79.
[171] Boris A. Litvinsky, **a.g.e.**, s. 153, 154.
[172] İbrahim Çeşmeli, **a.g.m.**, s. 80.
[173] İbrahim Çeşmeli, **a.g.m.**, s. 80; Boris A. Litvinsky, **a.g.e.**, s. 383, 384.

kubbeyle örtülü yıldız-haç planlı stupa yer alıyordu[174]. Bu yapının doğu köşesinde "Nirvana Buda" heykeli bulunuyordu. Bu heykel bugün Tacikistan Milli Müzesi'nde sergilenmektedir. (Ç.: 3).

Çizim 3: Adjina Tepe Budist Manastırı'nın planı.

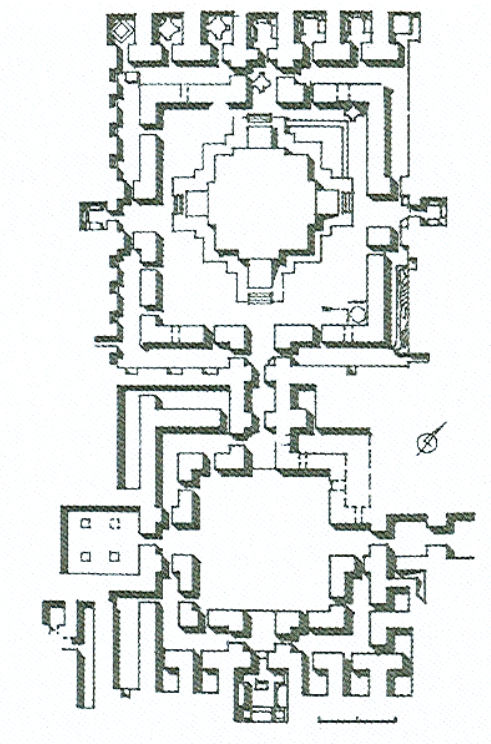

Kaynakça: İbrahim Çeşmeli, "Budist Mimarisinin Orta Asya'daki Gelişimi", **Mimarlık ve Dekorasyon**, 196, 2010.

Arapların gelişine kadar Soğd şehirleri oldukça zengin bir mimari kültür meydana getirmişti. V. yüzyılda kurulan Pencikent, bunların en önemlileri arasında yer almaktaydı[175]. Oldukça geniş bir alana yayılan Pencikent, kale ve şehristandan meydana geliyordu. Şehrin merkezinde iki adet tapınak bulunmaktaydı (Ç.: 4). VII-VIII. yüzyıla tarilendirilen tapınaklar dikdörtgen bir avlu içinde; merkezde ahşap destekli, kare planlı bir eyvan ile güneyinde bir

[174] İbrahim Çeşmeli, **a.g.m**., s. 80.
[175] İbrahim Çeşmeli, "Soğdlularda Sosyo-Kültürel Yapı ve Sanat, Sogdiana / 5-8. Yüzyıllar", 136.

revak, kuzeyinde ise enine dikdörtgen planlı kutsal mekandan oluşuyordu[176]. Duvarlar kerpiç olup resimlerle bezeliydi ve destekler ahşaptı[177].

Çizim 4: Pencikent Tapınak I-II

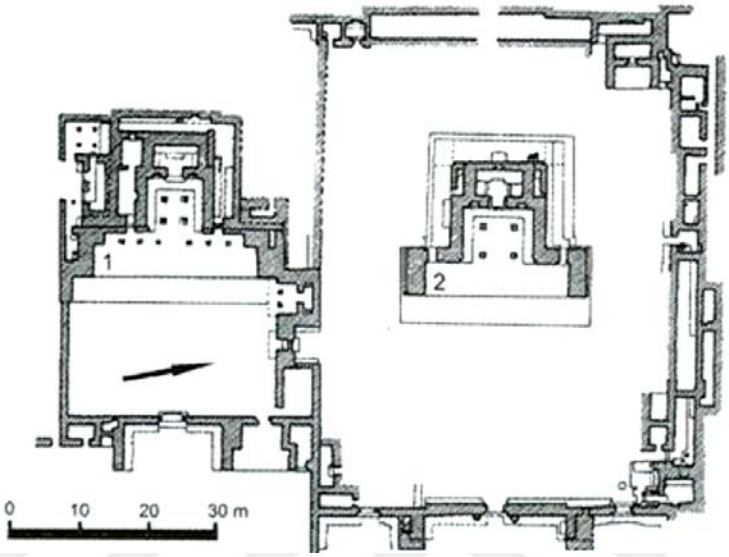

Kaynakça: İbrahim Çeşmeli, "Soğdlularda Sosyo-Kültürel Yapı ve Sanat, Sogdiana / 5-8. Yüzyıllar", **Mimarlık & Dekorasyon**, S. 161, İstanbul, 2007.

Pencikent konutları aynı inşa malzemesinden yapılmış olup dikdörtgen planlı ve üzeri dört ahşap destekli bir üst örtüyle kapatılmıştı[178]. Bazı konutların üstü tonozla örtülüyordu[179].

Istravşan'ın güneyinde, Şehristan'daki Usruşana, bu yüzyıllara ait saray, askeri, dini ve sivil mimarisiyle diğer önemli bir arkeolojik alana sahiptir[180]. Kalai Kahkaha I ve II en önemli yapılarındandır. Boris A. Litvinsky'nin

[176] İbrahim Çeşmeli, "Soğdlularda Sosyo-Kültürel Yapı ve Sanat, Sogdiana / 5-8. Yüzyıllar", s. 136
[177] İbrahim Çeşmeli, "Soğdlularda Sosyo-Kültürel Yapı ve Sanat, Sogdiana / 5-8. Yüzyıllar", s. 137; Mustafa Cezar, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1977, s. 255; Doğan Kuban, **Batıya Göçün Sanatsal Evreleri**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 96-97.
[178] İbrahim Çeşmeli, "Soğdlularda Sosyo-Kültürel Yapı ve Sanat, Sogdiana / 5-8. Yüzyıllar", s. 137; Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 255;
[179] Boris A. Litvinsky, **a.g.e.**, s. 245.
[180] Boris A. Litvinsky, **a.g.e.**, s. 264.

aktardığına göre, Kalai Kahkaha I'in çevresi surlarla kuşatılmıştı. Giriş eyvanı şehre bakıyordu. İç mekan, ortada uzanan bir koridorun doğu ve batısına paralel iki bölümden oluşuyordu. Batıdaki iki katlı olup taht salonuna açılırken, doğudaki odalara bölünmüştü. Ahşap destekler ve üst örtü kabartma süslerle bezenmişti. Koridorun duvarlarını iki çocuğu emziren bir dişi kurt sahnesi süslüyordu. Kuzey ve güney yönlerde mutfak ve müştemilat yer almaktaydı. Kalai Kahkaha II üç katlıydı. Alt giriş koridoru, özel oda ve avluya açılan bir eyvandan oluşuyordu. İkinci kat hizmetkârlar ve mutfak için ayrılmış odaları kapsamaktaydı. Üçüncü katta üç oda bulunuyordu ve bunlardan biri freskler ve ahşap kabartmalarla süslenmiş taht odasıydı[181].

2.2. IX-XIX. Yüzyıl

IX-X. yüzyılda İslam coğrafyacılarının verdiği malumatlar, XI. yüzyıla kadar geçen süreçteki Tacikistan'ın mimari kültürü hakkında da bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Çok fazla detay vermeyen coğrafyacılar kentlerin şekillenişine, camilere ve kısmen de konutlara değinmişlerdir. Bu dönemde Soğd kültürünün dini yapıları tamamen tasfiye olmuş, İslam mimarisi kentlerin şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Bu bağlamda Samânî dönemi yine karanlıktır. Samânîlerin oturmuş bir devlet yapısına sahip olmalarına karşın, bilinen mimari eserlerinin azlığı düşündürücüdür. Bu noktada Nerşahî'nin verdiği "Samanoğullarının minarelerinin çoğu tahtadan olduğundan kolayca yanıyordu. Karahanlılar ise tuğladan abidevi minareler yaptılar."[182] bilgisi dikkat çekicidir. Bu bilgi dikkate alındığında, Soğd mimari kültüründe yaygın kullanılan ahşap destekli yapıların Samânî mimarisinde de kullanıldığı düşünülebilir.

İslam coğrafyacılarının verdiği bilgilere bakıldığında, İbn Havkal, Hocent'in bir şehri ve kuhendizi (eski kalesi) olduğu bilgisini vermektedir. Camisi şehirde, Dar-el imaresi (sarayı) rabazın (şehrin dış kesimi) meydanındadır[183]. Makdisî ise Bunciket (Şehristan) şehrinin tarifinde, kalenin

[181] Boris A. Litvinsky, **a.g.e.**, s. 264-266; Babacon Ghafurov, **a.g.e.**, V. I, s. 477- 478.
[182] Oktay Aslanapa'dan nakledilerek (Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı I-II**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1984, s. 23.).
[183] Ramazan Şeşen, **a.g.e.**, s. 244.

şehir kapısı ve yukarı kapısı olduğunu, camisinin şehrin içinde, kuhendizinin şehrin dışında ve rabazının Zâmîn, Mersemende, Nûceket, Kehilbâd derblerinden (mahallerinden) meydana geldiğini belirtmiştir[184]. Şehir su kanallarıyla beslenmekteydi. Zâmin mahallesinin bir camisi ve iki yanı boyunca çarşıyla doldurulmuş büyük bir caddesi bulunmaktaydı[185]. Bu iki şehir tasviri oldukça önemlidir. Çünkü bu kadar ayrıntılı anlatımlar, bugünkü Tacikistan sınırlarının dahilindeki şehirlerin tarihi kent dokusu konusunda en detaylı olanlarıdır.

İbn Havkal, Zerafşan Vadisi'nin dahil olduğu Büttem bölgesindeki tek odalı bir yapı grubundan bahsetmektedir. Bu yapıların üzerleri kapalı olup yapılar, dağların yüksek kesimlerinde yer almaktadır. Bunların içindeki gözden gündüz buhar gece ise alev çıkıyordu. Bu gaz duvarlarda nûşadûr (nişadır)[186] adı verilen bir maddeyi oluşturuyordu. Bunu toplamak için kişi içeriye ıslak bir keçe giyerek giriyor ve çok kısa bir zamanda bu maddeyi toplayıp çıkıyordu[187]. Bu yapılar günümüze ulaşamamıştır.

Kubâdiyan Vadisi, Hisar bölgesi, Fergana'da Çorku, Zerafşan Vadisi ve Kulab bölgesi, Tacikistan'ın X-XII. yüzyıla ait mimari yapılarını barındırmaktadır. Çoğunlukla türbelerin ayakta olduğu bu dönem yapıları arasından sadece bir medrese ve bir saray günümüze ulaşmıştır. Eserler tuğla ve kerpiçten inşa edilmiştir. Bununla birlikte Çorku'daki Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi'nin iç mekanındaki X-XII. yüzyıllara ait ahşap konstüksiyonlar ve Zerafşan Vadisi'nde bir grup camiden alınan aynı yüzyıla tarihli sütunların ahşap olması bu dönemde ahşabın da yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir.

X-XII. yüzyılda Tacikistan'ın bulunduğu bölgelerde Karahanlı, Büyük Selçuklu ve Gazneli devletleri arasında el değiştirmiştir. Bu yüzyıla ait eserlerin büyük bir bölümü türbe olup güney'den yani Kubâdiyan Vadisi'nin Amuderya'ya açıldığı Ayvaj'dan Kubâdiyan'a kadarki güzergahda yer almaktadır. Hoca Meşed Medresesi'nin türbe ve mescit bölümleri vadideki türbe mimarisinin bir

[184] Ramazan Şeşen, **a.g.e.**, s. 258.
[185] Ramazan Şeşen, **a.g.e.**, s. 259.
[186] Ramazan Şeşen, **a.g.e.**, s. 300.
[187] Ramazan Şeşen, **a.g.e.**, s. 240.

benzeridir. Yapıların dış ve iç cephelerindeki tuğla malzemeyle meydana getirilmiş geometrik süslemeleri dikkat çekicidir. Aynı durum Hisar Vadisi'nde, Tursunzade şehri yakınındaki Hoca Nakşiran türbeleri için de geçerlidir.

XIII. yüzyılın ikinci yarısı Moğol işgallerine sahne olmuştur. Bu dönemde önemli bir yer olan Hocent şehri, Moğolların Maveraünnehir valisi Mahmut Yalavaç'ın merkeziydi. Kendisine nazaran, yerine geçen oğlu Mesud Yalavaç imar faaliyetlerine daha fazla önem veriyordu[188]. Onun Buhara'da yapılar inşa ettirdiği bilinirken idari şehri olan Hocent'te ne gibi yapılar inşa ettirdiği konusunda bir bilgi mevcut değildir. İmar faaliyetleri Duva Han döneminin istikrarına bağlı olarak ileriyordu. Bu dönem sonrasında ancak XIV. yüzyılda, Pencikent'te Muhammed Başara Türbesi inşa edilmiştir. Çağatay Hanlığı'nın son yıllarına tekâbül eden yapının özellikle çini ve terra kota süslemeleri dönem özelliğini çok iyi yansıtmıştır. Bunun dışında Hocent'te Tuba Han Türbesi günümüze ulaşamamış bir XIV. yüzyıl yapısıydı.

Timurlu Rönesansı[189] ile canlanan Orta Asya Mimarisi XV. yüzyıl ile hareketlenirken; Tacikistan'da asıl gelişim Şeybaniler döneminde yaşanmıştır. Özellikle XVI. yüzyılda devletin güçlenmesine paralel olarak mimaride de bir zenginlik görülmektedir[190]. Bayındırlık faaliyetlerine önem veren Şeybani hanları, Semerkant ve Buhara'da önemli yapıları inşa ettirirken[191] Istravşan ve İsfara'da da bu etkinliklerini sürdürdüler. Istravşan'da Abdüllatif Sultan'ın yaptırdığı Gök Mescit; İsfara'da II. Abdullah Han'a ait mescid yapıları ise Şeybanilerin başkentlerinin dışında da imar faaliyetlerine önem verdiklerini gösteriyordu. Bununla birlikte, daha önceki yüzyıllara nazaran günümüze ulaşan yapı sayısı oldukça artmıştır. Mimari yapıların kendi içinde, plan şeması ve anıtsallık bakımından çeşitlilik oluşturduğu görülmektedir. Bu dönem yapıları tamamen tuğla malzeme kullanılarak yapılmış olup Bedahşan otonom bölgesi haricindeki

[188] Mustafa Kafalı, **a.g.e.**, 118.
[189]Mustafa Cezar, **a.g.e.**s. 452; René Grousset, **a.g.e.**, s. 496; Jean P. Roux, **a.g.e.**, s. 357-358; İsmail Aka, **a.g.e.**, s. 123.
[190] İsmail Türkoğlu, "Şebânî Han", s. 44.
[191] İsmail Türkoğlu, "Şeybaniler", s. 47; M. Saray, "Abdullah Han", **DİA**, C. 1, 1988, S. 104.

hemen hemen her bölgeye dağılmış bir vaziyettedir. XVII-XVIII. yüzyıllar mimari yapıların nitelik ve nicelik bakımından daha zayıfladığı bir dönemdir.

XIX. yüzyıl, Tacikistan'ın kuzeyi ve güneyinde ciddi siyasi çekişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Siyasi belirsizlik ve hanlıkların çarpışmaları şehirlerde ciddi bunalımları da beraberinde getirmiştir. Siyasi sorunların paralelinde mimaride de ciddi tahribatların ve gerilemenin meydana geldiği görülmektedir. Özellikle XIX. yüzyılın ilk yarısında Fergana bölgesi Buhara ve Kokand hanlıklarının çarpışma sahası halini almıştır[192]. Öyle ki İsfara'nın hakimi Muhammed Ali Bey tarafından yapımına başlatılan Sarı Bazar Medresesi'nin inşası bağlı olduğu Kokand Hanı tarafından durdurulmuştur[193]. Medrese inşasının, "yapının büyük oluşu" nedeniyle durdurulması ise muhtemelen ileri bir zamanda tahkimat olarak kullanılmasından çekinilmesidir. Bu düşünceye Gök Kubbe ve Abdullah Han camileri de bir noktada eklenebilir. Diğer bir yandan bu dönemde inşa edilen Istravşan'daki Rüstem Bey Medresesi ayakta kalmıştır. Burada, Hisar'da Eski ve Konibadam'da Mir Recep Dodko medreselerine benzer plan şeması devam ettirilmiştir. Hocent'te Cuma Camisi ise bu yüzyıla ait ahşap destekli, dikkate değer bir yapıdır.

Fergana bölgesi siyasi iktidarsızlığın çekişmeleriyle tahrip olurken, güney bölgenin fay hattı üzerinde olması, çoğunlukla depremlere bağlı doğal tahribatı ortaya koymaktadır. Sık sık yaşanan depremler XX. yüzyılda da etkin olmuştur. Güneyde mevcut yapılar ihya edilmeye çalışılmış veya yıkılıp yerine asıl kimliklerini yitirmiş, geleneksellikten uzak yapılar inşa edilmiştir.

Modern kent mimarisiyle birlikte İsfara, Hocent, Istravşan, Kulab şehirlerindeki anıtsal yapılarının korundukları görülürken, kentlerin tarihi dokusunun SSCB döneminde yıpranmış olduğu da anlaşılmaktadır. Vose'deki Hulbuk Sarayı'nın hemen yanına yapılan şehirlerarası yol; Hocent şehrinin tarihi iç kalesinin çevresindeki modern yapılaşma buna birer örnektir. Diğer yandan Rus işgali ve SSCB'nin ilk yıllarında Abdullah Han Camisi'nde onarımların

[192] Numan N. Negmatov, **a.g.m.**, s. 78.
[193] Abdullocon Mirbabev, "Madrasa Kanibadama i İsfarı Kak Pamyatniki Arhkitekturı", **ART**, Vıp. 14, İzd.: Doniş, Duşanbe, 1979, 375-377.

yapıldığı da görülmektedir. Özellikle SSCB döneminde tarihi yapıların pek çoğunun atıl halde olması, yapıların tahribatının nedenini de kısmen ortaya koymaktadır. Bu dönemde büyük yapıların okul olarak kullanıldığı da görülmektedir. II. Dünya Savaşı'nın ardından ise kültürel mirasa yönelik kapsamlı çalışmalar yapılırken pek çok yapının da rölöveleri hazırlanmıştır. Ancak yapıların harap vaziyetinden bunların hayata geçirilmediği anlaşılmaktadır. Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivlerindeki belgelere bakıldığında, bu şekildeki bir çalışmanın 1970'li yıllarda tekrar gerçekleştirildiği görülürken bazı yapıların rölövelerinin yanında restorasyon projeleri ile raporlarına rastlanmaktadır. Bu restorasyon projelerinin ancak 1980'li yıllarda uygulandığı anlaşılmaktadır. Tacikistan Cumhuriyeti, SSCB döneminde yapılmış olan restorasyon projelerini korurken, bu çalışmaları özellikle 1990'lı yıllardan günümüze değin sürdürmüştür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KATALOG

3.1. Camiler

Katalog no: 3.1.1.

Resim: 1-30

Çizim: 5

Yapının adı: Abdullah Han Camisi

Bulunduğu yer: İsfara şehri, Nev Gilem Mahallesi'ndedir.

Tarihçe:

Yapının 1583-1598 yılları arasında Şeybanilerden II. Abdullah Han tarafından yaptırıldığı bilinmektedir[194]. 1871 yılında buraya gelen seyyah Fedçenko'nun notlarından, eserin h.993 (m.1585) yılında inşa edilmiş olduğu bilgisini aktaran Litvinsky, caminin mimari özelliklerinin XVI-XVII. yüzyıla özgü olduğunu belirtmektedir[195]. Diğer bir araştırmacı Mirbabayev de bu görüştedir[196]. Yapının iç mekan düzeni ve mimari özellikleri, araştırmacıların tarihlendirme konusundaki görüşlerini desteklemektedir. Caminin orta mekanının üst sırasındaki yeni kitabe kuşağında Kiril harfleriyle yazılmış "tarih-i mescit 1586 m. 944 h." yazısı okunmaktadır.

1888-1889,1901-1902, 1927, 1930[197], 1970 ve 1989[198] yıllarında çeşitli onarımlar gören cami, günümüzde ibadete açıktır.

---

[194] Boris A. Litvinsky, 1953 yılında eseri incelemiş ve orta mekanın nişinde, Abdullah Han'ın burayı ziyaret ettiğine dair bir şiirin olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte yerli halkın kendisine, yapının bir yerinde h.994 yılının yazdığını gösterdiklerini belirtmiştir. Günümüzde bu şiirden ve de tarih kaydından iz yoktur (Boris A. Litvinsky, "Meçet-Namazgo v Kişlake Navgilem (İsfarisky Rayon)", **Dokladı**, Akademii Nauk Tajikskoi SSR, Vıp, 9, Stalinabad, 1953, s.43-44.).

[195] Boris A. Litvinsky, Fedçenko'nun Abdullah Han'ın yapının inşası sırasında buraya gelerek büyük bir halı hediye ettiği ve bu nedenle caminin bulunduğu semtin adını bu halıdan aldığını, Fedçenko'nun da halı parçalarını yapıda gördüğünü aktarmakradır; Boris A. Litvinsky, **a.g.m.**, s.41-48.

[196] Abdullocon K. Mirbabayev, **a.g.m.**, s. 374.

[197] Litvinsky bu yıllarda yapının onarım geçirdiğini belirtmesine rağmen, bunların mahiyetinden bahsetmemektedir (Boris A. Litvinsky, **a.g.m.**, s.41.).

Kitabeler:

Yapının özgün kitabeleri günümüze ulaşmamıştır. Mihrap önü mekanının üst kısımlarında, iki sıra halinde kalemişi kitabe kuşağı bulunmaktadır. Üst sıradaki, yeşil zemin üzerine beyaz harflerle yazılmış kitabe kuşağında, Bakara suresinin 258-259. ayetleri ve bunun altında Kiril harfleriyle "ТАЬРИХИ МЕСЧИД 1586м. 994х." (Tarih-i mescit 1586 m. 944 h.) ifadesi yer almaktadır. Alttaki beyaz zemin üzerine siyah harfli sülüs kitabe kuşağında, Farsça beyitlerle, sonunda "sene h.1319" (m.1901/02) tarihi okunmaktadır[199].

Yapının incelenmesi:

Cami, İsfara şehir merkezinin güneybatısındaki Nev Gilem Mahallesi'nde, ana caddeye paralel bir konumda yer almaktadır (R.: 1, 2).

Dıştan enine dikdörtgen planlı cami, içten üzeri beşik tonozlu bir giriş mekanı ile kare planlı, kubbeyle örtülü bir orta mekan ve bunun iki yanında, mihrap duvarına dik uzanan, üstleri altışar kubbeyle örtülü yan bölümlerden meydana gelmektedir (Ç.: 5).

Yapı, 26x27x4-4,5 cm boyutlarındaki tuğlalardan inşa edilmiştir.

Günümüzde caminin kuzeybatı cephesine bitişik, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan dükkanlar ile bunların yanına eklenmiş çeşitli odalar bulunmaktadır. Caddeye paralel uzanan bu düzenleme üzerindeki girişlerden, etrafı alçak duvarlarla kuşatılmış avluya geçilmektedir. Bunun kuzeydoğusunda, 1909 yılında inşa edilmiş bir minare[200] bulunmaktadır. Tuğladan yapılmış silindirik gövdeli minare, yukarıya doğru daralarak üzeri kubbeyle örtülü fener şeklinde şerefe ve petekle son bulmaktadır. Caminin güneybatı cephesi ara sokağa bakmaktadır. Bu cephenin orta duvarında üç cepheli bir taşıntı görülmektedir. Harimin orta mekanını örten, köşeleri pahlanmış kare kasnak ve kubbe, bu yönden rahatlıkla algılanmaktadır. Yıkıldıktan

[198] Cami imamı Abdülsattar Narzullayev'in (Yaşı 55) verdiği bilgilere göre, 1970 yılındaki onarımda güneydoğu mekanın rekonstrüksiyonu yapılmıştır. 1989 yılında gerçekleştirilmiş son restorasyonda ise kuzeydoğu cephe yenilenmiştir.
[199] Bu kitabe Dr. Refet Yalçın Balata tarafından okunmuştur.
[200] Boris A. Litvinsky, **a.g.m.**, s. 41.

sonra yeniden ayağa kaldırılan güneydoğu cephede, yan yana üç adet yuvarlak kemerli pencere açıklığı mevcuttur (R.: 3-9).

Yapının 1950 yılına ait bir fotoğrafında, ana cephesinin sol kesimi görülmemektedir. Sağında ise içleri alt sırada iki adet giriş açıklığı ve üst sırada bir adet pencereyle kapatılmış iki adet kemer görülmektedir (R.: 10). Ancak, söz konusu açıklıklar daha sonra kaldırılmış, kemerler camekânla kapatılmıştır. Böylece, ortada yüksek tutulmuş anıtsal bir taçkapı ve bunun iki yanına yerleştirilmiş ikişer kemer açıklığı ile bu cephe simetrik bir görünüme kavuşturulmuştur. Sade görünüşlü taçkapının derin sivri kemerli nişinin dip duvarında, sivri kemerli yüksek bir giriş açıklığı bulunmaktadır. Taçkapının iki yanındaki duvarda yer alan yuvarlak kemerlerden sağdaki, dama çıkışı sağlayan merdivenin giriş açıklığıdır. Soldaki kemer ise içi doldurularak yüzeysel bir nişe dönüştürülmüştür (R.: 11-15).

Caminin harimine, taçkapının gerisindeki üzeri beşik tonozlu giriş mekanı geçilerek girilmektedir. Yüksek tutulmuş bu mekan, tromp geçişli bir kubbeyle örtülmüş kare planlı orta hacime açılmaktadır. Köşeleri pahlı kare bir kasnak üzerine oturan kubbeye geçişler, tromplarla sağlanmıştır. Kasnağın her bir yüzeyinin ortasına ve mihrabın üzerine yerleştirilmiş sivri kemerli pencereler iç mekanı aydınlatmaktadır. Güneybatı duvardaki dışa taşıntılı, enine dikdörtgen planlı derin sivri kemerli nişe açılan mihrap, beş kenarlı bir plana sahip olup üzeri çeyrek küre şeklindeki kavsarayla örtülmüştür. Derin kemerli nişin solunda, son yıllarda yapılmış ahşap bir minber yer almaktadır (R.:16-19).

Orta mekanın iki yanında, birer kanat oluşturan, daha alçak tutulmuş bölümler bulunmaktadır. Sivri kemerli birer açıklıkla orta hacme bağlanan bu kısımlara, özgününde kuzeydoğu yönlerdeki kemerli açıklıklarla da geçilmektedir. Altışar birimden oluşan ve sivri kemerli geniş açıklıklarla birbirlerine bağlanan bu mekanların her birinin üzeri pandantifli bir kubbe ile örtülmüştür. Bunlar kuzeybatı, güneydoğu ve güneybatı yönlerde duvarlardaki yarım payelere, ortada ise üç adet serbest payeye oturmaktadır. Kuzeybatı duvardaki üç adet kemerli pencere açıklığının sonradan kapatılarak birer nişe dönüştürüldüğü görülmektedir. Bu

mekanlar, kuzeydoğu yönde yan yana iki adet kemerle avluya açılmaktadır (R.: 20-30).

Süsleme:

Yapının özgün süslemeleri günümüze ulaşmamıştır. Sonraki dönemlere ait mevcut süslemeler caminin kuzeydoğu cephesi ile hariminin orta ve güneydoğu mekanında toplanmıştır. Kuzeydoğu cephesindeki geometrik tuğla duvar örgüleri, taçkapıdaki alçı dekorları, Arapça satrançlı kûfi ve sülüs hatlarıyla oluşturulmuş süslemeler 1989 yılındaki son restorasyonda yapılmıştır. Harimin orta mekan duvarlarının üst sırasındaki kitabe kuşağı yine o dönemden kalmadır. Bunun hemen altındaki 1901-1902 yıllarına ait kitabe kuşağında ta'lik hatlı Farsça yazılar bulunmaktadır. Kubbeye geçişteki tromplar ve kemerlerin üzerindeki on altı kollu yıldız şeklindeki silmeler iç mekana dekoratif bir görünüm kazandırmıştır. Güneydoğu bölümde yer alan kubbe içlerindeki alçı bezemeler de yenidir.

Çizim 5: Abdullah Han Camisi, plan

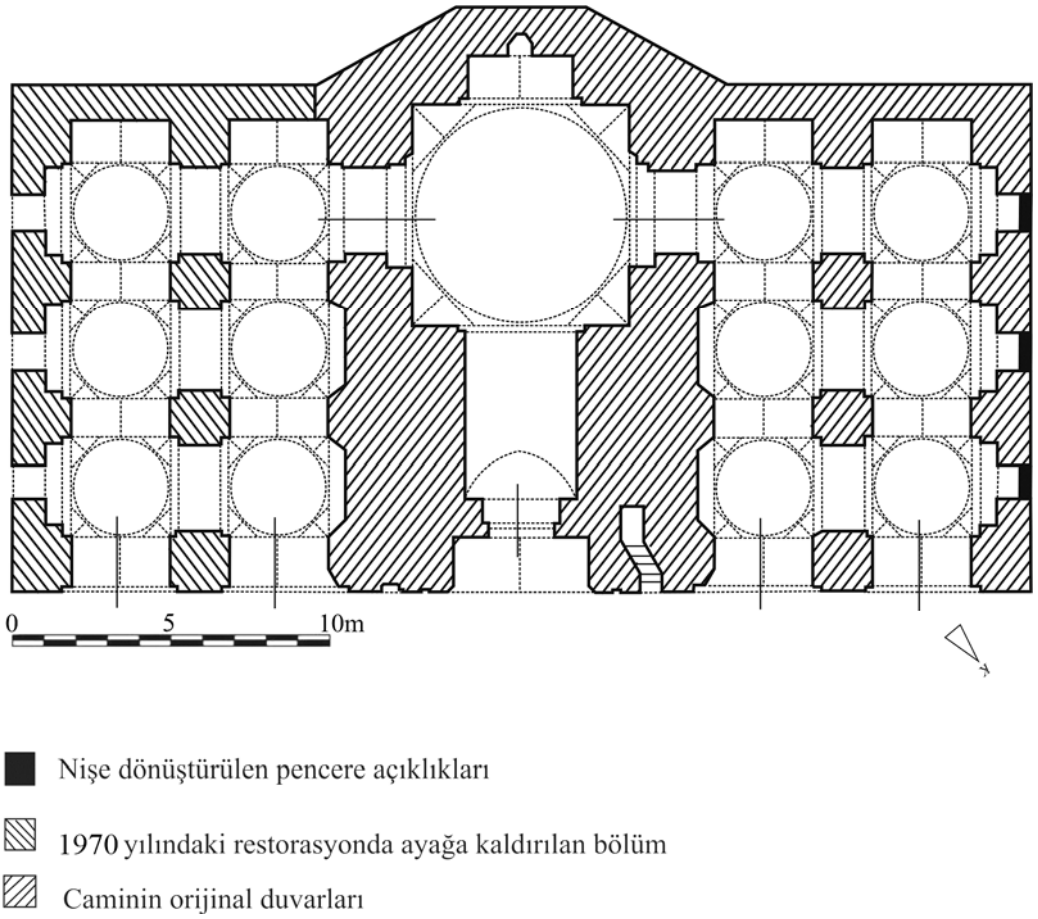

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, **Çorku**, Gamajun, Berlin, 2002. (Güneydoğu bölüm, üst örtü ve geçiş unsurları işlenerek)

Resim 1: Abdullah Han Camisi, kuzeybatı yönden genel görünüş

Resim 2: Abdullah Han Camisi, ana caddeye bakan kuzeybatı yönden görünüş

Resim 3: Abdullah Han Camisi, avlunun kuzeydoğusundan görünüş

Resim 4: Abdullah Han Camisi, ana cadde yönündeki sonradan eklenen kanadın avludan görünüşü

Resim 5: Abdullah Han Camisi, avlunun güneydoğudan görünüşü

Resim 6: Abdullah Han Camisi, minareden görünüş

Resim 7: Abdullah Han Camisi, güneydoğu yönden görünüş

Resim 8: Abdullah Han Camisi, 1970 yılında yapılan restorasyon sırasında yapının güneydoğusundan çekilmiş bir fotoğraf (Abdullah Han Camisi imamı Abdullahsattar Narzullayev'in arşivinden)

Resim 9: Abdullah Han Camisi, güneydoğu ve kuzeydoğu cepheler

Resim 10: Abdullah Han Camisi, 1955 yılından bir fotoğraf

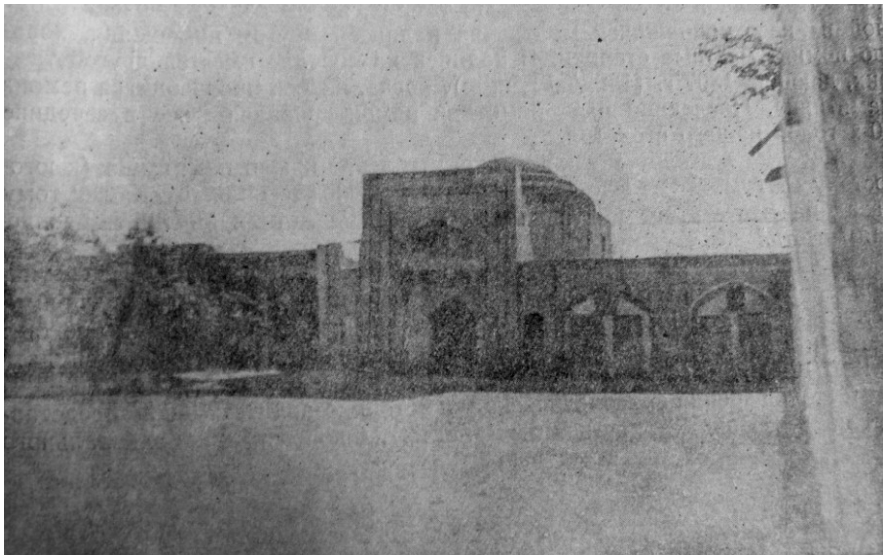

Kaynakça: Boris A. Litvinsky, "Meçet-Namazgo v Kişlake Navgilem (İsfarisky Rayon)", **Dokladı**, Akademii Nauk Tajikskoi SSR, Vıp, 9, Stalinabad, 1953.

Resim 11: Abdullah Han Camisi, kuzeydoğu cephe

Resim 12: Abdullah Han Camisi, taçkapı

Resim 13: Abdullah Han Camisi, taçkapının sağ tarafındaki dama çıkan merdivenin giriş açıklığı

Resim 14: Abdullah Han Camisi, taçkapının sağ tarafındaki dama çıkışı sağlayan merdiven

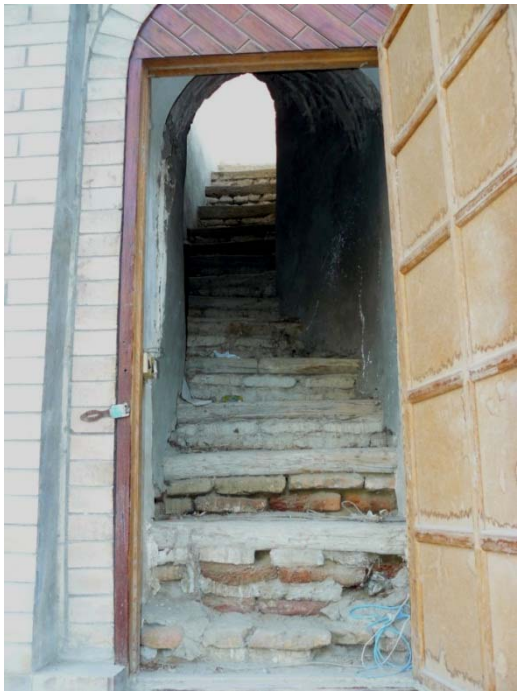

Resim 15: Abdullah Han Camisi, taçkapının sol tarafındaki yüzeysel dekoratif niş

Resim 16: Abdullah Han Camisi, harim ana girişi

Resim 17: Abdullah Han Camisi, harimin orta mekanından görünüş

Resim 18: Abdullah Han Camisi, harimin orta mekandaki üst örtü geçiş unsurları

Resim 19: Abdullah Han Camisi, mihrap

Resim 20: Abdullah Han Camisi, harimin güneydoğu mekanını kubbeli ana mekana bağlayan açıklıktan görünüş

Resim 21: Abdullah Han Camisi, kuzeybatı mekanını kubbeli ana mekana bağlayan açıklıktan görünüş

Resim 22: Abdullah Han Camisi, harim güneydoğu mekanının kuzeybatı duvarı

Resim 23: Abdullah Han Camisi, harimin güneydoğu mekanındaki üst örtüyü taşıyan payelerden biri

Resim 24: Abdullah Han Camisi, harim güneydoğu mekanının güneydoğu duvarı

Resim 25: Abdullah Han Camisi, harim güneydoğu mekanının üst örtü geçişlerinden bir görünüş

Resim 26: Abdullah Han Camisi, harimin kuzeybatı mekanının güneydoğu duvarı

Resim 27: Abdullah Han Camisi, harim kuzeybatı mekanının üst örtüsünü taşıyan payeler

Resim 28: Abdullah Han Camisi, harimin kuzeybatı mekanının kuzeybatı duvarı

Resim 29: Abdullah Han Camisi, harimin kuzeybatı mekanının üst örtü geçişlerinden detay

Resim 30: Abdullah Han Camisi, harimin kuzeybatı mekanının kuzey kemeri içindeki nişe dönüştürülmüş pencereden bir görünüş

Katalog no: 3.1.2.

Resim: 31-76

Çizim: 6-7

Yapının adı: Gök Kubbe Camisi (Abdüllatif Sultan Mescidi)[201]

Bulunduğu yer: Istravşan şehir merkezinde, Mezar-ı Kuşkorak Mahallesi'ndedir.

Tarihçe:

Araştırmacılar yapının, avlu girişindeki bir kitabesinde, ebcedle düşürülmüş h.937 (m.1530/31) tarihine istinaden, Şeybanî hanı Abdullatif Sultan tarafından inşa ettirildiği bilgisini vermektedir[202]. Söz konusu kitabe bugün mevcut değildir. Cami, 1998 yılında restorasyon görmüştür[203]. Yapı, günümüzde dini derslerin verildiği bir okul olarak kullanılmaktadır.

kitabeler[204]:

Araştırmacıların bahsettiği inşa tarihine ait kitabe günümüzde yoktur. Orta mekanın batısındaki nişin iki yan duvarında, kahverengi zemin üzerinde, siyah harfli ta'lik hatlı Farsça yazıların bulunduğu birer adet pano yer almaktadır. Güneydeki panonun kireçle boyanmasından dolayı bir kısmı okunamamaktadır. Yazıların okunabilen bölümleri şu şekilde aktarılabilir:

گر نبودی نیک بختی ...

(boya nedeniyle okunamamaktadır.)

Transkripsiyonu:

"Ger nebudi nik behti ..."

[201] Yöre halkı tarafından yapı "Gök Kubbe Camisi" olarak tanınmaktadır. Ancak, 1873 yılında burada bulunmuş olan seyyah Eugene Schuyler, yapıdan "Abdullatif Mescidi" şeklinde söz etmiştir (Eugene Schuyler, **a.g.e.**, s.311). Çalışma ve yayınlarda da yapı "Abdullatif Mescidi" şeklinde geçmektedir.

[202] Araştırmacılar, kitabede ebced ile düşülen Arapça kelimeleri Kiril alfabesiyle "манзили хайр" (Menzili Hayr) şeklinde aktararak inşa tarihinin h.937 (m.1530-31) yılı olduğunu belirtmektedirler (Abdullocon Mirbabev, **a.g.e.**, s.54-55; Ahror Muhtarov, **İstorya Ura-Tyube**, Moskva, 1998, s. 37).

[203] Yapıdaki görevliler bu onarımlarda revakların ve kubbenin yenilendiği söylemektedir.

[204] Yapının, Arapça kitabeleri Ragit Muhammed tarafından okunmuştur. Farsça yazıları Yrd. Doç Dr. Refet Yalçın Balata tarafından okunmuş ve trankripsiyonu yapılmıştır.

Türkçesi:

“Eğer olmasaydı olmazdı iyi baht …”

Kuzey çerçevedeki Farsça şiirde ise şu beyitler yer almaktadır:

پنجه آشفته دیوان عمر ما مپرس / خط غلط معنی غلط املا غلط انشا غلط

در حقیقت قرب و بعد مردم دنیا غلط / اشنائیها غلط ناآشناییها غلط

Transkripsiyonu:

“Pençe i aşofte i divan i omre ma mepors / Hat galat meni galat emla galat enşa galat

Der hekiket gorb ı bed i merdom i donya galat / Aşinaiha galat naaşinaiha galat”

Türkçe çevirisi:

Bizim ömrümüzün aşüfte divanını sorma / Yazı yanlış mana yanlış yazım yanlış deneme yanlış

Hakikatle tanışlıklar yanlış tanışsızlıklar yanlış / Hakikatle dünyanın halkıyla yakınlıklar ve uzaklıklar yanlış”

Mihrabın alınlığında, kelime-i tevhid ve altta kitabe kuşağı halinde, Araf suresinin 179. ayeti yazılmıştır. Dışta, silindirik kasnak üzerindeki geniş Arap harfli kitabe kuşağında, birkaç kere tekrar eden kûfi hatlı “Elbeka lillah Elhamdulillah” yazısı okunmaktadır. Kubbe eteğini dolanan sülüs hatlı çini kitabe kuşağında ise İbrahim suresinin ilk sekiz ayeti yer almaktadır.

Yapının incelenmesi:

Istravşan şehir merkezinin batısında yer alan caminin, etrafı yoğun bir yerleşim dokusuyla çevrilidir. 15x25x4 ve 25x25x5 cm boyutlarındaki tuğladan inşa edilen yapı, enine dikdörtgen planda üç mekanlı bir harim ile onun doğusunda yer

alan dikdörtgen planlı bir avluyu üç yönde kuşatan 17 birimli tek sıra revaktan meydana gelmektedir (Ç.: 6, R: 31).

Caminin doğu cephesinde, beden duvarından yüksek tutulmuş, dışa taşıntılı bir taçkapı bulunmaktadır. Cepheyi ortalayan bu taçkapının gerisinde, üzeri kubbeli bir mekan yer almaktadır (R.: 32).

Yapının güney ve kuzey cepheleri dışta sağırdır. Batı cephesinin ortasında üç yüzeyli mihrap taşıntısı görülmektedir. Bunun her bir yüzeyinde dikine dikdörtgen birer çökertme yer alır. Yanlardaki çökertmelerin içi sivri kemerli yüzeysel birer nişle hareketlendirilmiştir. Yan bölümlerden biraz yüksek tutulmuş olan bu kısmın üstünde, dıştan iki kademe halinde yukarı doğru daralan, köşeleri pahlanmış kare kasnak bulunmaktadır. Bunun üzerinde dış kubbeyi taşıyan silindirik kasnak yükselmektedir (R.: 33-37).

Avlunun doğu cephesi kendi içinde simetrik bir düzenlemeye sahiptir. Girişin hemen sol çaprazında, son yıllarda yapılmış ahşap bir çardak bulunmaktadır. Kuzey ve güney avlu cepheleri, yan yana beş sivri kemerle avluya açılmaktadır. Avlunun batı cephesi, dışa taşıntılı, beden duvarından yüksek tutulmuş harim taçkapısı ve bunun iki yanındaki sivri kemerli açıklıklarla simetrik bir düzen göstermektedir. Anıtsal taçkapının sivri kemerli nişinin dip duvarında, yine sivri kemerli yüksek bir giriş açıklığı mevcuttur (R.: 38-46).

Caminin avlusuna, yapının doğu cephesini ortalayan bir taçkapıdan geçilmektedir. Bunun her iki yanından başlayarak avluyu "U" şeklinde kuşatan revakların üzeri, 17 adet tromplu kubbeyle örtülmüştür. Kuzey ve güneydeki revaklar, sonradan ortada çift kanatlı birer kapıyla; diğer iki yanında kalan kısımlar da son zamanlarda geniş pencerelerle kapatılarak sınıflara dönüştürülmüştür (R.: 47). Her iki revakta da ortadaki birimler doğu ve batı yöndeki sınıflara geçişi sağlayan giriş mekanı durumundadır.

Avlunun batısında yer alan harim, taçkapının gerisinde, üzeri tromp geçişli çift cidarlı kubbeyle örtülü bir orta hacim ile bunun sağında ve solunda yer alan ikişer sahınlı, üzerleri tromplu dörder kubbeyle örtülü yan mekanlardan oluşmaktadır. Ana kubbeyi taşıyan kasnağın her bir yüzeyinin ortasına bu mekanı

aydınlatmak amacıyla pencere açılmıştır. Bu mekan, dört yönde derin nişlerle genişletilmiştir. Batı yöndeki niş üstte, içi mukarnaslarla doldurulmuş istiridye kabuğu formunda çeyrek küre kavsarayla son bulmaktadır. Kavsaranın hemen altında bir kitabe kuşağı yer alır. Bunun dip duvarında yer alan beş kenarlı plana sahip mihrap görülmektedir. Nişin içebakan kemer ayaklarında da çerçeve içine alınmış birer adet tâ'lik hatlı Farsça yazı mevcuttur. Orta mekanın, kuzey ve güney nişlerindeki sivri kemerli açıklıklardan harimin yan mekanlarına geçilmektedir. Buradaki birimler, ortada birer adet serbest paye üzerine; kuzey, güney ve batı yönlerde ise beden duvarına oturan kare planlı dört hacimden meydana gelmektedir. Bunlar sivri kemerlerle birbirine bağlanmaktadır. Yan mekanların kuzeydoğu ve güneybatı duvarında, dama çıkışı sağlayan merdivenin giriş açıklıkları yer almaktadır (R.: 48-62).

Süsleme:

Yapının, süslemelerinin büyük bir kısmı özgün olarak korunmuştur. Dışta, firuze sırlı tuğlalarla kaplanmış ana kubbenin eteğinde, içleri mavi zemin üzerine sarı ve beyaz renkli bitkisel süslemelerle doldurulmuş üç sıra çini mukarnas kuşağı ve bunun altında mavi zemin üzerine beyaz sülüs hatlı çini yazı kuşağı yer almaktadır. Kasnak üzerinde yine geniş kûfi hatlı, firuze çini yazı kuşağı bulunmaktadır.

Harim taçkapısı, süsleme unsurlarının yoğun olduğu diğer bir kısımdır. Tüm taçkapı, sırlı tuğla ve çini mozaiklerle bezenmiştir (Ç.: 7). Bunların çerçevesi, üst üste dikine dikdörtgen çökertmeler içine yerleştirilmiş sivri kemerli yüzeysel nişlerle hareketlendirilmiş olup içlerinde "Muhammed" ismi okunmaktadır. Benzer süsleme şeridi kemer alınlığını da kuşatmaktadır. Taçkapı kemerinin aynalıkları koyu mavi, firuze ve beyaz çinilerden oluşturulan yıldız - haç kompozisyonlarıyla bezenmiştir. Ayakların içini, karşılıklı dikine dikdörtgen çerçeve içindeki "Muhammed" ve ortada "Ali" isimlerinin yazılı olduğu satrançlı kûfi hatlardan oluşan yazılar ile bunları birbirine bağlayan stilize çarkıfelekler hareketlendirmektedir. Kemer karnında yine kûfi hatlı "Allah" yazıları birbirini takip etmektedir. Yan mekanların harime açılan kemerlerinin aynalıklarında, içleri sarı, mavi ve firuze renkli sırlı tuğlalarla doldurulmuş çokgenlerden oluşan süsleme kompozisyonu mevcuttur (R.: 63-67).

Harimde, mihrap önü mekanının duvarları, zengin süslemelere sahiptir. Burada, mihrap nişi dışındaki tüm duvar yüzeyleri, zeminden 1 m yüksekliğe kadar çini mozaik ile kaplanmıştır. Bunların içi kıvrım dallarından oluşan süslemeyle doldurulmuş silmelerle çerçevelenmiştir. Çerçeve içleri ise yıldız-altıgen kompozisyonu ile bezenmiştir. Bu alandaki süslemelerde; sarı, beyaz, firuze, kobalt mavisi çini mozaikler kullanılmıştır (R.: 68-72).

Mihrabı kuşatan derin sivri kemer, köşelerde mukarnaslara oturan yivli dekoratif bir kavsaraya sahiptir. Mukarnasların dışa bakan yüzlerinin sonradan boyandığı görülmektedir. Bunların zemine bakan kısımları ise çok kollu yıldızlarla bezenmiştir. Kavsaranın içi istiridye formunda yivli süslemeyle doldurulmuştur (R.: 73, 74).

Yapının ana kubbesinin trompları, harimin yan mekanlarındaki serbest payelerin başlıklarını süsleyen iri mukarnaslar caminin iç görünümüne zenginlik katmaktadır. Ana kubbeyi taşıyan trompların içleri, birbiriyle kesişen kemer silmelerinin meydana getirdiği iri mukarnaslarla hareketlendirilmiştir. Kubbe eteği, tromplar ile sağır kemerlerin bağlandığı üst köşelerdeki boşlukların, üçgen alınlıklı tromp benzeri uygulamalarla doldurulmasıyla on altı kollu bir yıldız görünümü kazanmıştır. Harimin yan mekanlardaki payelerin başlıkları da köşelerde, üç adet iri mukarnasla süslenmiştir (R.: 75, 76).

Çizim 6: Gök Kubbe Camisi, planı

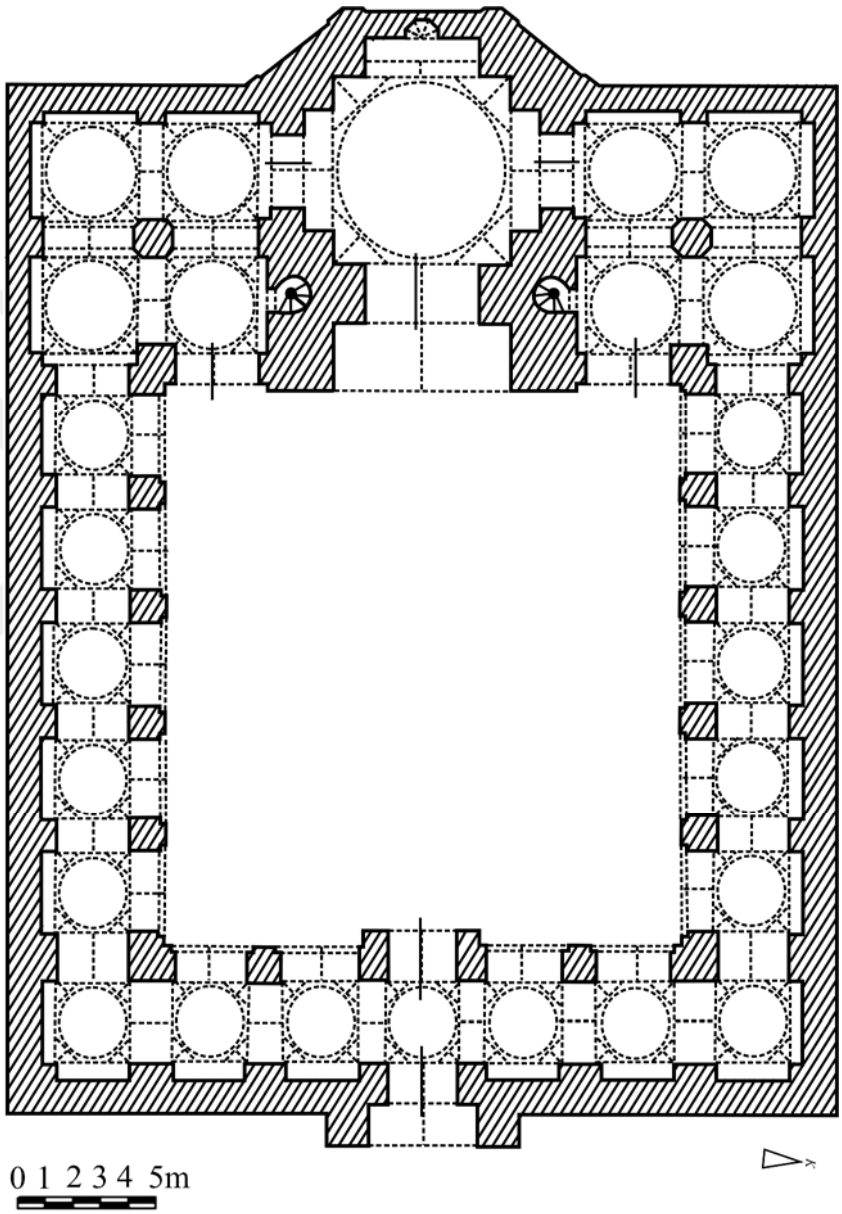

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı arşivinden harimin üst örtüsü işlenerek)

Çizim 7: Gök Kubbe Camisi, cephe çizimi

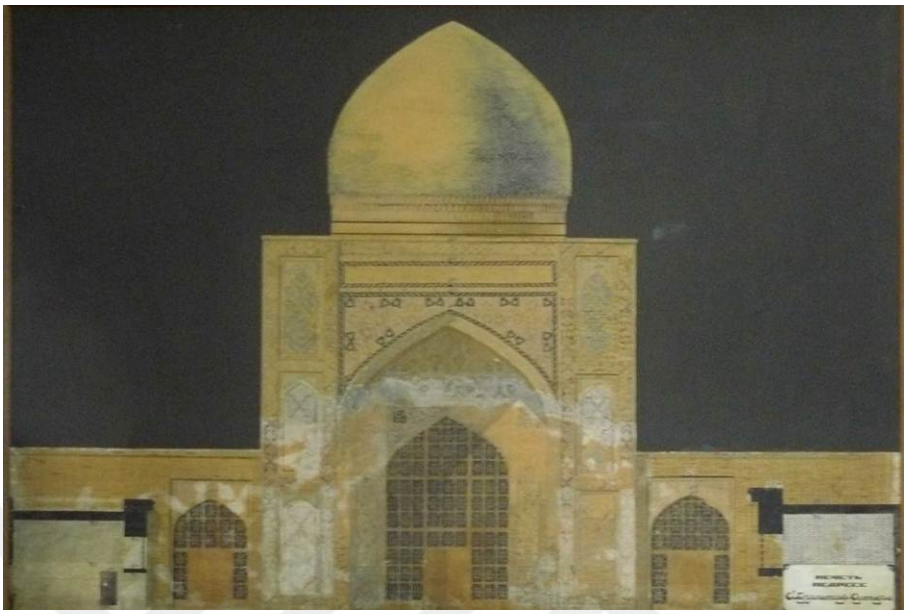

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı arşivinden

Resim 31: Gök Kubbe Camisi, kuzeydoğu yönden genel görünüş

Resim 32: Gök Kubbe Camisi, doğu cephesinden görünüş

Resim 33: Gök Kubbe Camisi, güneybatı yönden görünüş

Resim 34: Gök Kubbe Camisi, kuzey cephesinden görünüş

Resim 35: Gök Kubbe Camisi, kuzeybatı yönden batı cephesinin görünüşü

Resim 36: Gök Kubbe Camisi, güneybatı yönden batı cephesinin görünüşü

Resim 37: Gök Kubbe Camisi, üst örtünün dıştan görünüşü

Resim 38: Gök Kubbe Camisi, avlu taçkapısı içten görünüş

Resim 39: Gök Kubbe Camisi, avlu doğu cephesinin kuzeyinden görünüş

Resim 40: Gök Kubbe Camisi, avlu doğu cephesinin güneyinden görünüş

Resim 41: Gök Kubbe Camisi, avlunun kuzey cephesi

Resim 42: Gök Kubbe Camisi, avlu kuzey cephesinin doğusundan görünüş

Resim 43: Gök Kubbe Camisi, avlunun güney cephesinden görünüş

Resim 44: Gök Kubbe Camisi, harim taçkapısı

Resim 45: Gök Kubbe Camisi, avlunun batı cephesi, harim yan girişi

Resim 46: Gök Kubbe Camisi, harim taçkapısının güney kanadı

Resim 47: Gök Kubbe Camisi, güney revakın batısındaki sınıf

Resim 48: Gök Kubbe Camisi, harim orta mekanının mihrap önü genel görünüşü

Resim 49: Gök Kubbe Camisi, harim orta mekanının üst örtü sisteminden görünüş

Resim 50: Gök Kubbe Camisi, kubbeye geçiş

Resim 51: Gök Kubbe Camisi, mihrabın bulunduğu niş

Resim 52: Gök Kubbe Camisi, mihrabı içine alan niş kemerinin ayaklarındaki Farsça yazılar

Resim 53: Gök Kubbe Camisi, mihrabı içine alan derin sivri kemerin ayaklarındaki Farsça yazılar

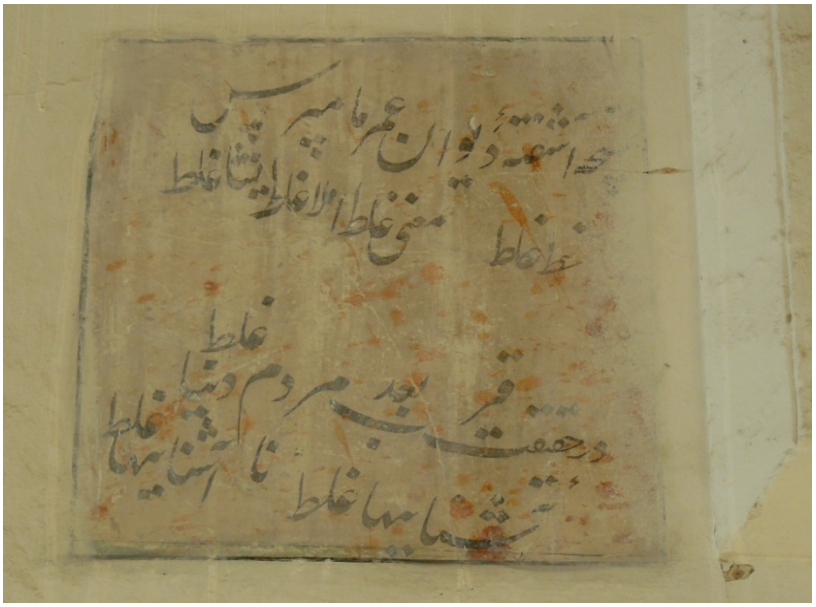

Resim 54: Gök Kubbe Camisi, harimin orta mekanını kuzeydeki bölüme bağlayan açıklık

Resim 55: Gök Kubbe Camisi, harimin orta mekanını güneydeki mekana bağlayan giriş açıklık

Resim 56: Gök Kubbe Camisi, harim güney mekanın kuzey duvarı

Resim 57: Gök Kubbe Camisi, harim güney mekanın doğu duvarı

Resim 58: Gök Kubbe Camisi, harim güney mekanının orta mekana açılan girişi

Resim 59: Gök Kubbe Camisi, harim güney mekanı, üst örtüyü taşıyan paye

Resim 60: Gök Kubbe Camisi, harim kuzey mekanının güney duvarı

Resim 61: Gök Kubbe Camisi, harim kuzey mekanının orta mekana açılan girişi

Resim 62: Gök Kubbe Camisi, harim kuzey mekanı, üst örtüyü taşıyan paye

Resim 63: Gök Kubbe Camisi, harim taçkapısının kuzey kanadı

Resim 64: Gök Kubbe Camisi, harim taçkapısının güney kanadı

Resim 65: Gök Kubbe Camisi, harim taçkapısının alınlığından görünüş

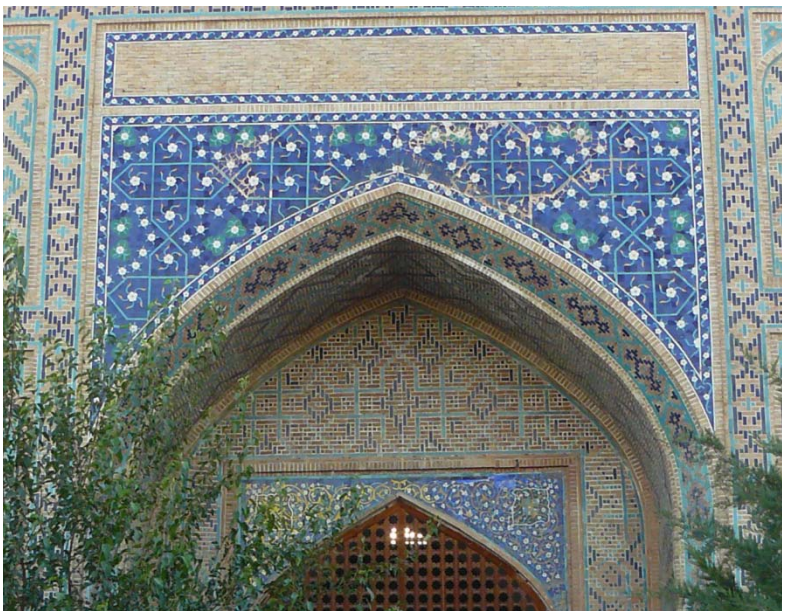

Resim 66: Gök Kubbe Camisi, harim taçkapısının kuzey ayağının içindeki süslemeden detay

Resim 67: Gök Kubbe Camisi, harim taçkapısının kemer karnı boyunca uzanan süslemelerden detay

Resim 68: Gök Kubbe Camisi, orta mekanın kuzeydoğu duvarının alt sıra çini süslemeleri

Resim 69: Gök Kubbe Camisi, orta mekanın kuzeybatı duvarının alt sıra çini süslemeleri

Resim 70: Gök Kubbe Camisi, orta mekanın güneybatı duvarının alt sıra çini süslemeleri

Resim 71: Gök Kubbe Camisi, orta mekanın güneydoğu duvarının alt sıra çini süslemeleri

Resim 72: Gök Kubbe Camisi, batı duvardaki çini süslemelerden detay

Resim 73: Gök Kubbe Camisi, mihrabı içine alan derin sivri kemerli nişin kavsara süslemesi detayı

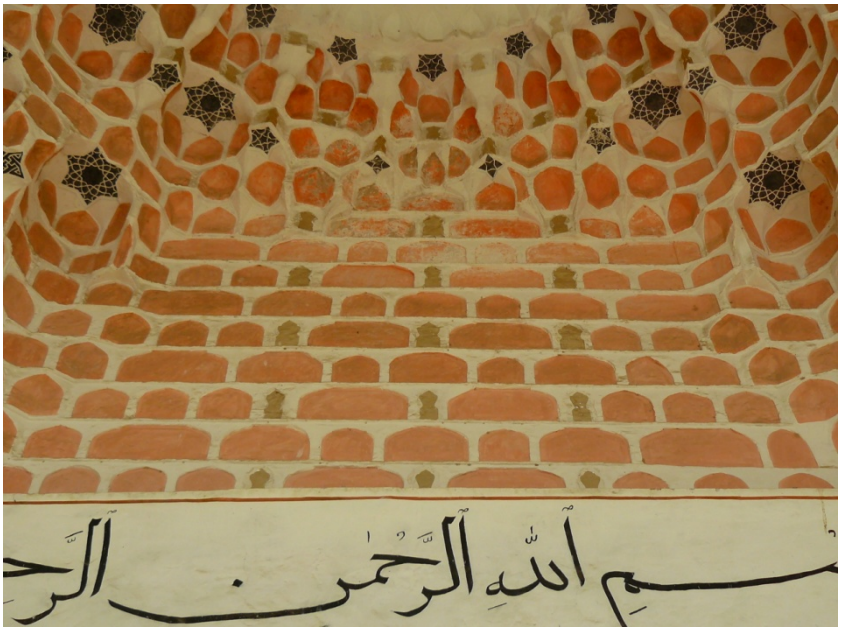

Resim 74: Gök Kubbe Camisi, mihrabı içine alan derin nişin kavsara süslemesi detayı

Resim 75: Gök Kubbe Camisi, harimin kuzey mekanı, üst örtüyü taşı taşıyan ayağın başlığındaki mukarnas süsleme

Resim 76: Gök Kubbe Camisi, harim güney mekan, üst örtüyü taşıyan ayağın başlığındaki mukarnas süsleme

Katalog no: 3.1.3.

Resim: 77-82

Çizim: 8-10

Yapının adı: Alim Dodko Camisi

Bulunduğu yer: Pencikent şehir merkezindedir.

Tarihçe:

Yapının İnşa tarihi, banisi ve mimarı bilinmemektedir. 1950'li yıllarda yapıdaki kazı çalışmaları sonucunda elde edilen veriler ve mimari özellikleri doğrultusunda araştırmacılar, eseri XVII-XVIII. yüzyıllara tarihlendirmişlerdir[205].

Yapıya ilişkin 1976 yılında hazırlanan bir restorasyon raporuna[206] göre caminin 1955 yılında projesi hazırlanmış; 1958-1960 yılları arasında da ilk onarımı yapılmıştır. Bu onarım çalışmaları sırasında gerçekleştirilen kazılarda, harimde 4 adet, bugünkü revakların bulunduğu yerde ise 12 adet yanmış vaziyette ahşap destek izi ortaya çıkartılmıştır[207]. Bu izlere dayanarak; caminin özgününde, harim ile son cemaat yerinin ahşap destekli olduğu ve muhtemelen Buhara hanı Amir Muhammed Rahim Han'ın (1753-58) döneminde yaşanan yıkımlar sırasında yapının bir yangın geçirmiş olabileceği belirtilmiştir[208]. Daha sonra, caminin mevcut mimari özellikleri doğrultusunda harim duvarları muhafaza edilerek kubbeli üst örtüsü ile kuzey ve güneydeki revakların XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yeniden inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir[209]. Yine yapılan kazı çalışmalarına dayanarak doğudaki revakın, XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başında inşa edildiği kaydedilmiştir[210]. Yapının 1976 yılında ikinci bir restorasyon projesinin hazırlandığı ve hemen sonrasında bu doğrultuda onarıldığı anlaşılmaktadır.

---

[205] Saliya Mamadcanova, Rustam Mukimov, **Entsiklopeida Pamyatnikov Srednevekavaga Zodçestva Tadjikistana**, Meros, Duşanbe, 1993, s. 74.; Anvarşo Taotav, **İstoriçeskim Pamyatnikam Dolguyu Jizni**, İrfon, Duşanbe, 1986, s. 18.

[206] **Alim Dodko Camisi 1976 yılına ait restorasyon raporu**, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi, s. 1.

[207] Adı geçen restorasyon raporu, s. 1.

[208] Adı geçen restorasyon raporu, s. 7.

[209] Adı geçen restorasyon raporu, s. 7.

[210] Adı geçen restorasyon raporu, s. 9.

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

25x25x5 cm boyutlarındaki tuğladan inşa edilen cami; kare planlı, üzeri tromp geçişli kubbeyle örtülü bir harim ile bunu üç yönden kuşatan son cemaat yerinden meydana gelmektedir (Ç.: 8, 9; R.: 77). Yapının son cemaat yeri, dikdörtgen birer çökertme içine alınmış sivri kemerlerle dışa açılmaktadır (R.: 78). 1955 yılına ait planında, kuzey revakında iki, batı revakında bir adet payandanın, cephelerdeki ayakları desteklediği görülmektedir. 1976 yılındaki planda ise kuzey revakındaki payanda sayısının dörde çıkartıldığı; batı revakına da bir adet daha payanda eklendiği dikkati çekmektedir. Yapının 1990'lı yıllara ait fotoğrafında, kuzey ve batıdaki payandaların kaldırılmış olduğu görülmektedir. Batı cephesi, kasnağa yerleştirilmiş sivri kemerli pencere haricinde masif tutulmuştur (R.: 79). Harimi örten ana kubbenin dıştan, tepe noktasından başlayarak kasnağa kadar geniş silmelerle hareketlendirildiği görülmektedir.

Caminin harimine giriş, kuzey ve güney duvarında ikişer adet; doğu duvarında da bir adet düz atkılı açıklıkla sağlanmıştır (Ç.: 10). Bunlardan güney ve doğu duvarlardaki girişlerin üstünde birer pencere açıklığı yer almaktadır. Sade tutulmuş harimin kıble duvarının ortasında, derin bir nişe sahip beş kenarlı mihrap bulunmaktadır.

Üzeri birer kubbeyle örtülü son cemaat yeri, harimi üç yönde revaklarla çevrelemektedir (R.: 80, 81). Doğudaki revakın orta gözü ve güneydeki revakın kıble duvarının önündeki ikinci gözü diğerlerinden daha küçük tutulmuştur. 1955 yılına ait bir planda, doğudaki revakın batısında yer alan kıble duvarlarında beş kenarlı birer adet mihrap nişine yer verildiği görülmektedir.

Süsleme:

Yapının süslemeleri konusunda araştırmacıların verdiği bilgiler sınırlıdır. 1976 yılı restorasyon raporunda, sadece revakın güneydoğu köşesindeki mukarnas başlıklı, yıldız-altıgen kompozisyonuyla bezenmiş bir gövdeye sahip, iri sütunce

şeklinde bir silmeye yer verilmiştir (R.: 82). Ana kubbedeki silmeler de yapının dış görünüşüne hareket kazandırmıştır.

Çizim 8: Alim Dodko Camisi, 1955 yılındaki planı[211]

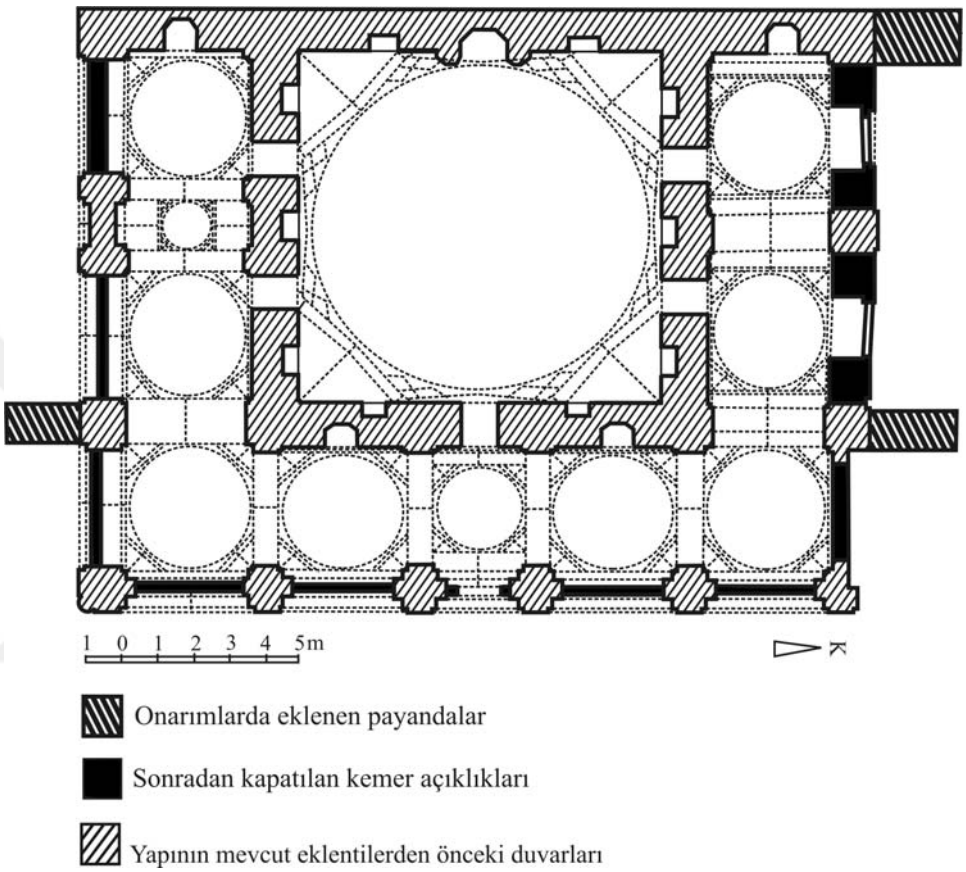

Kaynakça: Alim Dodko Camisi 1976 yılına ait restorasyon raporu, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

[211] Yön oku restorasyon raporundaki anlatıma göre eklenmiştir.

Çizim 9: Alim Dodko Camisi, 1976 yılında çizilmiş planı

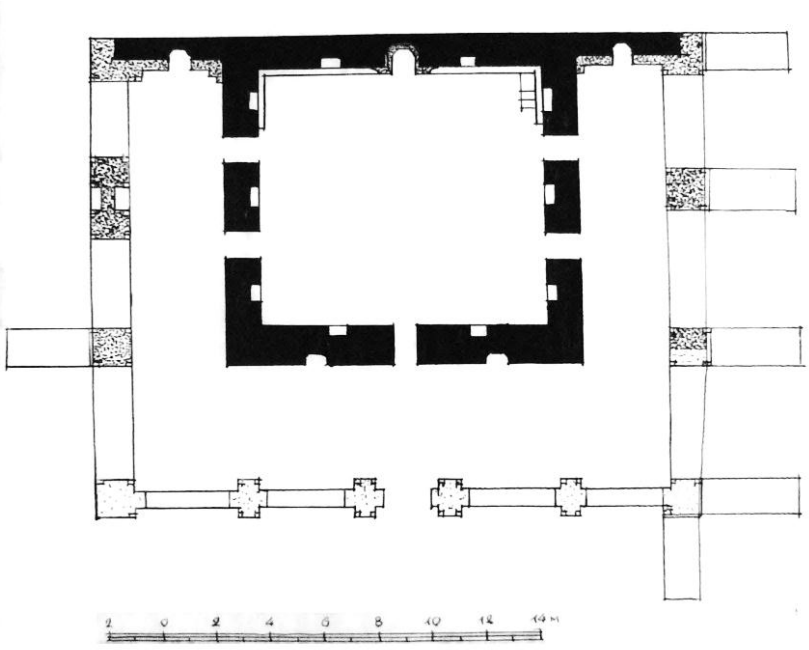

Kaynakça: Alim Dodko Camisi 1976 yılına ait restorasyon raporu, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Çizim 10: Alim Dodko Camisi, 1976 yılında çizilmiş kesiti

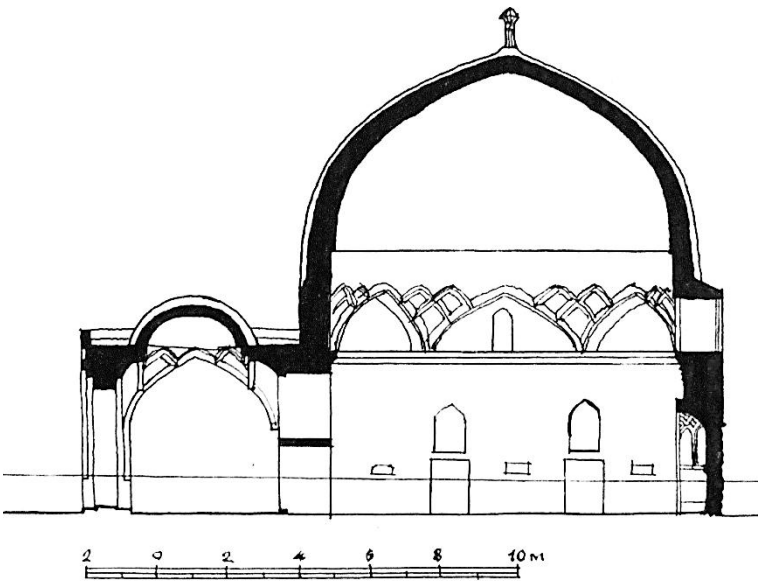

Kaynakça: Alim Dodko Camisi 1976 yılına ait restorasyon raporu, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 77: Alim Dodko Camisi, 1990'lı yıllar

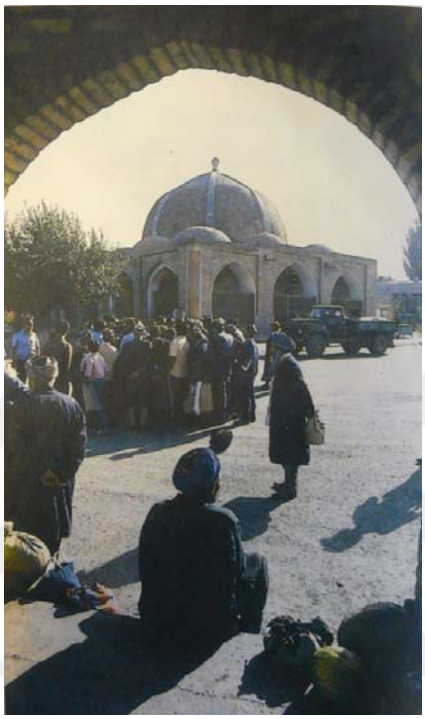

Kaynakça: Merosi Niyegon, 1, Duşenbe, 1992.

Resim 78: Alim Dodko Camisi, doğu cephe 1976 yılı

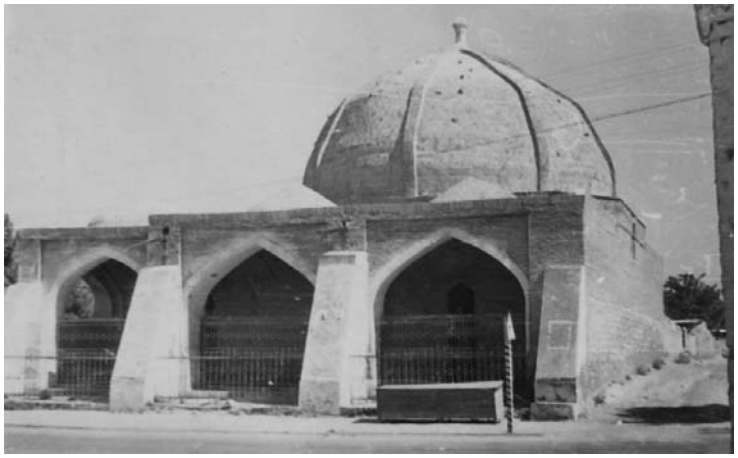

Kaynakça: Alim Dodko Camisi 1976 yılına ait restorasyon raporu, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 79: Alim Dodko Camisi, batı cephe 1976 yılı

Kaynakça: Alim Dodko Camisi 1976 yılına ait restorasyon raporu, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 80: Alim Dodko Camisi, doğu revakın içinden görünüş, 1976 yılı

Kaynakça: Alim Dodko Camisi 1976 yılına ait restorasyon raporu, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 81: Alim Dodko Camisi, güney revakın içinden görünüş, 1976 yılı

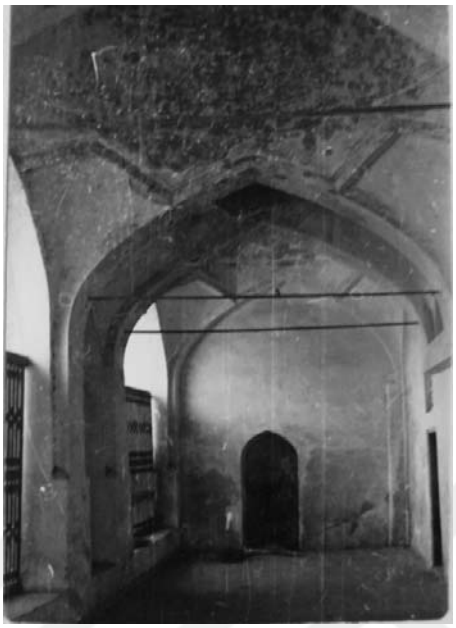

Kaynakça: Alim Dodko Camisi 1976 yılına ait restorasyon raporu, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 82: Alim Dodko Camisi, doğu duvarın güney köşe sütununun süsleme detayı, 1976 yılı

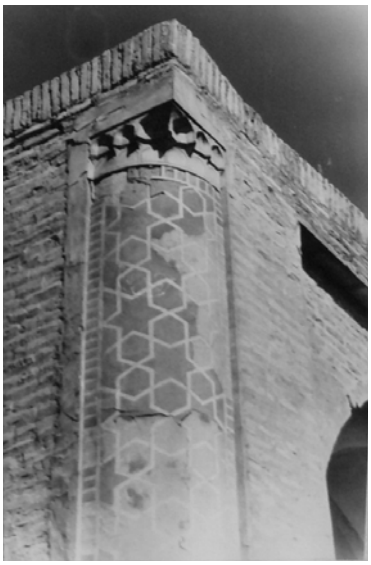

Kaynakça: Alim Dodko Camisi 1976 yılına ait restorasyon raporu, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Katalog no: 3.1.4.

Resim: 83-98

Çizim: 11

Yapının adı: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi

Bulunduğu yer: Duşanbe şehri, Gülistan Mahallesi'ndedir.

Tarihçe:

Caminin, XV. yüzyılda yaşamış tasavvuf ehli bir şahsiyet olan Mevlânâ Yakubî Çarkî'nin[212] h.851 (m.1447-48) yılındaki vefatından sonra mezarının bulunduğu yerde, Şeybani hükümdarı Abdullah Han tarafından bir türbe ile birlikte inşa ettirildiği bilinmektedir[213]. Söz konusu yapılardan günümüze sadece cami ulaşmıştır.

1941, 1956, 1960, 1972 yıllarında onarımlar geçiren[214] yapının dış zemin kotu, 1975-1985 yılları arasında yaşanan sel baskınları sonunda doldurulmak suretiyle yükseltilmiştir[215]. T. M. Atahanov ve M. H. Mamadnazarov'un belirttiğine göre, 1984-1985 yıllarında yapıda herhangi bir eklenti mevcut değildi[216]. 1990'lı yıllarda, caminin güney cephesine yeni mekanlar ile doğu tarafına ahşap bir son cemaat yeri eklenmiştir.

Kitabeler:

Yapının inşa kitabesi yoktur.

---

[212] Nakşibendî tarikatının önemli şeyhlerinden olan Molla Yakubî Çarkî (Hamid Algar, **Nakşibendîlik**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 517; Nedet Tosun, **Türkistan Dervişlerinden Yadigâr**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, 60-62.), Afganistan'da, Kabil şehrinin Çarh köyünde doğmuştur. Suriye'nin Basra şehrinde eğitim aldıktan sonra Buhara'ya yerleşmiş, hayatının son dönemlerini Hisar Vadisi'nde geçirmiş ve h. 851 (m. 1447/48) yılında burada vefat etmiştir (Babur, **a.g.e.**, s.299; T. M. Atahanov, M. H. Mamadnazarov, "Obsledovaniye Pamyatnikov Arkitekturı Gissarskoi Dolinıi, 1984-1985 gg.", **ART**, Vıp. XXV (1984 g.), A. Doniş, Duşanbe, 1994, s. 263; Tuyçin Mirzod, "Ruzgori Mavlono Yakubî Çarkî", **Merosi Niyagon**, 2, Duşanbe, 1995, s. 59).

[213] T. M. Atahanov, M. K. Mamadnazarov, **a.g.m.**, s. 263.; Tuyçin Mirzod, **a.g.m.**, s. 59; Saliya Mamadcanova, Rustam Mukimov, **a.g.e.**, s. 111.

[214] T. M. Atahanov, M. K. Mamadnazarov, **a.g.m.** s. 263. Araştırmacılar bu onarımların mahiyeti hakkında bir bilgi vermemektedirler.

[215] Kaynak kişi: Mevlânâ Yakubî Çarkî dini kompleksi cemaatinden Seyfulloh Yusupov (Yaşı 40).

[216] T. M. Atahanov, M. H. Mamadnazarov, **a.g.m.**, s. 262-266.

Yapının incelenmesi:

Yapı, sonradan yapılmış olan minare, ziyaret odaları, havuz ile Mevlânâ Yakubî Çarkî'nin kabrinden oluşan dini bir komplekste yer almaktadır. Cami günümüzde yapılan eklentilerle "L" şeklinde bir plana dönüşmüş, özgün kısım ise caminin kuzey-güney yönünde uzanan kanadının kuzeyinde kalmıştır. Tuğladan inşa edilmiştir. (R.: 83-86).

Caminin diğer duvarlarından yüksek tutulan doğu cephesini, yakın zamanlarda yapılmış ahşap destekli bir son cemaat revakı kapatmaktadır. Kuzey cephesi sağırdır. Batı cephenin ortasındaki üç cepheli taşıntının iki yanında, alt sırada düz lentolu; üst sırada ise birer adet sivri kemerli pencere yer almaktadır. Bu cephelerin çevresi yapının özgün kot seviyesine kadar açılmış ve üzerleri eternitle kaplı alçak bir sundurmayla kapatılmıştır. Duvarların üst kesimlerinde belirli aralıklarla menfezler içine konulmuş çörtenler bulunmaktadır. Bunların hemen üstünde dikey şekilde yan yana yerleştirilerek oluşturulmuş bir tuğla sırası görülmektedir. Mevcut duvar örgüsü ve çörtenlerden bu kısmın yapının özgün saçak seviyesi olduğu anlaşılmaktadır. Üstte devam eden tuğla sırası ise farklı renkteki tuğlalarla sonradan örülmüştür. Kubbelerin üzeri yakın zamanda dıştan metal levhalarla kaplı bir çatıyla örtülmüştür (R.: 87-92).

Caminin kuzey-güney yönde uzanan kanadının ilk mekanını oluşturan özgün kısmı, dıştan enine dikdörtgen planlıdır. İçten ise birbirine yakın boyutlarda kare planlı ve üzeri pandantif geçişli birer kubbeyle örtülmüş üç hacimden meydana gelmektedir (Ç.: 11). Mihrap önü bölümü yan kısımlara geniş sivri kemerlerle bağlanmaktadır. Üst örtüyü taşıyan kemerler duvarlara gizlenmiş yarım payelere oturur. Harime, doğu yönde üç adet sivri kemerli açıklıktan girilmektedir[217]. Bunlar birbirlerinden farklı boyuttadır. Harimin güneyindeki giriş açıklığı, sonradan buraya bitişik inşa edilmiş yan mekana geçmek için açılmıştır. Dikdörtgen plana sahip mihrap nişi, kıble yönünde dışa taşıntı yapan hacmin dip duvarındadır. Ortadaki bölümün kuzeybatı köşesine dört basamaklı

[217] T. M. Atahanov ve M. K. Mamadnazarov, ortadaki girişin 10 yıl önce açıldığını ve burada daha önce mihrabın olduğunu söylemektedirler (T. M. Atahanov ve M. K. Mamadnazarov, **a.g.m.**, s. 26)

sade bir minber yerleştirilmiştir. İki yandaki hacimlerin kıble duvarları üzerinde birer adet sivri kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır. Bunların hemen alt simetriğinde bugünkü harim zemininin altında kalmış, düz atkılı birer pencere daha yer almaktadır. Yapının mihrap nişi ve alt sıra pencerelerindeki ahşap döşemenin altına kadar inmesi, harimin özgün zemininin bugünkünden daha alçak olduğunu göstermektedir. Sel baskını sebebiyle harimin zemini son zamanlarda yükseltilerek, son cemaat yerinin kotu hizasına getirilmiştir. Bu durum dış cephede, mihrap duvarının ve kuzey duvarın çevresine açılmış boşluktan daha net algılanmaktadır. Buradaki boşluklardan, yapının özgününde dış zemin kotunun bugünkü harim zemininden 1,5 metre daha aşağıda olduğu anlaşılmaktadır (R.: 93-98).

Süsleme:

Yapıda özgün süsleme unsurları yoktur. Son cemaat yerinin kıble duvarının üst kesiminde son yıllarda, beyaz zemin üzerine siyah boya ile yazılmış Allah'ın 99 isminin yer aldığı bir yazı kuşağı yer almaktadır.

Çizim 11: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, planı

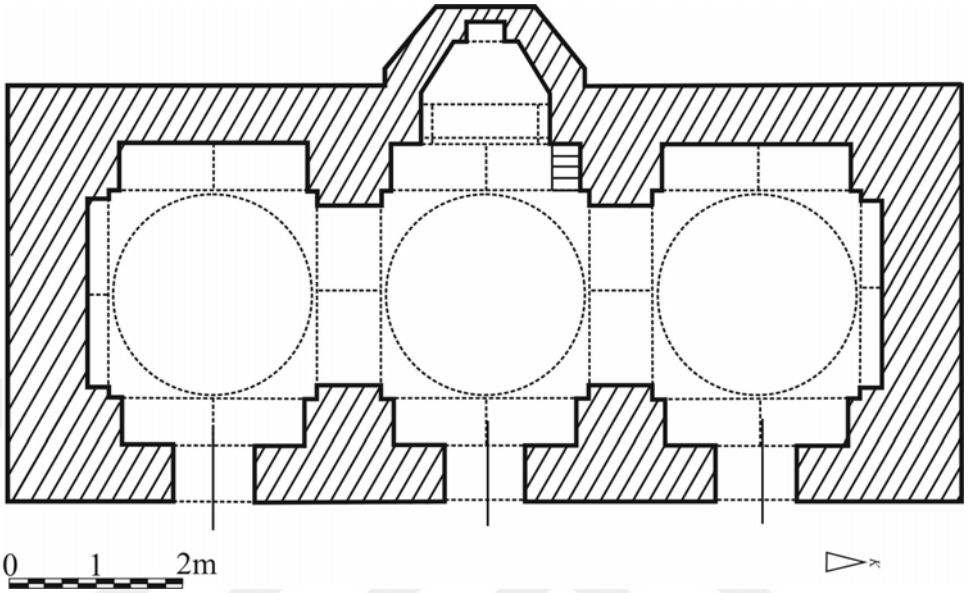

Kaynakça: ; T. M. Atahanov, M. H. Mamadnazarov, "Obsledovaniye Pamyatnikov Arkitekturı Gissarskoi Dolinıi, 1984-1985 gg.", **ART**, Vıp. XXV (1984 g.), A. Doniş, Duşanbe, 1994.

Resim 83: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, avludan genel görünüş

Resim 84: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, kuzeydoğu yönden genel görünüş

Resim 85: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, güneyde devam eden harimden görünüş

Resim 86: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, orijinal harimin doğu cephesi

Resim 87: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, orijinal harimin günümüzde eklenmiş son cemaat yeri

Resim 88: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, kuzey cephe

Resim 89: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, batı cephe

Resim 90: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, batı cephenin kuzey duvarındaki pencere açıklıkları

Resim 91: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, batı cephenin güney duvarı

Resim 92: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, kuzey ve batı duvar önüne açılmış boşluktan görülen yapının zemin kotu

Resim 93: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, kuzey ve batı duvar önüne açılmış boşluktan görünen yapının zemin kotu

Resim 94: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, harime güneydoğu yönden bakış

Resim 95: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, harime güneybatı yönden bakış

Resim 96: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, harime kuzeydoğu yönden bakış

Resim 97: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, mihrap önü mekanı

Resim 98: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, harimin güney birimindeki pencere açıklığı

Resim 99: Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi, harimin kuzey birimindeki pencere açıklığı

Katalog no: 3.1.5.

Resim: 99-116

Çizim: 12

Yapının adı: Sengin Camisi

Bulunduğu yer: Bugünkü Hisar şehrinin 6 km güneyindeki tarihi Hisar yerleşimindedir.

Tarihçe:

İnşa tarihi bilinmeyen yapıyı araştırmacılar, XII, XIV-XV ve XVII-XVIII. yüzyıllar olmak üzere birbirinden farklı dönemlere tarihlendirmektedirler[218]. Bu tarihlendirmelerin daha çok 1981-1991 yılları arasında yapılmış kazılar sonucu elde edilen verilerden hareketle ortaya konulduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kazı sonuçlarına göre bugünkü yapının yerinde, XI-XII. yüzyıllara tarihlenen, kare planlı ve kubbeli olduğu tahmin edilen bir yapı izi ortaya çıkarılmıştır[219]. Daha sonraki çalışmalarda elde edilen veriler doğrultusunda ise iki cephesi revakla çevrilmiş tek kubbeli harimin XIV-XV. yüzyıllarda bugünkü halini aldığı anlaşılmıştır[220].

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Cami, Hisar Kalesi'nin güneydoğu tarafına yakın, düz bir arazide inşa edilmiştir. 1950 yılına ait bir fotoğrafıyla karşılaştırıldığında genel görünümünün o tarihten beri büyük ölçüde korunmuş olduğu anlaşılan yapı, kare planlı ve üzeri kubbeli bir harim ile bunun kuzey ve doğusunda, üzerleri birer kubbeyle örtülmüş beş birimli bir son cemaat yerinden meydana gelmektedir (Ç.: 12, R.: 100, 101). Yapının duvarları, giriş açıklıklarının atkı seviyesine kadar kırmızı renkte kaba yonu

[218] Z. Alieva, Rustam Mukimov, P. T. Samoylik, **Hisarskiy Zapovednik i Yevo Arhitekturnıe Pamyatniki**, Duşanbe, 1993, s. 48; Saliya Mamadcanova, Rustam Mukimov, **a.g.e.**, s. 90-91; T. M. Atahanov, **Arkeologiçeskaya Karta Tadjikistana Gissarskaya Dolina (Gissarskiy, Şehrinevskiy i Tursunzadevskiy Rayonı)**, A. Donişa, Duşanbe, 2015, s. 133.
[219] Z. Alieva, Rustam Mukimov, P. T. Samoylik, **a.g.e.**, s. 48.
[220] Z. Alieva, Rustam Mukimov, P. T. Samoylik, **a.g.e.**, s. 48.

taşlarla, bu seviyeden sonra ise tuğladan inşa edilmiştir. Dıştan sıvasız bırakılmış duvarlar; içten çimentolu harçla sıvanmıştır. Zemin tuğla ile kaplanmıştır.

Caminin kuzey cephesinde, harim duvarının ortasında bir adet giriş açıklığı ve bunun üstünde düz atkılı bir pencere bulunmaktadır. Batı cephesi sağdır. Güney cephesi, üç kemerli bir görünüme sahiptir (R.: 102). 1970'li yıllarda iki kubbesi yıkılmış olan doğu revakı, onarımlar sonrasında güney cepheyi tekrar eden özgün görünüme dönüştürülmüştür (R.: 103). Dikey şekilde yan yana yerleştirilmiş tek sıra tuğladan bir saçak, yapının bütün cephesini üstten dolanmaktadır. Bunun üzerine belirli aralıklarla sacdan çörtenler yerleştirilmiştir. Yapının eski fotoğraflarına bakıldığında son cemaat yeri kubbelerinin ve ana kubbenin sacla kaplı olmadığı görülmektedir. Kubbe, dıştan altta üç kademede daralan kare; bunun üzerinde de silindirik kasnağa oturtulmuştur. Kare kasnağın herbir yüzeyinin ortasına, iç mekanı aydınlatmak amacıyla birer adet pencere açılmıştır (R.: 104-107).

Harimi, güney ve doğu yönlerde çevreleyen son cemaat yeri, beş kemeri olup bunların üzerleri pandantif geçişli küçük birer kubbeyle örtülmüştür. Doğudaki revakın batısında, kıble duvarında dikdörtgen kesitli ve basık kemerli bir mihrap nişi bulunmaktadır. Doğu duvardaki giriş açıklığının hemen solunda da beş kenarlı ikinci bir mihrap nişi yer almaktadır. Harime güneyde iki, doğuda ve kuzeyde birer adet giriş açıklığından geçilerek girilmektedir. Kare planlı harimin üzeri, tromplu bir kubbeyle örtülmüştür. Harimi dört yönde genişleten kemerli nişlerden batıdaki, diğerlerinden daha derindir. Bunun dip duvarına beş kenarlı mihrap nişi yerleştirilmiştir. Mihrap önü mekanının kuzeybatı köşesinde, betondan beş basamaklı basit bir minber bulunmaktadır (R.: 108-116).

Süsleme:

Oldukça sade olan yapıda, kayda değer bir süsleme yoktur.

Çizim 12: Sengin Camisi, planı

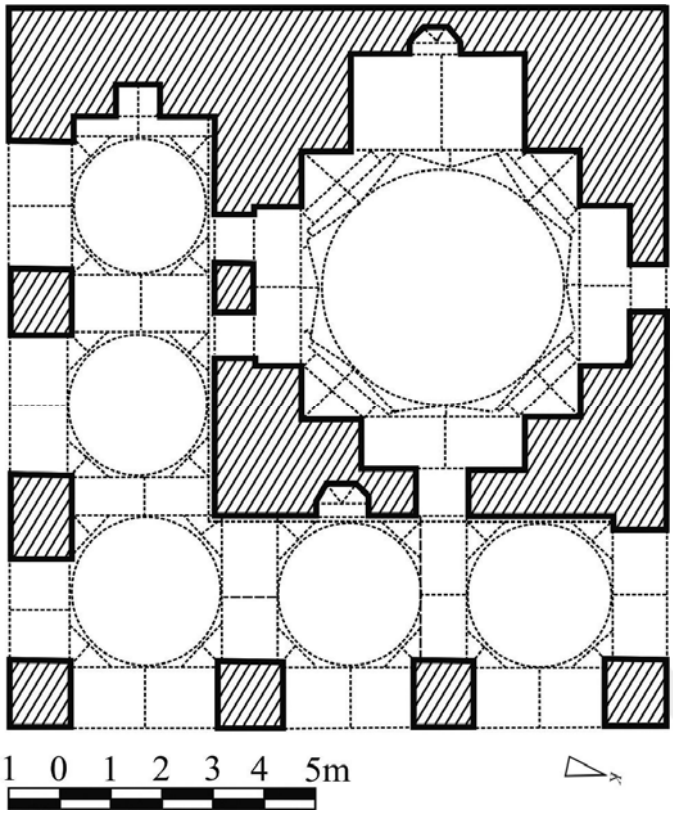

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 100: Sengin Camisi, genel görünüş

Resim 101: Sengin Camisi, 1950 yılına ait bir fotoğraf

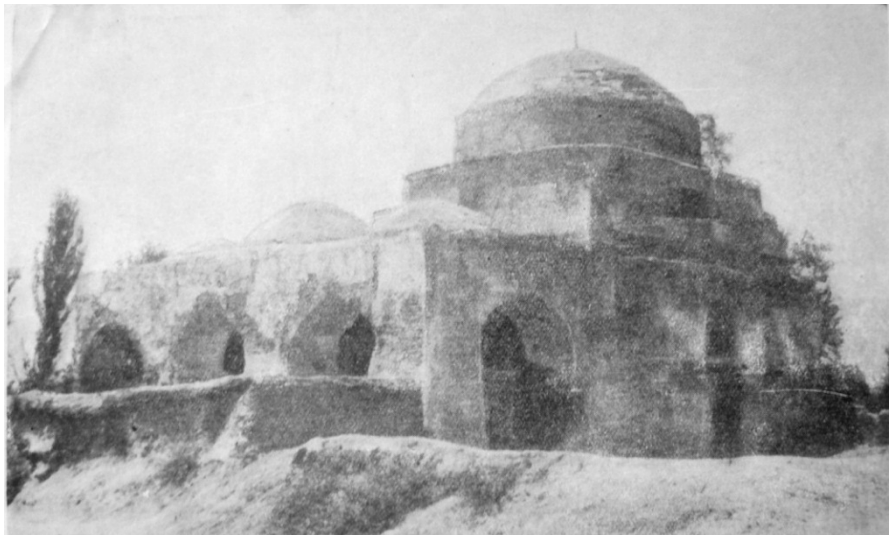

Kaynakça: L. S. Bretanitskiy, "Arkitekturnıe Pamyatniki Gissara", No 15, **MİA SSSR**, 1950.

Resim 102: Sengin Camisi, kuzey cephe

Resim 103: Sengin Camisi, batı cephe

Resim 104: Sengin Camisi, doğu cepheden 1970'li yıllara ait bir fotoğraf

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 105: Sengin Camisi, doğu cephe

Resim 106: Sengin Camisi, güney cephe

Resim 107: Sengin Camisi, üst örtü

Resim 108: Sengin Camisi, güney revak

Resim 109: Sengin Camisi, harim doğu duvarı

Resim 110: Sengin Camisi, üst örtü geçiş unsurları

Resim 111: Sengin Camisi, kubbe içi

Resim 112: Sengin Camisi, harim kuzey duvarı

Resim 113: Sengin Camisi, harim kuzeydoğu köşe duvarı

Resim 114: Sengin Camisi, harim doğu duvarı

Resim 115: Sengin Camisi, harim güney duvarı

Resim 116: Sengin Camisi, mihrap duvarı

Katalog no: 3.1.6.

Resim: 117-128

Çizim: 13-14

Yapının adı: Laylak Uya Camisi

Bulunduğu yer: Kubâdiyan şehri, Laylak Uya Mahallesi'ndedir.

Tarihçe:

İnşa tarihi, banisi ve mimarı bilinmeyen yapı, kubbe geçişleri ve mihrapların beş kenarlı oluşu gibi mimari özelliklerinden hareketle, XIV-XVI. yüzyıllara tarihlendirilmektedir[221].

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Şehrin kuzeyinde, eski bir mezarlığın batısındaki yapı, enine dikdörtgen bir plana sahiptir (Ç.: 13, R: 117). Ortada üzeri pandantif geçişli bir kubbeyle örtülü mihrap önü mekanı ve bunun iki yanında kıble duvarına dik uzanan Belhî tonozlu yan hacimlerden meydana gelmektedir. Kerçipten inşa edilmiş cami, son yıllarda güney ve kuzey duvarlara eklenen yeni bölümlerle genişletilmiştir. Bu sebeple bugün dıştan, batı ve doğu cepheleri kısmen görülebilen yapıda, iç mekanının özgünlüğünü koruduğu görülmektedir.

Caminin doğu cephesi, ortada beş kenarlı bir mihrap ile bunun iki yanına yerleştirilmiş dikdörtgen çökertmeler ve sivri kemerli giriş açıklarıyla hareketlendirilmiştir. Simetrik cephe düzeni, derin tutulmuş bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Bu cepheye, üzeri eternitle kaplı ahşap doğramadan yapılma bir sundurma eklenmiştir. Batı cephesinde herhangi bir açıklık olmayıp sağırdır. Diğer cepheler son yıllarda yapılmış eklentilerle kapatılmıştır. Dıştan üst örtünün sac levhalarla kaplandığı görülmektedir. Her ne kadar özgün kubbelerin bugünkü haliyle algılanması güç ise de Sergey Hmelnitsky'nin verdiği cephe çizimine

[221] Sergey Hmelnitsky, **a.g.e.**, s. 23.; Saliya Mamadcanova, Rustam Mukimov, **a.g.e.**, s. 112.

bakıldığında (Ç.: 14)[222], kubbenin orijinalinde iki kademede daralan daire planlı bir kasnağa oturduğu görülmektedir (R.: 118-120).

Cami; ortada ve iki yanda sivri kemerlerle birbirine bağlanan yan yana üç hacimden meydana gelmektedir. Ortada, doğu ve batı yönde kemerli nişlerle genişletilmiş mihrap önü mekanı; kare planlı ve üzeri pandantif geçişli bir kubbeyle örtülüdür. Kuzey ve güneyindeki hacimler, mihraba dikey yönde dikdörtgen planlı ve üzerleri Belhî tonozlarla örtülmüştür. Üst örtü ortada, doğu ve batı duvarlara gizlenmiş yarım payelere; diğer yönlerde duvarlara oturmaktadır. Harime, doğu duvarının kuzey ve güneyine yerleştirilmiş kemerli açıklıklardan girilmektedir. Ayrıca, kuzey ve güney duvarlarında, sonradan buraya inşa edilmiş mekanlara geçmek için açılmış girişler bulunmaktadır. Beş kenarlı mihrap, batı duvarının ortasında yer almaktadır. Bunun hemen karşısındaki duvar sağırdır. Kuzeydeki hacmin kuzeybatı köşesine üç basamaklı betondan basit bir minber yerleştirilmiştir (R.: 121-128).

Süsleme:

İçte ve dışta sade olduğu görülen yapının doğu cephesinde, mihrabın iki yanındaki dikdörtgen çökertmeler ve alt sıradaki unsurları kuşatan bir çerçeve dışında süslemesi yoktur.

[222] Sergey Hmelnitsky, **a.g.e.**, s. 23.

Çizim 13: Laylak Uya Camisi, planı

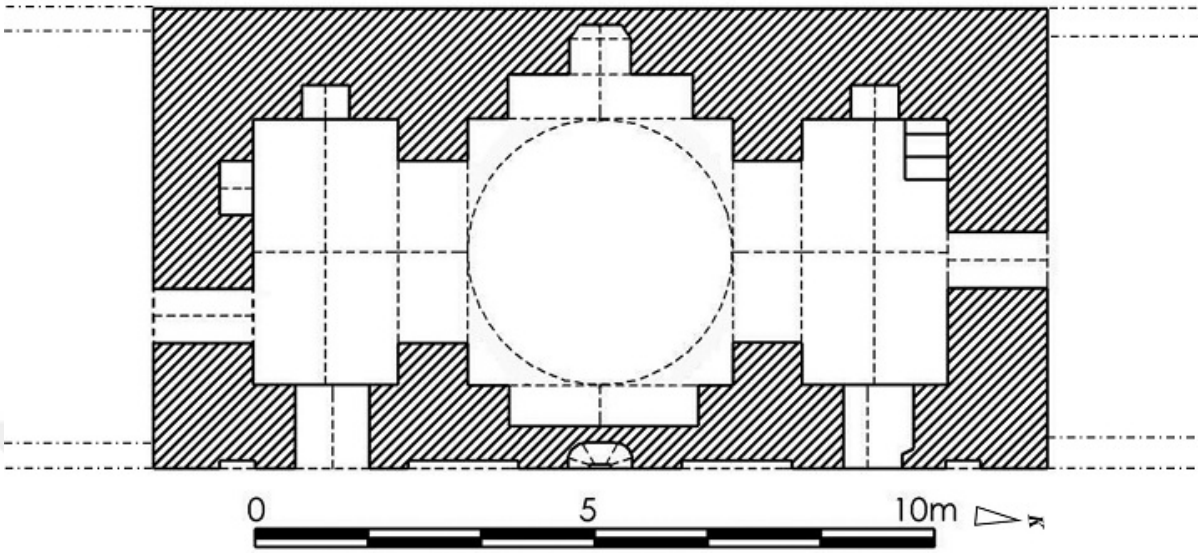

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Hodja Maşad, Gamajun, Berlin, 2001

Çizim 14: Laylak Uya Camisi, doğu cephenin çizimi

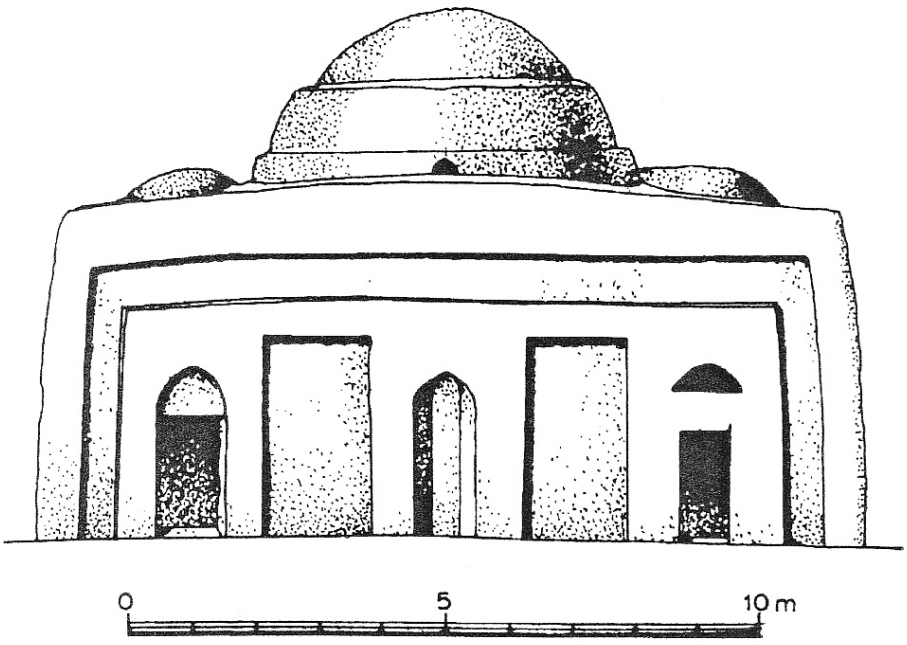

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Hodja Maşad, Gamajun, Berlin, 2001

Resim 117: Laylak Uya Camisi, güneybatı yönden genel görünüş

Resim 118: Laylak Uya Camisi, kuzeydoğu yönden görünüş

Resim 119: Laylak Uya Camisi, doğu cephe

Resim 120: Laylak Uya Camisi, üst örtü

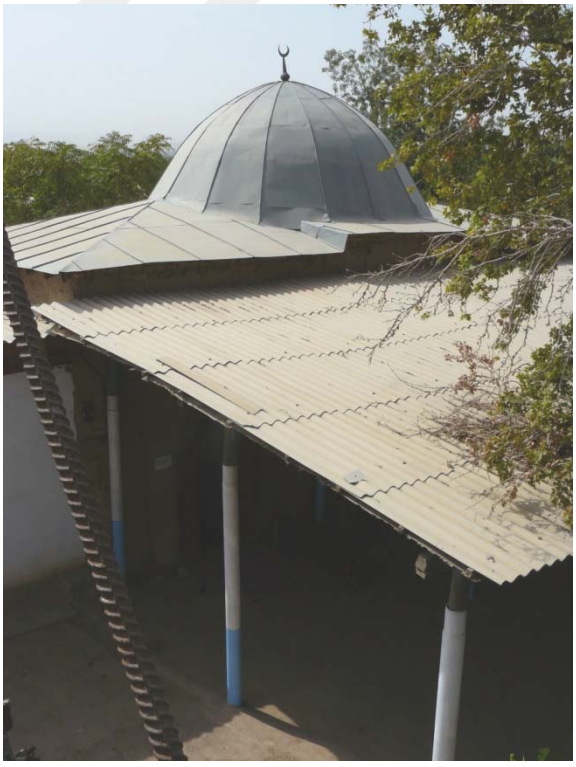

Resim 121: Laylak Uya Camisi, mihrap önü mekanı

Resim 122: Laylak Uya Camisi, harim güney hacmi

Resim 123: Laylak Uya Camisi, harim kuzey hacmi

Resim 124: Laylak Uya Camisi, harim doğu duvarının güneyindeki giriş açıklığı

Resim 125: Laylak Uya Camisi, harim doğu duvarının kuzeyindeki giriş açıklığı

Resim 126: Laylak Uya Camisi, mihrap

Resim 127: Laylak Uya Camisi, mihrap önü mekanının batı duvarı

Resim 128: Laylak Uya Camisi, harim kuzey birimindeki minber

Katalog no: 3.1.7.

Resim: 129-136

Çizim: 15

Yapının adı: Hoca Sarboz[223] Camisi

Bulunduğu yer: Şahrituz şehrinin 3 km güneyindeki Lalezar köyündedir.

Tarihçe:

İnşa tarihi, banisi ve mimarı bilinmeyen yapı, mimari özlellikleri doğrultusunda XI-XII. yüzyıllara tarihlendirilmektedir[224].

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Köyün kuzeyindeki eski mezarlığın kuzeydoğusunda bulunan harap haldeki caminin, üst örtüsü ve son cemaat yeri tamamen yıkılmıştır. 27x27x5 cm boyutlarındaki kerpiçten inşa edilen yapı, Sergey Hmelnitsky'nin verdiği bir restitüsyon planına göre, enine dikdörtgen planlı bir harim ve bunun doğusuna yerleştirilmiş son cemaat yerinden meydana gelmektedir (Ç.: 15, R: 129).

Mevcut kalıntılarından da yapının kıble duvarını ortalayan mihrabın iki yanında, karşılıklı duran kemer ayaklarının izlerinden harimin üç birimli olduğu; mihrap önü mekanının üzerinin kubbeyle; yan hacimlerin ise tonozlarla örtüldüğü anlaşılmaktadır. Kubbenin örttüğü ana mekanda, kıble duvarının ortasında, derin bir niş halinde, enine dikdörtgen kesitli mihrap yer almaktadır. Bunun iki yanında da sivri kemerli birer niş bulunmaktadır. Bunların simetriğindeki duvar da benzer niş uygulamaları görülmektedir. Yine, harimin kuzey ve güney duvarlarında ikişer adet ve yan birimlerin doğu ve batı duvarlarında da birer adet niş vardır. Büyük bölümü yıkılmış olan güney duvarda ise pencere veya niş olması muhtemel yıkık vaziyette açıklıklar mevcuttur. Günümüzde, son cemaat yeri planının özgün halini tespit etmek

[223] Mevcut çalışmada ve kaynaklarda Hoca Sarboz'un kimliği konusunda bir bilgi bulunmamaktadır.
[224] Sergey Hmelnitsky, **a.g.e.**, s.17-18.

mümkün değildir (R.: 130-132). Ancak, yapıya ilişkin M. Dyakonov'un verdiği 1950-1951 yıllarına ait bir fotoğrafta son cemaat yerinin kısmen ayakta olduğu görülmektedir (R.: 133) Daha sonra yapının Sergey Hmelnitsky tarafından çizilen restitüsyon planında son cemaat yeri, dört gözlü ve üzeri birer küçük kubbeyle örtülü olarak gösterilmiştir. Bu bölümün kıble duvarının ortasında dikdörtgen bir çökertme içine alınmış mihrap nişi bulunmaktadır. Bunun iki yanındaki sivri kemerli giriş açıklıklarının içleri toprakla dolmuştur. Kuzeydeki açıklığın üstündeki izlerden bunun da dikdörtgen bir çökertme içine alındığı anlaşılmaktadır. Güneydeki açıklık sade bir niş halindedir (R.: 134, 135).

Süsleme:

Oldukça yalın görünüşlü yapının sadece son cemaat yerinin kıble duvarının güney kesiminde ve güney duvarında kerpiçlerin "V" şeklinde yerleştirilmesiyle oluşturulmuş geometrik süslemeler görülmektedir (R.: 136).

Çizim 15: Hoca Sarboz Camisi, restitüsyon planı

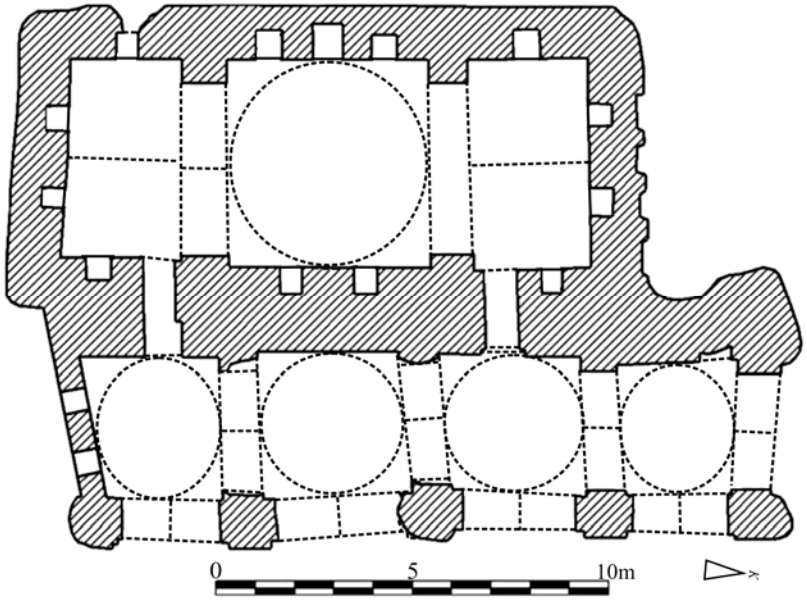

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Hodja Maşad, Gamajun, Berlin, 2001

Resim 129: Hoca Sarboz Camisi, genel görünüş

Resim 130: Hoca Sarboz Camisi, harim batı duvarındaki kemer ayaklarının izleri

Resim 131: Hoca Sarboz Camisi, mihrap

Resim 132: Hoca Sarboz Camisi, harim güney duvarı

Resim 133: Hoca Sarboz Camisi, yapının 1950'li yıllara ait fotoğrafı

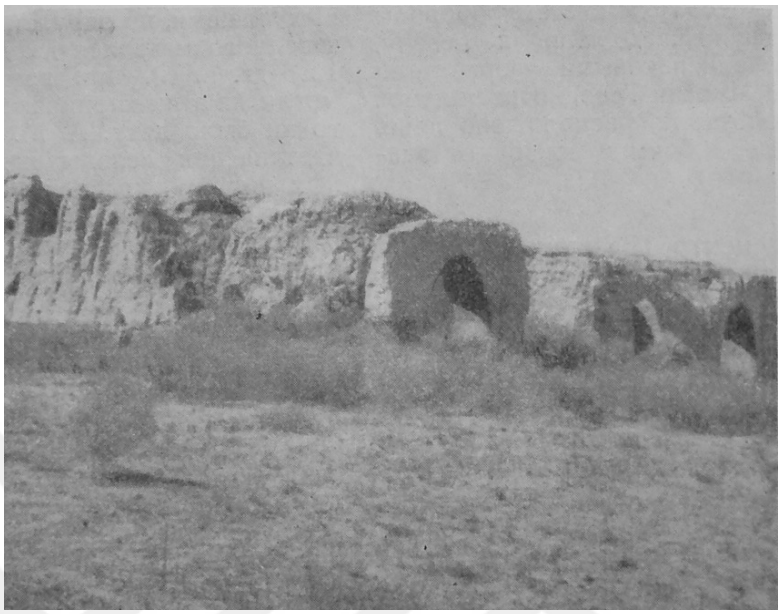

Kaynakça: M. M. Dyakonov, "Arkeologiçeskiye Rabotı Nijnem Teçenii Reki Kafirnigana (Kobadiama) (1950-1951 gg.)", **MİA SSSR**, No: 37

Resim 134: Hoca Sarboz Camisi, son cemaat yeri

Resim 135: Hoca Sarboz Camisi, son cemaat yerine açılan, bugün toprakla dolmuş giriş açıklıklar

Resim 136: Hoca Sarboz Camisi, son cemaat yeri duvarlarındaki süslemeler

Katalog no: 3.1.8.

Resim: 138-148

Çizim: 16

Yapının adı: Beşkend Namazgâhı

Bulunduğu yer: Şahrituz şehrine bağlı Beşkend ilçesindedir (Nasır-ı Hüsrev Nahiyesi).

Tarihçe:

İnşa tarihi, banisi ve mimarı bilinmeyen yapı; duvar mimari özelliklerinden hareketle XII. yüzyıl ile XIII. yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir[225].

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Beşkend'in 1 km güneyindeki mezarlığın batısındadır. Kerpiçten inşa edilmiş yapı, enine dikdörtgen planlı olup üzeri kubbeli, yedi kare birimden meydana gelmektedir (Ç.: 16, R: 137).

Yapının doğu cephesi, iri tutulmuş payeler üzerine oturan kemerlerle dışa açılmaktadır. Bu cepheye ait eski bir fotoğrafta, ortadaki kemerin taçkapı şeklinde bir alınlığa sahip olduğu görülmektedir (R.: 138). Günümüzde ise alınlığın kaldırılarak saçak seviyesine indirildiği ve her bir kemerin dikdörtgen çökertmeler içine alındığı bir cephe düzeni mevcuttur. Kuzey ve güney cephelerde çökertme yoktur. Batı cephe sağır tutulmuştur. Doğu cephe haricindeki tüm duvarlar çimentolu sıvayla kaplanmıştır. Namazgâhın eski fotoğrafında görülen, güney cepheye yakın inşa edilmiş harap vaziyetteki minare günümüzde yoktur[226]. Doğu cephenin güneyindeki ilk kemerin hemen önüne yapılmış olan kare gövdeli minarenin ise son yıllarda inşa edildiği anlaşılmaktadır (R.: 139-143).

---

[225] Sergey Hmelnitsky, **a.g.e.**, s. 27,

[226] Sergey Hmelnitsky, yapıya ilişkin yayınladığı fotoğrafta görülmesine rağmen, bu minareden bahsetmemiş ve çizdiği planında da minareye yer vermemiştir.

Yapının hariminde, iç hacimleri birbirine bağlayan kemerler batı yönde beden duvarına, diğer yönlerde ise kare kesitli kalın payelere oturmaktadır. Ortadaki üç bölümün üzeri pandantif geçişli kubbeyle örtülüdür. Yıkılmış olan yan kısımların üzerleri günümüzde ahşap malzemeyle basit bir şekilde kapatılmıştır. Mevcut pandantif ve kubbe eteği izleri takip edildiğinde bu hacimlerin de özgününde kubbeyle örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Orta mekanın kıble duvarında üstte sivri kemerle sonlanan üç kenarlı mihrap bulunmaktadır. Mihrabın hemen sağında üç basamaklı, kerpiçten yapılmış basit bir minber yer almaktadır (R.: 144-147).

Süsleme:

Yapının doğu cephesini hareketlendiren, dikdörtgen çökertmeler içine alınmış kemerlerin dekoratif görünümü dışında özgün bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Çizim 16: Beşkend Namazgâhı, planı

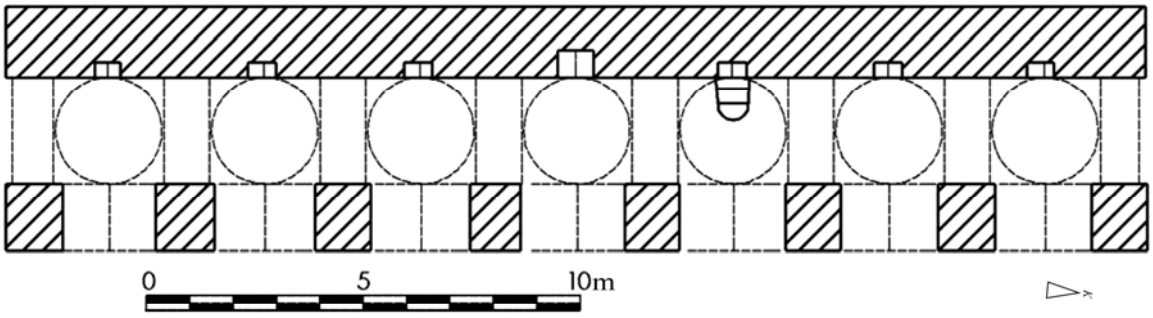

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Hodja Maşad, Gamajun, Berlin, 2001

Resim 137: Beşkend Namazgâhı, genel görünüş

Resim 138: Beşkend Namazgâhı, yapının doğu cephesine ait eski bir fotoğrafı

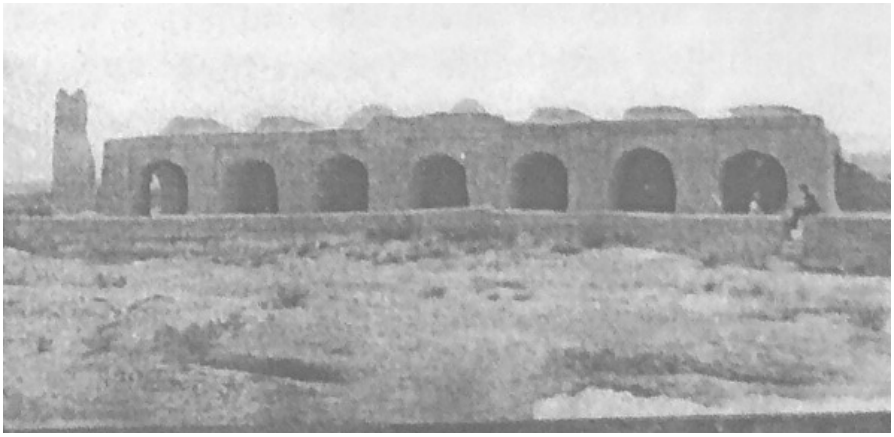

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Hodja Maşad, Gamajun, Berlin, 2001

Resim 139: Beşkend Namazgâhı, kuzeydoğu yönden genel görünüş

Resim 140: Beşkend Namazgâhı, doğu cephe

Resim 141: Beşkend Namazgâhı, güney cephe

Resim 142: Beşkend Namazgâhı, kuzey cephe

Resim 143: Beşkend Namazgâhı, batı cephe

Resim 144: Beşkend Namazgâhı, harim duvarına oturan kemerler

Resim 145: Beşkend Namazgâhı, harimin içinden görünüm

Resim 146: Beşkend Namazgâhı, harim kemerlerini taşıyan ayaklardan detay

Resim 147: Beşkend Namazgâhı, orta birim ve mihrap

3.2. Minareler

Katalog no: 3.1.9.

Resim: 148-153

Çizim: 17

Yapının adı: Aini Minaresi

Bulunduğu yer: Zerafşan Vadisi'nde, Aini nahiyesindedir.

Tarihçe:

İnşa tarihi bilinmeyen minareyi, B. Brentjes IX-X. yüzyıllara tarihlendirirmektedir[227]. Yapının inşası için A. Yu. Yakubovsky de X-XI. yüzyılları[228]; Saliya Mamadcanova ve Rustam Mukimov ise XI-XII. yüzyılları önermektedir[229].

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Şehir merkezinden geçen Aini-Pencikent yolunun doğusundaki yapının hemen kuzey yanında minareyle bağı olmayan bir mescit yer almaktadır[230]. Minarenin yaklaşık 5 m doğusunda kamu binaları, güneyinde bir park bulunmaktadır. 1950 yılında çekilmiş bir fotoğrafında, harap durumda gövdesi görülebilen minare, günümüzde üzeri sac levhalarla kapatılmış metal bir koruma kafesinin içine alınmıştır (R.: 148).

Şerefe ve petek bölümleri yıkılmış olan minare, 45x21x8 cm boyutlarındaki kerpiç malzemeden inşa edilmiş olup yukarıya doğru daralan silindirik bir gövdeye sahiptir. Gövdenin yüksekliği 13 m, alt seviyesindeki çapı 3,7 m, en üstteki çap 2,5

[227] B. Brentjes, "İslamic Art and Architecture in Central Asia", **Journal of Central Asia**, Biannual Journal of Association of the Study of the Cultures of Central Asia, Vol. XVI, 1993, s. 113.
[228] A. Yu. Yakubovsky, "İtori Rabot Sogdiysko-Tadjikskoy Arkeologiçeskoy Ekspeditsii V. 1946-1947 gg.", **MİA**, No: 15, T.: 1, 1950, Leningrad, s. 28-29.
[229] Saliya Mamadcanova, Rustam Mukimov, **a.g.e.**, s. 92.
[230] XX. yüzyıla ait ahşap destekli mahalle mescidi, kare planlı bir harim ve bunu iki yönde çevreleyen tek sıra revaktan meydana gelmektedir.

m’dir. Yapının özgün kaidesi yoktur. Güneye bakan giriş açıklığı, yakın zamanlarda yapılan koruma kafesinin oturduğu beton kaideden yaklaşık 30 cm yukarıdadır. Minareye içten dolambaçlı bir merdivenle çıkılmaktadır. Gövde boyunca yıkılmış açıklıklar görülmektedir. Özgününde bunların merdiveni aydınlatan mazgal açıklıklar olduğu anlaşılmaktadır (R.: 149-151).

Süsleme:

Minarenin dış yüzeyinde yukarıya doğru belirli aralıklarla yerleştirilmiş üç adet testere dişi şeklinde süsleme kuşağı bulunmaktadır. En üst kısımda ise içi dama tahtası benzeri bir süslemeyle doldurulmuş diyagonal eşkenar dörtgen bir rozet dikkati çekmektedir. Bu süsleme Veronika L. Voronina’nın cephe çiziminde daha net görülebilmektedir (Ç.: 17, R.: 152, 154).

Çizim 17: Aini Minaresi, cephe çizimi

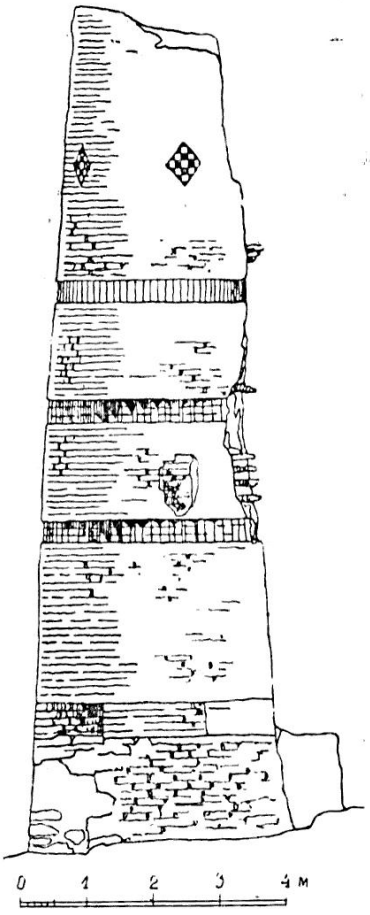

Kaynakça: Veronika L. Voronina, "Reznoe Derevo Zarafşanskoi Dolını", **AN SSSR**, No: 15, 1950.

Resim 148: Aini Minaresi, 1950'li yıllara ait bir fotoğraf

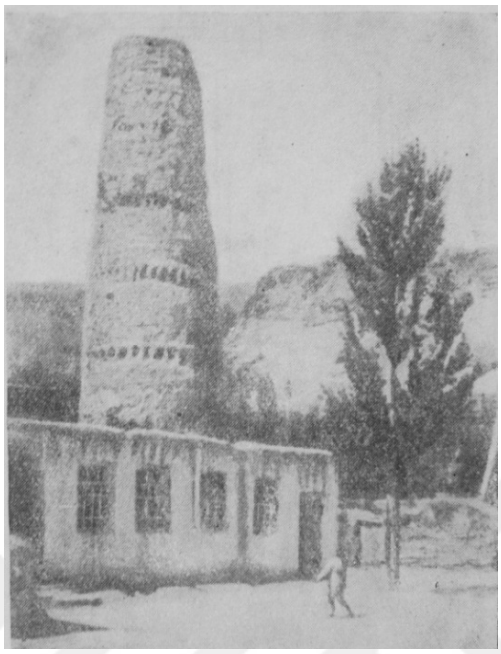

Kaynakça: Veronika L. Voronina, "Reznoe Derevo Zarafşanskoi Dolını", **AN SSSR**, No: 15, 1950, s. 210-220.

Resim 149: Aini Minaresi, genel görünüş

Resim 150: Aini Minaresi, giriş açıklığı

Resim 151: Aini Minaresi, gövdede görülen yıkıntılar ve minarenin koruma kafesi içinden görünüşü

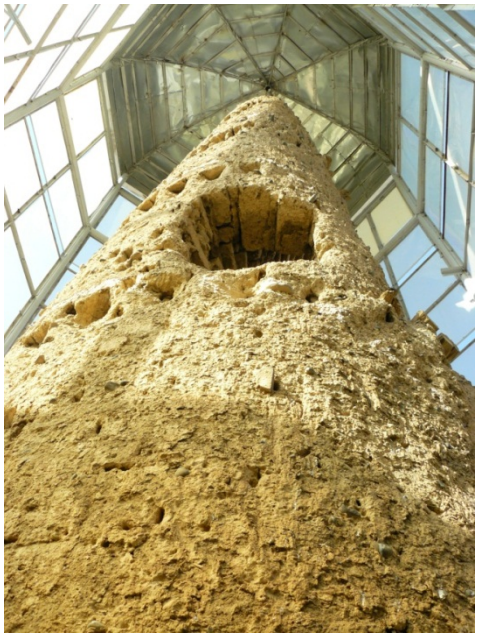

Resim 152: Aini Minaresi, gövdedeki yıkılmış kısımlar

Resim 153: Aini Minaresi, gövdedeki testere dişi şeklindeki süsleme kuşakları

Resim 154: Aini Minaresi, gövdenin üst kısmındaki dama tahtası benzeri rozet

Katalog no: 3.2.10.

Resim: 155-158

Çizim: 18

Yapının adı: Fatmev Köyü Minaresi

Bulunduğu yer: Zerafşan Vadisi'nde, Aini nahiyesine bağlı, Fatmev köyü merkezindeki mezarlıktadır.

Tarihçe:

İnşa tarihi bilinmeyen minarenin tarihlendirilmesi konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. B. Brentjes, bunu X. yüzyıla tarihlendirmekte;[231] Saliya Mamadcanova ve Rustam Mukimov ise yapının inşası için XI-XII. yüzyılları önermektedirler[232]. A. Yu. Yakubovsky de X-XII. yüzyıllarda inşa edilmiş Orta Asya minarelerine benzediğini düşünmektedir[233]. Gövdesinin doğu yönündeki süsleme kuşağı izinin X-XII. yüzyıllara ait Orta Asya yapılarında görülen süslemelere benzerliği, minarenin bu yüzyıllara ait olabileceği fikrini desteklemektedir.

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapını incelenmesi:

Minare, Rarz-Aini yolu kenarında etrafı duvarla çevrili eski mezarlığın kuzeyinde, eğimli bir zemin üzerindedir. Oldukça harap haldeki minarenin ancak bir kısmı ayakta kalabilmiştir. Mevcut bölüm, betonarme bir sekinin taşıdığı demir boruların üzerine oturtulmuş basit bir sac örtüyle korunmaktadır. Minarenin bağlı olabileceği yapıya ait bir iz yoktur.

Minare, 40x20x10 cm boyutlarındaki kerpiçten inşa edilmiştir. Zeminden 1,5 m yükseklinde minarenin çapı 3m olup, bugünkü haliyle 5m yüksekliğindedir.

[231] B. Brentjes, **a.g.m.**, s. 111.
[232] Saliya Mamadcanova, Rustam Mukimov, **a.g.e.**, s. 92.
[233] A. Yu. Yakubovsky, **a.g.m.**, s. 28-29.

Üstte bir bölümü yıkılmış olduğundan yapının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır (Ç.: 18; R.: 155, 156). Nitekim yapı, 1950'li yıllara ait eski bir fotoğrafında bugünkünden daha yüksek görülmektedir (R.: 157). Ancak, bu yüksekliği tam olarak tespit ekmek güçtür. Minarenin inşa edildiği alanın toprak seviyesi, çevresindeki tali yolların seviyesinden yaklaşık 1-1.5 m yüksekliktedir. Ayrıca, minarenin giriş açıklığının çok alçak olması ve doğu tarafındaki süsleme kuşağının kuzey yöne doğru zeminin altına inmesi dikkat çekicidir. Bu durum minare gövdesinin, bugünkü toprak zemininden daha derine indiğini göstermektedir.

Yukarı doğru daralarak yükselen silindirik gövdeye sahip minarenin şerefe ve petek bölümleri günümüze ulaşmamıştır. Yapının özgün kaidesi yoktur. Batı yöndeki giriş açıklığı sac örtünün ayaklarının oturtulduğu beton kaidenin üstündedir. Bunun gerisinde, dolambaçlı bir merdiven izi görülmektedir. Doğu yönünde, giriş açıklığının simetriğinde, zemine oldukça yakın, kare şeklinde bir açıklık ve bunun üst ekseninde de bir adet mazgal biçimli açıklık yer almaktadır.

Süsleme:

Yapının özgün süsleme unsuru, doğu yönünde, beton kaidenin hemen üst kısmındaki kerpiçlerin yatay ve dikey şekilde yerleştirilmesiyle oluşturulan süsleme kuşağı izinde görülmektedir (R.: 158).

Çizim 18: Fatmev Köyü Minaresi, cephe ve plan çizimi

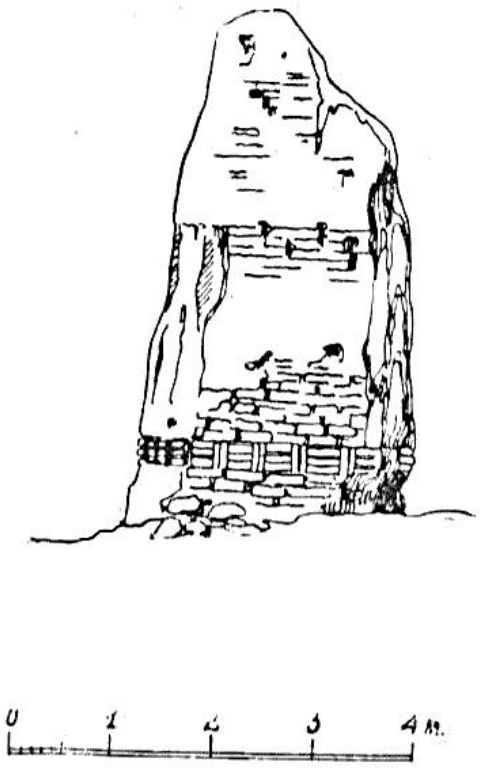

Kaynakça: Veronika L. Voronina, "Reznoe Derevo Zarafşanskoi Dolını", **AN SSSR**, No: 15, 1950.

Resim 155: Fatmev Köyü Minaresi, genel görünüş

Resim 156: Fatmev Köyü Minaresi, doğu yönünden görünüş

Resim 157: Fatmev Köyü Minaresi, doğu yönden 1950 yılına ait bir fotoğraf

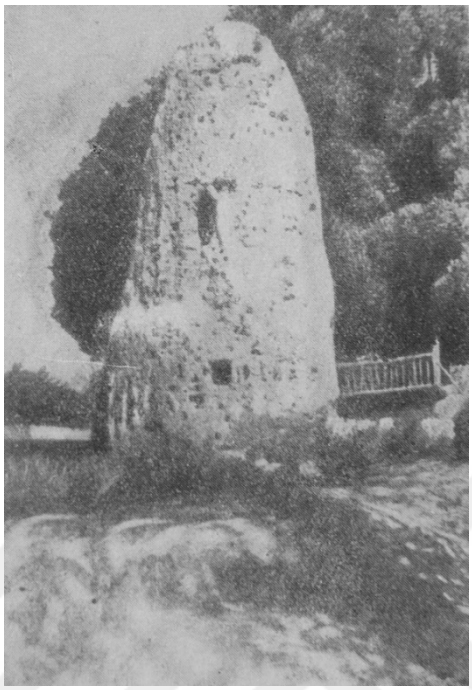

Kaynakça: Veronika L. Voronina, "Reznoe Derevo Zarafşanskoi Dolını", **AN SSSR**, No: 15, 1950.

Resim 158: Fatmev Köyü Minaresi, kerpiç malzemenin dikey ve yatay şekilde yerleştirilerek oluşturulduğu süsleme kuşağı

Katalog no: 3.2.11.

Resim: 159-164

Çizim: 19

Yapının adı: Rarz Köyü Minaresi

Bulunduğu yer: Zerafşan Vadisi'nde, Rarz köyü merkezindedir.

Tarihçe:

İnşa tarihi bilinmeyen minareyi, B. Brentjes, X. yüzyıla tarihlendirmektedir[234]. Saliya Mamadcanova ve Rustam Mukimov ise yapının XI-XII. yüzyıllara ait olduğunu önermektedir[235]. Diğer bir araştırmacı A. Yu. Yakubovsky ise yapının X-XII. yüzyıllara ait Orta Asya minarelerine benzediği görüşündedir[236].

Minare gövdesinin dökülen kısımlarında yatay bir şekilde örülmüş kerpiç duvar ile dışta bir yatay, bir dikey şeklinde örülmüş kerpiç süsleme kuşağı X-XII. yüzyıllara ait Orta Asya yapılarındaki uygulamalarla benzerlik göstermektedir. Bu özellikleri minarenin X-XII. yüzyıllara ait olduğu görüşünü güçlendirmektedir.

Kitabeler:

Yapının kitabesi bulunmamaktadır.

Yapının incelenmesi:

Rarz - Aini yolunun güneyindeki minare, 35x18x7 boyutlarındaki kerpiçten inşa edilmiştir (Ç.: 19; R.: 159). 1950 yılına ait bir fotoğrafında minarenin, taş dolgulu bir kürsüsünün olduğu görülmektedir (R.: 160). Bu kürsünün günümüzde köşeleri beton kalıplarla tutturulmuş, diğer kısımları kaba yonu taş ile örülmüştür. Büyük bir kısmı yıkılmış olan yapının, doğu-güney yönü boyunca uzanan kavsinden gövdesinin daire şeklinde ve çapının yaklaşık 5 metre olduğu anlaşılmaktadır. Nispeten ayakta kalan bu kısım, yukarıya doğru eğim yapmaktadır. Gövdenin batı

[234] B. Brentjes, **a.g.m.**, s. 112.
[235] Bununla birlikte araştırmacılar yapının yanında bir caminin olduğunu ancak bunun günümüze ulaşamadığını belirtmektedir (Saliya Mamadcanova, Rustam Mukimov, **a.g.e.**, s. 92.).
[236] A. Yu. Yakubovsky, **a.g.m.**, s. 28-29.

yönü tamamen yıkılmıştır. Ancak burada, ortadan başlamak üzere yukarı doğru dolanarak çıkan bir iz görülmektedir. Bu izin minarenin merdivenine ait olması mümkündür (R.: 161-162).

Süsleme:

Yapının özgün süslemeleri, gövdenin günümüze ulaşan yüzeyindeki süsleme kuşaklarında görülmektedir. Gövdenin yaklaşık 6 metre üstünde, kerpiç malzemenin bir yatay bir dikey şekilde oturtulmasıyla oluşturulan, geometrik harekete sahip süsleme kuşağı yer almaktadır. Süsleme kuşağı, buradaki duvara gömülü ahşap hatılın bir metre kadar yukarısına çıkmaktadır. Ardından testere dişi şeklinde bir sıra süsleme kuşağı bulunmaktadır. En üstte, yatay yerleştirilmiş kerpiçlerden oluşturulan duvar örgüsü mevcuttur (R.: 163, 164).

Çizim 19: Rarz Köyü Minaresi, cephe çizimi

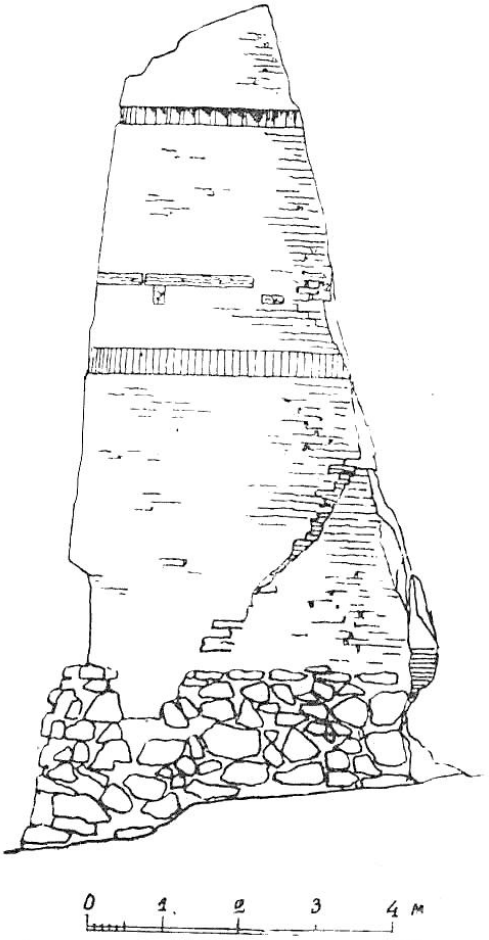

Kaynakça: Veronika L. Voronina, "Reznoe Derevo Zarafşanskoi Dolını", **AN SSSR**, No: 15, 1950.

Resim 159: Rarz Köyü Minaresi, genel görünüş

Resim 160: Rarz Köyü Minaresi, 1950 yılına ait bir fotoğraf

Kaynakça: Veronika L. Voronina, "Reznoe Derevo Zarafşanskoi Dolını", **AN SSSR**, No: 15, 1950.

Resim 161: Rarz Köyü Minaresi, güney yönden görünüş

Resim 162: Rarz Köyü Minaresi, merdiven olması muhtemel iz

Resim 163: Rarz Köyü Minaresi, dikey ve yatay şekilde oturtularak oluşturulan süsleme kuşağı

Resim 164: Rarz Köyü Minaresi, üst sıra süsleme kuşağı

3.3. Mezar Yapıları

Katalog no: 3.3.12.

Resim: 165-171

Çizim: 20-21

Yapının adı: Hoca Ruşnai Türbesi

Bulunduğu yer: İsfara şehrinin Çorku kasabasına bağlı Kalaça-i Mezar köyü mezarlığındadır.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmemektedir. Yapıyı, Sergey Hmelnitsky IX. yüzyıla[237], E. A. Davidoviç ve Boris A. Litvinsky ise IX-XII. yüzyıllara tarihlendirmektedir[238].

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Türbe, köyün kuzeyindeki mezarlığın ortasında, düz bir zemin üzerindedir. Harap durumdaki yapı, son yıllarda köşelerde beton direklerle desteklenmiş sekiz kenarlı, tuğla bir koruma duvarı ile çevrelenmiştir (R.: 165, 166). 29x19x4-4,5 cm boyutlarındaki tuğlalar ile kerpiçten inşa edilmiştir.

Yapı, asimetrik bir plana sahiptir. Basamaklı tromp geçişlerinden ve dış cephenin güneybatı kısmında, giriş açılığının üst seviyesindeki kubbe eteği izlerinden, üzerinin bir kubbe ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır (Ç.: 20, 21; R.: 167).

Türbeye, güney duvarın ortasındaki basık kemerli bir açıklıktan girilmektedir. Bunun içe bakan tarafında, üstte bir hafifletme kemerine sahip olduğu görülmektedir. Zamanla üst örtünün yıkılması sonucunda zemini

[237] Sergey Hmelnitsky, **a.g.e.**, 2002, s.13.
[238] E. A. Davidoviç; Boris A. Litvinsky, "Arkhealagiçeskiy Oçerk İsfariskaga Rayona", **TRUDI**, Vıp. 35, Stalinabad 1955, s. 187.

yükselmiş olan iç duvarların her bir köşesinde, zeminden 30-40 cm yükseklikte tromplar bulunmaktaydı. Ancak, kuzeybatıdaki tromp günümüzde tamamen yıkıktır. Tromplar içte dört kemerle basamaklar oluşturmaktadır. Kubbe geçişlerinin arasında kalan boşluklarda sağır kemerler bulunmaktadır (R.: 168-171).

Süsleme:

Oldukça yalın görüşlü yapının basamaklı trompları iç mekana hareket kazandırmıştır. Ayrıca, kuzeydeki körkemer ile hafifletme kemerinin içinde, tuğlaların yatay istiflenmesiyle oluşturulmuş ters "V" şeklindeki geometrik süsleme dikkati çekmektedir.

Çizim 20: Hoca Ruşnai Türbesi, planı

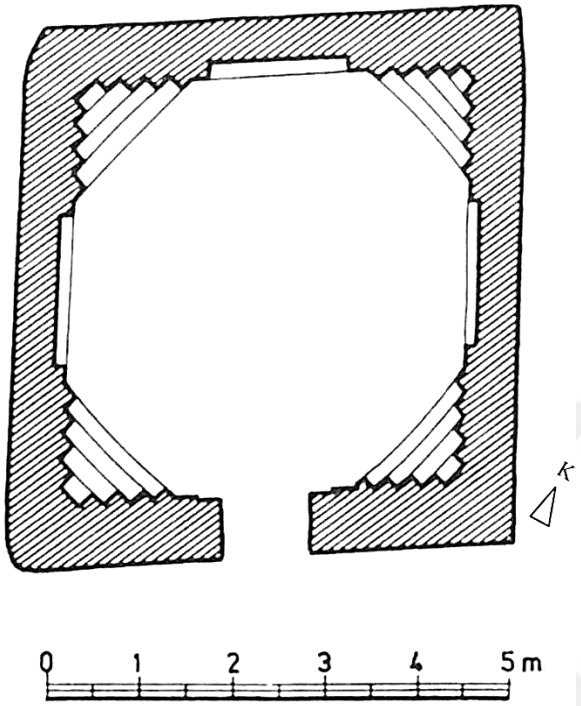

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Çorku, Gamajun, Berlin, 2002.

Çizim 21: Hoca Ruşnai Türbesi, güney cephenin ilüstrasyonu

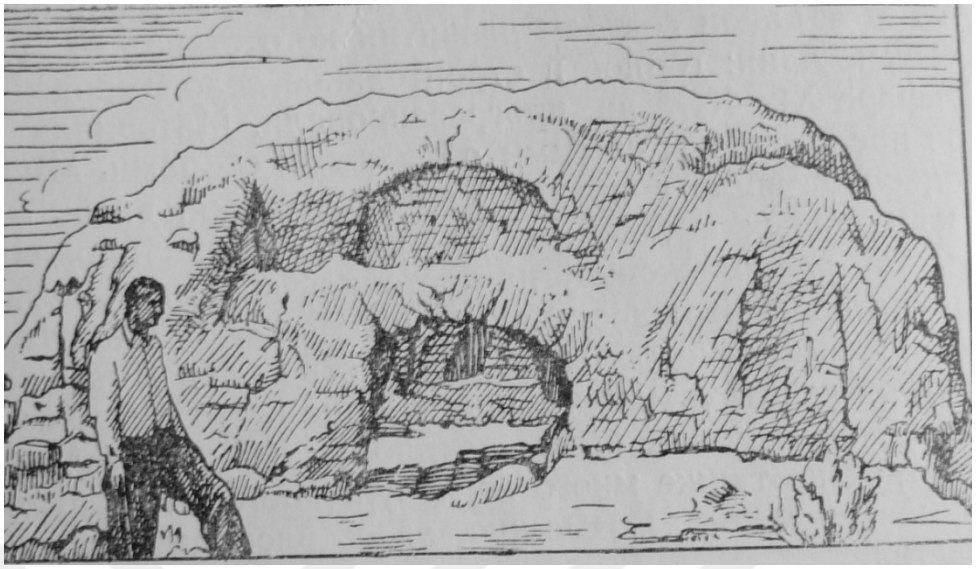

Kaynakça: E. A. Davidoviç, Boris A. Litvinsky, "Oçerki Arkeologii Rayoni İsfara", **TRUDI**, T. 35, 1955.

Resim 165: Hoca Ruşnai Türbesi, türbeyi çevreleyen koruma duvarı

Resim 166: Hoca Ruşnai Türbesi, genel görünüm

Resim 167: Hoca Ruşnai Türbesi, giriş açıklığı hafifletme kemerinin üstündeki kubbe eteği izi

Resim 168: Hoca Ruşnai Türbesi, giriş açıklığı

Resim 169: Hoca Ruşnai Türbesi, tromp geçişler ve giriş açıklığı

Resim 170: Hoca Ruşnai Türbesi, kuzeybatı köşedeki yıkık tromp

Resim 171: Hoca Ruşnai Türbesi, doğu duvarındaki tromp ve körkemer

Katalog no: 3.3.13.

Resim: 172-195

Çizim: 22-39

Yapının adı: Emir Hamza Hasti Padişah[239] Türbesi

Bulunduğu yer: İsfara şehrinin güneyindeki Çorku kasabası merkezindedir.

Tarihçe:

Yapının konumuz açısından önemli kısmı, iç mekanda korunan ve araştırmacılar tarafından X-XII. yüzyıllara ait olduğu tahmin edilen ahşap konstrüksiyondur[240]. A. İ. Manahina, bu konstrüksiyonun daha önce ahşap bir sundurmayla korunduğu, XX. yüzyılın başlarında ise bu sundurmanın kaldırılarak yerine bir türbenin inşa edildiğini aktarmaktadır[241]. Sergey Hmelnitsky bu türbenin taçkapı nişinde, h. 1391 (m. 1903-1904) okuyarak kesin bir inşa tarihi vermektedir[242]. Ahşap malzemelerin süsleme unsurlarına bakıldığında bunların araştırmacıların verdiği yüzyıllara özgü Orta Asya yapılarındaki süsleme özelliklerini yansıttığı anlaşılmaktadır.

Yapı, iç mekanındaki ahşap konstrüksiyonu korunarak, 2000 yılında yapılan onarımda yeniden inşa edilmiştir[243].

Kitabeler:

Türbenin, inşa tarihine ait kitabesi restorasyon sırasında ortadan kaldırılmıştır[244]. Yenilenmiş yapının taçkapı alınlığına kûfî hatlı Arap harfleriyle

[239] Emir Hamza Hasti Padişah'ın kim olduğu konusunda mevcut yayınlarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Türbe yayınlarda Hazreti Şah olarak da bilinmektedir. Istravşan şehrinde de aynı isimle anılan bir türbe olması nedeniyle diğer adı vermeyi uygun gördük.
[240] Sergey Hmelnitsky, **a.g.e.**, s. 23. Bir diğer araştırmacı Ahror Muhtarova ahşap konstrüksiyonu 9-10. yüzyıllara tarihlendirirken Hmelnitsky'nin gösterdiği tarihle de hemen hemen örtüşmüştür (Ahror Muhtarova, **Rezba po Deravu v Doline Zeravşana**, Nauka, Moskva, 1966, s. 12.).
[241] A. İ. Manyahina, "Mavzolei Çorku", **Miras-ı Niyogon**, Vıp. 4, Şark-i Azod, Duşanbe, 1994, s. 103.
[242] Sergey Hmelnitsky, **Çorku**, s. 22.
[243] Sergey Hmelnitsky, **a.g.e.**, s. 9.
[244] Sergey Hmelnitsky, **a.g.e.**, s. 9.

yazılmış panolar yerleştirilmiştir. İçte ahşap kirişteki kûfi hatlı yazı kuşağının büyük bir bölümü tahrip olduğundan, buradaki yazılar okunamamaktadır.

Yapının incelenmesi:

Türbe, dini bir yapı kompleksi içinde yer almaktadır. Bir avlu etrafına yerleştirilmiş mescit ve müştemilatlardan oluşan bu yapıların güneydoğusundadır. Avluya, kuzeydoğu köşedeki ahşap destekli giriş eyvanından geçilmektedir. Eski bir fotoğrafında iki yanda köşe kuleleri bulunan bir taçkapının yerine yapılmış, dışa taşıntılı yeni taçkapı, bu girişin simetriğindedir. Yapının, doğu kenarına bitişik inşa edilmiş ziyarethâne ve müştemilatlar türbenin bu yönde genişlediğini gösterse de bu mekanlara ulaşım sadece avludan sağlanmaktadır. Türbenin batı kenarına eklenmiş, dikine planlı ve ahşap destekli XIX. ve XX. yüzyıllara ait mescit bölümleri avlunun güney kanadı boyunca uzanmaktadır. Avlunun batı ve kuzey kanatlarına son yıllarda, bir kısım odalar yapılmıştır (R.: 172-174).

Türbe, dikine dikdörtgen planlı olup üzeri ahşap tavanla örtülüdür. Mevcut haliyle yapının güney duvarında üç adet pencere ile batı duvarının kuzey köşesinde, batıdaki mescide açılan giriş açıklığı bulunmaktadır. Ahşap destekli ve düz tavanlı özgün kısım, içte kare bir hacim halinde türbenin ortasında yer almaktadır (Ç.: 22-25). Yapının yeni vaziyetinin tavanı, bunun tavanından yüksek tutulmuştur (R: 175, 176).

Özgün yapının üst örtüsünü enine dikdörtgen kesitli direkler taşımaktadır. Bunlar, her iki yanda birbirine eşit aralıklarla sıralanmıştır. Direklere oturan kirişin üzerine belirli aralıklarla yerleştirilmiş ahşap konsollar bulunmaktadır. Konsolların aralarına da yine konsol yüksekliğinde kirişler yerleştirilmiştir. Bu ikinci bindirme kısım üzerinde, konsolların taşıdığı hatıllar oturmaktadır. Tavandaki kare boşluklar, düz yüzeyli ahşaplarla kapatılmıştır. Tüm ahşap konstrüksiyon geçme yöntemiyle birbirine bağlanmıştır.

Süsleme:

Yapının iç mekanında korunan özgün ahşap konstrüksiyon elemanları zengin şekilde yazı, bitkisel ve geometrik süsleme kompozisyonlarıyla bezenmiştir.

Ahşap direklerin içe bakan yüzeyleri pano şeklinde olup kenarları bordürlerle çerçevelenmiş ve içleri birinden farklı süslemelerle doldurulmuştur. Bitkisel desenlerin yoğunluk kazandığı bu süslemelerde geometrik bezemeler de kullanılmıştır (Ç.: 26, 27). Süslemelerin kenar bordürleri inci dizileriyle hareketlendirilmiştir. Kuzeybatı köşedeki direğin yan yüzeyi, altlı üstlü olmak üzere yuvarlak kemerli yüzeysel niş şeklinde bölümlere ayrılmıştır (R.: 180). Yüzeysel nişin çerçevesi geometrik örgülü bir süslemeye sahiptir. Her iki süsleme programı en dışta dikdörtgen çerçeveler içine oturtulmuştur. Nişler, içleri eğri çizgilerin kesişmesiyle oluşturulmuş desenlere sahip diyagonal karelerle doldurulmuştur. Diğer panolar, içleri inci dizileriyle bezenmiş dikine çerçevelerle sınırlandırılarak üst üste birbirini takip eden palmet ve rûmilerle süslenmiştir. Ahşap konstrüksiyonlu bölümün köşesindeki sütunun oldukça yıpranmış olduğu görülmektedir. Başlığında eğri kesim tekniğiyle yapılmış bitkisel süslemeler fark edilmektedir (Ç.: 28, 29; R.: 177-183).

Direklerin taşıdığı kirişlerin, iç mekana bakan yüzeylerindeki kitabe kuşağından, mekanı çiçekli kûfi hatlı bir kuşanın dolandığı anlaşılmaktadır (Ç.: 30, 31; R. 184, 185).

Üst örtüdeki ahşap konsollarda, birbirinden farklı süslemeler dikkati çekmektedir. Bunların karınları derin kazıma ve eğri kesim teknikleriyle oluşturulmuş bitkisel ve kısmen geometrik bezemelerle doldurulmuştur. Bunların her bir kısmının süsleme ve yapısal formu farklıdır (Ç.: 32-39; R.: 186-193).

Konsollardaki bitkisel ve geometrik süslemelerde, stilize edilmiş zoomorfik öğeler de fark edilmektedir. Bu unsurlar, konsol yanlarında, yüzeyi kafes şeklinde delinmiş balıksırtı benzeri desenlerde, konsol diplerinin karnında ve burun kısmında stilize edilmiş hayvan bezemeleri şeklindedir.

Karelere ayrılmış tavanın orijinal bölümlerinden her birinin yüzeyi, geometrik süslemeler ve kısmen rûmilerden oluşan bitkisel bezemelere sahiptir (R.: 194, 195).

Çizim 22: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, ahşap konstrüksiyonlu yapının üst örtü planı

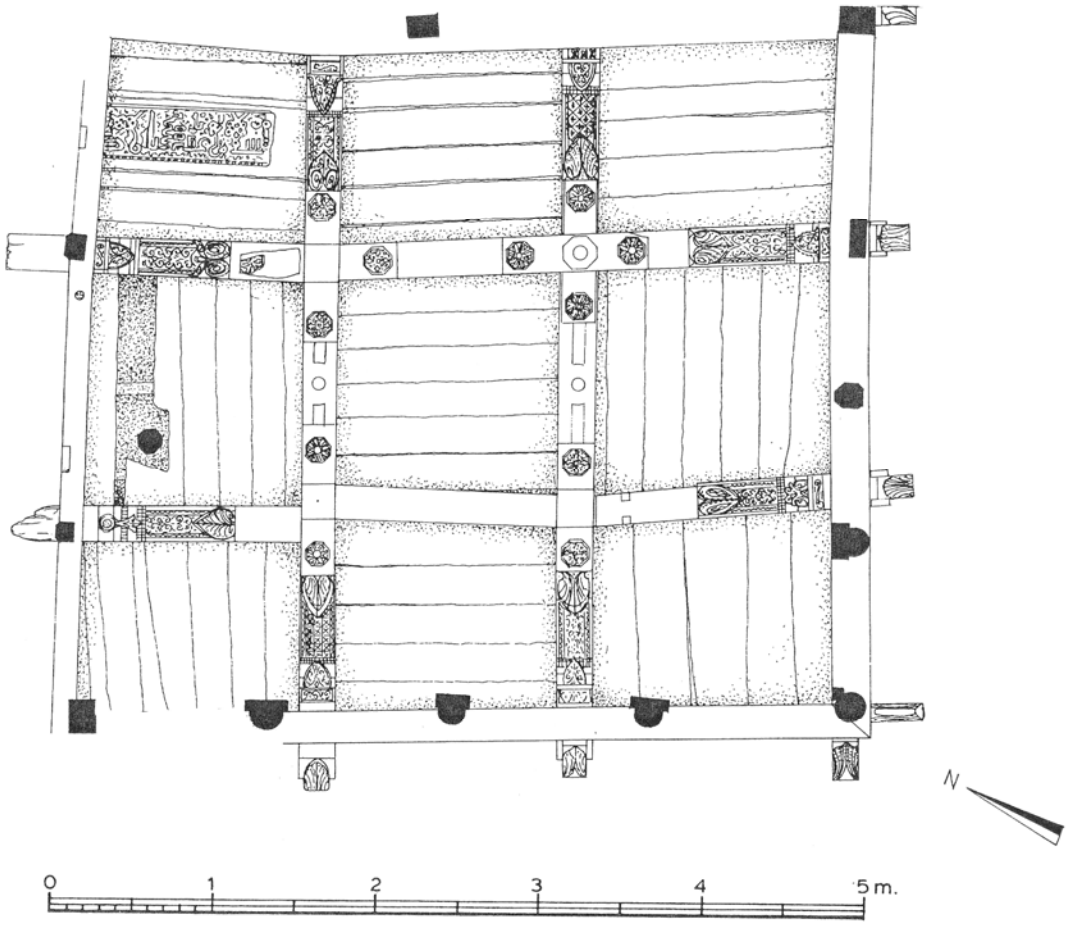

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Çorku, Gamajun, Berlin, 2002.

Çizim 23: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, kesit çizimi

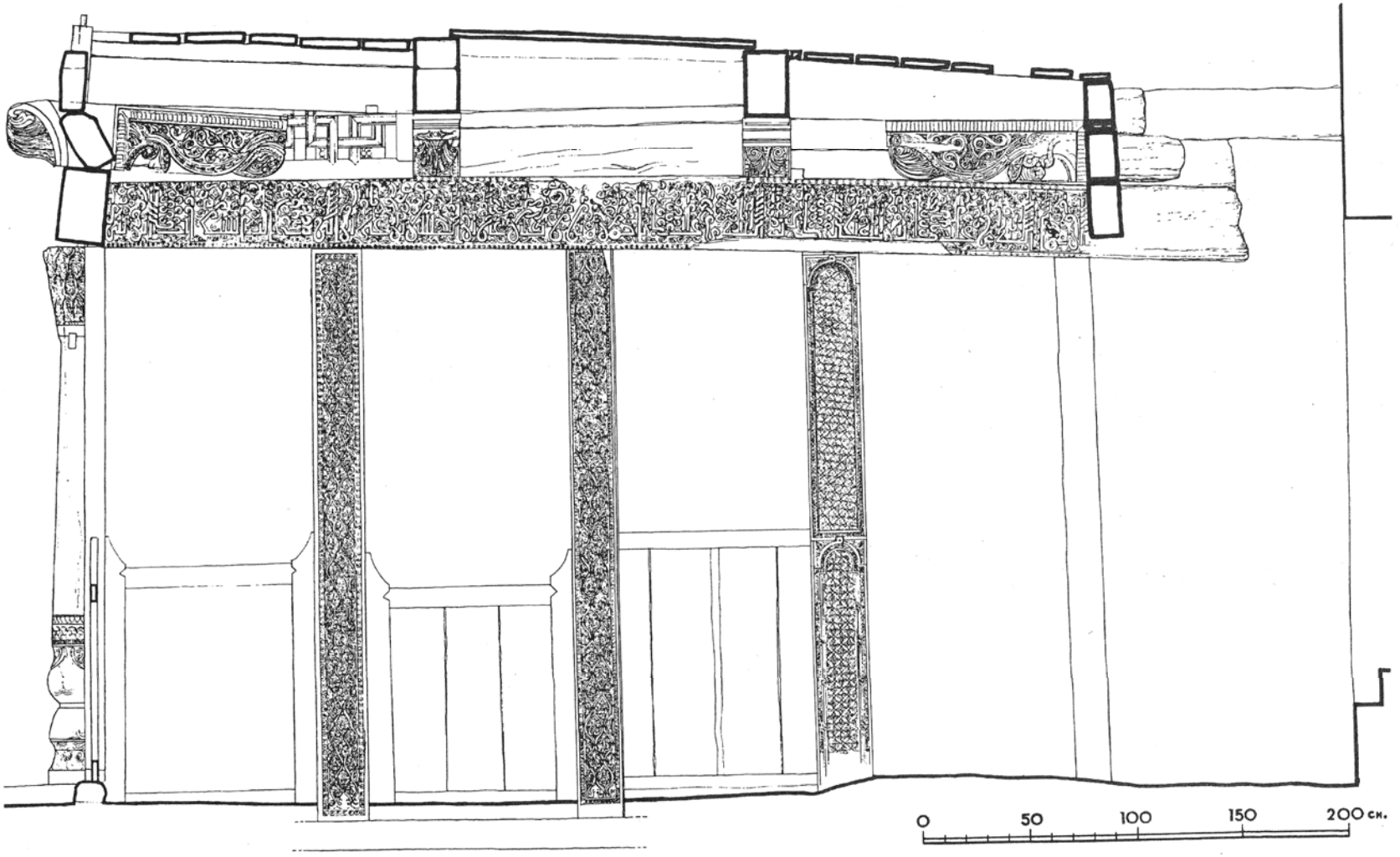

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Çorku, Gamajun, Berlin, 2002.

Çizim 24: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvardaki ahşap konstrüksiyonun doğudan görünüşü

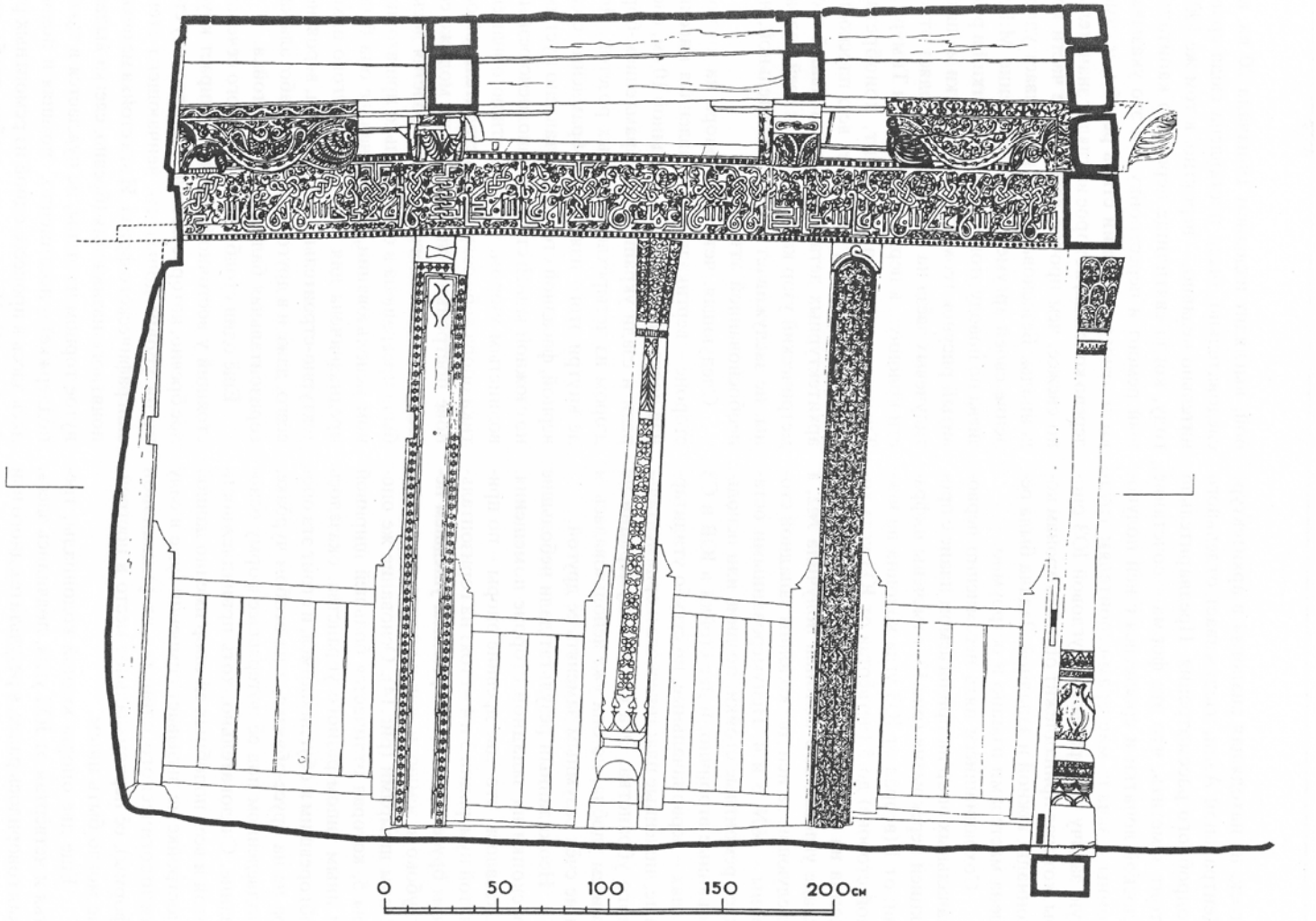

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Çorku, Gamajun, Berlin, 2002.

Çizim 25: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, kesit çizimi

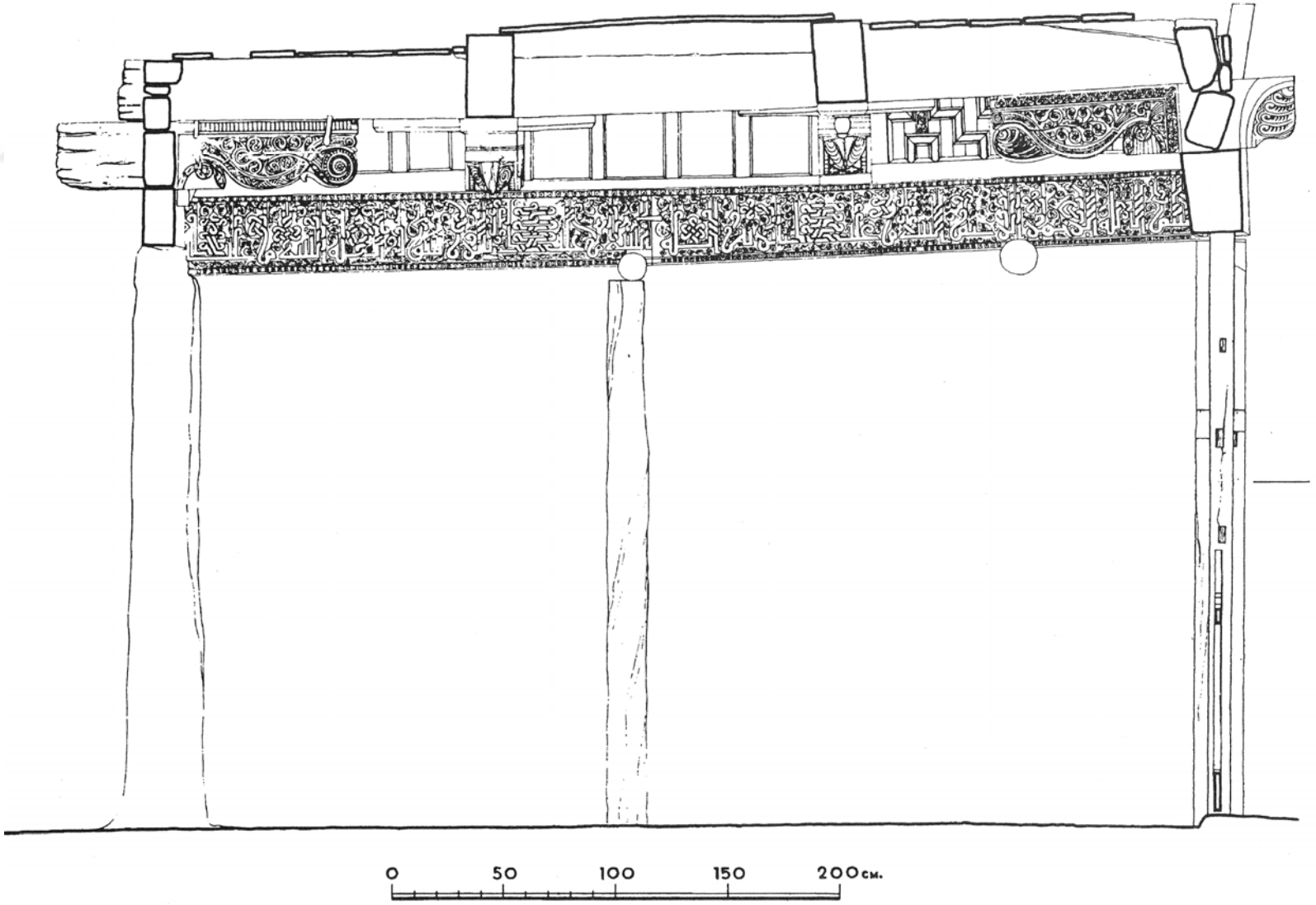

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Çorku, Gamajun, Berlin, 2002.

Çizim 26: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güney ve batı duvardaki ahşap panolardan detay çizimleri

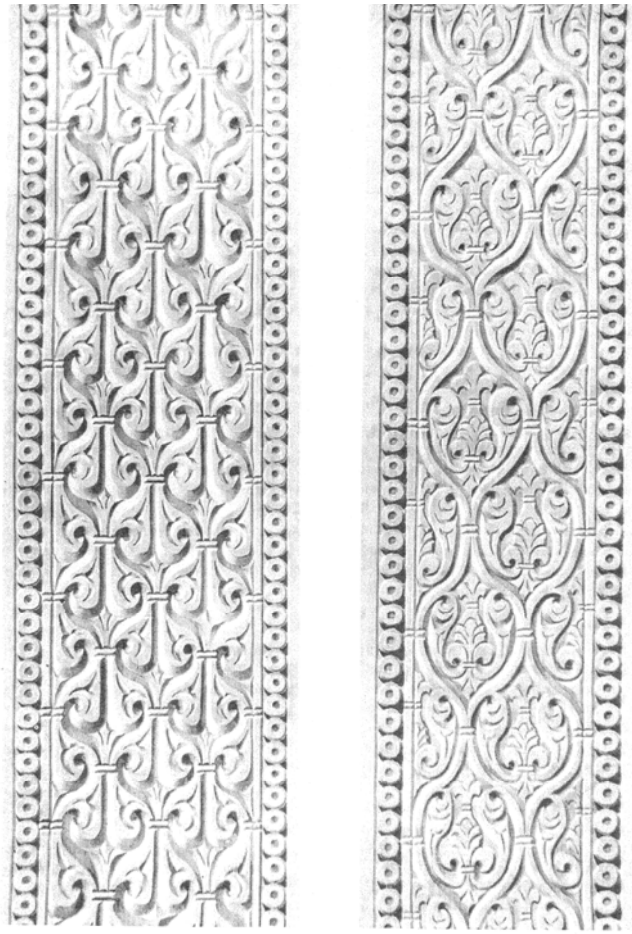

Çizim 27: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarın ahşap panolarından detay çizimleri

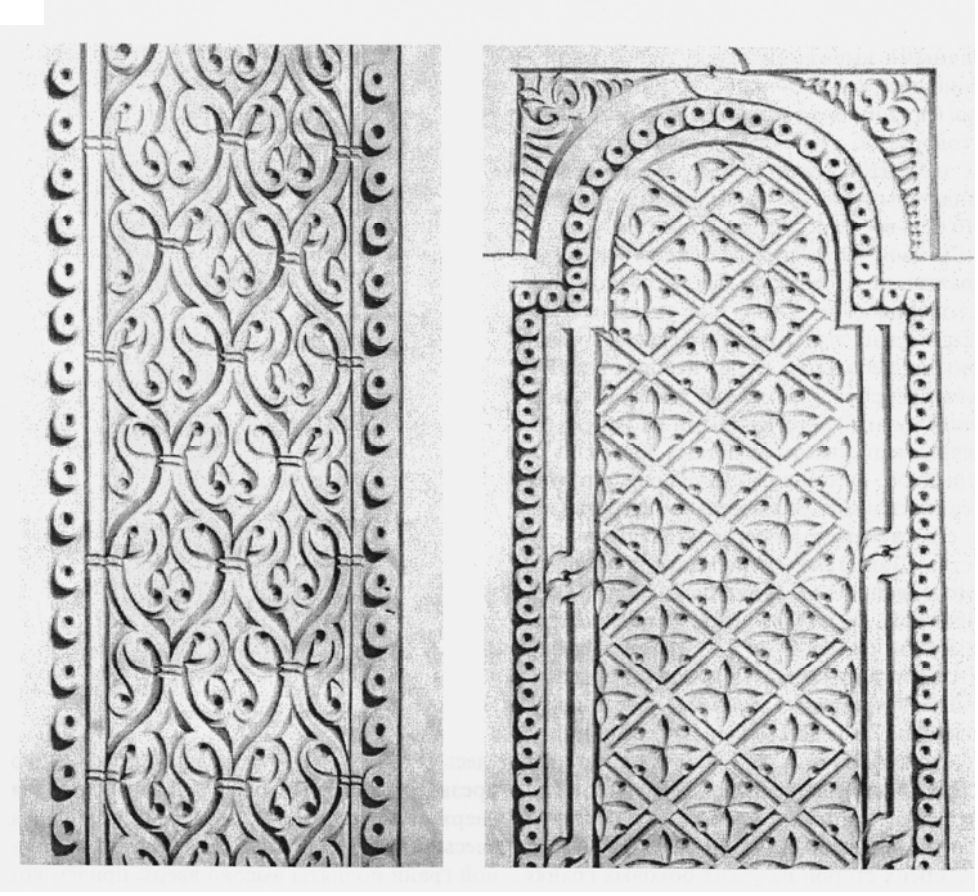

Kaynakça (R.: 26, 27): Sergey Hmelnitsky, Çorku, Gamajun, Berlin, 2002.

Çizim 29: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güneybatı köşedeki sütunun çizimleri

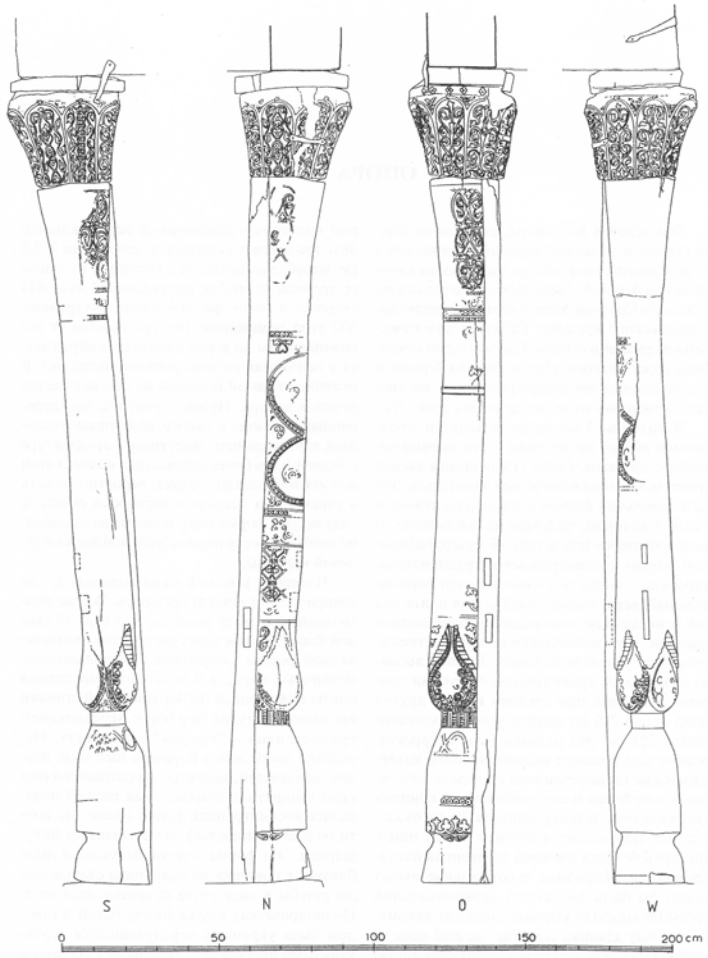

Çizim 28: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güneybatı köşedeki sütunun başlığının detay çizimi

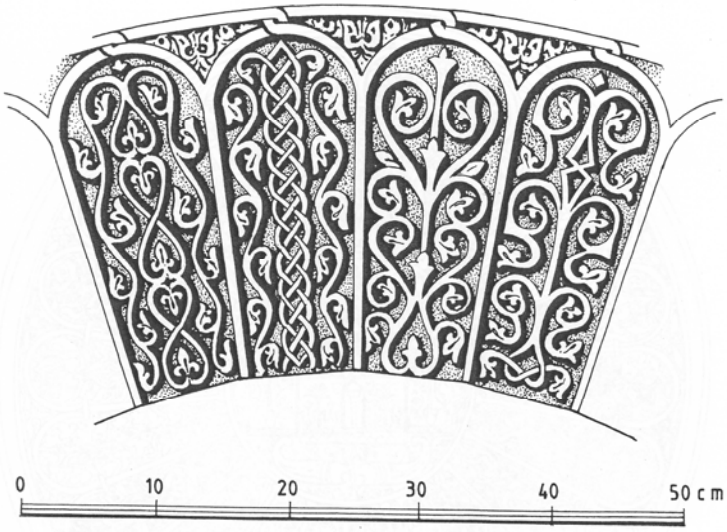

Kaynakça (Çizim 28, 29): Sergey Hmelnitsky, Çorku, Gamajun, Berlin, 2002.

Çizim 30: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, doğu duvarının kuzey konsolunun altındaki kitabenin detay çizimi

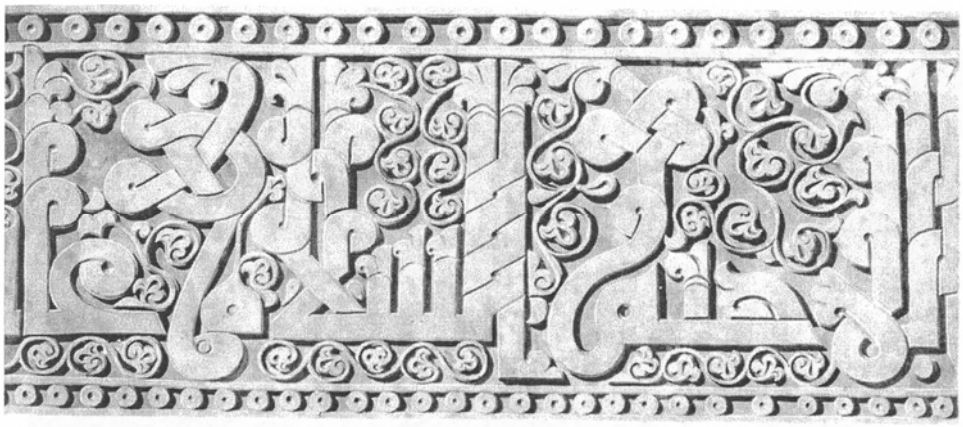

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Çorku, Gamajun, Berlin, 2002.

Çizim 31: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarındaki kuzey konsolun altındaki kitabenin detay çizimi

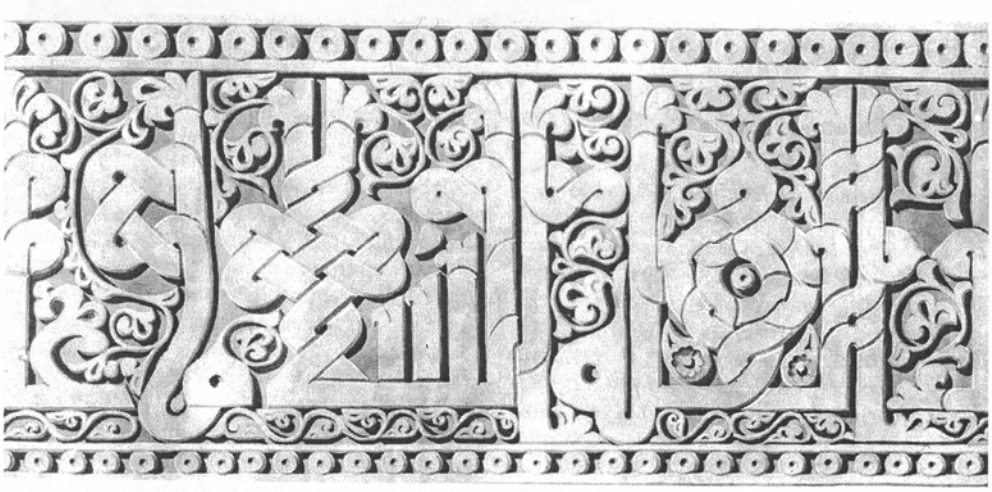

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Çorku, Gamajun, Berlin, 2002.

Çizim 32: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güney duvarın solundaki konsolun çizimleri

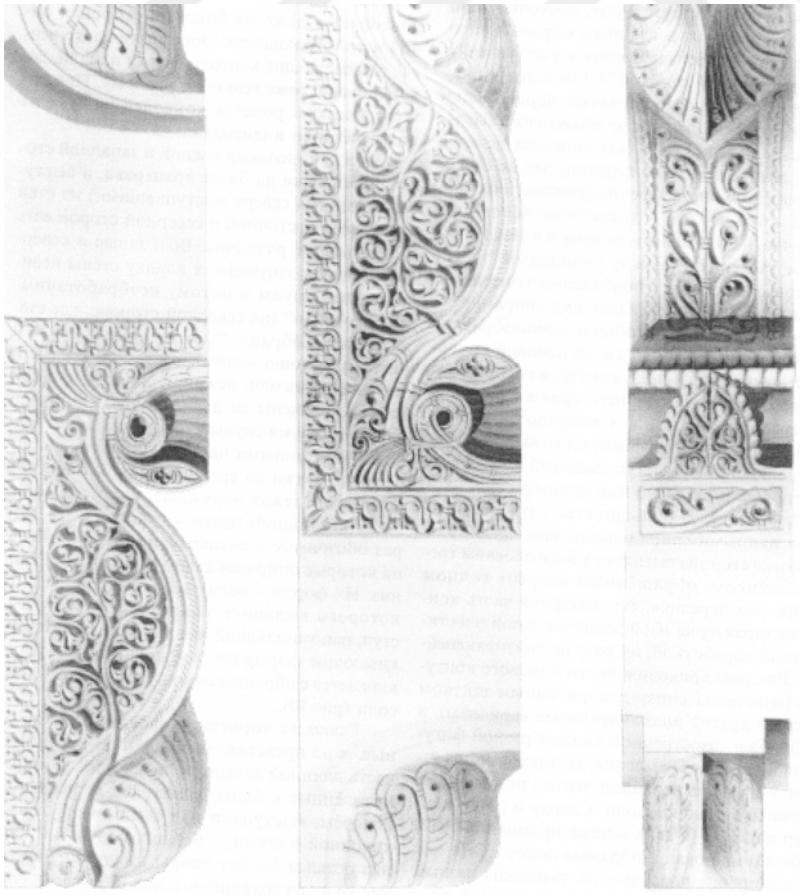

Çizim 33: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güney duvarın sağındaki konsolun çizimleri

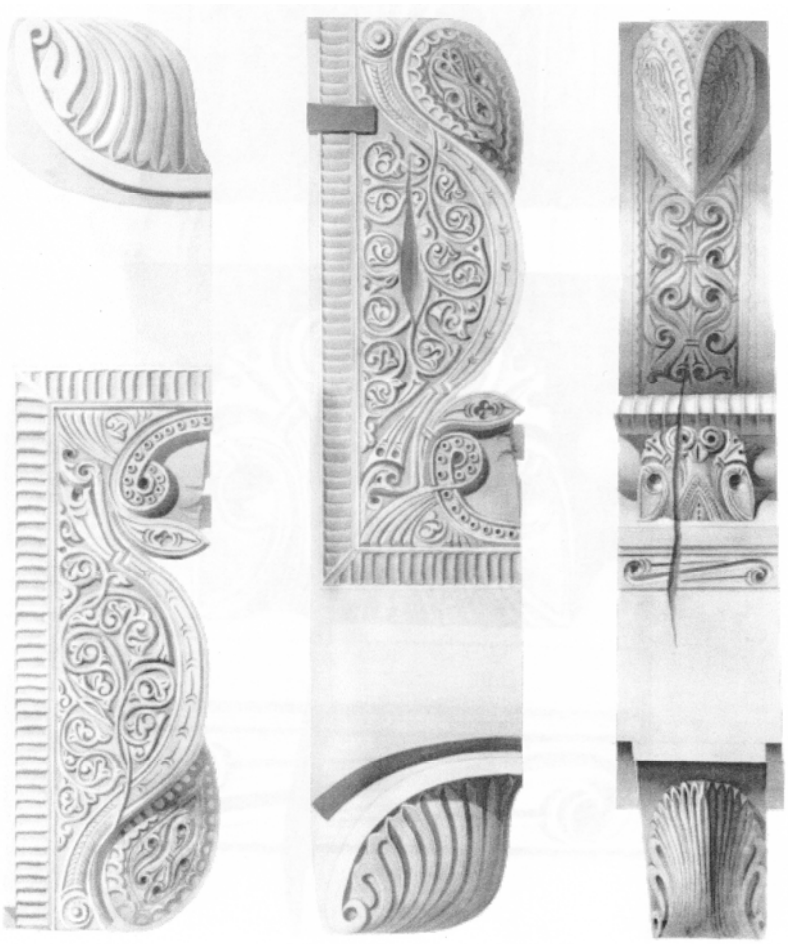

Kaynakça (Çizim 32, 33): Sergey Hmelnitsky, Çorku, Gamajun, Berlin, 2002.

Çizim 35: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarının güneyindeki konsolun çizimleri

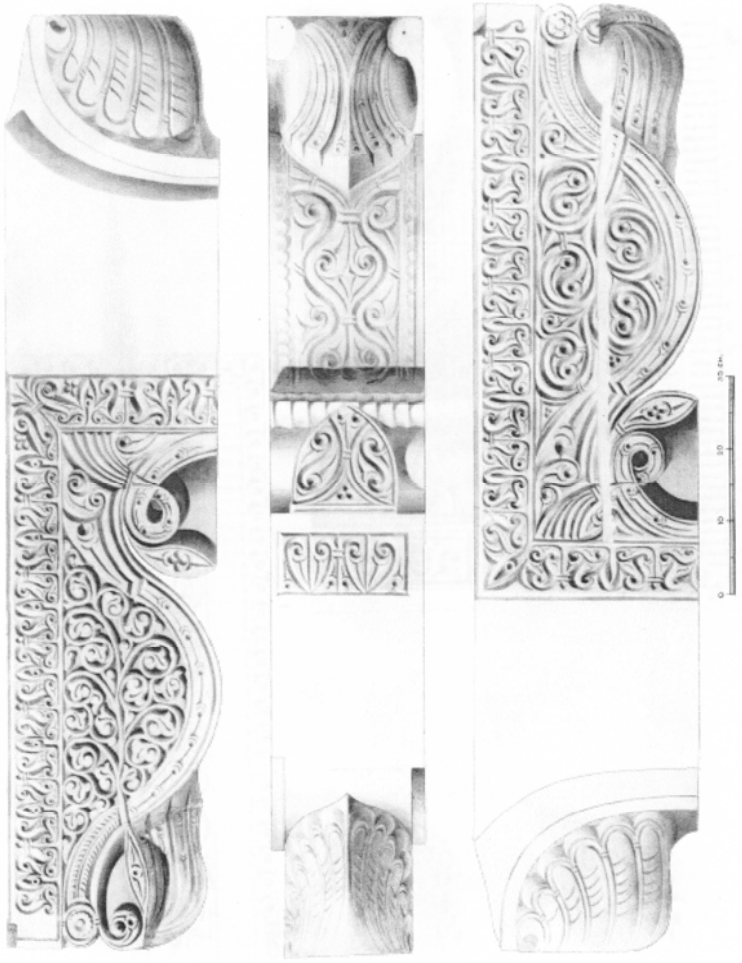

Çizim 34: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarının kuzeyindeki konsolun çizimleri

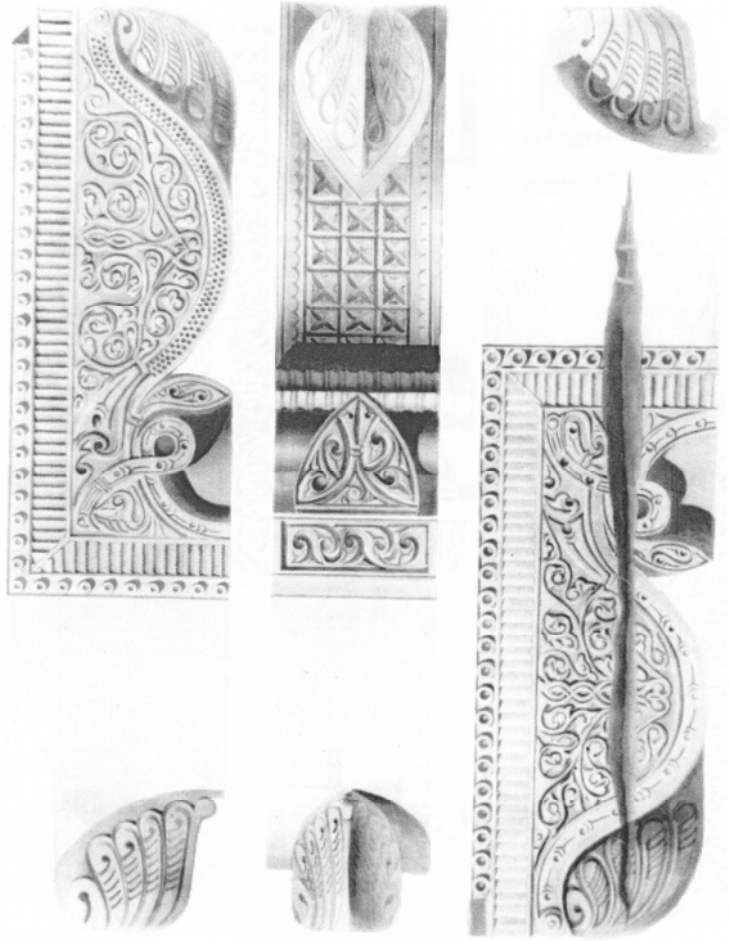

Kaynakça (Çizim 34, 35): Sergey Hmelnitsky, Çorku, Gamajun, Berlin, 2002.

Çizim 37: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, kuzey duvarının solundaki konsolun çizimleri

Çizim 36: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, kuzey duvarının sağındaki konsolun çizimleri

Kaynakça (Çizim 36, 37): Sergey Hmelnitsky, Çorku, Gamajun, Berlin, 2002.

Çizim 38: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, doğu duvarının güneyindeki konsolun çizimleri

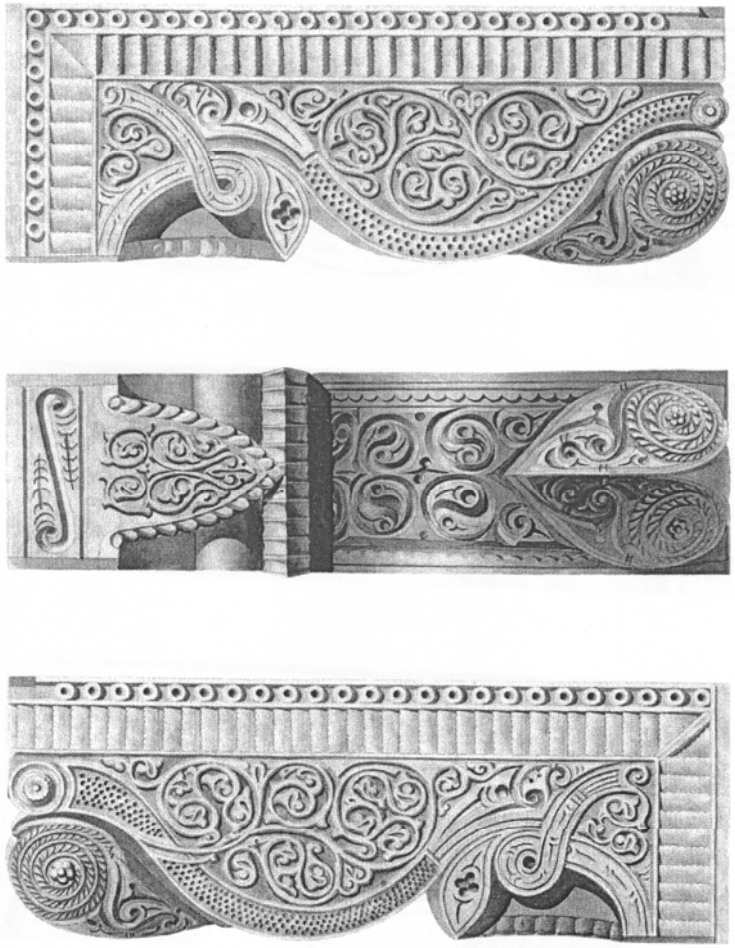

Çizim 39: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, doğu duvarının kuzeyindeki konsolun çizimleri

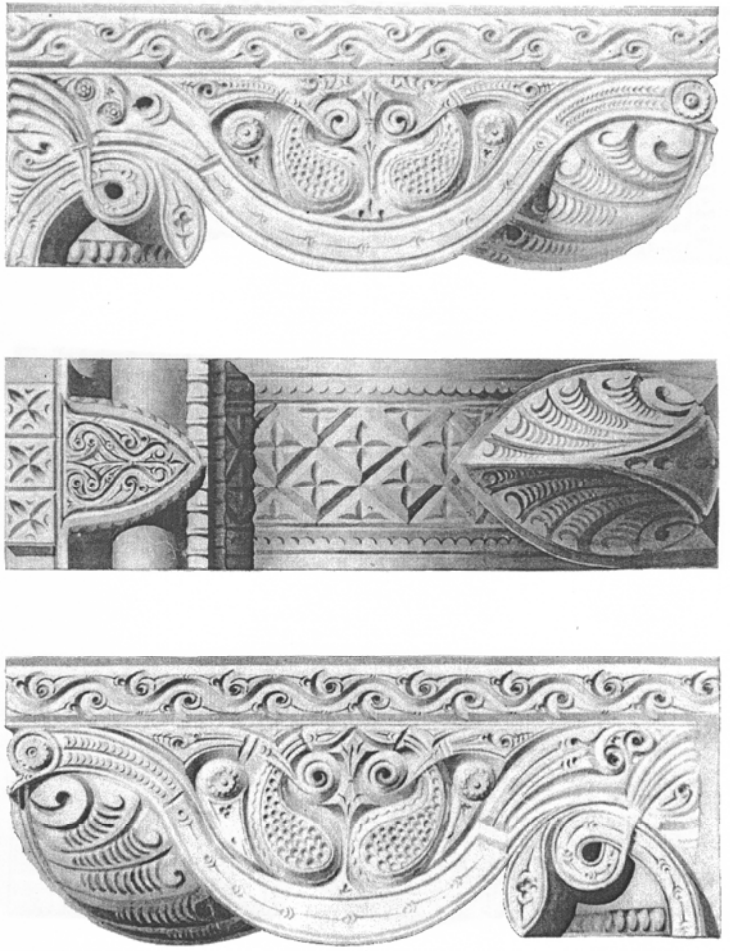

Kaynakça (Çizim 38, 39): Sergey Hmelnitsky, Çorku, Gamajun, Berlin, 2002.

Resim 172: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, avludan görünüş

Resim 173: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, restorasyon öncesine ait bir fotoğraf

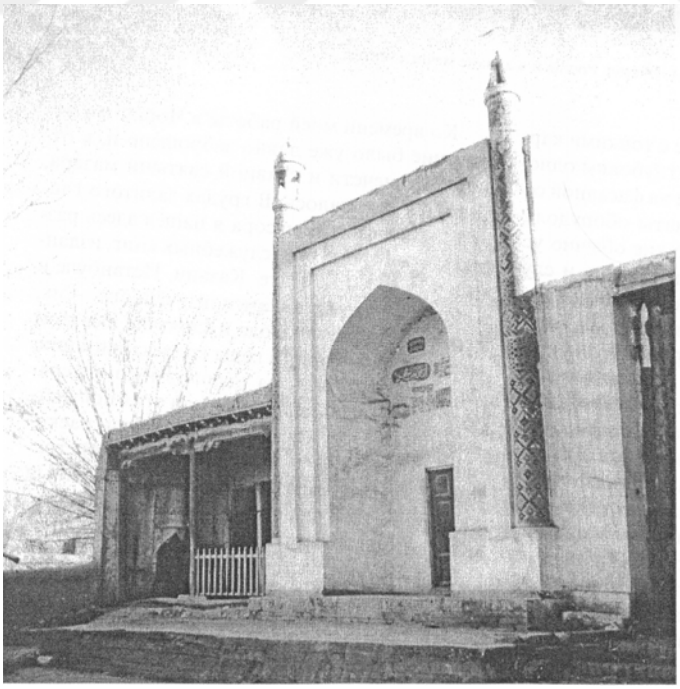

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Çorku, Gamajun, Berlin, 2002.

Resim 174: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, türbenin taçkapısı

Resim 175: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, iç mekandan görünüş

Resim 176: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, ahşap konstrüksiyonun batı bölümü

Resim 177: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarındaki ahşap panonun detayı

Resim 178: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarındaki ahşap panonun detayı

Resim 179: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarındaki ahşap panonun detayı

Resim 180: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güney duvarındaki ahşap panonun detayı

Resim 181: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güney duvarındaki ahşap panonun detayı

Resim 182: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güneybatıdaki ahşap sütun

Resim 183: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güneybatıdaki ahşap sütundan detay

Resim 185: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarın kuzey konsolunun altındaki kitabeden detay

Resim 184: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, doğu duvarın güney konsolunun altındaki kitabeden detay

Resim 186: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarının kuzeydeki konsol

Resim 187: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, batı duvarının güneydeki konsol

Resim 188: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güney duvarının batısındaki konsol

Resim 189: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, güney duvarının doğusundaki konsol

Resim 190: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, doğu duvarının kuzeydeki konsol

Resim 191: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, doğu duvarının güneydeki konsol

Resim 192: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, giriş açıklığı tarafı, doğudaki konsol

Resim 193: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, giriş açıklığı tarafı, batı konsol

Resim 194: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, tavan süslemesinden detay

Resim 195: Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, tavan süslemesinden detay

Katalog no: 3.3.14.

Resim: 196-200

Çizim: 40

Yapının adı: Hoca Yelda Türbesi[245]

Bulunduğu yer: İsfara şehri, Çorku kasabasına bağlı Küçük Semerkant mezarlığındadır.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmemektedir. Harap vaziyetteki türbenin geçişlerinde görülen mukarnas dizisi şeklindeki uygulamalar dikkate alındığında, yapının XI-XII. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir.

Kitabeler:

Yapının inşa kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Küçük Semerkant mezarlığının ortasında, düz bir zemin üzerinde inşa edilmiş türbenin büyük bölümü yıkıktır. Yapının günümüze ulaşan özgün duvarları kerpiçtir.

Türbenin, doğu cephesiyle kuzey ve güney duvarlarının bir kısmı ayaktadır. Batıdaki duvar moloz taşlarla sonradan örülmüştür. Yapının doğu cephesinde, ortadaki giriş açıklığı ile zeminden 30 cm yükseklikteki kaideden sonra devam eden silmelerden, girişin taçkapı şeklinde düzenlendiği anlaşılmaktır. Cephede dışa biraz taşıntı yapan taçkapının ortasına sivri kemerli giriş açıklığı yerleştirilmiştir. (R.: 196-198).

Türbenin mevcut duvar izlerinden kare planlı olduğu anlaşılmaktadır. Yıkılmış olan batı duvarı sonradan bu yönde biraz geri çekilmiştir (Ç.: 33). Yapının üst örtüsü günümüze ulaşmamıştır. Ancak iç mekanda, doğu duvarının her iki üst köşesindeki içi mukarnas şeklindeki uygulamalarla doldurulmuş geçişlerden yapının kubbeli olduğu anlaşılmaktadır (R.: 199, 200).

[245] Alan araştırmalarımız sırasında tespit ettiğimiz bu türbe hakkında, daha önce yayımlanmış herhangi bir çalışma ve bilgi bulunmamaktadır.

Süsleme:

Yapının doğu cephesindeki taçkapısını hareketlendiren silmeler ve iç mekanda bulunan, kerpiçten dekoratif mukarnaslı trompların dışında herhangi bir süsleme unsuru günümüze ulaşmamıştır.

Çizim 40: Hoca Yelda Türbesi, planı (Ç. Hergül)

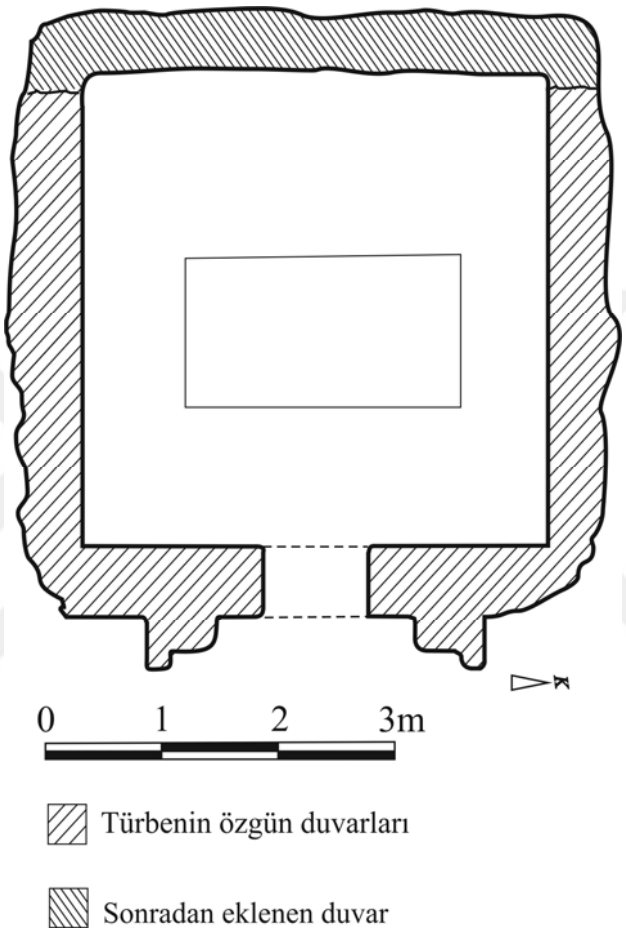

Resim 196: Hoca Yelda Türbesi, genel görünüş

Resim 197: Hoca Yelda Türbesi, giriş cephesi

Resim 198: Hoca Yelda Türbesi, iç mekanın doğu duvarı

Resim 199: Hoca Yelda Türbesi, kuzeydoğu köşedeki tromp

Resim 200: Hoca Yelda Türbesi, iç mekanı

Katalog no: 3.3.15.*

Resim: 201-223

Çizim: 41-43

Yapının adı: Şeyh Muslihiddin[246] Türbesi[247]

Bulunduğu yer: Hocend şehri Pendşembe Meydanı'ndadır.

Tarihçe:

İnşa tarihi, banisi ve mimarı bilinmeyen yapıyı N. B. Nemtseva, 1960 yılında yapılan kazı çalışmaları sonucundaki tespitlerine dayanarak XVII. yüzyıla tarihlendirmiştir[248]. Saliya Mamadcanova ve R. Mukimov; günümüzdeki yapının yerinde kare planlı, tuğladan inşa edilmiş XII-XIII. yüzyıla ait bir türbenin olduğu; XIV. yüzyılda, bunun yerine doğu-batı doğrultusunda iki mekandan oluşan bir türbe inşa edildiği; XVI. yüzyılda ise diğer mekanların eklenerek yapının bugünkü halini aldığı fikrindedir[249]. Veronika L. Voronina yapının XIV. yüzyıla ait olduğunu belirtirken[250]; Numan N. Negmatov, yapının plan ve iç mekan düzeninin XIV-XV. yüzyıl yapılarına benzediğini ve türbenin aslında "hankâh" yapılarına özgü olduğunu düşünmektedir[251].

Türbenin, dört yönde derin nişlerle genişleyen ve köşelere yerleştirilmiş odalardan oluşan mevcut planı XIV-XV. yüzyıl Orta Asya hankah veya çok

---

* Yapıyla ilgili daha önce yayımladığımız "Şeyh Muslihiddin Türbesi (Tacikistan-Hocent)" başlıklı makalemizin 4 numaralı dip notunda verdiğimiz yüzyıllar, 243 numaralı dip notta düzeltilmiştir (Ç. Hergül, "Şeyh Muslihiddin Türbesi (Tacikistan-Hocent)" , **TDİD**, XIV/1(Yaz 2014), s. 116-137.).

[246] Şeyh Muslihiddin, XII-XIII. yüzyıllarda Hocent'in yöneticiliğini yapmış edebi ve tasavvuf ehli bir şahsiyettir. H. 618 yılında (1221/1222) vefat ettiğinde ilk önce Unci köyüne defin edildiği daha sonra müritlerinin, Şeyh Muslihiddin'in cenazesini bugünkü Pendşembe Meydanı'na taşıyıp burada bir türbe inşa ettikleri bilinmektedir. Ancak bu yapı günümüze ulaşmamıştır (Hamza Kamol, **a.g.e.**, s.110.)

[247] Tarihi kaynaklarda "Şeyh Muslihiddin'in ve türbesinin" bahsi üç yerde geçmektedir. Bunlardan ilki Yezdî'nin yazdığı "Zafernâme" (Yezdî, **a.g.e.**, s.184.) diğeri Mirza Haydar Duğlat'ın XVI. yüzyılda yazdığı "Tarih-i Reşidî" (Duğlat, **a.g.e.**, s. 381-383.) kitabında yer almaktadır. Bir diğer önemli kaynak olan Babürnâme'de (Babur, **a.g.e.**, s. 133-135.) ise Şeyh Muslihiddin'in sadece ismi ve Hocentli olduğu belirtilmiştir.

[248] N. B. Nemtseva, **a.g.m.**, s. 154.

[249] Saliya Mamadcanova, Rustam Mukimov, **a.g.e.**, s.108.

[250] Veronika L. Voronina, **a.g.e.**, s. 30.

[251] Numan N. Negmatov, E. D. Saltovskaya, "A Rabotah Hodjentsko-Ustruşanskogo Otryada v 1960 g.", **ART**, Vıp. VIII (1960 g.), 1962, s. 69.

üniteli türbe yapılarına özgü bir plan tipini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte pandantifler ve bunların içini dolduran deltoid, eşkenar dörtgenlerden meydana gelen ağ, çift kubbe uygulaması gibi unsurlar yapının, belirttiğimiz yüzyıllara ait Orta Asya mimarisine uygun olduğunu düşündürmektedir.

1913, 1945/1948 yıllarında yapının sıvaları yenilenmiş ve dış cephelere cam kırıklarından süslemeler yapılmıştır[252]. 1982 yılında türbenin restorasyon projesi hazırlanmıştır[253]. Batıdaki taçkapı alınlığının gerisindeki basamakların üzerinde 14.9.1984 tarihi; gurhanenin güney duvarındaki saçağın hemen altına H. 1407 (1986/1987) yılı yazılmıştır. Restorasyon projesinin hazırlanma tarihi olan 1982 yılı ve en geç tarih olan 1986/1987 yılları düşünüldüğünde türbenin beş yıllık bir sürede esaslı bir onarım geçirdiği açıktır. Yapının eski fotoğraflarına bakıldığında, bu son onarımla türbenin sıvalarının temizlendiği, ziyarethane mekanının kasnağı ile bunun üzerine oturan dış kubbenin tekrar inşa edildiği ve hücrelerin iki katlı bir düzene dönüştürüldüğü görülmektedir. Hocent müftüsü Hacı Hüseyin Musazade'nin verdiği bilgilere göre, kubbeler ve taçkapılardaki taş süslemeler 1999 yılında, gurhanenin iç kubbesindeki altın varak kaplama ise 2001 yılında yapılmıştır.

KİTABELER:

Yapının, gurhane girişinin üzerinde, bitkisel süslü zemine sahip sülüs hatlı Arapça ahşap kitabe levhasında şunlar yazmaktadır[254]:

قبره روضة من رياض الجنة التي أعدت للمتقين وبقعة من بقاع الفردوس هذا قبر الشيخ الكبير

Türkçesi:

"Bu kabir cennetin bahçelerinden ve Firdevsin yerlerindendir. Allahtan korkanlara hazırlanmıştır. Bu kabir büyük imamın kabridir."

[252] **Şeyh Muslihiddin Türbesi 1982 yılına ait restorasyon raporu**, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi, s. 50.
[253] Adı geçen restorasyon raporu.
[254] Bu kitabenin okunuşu ve Türkçe çevirisi Ragit Muhammed tarafından yapılmıştır.

Yapının incelenmesi:

Türbe, Pendşembe Meydanı'nın batı tarafındaki Hocent Camisi (h.1271-1855/1856)[255] ve bunun doğusundaki minareden (1865/1903)[256] oluşan dini yapı kompleksinin kuzeyinde yer almaktadır (R: 201). 26x26x5 ve 27x27x5.5 cm boyutlarındaki tuğladan inşa edilmiş yapı ortada, kare planlı ve üzeri pandantif geçişli bir kubbeyle örtülü ziyarethane, onun batısında aynı planı tekrar eden daha küçük boyutta bir gurhane ve bunların çevresine yerleştirilmiş kare planlı ve üzerleri pandantif geçişli kubbelerle örtülü iki katlı hücrelerden oluşmaktadır (Ç.: 41).

Türbenin eski bir fotoğrafına bakıldığında, güney, kuzey ve batı cephelerindeki taçkapıların iki yanındaki hücrelerin tek katlı olduğu görülmektedir (R.: 202-204). Restorasyon sonrasında hücrelere ikinci bir kat eklenmiştir. Her bir taçkapının dip duvarına birer adet düz atkılı giriş açıklığı ve bunun üzerine şebekeli bir pencere yerleştirilmiştir. Kuzeydeki taçkapı diğerlerinden daha yüksektir. Batıdaki taçkapı, taş plakalardan oluşan bitkisel süsleme kompozisyonuyla ön plana çıkarılmıştır. Her bir taçkapının iki yanındaki geniş yan kanatlarında, üst üste dikdörtgen çökertmeler içine alınmış sivri kemerli nişler yer almaktadır. Bunlar, iki katlı hücrelerin dışa bakan kenarlarındaki çökertmelerle bir bütünlük oluşturmaktadır. Taçkapıların alınlıklarını, enine dikdörtgen çerçeve içine alınmış çini plakalardan oluşan süsleme şeritleri hareketlendirmektedir. Kuzey, güney ve batı cepheler üst köşelerde dekoratif fenerlerle sonlandırılmıştır. Kuzey cephenin alt sırası dışında diğer hücrelerin sahanlık ve balkonlara açılan sivri kemerli nişlerinin içlerinde, düz atkılı giriş açıklıkları bulunmaktadır. Her birinin üzerine, iç mekanı aydınlatmak amacıyla birer adet pencere açılmıştır. Kuzey cephedeki alt sıra hücre nişlerinin içi tamamen kapatılmıştır. Gurhanenin dışa taşıntı yapması nedeniyle türbenin

[255] Veronika L. Voronina, **a.g.e.**, s. 30.

[256] Minarenin giriş açıklığının hemen yanındaki Tacikçe yazılmış mermer kitabe levhasının Türkçe çevirisi şöyledir: "26x26x6,5 boyutlarındaki tuğla malzemeden yapılmış 21 m yüksekliğindeki minare 1865/1866 ile 1902/1903 yılları arasında inşa edildi". Minarenin inşa tarihi için, levhada belirtilen ilk ve son yılları vermeyi uygun gördük.

doğusuna üç cepheli bir görünüm kazandırılmıştır. Bunun güney ve kuzey duvarlarının batı yönündeki hücrelerle birleştiği yerde iki katlı, sivri kemerli nişler yer almaktadır. Güney duvarının şaçak altında mavi sırlı tuğlalarla yazılmış onarım tarihi görülmektedir. Diğer nişlere nazaran güneydeki alt nişin içi kapatılarak buraya bir giriş açılmıştır. Orta akstaki duvarda ise sivri kemere sahip şebekeli büyük bir pencere bulunmaktadır. Yapının, her iki mekanını örten silindir kasnaklar üzerine oturtulmuş dış kubbeleri, rahatlıkla görülmektedir. Ziyarethane kubbesi, mavi ve beyaz taş plakalardan oluşturulmuş geometrik süslemelerle zenginleştirilmiştir. Aynı renklerden meydana gelen taş plakalarla kaplanmış gurhane kubbesi ise ta'lik hatlı bir yazı kompozisyona sahiptir (R.: 205-209).

Türbenin merkezinde yer alan üzeri pandantif geçişli kubbeyle örtülü ziyarethanenin kuzey, batı ve güney yönlerindeki derin sivri kemerleri taçkapılarla dışa açılmaktadır (Ç.: 42, 43). Bu mekan, dışta sekizgen kasnak, onun üstünde de silindir bir kasnak üzerine oturtulmuş ikinci bir kubbeyle örtülü olup gurhaneden yüksek tutulmuştur. Taçkapıların dip duvarının ortasına, ziyarethane mekanına açılan giriş açıklıkları yerleştirilmiştir. Bunların hemen üstlerine oturtulmuş sivri kemerli pencereler iç mekanı aydınlatmaktadır. Ziyarethanenin doğusundaki derin sivri kemerin içine yerleştirilmiş giriş açıklığından ise gurhaneye geçilmektedir. Giriş açıklığının üzerine bu mekanın aydınlatılması için bir pencere mevcuttur. Gurhane, kare planlı olup kuzey ve güney yönlerde derin kemerlerle; doğu ve batı yönlerde ise kısa tutulmuş kemerlerle genişletilmiştir. Daha küçük tutulmuş bu mekanın üzeri ziyarethanenin üst örtü sistemini tekrar etmektedir. Bu mekanın ortasında ahşap bir sanduka bulunmaktadır (R.: 210-218).

Ziyarethane ve kısmen gurhane mekanlarının çevresine yerleştirilmiş kare planlı ve üstleri kubbeyle örtülü hücreler, dışa doğru kütlesel bir şekilde genişleyen yapının duruşunu zenginleştirmektedir. Alt kattaki hücrelere, dışarıya bakan giriş açıklıklarından girilmektedir. Batıdaki üst kat hücrelerine, bu yönde yer alan taçkapı kanatlarının içlerine yerleştirilmiş dolambaçlı merdivenlerle

çıkılmaktadır. Doğudaki hücrelere de alt kattaki hücre duvarlarının içine yerleştirilmiş merdivenlerle ulaşılmaktadır.

Süsleme:

Dış kubbelerdeki ve taçkapı alınlıklarındaki renkli taş süslemeler 1999 yılında, içleri sülüs hatla doldurulmuş kartuşlar ve üst köşelerdeki fenerler ise son restorasyonda eklenmiştir. Ziyarethene ve gurhanenin kubbe geçişlerindeki deltoid ve eşkenar dörtgenlerle oluşturulmuş ağ şeklindeki uygulamalar yapının özgün dekoratif unsurlarıdır. Diğer boyamalar ve alçı süslemeler restorasyonlar sırasında eklenmiştir. Gurhane kubbesinin içi ve pandantifleri 2001 yılında altın varakla kaplanmıştır. Ahşap sanduka ve içleri bitkisel süslemelerle doldurulmuş kare çerçevelerin hareketlendirdiği h. 1232 (1816/1817) tarihli güney taçkapısının ahşap kapı kanatları XIX. yüzyıla ait örneklerdendir. Kazı ve restorasyonlar sırasında bulunan, Arap harfleriyle yazılmış çini rozet, kırık kitabe parçaları ile bitkisel ve geometrik süslemelere sahip çini parçaları bugün Hocent Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu malzemelerden yapının özgününde, bitkisel zemin üzerine yazılmış sülüs hatlı çiniler ve Arap harfleriyle yazılmış çini madalyonlarla süslendiği anlaşılmaktadır (R.: 219-223).

Çizim 41: Şeyh Muslihiddin Türbesi, plan

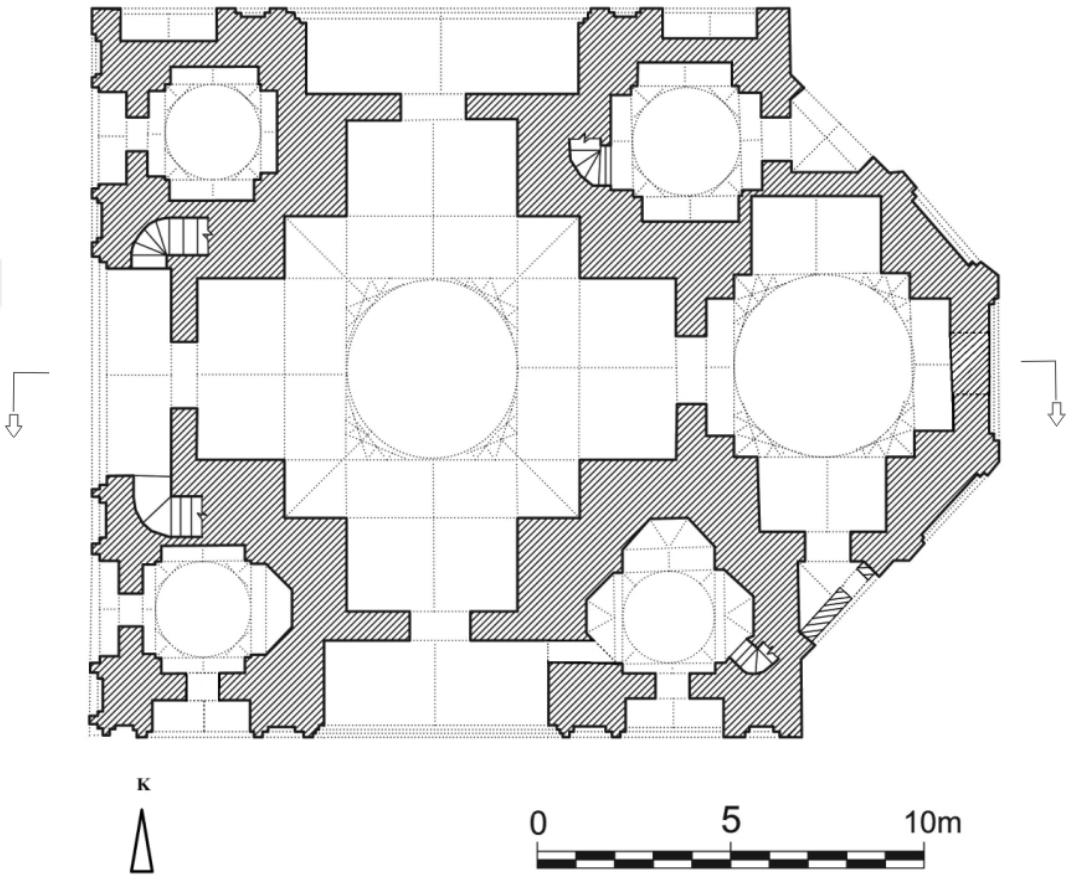

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Çizim 42: Şeyh Muslihiddin Türbesi, kesit çizimi

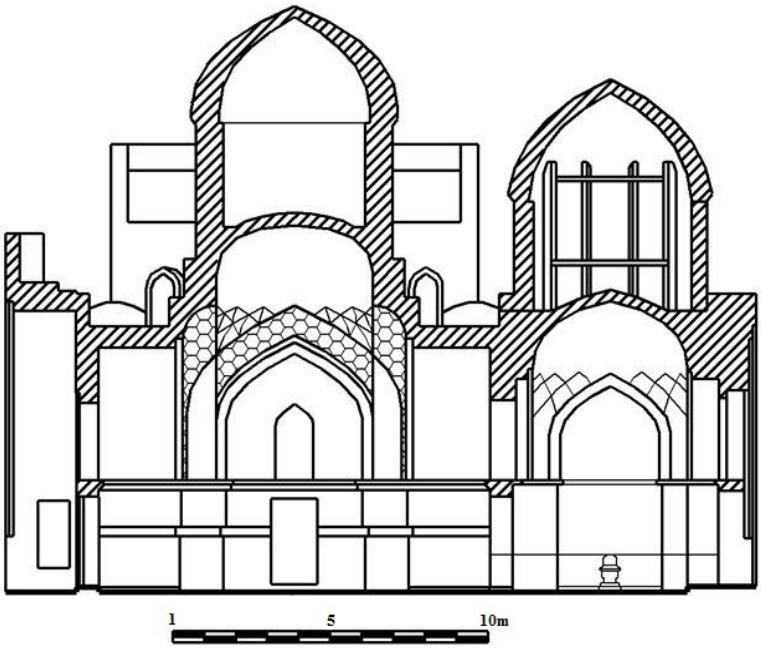

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı

Çizim 43: Şeyh Muslihiddin Türbesi, güney cephenin çizimi

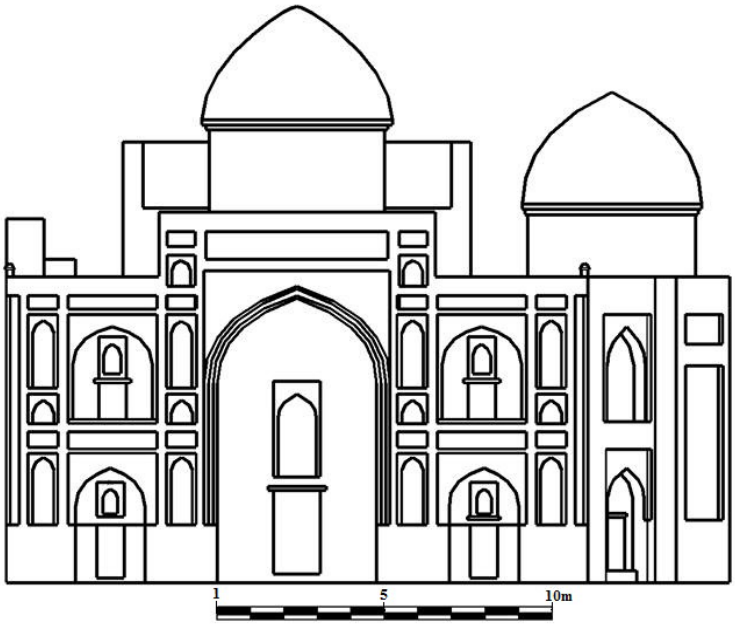

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı

Resim 201: Şeyh Muslihiddin Türbesi, genel görünüş

Resim 202: Şeyh Muslihiddin Türbesi, 1960 yılına ait bir fotoğraf

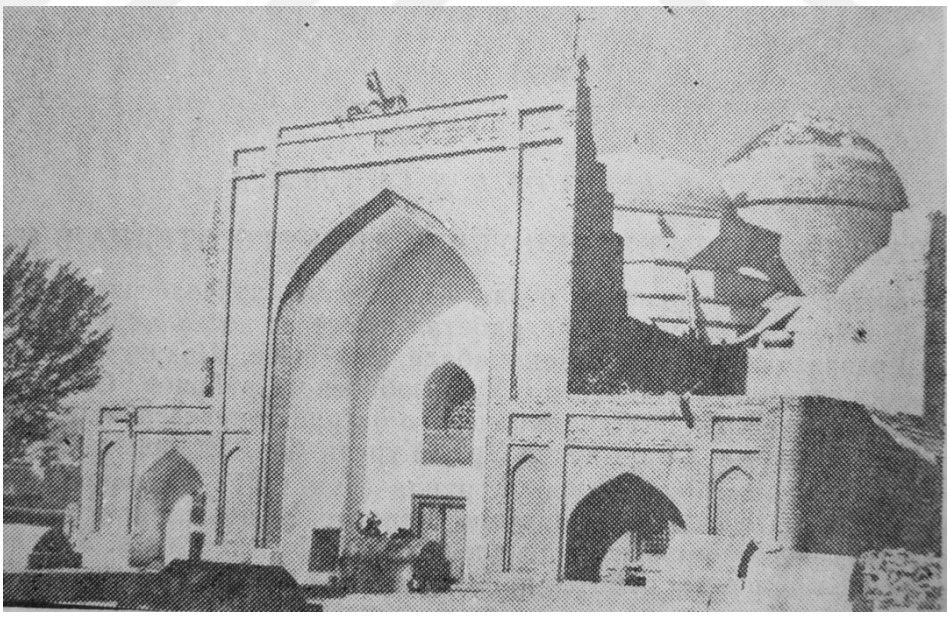

Kaynakça: Numan N. Negmatov, E. D. Saltovskaya, "A Rabotah Hodjentsko-Ustruşanskogo Otryada v 1960 g.", ART, Vıp. VIII (1960 g.), 1962.

Resim 203: Şeyh Muslihiddin Türbesi, 1970'li yıllar

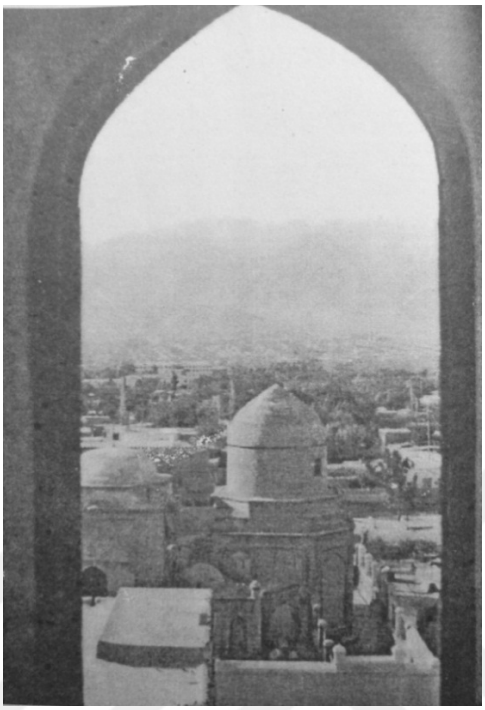

Kaynakça: Merosi Niyegon, 4, Duşenbe, 1999.

Resim 204: Şeyh Muslihiddin Türbesi, 1980'li yıllar restorasyon sırası

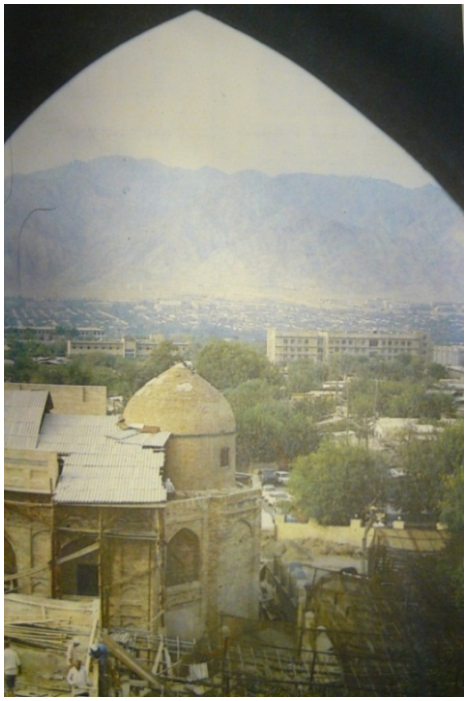

Kaynakça: Merosi Niyegon, 1, Duşenbe, 1992.

Resim 205: Şeyh Muslihiddin Türbesi, kuzey cephe

Resim 206: Şeyh Muslihiddin Türbesi, güneydoğu yönden görünüş

Resim 207: Şeyh Muslihiddin Türbesi, batı cephe

Resim 208: Şeyh Muslihiddin Türbesi, doğu cephe

Resim 209: Şeyh Muslihiddin Türbesi, gurhane güney duvarı saçağının altındaki h.1407 (1986/1987) onarım tarihi

Resim 210: Şeyh Muslihiddin Türbesi, ziyarethane mekanının kuzey yönündeki derin sivri kemer

Resim 211: Hocent, Şeyh Muslihiddin Türbesi, ziyarethane mekanının batı yönündeki derin sivri kemer

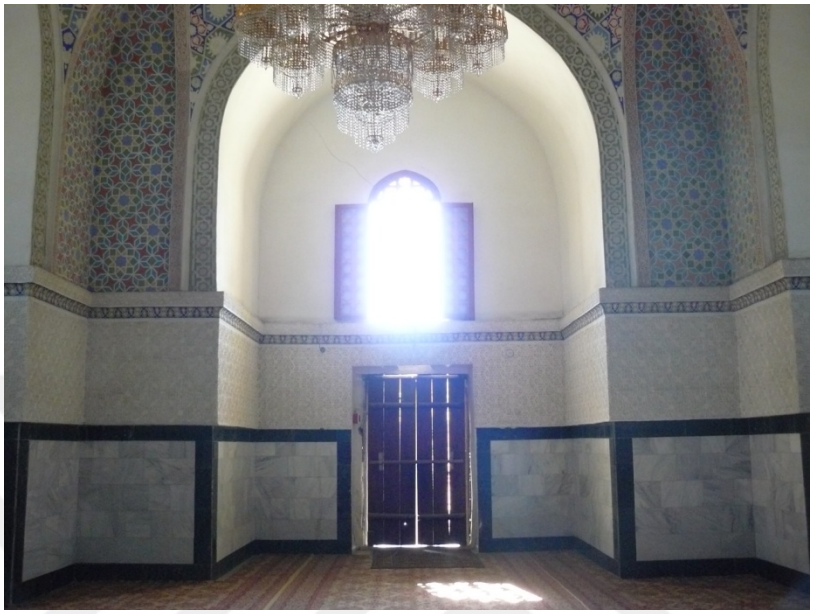

Resim 212: Şeyh Muslihiddin Türbesi, ziyarethane mekanının güney yönündeki derin sivri kemer

Resim 213: Şeyh Muslihiddin Türbesi, ziyarethane mekanının üst örtü geçiş unsuru

Resim 214: Şeyh Muslihiddin Türbesi, ziyarethane mekanının kubbe içi

Resim 215: Şeyh Muslihiddin Türbesi, ziyarethane mekanının doğu duvarı içindeki gurhane giriş açıklığı

Resim 216: Şeyh Muslihiddin Türbesi, gurhane mekanı doğu duvarı

Resim 217: Şeyh Muslihiddin Türbesi, gurhane mekanının güney duvarı ve üst örtü geçişleri

Resim 218: Şeyh Muslihiddin Türbesi, gurhane mekanındaki ahşap sanduka

Resim 219: Şeyh Muslihiddin Türbesi, gurhane mekanının kasnağı ve dış kubbesi

Resim 220: Şeyh Muslihiddin Türbesi, ziyarethane mekanının dış kubbesinden detay

Resim 221: Şeyh Muslihiddin Türbesi, batı taçkapı alınlığından detay

Resim 222: Şeyh Muslihiddin Türbesi, türbenin güney taçkapısının ahşap kapı kanatları

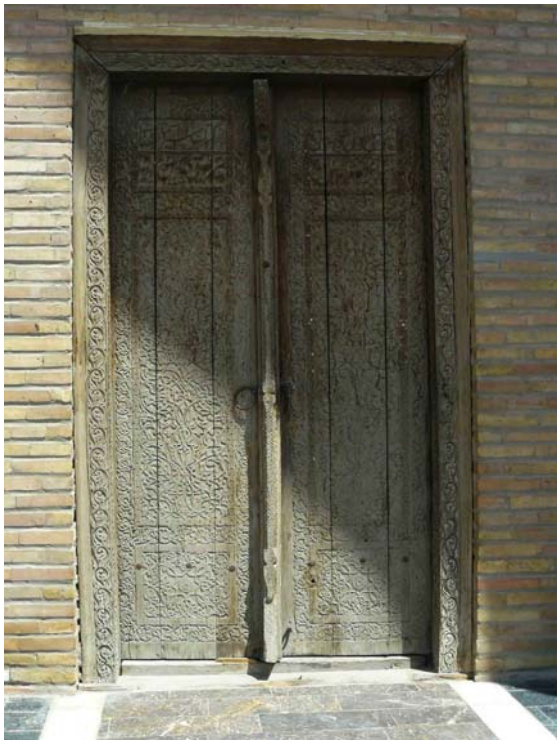

Resim 223: Şeyh Muslihiddin Türbesi, Hocent Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen türbeye ait çini malzemeler

Katalog no: 3.3.16.

Resim: 224-231

Çizim: 44

Yapının adı: Hoca Bakırgan Türbesi[257]

Bulunduğu yer: Hocent şehrinin 15 km güneyinde, Avcıkalaça köyündedir.

Tarihçe:

İnşa tarihi, mimarı ve banisi bilinmemektedir. Hamza Kamol, tarihi kaynaklardan hareketle türbenin XII. yüzyıla ait olduğunu düşünmektedir[258]. Kamol, XVI. ve XIX. yüzyıllarda Hoca Bakırgan adıyla anılan araziye ait vakfiye kayıtları[259] hakkında bilgiler vermektedir. Ancak, vakıf kayıtlarını aktarırken burada türbeyle ilgili bir bilgi sunmamaktadır.

Yapı, XII-XVIII. yüzyıl Orta Asya mimarisine ait anıtsal türbe yapılarından uzaktır. Boyutları ve sadeliği tarihlendirme konusunda XIX. ve XX. yüzyıl Tacikistan türbe yapılarını çağrıştırsa da üst örtü sistemi ve pişmiş tuğla kullanımı bunun XVIII. yüzyıla ait olduğu fikrini vermektedir. Tüm bu veriler düşünüldüğünde, XVIII. yüzyıla tarihlendirdiğimiz yapının bulunduğu mevkiinin XII. yüzyıldan günümüze kadar önemini koruduğu da anlaşılmaktadır.

Kitabeler:

---

[257] Hoca Bakırgan'ın kim olduğu konusunda kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak, Vasili V. Barthold, Hocend'in içme suyunun Moğol öncesi dönemde Hoca Bakırgan suyundan sağlanabildiğini düşünmesi türbenin bulunduğu arazinin önemini ortaya koymaktadır (Vasili V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.212.). Bu düşünceyi Eugene Schuyler, 1873 yılındaki gezi notlarında Hocent'ten bahsederken bir noktada desteklemektedir. Schuyler, "Hoca Bakırgan Suyu" hakkında şunları söylemektedir: *"... Nehre bu kadar yakın olmasıyla Hocent çoğu Asya şehirlerine göre istisnadır... Kıyı yüksek olduğundan ne olursa olsun nehrin suyu şehir için kullanılmaz. Şehrin su ihtiyacı küçük bir akarsu olan Hoca Bakırgan'dan temin edilir..."* (Eugene Schuyler, **a.g.e.**, s. 313). Bu nehrin kaynağı günümüzde de türbenin bulunduğu yerin hemen çevresindedir.

[258] Hamza Kamol, **a.g.e.**, s. 113.

[259] H. 999 (1590/1591) yılında Şeybani hizmetkarı Abulfeyz Muhammed Han'ın yapı çevresindeki bir bölgeyi ve Suyu Hoca Bakırgan Vakfına bağışladığından; 1806 yılında Buhara emiri Haydar'ın ve 1822/1832 yılında Kokand Hanı Muhammed Ali Han'ın da bu vakfa yeni topraklar bağışladığından bahsedilmektedir (Hamza Kamol, **a.g.e.**, s. 113.). Bu bilgiler, türbenin bulunduğu bölgede bir vakfın olduğunu ve vakfın XVI. yüzyıla kadar indiğini göstermektedir.

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Avcıkalaça köyünün merkezinde yer alan yapı, kare planlı ve üzeri konik bir üst örtüye sahiptir (Ç.: 44). Türbenin, XX. yüzyılda doğu duvarına bitişik ahşap destekli bir mahalle camisi ile son yıllarda kuzey duvarına, üzeri düz ahşap tavanlı iki odadan oluşan ziyarethane mekanları eklenmiştir. İçte sıvasız bırakılmış üst örtüsü ve duvarlardaki dökülmüş sıvalardan türbenin tuğladan inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Sonradan yapılan eklentiler nedeniyle türbenin sadece doğu ve güney cephesi görülebilmektedir. Bu cephelerden, duvarların zeminden yukarıya doğru bir miktar eğim yaparak yükseldiği tespit edilmiştir. Batı duvarının saçağa yakın kısmında bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Dışta, üst örtüsü konik görünüşlü olup tepe noktasına kadar üç kademede daralarak sonlanmaktadır. Bunun batıya bakan eteğine bir adet mazgal pencere açılmıştır (R.: 224, 225).

Türbeye, kuzey duvarına bitişik, ardı ardına yerleştirilmiş ziyarethane odalarının kuzey duvarındaki açıklıktan girilmektedir. Odaları birbirinden ayıran duvara açılmış girişten, ikinci odaya geçilmektedir. Bu odanın güney duvarının ortasındaki 1 m yüksekliğindeki giriş açıklığından da kare planlı gurhaneye girilmektedir. İç mekanın ortasında, doğu-batı yönde uzanan sanduka yer almaktadır (R.: 226-231).

Süsleme:

Yapıda herhangi bir süsleme unsuru yoktur.

Çizim 44: Hoca Bakırgan Türbesi, plan (Ç. Hergül)

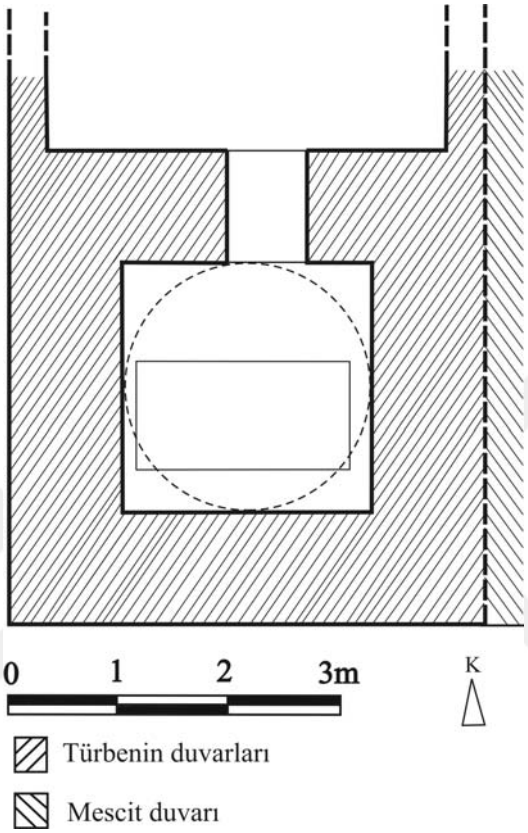

Resim 224: Hoca Bakırgan Türbesi, güney cephe

Resim 225: Hoca Bakırgan Türbesi, doğu yönden görünüş

Resim 226: Hoca Bakırgan Türbesi, kuzeybatı yönden görünüş, son yıllarda eklenmiş ziyarethanenin giriş eyvanı

Resim 227: Hoca Bakırgan Türbesi, orta mekanın güney duvarında yer alan gurhane giriş kapısı

Resim 228: Hoca Bakırgan Türbesi, iç mekanda türbe giriş açıklığı

Resim 229: Hoca Bakırgan Türbesi, üst örtü içten görünüşü

Resim 230: Hoca Bakırgan Türbesi, gurhanenin doğu duvarı

Resim 231: Hoca Bakırgan Türbesi, gurhanenin batı duvarı

Katalog no: 3.3.17.

Resim: 232-256

Çizim: 45

Yapının adı: Baba Tago-i Velî[260] Türbesi

Bulunduğu yer: Istravşan şehrinin merkezinde, Baba Tago-i Velî Mahallesi'ndedir.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen yapı mimari özelliklerinden hareketle, XV-XVI. yüzyıllara tarihlendirilmektedir[261]. Türbenin güney cephesine, h. 1317 (1899/1900) yılında bir yaz mescidi yapılmıştır. Yapının kuzey cephesine 2000'li yıllarda büyük bir mescit yapısı eklenmiştir.

Taçkapı düzenlemesi, pandantif geçişlerinde görülen deltoid ve eşkenar dörtgenlerden olşan geometrik ağ, mihrabındaki süsleme unsurları, giriş açıklığının iki yanındaki hücreli planı, yapının XV-XVI. yüzyıla ait olduğu görüşünü desteklemektedir.

Kitabeler:

Türbenin özgün kitabesi yoktur. XIX. yüzyılda yapının güney cephesi önüne inşa edilmiş yaz mescidinin tavanında h. 1317 (1899/1900) ve bunun kuzeydoğu sütununda h.1331 (1911/1912) tarihleri okunmaktadır.

Yapının incelenmesi:

Türbe kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülü bir ziyarethane ile onun doğu yönünde bulunan daha küçük ölçülerde kare planlı ve üzeri kubbeli gurhaneden oluşmaktadır (Ç.: 36). Yapının kuzey cephesine son yıllarda bir mescit; güney yönünde girişine, XIX. yüzyılın sonlarında bir yaz mescidi eklenmiştir. Bunun

[260] Baba Tago-i Velî'nin kim olduğu konusunda yayınlarda bir bilgi mevcut değildir.
[261] Sergey Hmelnitsky, "İssledavanie Arkitekturnıh Pamyatnikov Ura-Tyube v 1959 g.", **TRUDI**, T. XXXI, 1961 g., s. 131; Veronika L. Voronina, **Narodnaya Arkitektura Severnogo Tadjikistana**, s. 31; Rustam Mukimov, Saliya Mamadcanova, **Kirapal – İstravşan – Ura-Tyube**, s. 131-133; Ahror Muhtarov, **a.g.e.**, s. 189; H. Pirumşoev, **a.g.e.**, 130.

hemen önünde kare planlı bir avlu ve bunu çevreleyen odalar yer almaktadır (R.: 232, 233).

Türbe 25 ve 17cm uzunluklarında, 5,6-6 cm yüksekliklerinde tuğlalardan inşa edilmiştir. Sonraki dönemlerde eklenen bölümler nedeniyle yapının sadece batı ve doğu cepheleri görülmektedir. Batı cephesi masiftir. Burada dama çıkan merdivenin giriş açıklığı bulunmaktadır. Kuzey cephesi, yeni eklenen mescit nedeniyle tamamen kapatılmıştır. Güney cephesinde de yaz mescidi, türbenin giriş cephesinin bir bölümünü kapatmıştır. Görünen kısımlardan, giriş eyvanın iki yanında; üst üste dikine dikdörtgen çökertmelerin içinde, sivri kemerli yüzeysel birer niş bulunmaktadır. Üstteki nişleri kısmen mescidin üst örtüsü kapatmaktadır. Giriş eyvanının üstünde, yapının kütlesinden dışa taşıntı yapan saçaktan, buranın özgününde taçkapı şeklinde düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu durum, batı cepheden bakıldığında, daha net görülmektedir (R.: 234-241).

Giriş eyvanının ortasındaki düz atkılı giriş açıklığından girilen ziyarethanenin kare planlı iç mekanı, dört yönde sivri kemerli nişlerle genişletilmiştir. Üstte, kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Ziyarethanenin güney yönünde, girişin sağında ve solundaki köşelere 1x1m boyutlarındaki hücreler yerleştirilmiştir. Hücrelere, basık kemerli birer açıklıktan geçilerek girilebilmektedir. İç mekan, giriş açıklığının üzerinde bulunan sivri kemerli bir pencereden aydınlanmaktadır. Batı duvarının ortasında, beş kenarlı derin bir niş halinde mihrap yer almaktadır. Burmalı bir silmeyle sınırlandırılmış kuşatma kemeri ile mihrap, üstte içi mukarnaslı kavsaraya sahiptir. Kuzey duvarında, ana girişin karşı istikametinde yeni eklenen mescide geçmek amacıyla sonradan açılmış düz atkılı giriş açıklığı ve bunun üzerinde bir pencere bulunmaktadır. Yapının doğu duvarında gurhaneye girişi sağlayan düz atkılı bir giriş açıklığı yer almaktadır. Türbenin kare planlı gurhane bölümünün üzeri de pandantif geçişli bir kubbeyle örtülüdür. İçinde, kuzey-güney yönünde uzanan bir sanduka mevcuttur. Gurhanenin güney yönünde, dışa hafif taşıntı yapan ve doğrudan dıştan mekana girişi sağlayan ayrı bir girişi daha vardır. Dikdörtgen bir çökertme içine alınmış sivri kemerli bir kuşatmaya sahip bu giriş açıklığı düz lentoludur (R.: 242-253).

Süsleme:

Türbenin özgün süslemeleri ziyarethane mekanının kubbeye geçiş unsurlarında, mihrapta ve taçkapıdaki ahşap kapı kanadında görülmektedir. Ziyarethanenin pandantiflerindeki deltoid ve eşkenar dörtgenlerden oluşan geometrik ağ şeklindeki dekoratif unsurlar, mihrap kavsarasında da yer almaktadır. Mihrabın kuşatma kemerinde, iki yanında kaidelere oturan burmalı silmeler ve kilit taşının gerisinde, baş aşağıya yerleştirilmiş kabara dikkat çekmektedir.

Türbenin taçkapı giriş açıklığını örten tek kanatlı ahşap kapısının XV-XVI. yüzyıla ait olduğu tahmin edilmektedir[262]. Süslemeler yukarıdan aşağıya doğru üç bölüm halinde aynalıklar üzerine işlenmiştir. En üst sırada yan yana, enine dikdörtgen kartuşlar yer almaktadır. İçleri palmet ve rûmilerden oluşan girift bitkisel süslemeyle doldurulmuştur. Alt sıradaki süslemeler üst sırayı tekrar etmektedir. Orta bölüm ise kare çerçeve içine alınmış dört kollu bir çark-ı felekle hareketlendirilmiştir. Bunun göbeğine, dört yönde uzanan palmetler yerleştirilmiştir. Kolların arasındaki beş kenarlı geometrik çerçevelerin zemini, kıvrık dallarla süslenmiştir. Kapı kanadının oturduğu ahşap kasanın dış çerçevesi, kapının bütün iç çerçeve kenarlarında olduğu gibi yan yana üçgenlerle hareketlendirilmiştir. Aynı kenar süsü, kasanın kilit yuvasında da görülmektedir (R.: 254-256).

[262] Veronika L. Voronina, **a.g.e.**, s. 59.

Çizim 45: Baba Tago-i Velî Türbesi, planı

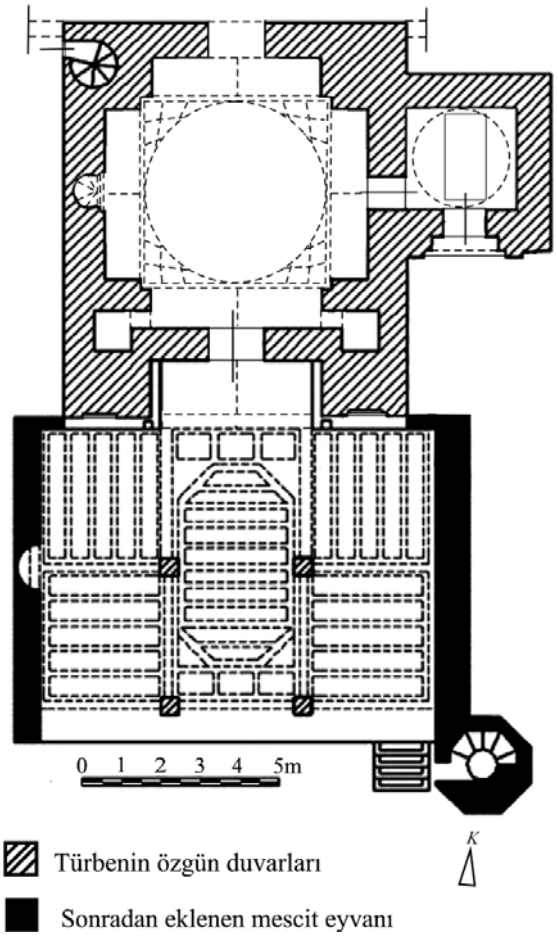

Kaynakça: Veronika L. Voronina, **Narodnaya Arkitektura Severnogo Tadjikistana**, Literaturı po Stroitelistvu, Arhitekture i Stroitelnım Materialam, Moskva, 1959.

Resim 232: Baba Tago-i Velî Türbesi, güney cephesi

Resim 233: Baba Tago-i Velî Türbesi, türbenin kuzeyine eklenmiş mescidin aynı yöne bakan cephesi

Resim 234: Baba Tago-i Velî Türbesi, türbenin güneyine eklenmiş yazlık mescidin batı cephesi

Resim 235: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin batı duvarı

Resim 236: Baba Tago-i Velî Türbesi, gurhanenin güneyden görünüşü

Resim 237: Baba Tago-i Velî Türbesi, güneydoğu yönden bakış

Resim 238: Baba Tago-i Velî Türbesi, giriş cephesi

Resim 239: Baba Tago-i Velî Türbesi, yaz mescidinin gerisinde devam eden taçkapı kemeri

Resim 240: Baba Tago-i Velî Türbesi, yaz mescidinin gerisinde, üstte devam eden taçkapı çerçevesi

Resim 241: Baba Tago-i Velî Türbesi, yazlık mescidin kıble duvarı

Resim 242: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin doğu duvarı

Resim 243: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin kuzey duvarı

Resim 244: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin batı duvarı

Resim 245: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin güney duvarı

Resim 246: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin güneybatı köşe duvarı

Resim 247: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethane, güneydoğu köşe duvarı

Resim 248: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin üst örtüye geçiş unsurları

Resim 249: Baba Tago-i Velî Türbesi, pandantif detayı

Resim 250: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin güney kemer ayağının batısındaki hücrenin giriş açıklığı

Resim 251: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin güney kemer ayağının doğusundaki hücrenin giriş açıklığı

Resim 252: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethane mihrabı

Resim 253: Baba Tago-i Velî Türbesi, mihraptan detay

Resim 254: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethanenin taçkapısının giriş açıklığının ahşap kapı kanadı

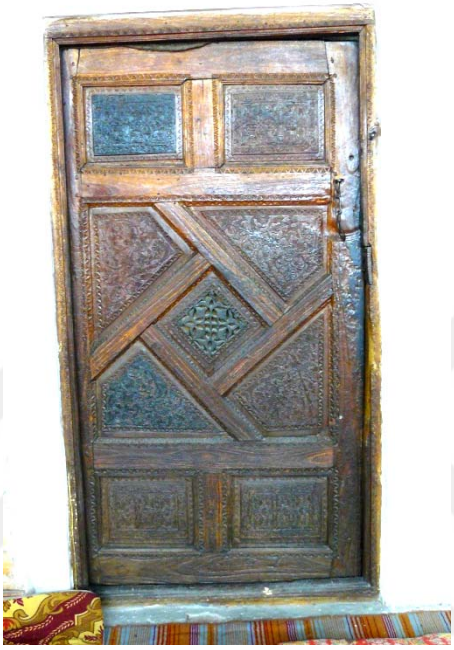

Resim 255: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethane taçkapısının giriş açıklığının kapı kanadından detay

Resim 256: Baba Tago-i Velî Türbesi, ziyarethane taçkapısının giriş açıklığının kapı kanadının ahşap kilit yuvası

Katalog no: 3.3.18.

Resim: 257-267

Çizim: 46

Yapının adı: Adjina Han[263] Türbesi

Bulunduğu yer: Istravşan şehir merkezinde Sarı Mezar Mahallesi'ndedir.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen türbe mimari özelliklerinden hareketle, XVII-XVIII. yüzyıllara tarihlendirilmektedir[264].

1974 yılında restorasyon projesi hazırlanan[265] türbe, buradaki dini görevlilerin verdiği bilgiye göre 1980'li yıllarda da esaslı bir onarım görmüştür.

Kitabeler:

İnşa kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Sarı Türbe ve XIX. yüzyıla ait bir mescitten oluşan, Hatemî Mahdûmî Âzâm[266] dini yapı kompleksinin güneyinde bulunan türbe, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bir yapıdır. Yan yana yerleştirilmiş kare planlı, ziyarethane ve gurhaneden meydana gelmektedir (Ç.: 46). Kare planlı her iki mekanın üzeri de tromplu birer kubbe ile örtülmüştür. Tuğladan inşa edilen yapının, son onarımında taçkapısı cam mozaiklerle kaplanmış, iç duvarları da tamamen sıvanarak badana edilmiştir.

---

[263] Sergey Hmelnitsky, burada yaşayanları kaynak göstererek, türbenin zengin bir bayan için inşa edildiği bilgisini aktarmaktadır. (Sergey Hmelnitsky, "İssledavanie Arkitekturnık Pamyatnikav Ura-Tyube v. 1959 g.", s. 137).

[264] Sergey Hmelnitsky, **a.g.m.**, s. 137; Rustam Mukimov, Saliya Mamadcanova, **Kirapal – İstravşan – Ura-Tyube,** s. 130-131; Günümüzdeki cepheleri tamamen yenilenmiş, iç duvarları da sıvanarak badana edilmiş durumda olduğundan yapıyı sağlıklı tarihleme imkanı yoktur.

[265] **Adjina Han Türbesi 1974 yılına ait restorasyon projesi**, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi.

[266] Daha önce bu kompleks, Rus ve Tacik araştırmacılar tarafından Adjina Han veya Sarı Mezar olarak adlandırılmaktaydı.

Türbenin doğu cephesinde, ziyarethane girişini ortalamak maksadıyla, kuzey yöne kaydırılmış taçkapısı yer almaktadır. S. G. Hmelnitsky'nin 1959 yılında verdiği bir fotoğrafta (R.: 257), harap vaziyette görülen taçkapının sonradan onarıldığı anlaşılmaktadır. Dikdörtgen bir çerçeveye sahip olan taçkapının yan kanatları, iki sıra halinde dikdörtgen çökertme içine yerleştirilmiş sivri kemerli yüzeysel nişlerle teşkilatlandırılmıştır. Sivri kemerli taçkapı nişinin dip duvarının alt sırasının ortasında düz atkılı, ziyarethaneye açılan bir kapı mevcuttur. Bunun üstüne, alçı şebekeli aydınlatma penceresi yerleştirilmiştir (R.: 258, 260).

Yapının kuzey cephesi masiftir. Güney cephesinin üst sırasının ortasında sivri kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Batı cephesi yine sade olup, burada sonradan nişe dönüştürülen açıklığın dışa taşıntısı dikkati çekmektedir. Sergey Hmelnitsky'nin verdiği planda bu açıklığın mevcut olduğu görülmektedir. Batı cephesinin gerisinde, yapının kuzey yönünde taşıntı yapan taçkapı kanadının hemen arkasına yerleştirilmiş dama çıkışı sağlayan merdivenin, düz atkılı giriş açıklığı yer almaktadır. Türbenin üzeri onarım sonrasında, dıştan tek yöne eğimli ve sac levhalarla kaplı bir çatıyla kapatılmıştır (R.: 261-263).

Ziyarethaneden gurhaneye geçiş, düz lentolu bir açıklıkla sağlanmıştır. Her iki mekanın boyutları ve yenilenmiş olan iç düzenlemesi birbirine benzerdir. İçeride herhangi bir mezar bulunmamaktadır (R.: 264-267) .

Süsleme:

Yapının taçkapısındaki cam mozaik süslemeler, 1980'li yıllardaki onarımından kalmış olup, özgün süslemelerine ilişkin herhangi bir bilgi ve iz yoktur.

Çizim 46: Adjina Han Türbesi, planı

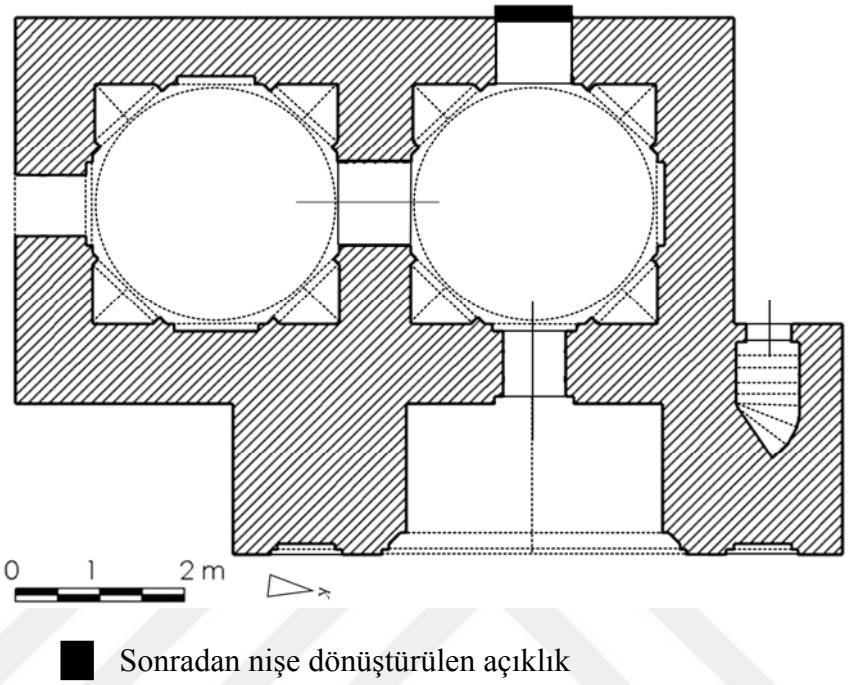

Kaynakça: Adjina Han Türbesi 1974 yılına ait restorasyon projesi, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim 257: Adjina Han Türbesi, 1959 yılına ait bir fotoğrafı

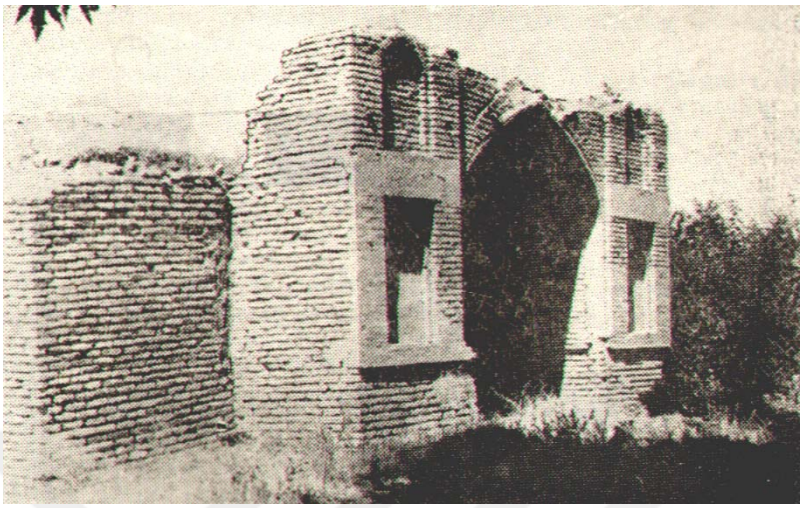

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, "İssledavanie Arkitekturnıh Pamyatnikov Ura-Tyube v 1959 g.", **TRUDI**, T. XXXI, 1961 g.

Resim 258: Adjina Han Türbesi, güneydoğu yönden bakış

Resim 259: Adjina Han Türbesi, taçkapı

Resim 260: Adjina Han Türbesi, kuzeydoğu yönden bakış

Resim 261: Adjina Han Türbesi, kuzey cephe

Resim 262: Adjina Han Türbesi, güney cephe

Resim 263: Adjina Han Türbesi, kuzeybatı yönden bakış

Resim 264: Adjina Han Türbesi, ziyarethanenin üst örtüye geçişleri

Resim 265: Adjina Han Türbesi, onarım sırasında kapatılan batı duvarındaki giriş açıklığı

Resim 266: Adjina Han Türbesi, gurhane giriş açıklığı

Resim 267: Adjina Han Türbesi, gurhanenin üst örtüye geçişleri

Katalog no: 3.3.19.

Resim: 268-285

Çizim: 47

Yapının adı: Sarı Türbe

Bulunduğu yer: Istravşan şehir merkezinde, Sarı Mezar Mahallesi'ndedir.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen türbe, mimari özellikleri doğrultusunda XV-XVI. yüzyıllara tarihlendirilmektedir[267]. Taçkapılarının düzeni, mihrabı, plan şekli gibi mimari özellikleri dikkate alındığında yapının, belirtilen yüzyıllara uygun olduğu düşünülmektedir.

Türbenin 1974 yılında restorasyon projesi hazırlanmıştır[268]. Yapı 1980'li yıllarda onarım görmüştür[269].

Kitabeler:

Yapının kitabesi bulunmamaktadır.

Yapının incelenmesi:

Türbe, Hatemî Mahdûmî Âzâm adıyla bilinen dini bir yapı kompleksinin güneyindedir[270]. Tuğladan inşa edilmiş türbe, dört yönde sivri kemerli nişlerle genişletilmiş, kare planlı ziyarethane ile buna bitişik, daha küçük boyutta, benzer bir planı tekrar eden gurhaneden meydana gelmektedir (Ç.: 47).

Türbenin biri kuzeyde, diğeri güneyde olmak üzere taçkapı şeklinde düzenlenmiş iki girişi bulunmaktadır. 1959 yılına ait bir fotoğrafta, kuzeydeki taçkapının mevcut formunun korunduğu görülmektedir. Burada taçkapı, her iki yanda saçağa kadar, üst üste üç sıra halinde sivri kemerli yüzeysel nişlerle

[267] Sergey Hmelnitsky **a.g.m.**, s.131; Rustam Mukimov, Saliya Mamadcanova, **Kirapal – İstravşan – Ura-Tyube**, s. 135; Ahror Muhtarov, **a.g.e.**, s. 189, H. Pirumşoev, **a.g.e.**, s. 130.
[268] **Sarı Türbe 1974 yılına ait restorasyon projesi**, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi.
[269] Bu bilgi buradaki dini görevlilerden edinilmiştir.
[270] Ahror Muhtarov, türbenin çevresinde XIV-XV. yüzyıla ait çok sayıda mezar taşının varlığından bahsedilmektedir (Ahror Muhtarov, **a.g.e.**, s. 189.). Ancak bu mezar taşları bugün yerinde yoktur.

düzenlenmiştir. Bunun doğusunda, gurhanenin kuzey duvarı yer almaktadır. Batı cephesi masiftir. Bu cephenin güney alt aksında dama çıkışı sağlayan merdivenin yuvarlak kemerli giriş açıklığı bulunmaktadır. Cephenin ortasında ise mihrap nişinin dışa taşıntısı görülmektedir. Güneydeki taçkapısı, kuzeydekinden farklı olarak, yan kanatları dikdörtgen çökertmelerle hareketlendirilmiştir. Bunun doğusunda, gurhanenin kuzey duvarının ortasında, saçağa yakın seviyede bir adet pencere açıklığı vardır. Doğu cephe masiftir (R.: 268-272).

Ziyarethane kubbesi dıştan, sonradan iki yana eğimli sac levhalarla kaplı, beşik çatıyla kapatılmıştır. Bunun taçkapıların üzerindeki uzantısı, üçgen bir alınlık şeklindedir. Gurhane kubbesi, üç yöne eğimli sacla kaplanmış bir çatıyla örtülmüştür.

Kare planlı ziyarethanenin üzeri pandantifli bir kubbeyle örtülüdür. Buraya giriş, kuzey ve güneydeki taçkapılarda bulunan düz lentolu birer açıklıkla sağlanmıştır. Her iki taçkapı eyvanının dip duvarındaki giriş açıklıklarının üzerlerinde sivri kemerli birer aydınlatma penceresi yer almaktadır. Batı duvarının ortasında, kare şekilli bir nişe sahip, üzeri çeyrek küre biçiminde kavsarayla örtülü mihrap ve onun hemen simetriğinde de gurhaneye açılan düz atkılı giriş açıklığı bulunmaktadır. Burada yan yana sıralanmış beş adet mezar mevcuttur. Mezarların üstleri sıvanmış, kireçle badanalanmış ve bezle örtülmüştür (R.: 273-279).

Ziyarethanenin doğusunda bulunan gurhane de kare planlı olup, üzeri pandantifli bir kubbeyle örtülüdür (R.: 280). Her bir duvarda sivri kemerli yüzeysel birer niş bulunmaktadır. Güney duvarının üst kısmına açılmış küçük bir pencereyle aydınlatılan iç mekanda, yine üstü sıvalı bir mezar yer almaktadır.

Süsleme:

Türbenin özgün süsleme unsurları, mihrabında ve kubbenin kilit taşının altında görülmektedir. Mihrapta, kavsaranın kilit taşının altındaki burmalı kabara, ışın demeti ve iri mukarnas dişlerinin köşelerine yerleştirilmiş eşkenar dörtgenlerden oluşan köşe ağları dikkati çekmektedir. Ziyarethane kubbesinin merkezinde, yarım küre şeklindeki kilit taşının yüzeyine stilize bir çark-ı felek işlenmiştir. Sergey Hmelnitsky, türbenin duvarlarındaki yazılardan bahsetmekte ve bunları XVII.

yüzyıla tarihlendirmektedir[271]. Ancak bunlardan sadece mekanın kuzey duvarının üst kısmındaki sülüs hatlı besmele yazısı günümüze gelebilmiştir. Yapının kuzey taçkapısındaki mozaikler, Arapça sülüs hatlar ve alçı süslemeler ise restorasyon sonrasına ait olup yenidir (R.: 281-285).

[271] Sergey Hmelnitsky, **a.g.m.**, s.131.

Çizim 47: Sarı Türbe, planı

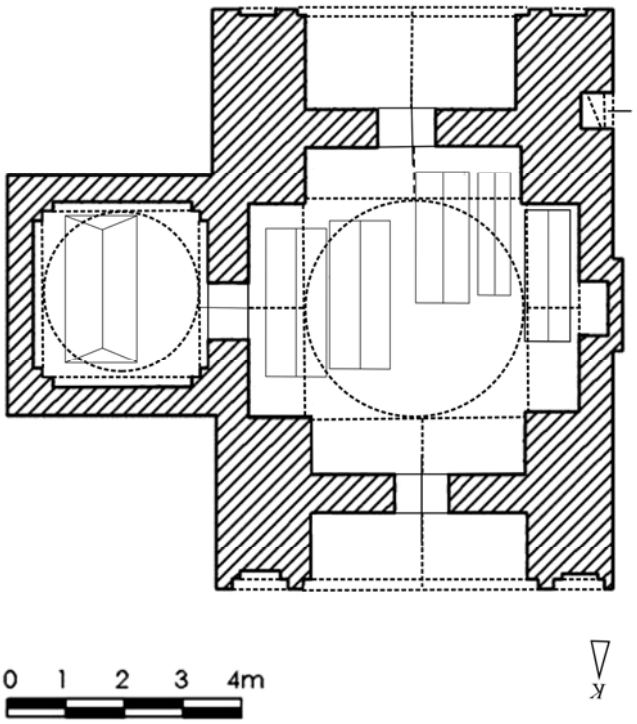

Kaynakça: Sarı Türbe 1974 yılına ait restorasyon projesi, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi.

Resim 268: Sarı Türbe, 1950'li yıllara ait bir fotoğrafı

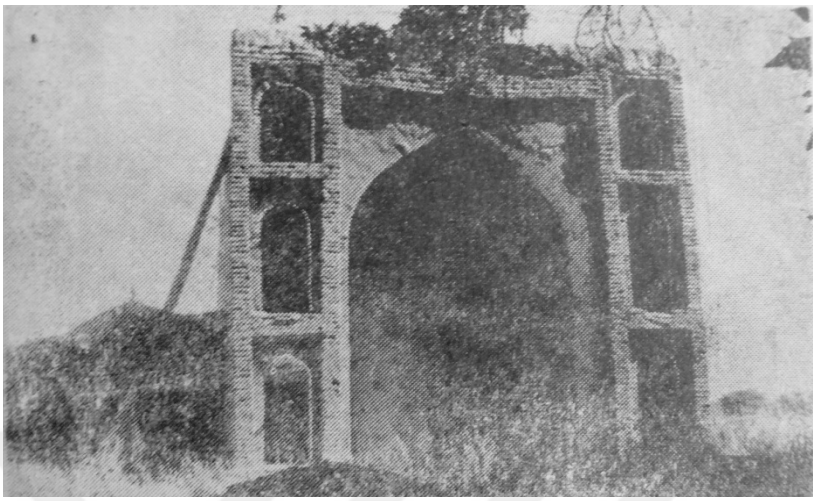

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, "İssledavanie Arkitekturnıh Pamyatnikov Ura-Tyube v 1959 g.", **TRUDI**, T. XXXI, 1961 g.

Resim 269: Sarı Türbe, kuzey taçkapısı, mevcut görünüşü

Resim 270: Sarı Türbe, güneyden görünüşü

Resim 271: Sarı Türbe, güneydeki taçkapısı

Resim 272: Sarı Türbe, güneydoğu yönden görünüş

Resim 273: Sarı Türbe, ziyarethanenin batı duvarı

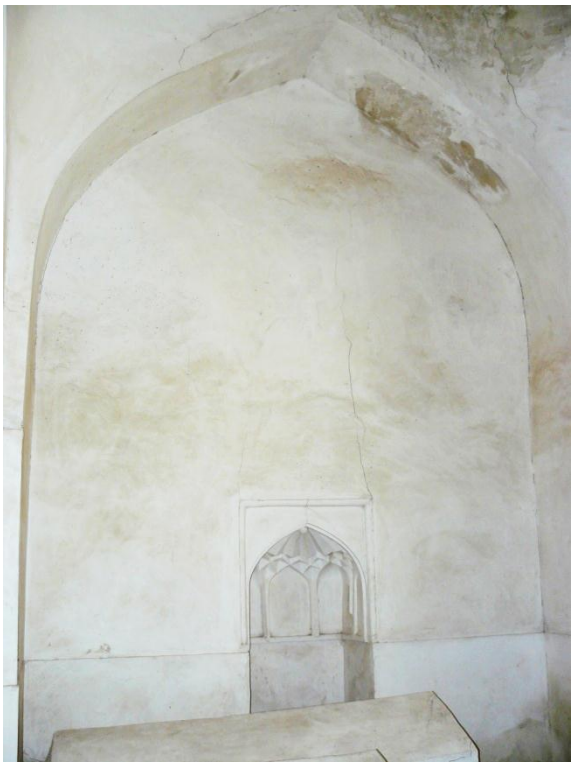

Resim 274: Sarı Türbe, ziyarethanenin güney duvarı

Resim 275: Sarı Türbe, ziyarethaneden gurhaneye geçiş

Resim 276: Sarı Türbe, ziyarethanenin kuzey duvarı

Resim 277: Sarı Türbe, ziyarethanenin kuzeybatı köşe duvarı

Resim 278: Sarı Türbe, ziyarethanenin güneydoğu köşe duvarı

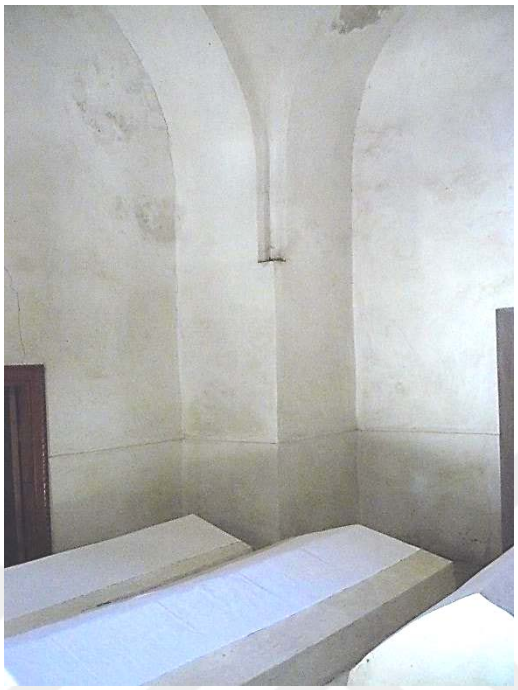

Resim 279: Sarı Türbe, ziyarethane mekanı pandantiflerinden görünüş

Resim 280: Sarı Türbe, gurhanede kubbeye geçiş pandantifinden görünüş

Resim 281: Sarı Türbe, mihrap kavsarası

Resim 282: Sarı Türbe, ziyarethane kubbesinin içten görünüşü

Resim 283: Sarı Türbe, ziyarethane kubbesindeki çark-ı felek

Resim 284: Sarı Türbe, ziyarethane mekanındaki yazının bulunduğu duvar

Resim 285: Sarı Türbe, ziyarethane mekanındaki yazı

Katalog no: 3.3.20.

Resim: 286-288

Çizim: 48

Yapının adı: Hazreti Şah Türbesi

Bulunduğu yer: Istravşan merkezinde, Namazgâh-ı Guzar Mahallesi'nde kendi adıyla anılan dini yapı kompleksinde yer almaktadır.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen yapının özgün vaziyetini araştırmacılar, XVII-XVIII. yüzyıla tarihlendirmekteydi[272]. N. T. Rahimov 1989-1990 yıllarında kendisinin başkanlığındaki arkeolojik çalışmaların sonucunda, yapının temelinde ve duvarlarında XII-XIII. ile XV-XVI. yüzyıllara ait Orta Asya yapılarında kullanılan tuğlalara rastlamıştır[273]. Araştırmacı koridorların XVIII. yüzyılda yapıya eklendiğini belirtmiştir.

Türbenin, 1970'li yıllara ait bir fotoğrafta ayakta olduğu görülmektedir (R.: 286). Doğu cepheye ait bu fotoğraf, Sergey Hmelnitsky'nin 1959 yılındaki plan çizimiyle de örtüşmektedir. Ancak yapının günümüzdeki vaziyeti, özgün halinden oldukça farklıdır. Bu durum türbenin 1990'lı yılların sonrasında yıkılarak yeniden inşa edildiğini göstermektedir.

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Türbe, kuzeyinde 1990'lı yıllarda inşa edilmiş ahşap destekli bir mescit, güneyinde 1999 yılına ait bir minare ve XVII-XVIII. yüzyıla tarihlenen Hudayar Velami Türbesi ile birlikte kendi adıyla anılan dini kompleksin dördüncü yapısını oluşturmaktadır.

---

[272] Sergey Hmelnitsky, **a.g.m.**, s. 137; Saliya Mamadcanova, Rustam Mukimov, **Kirapal – İstravşan – Ura-Tyube**, s.117.
[273] Nabidcon T. Rahimov, **Mavzoley Hazreti Şah**, Nuri Marifat, Hudjand, 2002, s. 27.

Özgün halini inceleyen S. G. Hmelnitsky'nin verdiği plana göre (Ç.: 48)[274] türbe, dıştan enine dikdörtgen planlı olup kuzey ve batı duvarı boyunca birbirini takip eden üzeri tonoz örtülü koridordan meydana gelmekteydi. İçten yan yana, kare planlı, üzerleri birer kubbeyle örtülü ziyarethane ve gurhane mekanı bulunmaktaydı. Günümüzde batı revakın güneyinde devam eden duvar, muhtemelen buradaki tonozlu koridora aitti.

Özgün yapının yerinde bugün, 50 santim yüksekliğindeki enine dikdörtgen planlı bir seki üzerinde inşa edilmiş yeni bir türbe bulunmaktadır (R.: 287). Yapının batı kenarının ortasındaki merdivenlerden, güney cephe hariç türbeyi üç yönde dolanan ahşap destekli tek sıra revaka çıkılmaktadır (R.: 288). Tamamen tuğladan inşa edilmiş, enine dikdörtgen planlı türbeye giriş, yapının kuzeybatı köşesindeki açıklıktan sağlanmaktadır. Giriş açıklığının hemen sağına bir adet pencere yerleştirilmiştir. Sanduka kuzey-güney yönde, iç mekanın ortasındadır. Bu kısmın üzeri bir adet ahşap kubbeyle örtülüdür. Üst örtü tamamen sac levhalarla kaplanmıştır.

Süsleme:

Yapının süslemesi yoktur.

[274] Sergey Hmelnitsky, **a.g.m.**, s. 134.

Çizim 48: Hazreti Şah Türbesi, plan

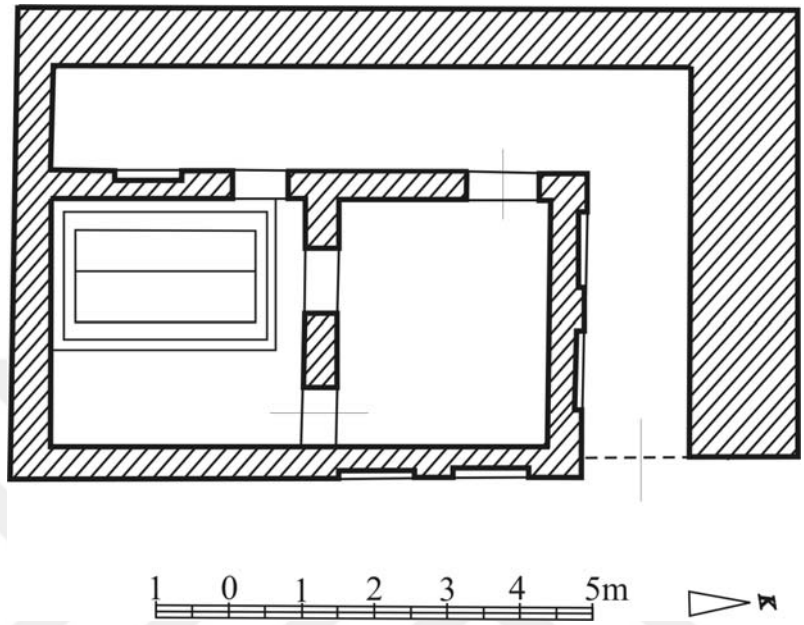

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, "İssledavanie Arkitekturnıh Pamyatnikov Ura-Tyube v 1959 g.", TRUDI, T. XXXI, 1961 g.

Resim 286: Hazreti Şah Türbesi, doğu cepheden 1970'li yıllara ait bir fotoğraf

Kaynakça: Istravşan Müzesi'nden

Resim 287: Hazreti Şah Türbesi, güneydoğudan görünüş

Resim 288: Hazreti Şah Türbesi, güneybatıdan görünüş

Katalog no: 3.3.21.

Resim: 289-303

Çizim: 49

Yapının adı: Hûdâyâr Velâmî Türbesi

Bulunduğu yer: Istravşan merkezinde, Namazgâh Mahallesi'nde, Hazreti Şah dini kompleksindedir.

Tarihçe:

İnşa tarihi ve mimarı bilinmemektedir. A. Muhtarov, yapının XVIII. yüzyılda yaşamış Ura-Tepe (Istravşan) hakimi Hûdâyâr Divan Beyi için inşa ettirildiğini düşünmektedir[275]. Bir grup araştırmacı ise türbeyi, mimari özelliklerinden hareketle XVII-XVIII. yüzyıllara tarihlendirmektedir[276].

Yapının plan özellikleri ve inşa malzemesi, XVII-XVIII. yüzyıl Orta Asya mimarisine uygun düşmektedir. Türbenin hemen yanında h. 1205 (1790/1791) tarihli bir mezar taşı sandukası bulunmaktadır (R.: 302, 303)[277]. Tarihlendirmelerle mezar taşının tarihi kısmen örtüşmektedir.

Son yıllarda bir restorasyon geçirdiği anlaşılan yapının bu onarımlarda duvarları yükseltilerek üzeri sacla kaplanmıştır.

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Türbe, Hazreti Şah dini kompleksinin güney yönünde, minareye yakın bir konumdadır. Kare planlı, dört yöne derin sivri kemerlerle genişleyen yapının üzeri pandantifli bir kubbeyle örtülüdür. Sergey Hmelnitsky'nin 1959 yılında çizdiği plana

[275] Ahror Muhtarov, **a.g.e.**, s. 190.
[276] Sergey Hmelnitsky, **a.g.m.**, s. 139; Rustam Mukimov, Saliya Mamadcanova, **Kirapal – İstravşan – Ura-Tyube**, s. 125-127.
[277] Nabidcon T. Rahimov, yapının çevresinde bir mezarlığın olduğu ve bunun 1989/1990 yıllarında şehir dışına taşındığı bilgisini vermektedir (Nabidcon T. Rahimov, **a.g.m.**, s.17.). Bu mezar taşı muhtemelen buradaki mezarlığa aitti.

bakıldığında, türbenin günümüzdeki vaziyetinde bir farklılık yoktur (Ç.: 49). Ancak yapının 1980'li yıllara ait bir fotoğrafında taçkapının ve dış duvarının daha alçak olduğu görülmektedir. Restorasyon sırasında bu duvarların ve taçkapının yükseltildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca dış duvarların üstüne yapılan ahşap saçak dikkati çekmektedir (R.: 289).

25x25x5 cm boyutlarındaki tuğladan inşa edilen yapı, kuzey-güney yönündeki eğim sebebiyle, üç yönde yüksek bir seki üzerine oturmaktadır. Türbenin doğu cephesi, beden duvarından biraz yüksek tutulmuş, sade bir taç kapıya sahiptir. Batı cephesinde herhangi bir açıklık bulunmamaktadır. Kuzey cephesinin ortasında ikinci bir giriş açıklığı mevcuttur. Güney cephenin ortasında, saçağa yakın seviyede bir pencere açıklığı yer almaktadır (R.: 290-293).

Türbeye doğu duvarını ortalayan dışa taşıntılı ve sivri kemerli taçkapının alt sırasındaki giriş açıklığından girilmektedir. Kubbenin örttüğü hacim, kare planlı olup dört yönde derin sivri kemerlerle genişletilmiştir. İç mekan, batı duvarının üst kısmındaki pencereden aydınlatılmıştır. Türbenin içinde, 4,5x3x2 m boyutlarında bir mezar yer almaktadır. Köşeleri pahlı, tuğladan yapılmış bu mezarın içi boş olup, üzeri düz bir örtü ile kapatılmıştır. Güney yönünde 60 cm yüksekliğinde sivri kemerli bir açıklık bulunmaktadır. Dış yüzleri tamamen alçı sıvayla kaplanmıştır (R.: 294-301).

Süsleme:

Yapı, dışta ve içte yalın olup kayda değer bir süslemeye sahip değildir. Yalnız ortadaki büyük mezarın yan yüzlerindeki, yüzeysel dilimli kemere sahip nişler ile bunları kuşatan çerçevelerin kenar bordürlerinde yer alan geometrik unsurlar görülmektedir.

Çizim 49: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, planı

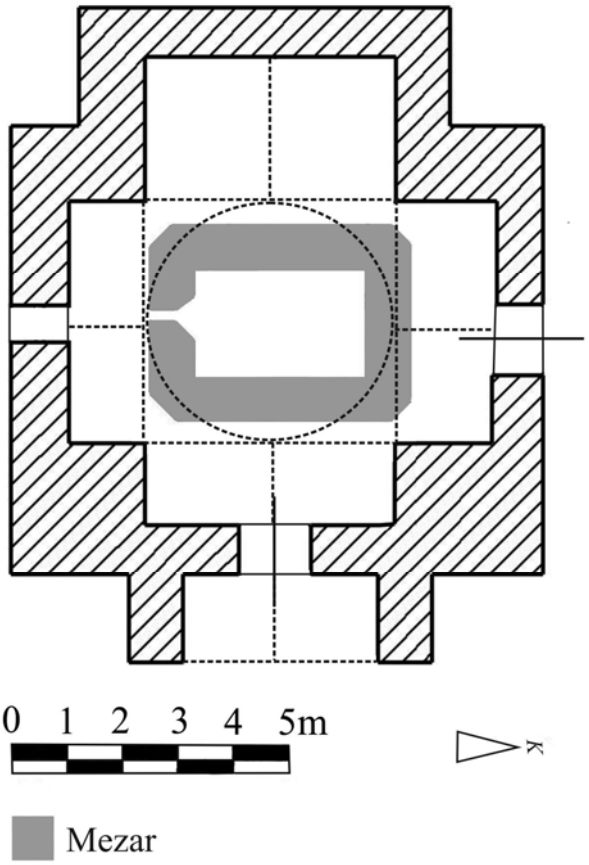

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, "İssledavanie Arkitekturnıh Pamyatnikov Ura-Tyube v 1959 g.", TRUDI, T. XXXI, 1961 g.

Resim 289: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, 1980'li yıllara ait bir fotoğrafı

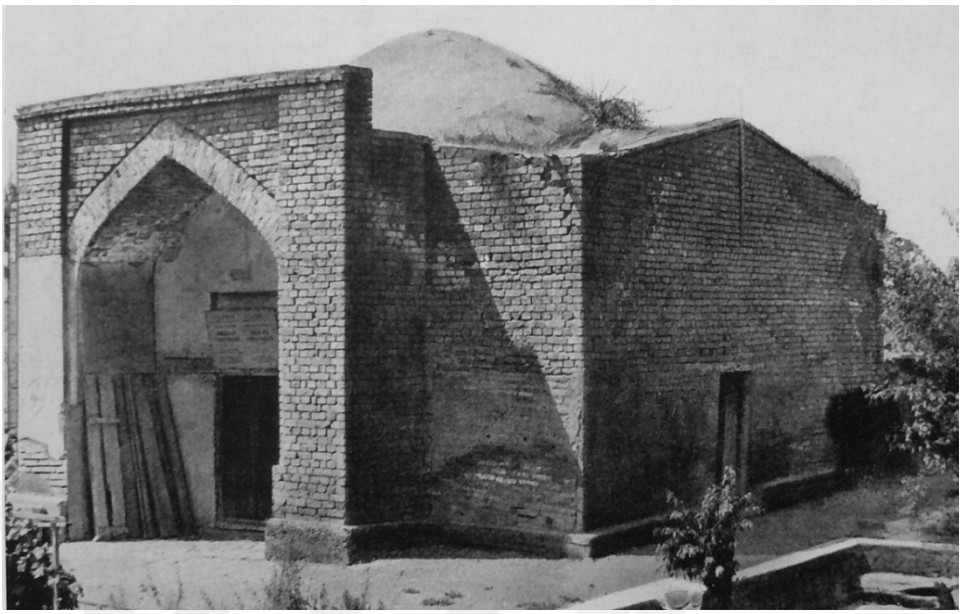

Kaynakça: V. G. Veselovkiy, R. Mukimov, M. X. Mamadnazarov, S. M. Mamadcanov, **Arkitekturs Sovyetskogo Tadjikistana**, Stroyizdat, Moskova, 1987.

Resim 290: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, kuzeydoğu yönden genel görünüş

Resim 291: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, doğu cephe

Resim 292: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, kuzeybatı yönden görünüş

Resim 293: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, güneybatı yönden görünüş

Resim 294: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, batı duvarı

Resim 295: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, güney duvarı

Resim 296: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, kuzey duvarı

Resim 297: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, üst örtü geçiş unsuru

Resim 298: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, doğu duvarındaki giriş açıklığı

Resim 299: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, mezarın kuzeydoğu köşesi

Resim 300: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, mezarın güneyindeki açıklık

Resim 301: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, mezardan detay

Resim 302: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, türbenin yanındaki sanduka şeklindeki mezar taşı

Resim 303: Hûdâyâr Velâmî Türbesi, türbenin yanındaki sanduka şeklindeki mezar taşından detay

Katalog no: 3.3.22.

Resim: 304-316

Çizim: 50-52

YAPININ ADI: Abdülkadir Celoni Türbesi[278]

BULUNDUĞU YER: Istravşan şehrinin 5 km güneydoğusunda yer alan Poçindeki Gumbez köyü (Tutk köyü) mezarlığındadır.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen yapı, XV-XVI. yüzyıla tarihlendirilmektedir[279]. Plan şekli, üst örtü sistemi ve taçkapı formu araştırmacıların işaret ettiği yüzyıllara özgü Orta Asya türbelerinde görülen mimari özellikleri taşımaktadır.

A. Muhtarov, türbeye ait H. 1273 (M. 1856-1857) tarihli bir de vakfiyeden bahsetmektedir. Ura-Tepe (Istravşan) hakimi Rüstem Bey'in onayladığı bu vakfiyeye göre türbe, Çarbağ köyü Çağatay ve Hurri Haris mülkü ile kendi mülkünden olmak üzere üç su arkına sahiptir[280].

Türbenin bakımıyla ilgilenen köy halkının verdiği bilgiye göre, yapı 2003-2011 yılları arasında restorasyon görmüştür.

Kitabeler:

Yapının kitabesi bulunmamaktadır.

Yapının incelenmesi:

Türbe Poçindeki Gumbez köyü mezarlığında, düz bir zemine inşa edilmiştir. Kare planlı olup dört yöne derin sivri kemerlerle genişleyen türbenin üzeri pandantif geçişli bir kubbeyle örtülüdür (Ç.: 50, 51; R.: 304). İç duvarları sıvalı ve badanalıdır.

[278] Türbenin ismine dair kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak yapının adının tasavvuf ehli Abdülkadir Geylanî ile oldukça yakın olması eserin bu şahsa adanmış bir makam türbesi olabileceğini düşündürmektedir.
[279] Sergey Hmelnitsky, "İssledovanie Arkhitekturnıkh Pamyatnikov Ura-Tyube v 1959 g", s. 139-142; Rustam Mukimov, Saliya Mamadcanova, **Kirapal – İstravşan – Ura-Tyube**, s. 125-127; Ahror Muhtarov, **a.g.e.**, s. 188-189, H. Pirumşoev, **a.g.e.**, s. 130.
[280] Ahror Muhtarov, **a.g.e.**, s. 188-189.

Dış cephelerde sıvasız bırakılmış duvar örgüsünden türbenin tuğladan yapıldığı anlaşılmaktadır.

Yapının dört cephesi de birer adet taçkapıya sahiptir. Bunların dip duvarlarının ortasında birer adet düz lentolu giriş açıklığı ve pencere bulunmaktadır. S. G. Hmelnitskiy'in eser ile ilgili ortaya koyduğu 1959 yılına ait fotoğraflara ve çizimlere bakıldığında, günümüzde doğu cephesindeki yapıyla çağdaş olmayan basit mekanın kaldırıldığı, üst örtüye dıştan ikinci bir kubbe yapıldığı ve taçkapıların alınlıklarının onarıldığı görülmektedir (Ç.: 52; R.: 305, 306). Güney cephedeki taçkapı, üst üste iki adet sivri kemerli nişle düzenlenmiştir. Diğer cephelerdeki taçkapılar dışa bir miktar taşıntı yaparken sade tutulmuşlardır. Doğu cephenin kuzey köşesinde dama çıkan merdiven dehlizinin giriş açıklığı yer almaktadır (R.: 307-311).

Türbe, kare planlı olup dört yönde derin sivri kemerlerle genişlemektedir. Üzeri, içi eşkenar dörtgen ve deltoid şeklindeki geometrik ağ ile doldurulmuş pandantif geçişli basık bir kubbeyle örtülüdür. Her bir sivri kemer dışa taçkapılarla açılmaktadır. Bunların dip duvarında birer adet giriş açıklığı yer almaktadır. Giriş açıklıklarının üzerlerine oturtulmuş düz atkılı pencereler, iç mekanı aydınlatmaktadır. Ortada kuzey-güney yönde uzanan beş adet mermer kaplı sanduka bulunmaktadır (R.: 312-316).

Süsleme:

Türbenin özgün süslemeleri dışta ve içteki dekoratif mimari unsurlardan oluşmaktadır. Güney taçkapısı, geleneksel üslupta sivri kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. İçte, köşelerdeki iri mukarnas dişleri, pandantiflerin içini dolduran kaydırılmış eşkenar dörtgenler ve deltoidlerden oluşan ağ ve derin kemerlerin karınlarında görülen iç bükey hareket, dekoratif bakımdan dikkat çekmektedir.

Çizim 50: Abdulkadir Celoni Türbesi, planı

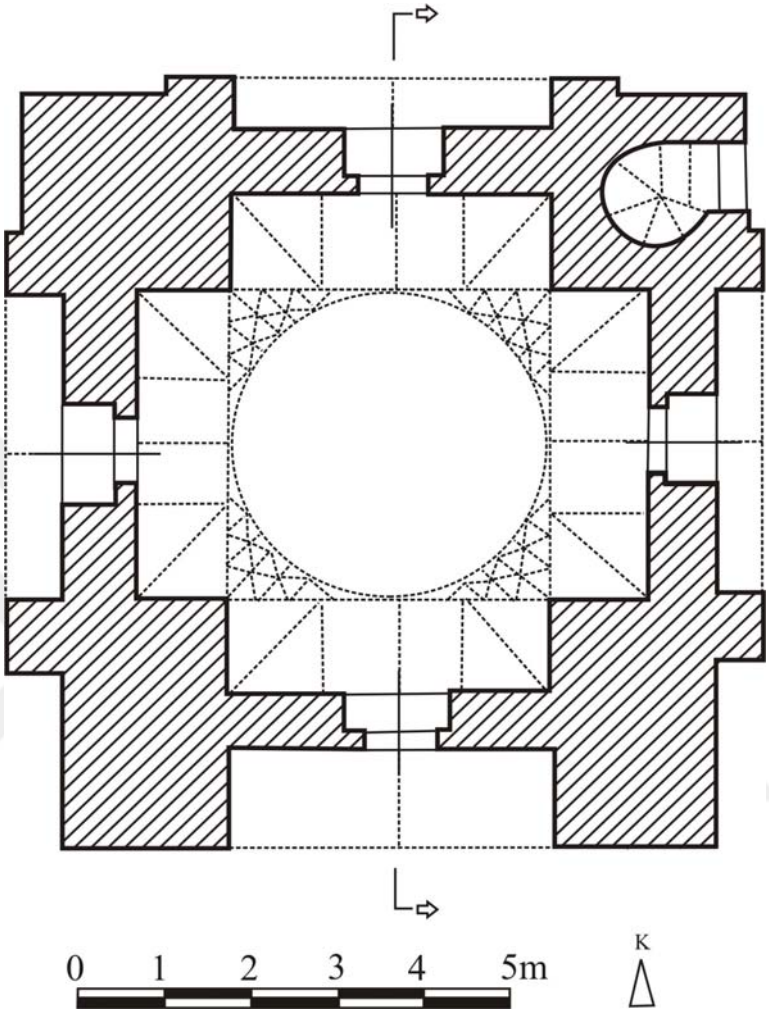

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, "İssledavanie Arkitekturnıh Pamyatnikov Ura-Tyube v 1959 g.", TRUDI, T. XXXI, 1961 g.

Çizim 51: Abdulkadir Celoni Türbesi, kesit çizimi

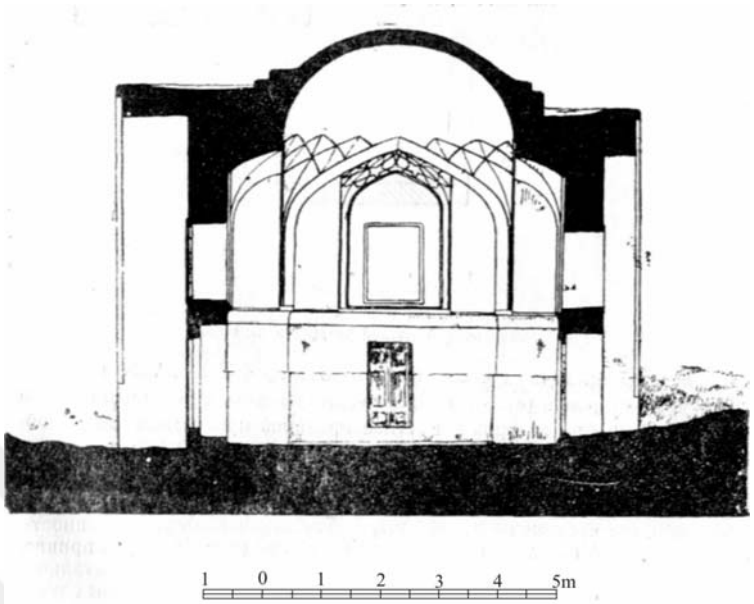

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, "İssledavanie Arkitekturnıh Pamyatnikov Ura-Tyube v 1959 g.", TRUDI, T. XXXI, 1961 g.

Çizim 52: Abdulkadir Celoni Türbesi, güney cephe çizimi

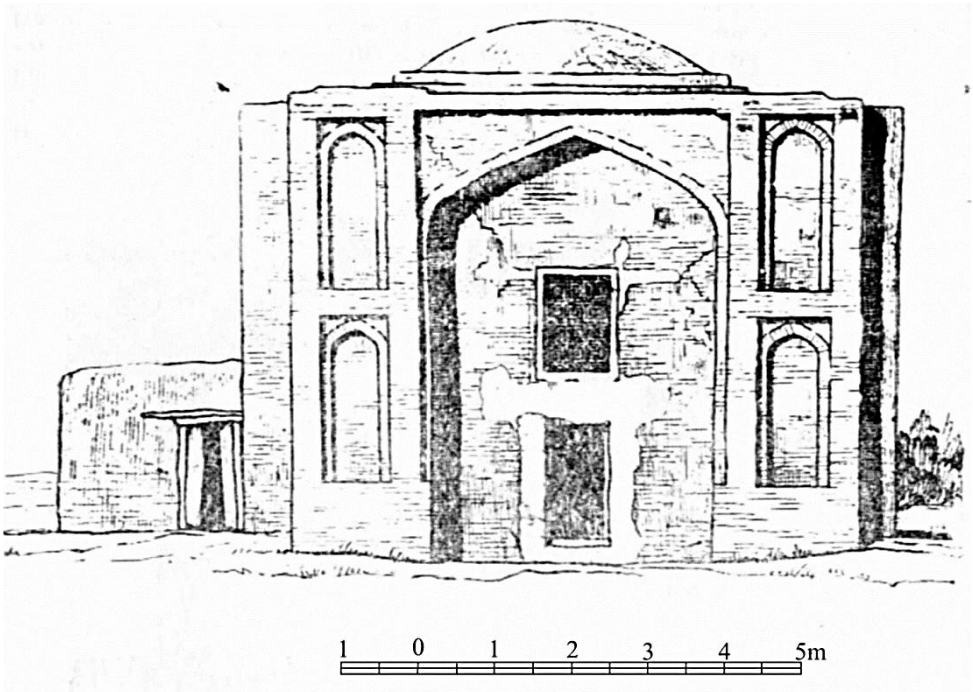

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, “İssledavanie Arkitekturnıh Pamyatnikov Ura-Tyube v 1959 g.”, TRUDI, T. XXXI, 1961 g.

Resim 304: Abdulkadir Celoni Türbesi, genel görünüş

Resim 305: Abdulkadir Celoni Türbesi, 1959 yılına ait bir fotoğraf

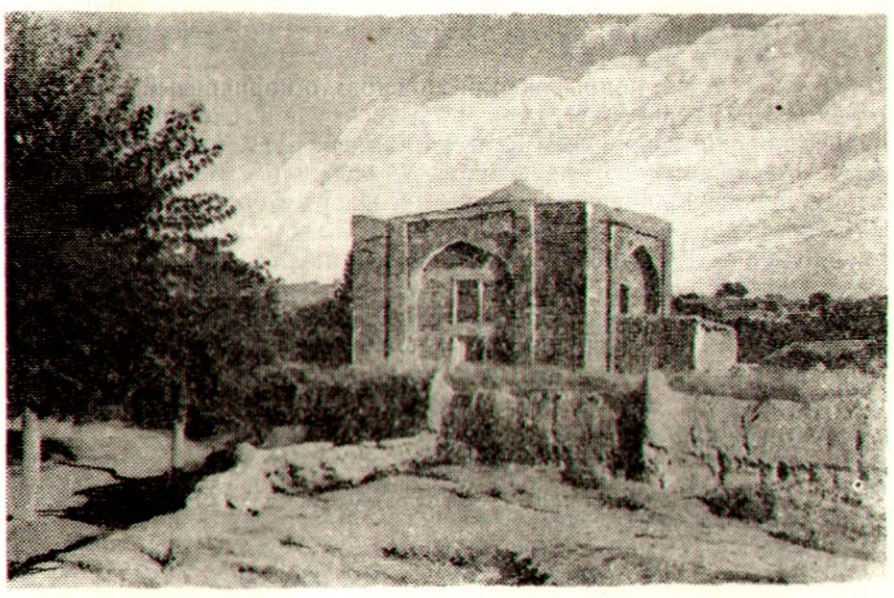

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, “İssledavanie Arkitekturnıh Pamyatnikov Ura-Tyube v 1959 g.”, TRUDI, T. XXXI, 1961 g.

Resim 306: Abdulkadir Celoni Türbesi, 1959 yılına ait bir fotoğraf

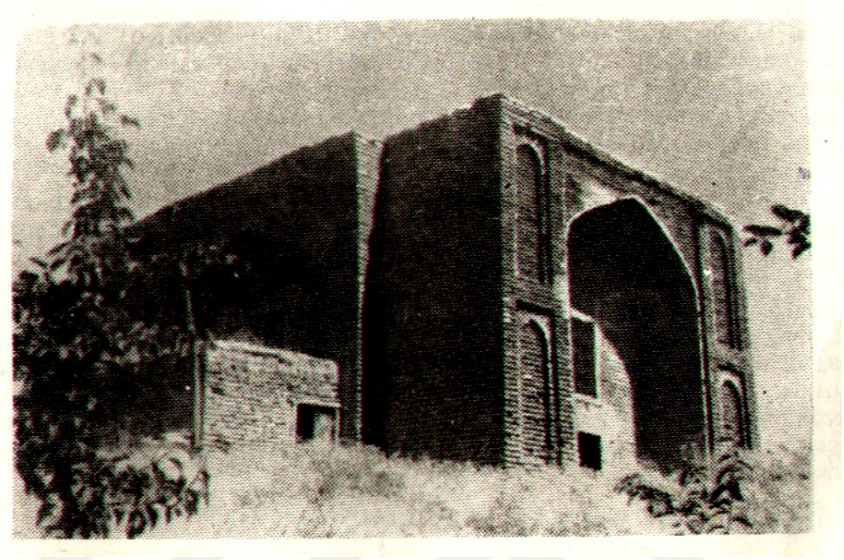

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, “İssledavanie Arkitekturnıh Pamyatnikov Ura-Tyube v 1959 g.”, TRUDI, T. XXXI, 1961 g.

Resim 307: Abdulkadir Celoni Türbesi, kuzey cephe

Resim 308: Abdulkadir Celoni Türbesi, güney cephe

Resim 309: Abdulkadir Celoni Türbesi, doğu cephe

Resim 310: Abdulkadir Celoni Türbesi, batı cephe

Resim 311: Istravşan. Abdulkadir Celoni Türbesi, doğu cephe, merdiven girişi

Resim 312: Abdulkadir Celoni Türbesi, iç mekan güney duvarı

Resim 313: Abdulkadir Celoni Türbesi, iç mekan kuzeybatı köşe duvarı

Resim 314: Abdulkadir Celoni Türbesi, üst örtüye geçiş unsurları

Resim 315: Abdulkadir Celoni Türbesi, kuzeybatı köşe duvarı

Resim 316: Abdulkadir Celoni Türbesi, iç mekan, kemer içinden detay

Katalog no: 3.3.23.

Resim: 317-325

Çizim: 53

Yapının adı: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi)

Bulunduğu yer: Istravşan merkezinde Gök Kubbe Mahallesi'ndedir.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen yapı, mimari özelliklerinden hareketle XVII-XVIII. yüzyıla tarihlendirilmektedir[281]. 1989 yılında restorasyon projesi hazırlanan türbe ve mescit, 1990 yılı sonrasında restorasyon görmüştür[282].

Kitabeler:

Yapının kitabesi bulunmamaktadır.

Yapının incelenmesi:

Majensky ve Kurupsky sokaklarının kesiştiği köşede, etrafı duvarlarla çevrili Taş Havuz Mescidi'nin (1910)[283] yanında yer almaktadır. Enine dikdörtgen planlı türbe, eyvan şeklinde bir ön birim ile bunun gerisinde kare planlı ve üzeri pandantif geçişli bir kubbeyle örtülü gurhane mekanına oluşmaktadır (Ç.: 53, R.: 317). Bunun batısında, mescide adını veren sekizgen planlı bir havuz yer almaktadır.

Yapı, 27x27x5 cm boyutlarındaki tuğladan inşa edilmiştir.

Türbenin doğu cephesinde, beden duvarından yüksek tutulmuş üzeri ahşap örtülü, giriş eyvanı şeklindeki ön birim yer almaktadır. Eski bir fotoğrafında

[281] Rustam Mukimov, Saliya Mamadcanova, **Kirapal – İstravşan – Ura-Tyube**, s. 121-122.
[282] Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığının eski eserlere ait arşivinde, türbenin 1950 yılına ait vaziyet planları (**Taş Havuz Türbesi 1950 yılına ait restorasyon projesi**, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi) ve 1989 yılına ait retorasyon projesi kitabı ve çizimleri (**Taş Havuz Türbesi 1989 yılına ait restorasyon projesi**, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi) yer almaktadır. Yapının bugünkü vaziyeti 1989 yılındaki projeye uygundur. 1950 yılındaki rölöveleriyle karşılaştırıldığında türbenin, iç ve dış duvarlarının temizlendiği, üst örtüyü kapatan çatının kaldırıldığı, doğu duvarına giriş açıklığının yerleştirildiği ve ön birimin ahşap üst örtüsünün yenilendiği anlaşılmaktadır.
[283] Saliya Mamadcanova, Rustam Mukimov, **a.g.e.**, s.78; Veronika L. Voronina, **a.g.e.**, s. 33.

buranın dip duvarındaki giriş açıklığının kapatılmış olduğu görülmektedir (R.: 318). Restorasyon sırasında bu açıklık özgün haline dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Güney ve batı cephelerde herhangi bir açıklık bulunmamaktadır. Kuzey cephede batı yöne kaydırılmış, gurhaneye açılan ikinci bir giriş açıklığı yer almaktadır. Dıştan kubbenin sac levhalarla kaplandığı görülmektedir (R.: 319-321).

Gurhanenin doğusunda, enine dikdörtgen planlı, iki yanı duvarla kapatılmış, eyvan şeklinde bir ön birim yer almaktadır. Ahşap üst örtüsü kuzey, güney ve batı yönlerde duvarlara oturmaktadır. Ön birimin açıldığı gurhane mekanı kare planlı ve üzeri pandantif geçişli bir kubbeyle örtülüdür. Pandantifler, özgün halinde, tuğlaların "V" şeklinde yerleştirilmesiyle dekoratif bir görünüme sahiptir (R.: 322). Günümüzde duvarların tamamen sıvalı olması bunların özgün vaziyetlerinin görülmesine imkan vermemektedir. Kuzey duvarına ikinci bir girişin açıldığı mekanın ortasında, kuzey-güney yönde uzanan sandukası yer almaktadır (R.: 323-325).

Süsleme:

Türbenin eski fotoğraflarında görülen, giriş eyvanının alınlığındaki kalem işi süslemeler restorasyon sırasında tamamamen yenilenmiştir.

Çizim 53: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi) planı

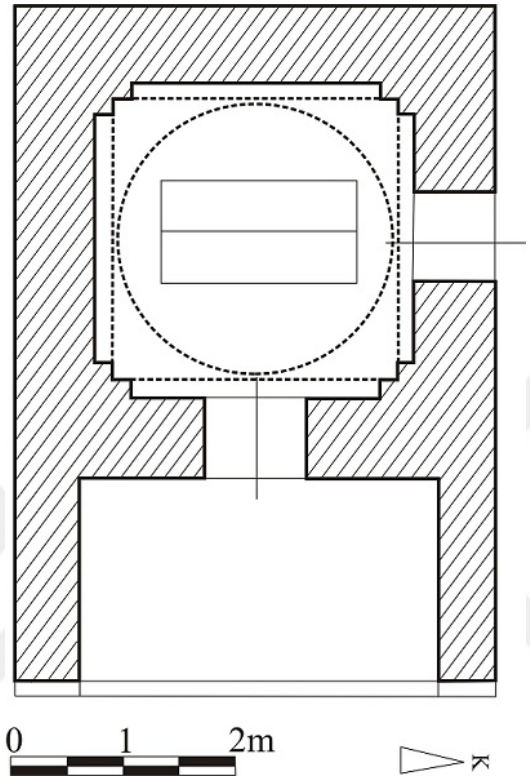

Kaynakça: Taş Havuz Türbesi 1989 yılına ait restorasyon projesi, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 317: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi), doğu yönden görünüş

Resim 318: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi), giriş eyvanının 1989 yılına ait bir fotoğrafı

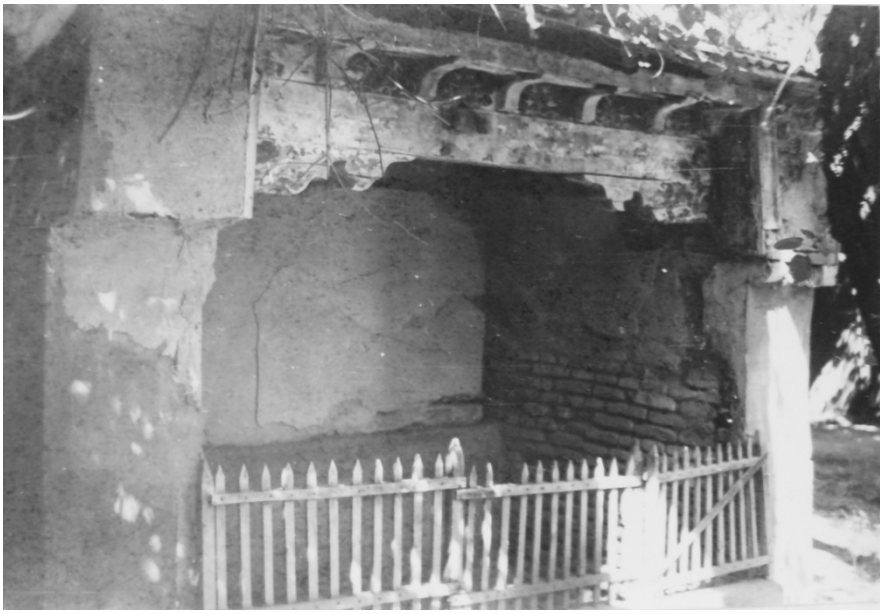

Kaynakça: Taş Havuz Türbesi 1989 yılına ait restorasyon projesi, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 319: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi), kuzeybatı yönden görünüş

Resim 320: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi), güney cephe

Resim 321: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi), kuzey cephe

Resim 322: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi), pandantif geçiş unsuru

Resim 323: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi), pandantifin 1989 yılına ait detay fotoğrafı

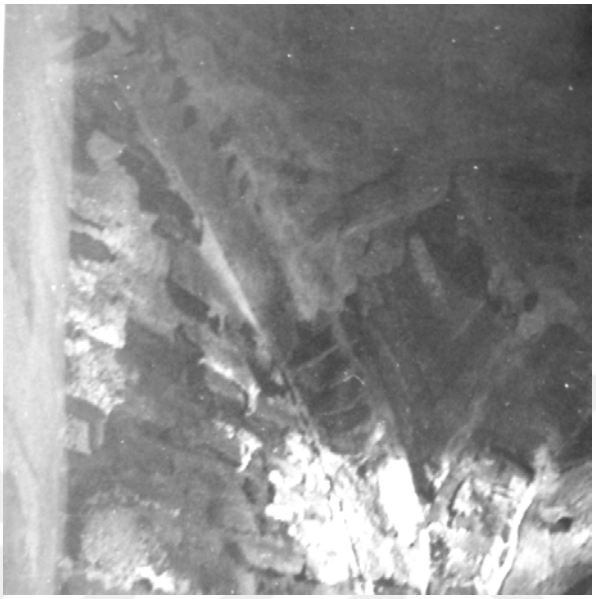

Kaynakça: Taş Havuz Türbesi 1989 yılına ait restorasyon projesi, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 324: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi), doğu duvardaki giriş açıklığ

Resim 325: Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi), iç mekan batı duvar

Katalog no: 3.3.24.

Resim: 326-334

Çizim: 54-58

Yapının adı: Gümbez Türbesi

Bulunduğu yer: Hocent şehrinin 15 km batısında Samgar köyündedir[284].

Tarihçe:

Kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen türbe mimari özellikleri doğrultusunda XV-XVI. yüzyıla tarihlendirilmektedir.[285]

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

26-28x26-28x5-6 boyutlarında tuğla malzemeden inşa edilen türbe, merkezde kare planlı olup dört yönde derin kemerlerle genişletilmiş bir gurhane ve bunun kuzeyine yerleştirilmiş daire planlı ziyarethaneden meydana gelmektedir (Ç.: 54).

Yapının güney cephesi, dışa taşan sivri kemeri içine alarak genişlemektedir. Burada batı kenar daha geniş tutulmuştur. O nedenle buradaki giriş açıklığı sağa kaymış şekildedir. Doğu cephe, güney cepheyi tekrar ederken giriş açıklığının her iki kenarı da dengeli bir genişlemeye sahiptir. Kuzey ve batı ceplerde dışa taşan sivri kemerlerin alınlık kısımları beden duvarından yükselerek sonlanmaktadır. Kuzey cepheye bitişik konumdaki ziyarethane silindir gövdelidir. Yapının ana kubbesi, kare beden duvarı üzerine yukarıya doğru daralan iki adet silindir şeklindeki kasnakla desteklenir görünümdedir. Kasnak üzerinde sivri kubbe yükselmektedir (Ç.: 54-58; R.: 326-328).

[284] X-XII. yüzyıllarda Arap coğrafyacıları tarafından tuz madenleri ve büyüklüğü ile anılan Samgar, günümüzde de aynı isime sahip olan tarihi bir köydür (Numan N. Negmatov, "Somgor", **Materialınaya Kulıtura Tadjikistana**, Duşanbe, 1968, s. 116; Vasili V. Barthold, **a.g.e.**, s. 209).

[285] Numan N. Negmatov, "Somgor", s. 135; N. D. Baymatova, "Mavzalei Gumbez – Pamyatnik Zoçestva Tadjikskogo Zodçestva XV-XVI vv.", **İzv. AN Tadj.SSR OON VİF**, No: 1-2 (29-30), Duşanbe, 1993 g., s. 62.

Dört yönde sivri kemerlerle genişleyen gurhanenin üzeri üçgen benzeri pandantif geçişli sivri bir kubbeyle örtülüdür. Pandantiflerle kubbenin arasında kalan kısımlara eşkenar dörtgene benzer mimari uygulamaların atıldığı görülmektedir. Güney, doğu ve batıdaki geniş sivri kemerli düzenlemelerin içlerinde dışa açılan birer adet düz atkılı giriş açıklığı bulunmaktadır. Kuzeydeki açıklıktan ise yapının inşasından daha sonra yapıldığı, plan ve inşa malzemesi bakımından yapıyla uyuşmayan daire planlı ve üzeri kubbeyle örtülü ziyarethane mekanı bulunmaktadır. Asıl fonksiyonun çilehane olduğu bilinen bu mekanın[286] kuzey tepesine bir adet menfez oturtulmuştur. Türbe zemini dış koddan 30-45 cm alçakta kalmaktadır (R.: 329-334).

Süsleme:

Yapıda sadece pandantiflerdeki dekoratif unsurlar görsel zenginlik uyandırmaktadır. Dış cephe çevresindeki çerçeveler ve diğer silmeler oldukça basit uygulamalardır.

[286] Numan N. Negmatov, s. 133-135.

Çizim 54: Gümbez Türbesi, kesit ve planı

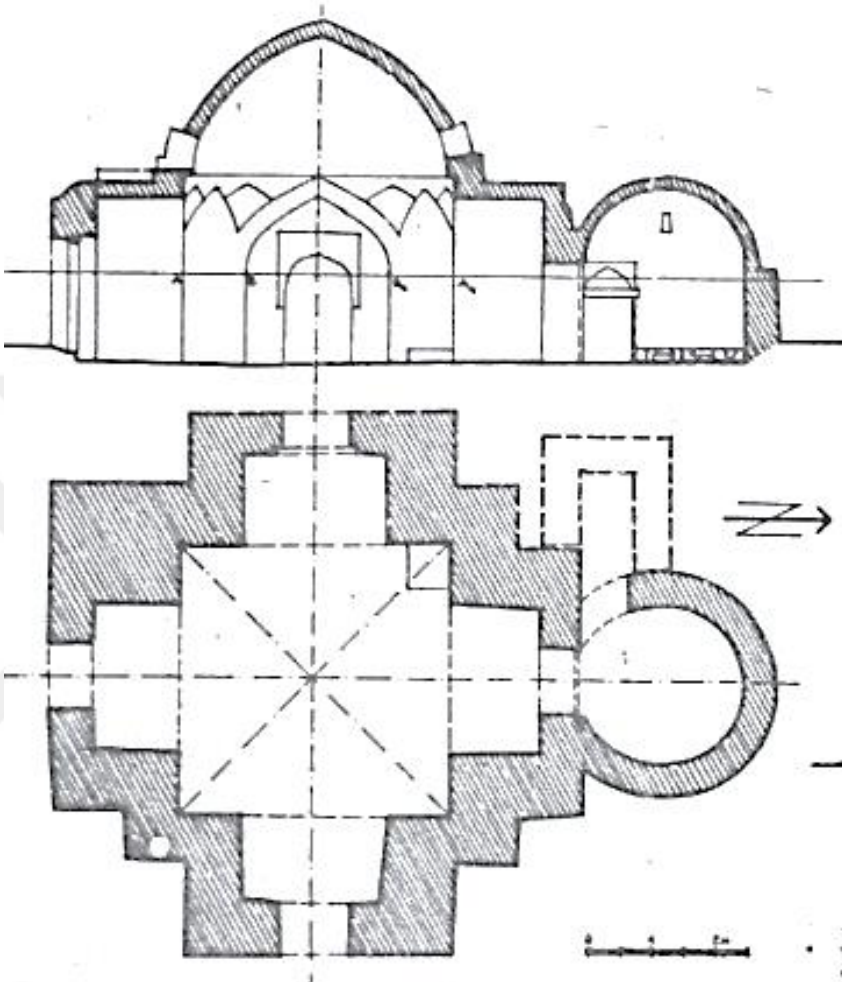

Kaynakça: N. D. Baymatova, "Mavzalei Gumbez – Pamyatnik Zoçestva Tadjikskogo Zodçestva XV-XVI vv.", İzv. AN Tadj.SSR OON VİF, No: 1-2 (29-30), Duşanbe, 1993 g.

Çizim 55: Gümbez Türbesi'nin idealize edilmiş plan şeması

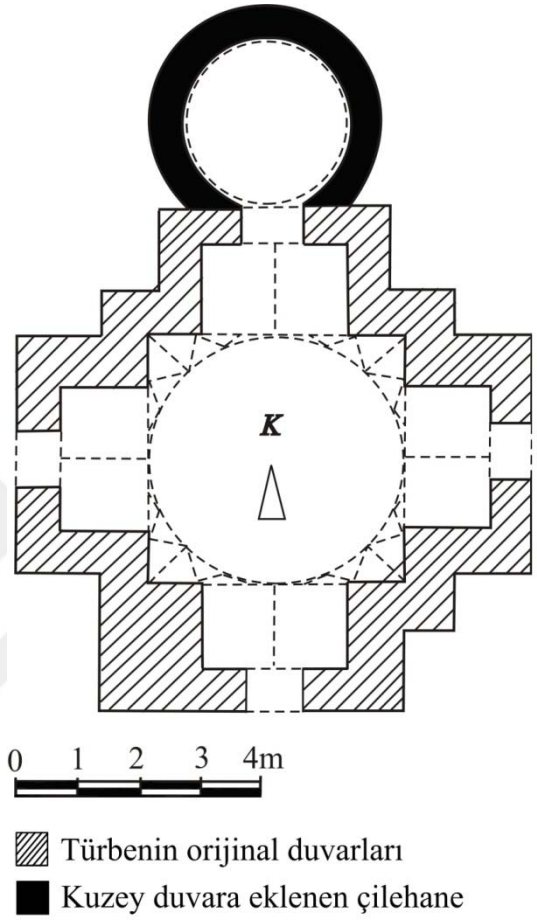

Kaynakça: N. D. Baymatova, "Mavzalei Gumbez – Pamyatnik Zoçestva Tadjikskogo Zodçestva XV-XVI vv.", İzv. AN Tadj.SSR OON VİF, No: 1-2 (29-30), Duşanbe, 1993 g.

Çizim 56: Gümbez Türbesi, güney cephenin çizimi

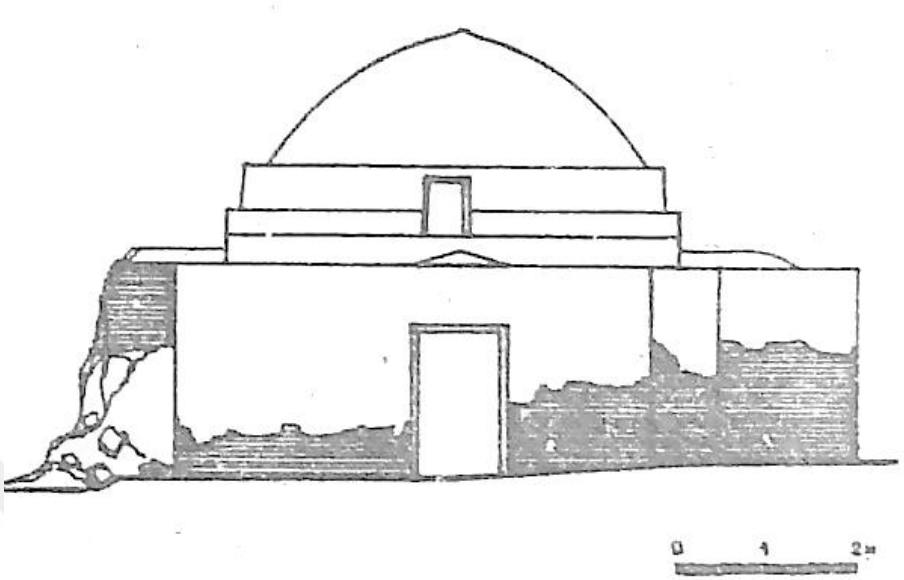

Kaynakça: N. D. Baymatova, "Mavzalei Gumbez – Pamyatnik Zoçestva Tadjikskogo Zodçestva XV-XVI vv.", İzv. AN Tadj.SSR OON VİF, No: 1-2 (29-30), Duşanbe, 1993 g.

Çizim 57: Gümbez Türbesi, güney cephenin ilistürasyonu

Kaynakça: N. D. Baymatova, "Mavzalei Gumbez – Pamyatnik Zoçestva Tadjikskogo Zodçestva XV-XVI vv.", İzv. AN Tadj.SSR OON VİF, No: 1-2 (29-30), Duşanbe, 1993 g.

Çizim 58: Gümbez Türbesi, doğu cephenin çizimi

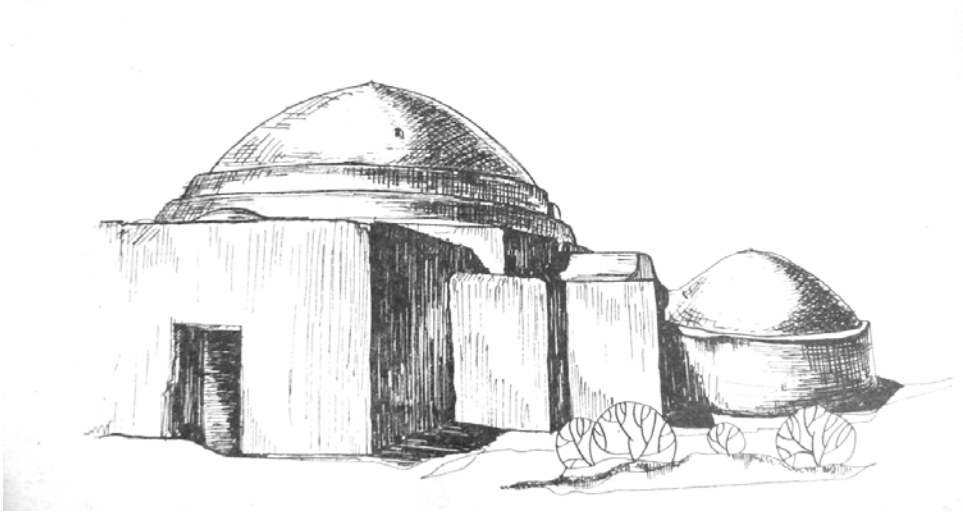

Kaynakça: N. D. Baymatova, "Mavzalei Gumbez – Pamyatnik Zoçestva Tadjikskogo Zodçestva XV-XVI vv.", İzv. AN Tadj.SSR OON VİF, No: 1-2 (29-30), Duşanbe, 1993 g.

Resim 326: Gümbez Türbesi, kuzey cephe

Resim 327: Gümbez Türbesi, kuzeybatı yönden görünüş

Resim 328: Gümbez Türbesi, kuzeydoğu yönden görünüş

Resim 329: Gümbez Türbesi, ziyarethanenin güney duvarı

Resim 330: Gümbez Türbesi, ziyerethanenin kuzey duvarı

Resim 331: Gümbez Türbesi, ziyarethane batı duvarı

Resim 332: Gümbez Türbesi, ziyarethanenin doğu duvarı

Resim 333: Gümbez Türbesi, ziyarethanenin köşe duvarlarından örnek

Resim 334: Gümbez Türbesi, gurhane duvarı

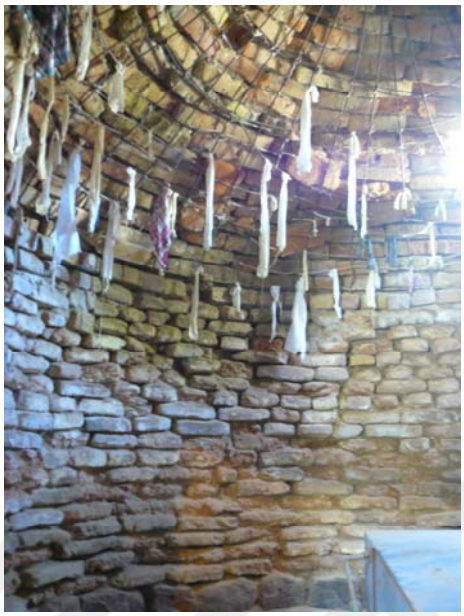

Katalog no: 3.3.25.

Resim: 335-375

Çizim: 59-66

Yapının adı: Muhammed Başara Türbesi

Bulunduğu yer: Pencikent şehrinin 22 kilometre güneybatısında, Zerafşan Vadisi'ne açılan küçük bir vadideki Mezar-ı Şerif köyündedir.

Tarihçe:

Türbenin, taçkapısındaki kitabe kuşağında yazan h.743 (1342/1343), inşa tarihi olarak kabul edilmektedir[287]. Bununla birlikte Bretanitsky, taçkapının sonradan eklendiğini ve yapının orijinalinin XI-XII. yüzyıla ait olabileceğini öne sürmüştür[288]. Türbeyi inceleyen Veronika L. Voronina, K. S. Kryukov[289] ve Sergey Hmelnitsky, genel olarak Britanitsky'nin düşüncesiyle aynı fikirdedir. Ancak Hmelnitsky, yapının bölümlerinin farklı dönemlerde yapıldığı düşüncesine katılırken, ana bölümün XIII. yüzyılda mescit olarak inşa edildiğini, daha sonra buna kuzeydoğusundaki bölümün eklendiğini ve son olarak da XIV. yüzyılda kuzeybatıdaki bölüm ile taçkapının yapıldığını düşünmektedir[290]. Yapının bölümlerinin zemin kodları ve mimari özelliklerindeki farklar dikkat çekicidir. Bu yönden bakıldığında türbenin bir bütün halinde inşa adilmediği anlaşılmaktadır. Yapının duvlarının sıvalı olması ve geçirdiği restorasyonlar nedeniyle de araştırmacıların verdiği tarihlendirmeleri tespit etmek güçtür. Ancak ana mekanın dört yönde derin kemerlerle genişlemesi ve köşelerdeki hacimler dikkate alındığında mevcut plan şeklinin taçkapıdaki tarihe ait döneme özgü bir plan tipi olduğu; diğer bölümlerin ise buna yakın tarihlerde inşa edildiği anlaşılmaktadır.

---

[287] L. S. Bretanitsky, "Ob Odnom Maloizvestnom Pamyatnike Tadjikskogo Zodçestva", **MİA SSSR**, No. 66, s. 338; Mustafa Cezar, *a.g.e*, s. 426.
[288] S. Bretanitsky, **a.g.m**, s. 338.
[289] Veronika L. Voronina, K. S. Kryukov, "Mavzoley Muhammeda Boşaro", **Sbornik Drevnosti Srednevekove Naradov Srednei Azii,** Moskva, s. 68.
[290] Sergey Hmelnitsky, "The Mousoleum of Muhammad Bosharo", **Muqarnas**, Vol. 7, BRILL, Cambridge, Massachusett, 1990, s. 30-31.

Yapı, 1910, 1964 ve 1966 yıllarında restorasyon görmüştür[291].

Kitabeler[292]:

Türbenin, taç kapısındaki kitabe kuşağının sol alt kısmında h.743 senesi okunmuştur[293]. Diğer kısımları okunamayan kitabe kuşağının bitimindeki çerçevede yer alan Farsça beyitte ise şunlar yazmaktadır[294]:

هر که از ما کند به نیکی یاد / نامش اندر جهان به نیکی یاد

Transkripsiyonu:

"Her ki ez ma koned be niyki yâd / Nâmeş ender cihan be niyki yâd"

Türkçesi:

"Her kim ki bizi iyilikle hatırlasa / Onun adı dünyada iyilikle anılsın"

Yapının incelenmesi:

Eğimli bir arazi üzerinde inşa edilmiş yapının, seki şeklindeki avlusunun çevresi alçak bir taş duvarla çevrilidir. Taçkapı simetriğindeki, yakın zamanda yapılmış yüksekçe betonarme bir merdivenle çıkılan avluya, ahşap giriş açıklığından geçilmektedir. Avlu gerisindeki enine dikdörtgen planlı yapı, ortada kare planlı ve dört yöne derin sivri kemerlerle genişletilmiş ziyarethane, güneybatısında dikine planlı gurhane ve kuzeydoğusunda yine dikine planlı ek mekanıyla üç bölümden meydana gelmektedir (Ç.: 59).

Türbe, 23x24x3; 21-22x21-22x3; 23-24x23-24x5 cm boyutlarındaki tuğlalardan inşa edilmiştir.

---

[291] 1910 yılındaki onarımda yapının çevresinde ve üst örtüsündeki topraklar kaldırılmıştır. Ortadaki kubbe yenilenmiş ve dış cephenin sıvası sıyrılmıştır (Veronika L. Voronina, K. S. Kryukov, **a.g.m.**, s. 68.). 1964 yılındaki onarımda kubbe kasnak dahil olmak üzere yenilenmiş ve kasnağın taçkapı haricindeki yüzeylerine birer adet pencere yerleştirilmiştir (Veronika L. Voronina, K. S. Kryukov, **a.g.m.**, s. 61.). 1966 yılında yapı genel bir onarım görmüştür. Ana kubbe ve geçiş unsurları yeniden inşa edilmiştir. Diğer kubbelerin üzerindeki sıvalar kaldırılmış; dış cephelerde sıvalar sıyrılmıştır (Veronika L. Voronina, K. S. Kryukov, **a.g.m.**, s. 67.).

[292] Taçkapı giriş açıklının çerçevesindeki kûfî yazı kuşağı ve yüzeysel taçkapı mihrabiyelerinin alınlığındaki satrançlı kûfî yazılar okunanamamıştır.

[293] L. S. Bretanitsky'nin okuduğu bu tarih (L. S. Bretanitsky, "Ob Odnom Maloizvestnom Pamyatnike Tadjikskogo Zodçestva", s. 338.), Ragit Muhammed tarafından da okunmuştur.

[294] Bu kitabenin transkripsiyonu ve Türkçe çevirisi Yrd. Doç. Dr. Refet Yalçın Balata tarafından yapılmıştır.

Türbenin, duvarlarından yüksek ve dışa taşıntılı taçkapısı kuzeybatı cepheyi ortalamaktadır (Ç.: 60). Bunun iki yanına birer mazgal ve dikine dikdörtgen pencereler açılmıştır. Her iki yanda da duvarlar, üstte dışa hafif taşıntılı dekoratif saçaklarla ve bu saçakların hemen altındaki bir sıra daha kirpi saçakla sonlanmaktadır. Kuzeydoğu cephede, aynı sıra üzerine oturmayan farklı boyutlarda üç adet pencere yer almaktadır. Bu cephe, zeminin eğimli olmasından dolayı kuzeybatıya doğru alçalmaktadır. Cephenin üst kısmında, güneybatı cephede görülen saçak dizisi tekrar etmektedir. Güneydoğu cephenin üst orta seviyesinde, yan yana iki adet mazgal pencere düzeni ve bunların üst seviyesinde yine saçak uygulaması görülmektedir. Bu cephenin kuzeydoğu tarafı bir miktar yükseltilmiştir, güneybatı tarafı ise alçaktır. Mevcut durumuyla bu alanın, yamaçtan gelen suyun yapının altına akmaması için yapılmış olması mümkündür. güneybatı cephe ortasında sadece bir adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Burada diğer cephelerde görülen saçak formu devam ederken, bunun yaklaşık 1 metre paralelinde kirpi saçak formunda dekoratif bir şerit bulunmaktadır (R.: 335-338).

Üç bölümden meydana gelen yapının merkezindeki ziyarethane, kare planlı olup üzeri tromp geçişli kubbeyle örtülüdür (Ç.: 61). Dört yönde derin kemerlerle genişleyen ziyarethanenin köşelerindeki boşluklar “L” şeklinde hacimlerle doldurulmuştur. Taçkapının gerisindeki derin sivri kemerin dip duvarındaki yapının giriş açıklığından merkezdeki ziyarethaneye geçilmektedir. Buranın hemen karşısındaki derin sivri kemerli hacmin üzeri düzdür. Burada, zeminden 30-40 cm yüksekliğe sahip bir seki üzerinde sanduka yer almaktadır. Hemen altında cenazeliğe ulaşımı sağlayan bir açıklık mevcuttur. Kıble duvarı yönündeki sivri kemerin gerisinde, zeminden 10-15 cm yükseklikteki enine dikdörtgen planlı hacmin dip duvarının ortasına mihrap yerleştirilmiştir. Bunun üzeri her iki yanda geniş kemerlerle desteklenmiş sekizgen kasnak üzerine, yine sekiz kenarlı konik bir örtüyle kapatılmıştır. Buradaki geniş kemerin sağında üç basamaklı minber bulunmaktadır. Ziyarethanenin kuzeydoğu yönündeki, çift kemerli açıklığın altında iki adet çini kaplı sanduka vardır. Mevcut kemerler ziyarethanenin kuzeydoğusundaki bölüme açılmaktadır (R.: 339-348). Ziyarethanenin her bir köşesindeki sivri kemerli açıklıklardan üzerleri tonoz

örtülü “L” şeklindeki birimlere geçilmektedir. Kuzeydeki merdivenle çıkılan “L” şeklindeki birim diğerlerinden farklı olup çilehane amacıyla yapılmıştır (Ç.: 62). Çilehane kare planlı ve üzeri tonozla örtülüdür. Giriş açıklığının hemen sağındaki duvarda bir ocak ve bunun üzerinde bir niş mevcuttur. Güneybatı duvarının orta alt aksında mihrap ve bunun iki yanında birer adet üç dilimli kemere sahip niş bulunmaktadır. Güneydoğu duvarında herhangi bir uygulama yoktur. Kuzeydoğu duvarda bir mazgal pencere yer almaktadır. İç mekanı daha çok aydınlatmak amacıyla açılmış mazgal pencerenin altı küçük basamaklar şeklinde aşağıya doğru bir miktar inmektedir. Çilehanenin hemen altında sivri kemerli açıklıktan geçilen küçük bir hücre daha bulunmaktadır. Ziyarethanenin, doğu köşesindeki hacim, depo olarak kullanılmaktadır. Batı ve güney köşelerdeki hacimlerin mihraba bakan duvarları açıktır. Bunlar zeminden yüksek tutulmuştur. İçlerinde birer adet sanduka olup ahşap parmaklıkla mihrabın bulunduğu bölümden ayrılmaktadır. Güney köşedeki hacmin güneybatı duvarında, gurhanenin ön mekanına açılan girişi bulunmaktadır (R.: 349-355).

Türbenin kuzeydoğusundaki bölüme, ziyarethanenin bu yöne açılan çift kemerli açıklığından geçilmektedir. Kare planlı ve üzeri pandantif geçişli bir kubbeyle örtülü orta hacim, geniş kemerlerle iki yanda enine dikdörtgen planlı ve üzerleri Belhî tonozlarla örtülü mekanlara bağlanmaktadır (R.: 356- 358).

Türbenin güneybatısında, iki hacimden oluşan gurhanenin önündeki kare planlı mekanın üstü içi mukarnas benzeri bir uygulamayla dekore edilmiş pandantif geçişli bir kubbeyle örtülüdür. Kuzeydoğu duvarının orta aksında düz atkılı giriş açıklığı, bunun simetriğindeki kemerin içinde sivri kemerli bir mihrap, güneydoğu duvarında ise bir niş mevcuttur. Bu mekanın kuzeybatısındaki sivri kemerli açıklık ile sandukanın bulunduğu mekana geçilmektedir. Kuzeybatı ve güneybatı duvarlardaki pencerelerle aydınlanan dikine dikdörtgen planlı bu hacmin üzeri, iki yanda derin kemerlerle taşınan pandantif geçişli bir kubbeyle örtülüdür. Sanduka, bulunduğu bölümle hemen hemen aynı uzunluktadır (R.: 359-362).

Süsleme:

Yapının özgün süslemelerinin büyük bir bölümü korunmuştur. Mevcut süslemeler taçkapı, ziyarethanenin mihrabı ve üst örtü geçiş elemanlarında görülmektedir.

Taçkapı, yoğun bir çini süslemeye sahiptir (Ç.: 63). Ancak taçkapı çerçevesinin alınlığındaki süslemelerin bir kısmının döküldüğü görülmektedir. Günümüzdeki izlerinden çerçevenin, ortada bir yazı kuşağı, bunu kuşatan sekiz kollu yıldızlarla bezenmiş geometrik desenlere sahip bordür ile en dışta mavi çini plakalardan oluşan bir silmeden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Yazı kuşağı, sülüs hattı ve zeminindeki bitkisel süslemeyle dikkat çekmektedir. Burada yazı ve zeminr gizlenmiş stilize bir balık figürüne yer verilmiştir. Çerçevenin içi palmet ve rûmilerden oluşan süsleme kuşağıyla sınırlandırılmıştır (R.: 363, 364).

Taçkapının kuşatma kemeri, dekoratif birer sütunçe ile taşınmaktadır. Kare kaide üzerine, sekizgen görünümlü pabuç, silindir bir gövde ve başlıkla sonlanan sütunçelerin her bir bölümü inci frizleriyle sınırlandırılmış ayrı süsleme kuşaklarına sahiptir. Kaidenin yüzeyleri rûmilerden oluşan bir zemin üzerine yapılmış birer büyük palmetle süslenmiştir. Pabuçların her bir yüzeyinde dikdörtgen çerçeve içine alınmış palmet ve rûmilerden meydana gelen grift kompozisyonlar bulunmaktadır. Gövdeler beş ayrı süsleme kuşağına sahiptir. Alttan yukarıya doğru, ilk kuşak yüksek kabartmaya sahip; altta yarım, bunun üstünde tam küreler, birbirlerine geometrik şekilde bağlandığı bir forma sahiptir. Buradaki küreler zeminden bağımsız oldukları hissi uyandırmaktadır. İkinci şeritte kenger yaprağı şeklinde stilize edilmiş bitki deseni bulunmaktadır. Bunun üzerinde çark-ı feleklerden meydana gelen, sık bir şekilde iç içe geçmiş geometrik bir kompozisyon mevcuttur. En geniş şeritte, içi palmetlerle doldurulmuş girift bitkisel süsleme görülmektedir. Sütunçe gövdesindeki süsleme şeritleri rûmi ve palmetlerden meydana getirilen zemin üzerine, örgülü kûfi taklidi bir bezemeyle son bulmaktadır. Başlıklar, içi rûmilerden oluşan girift bitki desenli bir rozet ve onu dışa doğru açılarak yükselten taç kısmıyla sonlanmaktadır (R.: 365, 366 a, b, c, d).

Taçkapı alınlığının köşelikleri, üç farklı üsluba sahip kare çini plakalarla doldurulmuştur. Mavi çini plakalar geometrik desenli çinilerin arasındaki boşluklara yerleştirilerek kompozisyonun belirginleşmesini sağlamaktadır. Diğer iki plakadaki süslemeler, çok kollu yıldız uygulamalarından örneklerdir. Bunlar ise yıldız-haç ve sekiz kollu yıldızdan oluşan kompozisyonlara sahiptir. Geometrik şekillerin konturları beyaz renkte verilmiştir. Zemin mavidir. Bazı yerlerde koyu mavi renk kullanılmıştır. Köşelikler yine sırlı tuğlalarla yapılmış ince silmeyle sınırlandırılmıştır (R.: 367).

Taçkapı alınlığında çini bir kitabe şeridinin izi bulunmaktadır. Bu kitabe parçası koyu mavi bitkisel zemin üzerine açık mavi yazı şeridi ile doldurulmuştur. Altındaki enine uzanan süsleme şeridinin ise daha önce tüm kitabeyi çevrelediği anlaşılmaktadır (R.: 368).

Taçkapı kemerinin yan kanatlarının içinde karşılıklı birer adet yüzeysel, dekoratif mihrabiye mevcuttur. Bu mihrabiyeler en dıştan mavi sırlı tuğlalarla, içte zemini palmet ve rûmilerle hareketlendirilmiş yıldız-haç komposizyonuna sahip geniş bordür ile sınırlandırılmıştır. Sekiz kollu yıldızların göbeklerinde dairevi mavi çiniler yer almaktadır. Mihrabiyelerde kavsara ve nişlerin derinliği olmayıp yüzeyseldir. Sivri kemerleri ve bunların oturduğu sütunçeler, taçkapı kemerinin benzeridir. Nişler kırık çizgilerden oluşturulmuş süslemelerle, kemer aynalıkları ise rûmilerden oluşan girift bitkisel kıvrım dallarıyla doldurulmuştur. Aynalığın iki yanındaki orta noktalarda kabara izleri görülmektedir. Kuzeydeki mihrabiyenin sağ kemer aynalığındaki mavi sırlı kabara, günümüze sağlam ulaşabilmiştir. Mihrabiyelerin ayetliklerinde mavi çinili geometrik kûfi yazı şeridi yer almaktadır. Alt çerçevelerde ise kırık çizgilerin kesişmesiyle ortada on altı kollu yıldız ve bunun iki yanındaki altı kollu yıldızlardan oluşan geometrik bir kompozisyon vardır (R.: 369, 370).

Taçkapının düz lentolu giriş açıklığını geniş, çiçekli kûfi yazı kuşağı çevrelemektedir. Çerçevenin üstünde örgülü kûfi yazı taklidi bir süsleme yer almaktadır. Giriş açıklığını geometrik ve damla desenli süslemelerle bezenmiş

çift kanatlı bir kapı örtmektedir. Kapının alınlığına çark-ı felek yerleştirilmiştir (R.: 371).

Taçkapı kemeri karnı boyunca, yan yana iki düz mavi sırlı tuğlalardan oluşan şeritler görülmektedir. Bunların içindeki boş kısımların özgün halinde yine süsleme unsurlarının olması mümkündür (R.: 372).

İç mekandaki süslemeler ziyarethane mihrabında, sandukalarda ve mimari elemanlarda toplanmıştır. Mihrap, süslemeleriyle taçkapı kadar dikkat çekici bir niteliğe sahiptir (Ç.: 64). Mihrabın en dış bordüründeki rûmilerden oluşan bitkisel örgü şeridi ardından, çok kollu yıldızlardan meydana gelen bir geometrik süsleme şeridi gelmektedir. Kuşatma kemeri iki yandaki dekoratif sütunçelere oturmaktadır. Mihrap nişi ve kemerin içi, yüzeysel geometrik süslemelerle bezenmiştir. Burada kırmızı, mavi ve sarı renklerde kalemişi bezemeler görülmektedir. Mihrabın alınlığında, bitkisel süslemeyle bezenmiş zemin üzerine sülüs harflerle Kelime-i Tevhid yazılmıştır. Bu kitabenin iki yanındaki şebekelerin içi rûmilerden meydana gelen bir süsleme ile doldurulmuştur. Mihrap çerçevesinin en üstünde, bitkisel desenli zemin üzerine çiçekli ve örgülü kûfi yazı üslubunda Cin suresinin 18. ayetinin yazılı olduğu bir kitabe[295] yer almaktadır (R.: 373).

Sandukalar, yapının süslemelerini zenginleştirmektedir (Ç.: 65, 66). Beş sandukadan üçünde süslemeye yer verilmiştir. Bunlar, ziyarethanenin batısındaki hacimde ve kuzeydoğudaki mekana geçişi sağlayan çift kemerin altında yer almaktadır. Bunlar, mavi ve yeşil çini plakalarla kaplı olup bitkisel zemin üzerine Arap harfleriyle sülüs hattında yazılmış kitabelere sahiptir. Ziyarethanenin güneyindeki sanduka mermer malzemeden olup üzeri sarı renklerle yer yer boyanmıştır (R.: 374).

Yapıda mimari dekoratif uygulamalar iç mekanın sade görünümünü ortadan kaldırmaktadır. Tromp geçişlerinin alt seviyesine yakın noktalarda çerçeve içine alınmış dekoratif mihrabiyeler bulunmaktadır. Diğer mimari dekoratif unsur ise ziyarethaneden batıdaki gurhaneye geçişi sağlayan giriş

[295] Kitabe, Ragit Muhammed tarafından okunmuştur.

açıklığının alınlığındaki testere dişi şeklindeki kornişte görülmektedir. Gurhanenin ön mekanının pandantiflerinin içindeki mukarnas benzeri uygulamalar yine dikkat çekici unsurlardandır (R.: 375) .

Çizim 59: Muhammed Başara Türbesi, planı

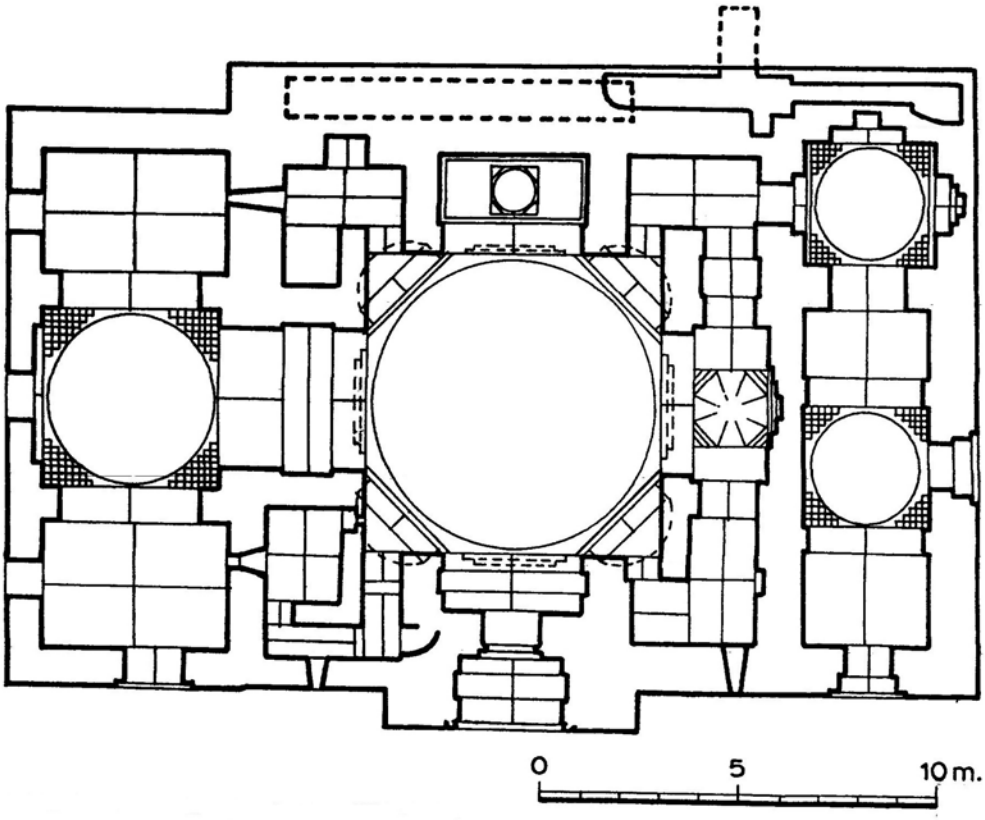

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, "The Mousoleum of Muhammad Bosharo", **Muqarnas**, Vol. 7, BRILL, Cambridge, Massachusett, 1990.

Çizim 60: Muhammed Başara Türbesi, kuzeybatı cephenin çizimi

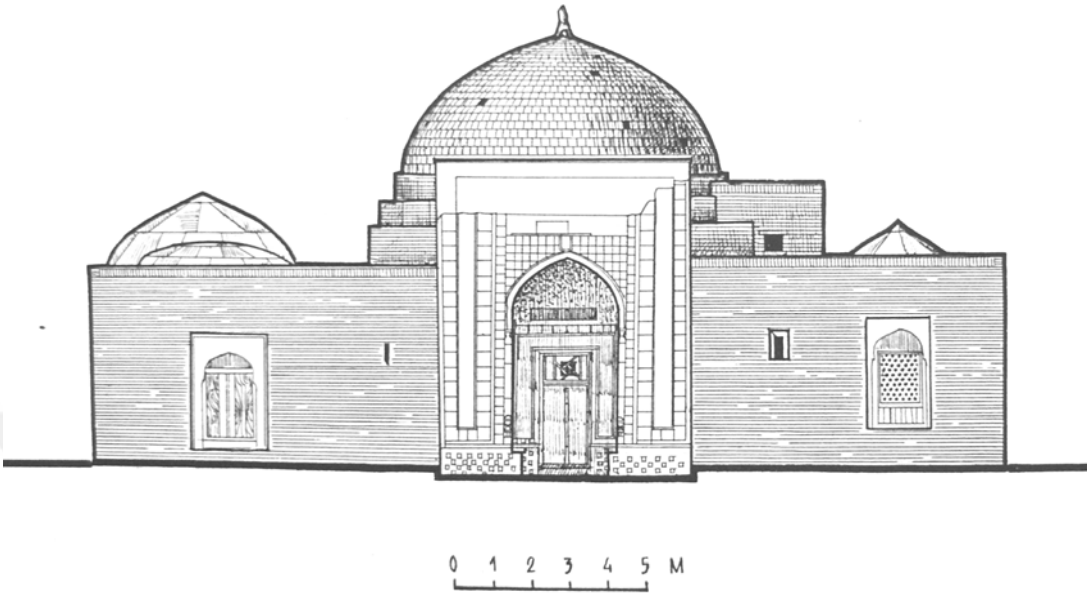

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyet Kültür Bakanlığı Arşivi

Çizim 61: Muhammed Başara Türbesi, kesit planı

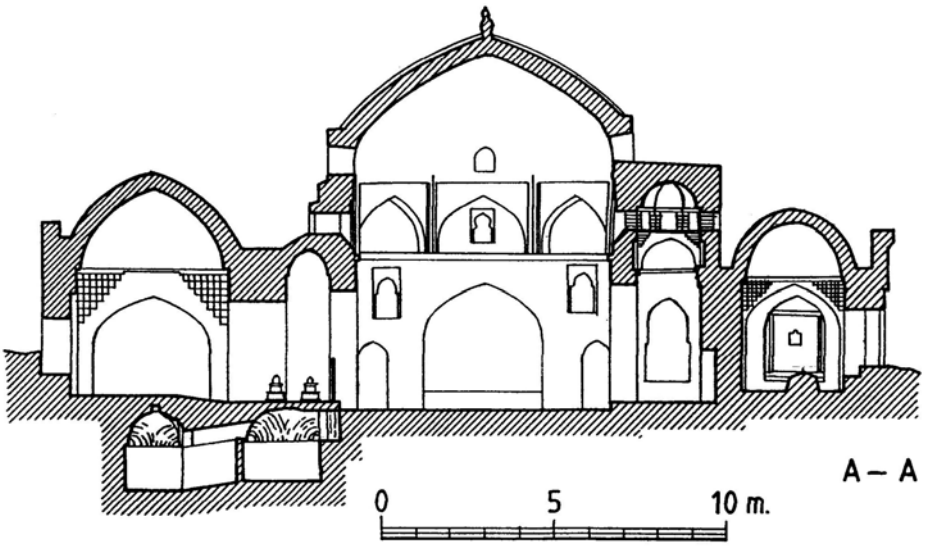

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, "The Mousoleum of Muhammad Bosharo", Muqarnas, Vol. 7, BRILL, Cambridge, Massachusett, 1990.

Çizim 62: Muhammed Başara Türbesi, kesit planı

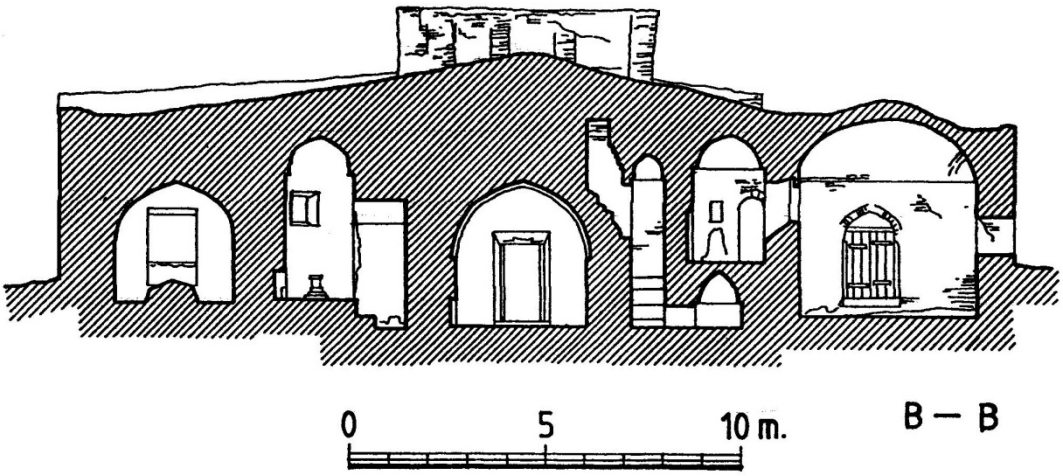

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, "The Mousoleum of Muhammad Bosharo", **Muqarnas**, Vol. 7, BRILL, Cambridge, Massachusett, 1990.

Çizim 63: Muhammed Başara Türbesi, taçkapı çizimi

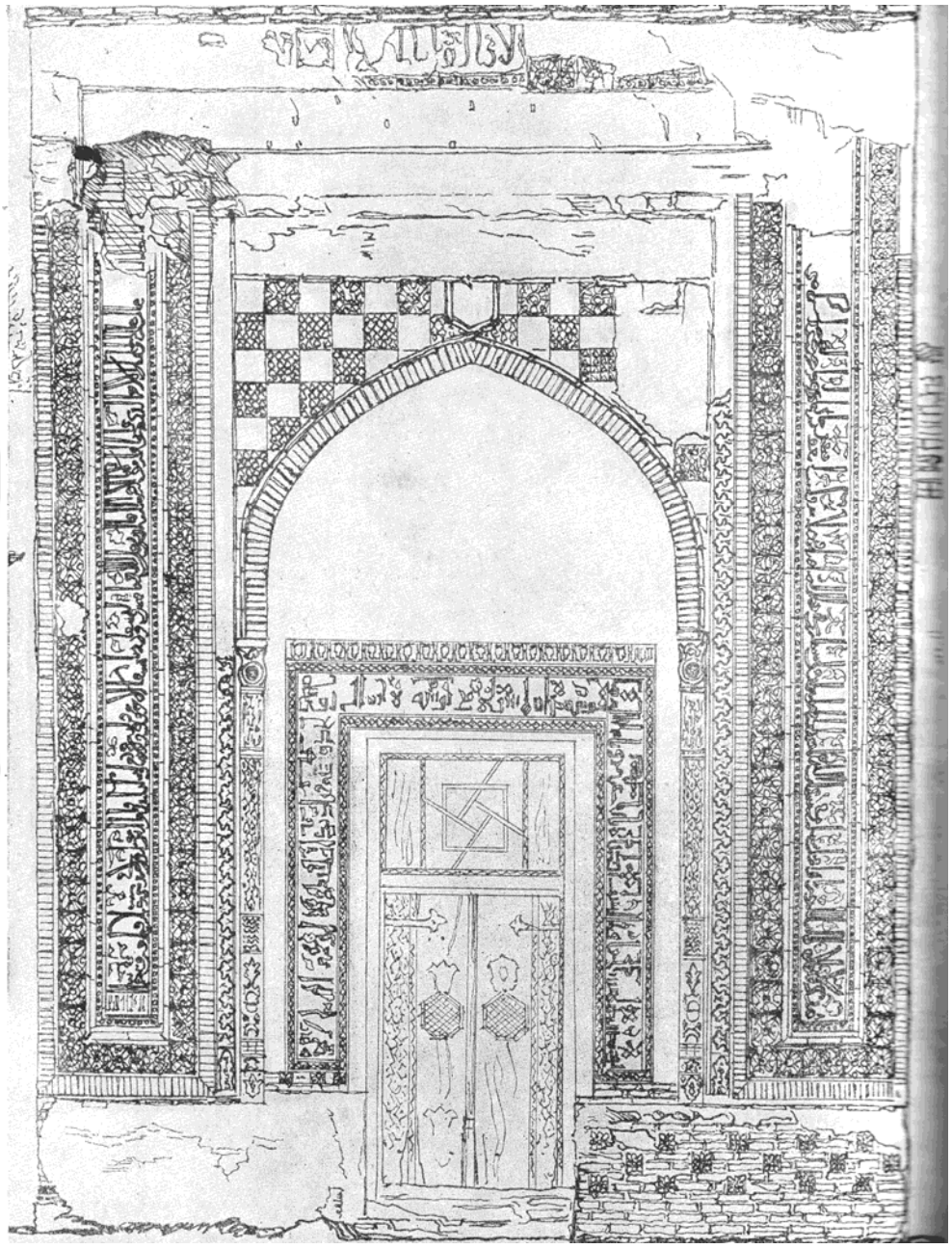

Kaynakça: L. S. Bretanitsky, "Ob Odnom Maloizvestnom Pamyatnike Tadjikskogo Zodçestva", **MİA SSSR**, No. 66

Çizim 64: Muhammed Başara Türbesi, mihrabın kesidi ve cephesinin çizimleri

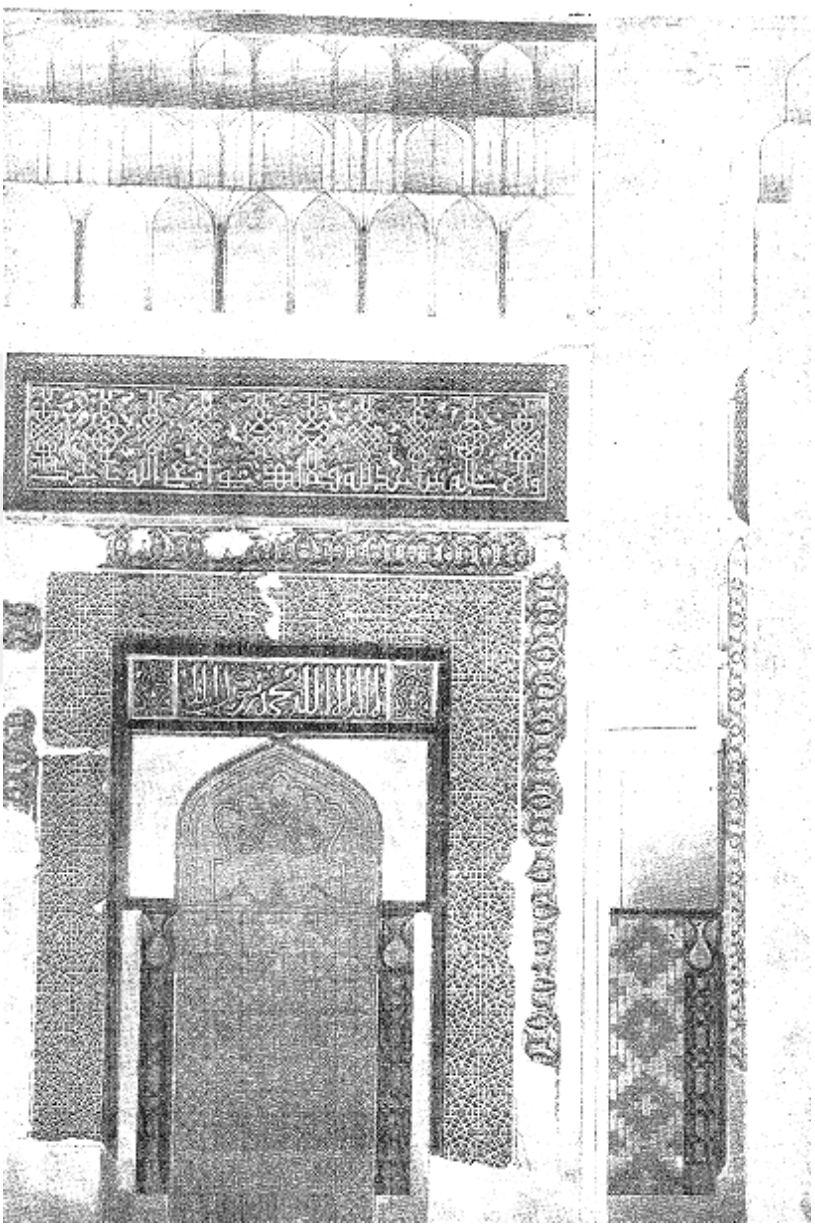

Kaynakça: Veronika L. Voronina, K. S. Kryukov, "Mavzoley Muhammeda Boşaro", **Sbornik Drevnosti Srednevekove Naradov Srednei Azii,** Moskva.

Çizim 65: Muhammed Başara Türbesi, çift kemer altındaki sandukalar

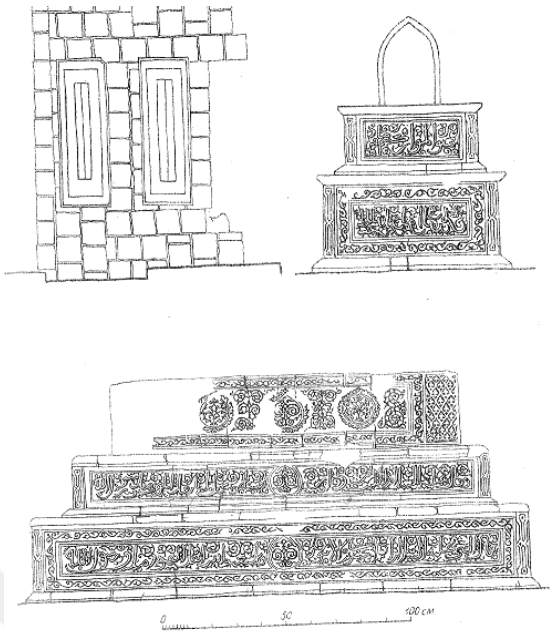

Çizim 66: Muhammed Başara Türbesi, mihrabın kuzeyindeki hücrede yer alan sanduka

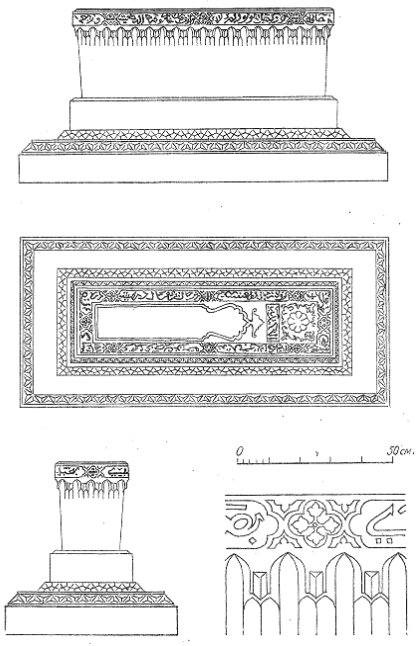

Kaynakça (Ç. 65, 66): Veronika L. Voronina, K. S. Kryukov, "Mavzoley Muhammeda Boşaro", **Sbornik Drevnosti Srednevekove Naradov Srednei Azii**, Moskva.

Resim 335: Muhammed Başara Türbesi, kuzeybatı cephe

Resim 336: Muhammed Başara Türbesi, kuzeydoğu cephe

Resim 337: Muhammed Başara Türbesi, güneydoğu cephe

Resim 338: Muhammed Başara Türbesi, güneybatı cephe

Resim 339: Muhammed Başara Türbesi, üst örtü geçiş unsurları

Resim 340: Muhammed Başara Türbesi, ziyarethanenin kuzeybatı duvarı

Resim 341: Muhammed Başara Türbesi, ziyarethanenin güneydoğu duvarı

Resim 342: Muhammed Başara Türbesi, ziyarethanenin güneydoğu hacminin üst örtüsü

Resim 343: Muhammed Başara Türbesi, ziyarethanenin güneydoğu hacminin altındaki cenazelik girişi

Resim 344: Muhammed Başara Türbesi, ziyarethanenin güneybatı duvarı

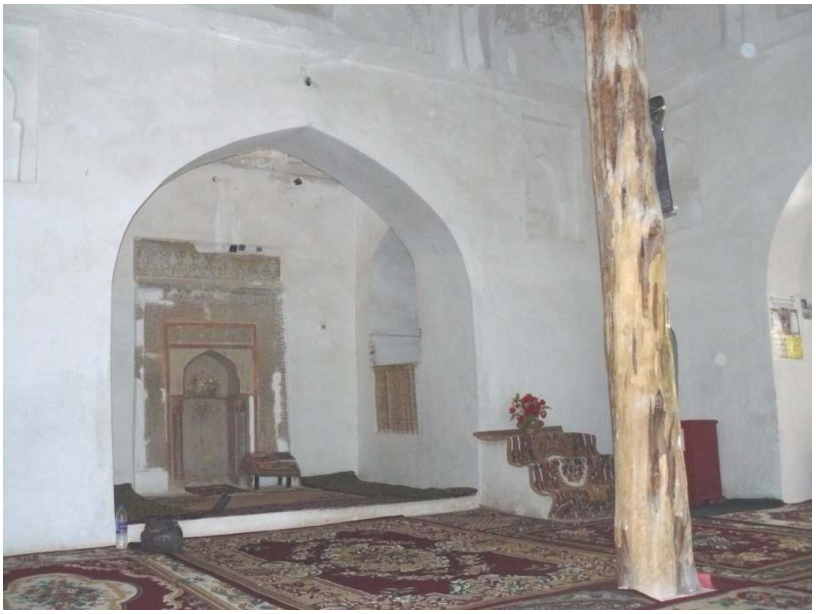

Resim 345: Muhammed Başara Türbesi, ziyarethanenin güneybatı hacminin üst örtüsü

Resim 346: Muhammed Başara Türbesi, ziyarethanenin kuzeydoğu duvarı

Resim 347: Muhammed Başara Türbesi, ziyarethaneden kuzeydoğudaki mekana geçişi sağlayan çift kemerli açıklık

Resim 348: Muhammed Başara Türbesi, çilehane giriş açıklığı

Resim 349: Muhammed Başara Türbesi, çilehanenin kuzeybatı duvarındaki ocak

Resim 350: Muhammed Başara Türbesi, çilehanenin mihrabı

Resim 351: Muhammed Başara Türbesi, çilehanenin mazgal penceresi

Resim 352: Muhammed Başara Türbesi, çilehanenin altındaki hücrenin giriş açıklığı

Resim 353: Muhammed Başara Türbesi, mihrabın kuzeybatısındaki hacimde yer alan sanduka

Resim 354: Muhammed Başara Türbesi, mihrabın güneydoğusundaki hacim

Resim 355: Muhammed Başara Türbesi, gurhanenin ön mekanına açılan giriş

Resim 356: Muhammed Başara Türbesi, kuzeydoğu bölümün orta ve kuzeybatı hacimleri

Resim 357: Muhammed Başara Türbesi, doğu bölümün orta ve güneydoğu hacimleri

Resim 358: Muhammed Başara Türbesi, doğu bölümün orta hacmin pandantifi

Resim 359: Muhammed Başara Türbesi, gurhanenin ön mekanın kuzeydoğu duvarı

Resim 360: Muhammed Başara Türbesi, gurhanenin ön mekanın mihrabı

Resim 361:. Muhammed Başara Türbesi, gurhanenin ön mekanının güneydoğu duvarı

Resim 362: Muhammed Başara Türbesi, gurhanedeki sandukanın yer aldığı birimi

Resim 363: Muhammed Başara Türbesi, taçkapı

Resim 364: Muhammed Başara Türbesi, taçkapı yazı şeridinin zeminindeki stilize balık figürleri

Resim 365: Muhammed Başara Türbesi, taçkapının sağındaki sütunç

Resim 366: Muhammed Başara Türbesi, taçkapının sağındaki sütunçenin detayları. a başlık detayı; b, c içi birbirine geçen çark-ı feleklerle doldurulmuş geometrik kuşak; d alt kuşak.

a

b

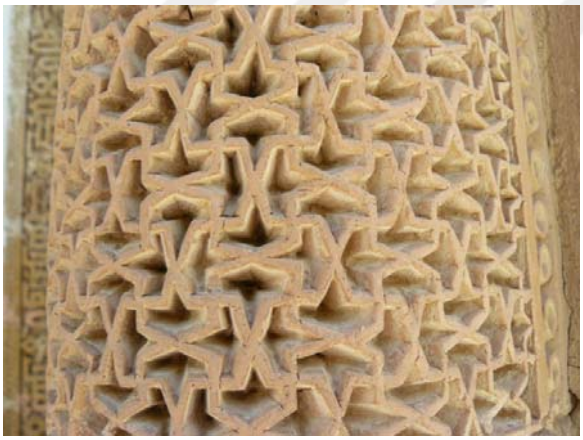
c

d

Resim 367: Muhammed Başara Türbesi, taçkapı çerçevesinin sol köşeliği

Resim 368: Muhammed Başara Türbesi, taçkapı alınlığının içindeki çini yazı şeridi parçası

Resim 369: Muhammed Başara Türbesi, taçkapının kuzeydoğu kanadındaki mihrabiye

Resim 370: Muhammed Başara Türbesi, taçkapının güneybatı kanadındaki mihrabiye

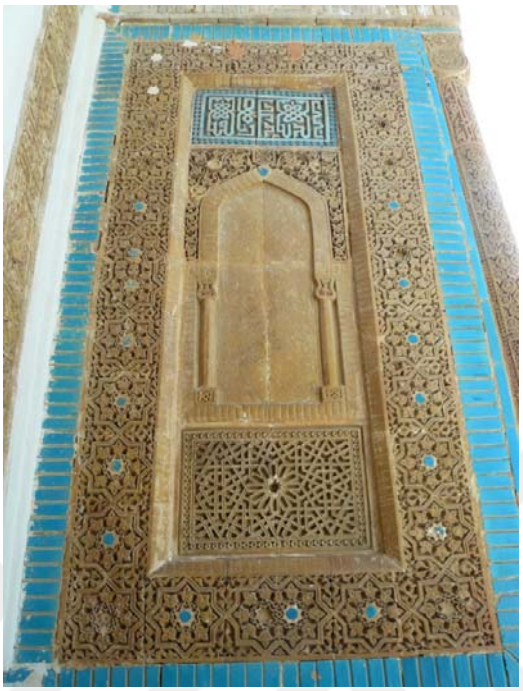

Resim 371: Muhammed Başara Türbesi, taçkapının giriş açıklığı

Resim 372: Muhammed Başara Türbesi, taçkapı kemerinin içi

Resim 373: Muhammed Başara Türbesi, mihrap

Resim 374: Muhammed Başara Türbesi, doğu bölümün geçiş aralığındaki sandukalar

Resim 375: Muhammed Başara Türbesi, gurhanenin ön mekanının giriş duvarı üstündeki süsleme

Katalog no: 3.3.26.

Resim: 376-379

Çizim: 67

Yapının adı: Hazreti Burk[296] Türbesi

Bulunduğu yer: Vakia Vadisi'nde, Tavildara şehrinin 50 km doğusundadır.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen yapı, XV. yüzyılı sonu ile XVI. yüzyılın başlarına tarihlendirilmekteydi[297]. 1992 yılından sonra yapılan onarımda türbe, özgün hali dikkate alınmadan yeniden inşa edilmiştir.

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Türbe, Tavildara kasabasının bulunduğu Vakia Vadisi'nde, 2700 m rakımdaki Langer köyünün yaklaşık 50 kilometre doğusunda, Hingo Nehri'nin bir kolu olan Ab-ı Mezar'a bakan yamaçta yer almaktadır[298] (R.: 376).

Nehirden olduça yüksek seviyede bir düzlüğe inşa edilmiş yapı, D. A. Nazilov'un verdiği çizimlere göre özgününde, daire planlı bir gurhane ve bunun batısında iki yanda minarelerle desteklenmiş taçkapıya sahip bir giriş eyvanı ve bu eyvanın güneyine yerleştirilmiş bir çilehaneden[299] meydana gelmekteydi. Araştırmacı, 24x24x5 ve 25x25x5 boyutlarındaki tuğla malzemeden inşa edilmiş

[296] D. A. Nazilov'un yerel halktan edindiği bir rivayete göre, Hazreti Burk dokuma yapan bir evliyaydı ve hayatının son dönemlerini burada geçirmişti (D. A. Nazilov, "K Voprusu Rekonstruktsii Mazara Hazreti Burha v Vahioi Bolo", **AH Tadj.SSR**. VİF, No 4 (28), 1992, s. 58.).

[297] D. A. Nazilov, **a.g.m.**, s. 61.

[298] Tacikistan'ın önemli ziyaret yerlerinden olan türbenin bulunduğu yerde 1932 yılına kadar bir köyün olduğu bilinmektedir (D. A. Nazilov, **a.g.m.**, s. 58). Günümüzde sadece türbenin müştemilatlarını oluşturan basit yapıların dışında herhangi bir köy dokusu yoktur. Nazilov'un makalesinde bahsettiği birkaç harabe konut dahi günümüze ulaşmamıştır.

[299] Araştırmacı, çilehanenin XIX. yüzyılın ikinci yarısında eklendiğini söylemektedir (D. A. Nazilov, **a.g.m.**, s. 60).

türbenin kubbesinin 1985 yılında yıkıldığını belirtirken[300] mevcut izlerden faydalanarak yapının planını çizmiştir (Ç.: 67).

Restorasyon ile türbenin, günümüz Tacikistan konut yapılarında sıklıkla kullanılan açık renkli kerpiç malzemeden inşa edildiği görülmektedir. Gurhane, sekizgen planlı ve üzeri kubbeyle örtülüdür. Batısına çifte minareli bir taçkapıya sahip üzeri kubbeyle örtülü giriş eyvanı eklenmiştir. Bunun hemen güneyinde kare planlı, üzeri basit bir kubbeyle örtülü bir hücre bulunmaktadır. Giriş eyvanın dip duvarına yerleştirilmiş sivri kemerli açıklıktan gurhaneye girilmektedir (R.: 377-379).

Süsleme:

D. A. Nazilov, özgün yapının duvarlarında herhangi bir süsleme olmadığını belirtirken; mihrap nişinin iki yanındaki ahşap sütunlarda ve giriş açıklığını örten ahşap kapı kanadında bir takım süslemelerin olduğundan bahsetmektedir[301]. Ancak bu ahşap unsurlar günümüze ulaşmamıştır.

[300] D. A. Nazilov, **a.g.m.**, s. 60.
[301] D. A. Nazilov, **a.g.m.**, s. 60.

Çizim 67: Hazreti Burh Türbesi, 1992 yılında D. A. Nazilov tarafından çizilmiş planı

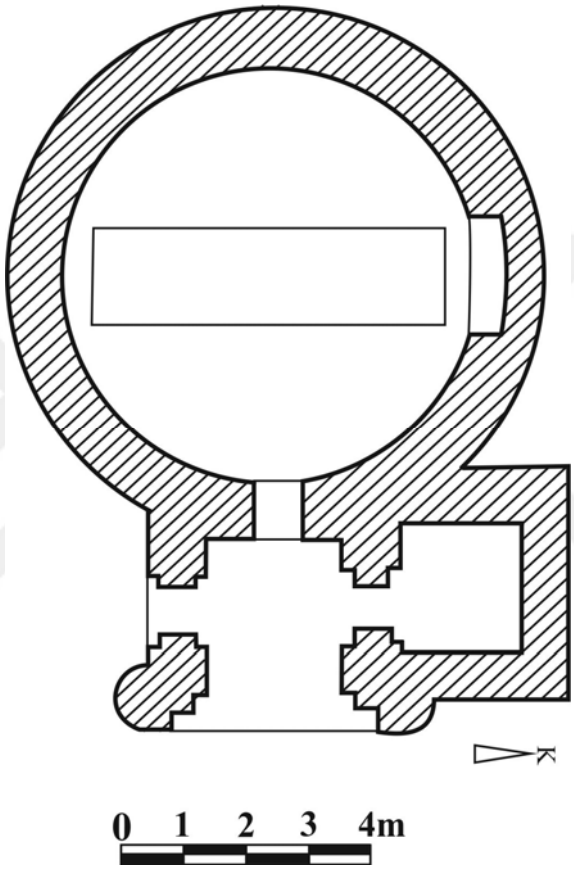

Kaynakça: D. A. Nazilov, "K Voprusu Rekonstruktsii Mazara Hazreti Burha v Vahioi Bolo", AH Tadj.SSR. VİF, No 4 (28), 1992.

Resim 376: Hazreti Burh Türbesi, güneybatı yönden genel görünüş

Resim 377: Hazreti Burh Türbesi, batı cephe

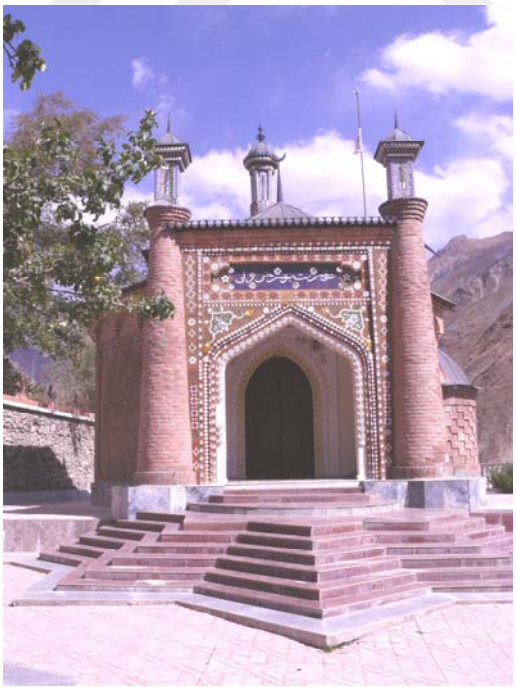

Resim 378: Hazreti Burh Türbesi, güney cephe

Resim 379: Hazreti Burh Türbesi, gurhane mekanındaki sanduka

Katalog no: 3.3.27.

Resim: 380-393

Çizim: 68

Yapının adı: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi

Bulunduğu yer: Feyzabad şehrinde, Hoca Hatemi Mezarlığı'ndadır.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen yapının, XVII. yüzyıla ait olduğu kabul edilmektedir[302]. Yapı 1998 yılında onarım görmüştür[303]. Türbenin içten sıvalı ve badanalı olması; dış çephelerin de tamamen yenilenmesi nedeniyle inşa tarihi konusunda bir fikir vermek güçtür.

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Türbe Feyzabad şehrinin güneyindeki Taş Kale adı verilen büyük bir höyüğün içindeki mezarlığın güneydoğusunda, kuzey-güney yönde hafif eğimli bir zemin üzerindedir. Dıştan dikdörtgen planlı yapı, içten kare planlı ve üzeri tromplu kubbeyle örtülü ziyarethane[304] ve gurhane bölümlerinden meydana gelmektedir (Ç.: 68, R: 380). Dış cephelerdeki sıvasız ve badanasız duvar örgüsünden, yapının inşasında tuğlanın kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Türbenin, restorasyon öncesine ait bir fotoğrafında taçkapı alınlığının ve üst örtünün harap halde olduğu görülmektedir (R.: 381). Onarım sonrasında bunların ayağa kaldırıldığı ve cephenin yeni tuğlalarla kaplandığı anlaşılmaktadır.

---

[302] Rustam Mukimov, yapının taçkapısından çekilmiş eski bir fotoğrafını yayınlayarak, açıklaması eserin XVII. yüzyıla ait olduğunu yazmıştır (Rustam Mukimov, Saliya Mamadcanova, **Zodçestvo Tadjikistana,** Maorif, Duşanbe, 1990, s. 94). Taçkapısının kütlesel duruşu ve hemen gerisindeki gurhane mekanın derin sivri kemerli duvarları yapının, Müminabad'ta Şahî Homuş Türbesi, Dangara'da Hoca Taceddin Türbesi ve Kulab'ta Mir said Ali Hemedani Türbesi ile benzer özellikleri taşıması, türbenin XV-XVII. yüzyıla ait olduğunu göstermektedir.

[303] M. Yorov, "Sohranyatı Pamyatniki İstorii i Kulturı Tadjikskaga Haroda", **Mirası Niogon**, 1999/4, Şarki Azad, Duşanbe, s. 46. Türbenin restorasyonun detaylı bilgisi verilmemiştir.

[304] Yerel halktan edindiğimiz bilgiye göre, bu mekan mescit olarak kullanılıyordu. Ancak türbe yakınına inşa edilen mescitin ardından burası ziyarethaneye dönüştürüldü.

Mevcut yeni haliyle taçkapı, dikdörtgen bir çerçeveye sahiptir. Çerçevenin her iki köşesi dairevi bir şekilde pahlanmıştır. Ortada, özgün vaziyeti korunmuş derin kemerin dip duvarında sivri kemerli giriş açıklığı yer almaktadır. Doğu ve kuzey cepheler sağırdır. Kuzey cephenin doğusundaki bölümün duvarları daha yüksektir. Güney cephede iki adet giriş açıklığı bulunmaktadır. Doğudaki bölümün kubbesi daha yüksek olup kare bir kasnak üzerine oturmaktadır. Bunun her bir yüzüne birer adet pencere açılmıştır. Kubbelerin sacla kaplandığı görülmektedir (R.: 382-385).

Türbenin gurhane bölümü, kare planlı ve üzeri tromplu kubbeyle örtülüdür. Bu mekanın kuzey ve güney duvarlarında birer adet geniş tutulmuş basık kemer yer almaktadır[305]. Kemerlerden güneydekinin dip duvarına bir giriş açılmış; diğerine küçük bir niş yerleştirilmiştir. Batı duvarının ortasında, taçkapı gerisindeki giriş açıklığı yer almaktadır. Doğu duvarının ortasında bu yöndeki ikinci bölüme açılan sivri kemerli açıklık görülmektedir. Kuzey-güney yönde uzanan sanduka, bulunduğu mekanın ortasında yer almaktadır (R.: 386-389).

Türbenin daha büyük boyutta ve yüksek tutulmuş ziyarethanesi plan bakımından batıdaki mekanı tekrar etmektedir. Zemini gurhaneden 40 cm kadar daha alçaktır. Her bir duvarın ortasına, birer adet dar ve yüksek tutulmuş sivri kemerli nişler yerleştirilmiştir. Batı ve doğudaki nişlerin içine birer adet giriş açılmıştır. Batı duvarının köşesinde, basit bir minber ile kuzey-güney yönde uzanan bir sanduka bulunmaktadır (R.: 390-393).

Süsleme:

Yapıda süsleme unsuru yoktur.

[305] Buradaki kemer formlarının Hisar, Duşanbe, Dangara ve Kulab şehirlerindeki XV-XVII. yüzyıla ait yapılara özgü olduğunu düşünmekteyiz. Doğu ve batıdaki kemerlerin ise restorasyonda veya doğudaki mekanının eklenmesi sırasında bugünkü haline getirilmiş olması mümkündür.

Çizim 68: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, planı (Ç. Hergül)

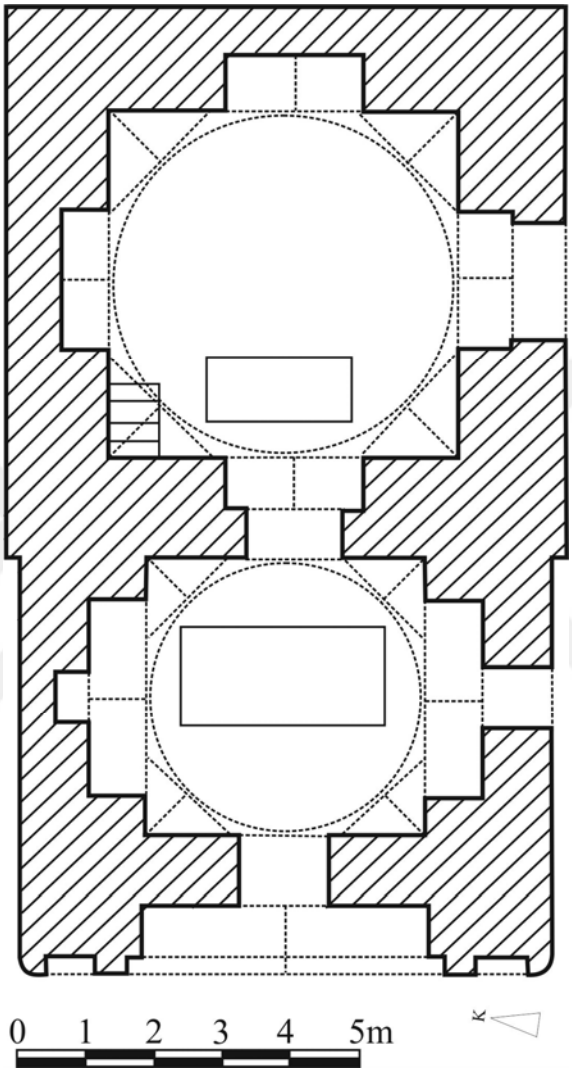

Resim 380: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, genel görünüş

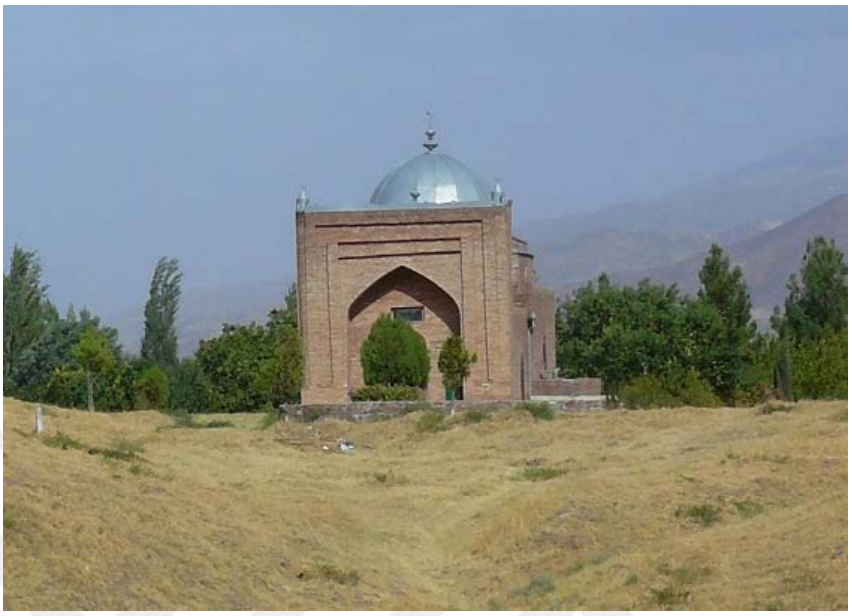

Resim 381: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, restorasyon öncesine ait bir fotoğraf (R. Mukimov'dan

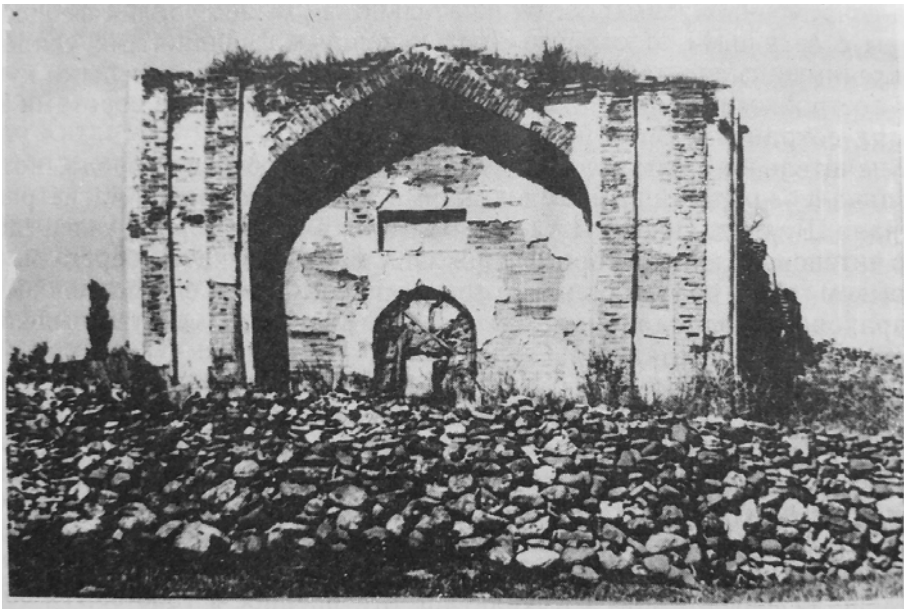

Resim 382: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, batı cephe

Resim 383: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, kuzey cephe

Resim 384: Hoca Hatemi Âzâm, doğu cephe

Resim 385: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, güney cephe

Resim 386: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, gurhanenin kuzey duvarı

Resim 387: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, gurhene kubbesinin tromp geçişleri

Resim 388: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, gurhanenin güney duvarı

Resim 389: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, gurhanenin batı duvarındaki giriş açıklığı

Resim 390: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, doğu bölümünün batı duvarındaki açıklık

Resim 391: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, doğu bölümünün üst örtüye geçiş elemanları

Resim 392: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, doğu bölümünün güney duvarındaki giriş açıklığı

Resim 393: Hoca Hatemi Âzâm Türbesi, doğu bölümdeki sanduka ve minber

Katalog no: 3.3.28.

Resim: 394-405

Çizim: 69-72

Yapının adı: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe

Bulunduğu yer: Tursunzade şehri Kızılyıldız köyündedir.

Tarihçe:

Mimarı ve banisi bilinmeyen türbe, mimari özelliklerinden hareketle XI-XII. yüzyıla tarihlendirilmektedir[306].

Kitabeler:

Yapının taçkapısının günümüze ulaşabilen batı kanadındaki kısımda, Arap harfleriyle kûfi hatlı bir kitabe kuşağı izi bulunmaktadır. Bunun dışında yapının kitabesi bulunmamaktadır.

Yapının incelenmesi:

Duvarları 2,5 m yüksekliğe kadar yıkılmış, harap vaziyetteki türbe, köy mezarlığının girişinin güneydoğu yönünde, 2 numaralı türbenin yanındadır (Ç.: 69; R.: 394).

Yapının günümüze ulaşan duvarlarının, zeminden 30-40 cm'e kadar yatay, bu seviyeden sonra iki yatay bir dikey şekilde, 24,5-26,5x24,5-26,5x4-4,5 boyutlarındaki tuğlalardan örülmek suretiyle inşa edildiği görülmektedir.

Türbenin, güney, doğu ve batı cephelerinde herhangi bir giriş açıklığı izi yoktur. Kuzey yönünde, iki yanda, taçkapı kanatlarının izleri bulunmaktadır. Diğerine göre daha korunmuş olan batı kanadı dışta geometrik kavisli; içte ise köşeli bir plana sahiptir. İçte, köşeye yerleştirilmiş sütunçe izinden taçkapı kemerinin bu unsurlarla teşkilatlandırıldığı anlaşılmaktadır. Bu kanadın iç yüzeyindeki geometrik süsleme ve kuzey yüzündeki kûfi hatlı kitabe kuşağı

[306] Boris A. Litvinsky, "Arkhitekturnıy Kompleks Hodja Nakşran", **TRUDI**, T. XVII, Doniş, Duşanbe, 1953, s. 135-136; Sergey Hmelnitsky, **Mejdu Samanidami i Mongalami Arhitektura Srednei Azii XI- naçala XIII vv.**, Çast I, Gamajun, Berlin, 1996, s. 216.

izinden yapının anıtsal bir taçkapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Doğudaki yan kanadın, sadece kuzey yüzünün alt kesiminde bir miktar çerçeve izi kalmıştır (R.: 395-399).

Yapı, dıştan dikine dikdörtgen, içten ise kare planlıdır. İç mekanın plan şeması göz önüne alındığında türbenin üst örtüsü muhtemelen kubbeliydi.

Süsleme:

Türbenin özgün süslemelerinden sadece taçkapının batı kanadındakiler günümüze gelebilmiştir. Burada örgülü kaval silmelerin çevrelediği geniş kitabe kuşağı izi, rûmiler ve palmet desenleriyle hareketlendirilmiş bitkisel kûfi hatta sahiptir. Kaval silmelerin içi "ε", "ɜ" şeklindeki tuğlalalarla bezenmiştir. diagonal bir kübik kaide üzerine oturan sütunçenin gövdesi kaval silmelerin içinde görülen desenlerle süslenmiştir. Sergey Hmelnitsky'nin içteki yüzeyi gösteren çizimindeki geometrik süslemeler tamamen dökülmüştür. Taçkapıyı destekleyen çeyrek daire şeklindeki köşeliğin yüzeyinde tuğlalarla oluşturulmuş geometrik süsleme izi burada göze çarpmaktadır (Ç.: 70-72; R.: 400-404).

Taçkapı izinin doğu kanadı, batı kanadına göre süsleme unsurlarını neredeyse kaybetmiştir. Sergey Hmelnitsky'nin kuzey cephe çiziminde görülen doğu ayağının çerçeve izi tamamen kaybolmuştur (R.: 405). Mevcut çizime bakıldığında, alt kısmındaki izlerden, burada da batıdaki kanat ile aynı süsleme programının uygulandığı anlaşılmaktadır.

Çizim 69: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, planı

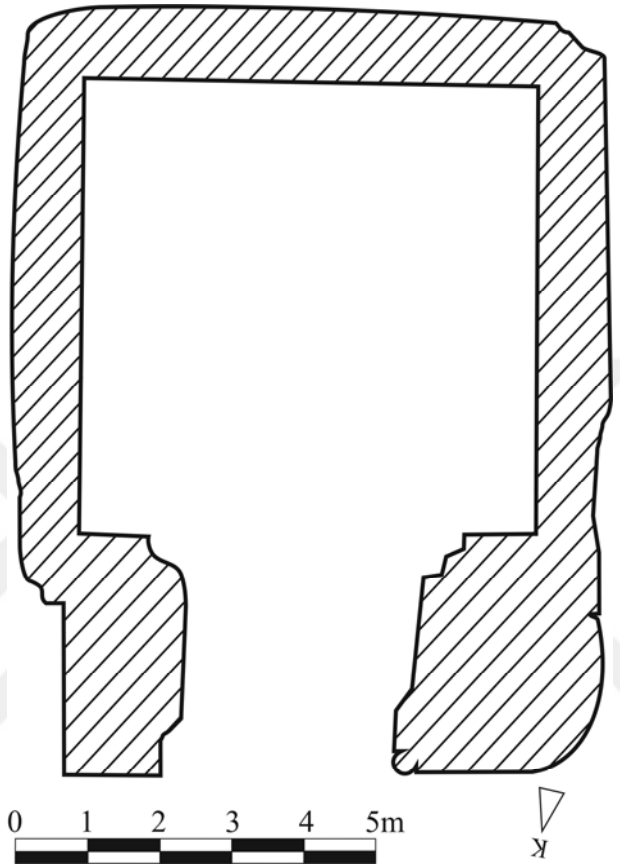

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Çizim 70: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, kesit çizimi

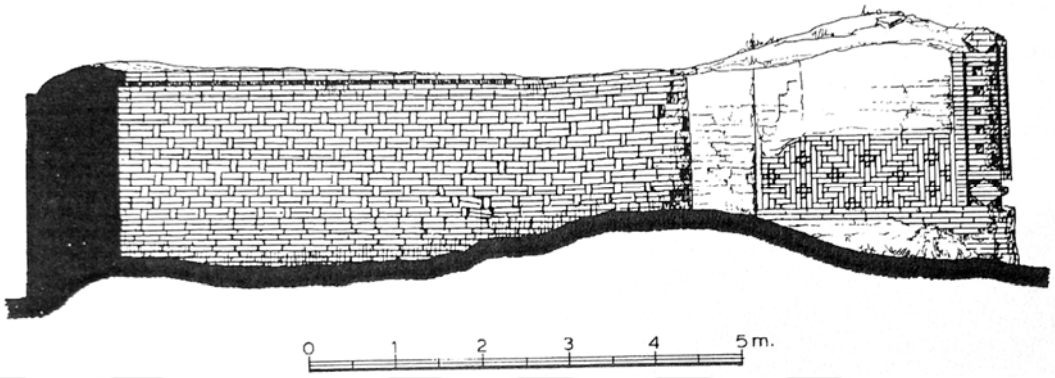

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, **Mejdu Samanidami i Mongalami Arhitektura Srednei Azii XI- naçala XIII vv.**, Çast I, Gamajun, Berlin, 1996.

Çizim 71: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, batı duvarının çizimi

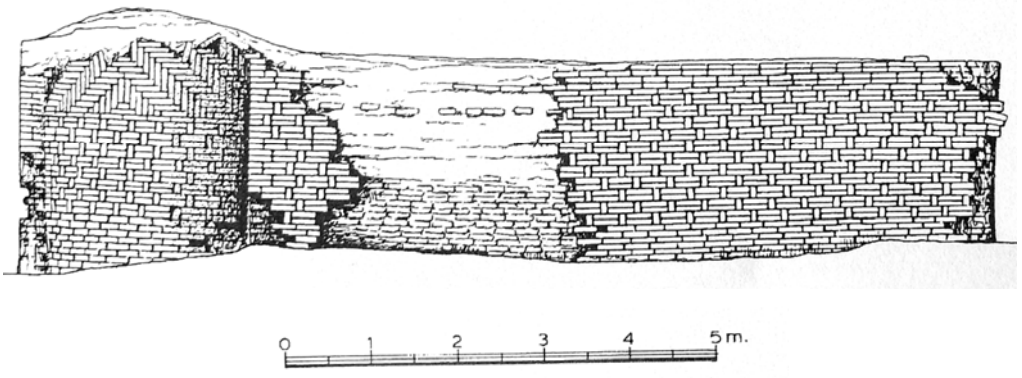

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, **Mejdu Samanidami i Mongalami Arhitektura Srednei Azii XI- naçala XIII vv.**, Çast I, Gamajun, Berlin, 1996.

Çizim 72: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, taçkapı kanatlarının çizimi

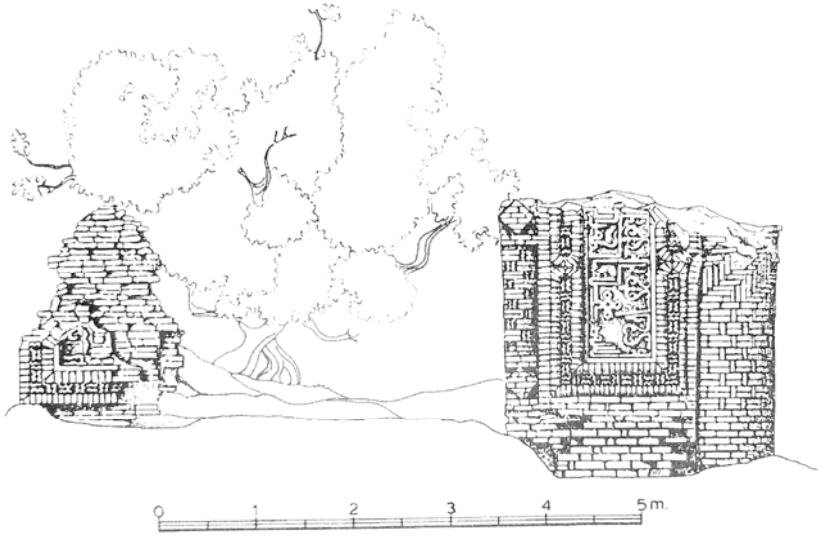

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, **Mejdu Samanidami i Mongalami Arhitektura Srednei Azii XI- naçala XIII vv.**, Çast I, Gamajun, Berlin, 1996.

Resim 394: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, batı duvarı

Resim 395: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, güney duvarı

Resim 396: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, güney ve doğu duvarı

Resim 397: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, genel görünüş

Resim 398: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, kuzey yönden görünüş

Resim 399: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, taçkapının batı kanadı

Resim 400: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, taçkapının batı kanadından detay görünüşü

Resim 401: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, taçkapının batı kanadından detay görünüşü

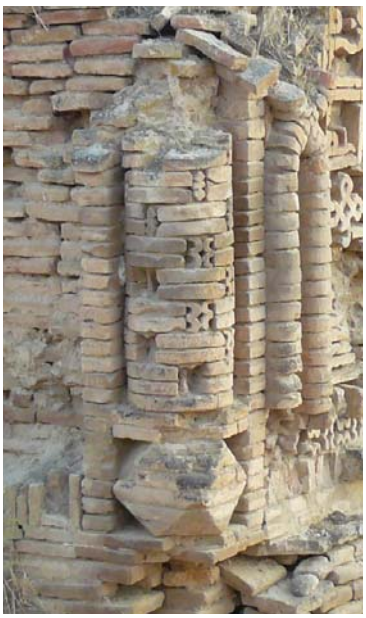

Resim 402: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, taçkapının batı kanadının içindeki dökülen kesimler

Resim 403: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, taçkapının batı kanadının batı tarafındaki süsleme

Resim 404: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, taçkapının batı kanadındaki sütunçe

Resim 405: Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe, taçkapının doğu kanadının günümüze ulaşan süslemesi

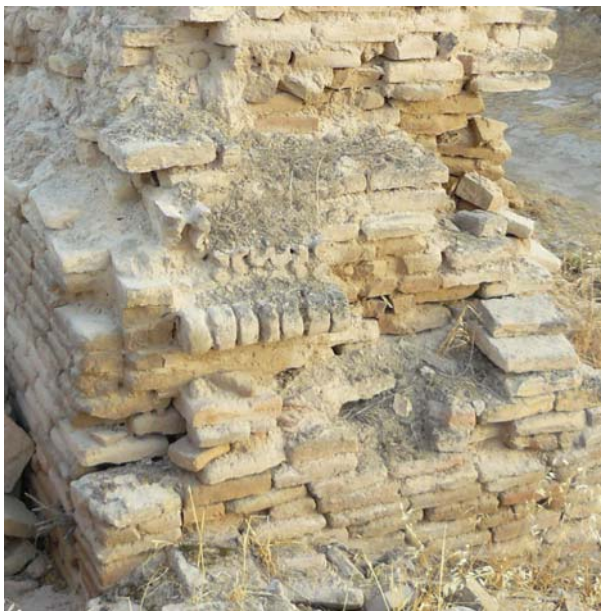

Katalog no: 3.3.29.

Resim: 406-425

Çizim: 73-76

Yapının adı: Hoca Nakşiran[307] 2 Numaralı Türbe

Bulunduğu yer: Tursunzade şehri Kızıl Yıldız köyündedir.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen türbeyi, Boris A. Litvinskiy süslemelerinden hareketle XII-XIII. yüzyıla[308] tarihlendirmektedir. Ancak yapının duvar örgüsü, tropm geçişleri ve süslemeleri Sergey Hmelnitsky'nin verdiği XI-XII. yüzyıla[309] uygun düşmektedir. Türbe, XVI-XVII. yüzyılda[310] ve 1952 yılı öncesinde[311] onarım görmüştür.

Kitabeler:

Türbenin kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Köy mezarlığının girişinin karşısında, düz bir zemin üzerindeki türbenin kubbesi ve giriş eyvanının üst örtüsü yıkılmış durumdadır. Son yıllarda kuzeybatı köşesine yakın mesafeye müştemilat yapılmıştır. Kare planlı bir giriş eyvanın gerisinde yine kare planlı gurhane mekanından oluşan yapının üzeri, koruma amacıyla yapılmış, demir borulara oturan sac levhalarla kaplı basit bir ahşap çatıyla kapatılmıştır (Ç.: 73; R.: 406).

24,5-26,5x24,5-26,5x4-4,5 boyutlarındaki tuğlalardan inşa edilmiştir

Yapının, doğu, güney ve batı cepheleri masiftir (R.: 407-409). Üç cephesinde de üstte, kasnağı gizleyerek devam eden duvarlar köşelerde iki

[307] Kaynaklarda, Hoca Nakşiran'ın kim olduğuyla ilgi bir bilgi bulunmamakla birlikte, türbenin bu isimle anılması halk arasındaki çeşitli rivayetlere dayanmaktadır.
[308] Boris A. Litvinsky, "Arhitekturnıy Kompleks Hodja Nakşran", s. 136.
[309] Sergey Hmelnitsky, **Mejdu Samanidami i Mongolami Arhitektura Srednei Azii XI- naçala XIII vv**., s. 212.
[310] Boris A. Litvinsky, "Arhitekturnıy Kompleks Hoca Nakşran", s. 131.
[311] Boris A. Litvinsky, bu restorasyonun hangi tarihte yapıldığı konusunda bir bilgi vermemiştir.

basamak şeklinde pah yapmaktadır. Taçkapı cephesi hariç, kasnak seviyesinde duvarların ortasında birer mazgal pencere açılmıştır. Türbenin doğu ve batı cephelerinin 1952 yılına ait fotoğraflarıyla karşılaştırıldığında, günümüze kadar mevcut duvarlarda bir değişiklik yoktur (R.: 410, 411). Kuzey cephesinin önünde, üst örtüsü yıkılmış giriş eyvanı bulunmaktadır. Eyvanın dışa açılan sivri kemeri, Boris A. Litvinsky'nin kuzey cephenin çiziminde görülmektedir (Ç.: 74). 1977 yılına ait bir fotoğrafta da mevcut olan bu onarım (R.: 412), günümüze kadar korunmuştur. Eyvanın özgün iç duvarları geometrik süslemelerle bezenmiştir (Ç.: 75). Bunun gerisinde, geometrik desenlerle süslü alınlığa sahip taçkapı yer almaktadır (Ç.: 76). Taçkapının hafifletme kemerinin altında düz atkılı giriş açıklığı bulunmaktadır (R.: 413-416).

Giriş eyvanından geçilerek girilen kare planlı gurhanenin duvarları 1 m yüksekliğe kadar yatay, daha sonra bir dikey iki yatay şekilde yerleştirilen tuğlalarla örülmüştür. Kubbesinin yıkılmış olmasına rağmen tromplarının büyük bir kısmı ayaktadır. Kubbe geçişlerinin aralarındaki boşluklara sivri kemerli çökertmeler yerleştirilmiştir. Bunlardan kuzeydekinin haricinde, diğerlerinin ortalarına açılmış birer adet mazgal pencereyle iç mekan kısmen aydınlatılmıştır. Üst örtüye geçiş unsurları, alt seviyelerinde tüm duvarları dolanan enine bir silme ile sınırlandırılmıştır. Trompların ve çökertmelerin aralarında kalan kısımlar XVI-XVII. yüzyılda yapıldığı düşünülen onarımda döneme özgü pandantif ağıyla doldurulmuştur[312]. Kuzey duvarın alt orta sırasında basık sivri kemerin dip duvarına, ahşap atkılı bir giriş açılmıştır (R.: 417-424).

Süsleme:

Yapının özgün süslemelerinin önemli bir bölümü günümüze ulaşmıştır. Bunlar giriş eyvanının iç duvarlarında, taçkapıda ve gurhanede toplanmıştır.

Giriş eyvanının özgün duvarları, tuğlaların dikey ve yatay bir şekilde yerleştirilmesiyle oluşturulmuş geometrik süslemelerle hareketlendirilmiştir. İçe bakan yan duvarlar ve taçkapı, üstte, enine dolanan tek sıra tuğla silmeyle sınırlandırılmıştır. Güney duvarındaki silmenin üstüne, inci frizi şeklinde bir

[312] Boris A. Litvinsky, "Arhitekturnıy Kompleks Hoca Nakşran", s. 131.

süsleme şeridi yerleştirilmiştir. Giriş açıklığı, taçkapı şeklinde olup alınlığına yerleştirilmiş enine dikdörtgen çerçeveyle ön plana çıkarılmıştır. Çerçevenin içinde, yıldız-haç kompoziyonundan oluşan süsleme bulunmaktadır (R.: 425).

Trompların içleri "+" şeklindeki, merkezden çevreye doğru, zik zaklar yaparak yayılan geometrik desenlerle bezenmiştir. Trompların ve çökertmelerin aralarını dolduran dekoratif pandantif ağı yapıyla çağdaş olmayan, XVI-XVII. yüzyıla ait unsurlardır.

Çizim 73: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, planı

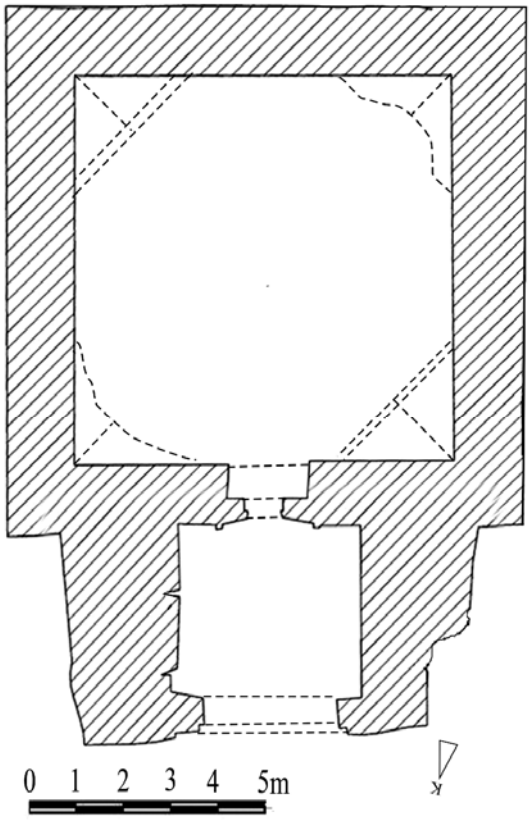

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Çizim 74: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, kuzey cephenin çizimi

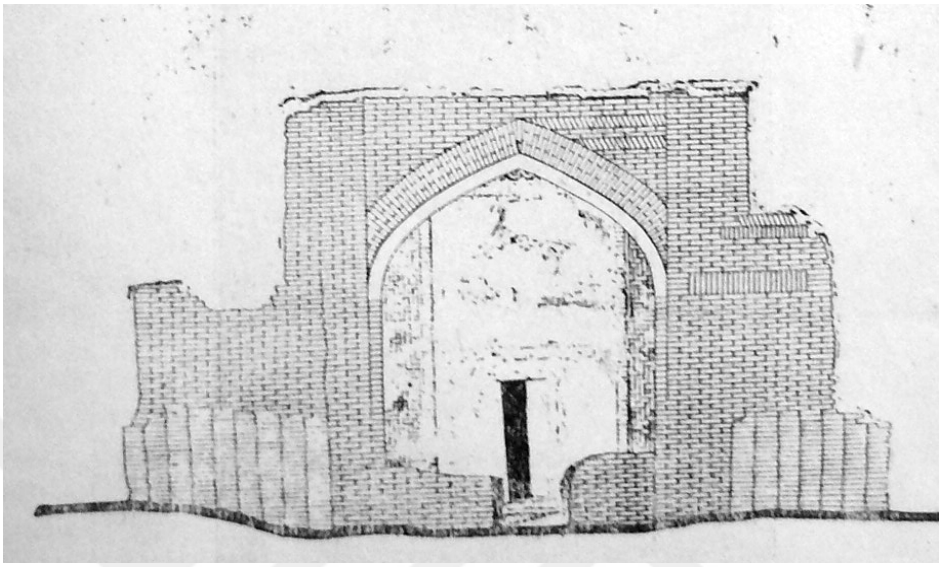

Çizim 75: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, kesit çizimi

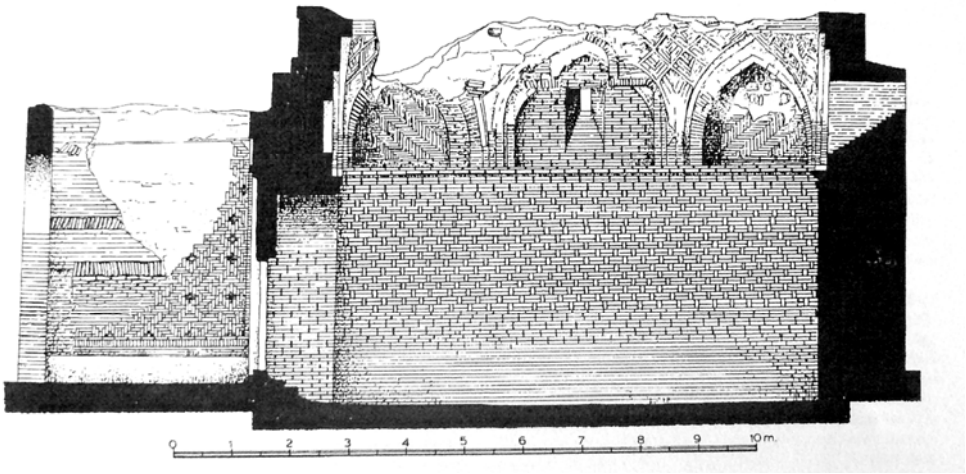

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Mejdu Samanidami i Mongalami Arhitektura Srednei Azii XI- naçala XIII vv., Çast I, Gamajun, Berlin, 1996.

Çizim 76: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, taçkapı çizimi

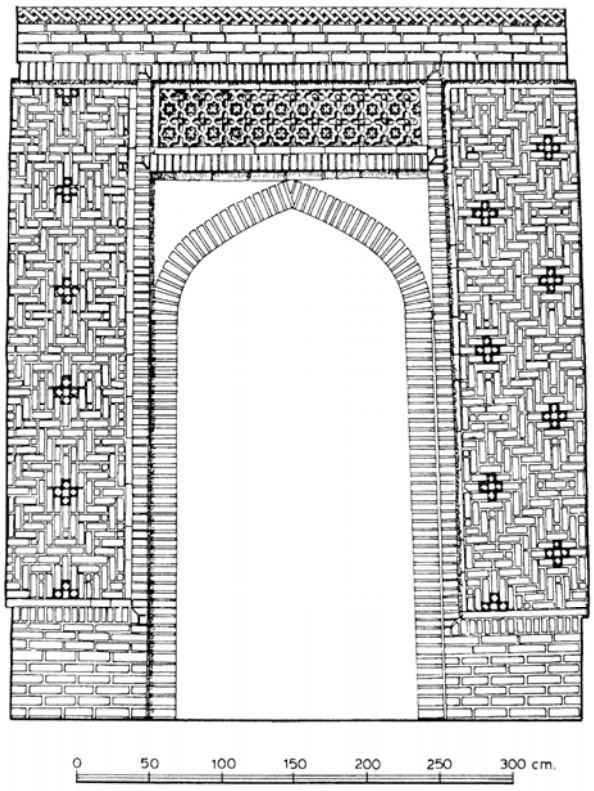

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Mejdu Samanidami i Mongalami Arhitektura Srednei Azii XI- naçala XIII vv., Çast I, Gamajun, Berlin, 1996.

Resim 406: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, genel görünüş

Resim 407: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, doğu cephe

Resim 408: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, güney cephe

Resim 409: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, batı cephe

Resim 410: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, 1952 yılına ait bir fotoğrafı

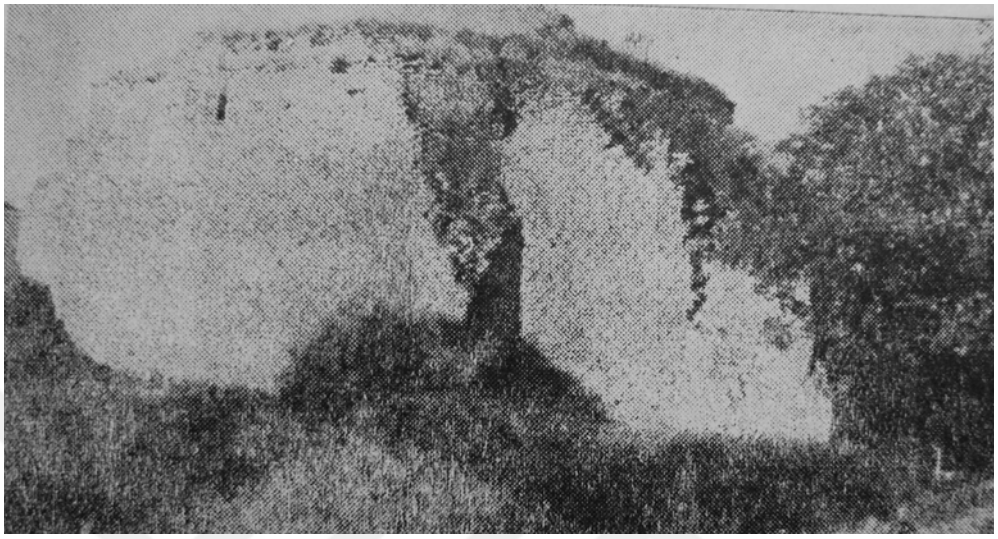

Kaynakça: Boris A. Litvinsky, "Arkhitekturnıy Kompleks Hodja Nakşran", TRUDI, T. XVII, Doniş, Duşanbe, 1953.

Resim 411: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, 1950'li yıllara ait bir fotoğrafı

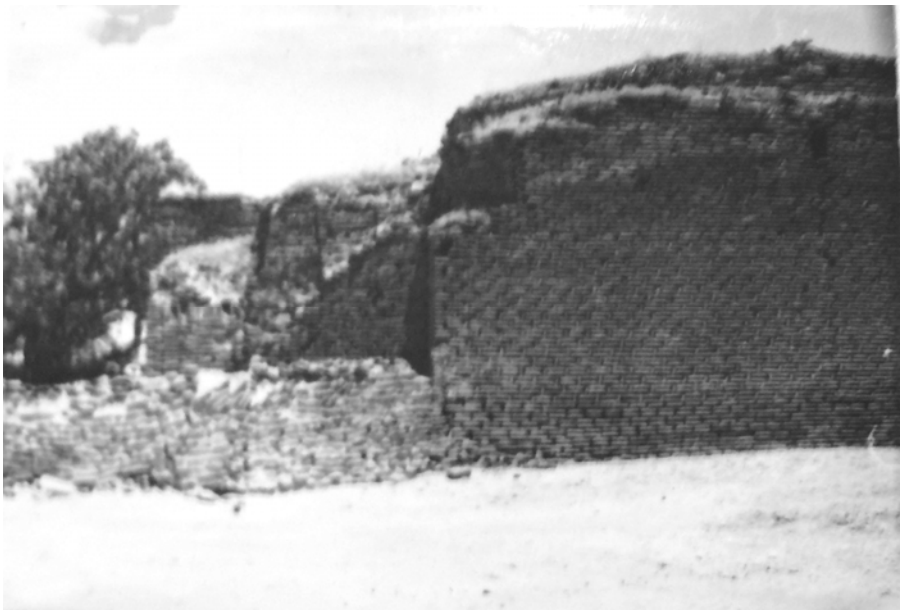

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 412: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, 1977 yılına ait bir fotoğrafı

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 413: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, kuzey cephe

Resim 414: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, giriş eyvanının doğu duvarı

Resim 415: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, giriş eyvanının batı duvarı

Resim 416: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, taçkapı

Resim 417: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, güney duvarı

Resim 418: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, kuzeydoğu köşe duvarı

Resim 419: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, kuzeybatı köşe duvarı

Resim 420: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, kuzey duvarı

Resim 421: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, 1977 yılına ait bir fotoğrafı

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 422: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, kubbe geçişleri

Resim 423: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, kubbe geçişleri

Resim 424: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, kubbeye geçiş unsurları

Resim 425: Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe, taçkapı alınlığı

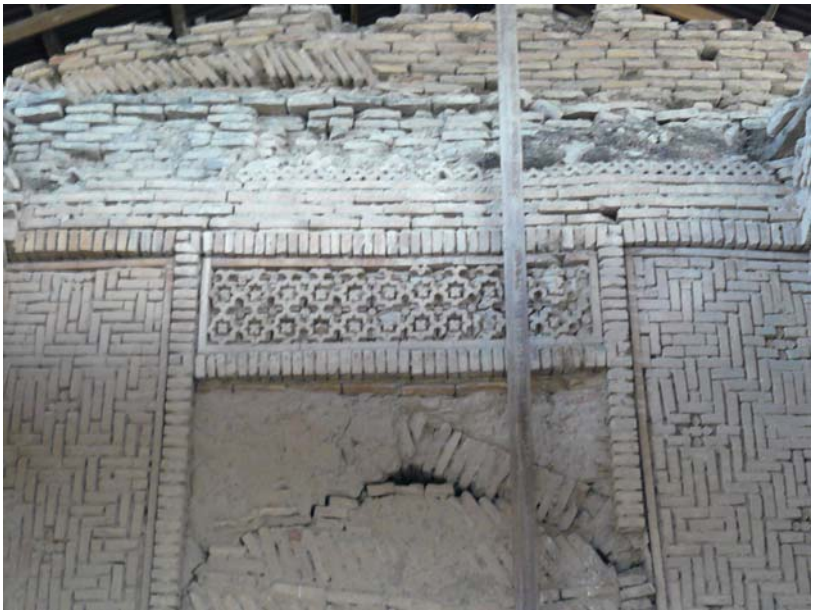

Katalog no: 3.3.30.

Resim: 426-452

Çizim: 77

Yapının adı: Mahdûmî Âzâm Türbesi

Bulunduğu yer: Eski Hisar şehri

Tarihçe:

Türbenin inşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmemektedir. T. M. Atahanov, planı ve üst örtü sistemi gibi mimari özelliklerinin yanında burada yaptığı kazı çalışmalardan hareketle yapıyı XV-XVI. yüzyıla tarihlendirmiştir[313]. R. Mukimov'un aktardığına göre, E. A. Davidoviç ve A. M. Muhtarov, mimari özelliklerden yola çıkarak yapının XVI-XVII. yüzyılda inşa edildiğini düşünmüşlerdir[314]. Bretanitsky ise XVIII. Yüzyıla işaret etmektedir[315]. Yapının, plan şekli ve üst örtü sistemi değerlendirilerek yapılan tarihlendirmeler, araştırmacıların verdiği yüzyıllara ait Orta Asya yapılarıyla benzerdir. Ancak mevcut mimari özelliklerin, XVIII. yüzyıl kadar geç bir dönem yerine, XV-XVII. yüzyıl Orta Asya'daki mimari yapılarına uygun olduğunu düşünmekteyiz[316]. 1974 yılında restorasyon projesi hazırlanmış türbenin[317] bu tarihten sonra projeye uygun olarak onarıldığı anlaşılmaktadır[318].

Kitabe:

---

[313] T. M. Atahanov, "Mavzolei Mahdumi Azam v Gissare", **Materialı po Arheologii i İstorii Tadjikistana**, Doniş, Duşanbe, 1977, s. 101; a. mlf., "Otçet o Rabotah v Gissare v 1974 g.", **ART**, Vıp.: XIV (1974 g.), 1979, s. 241.

[314] Rustam Mukimov (Predsedatel: Numan N. Negmatov), "Mavzoley Mahdumi Azam", **Hisorskiy Zapovednik i Evo Arhitekturnıe Pamyatniki**, Duşanbe, 1993, s. 63.

[315] L.S. Bretanitsky, "Arkitekturnıe Pamyatniki Gissara", No 15, **MİA SSSR**, Moskva, 1950, s. 205.

[316] XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar yaşamış önemli bir tarihi kaynak olan Babür'ün *Baburnâme* eserinde buradaki şahsın ve yapının bahsi geçmemektedir. Dini şahsiyetlerden özellikle bahseden Babür'ün Hisar'da pek çok kez bulunmasına rağmen türbeyi ziyaret etmemiş olması, bu türbenin XV.'dan ziyade XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

[317] **Mahdûmî Âzâm Türbesi 1974 yılına ait restorasyon projesi**, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi.

[318] Restorasyon sırasında türbenin çevresi, üst örtüsü ve duvarları temizlenerek cepheler ve giriş açıklıkları ortaya çıkarılmıştır.

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Hisar Kalesi'nin güneyinde, Eski Medrese'nin arkasındaki mezarlığın ortasında, düz bir zemin üzerindedir. Türbe, güney yönde ziyarethane, bunun gerisinde diğerlerinden daha küçük tutulmuş gurhane ve batı yönde ise ikinci bir gurhaneden meydana gelmektedir (Ç.: 77; R.: 426).

26x26x5; 27,5x27,5x5 ve 28x28x5 cm boyutlarındaki tuğlalardan inşa edilmiştir.

Yapı, güney cephesinde, bu yöndeki ziyarethanenin derin sivri kemerli taçkapısı yer almaktadır. Türbenin, bu yönden çekilmiş eski bir fotoğrafında taçkapının ve mevcut cephenin özgünlünün korunduğu görülmektedir (R.: 427). Taçkapı, yan kanatlarındaki sivri kemerli nişleriyle sade bir çerçeveye sahiptir. Bunun orta aksına, altta düz atkılı bir giriş ve üstte basık kemerli pencere açılmıştır. Taçkapının batısında bu yöndeki gurhanenin düz atkılı giriş açıklığı ve bunun üzerine yerleştirilmiş sivri kemerli pencere görülmektedir. Giriş açıklığının hemen yanında, dikine dikdörtgen bir niş bulunmaktadır (R.: 428-431).

Batı cephenin iki kenarındaki payanda benzeri uygulamalar, burada yapılan kazılar sonucu tespit edilmiş taçkapının bir kısmının ayağa kaldırıldığı yan kanatlarıdır[319]. Bunun orta aksında düz ahşap atkılı giriş açıklığı ve sivri kemerli pencere bulunmaktadır (R.: 432, 433).

Kuzey cephede, gurhanelerin bu yöne bakan duvarları görülmektedir. Yapının bu yönden çekilmiş eski bir fotoğrafına bakıldığında, mevcut cephenin genel görünüşünün korunduğu anlaşılmaktadır (R.: 434, 435). Ancak bu cephede, sadece üst sıranın ortasınadaki sivri kemerli pencerenin altına, sonradan düz ahşap atkılı bir giriş açılmıştır. Bunun sağında, yüksek tutlumuş sivri kemerli bir

[319] 1974 yılına ait restorasyon projesinde bu cephe kapalı ve sade bir duvar olarak bırakılmıştır. Sonraki çalışmalarında T. M. Atakanov, bu cephede taçkapı ayak izlerini ortaya çıkartmıştır. Muhtemelen 1974 yılından sonra yapılmış olan onarımda, taçkapı yan kanatlarının bir kısmı ayağa kaldırılken buradaki giriş de tekrar açılmıştır.

niş bulunmaktadır. Solunda ise ortadaki gurhanenin sivri kemerli pencere açıklığı görülmektedir.

Doğu cephede, ziyarethanin ve ortadaki gurhanenin düz lentolu girişlerinin üzerlerine açılmış sivri kemerli pencereler yer almaktadır. Bu cephenin kuzeydoğu yönüne bakan duvarında, dama çıkan merdivenin düz lentolu giriş açıklığı bulunmaktadır (R.: 436, 437).

Dıştan, batıdaki gurhanenin kubbesinin, ortadaki gurhanenin kubbesinden daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Ziyarethanenin kubbesi ise diğerlerinden yüksek ve büyüktür. Kubbe, kare ve onun üstünde sekizgen devam eden kasnağa oturmaktadır. Kasnağın her bir yüzünde birer adet pencere yer almaktadır. Tüm üst örtü dıştan sacla kaplanmıştır.

Türbe, biribirinden farklı boyutlarda kare planlı, üzerleri tromp geçişli kubbeyle örtülü üç bölümden oluşan asimetrik bir düzenlemeye sahiptir. Üzeri tromp geçişli bir kubbeyle örtülü güneydeki ziyarethane bölümü, kare planlı olup dört yöne derin sivri kemerlerle genişlemektedir. Güney, doğu ve batı yönlerdeki derin sivri kemerlerinin dip duvarlarında birer adet düz atkılı giriş açıklığı bulunmaktadır. Bunların üstlerine birer adet pencere yerleştirilmiştir. Kuzeydeki derin sivri kemerin dip duvarındaki açıklıktan ise iki büyük mekanı birbirine bağlayan gurhaneye geçilmektedir (R.: 438-444).

Kare planlı ve üzeri tromp geçişli kubbeyle örtülü ortadaki gurhane, diğer mekanlardan daha küçük boyuttadır. Doğu ve kuzey yönlerdeki girişlerle dışa; batı ve güney duvarlarındaki düz lentolu girişlerle de bu yönlerdeki bölümlere açılmaktadır. Kuzey-güney yönde uzanan sanduka, bulunduğu mekanın ortasındadır (R.: 445, 446).

Batıdaki üzeri pandantif geçişli, basık bir kubbeyle örtülü gurhane, plan bakımından ziyarethaneyi tekrar etmektedir. Üst örtü köşelerde iri mukarnas dişi şeklindeki ayaklarla taşınmaktadır. Kubbenin oturduğu dört yandaki iç bükey kemer karınları gerideki sivri tonozlarla birleşmektedir. Bunların aralarındaki boşluklar pandantiflerle desteklenmiştir. Güney, kuzey ve batı yönlerdeki derin

sivri kemerlerin dip duvarına düz lentolu giriş açıklıkları yerleştirilmiştir. Doğudaki derin sivri kemer, beş kenarlı planıyla diğerlerinden farklı olup bunun dip duvarında, ortadaki gurhanenin giriş aralığı bulunmaktadır. Bu mekandaki yan yana kuzey-güney yönde uzanan dört adet sanduka, güney duvarının önünde yer almaktadır (R.: 447-452).

Süsleme:

Yapının süsleme unsuru yoktur. Ancak batıdaki gurhanenin üst örtü sistemindeki birbirini kesen kemer izlerinin oluşturduğu silmeler ile iç bükey kemer karınlarının meydana getirdiği kompoziyon dikkat çekicidir.

Çizim 77: Mahdûmî Âzâm Türbesi, plan

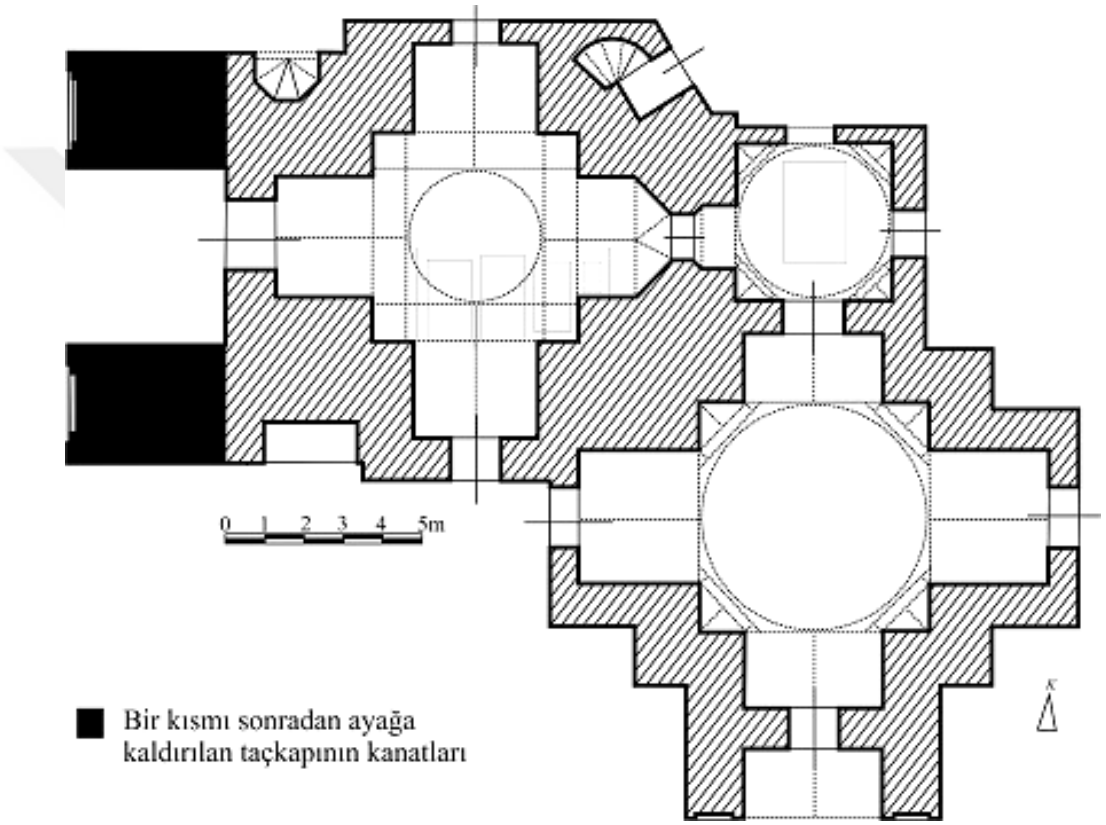

Kaynakça: Numan N. Negmatov (Editör), **Hisarskiy Zapovednik i Yevo Arhitekturnıe Pamyatniki**, Duşanbe, 1993.

Resim 426: Mahdûmî Âzâm Türbesi, genel görünüş

Resim 427: Mahdûmî Âzâm Türbesi, 1946 yılına ait bir fotoğrafı

Kaynakça: Hisar, Köhne Mederese Müzesi fotoğraf albümünden

Resim 428: Mahdûmî Âzâm Türbesi, güneybatı yönden genel görünüş

Resim 429: Mahdûmî Âzâm Türbesi, taçkapı

Resim 430: Mahdûmî Âzâm Türbesi, güney cephede batı yönde devam eden duvar

Resim 431: Mahdûmî Âzâm Türbesi, batıdaki gurhanenin güney cephesi

Resim 432: Mahdûmî Âzâm Türbesi, batı cephe

Resim 433: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ziyarethanenin batı duvarı

Resim 434: Mahdûmî Âzâm Türbesi, 1946-1947 yılına ait bir fotoğrafı

Kaynakça: L.S. Bretanitsky, "Arkitekturnıe Pamyatniki Gissara", No 15, **MİA SSSR**, Moskva, 1950

Resim 435: Mahdûmî Âzâm Türbesi, kuzey cephe

Resim 436: Mahdumi Azam Türbesi, kuzeydoğu yönden görünüş

Resim 437: Mahdûmî Âzâm Türbesi, doğu cephe

Resim 438: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ziyarethanenin güney duvarı

Resim 439: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ziyarethanenin batı duvarı

Resim 440: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ziyarethanenin doğu duvarı

Resim 441: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ziyarethanenin kuzeybatı köşe duvarı

Resim 442: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ziyarethanenin kuzeydoğu köşe duvarı

Resim 443: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ziyarethanenin tromp geçişi

Resim 444: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ziyarethanenin üst örtüye geçiş unsurları

Resim 445: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ortadaki gurhanenin üst örtü geçişleri

Resim 446: Mahdûmî Âzâm Türbesi, ortadaki gurhanenin güneyindeki açıklık

Resim 447: Mahdûmî Âzâm Türbesi, batıdaki gurhanenin batı duvarı

Resim 448: Mahdûmî Âzâm Türbesi, batıdaki gurhanenin güneydoğu köşe duvarı

Resim 449: Mahdûmî Âzâm Türbesi, batıdaki gurhanenin güneybatı köşe duvarı

Resim 450: Mahdûmî Âzâm Türbesi, batıdaki gurhanenin üst örtü geçiş unsurları

Resim 451: Mahdûmî Âzâm Türbesi, batıdaki gurhanenin üst örtüsü

Resim 452: Mahdûmî Âzâm Türbesi, batıdaki gurhanenin doğu duvarı

Katalog no: 3.3.31.

Resim: 453-465

Çizim: -

Yapının adı: Mevlânâ Abidin Türbesi

Bulunduğu yer: Dangara şehri, Korez köyündedir.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmemektedir. XIV. yüzyıla ait olduğu düşünülen türbenin[320] yeni görünüşü, son yıllarda kapsamlı bir restorasyondan geçtiğini göstermektedir[321]. Buna karşın cenazelik katının oluşu özgününde türbenin, verilen yüzyılda veya bu döneme yakın bir tarihte inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir[322].

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Köyün kuzeydoğusunda, çevresi demir parmaklıklarla çevirili olup düz bir zemin üzerindedir. Dıştan beş kenarlı, içten sekizgen planlı ve kubbeyle örtülü yapı 50 cm yüksekliğinde bir seki üzerine oturmaktadır. Sıvasız ve badanasız dış cephelerin duvar örgüsünden, yapının tuğladan inşa edildiği anlaşılmaktadır (R.: 453).

Yapının güney cephesinde, beden duvarından yüksek ve taşıntılı taçkapısı yer almaktadır. Bunun geniş bir silmeyle çevrelenmiş derin sivri kemerinin dip duvarında, düz atkılı giriş ve üzerinde sivri kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır. Batı ve doğu duvarı sağırdır. Kuzey duvar üç cepheli bir

[320] M. Azizov, **Yodgorihoi Memori Va Hunarhoi Mardumii Kulob**, İrfon, Duşanbe, 2006, s. 6.
[321] Cenazelik katının konumuna göre türbenin gövdesi doğuya kaymıştır. Bu durum ve türbenin mevcut vaziyeti göz önüne alındığında, eserin son yıllarda yenilendiğini göstermektedir.
[322] Tacikistan türbe mimarisinde, Hoca Durbod (XI-XII. yüzyıl), Muhammed Başara (1342/1343) ve Şahî Homuş (XV-XVI. yüzyıl) gibi az sayıdaki türbede cenazelik katı mevcuttur. Bu yapılardan ancak basık kubbeli üst örtüsüyle Şahı Humuş türbesinin cenazelik katı, Mevlânâ Abidin Türbesi ile benzerdir. Her ne kadar türbe yeniden inşa edilmiş görünse de her iki yapının cenazelik katındaki benzerlik, yapının özgününde XV-XVI. yüzyıla ait olabileceğini düşündürmektedir.

görünüme sahiptir. Kubbenin oturduğu sekizgen kasnağın dört ana yöndeki yüzlerine birer adet sivri kemerli pencere açılmıştır (R.: 454-457).

Türbe dıştan altı kenarlı, asimetrik; içten sekizgen planlıdır. İç mekanın her kenarı, birer adet dikine dikdörtgen çerçeveyle doldurulmuştur. Bitkisel desenlerle süslenmiş bu çerçeveler, kasnakta sivri kemerli çökertmelerle sonlanmaktadır (R.: 458, 459).

Yapının giriş açıklığının önündeki zeminde, cenazelik katına inen basit bir ahşap kapakla örtülü açıklık bulunmaktadır. Bu açıklığın altında yer alan dar giriş boşluğundaki dehlizden geçilerek sekizgen planlı ve üzeri basık kubbeyle örtülü cenazeliğe girilmektedir (R.: 460-465).

Süsleme:

Yapının süslemeleri günümüzdeki onarımda yapılmıştır.

Resim 453: Mevlânâ Abidin Türbesi, genel görünüş

Resim 454: Mevlânâ Abidin Türbesi, taçkapı

Resim 455: Mevlânâ Abidin Türbesi, güneybatı yönden görünüş

Resim 456: Mevlânâ Abidin Türbesi, doğu cephe

Resim 457: Mevlânâ Abidin Türbesi, kuzey cephe

Resim 458: Mevlânâ Abidin Türbesi, iç mekanın kuzey duvarı

Resim 459: Mevlânâ Abidin Türbesi, kasnak

Resim 460: Mevlânâ Abidin Türbesi, cenazelik katının giriş açıklığı

Resim 461: Mevlânâ Abidin Türbesi, cenazelik katının girişi

Resim 462: Mevlânâ Abidin Türbesi, cenazelik katının üst örtüsü

Resim 463: Mevlânâ Abidin Türbesi, cenazelik katının sandukası

Resim 464: Mevlânâ Abidin Türbesi, cenazelik katının batı duvarı

Resim 465: Mevlânâ Abidin Türbesi, cenazelik katının doğu duvarı

Katalog no: 3.3.32.

Resim: 466-474

Çizim: 78

Yapının adı: Hoca Mevlânâ Tacettin Türbesi

Bulunduğu yer: Dangara şehrine bağlı Korez köyü mezarlığındadır.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen türbenin, XIV. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir[323]. Yapının planı ve taçkapı düzeni Tacikistan'daki XIV-XVI. yüzyıla ait türbe mimarisine uygundur. 2005 yılındaki restorasyon sırasında yapıya sekizgen planlı bir revak eklenmiştir[324].

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Yapı, köyün kuzeyinde, geniş bir alanı kaplayan mezarlığın içindeki tepenin üstünde, düz bir zemine inşa edilmiştir. Dıştan dikine dikdörtgen planlı olup içten kare planlı ve üzeri tromp geçişli bir kubbeyle örtülüdür (Ç.: 78; R.: 466). Türbenin dış cephesindeki sıvasız ve badanasız duvar örgüsünden yapının tuğladan inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Türbeyi çevreleyen tuğla kemerlerin taşıdığı ahşap revak, yapının cephelerinin görünümünü kısmen engellemektedir. Doğu cephede sade tutulmuş, basık sivri kemerli ve dışa taşıntılı taçkapı yer almaktadır. Bunun ortasına altta düz lentolu bir giriş ile üstte sivri kemerli bir pencere açılmıştır. Diğer üç cephede, enine dikdörtgen çerçeve şeklinde çökertmeler bulunmaktadır. Kuzey cephe sağırdır. Güney ve batı duvarların ortalarında düz atkılı birer adet pencere açıklığı yer almaktadır. Yapının kubbeli üst örtüsü, dıştan sac levhalarla kaplanmıştır (R.: 467-471).

[323] Muzaffar Azizov, **a.g.e.**, s. 6.
[324] Bu bilgi, türbeyi ziyaret eden köyün yaşlılarından alınmıştır.

Türbe dıştan dikine dikdörtgen planlıdır. Kare planlı ve üzeri tromp geçişli kubbeyle örtülü iç mekanın, her bir duvarının ortasına birer adet derin sivri kemer yerleştirilmiştir. Doğudakinin dip duvarına, düz atkılı bir giriş açılmıştır. Bunun iki yanında birer adet niş yer almaktadır. Kuzeydeki nişin gerisinde dama çıkan merdiven yer almaktadır (R.: 472-474).

İç mekanın ortasında, yan yana kuzey-güney yönde üç adet sanduka yer almaktadır.

Süsleme:

Yapının özgün süslemeleri yoktur. Mevcut süslemeler 2005 yılında yapılmış ahşap sundurma örtüsündeki kalem işlerinde görülmektedir.

Çizim 78: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, planı (Ç. Hergül)

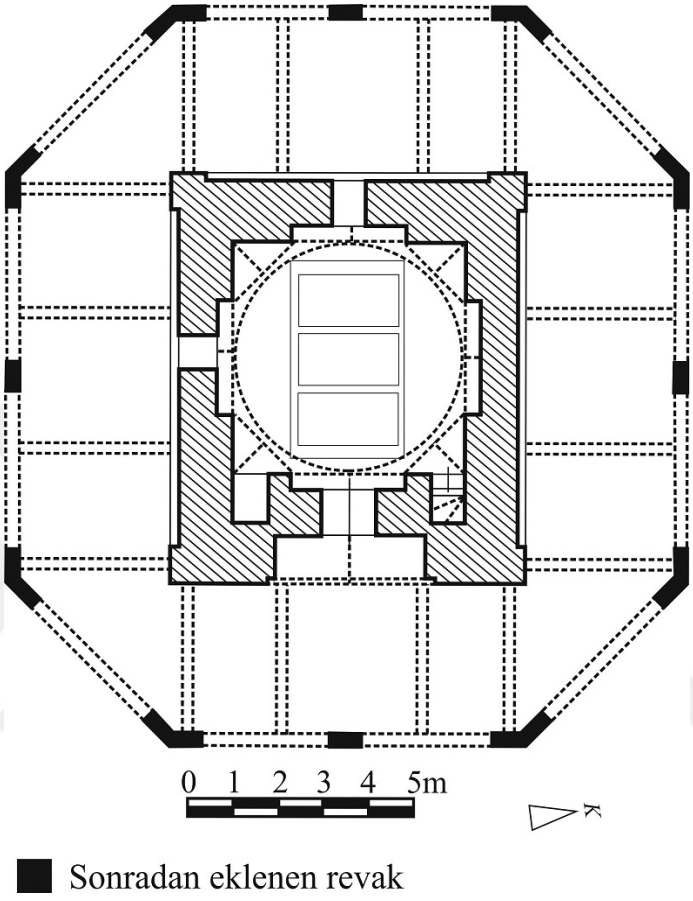

Resim 466: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, genel görünüm

Resim 467: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, taçkapı

Resim 468: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, doğu cephe

Resim 469: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, kuzey ceph

Resim 470: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, batı cephe

Resim 471: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, güney cephe

Resim 472: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, iç mekanın batı duvarı

Resim 473: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, iç mekanın doğu duvarı

Resim 474: Hoca Mevlânâ Taceddin Türbesi, iç mekanın kuzeydoğu köşesindeki dama çıkan merdiven

Katalog no: 3.3.33.

Resim: 475-485

Çizim: -

Yapının adı: Şeyh Şakîkî Belhî[325] Türbesi

Bulunduğu yer: Dangara şehri, Sebistan köyü mezarlığındadır.

Tarihçe:

Türbenin koruma yapısının giriş açıklığında yer alan kartuş içindeki yazıda Şeyh Şakîkî Belhî isminin yanına XVII. yüzyıl ifadesi düşülmüştür[326]. 2004-2005 yılında türbeyi içine alan bir koruma binası yapılmıştır[327].

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Köy mezarlığının ortasındaki türbe, son yıllarda inşa edilmiş enine dikdörtgen planlı ve üzeri ahşap tavanla örtülü bir koruma binası içindedir. Duvarlarına belirli aralıklarla açılmış pencerelerle içerdeki asıl türbe yapısı aydınlatılmaktadır. Bunun batı duvarının ortasındaki giriş açıklığından türbenin bulunduğu alana ulaşılmaktadır (R.: 475).

Tuğladan inşa edilmiş türbenin dış cepheleri samanla karıştırılmış balçıkla sıvanarak kireçle badanalanmıştır. Batı duvarının ortasında, sivri kemerli giriş açıklığı yer almaktadır. Kuzey ve güney cephelerinde herhangi bir açıklık yoktur. Doğu duvarının güneyinde, küçük bir oda yer almaktadır. Yukarıya doğru daralarak yükselen duvarların saçak kesimlerindaki köşelerine birer dendan yerleştirilmiştir. Duvarların yükseltilmesiyle üst örtü dışta küçük bir kubbeyle

[325] Şeyh Şakîkî Belhî'nin X. yüzyılda yaşamış tasavvuf ehli bir şahsiyet olduğu bilinmektedir (Muhammadali Muzarfferî, Hamza Kamol, Zainuddin Nabotzoda, **Coyhoi Mukaddisi Toçikistan**, Devaştiç, Duşanbe, 2007, s. 103.).

[326] Bu tarihin kaynağı belli değildir. Türbenin inşa düzeni ve kullanılan malzemesi Hocent'te Hoca Bakırgan Türbesi ile (Bkz. katalog no: 4.3.16.) oldukça benzedir. Özellikle Tacikistan'daki bu tip geç dönem yapıları kerpiç malzemeyle inşa edilmiştir. Türbenin inşasında kullanılan tuğla malzeme ise yapının daha çok XVII-XVIII. yüzyıllarda inşa edilmiş olabileceğini göstermektedir.

[327] Muhammadali Muzarfferî, Hamza Kamol, Zainuddin Nabotzoda, **a.g.e.**, s. 102.

sonlanmıştır. Kubbenin tepe noktasına basit bir sütunçe yerleştirilmiştir (R.: 476-481).

Dıştan deforme olmuş yapı, içten enine dikdörtgen planlı ve üzeri konik formda daralan bir üst örtüyle kapalıdır. Sade inşa edilmiş türbenin batı duvarı ortasındaki dar tutulmuş sivri kemerli giriş açıklığından gurhaneye geçilmektedir. Girişin hemen gerisinde, kuzey-güney yönlü sanduka yer almaktadır. Gurhanenin güneydoğu köşesinin gerisinde 1x1 m boyutlarında ve 90 cm yükseklinde, küçük bir pencereyle aydınlatılan bir hücre bulunmaktadır (R.: 482-485) [328].

Süsleme:

Yapının saçaklarının köşelerindeki dekoratif dendanları dışında herhangi bir süsleme unsuru yoktur.

[328] Bu hücrenin çilehane olması mümkündür.

Resim 475: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, genel görünüş

Resim 476: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, giriş açıklığı

Resim 477: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, batı duvarı

Resim 478: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, kuzey duvarı

Resim 479: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, kuzey duvarının önündeki hücre

Resim 480: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, üst örtü

Resim 481: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, üst örtü

Resim 482: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, üst örtünün içten görünüşü

Resim 483: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, giriş açıklığının içten görünüşü

Resim 484: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, güneydoğu köşedeki hücrenin giriş açıklığı

Resim 485: Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi, güneydoğu köşedeki hücre

Katalog no: 3.3.34.

Resim: 486-508

Çizim: 79-80

Yapının adı: Mir Seyyid Ali Hemedânî[329] Türbesi

Bulunduğu yer: Kulab şehri merkezindedir.

Tarihçe:

Banisi, mimarı ve inşa kitabesi bilinmeyen yapının merkezindeki gurhanenin, XIV. yüzyıla ait olduğu; diğer bölümlerinin XVI. yüzyılda yapıya eklendiği düşünülmektedir[330]. 1974-1979 yılları arasında[331] ve 1995 yılında onarımlar görmüş; 2005 yılında da kubbeler plastikle kaplanıp altın yaldızlı boyayla boyanmıştır[332].

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

[329] Mir Seyyid Ali Hemedânî (m.1314-1384), Kübreviyye tarikatının önemli şeyhlerinden biri ve Hemedâniyye kolunun piridir. 1371 yılında Bedahşan'a gelerek buradaki emirlerle iyi geçinmiş; halifelerinden Nureddin Ca'fer-i Bedahşî ve Hâce İshak Huttâlanî kendisine burada katılmıştır. Bu tarihte Keşmir'e gitmiş ve orada da bir hankah kurarak faaliyetlerine devam etmiştir (Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", **DİA**, C. 32., 2006, s. 503, 504; D. DeWeese "The Eclipse of the Kubravıyah in Central Asia", **İranian Studies**, V. 21, No. 1/2, s. 53, 54. Ayrıca Hindistan'daki makamı için bkz. Agha Hussain Hamadani, **The Life and Works of Sayyid Ali Hamadânî**, Qaid-i-Azam University, İslamabad, 2002.). Babür 1519 yılında, Mir Seyyid Ali Hemedânî'nin Afganistan'ın Küner vilayetindeki mezarını ziyaret etmiş ve şunları aktarmıştır: *"Mir Said Ali Hemedânî -Allah'ın rahmeti üzerinde olsun- seyahat ederken buraya gelip Küner'den bir şer'i mesafe daha yukarıda vefat etmiş; müritleri onu buradan alıp Hutlân'a götürmüşlerdir. Vefat ettiği yerde hala bir mezar bulunmaktadır; 925 (1519) senesinde gelip Çagan-Saray'ı aldığımda ziyaret etmiştim."* (Babur, **a.g.e.**, s. 293.).

[330] Veronika L. Voronina, **a.g.m**., s. 42; Numan N. Negmatov, Saliya Mamadcanova, "Mavzolei Mir Saida Hamadoni V Kulyabe: Arkitektura i Restavratsiya", **İstorya i Kultura Kulyaba**, Doniş, 1988, Duşanbe, s. 20. Araştırmacıların türbenin ilk inşası için verdiği XIV. yüzyıl, Mir Seyyid Ali Hemedâni'nin ölüm yılı düşünüldüğünde çelişki yaratmaktadır. Bu durumu göz önünde tuttuğumuzda türbenin ilk inşası için en erken XIV. yüzyılın son çeyreği daha uygun düşmektedir.

[331] Restorasyon sırasında iç sıvalar yenilenmiştir (Numan N. Negmatov, Saliya Mamadcanova, **a.g.m.**, s. 17-18.). Türbenin restoraston öncesi ve sonrasındaki fotoğraflarına bakıldığında yapının, duvarlarının ve çevresinin temizlendiği görülmektedir.

[332] Bu bilgi Mir Said Ali Hemedanî Müzesi görevlilerinden alınmıştır.

Yapının incelenmesi:

İsmail Sâmânî Caddesi'nin üzerindedir. Biribirinden farklı boyutlarda beş adet gurhane, ziyarethene ve mescitten meydana gelen yapı, asimetrik planlıdır (Ç.: 79, 80; R.: 486)

Türbe, 23x23x4-5 boyutlarındaki tuğlalardan inşa edilmiştir.

Yapının kuzey cephesinde, dikine dikdörtgen bir çerçeveye sahip dışa taşıntılı ve sivri kemerli bir taçkapı yer almaktadır. Bunun ortasına düz atkılı bir giriş ve üstüne düz atkılı bir pencere açılmıştır. Taçkapıyı gösteren eski bir fotoğrafta çervenin genel olarak vaziyetini koruduğu buna karşılık süslü olmadığı görülmektedir (R.: 487). Bu cephenin batısında, gerideki mescidin sivri kemerli girişi ve bunun üzerinde bir pencere açıklığı görülmektedir. Doğusunda, doğu kanadındaki gurhanenin sağır duvarı yer almaktadır (R.: 488, 489). Türbenin güneydoğu yönünden çekilmiş 1950'li yıllara ait bir fotoğrafında doğu taçkapının ve güney cephenin ayakta olduğu görülmektedir (R.: 490). Doğu cephede ikinci bir taçkapı bulunmaktadır. Derin sivri kemere sahip taçkapının gerisinde, düz atkılı giriş açıklığı ve bunun üzerinde basık kemerli bir pencere mevcuttur. Güney cephe, ortada duvarlardan yüksek tutulmuş üçüncü taçkapı ve bunun iki yanına yerleştirilmiş derin sivri kemerlerle simetrik duruşa sahiptir. Sade görünüşlü taçkapı, dikine dikdörtgen çerçeveyle sınırlandırılmıştır. Sivri kemerlerin hemen gerisine birer adet altta sırada düz lentolu giriş ve üstte sırada sivri kemerli pencere açılmıştır. Batı cephe sade olup kuzey kesiminin üst sırasında bir adet sivri kemerli pencere yer almaktadır (R.: 491-494).

Yapının kuzeyindeki, dışa taşıntılı taçkapının girişinden, iki yanda geniş kemerlerle, ortada ise pandantifli kubbeyle örtülü, enine dikdörtgen planlı ziyarethaneye geçilmektedir. Batıdaki kemerin dip duvarına sonradan bir mihrap yerleştirilmiştir. Ziyarethane doğudan geniş, çift kemerli bir aralıkla kare planlı

ve üzeri tromp geçişli kubbeyle[333] örtülü merkezdeki gurhaneye açılmaktadır. Burada, batı duvarındaki mescide açılan sivri kemerli giriş açıklığı alçı bir şebekeyle kapatılmıştır. Ortasında Mir Seyyid Ali Hemedânî'nin sandukasının bulunduğu bu mekanın dört köşesindeki duvarların içine "L" şeklinde hacimler açılmıştır. Kuzeybatıdaki hacimde dama çıkan merdiven bulunmaktadır. Diğer üç hacimin giriş açıklıkları kapatılarak belirli yerlerine ahşap şebekeli menfezler yerleştirilmiştir (R.: 495-499).

Merkezdeki gurhanenin güneyinde yer alan diğer gurhane, enine dikdörtgen planlı olup doğu ve batı kenarlarda eyvan şeklinde, ortada pandantifli kubbeyle örtülüdür. Güney duvarında taçkapıya açılan bir giriş açıklığı bulunmaktadır. Buraya, her iki kısa kenar boyunca sandukalar yerleştirilmiştir. Sandukaların gerisindeki açıklıklardan iki yandaki mekanlara geçilmektedir. Doğudaki mekan, enine dikdörtgen planlıdır ve üzeri pandantif geçişli bir kubbeyle örtülüdür. Batıdaki gurhane olup, enine dikdörtgen planlı bu mekanın üstü, doğu ve batı kenarlarda kemerli, ortada ise pandantif geçişli bir kubbeyle örtülüdür. Buranın güney duvarında, bu yöne açılan bir giriş açıklığı bulunmaktadır. Batı duvarına bir niş yerleştirilmiştir. Doğudaki giriş açıklığının önünde, yan yana iki adet sanduka yer almaktadır. Kuzey duvarının ortasındaki, zeminden yüksek tutulmuş sivri kemerli açıklıktan, bu yöndeki enine dikdörtgen planlı ara mekana girilmektedir. Bu mekanın kuzey duvarındaki düz atkılı açıklıktan üzeri tonoz örtülü ve dikine dikdörtgen planlı mescide geçilmektedir. Mescidin kuzey duvarının ortasında, doğrudan dışa açılan bir giriş açıklığı yer almaktadır (R.: 500-504).

Merkezdeki gurhanenin doğu duvarındaki açıklıktan bu yöndeki gurhane mekanına girilmektedir. Burada kubbe, köşelerde iri mukarnas dişi şeklindeki trompların taşıdığı sekizgen kasnağa oturmaktadır. Kasnak, herbir kenarının içine yerleştirilmiş sivri kemerli yüzeysel nişlerle hareketlendirilmiştir. Trompların aralarındaki boşluklar üçgen ve eşkenar dörtgenlerle doldurularak kubbe eteği

[333] Voronina'nın kesit çiziminde buradaki kubbenin çift cidarlı olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan son restorasyon ile dış kubbesi kapatılmıştır. Bu nedenle dış kubbenin formu hakkında fikir vermek mümkün değildir.

çok kollu bir yıldız görünümüne kavuşmuştur. Kuzey ve güney duvarlarında beş kenarlı iri nişler yer almaktadır. Mekanın ortasında, Mir Said Ali Hemedanî'nin oğlu Said Muhammed'in sandukası vardır[334]. Doğu duvarının ortasındaki açıklıktan kare planlı, kuzey ve güney yönlerde eyvan şeklinde derin kemerlerle genişleyen üzeri tromp geçişli kubbeyle örtülü diğer gurhaneye geçilmektedir. Kemerlerin altında üçer adet sanduka yer almaktadır. Doğu duvarının ortasında taçkapıya açılan giriş yer almaktadır (R.:505-508) .

Süsleme:

Türbenin özgün süslemeleri olmayıp taçkapı süslemeleri ve iç mekan süslemeleri tamamen günümüzde yapılmıştır.

[334] Sandukanın üzerindeki çerçevede mezarın, Mir Said Ali Hemedanî'nin evladı Said Muhammed'e (1374-1450) ait olduğu yazmaktadır.

Çizim 79: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, plan

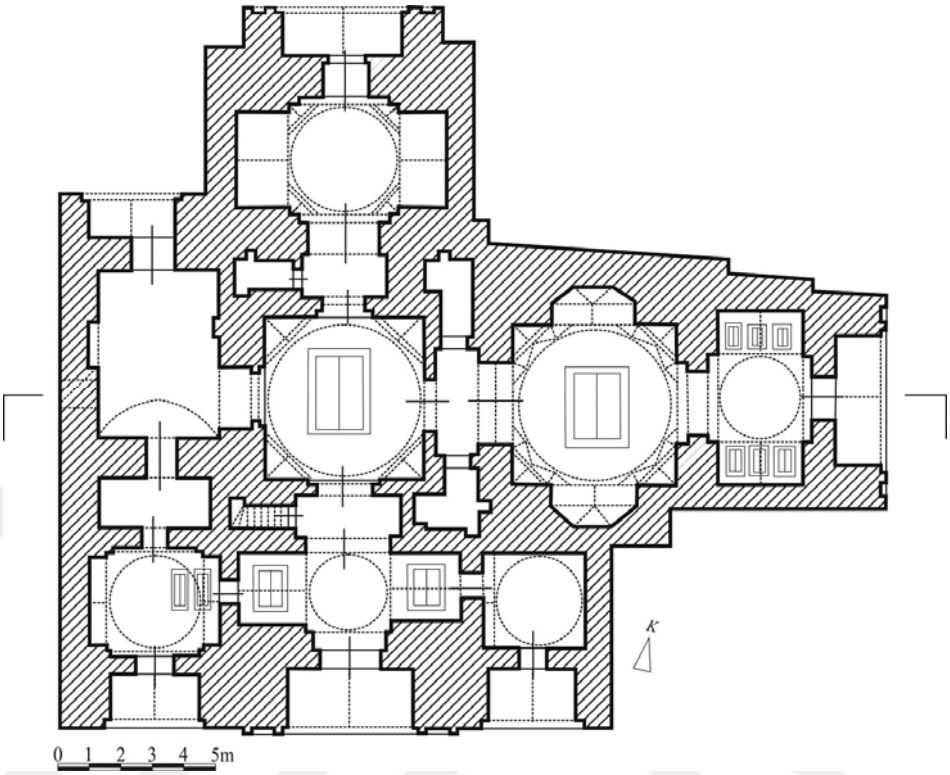

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Çizim 80: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, kesit çizimi

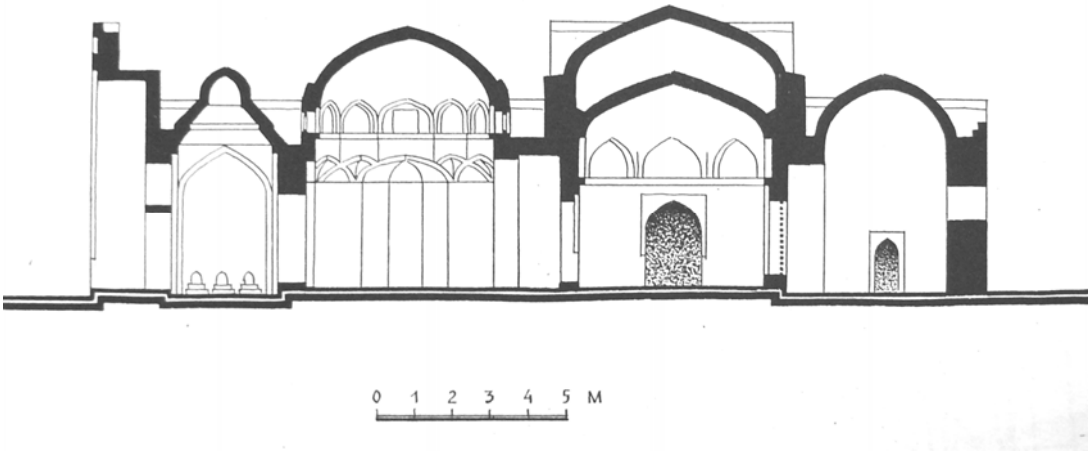

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 486: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, genel görünüş

Resim 487: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, kuzey cephesinden 1979 yılına ait bir fotoğrafı

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 488: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, kuzey taçkapı

Resim 489: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, kuzey cephe

Resim 490: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, güneydoğu yönden 1950'li yıllara ait bir fotoğrafı

Kaynakça: Duşanbe, Behzad Müzesi fotoğraf Albümünden

Resim 491: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, doğu taçkapı

Resim 492: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, güney cephe

Resim 493: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, batı cephe

Resim 494: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, batı cephe

Resim 495: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, kuzeydeki giriş mekanın bu yöndeki duvarı

Resim 496: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, kuzeydeki giriş mekanın batı duvarı

Resim 497: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, kuzeydeki mekanın ortasındaki gurhaneye açılan sivri kemer

Resim 498: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, merkezdeki gurhane mekanının güney duvarı

Resim 499: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, merkezdeki gurhane mekanının batı duvarı

Resim 500: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, güney taçkapısının gerisindeki gurhanenin giriş açıklığı

Resim 501: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, güney taçkapısının gerisindeki gurhanenin batı duvarı

Resim 502: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, güney taçkapısının gerisindeki gurhanenin doğu duvarı

Resim 503: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, mescidin güney duvarı

Resim 504: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, mescidin kuzey duvarı

Resim 505: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, merkezdeki gurhanenin batısında yer alan gurhanenin doğu duvarı

Resim 506: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, merkezdeki gurhanenin batısında yer alan gurhanenin kuzeybatı köşe duvarı

Resim 507: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, doğu taçkapısının gerisindeki gurhanenin bu yöndeki duvarı

Resim 508: Mir Said Ali Hemedanî Türbesi, doğu taçkapısının gerisindeki gurhanenin üst örtüye geçiş unsurları

Katalog no: 3.3.35.

Resim: 509-523

Çizim: 81-82

Yapının adı: Şahı Homuş[335] Türbesi

Bulunduğu yer: Muminabad şehrinin 4 kilometre güneyinde, Langar köyündedir.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen türbe, mimari özelliklerinden ve arkeolojik çalışmalar sırasıda tespit edilen buluntulardan hareketle XV-XVI. yüzyıla tarihlendirilmektedir[336]. Türbede restorasyon amacıyla 1982 yılında kazı çalışmaları yapılmış[337] ve eser, bu tarihten sonra restore edilmiştir.

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Yapı, köy merkezinin kuzeydoğusundaki mezarlığın batı kenarında, doğu-batı yönlü eğimli bir arazi üzerinde inşa edilmiştir. Türbenin güneydoğusuna yakın bir mesafede XX. yüzyıla ait köy mescidi[338] bulunmaktadır. Dıştan dikine dikdörtgen planlı yapı, içte üzeri tonozlu enine dikdörtgen bir ön mekan ve bunun gerisinde kubbeli bir kare hacimden meydana gelmektedir (Ç.: 81, 82). Yapıda cenazelik katı bulunmaktadır.

Yapı, 25x25x4,5 cm boyutlarındaki tuğladan inşa edilmiştir.

---

[335] Tasavvuf ehli olan Şahı Homuş (Mir Seyyid İsfahanî)'un, m.1067-68 yılında İsfahan'da doğduğu ve hayatının sonlarına doğru türbesinin bulunduğu köye gelerek, m.1137-38 vefat ettiği bilinmektedir (Muhammadali Muzarfferî, Hamza Kamol, Zainuddin Nabotzoda, **a.g.e.**, s. 154, 155.).

[336] Z. B. Hasanov, P. T. Samoylik, "Arhitekturnıy Ansambl Şohi Homuş v Selenii Lyangar**", İstoriya i Kultura Kulyaba**, Doniş, 1988, Duşanbe, 27-28.; P. Samoylik, Y. Yakubov, "İstoriya İzuçenie Mavzoleya Şahı Homuş", **Akhbori Asarhoi Milli**, No: 6, İzd.: Ecod, Duşanbe, 2005, s. 29. Şahı Homuş'un ölüm yılıyla, türbenin inşası arasında uzun bir zaman bulunmaktadır. Kaynaklarda, mevcut türbeden önce bir yapının olup olmadığı konusunda kesin bir bilgi yoktur.

[337] Z. B. Hasanov, P. T. Samoylik, **a.g.m.**, s.27-28.

[338] Z. B. Hasanov, P. T. Samoylik, **a.g.m.**, s.27-28.

Türbenin taçkapısının yer aldığı ana cephesi, doğu yöne bakmaktadır. Yapının 1979 yılına ait bir fotoğrafta taçkapının alınlığında, özgün olmayan, yan yana basit kemerler görülmektedir (R.: 509). Restorasyon sırasında bu uygulama kaldırılmış; dışa taşıntılı dikdörtgen çerçeveye sahip derin sivri kemerli taçkapı mevcut duruşuna kavuşturulmuştur. Duvarlardan yüksek tutulmuş taçkapının gerisine düz ahşap lentolu giriş ve bunun üzerine bir adet pencere açılmıştır. Kuzey ve güney cephede birer adet sivri kemerli pencere açıklığı bulunurken, batı cephesi sağırdır. Yapının, önceden harap vaziyette olup restorasyon ile ayağa kaldırılan kubbesi dıştan görülmektedir. Tüm üst örtü sac levhalarla kaplanmıştır (R.: 510-513).

Taçkapının hemen gerisindeki açıklıktan girilen enine dikdörtgen planlı ön hacmin üzeri tonozla örtülüdür. Burada, kuzey-güney yönde uzanan iki adet sanduka yer almaktadır. Ön mekan, batı duvarındaki geniş sivri kemer ile kare planlı, üzeri tromplu kubbeyle örtülü ana mekana bağlanmaktadır. Ana mekanın kuzey, güney ve batı duvarlarına geniş ve derin tutulmuş sivri kemerler yerleştirilmiştir. Bu mekanın ortasında, doğu-batı yönde yan yana üç adet sanduka uzanmaktadır (R.: 514-518).

Türbenin giriş açıklığının hemen önündeki zeminde, cenazelik katının merdivenlerine inen bir açıklık bulunmaktadır. Buradan sivri tonozlu dehliz aracılığıyla kare planlı cenazelik katına geçilmektedir. Üzeri basık bir kubbeyle örtülü cenazelik katı, plan bakımından üst mekanı tekrar etmektedir (R.: 519-523).

Süsleme:

Yapının özgün süslemeleri mevcut değildir.

Çizim 81: Şahî Homuş Türbesi, planı

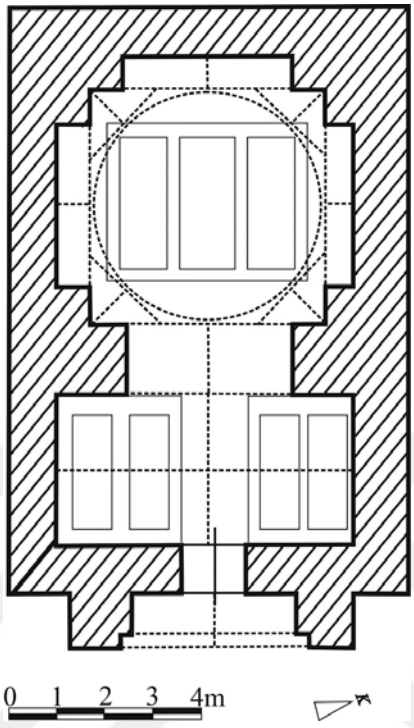

Kaynakça: P. Samoylik, Y. Yakubov, "İstoriya İzuçenie Mavzoleya Şahı Homuş", Akhbori Asarhoi Milli, No: 6, İzd.: Ecod, Duşanbe, 2005.

Çizim 82: Şahî Homuş Türbesi, kesit çizimi[339]

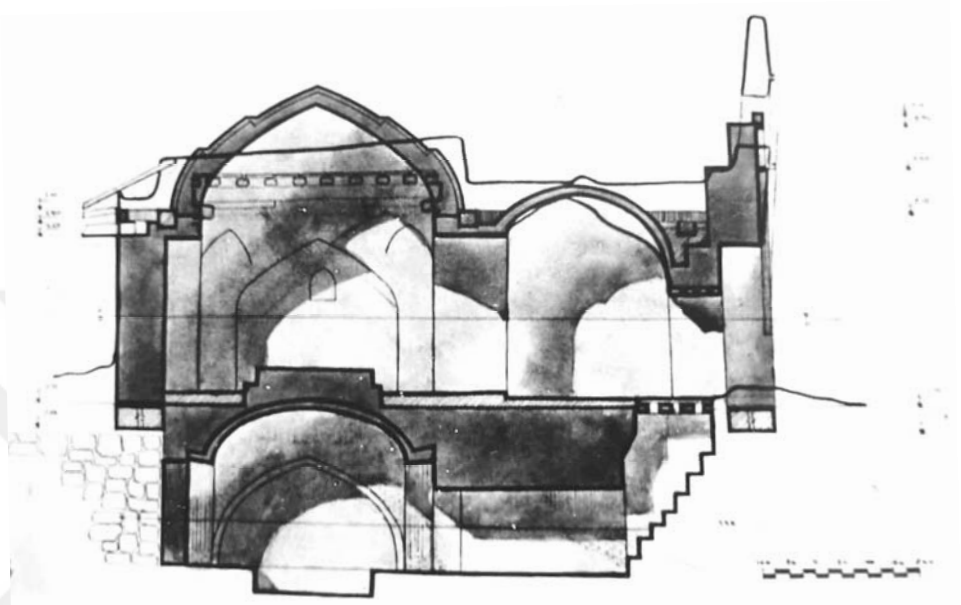

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

[339] Kesit üzerindeki ince çizgilerle belirtilmiş kısımlar kubbenin ve taçkapının restorasyondan önceki vaziyetini göstermektedir.

Resim 509: Şahî Homuş Türbesi, 1979 yılına ait bir fotoğraf

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 510: Şahî Homuş Türbesi, genel görünüş

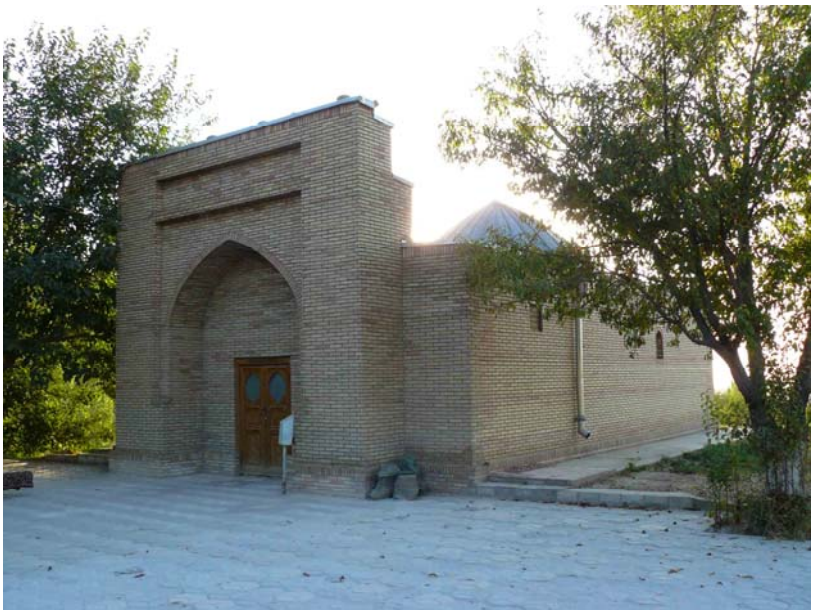

Resim 511: Şahî Homuş Türbesi, doğu cephesi

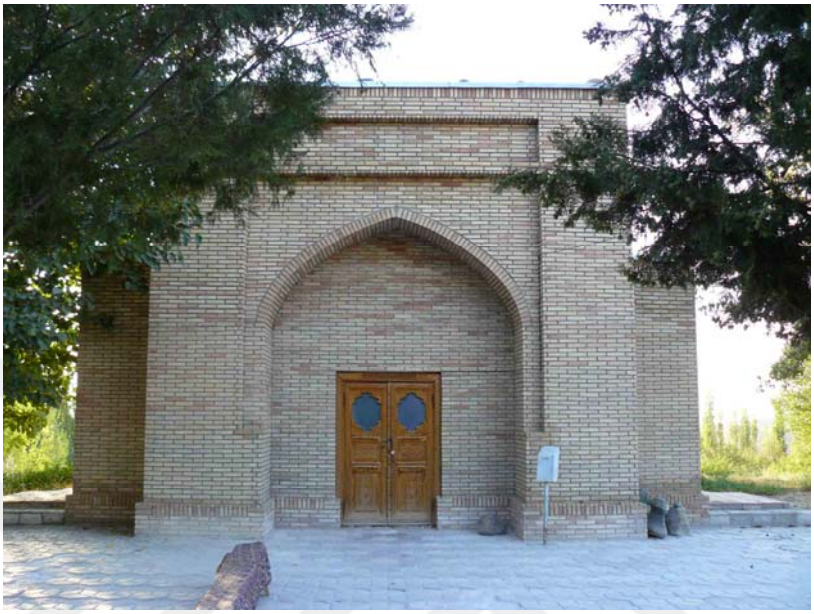

Resim 512: Şahî Homuş Türbesi, kuzey ve batı cepheler

Resim 513: Şahî Homuş Türbesi, güneybatı yönden görünüş

Resim 514: Şahî Homuş Türbesi, ön birimin kuzey duvarı

Resim 515: Şahî Homuş Türbesi, ana mekana açılan geniş sivri kemer

Resim 516: Şahî Homuş Türbesi, ana mekanın batı duvarı

Resim 517: Şahî Homuş Türbesi, ana mekanın güney duvarı

Resim 518: Şahî Homuş Türbesi, ana mekanın doğu duvarı

Resim 519: Şahî Homuş Türbesi, cenazelik katı girişi

Resim 520: Şahî Homuş Türbesi, cenazeli katı merdiven boşluğu

Resim 521: Şahî Homuş Türbesi, cenazelik katı doğu duvarı

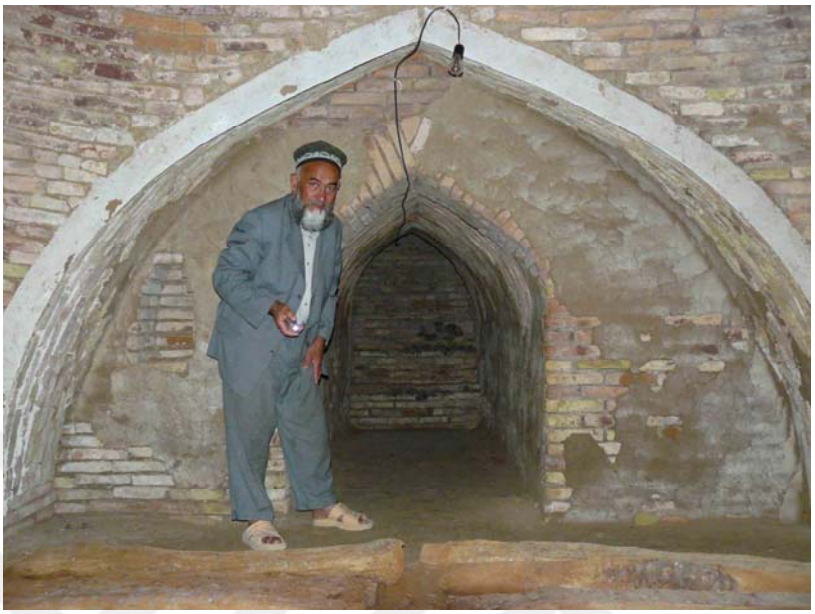

Resim 522: Şahî Homuş Türbesi, batı duvarı

Resim 523: Şahî Homuş Türbesi, cenazelik katı köşe duvarı

Katalog no: 3.3.36.

Resim: 524-531

Çizim: 83-84

Yapının adı: Hoca Said[340] Türbesi

Bulunduğu yer: Kubâdiyan şehri, Laylak Uya köyündedir.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen türbe, mimari özelliklerinden hareketle XI-XII. yüzyıla tarihlendirilmektedir[341]. Yapının iç ve dış duvarlarının sıvalı olmasıyla birlikte yapılan özensiz onarımlar nedeniyle inşa tarihi hakkında fikir vermek güçtür.

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Kubâdiyan şehrinin kuzeyindeki Laylak Uya köyü mezarlığında, düz bir zemin üzerinedir. Dıştan, doğu-batı yönlü dikdörtgen yakın olup asimetrik plana sahip türbe, batıda ziyarethane ve bunun gerisindeki gurhane mekanından meydana gelmektedir (Ç.: 83; R.: 524). Tuğladan inşa edilmiştir[342].

Duvarları, saçaklara doğru daralarak yükselen yapının kuzey cephesinin batı kenarına düz lentolu bir giriş açılmıştır. Doğu kenarının saçağa yakın kısımda, kare şeklinde bir mazgal pencere bulunmaktadır. Doğu cephesinin üst sırasında, güneye kaydırılmış sivri kemerli küçük bir pencere açıklığı mevcuttur. Güney ve batı cepheler sağırdır. Üst örtüler dıştan görülmektedir (R.: 525-527).

Türbenin batı yönündeki ziyarethaneye, kuzey duvarındaki giriş açıklığından girilmektedir (Ç.: 84). Bu mekan enine dikdörtgen planlı olup

[340] Türbe ile ilgili yapılan yayınlarda ve kaynaklarda, Hoca Said'in kim olduğu ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.
[341] Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, s. 23-24.; Saliya Mamadcanova, Rustam Mukimov, **Entsiklopeida Pamyatnikov Srednevekavaga Zodçestva Tadjikistana**, s.: 208.
[342] Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, s. 23-24.

tonozlu bir örtüye sahiptir. Sergey Hmelnitsky'nin çizdiği kesitte, ziyarethanenin üstünün Belhî tonozla örtüldüğü görülmektedir. Ancak onarımda iç mekanın tamamen sıvanması, tonozun görünmesine imkân vermemektedir. Batı duvarının ortasında, üstte sivri kemerle kapatılmış enine dikdörtgen kesitli mihrap ve bunun iki yanında birer adet niş bulunmaktadır. Doğu duvarının ortasındaki giriş açıklığından kare planlı gurhaneye geçilmektedir. Sergey Hmelnitsky'nin verdiği kesit çiziminde gurhane, tromplu bir kubbeyle örtülmüştür. Ancak günümüzde duvarların sıvalı olması nedeniyle üst örtünün özgün vaziyeti anlaşılmamaktadır. Bu mekanın ortasında sanduka yer almaktadır (R.: 528-531).

Süsleme:

Türbede süsleme unsuru yoktur.

Çizim 83: Hoca Said Türbesi, planı

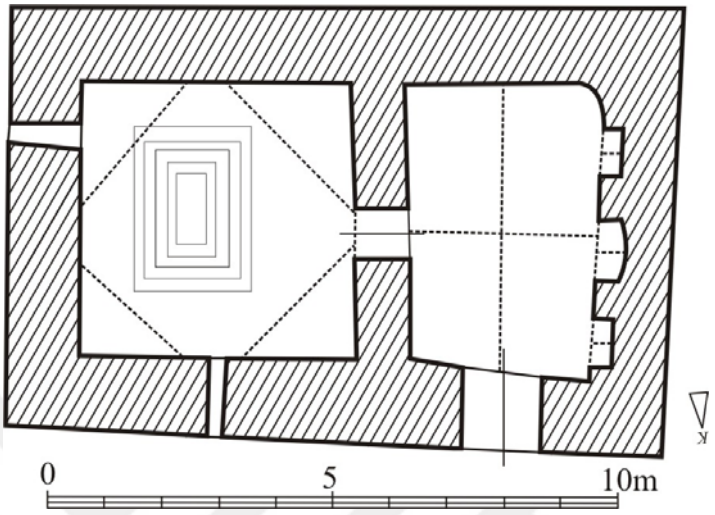

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Hodja Maşad, Gamajun, Berlin, 2001.

Çizim 84: Hoca Said Türbesi, kesit çizimi

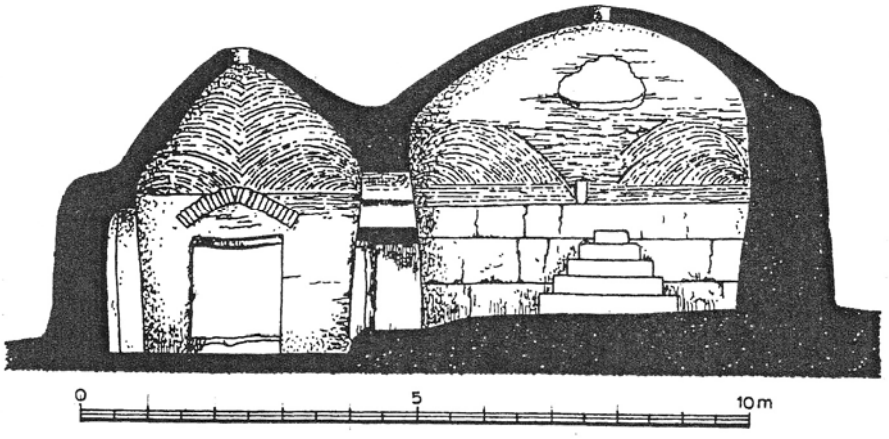

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Hodja Maşad, Gamajun, Berlin, 2001.

Resim 524: Hoca Said Türbesi, genel görünüş

Resim 525: Hoca Said Türbesi, kuzey cephe

Resim 526: Hoca Said Türbesi, doğu cephe

Resim 527: Hoca Said Türbesi, batı cephe

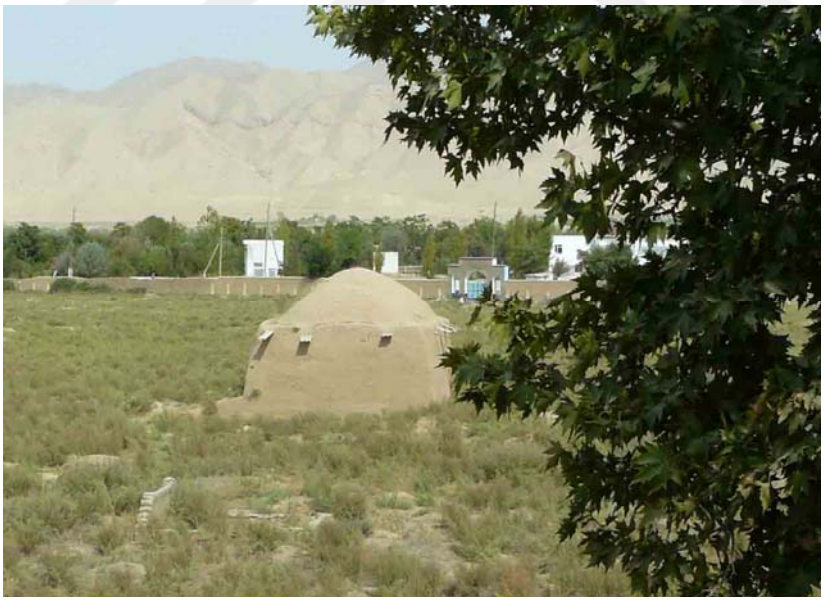

Resim 528: Hoca Said Türbesi, ziyarethanenin kuzey duvarı

Resim 529: Hoca Said Türbesi, ziyarethanenin batı duvarı

Resim 530: Hoca Said Türbesi, gurhanenin giriş aralığı

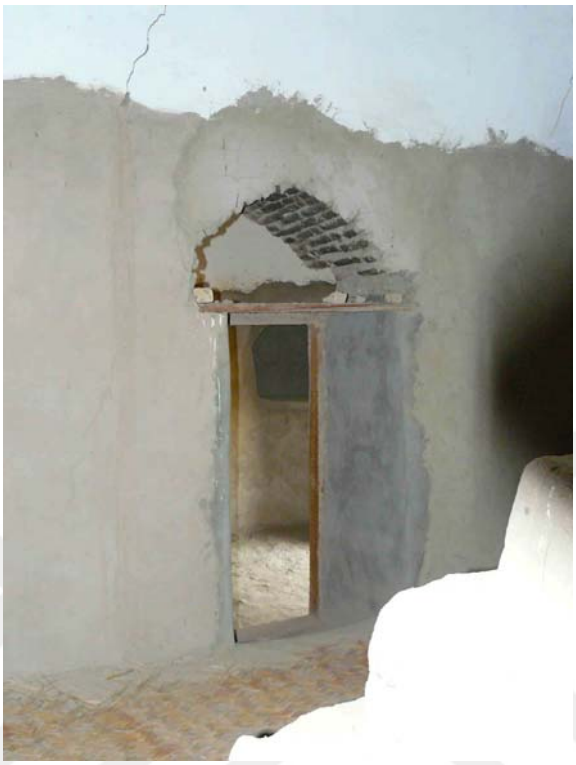

Resim 531: Hoca Said Türbesi, sanduk

Katalog no: 3.3.37.

Resim: 532-548

Çizim: 85-88

Yapının adı: Hoca Durbad[343] Türbesi

Bulunduğu yer: Şahrituz şehrinin 11 km güneyindedir.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen türbe, inşa teknikleri ve mimari özellikleri yönünden XI-XII. yüzyıla tarihlendirilmektedir[344]. Yapı, 1998 yılında onarım görmüştür[345].

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Şahrituz-Ayvadj yolunun 1 km doğusundaki türbe, yerleşim yerinden uzak bir mezarlığın ortasında, düz bir zemin üzerine inşa edilmiştir. Dıştan kare, içten sekizgen planlı türbenin üzeri kubbeyle örtülmüştür (Ç.: 85; R.: 532). Yapıda cenazelik katı bulunmaktadır (Ç.: 86).

Yapı, 25x26x5,5 cm boyutlarındaki tuğlalardan inşa edilmiştir.

Türbenin restorasyon öncesine ait eski fotoğraflarında ve cephe çizimlerinde, duvarlarının harab ve kubbesinin bir kısmının yıkılmış olduğu görülmektedir (Ç.: 87, 88; R.: 533, 534). Restorasyonla kubbe ve taçkapının ayağa kaldırıldığı, dış cephelerin yenilendiği anlaşılmaktadır. Doğu cephesinde dışa taşıntılı ve duvarlardan yüksek tutulmuş taçkapısı bulunmaktadır. Dikdörtgen çerçeveye sahip taçkapının derin yuvarlak kemerinin dip duvarına, sivri kemerli bir giriş açılmıştır. Güney, batı ve kuzey cepheler sağırdır ve burada duvarlar alçak tutulmuştur. Her bir duvar, ortada kare, köşelerde dikine dikdörtgen çerçeve

[343] Kaynaklarda Hoca Durbad'ın kim olduğu hakkında bir bilgiye ulaşılmamıştır.
[344] Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, s. 18.; a. mlf., **Mejdu Samanidami i Mongolami Arhitektura Srednei Azii XI- naçala XIII vv.**, s. 218; Saliya Mamadcanova, Rustam Mukimov, **a.g.e.**, s. 195.
[345] M. Yorov, **a.g.m.**, s. 46.

şeklindeki çökertmelerle hareketlendirilmiştir. Bunlar üstte, testere dişi şeklinde iki sıra tuğla ile sınırlandırılmıştır. Dışta kasnağın, dört kademede daralarak kubbe eteğinde sonlandığı görülmektedir. Kasnak, alttaki iki sırada sekizgen, üst iki sırada ise silindiriktir. Alt sırasının, batı, kuzey ve güney yönlerine bakan her bir yüzüne birer adet düz lentolu pencere açılmıştır (R.: 535-539).

Yapı dıştan kare, içten ise sekizgen planlıdır. İç mekanın, giriş açıklığının bulunduğu doğu duvarı haricindeki her bir kenarına, dikine dikdörtgen çökertmeler yerleştirilmiştir. Duvarlar, kasnak seviyesinin altında kirpi saçak şeklindeki bir kuşakla sınırlandırılmıştır. İç mekan planını üstte devam ettiren kasnağın her bir kenarının içi, çerçeve içine alınmış sivri kemerli çökertmelerle hareketlendirilmiştir. Bu dekoratif düzenleme üstte yine testere dişi şeklindeki bir kuşakla sınırlandırılmıştır (R.: 540-543).

Sergey Hmelnitsky'nin verdiği plana göre; cenazelik katı, eş boyutta birbirine paralel uzanan enine dikdörtgen planlı iki hacimden meydana gelmektedir. Türbenin giriş açıklığının önündeki ahşapla kapatılmış açıklıktan cenazelik katının merdivenlerine inilmekteydi. Mevcut planda merdivenlerin dehlize indiği ve bunun da cenazelik katına açıldığı görülmektedir.

Süsleme:

Türbenin taçkapı haricindeki dış cephelerinde ve iç mekandaki kasnakta görülen özgün süslemeleri korunmuştur. Dış cephelerde, üstte testere dişi şeklindeki süslemeyle sonlandırılan çerçeve içine alınmış çökertmeler türbenin görünümünü zenginleştirmiştir. İç mekanda bu zenginliği, altta ve üstte testere dişi şeklindeki kuşaklara sınırlandırılan kasnağın, her bir kenarındaki, içleri geometrik süslerler doldurulmuş sivri kemerli çökertmeler sağlamaktadır. Bunlardan giriş açıklığının üstündekinin içi, balıksırtı deseniyle doldurulmuştur. Pencere açıklıkları haricindeki diğer çökertmelerin içi ise ters "V" şeklindeki tuğla duvar örgüsüyle bezenmiştir (R.: 544-548).

Çizim 85: Hoca Durbad Türbesi, plan

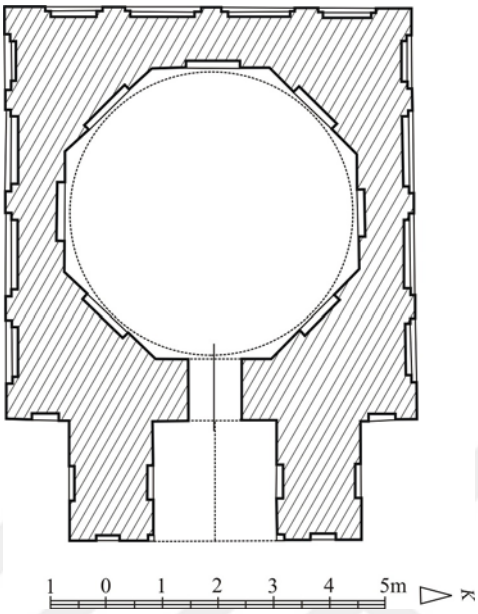

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, **Mejdu Samanidami i Mongalami Arhitektura Srednei Azii XI- naçala XIII vv.**, Çast I, Gamajun, Berlin, 1996.

Çizim 86: Hoca Durbad Türbesi, cenazelik katı planı

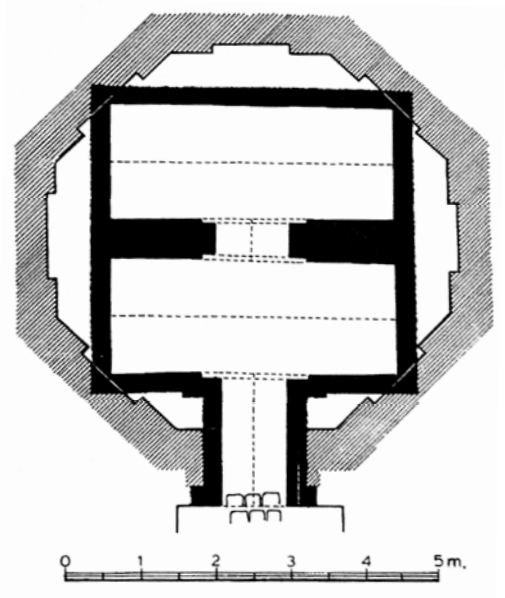

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, **Mejdu Samanidami i Mongalami Arhitektura Srednei Azii XI- naçala XIII vv.**, Çast I, Gamajun, Berlin, 1996.

Çizim 87: Hoca Durbad Türbesi, doğu cephenin restorasyon öncesine ait çizimi

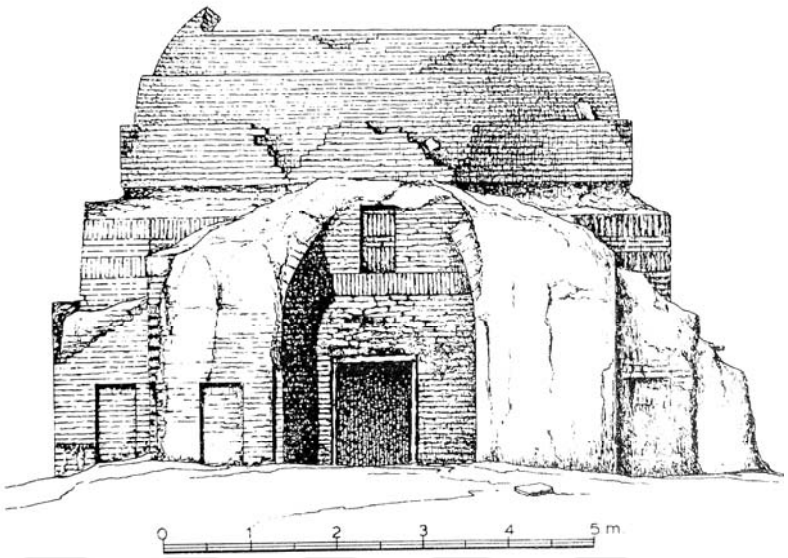

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, **Mejdu Samanidami i Mongalami Arhitektura Srednei Azii XI- naçala XIII vv.**, Çast I, Gamajun, Berlin, 1996.

Çizim 88: Hoca Durbad Türbesi, güney cephenin restorasyon öncesine ait çizimi

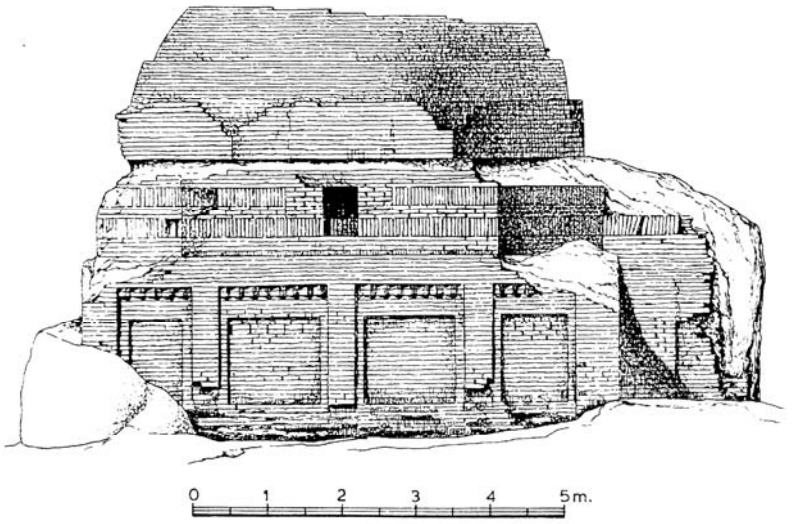

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Hodja Maşad, Gamajun, Berlin, 2001.

Resim 532: Hoca Durbad Türbesi, genel görünüş

Resim 533: Hoca Durbad Türbesi, güney cephesinin restorasyon öncesine ait bir fotoğrafı

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, **Mejdu Samanidami i Mongalami Arhitektura Srednei Azii XI- naçala XIII vv.**, Çast I, Gamajun, Berlin, 1996.

Resim 534: Hoca Durbad Türbesi, restorasyon öncesi, kuzeybatı yönden görünüş

Resim 535: Hoca Durbad Türbesi, taçkapı

Resim 536: Hoca Durbad Türbesi, güney cephe

Resim 537: Hoca Durbad Türbesi, batı cephe

Resim 538: Hoca Durbad Türbesi, kuzey cephe ve taçkapı

Resim 539: Hoca Durbad Türbesi, üst örtü

Resim 540: Hoca Durbad Türbesi, gurhane girişi

Resim 541: Hoca Durbad Türbesi, gurhanenin kenar duvarı

Resim 542: Hoca Durbad Türbesi, gurhanenin kenar duvarı

Resim 543: Hoca Durbad Türbesi, kasnak içindeki çökertmeler

Resim 544: Hoca Durbad Türbesi, kuzey ve batı cephenin düzenlemesi

Resim 545: Hoca Durbad Türbesi, restorasyon öncesindeki durum

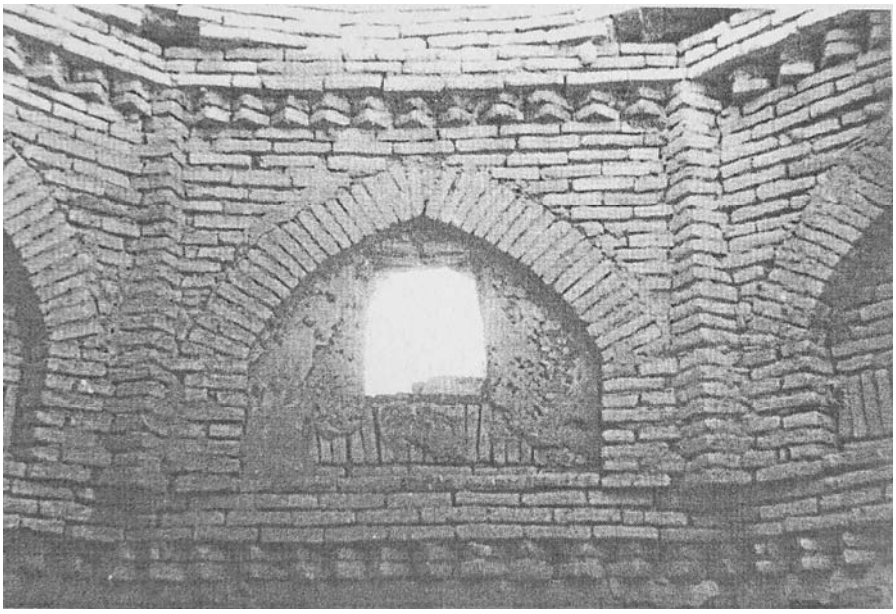

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Hodja Maşad, Gamajun, Berlin, 2001.

Resim 546: Hoca Durbad Türbesi, girişin üstündeki çökertmenin restorasyon öncesindeki durumu

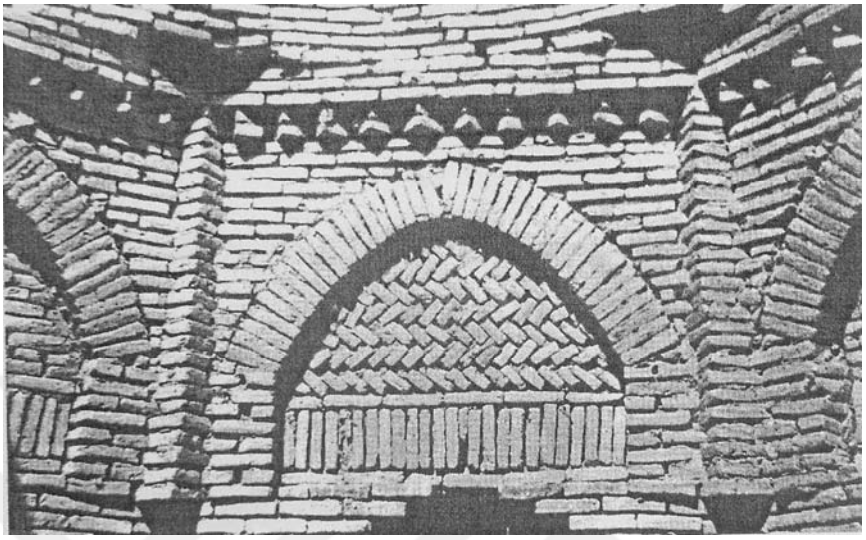

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Hodja Maşad, Gamajun, Berlin, 2001.

Resim 547: Hoca Durbad Türbesi, kasnaktaki çökertmelerin içindeki süslemeler

Resim 548: Hoca Durbad Türbesi, giriş açıklığının üstündeki çökertme

Katalog no: 3.3.38.

Resim: 549-558

Çizim: 89

Yapının adı: Hoca Sarboz[346] Türbesi

Bulunduğu yer: Şahrituz şehri, Lalezar köyündedir.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmemektedir. Türbe, mimari özellikleri doğrultusunda XI. yüzyıla tarihlendirilmektedir[347].

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Şehir merkezinin 4 km güneydeki bir mezarlıkta, düz bir zemin üzerine inşa edilen türbe, harap bir haldedir. Mevcut duvar izlerine bakıldığında türbenin içten kare planlı ve üzerinin tromp geçişli bir kubbeyle örtülmüş olduğu anlaşılmaktadır (Ç.: 89; R.: 549).

Türbe, 25x25x4 cm boyutlarında kerpiçlerden inşa edilmiştir.

Yapının kuzey ve batı cepheleri kısmen ayakta kalmıştır. Kuzey cephenin ortası zemine kadar yıkıktır. Bu kısmın ana giriş olması kuvvetle muhtemeldir. Batı duvarının kerpiç malzemeyle sonradan tekrar örüldüğü görülmektedir. Güney cephe, kasnak izlerinin görüldüğü seviyeye kadar ayaktadır. Bu duvarın yüzeyini, eş boyutlarda, yan yana yerleştirilmiş çerçeve şeklindeki üç adet çökertmenin hareketlendirildiği anlaşılmaktadır. Aynı uygulama doğu cephede de devam etmektedir (R.: 550, 553).

Dıştan dikdörtgen, içten ise kare planlı türbenin, kuzeydoğu ve güneybatı köşe duvarlarının üstündeki sivri kemerli tromp izleri, yapının özgününde

[346] Hoca Sarboz'un kim olduğu konusunda kaynaklarda bir bilgi mevcut değildir.
[347] Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, s. 17.; a. mlf., **Mejdu Samanidami i Mongolami Arhitektura Srednei Azii XI- naçala XIII vv.**, s. 162-164.

kubbeli olduğunu göstermektedir. İç mekanın zemini, duvarlardaki kerpiçlerin dökülmesi nedeniyle yükselmiştir. Duvarların ortasında derin tutulmuş sivri kemerli niş izleri yer almaktadır (R.: 554-558).

Süsleme:

Yapının dış cephesindeki dekoratif çerçeve şeklindeki çökertmeler dışında herhangi bir özgün süsleme unsuru yoktur.

Çizim 89: Hoca Sarboz Türbesi, duvarların restitüsyon planı

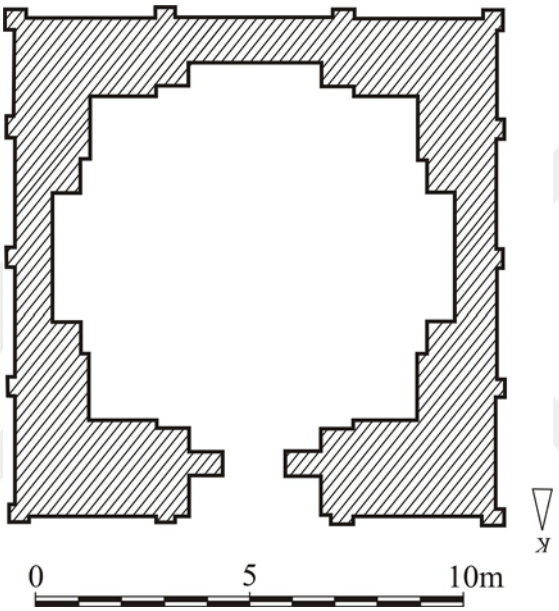

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Hodja Maşad, Gamajun, Berlin, 2001.

Resim 549: Hoca Sarboz Türbesi, genel görünüş

Resim 550: Hoca Sarboz Türbesi, kuzey duvar

Resim 551: Hoca Sarboz Türbesi, batı duvar

Resim 552: Hoca Sarboz Türbesi, güney duvar

Resim 553: Hoca Sarboz Türbesi, doğu duvar

Resim 554: Hoca Sarboz Türbesi, güneybatı köşedeki tromp

Resim 555: Hoca Sarboz Türbesi, kuzeydoğu köşedeki tromp

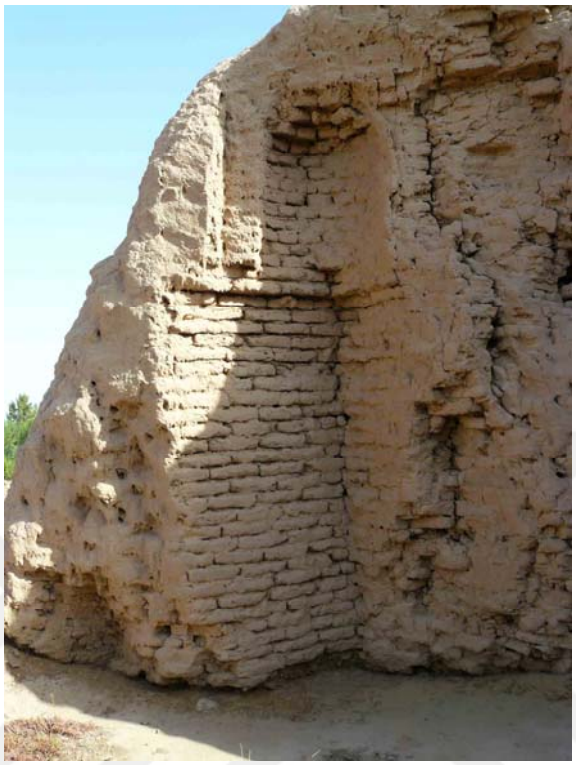

Resim 556: Hoca Serbaz Türbesi, iç mekanın güneydoğu köşe duvarı

Resim 557: Hoca Sarboz Türbesi, iç mekanın güney duvarı

Resim 558: Hoca Sarboz Türbesi, iç mekanın güney duvarına ait eski bir fotoğrafı

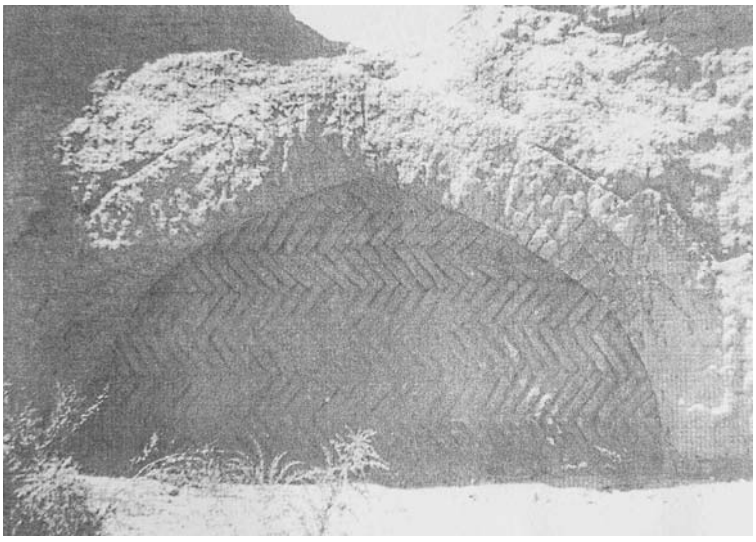

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, Gamajun, Berlin, 2001.

Katalog no: 3.3.39.

Resim: 559-564

Çizim: 90

Yapının adı: Tillo Haloci Türbesi

Bulunduğu yer: Şahrituz şehri, Ayvac köyündedir.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi bilinmeyen türbe, X. yüzyıl sonu ve XII. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir[348].

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Türbe, Şarituz şehrinin 30 km güneyindeki Ayvac köyünün mezarlığındadır. Kerpiçten inşa edilmiş, düz bir zemin üzerindeki yapı harap bir durumdadır. Çevresi üç yönde duvarlarla çevrilmiş ve üzeri metal bir sundurmayla örtülerek korunmaktadır (R.: 559, 560).

Türbenin kuzey duvarı tamamen yıkılmıştır. Batı ve doğu duvarları kısmen ayaktadır. Güney duvar kasnak seviyesine kadar ayaktadır. Ancak buradaki giriş açıklığı çökmüştür. S. Himelnitskiy'nin belgelediği türbenin plan ve fotoğrafları (Ç.: 90) ile mevcut izler dikkate alındığında türbenin kare planlı ve üzerinin tromp geçişli bir kubbeyle örtülü olduğu anlaşılmaktadır (R.: 561-563). Araştırmacının, plan çiziminde dört duvarın ortasına işlediği açıklıklardan güney ve batıdakiler kısmen ayakta kalmıştır (R.: 564).

Süsleme:

Yapının süsleme unsuru bulunmamaktadır.

[348] Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, s. 20. Ancak mevcut malzeme ve mimari uygulamalara baktığımızda türbenin Şahrituz'da Hoca Sarboz ve Hoca Durbod türbeleriyle çağdaş olduğunu düşünmekteyiz.

Çizim 90: Tillo Haloci Türbesi, restitüsyon planı

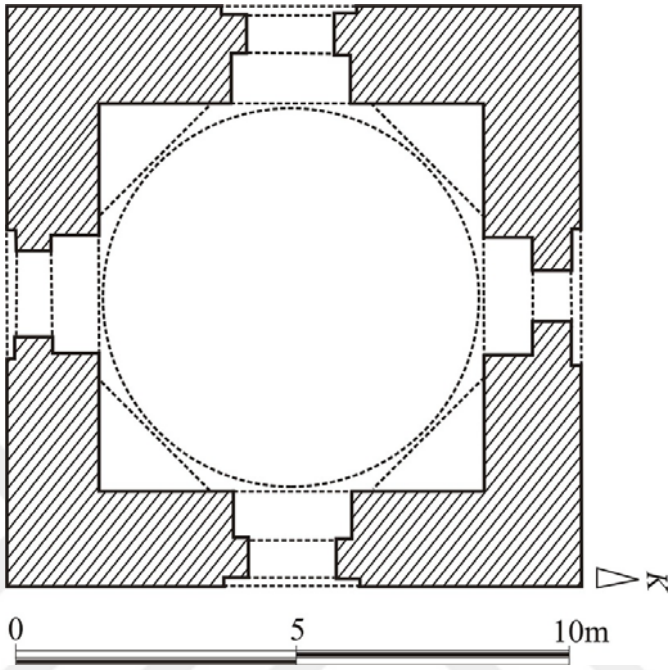

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Hodja Maşad, Gamajun, Berlin, 2001.

Resim 559: Tillo Haloci Türbesi, güneybatı yönden görünüş

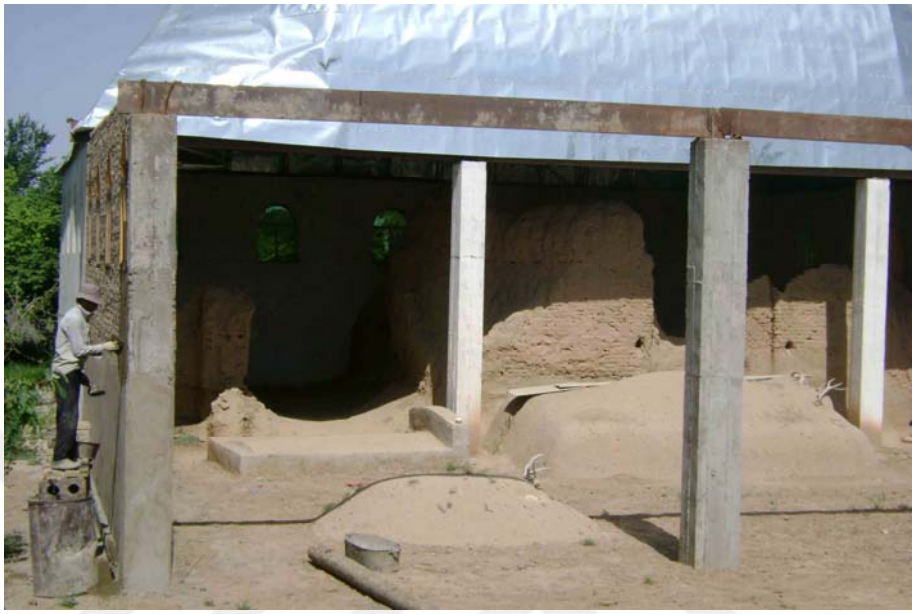

Resim 560: Tillo Haloci Türbesi, güneydoğu yönden görünüş

Resim 561: Tillo Haloci Türbesi, güney duvarı

Resim 562: Tillo Haloci Türbesi, güney duvarı kasnağının izi

Resim 563: Tillo Haloci Türbesi, batı giriş açıklığının kemeri

Resim 564: Tillo Haloci Türbesi, 1970'li yıllara ait bir fotoğraf

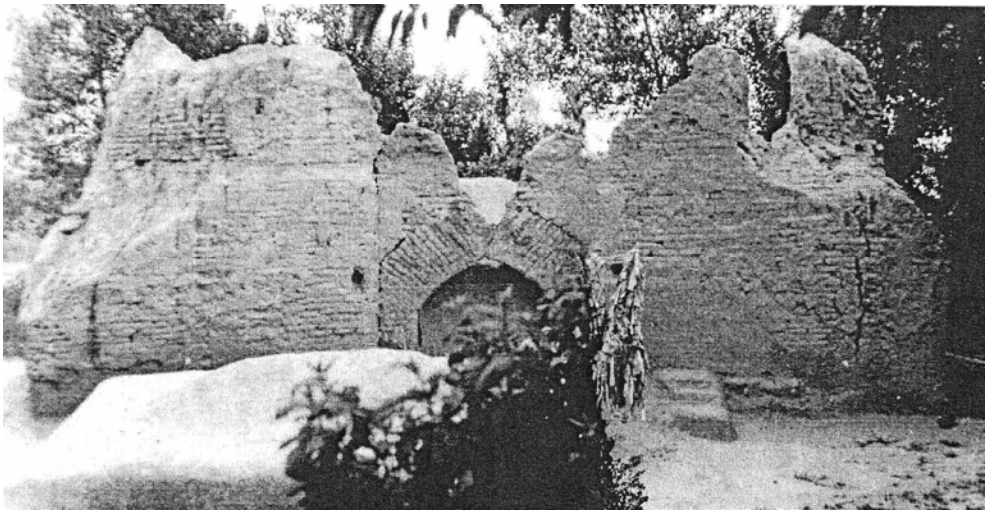

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, Hodja Maşad, Gamajun, Berlin, 2001.

3.4. Medreseler

Katalog no: 3.4.40.

Resim: 565-626

Çizim: 91

Yapının adı: Mir Receb Dodko[349] Medresesi

Bulunduğu yer: Konibadam merkezindedir.

Tarihçe:

Numan N. Negmatov, taçkapı girişinin eski ahşap kanatlarında Arap harfleriyle yazılmış bir kitabenin olduğunu ve burada, yapının Molla Hocaer ve Mirza Davut ustalar tarafından 1659/1670 yıllarında yapıldığı bilgisini vermektedir[350]. 1916/1917 yıllarında avlunun güneybatısına, Mahmut Şükür Usta tarafından bir mescit eyvanı yapılmıştır[351]. 1960 yılına kadar okul olarak kullanılan medrese[352], 1970'li yıllarda onarılarak[353] müzeye dönüştürülmüştür.

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Lenin Caddesi, Çakırcan Boyerov Sokağı'ndaki yapı, doğu-batı yönlü eğimli bir arazi üzerindedir. Kare plana sahip medrese, açık avlulu olup tek katlıdır (Ç.: 91).

Tuğladan inşa edilmiştir. Avlunun kuzeybatısındaki mescitte ise ahşap kullanılmıştır.

---

[349] Kaynaklarda Mir Recep Dodko'nun kim olduğu konusunda bir bilgi mevcut değildir.
[350] Numan N. Negmatov, "Madrasa Mirradjab Dodkho", **ART**, S. XV, s. 343.
[351] Abdullocon Mirbabev, "Madrasa Kanibadama i İsfarı Kak Pamyatniki Arkhitekturı", s. 368.
[352] Abdullocon Mirbabev, **a.g.m.**,", s. 365.
[353] 1974-1975 yılında restorasyon çalışmalarına başlanmıştır (Numan N. Negmatov, "Madrasa Mirradjab Dodkho", s. 336). Ancak, Mir Recep Dodko Medresesi Müzesi'nden temin ettiğimiz, yapıya ait restorasyon raporlarının 1976 yılında hazırlandığı görülmektedir (**Mir Recep Dodko Medresesi 1976 yılına ait Restorasyon Raporu**, Mir Recep Dodko Medresesi Müzesi Arşivi.).

Yapının kuzey cephesi, ortada beden duvarından yüksek tutulmuş dışa taşıntılı bir taçkapı, bunun iki yanında dörder adet sivri kemerli çökertmelerle doldurmuş duvarlar ve bunları köşelerde destekleyen kulelerle simetrik bir duruşa sahiptir (R.: 565). Medresenin restorasyon öncesindeki bu cepheye ait fotoğraflarında, taçkapısının yıkık olduğu görülmektedir (R.: 566, 567). Onarımla taçkapının yan kanatları, üst üste beş adet sivri kemerli çökertmeyle; alınlığı ise enine dikdörtgen bir çerçeveyle sonlandırılmıştır. Bunun dip duvarına düz ahşap atkılı giriş açıklığı yer almaktadır. Taçkapının doğusundaki duvarı hareketlendiren çökertmelerin her birinin içinde, birer adet giriş açıklığı ve pencere bulunmaktadır. Batısındaki duvarda ise sadece orta ve batı köşedeki çökertmelerin içinde giriş açıklığı ve pencere yer almaktadır. Köşelerdeki, yukarıya doğru hafif bir eğimle daralan silindirik gövdeli kuleler, üzeri kubbeyle örtülü fener şeklindeki bir şerefeyle sonlandırılmıştır (R.: 568-570). Onarım öncesinde, batıdaki yıkık olan şerefe, diğerini tekrar etmek suretiyle ayağa kaldırılmıştır (R.: 571, 572). Mevcut cephenin batısında, üstte, giriş eyvanının doğusundaki mekanı örten kubbenin aydınlatma feneriyle sonlandığı; batısındaki mekanın ise kare kasnak üzerine oturtulmuş sivri bir kubbeyle örtüldüğü görülmektedir. Burada kasnağın her bir yüzüne, iç mekanı aydınlatmak amacıyla birer adet pencere açılmıştır (R.: 573-575).

Kuzey cepheye karşın diğer cepheler sadedir. Doğu cephede, ortadaki ikinci bir taçkapı dışında herhangi bir açıklık yoktur (R.: 576). Son onarımın öncesinde bu cephenin kuleye yakın kısımdan çekilen fotoğrafta görülen giriş açıklıkları sonradan kaldırılmış, mevcut duvar özgün haline dönüştürülmüştür. Buradaki taçkapı, dikdörtgen bir çerçeveyle sınırlandırılmış olup sivri kemerinin orta aksında düz ahşap atkılı bir giriş açıklığı bulunmaktadır. Güney cephede sadece avluya açılan tonozlu aralığın sivri kemerli girişi görülmektedir. Batı cephe sağırdır (R.: 577-579).

Taçkapının gerisindeki, üzeri tromplu bir kubbeyle örtülü giriş eyvanından medresenin avlusuna geçilmektedir. Avlunun kuzey cephesi, diğer duvarlardan yüksektir. Bu cephe, ortada beden duvarından bir miktar yüksek avlu taçkapısı ile

bunun batısındaki duvarda üç, doğusunda ise iki adet sivri kemerli nişle asimetriktir. Restorasyon öncesinde, avlu taçkapısının kemeri kapatılarak buraya açılmış giriş açıklığı ve pencere düzeni, tamamen kaldırılmıştır (R.: 580). Bunun batı kanadının yan duvarında dama çıkan merdivenin kemerli açıklığı yer almaktadır (R.: 581-583). Batı cephenin kuzeyindeki, duvarlardan yüksek tutulmuş ahşap destekli mescit eyvanının, onarım öncesindeki fotoğraflarında, ortada bir eyvan ve iki yanında da birer oda şeklinde olduğu görülmektedir (R.: 584-586). Daha sonra bu odalar kaldırılarak mescit eyvanı günümüzdeki özgün halini almıştır (R.: 587). Buranın güneyindeki duvarda, yan yana üç adet sivri kemerli giriş açıklığı bulunmaktadır (R.: 588). Güney cephe, yan yana altı adet sivri kemerden oluşan bir görünüşe sahiptir. Bunlardan batı yöndeki ikinci kemer, dışa açılan tonozlu aralığa aittir. Bu cephenin her iki köşesindeki sahanlık, birer sivri kemer içine alınmış olup dip duvarında buradaki odalara açılan girişler bulunmaktadır. Doğu cephenin ortasında, bir miktar yüksek tutulmuş ikinci bir avlu taçkapısı yer almaktadır. Bunun her iki yanında üçer adet sivri kemerli giriş açıklığı bulunmaktadır. Taçkapı ve iki yanındaki kemerleriyle bu cephe, simetrik bir duruşa sahiptir (R.: 589-594).

Kare planlı yapı, aynı planda bir avluya sahiptir. Tek katlı medresenin, doğu ve güney kanadı, avluya dik uzanan yan yana yerleştirilmiş dikdörtgen planlı ve üzeri tonoz örtülü 14 adet öğrenci hücresiyle düzenlenmiştir. Kuzey kanadın ortasında, taçkapının açıldığı kare planlı ve üzeri tromp geçişli bir kubbeyle örtülmüş giriş eyvanı yer almaktadır. Avlu giriş eyvanın her iki yanında, dört yönde derin sivri kemerlerle genişleyen, üzeri kubbeli kare mekanlar bulunmaktadır. Batıdaki mekan, diğerlerinden daha yüksek tutulmuştur. Burada kubbe, tromp geçişli yüksek bir kasnağa oturmaktadır. Doğudaki mekan ise pandantifli bir kubbeyle örtülüdür. Kubbenin tepe noktası ışıklık olup, burayı dışta bir aydınlatma feneri örtmektedir. Her iki mekanın yanında ise dikine dikdörtgen planlı küçük odalar yer almaktadır (R.: 595-607).

Doğu kanadın ortasında kareye yakın dikdörtgen planlı ve üzeri tromplu kubbeyle örtülü ikinci bir giriş yer almaktadır. Bunun kuzeyinde üç; güneyinde

dört adet öğrenci hücresi yer almaktadır. Doğu ve güney kanatların kesiştiği köşedeki oda, kare planlı olup üzeri tromp geçişli bir kubbeyle örtülüdür. Bu odanın giriş açıklığı, iki yandaki hücrelerin girişleriyle aynı sahanlığa açılmaktadır. Sahanlığın üzeri çeyrek küre şeklinde bir örtüyle kapatılmıştır. Güney kanatta, beş adet öğrenci hücresi yer almaktadır. Burada, batı yöndeki iki hücrenin arasında, dışa açılan üstü sivri tonozla örtülmüş aralık bulunmaktadır. Doğu ve güney kanatların kesiştiği köşedeki sahanlık, güney ve batı kenarın kesiştiği noktada da görülmektedir. Ancak bu giriş açıklıklarından batı yöndeki, mescide kadar uzanan odaya açılmaktadır (R.: 608-617).

Avlunun batı kanadında, yan yana enine dikdörtgen planlı, avluya paralel uzanan iki mekan bulunmaktadır. Bunlardan güney yöndeki, içten üç adet serbest destek üzerine oturtulmuş ahşap bir konstrüksiyonla, dıştan ise tonozla örtülmüştür. Kuzey yöndeki enine dikdörtgen planlı mekan, eyvan şeklinde olup mihraba paralel üç sahnlı, ahşap destekli ve üzeri ahşap örtüyle kapatılmış bir mescittir. Mescidin batı duvarının ortasında beş kenarlı mihrap nişi yer almaktadır. Mihrap, dikine dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış ve üstte enine dikdörtgen bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Mihrabın her iki yanına, üçer adet dekoratif amaçlı sivri kemerli yüzeysel nişler yerleştirilerek kıble duvarı hareketlendirilmiştir. Mescit eyvanın kuzey duvarında, kuzeybatıdaki mekanın giriş açıklığı, güney duvarında ise bu yöndeki mekanın giriş açıklığı bulunmaktadır (R.: 618-623).

Süsleme:

Yapının özgün süslemesi, kuzeydeki giriş eyvanının kubbe eteğini dolanan, içi üç sıra mukarnas dolgulu süsleme kuşağıdır. Mescit eyvanının üst örtüsündaki kalemişi tekniğiyle yapılmış bitkisel desenli süslemeler ise eyvanının inşa edildiği dönemle çağdaştır (R.: 624-626).

Çizim 91: Mir Recep Dodko Medresesi planı

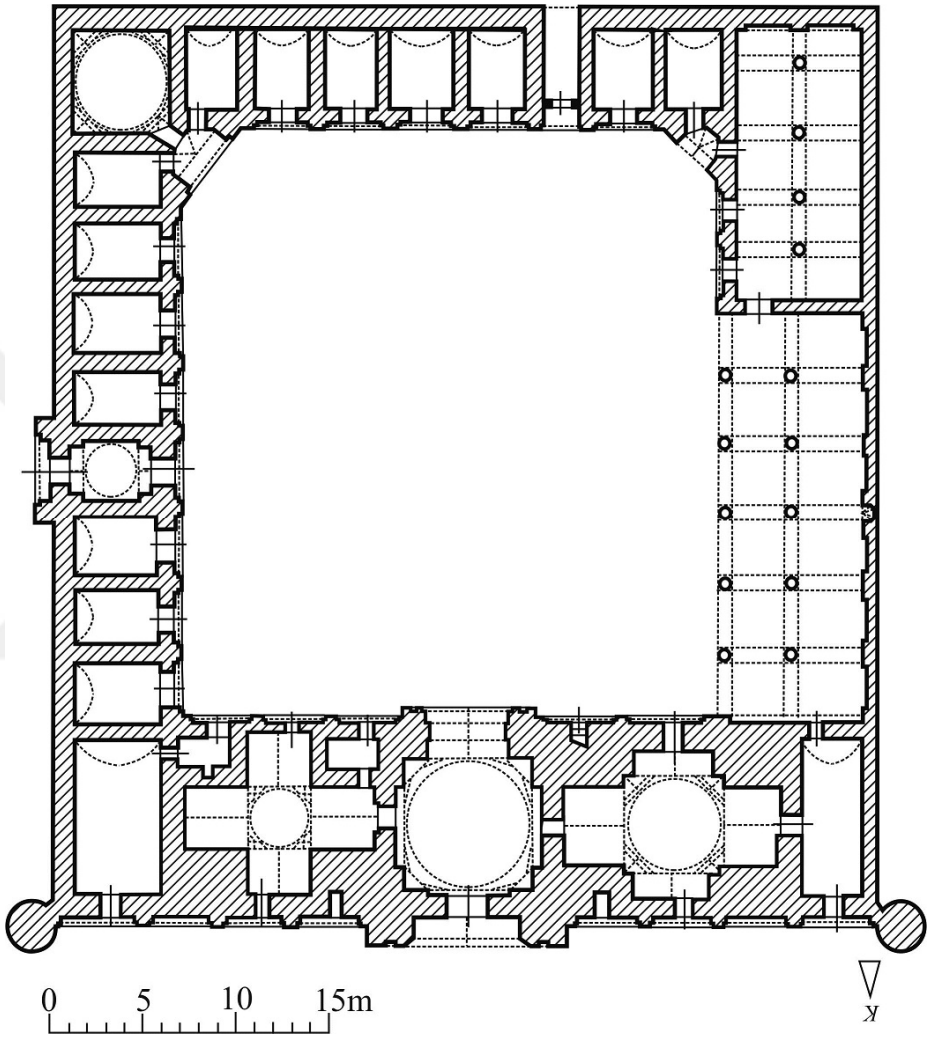

Kaynakça: Mir Recep Dodko Medresesi 1976 yılına ait Restorasyon Raporu, Mir Recep Dodko Medresesi Müzesi Arşivi.

Resim 565: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cepheden genel görünüş

Resim 566: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cephenin 1975 yılına ait

Kaynakça: Mir Recep Dodko Medresesi 1976 yılına ait Restorasyon Raporu, Mir Recep Dodko Medresesi Müzesi Arşivi.

Resim 567: Mir Recep Dodko Medresesi, taçkapının 1975 yılına ait fotoğrafı

Kaynakça: Mir Recep Dodko Medresesi 1976 yılına ait Restorasyon Raporu, Mir Recep Dodko Medresesi Müzesi Arşivi.

Resim 568: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cepheden genel görünüş

Resim 569: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cepheden genel görünüş

Resim 570: Mir Recep Dodko Medresesi, taçkapı

Resim 571: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cephenin batısındaki kulenin restorasyon öncesindeki, 1975 yılına ait fotoğrafı

Kaynakça: Mir Recep Dodko Medresesi 1976 yılına ait Restorasyon Raporu, Mir Recep Dodko Medresesi Müzesi Arşivi.

Resim 572: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cephenin batısındaki kulenin restorasyon öncesindeki, 1975 yılına ait fotoğrafı

Kaynakça: Mir Recep Dodko Medresesi 1976 yılına ait Restorasyon Raporu, Mir Recep Dodko Medresesi Müzesi Arşivi.

Resim 573: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cephenin batı köşesindeki kule

Resim 574: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cephenin doğu köşesindeki kule

Resim 575: Mir Recep Dodko Medresesi, kuzey cepheden görünen batı mekanın üst örtüsü

Resim 576: Mir Recep Dodko Medresesi, doğu cephe

Resim 577: Mir Recep Dodko Medresesi, doğu cephenin kuzey duvarı ve kulenin restorasyon öncesindeki 1975 yılına ait fotoğrafı

Kaynakça: Mir Recep Dodko Medresesi 1976 yılına ait Restorasyon Raporu, Mir Recep Dodko Medresesi Müzesi Arşivi.

Resim 578: Mir Recep Dodko Medresesi, doğu taçkapısı

Resim 579: Mir Recep Dodko Medresesi, güney cephe

Resim 580: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun kuzey cephesindeki taçkapının restorasyon öncesindeki 1975 yılına ait fotoğrafı

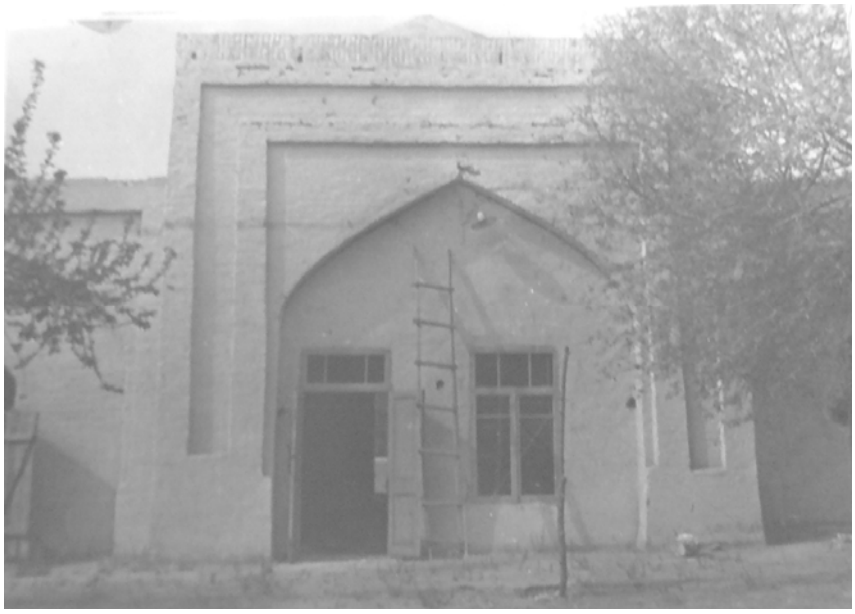

Kaynakça: Mir Recep Dodko Medresesi 1976 yılına ait Restorasyon Raporu, Mir Recep Dodko Medresesi Müzesi Arşivi.

Resim 581: Mir Recep Dodko Medresesi, avlu kuzey cephesi

Resim 582: Mir Recep Dodko Medresesi, avlu kuzey cephesi

Resim 583: Mir Recep Dodko Medresesi, avlu taçkapısının batısındaki merdivenin giriş açıklığı

Resim 584: Mir Recep Dodko Medresesi, mescit eyvanının restorasyon öncesindeki 1975 yılına ait fotoğrafı

Kaynakça: Mir Recep Dodko Medresesi 1976 yılına ait Restorasyon Raporu, Mir Recep Dodko Medresesi Müzesi Arşivi.

Resim 585: Mir Recep Dodko Medresesi, mescit eyvanının restorasyon öncesindeki 1975 yılına ait fotoğrafı

Resim 586: Mir Recep Dodko Medresesi, mescit eyvanının güneyi ve bunun yanındaki mekanın restorasyon öncesindeki 1975 yılına ait fotoğrafı

Kaynakça (Resim 585, 586): Mir Recep Dodko Medresesi 1976 yılına ait Restorasyon Raporu, Mir Recep Dodko Medresesi Müzesi Arşivi

Resim 587: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun batı cephesindeki mescit eyvanı

Resim 588: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun batı cephesinin güney duvarı

Resim 589: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun güney cephesinin restorasyon öncesindeki, 1975 yılına ait fotoğrafı

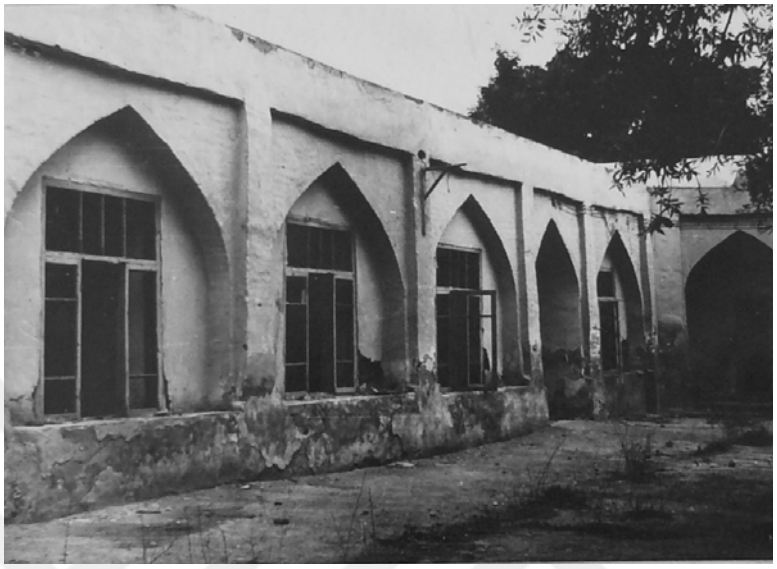

Kaynakça: Mir Recep Dodko Medresesi 1976 yılına ait Restorasyon Raporu, Mir Recep Dodko Medresesi Müzesi Arşivi

Resim 590: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun güney cephesinin güneydoğu yönden görünüşü

Resim 591: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun güney cephesinin güneybatı yönden görünüşü

Resim 592: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun doğu cephesi

Resim 593: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun doğu cephesinin ortasındaki taçkapı

Resim 594: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun doğu cephesinin kuzey duvarı

Resim 595: Mir Recep Dodko Medresesi, ana giriş eyvanın kuzey duvarı

Resim 596: Mir Recep Dodko Medresesi, ana giriş eyvanının doğu duvarı

Resim 597: Mir Recep Dodko Medresesi, anagiriş eyvanının güney duvarı

Resim 598: Mir Recep Dodko Medresesi, ana giriş eyvanının batı duvarı

Resim 599: Mir Recep Dodko Medresesi, ana giriş eyvanının üst örtüye geçişleri

Resim 600: Mir Recep Dodko Medresesi, giriş eyvanının batısındaki mekanın güney duvarı

Resim 601: Mir Recep Dodko Medresesi, giriş eyvanın batısındaki mekanının doğu duvarı

Resim 602: Mir Recep Dodko Medresesi, giriş eyvanın batısındaki mekanının kuzey duvarı

Resim 603: Mir Recep Dodko Medresesi, giriş eyvanın batısındaki mekanının üst örtüye geçişleri

Resim 604: Mir Recep Dodko Medresesi, giriş eyvanının doğusundaki mekanın güney duvarı

Resim 605: Mir Recep Dodko Medresesi, giriş eyvanının doğusundaki mekanın batı duvarı

Resim 606: Mir Recep Dodko Medresesi, giriş eyvanının doğusundaki mekanın doğu duvarı

Resim 607: Mir Recep Dodko Medresesi, giriş eyvanının doğusundaki mekanın üst örtüsü

Resim 608: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun doğu kanadındaki giriş mekanının batı duvarı

Resim 609: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun doğu kanadındaki giriş mekanının üst örtüye geçişleri

Resim 610: Mir Recep Dodko Medresesi, öğrenci hücresinin batı duvarı

Resim 611: Mir Recep Dodko Medresesi, öğrenci hücresinin doğu duvarı

Resim 612: Mir Recep Dodko Medresesi, öğrenci hücresinin kuzey duvarı

Resim 613: Mir Recep Dodko Medresesi, güney ve doğu kanatların kesiştiği köşedeki odanın giriş açıklığı

Resim 614: Mir Recep Dodko Medresesi, güney ve doğu kanatların kesiştiği köşedeki odanın kuzey duvarı

Resim 615: Mir Recep Dodko Medresesi, güney ve doğu kanatların kesiştiği köşedeki odanın güney duvarı

Resim 616: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun güney kanadındaki dışa açılan aralık.

Resim 617: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun güney ve batı kanatlarının kesiştiği köşedeki sahanlık

Resim 618: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun güneybatısındaki odanın güney duvarı

Resim 619: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun güneybatısındaki odanın kuzey duvarı

Resim 620: Mir Recep Dodko Medresesi, avlunun güneybatısındaki odanın doğu duvarı

Resim 621: Mir Recep Dodko Medresesi, mescit eyvanının batı ve güney duvarları

Resim 622: Mir Recep Dodko Medresesi, mescit eyvanının batı ve kuzey duvarları

Resim 623: Mir Recep Dodko Medresesi, mescit mihrabı

Resim 624: Mir Recep Dodko Medresesi, mescidin üst örtüsü

Resim 625: Mir Recep Dodko Medresesi, mescidin üst örtüsünün saçağındaki mukarnas süslemelerden detay

Resim 626: Mir Recep Dodko Medresesi, giriş eyvanın kubbe eteğini dolanan mukarnaslı kuşak

Katalog no: 3.4.41.

Resim: 627-683

Çizim: 92-106

Yapının adı: Hoca Meşhed Medresesi

Bulunduğu yer: Şahrituz şehrinin, Sayat köyündedir.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen medreseyi A. M. Belenitsky XI-XII. yüzyıla tarihlendirirken; mescit bölümünün daha önce inşa edildiğini ve yapını iki bölümlü bir türbe olduğunu düşünmektedir[354]. Sergey Hmelnitsky, 1970 yılında yaptığı tespitler doğrultusunda türbe bölümünü IX-X. yüzyıla, mescit bölümünü XI-XII. yüzyıla tarihlendirerek yapıyı medrese olarak değerlendirmiştir[355]. Nemtseva ise yaptığı arkeolojik araştırmalar neticesinde her iki bölümün aynı zamanda inşa edildiğini öne sürerek, medreseden ziyade yapının bir hankah olabileceğini düşünmektedir[356]. Plan şekli ve boyutları karşılaştırıldığında her iki bölümün de birbirine yakın prensipte inşa edildikleri görülmektedir. Bu bölümlerin duvar örgüsü ve süslemeleri XI-XII. yüzyıl Orta Asya yapılarıyla özdeştir. Türbenin duvar örgüsü, mescitle benzer olmasına karşın kasnak içinin süslemeleri farklılık göstermektedir. Buradaki süslemelerin mevcut karakterinin XI-XII. yüzyıla ait Orta Asya yapılarında görülmesi yapının bu yüzyıllarda inşa edilmiş olduğunu düşündürmektedir.

1978-1979 yılında, yapının restorasyon projesi hazırlanmıştır[357]. Ancak restorasyon 2008-2011 yılları arasında gerçekleştirilmiştir[358].

---

[354] A. M. Belenitsky, "Mavzoley u Seleniya Sayat", **MİA SSSR**, No: 15, s. 209.

[355] Sergey Hmelnitsky, Ş. M. Karimova ile 1970 yılında yapıda kazı çalışmaları gerçekleştirmiştir. Kazılarda yapının temelleri ortaya çıkartılmış ve doğudaki türbenin batıdaki bölümden 20-23 cm daha yukarıda olduğunu tespit edilmiştir. Buradan yola çıkarak araştırmacı, her iki bölümün farklı zamanlarda inşa edildiğini düşünmektedir.

[356] N. B. Nemtseva, "Raskopki Arkitekturnogo Koplesksa hodja Maşad v Sayate na Yuge Tadjikistana", s. 172, 173.

[357] A. İ. Manyahina, "Mavzoley Hodja Maşad", s. 51.

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Şahrituz şehrinin 4 km güneyindeki Sayat köyünün yakınında, çevresinde herhangi bir yerleşim bulunmayan medrese, kuzey-güney yönlü düz bir zemin üzerinedir. Dikdörtgen planlı yapı, asimetrik bir şemaya sahiptir. Açık avlulu tipdeki medrese; mescit, türbe ve öğrenci hücrelerinden meydana gelmekteydi (Ç.: 92). Günümüzde yapının güney kanadı dışındaki diğer bölümleri harap halde olup kuzey yöndeki eyvanın bir kısmı ayaktadır (R.: 627).

Yapının günümüzde ayakta kalan bölümleri, 25x25x4,5 cm boyutlarındaki tuğlalardan inşa edilmiştir. Diğer bölümler kerpiçtir.

Medresenin güney cephesininin restorasyon öncesine ait fotoğraflarında, harap bir vaziyette olduğu görülmektedir (R.: 628, 629). Onarım sonrasında mevcut cephe, ortada dışa taşıntılı ve beden duvarından yüksek tutulmuş bir taçkapı ile bunun iki yanında köşe kuleleriyle desteklenmiş, birbirinden yükseklik ve mimari dekor bakımdan farklı tutulmuş duvarlarıyla özgün bir duruş almıştır (Ç.: 93). Dikdörtgen bir çerçeveye sahip taçkapı, köşelerde sütunçelere oturan bir sivri kemer ve onu düğümlü kaval simelerle kuşatan süslemeleriyle abidevi görünüştedir. Sivri kemerin devamındaki eyvanın dip duvarının ortasına, düz lentolu giriş açıklığı yerleştirilmiştir. Taçkapının yanındaki doğu duvarı alçak olup saçak seviyesinde, iki sıra süsleme şeridiyle hareketlendirilmiştir. Batı duvarı, daha yüksek tutulmuş ve yüzeyi yan yana beş adet sivri kemerli yüzeysel nişlerle doldurulmuştur. Dikine dikdörtgen çerçeveler içine alınmış bu yüzeysel nişlerden batıdakinin haricinde diğerlerinin içleri, birbirinden farklı geometrik süslemelere hareketlendirilmiştir. Her iki duvarın üstünde, mescit ve gurhanenin, sekizgen kasnak üzerine oturtulmuş kubbeleri görülmektedir (R.: 630-635).

[358] 2008 yılında, yapının yakınındaki tabelada, 2005-2008 yılları restorasyon çalışmasının kültürel koruma programı kapsamında ABD Büyük Elçiliği'nin desteğiyle yürütüldüğü yazmaktadı (Bkz. R.: 683). Bu tabela günümüzde mevcut değildir.

Doğu cephesinde, bu yöndeki türbenin duvarı ve üst örtüsü bulunmaktadır. Buradan görünen türbe duvarının ortasında, sivri kemerli bir giriş açıklığı yer almaktadır (R.: 636). Duvarın saçağa yakın seviyesinde, güney cephedeki iki sıra süsleme şeridi devam etmektedir. Medresenin kuzey cephesinde, sadece ortadaki giriş eyvanının bir kısmı ayaktadır. Onarım öncesinde harap haldeki güney kanadının avluya bakan cephesi ise sonradan ayağa kaldırılmıştır (R.: 637). Bu cephenin ortasında dışa taşıntılı avlu taçkapısı yer almaktadır. Dikdörtgen çerçeveye sahip taçkapı sadedir. Doğu ve güney duvarlarda görülen süsleme şeritleri, avlu taçkapısının doğusundaki duvarın saçak kısmında da devam etmektedir. Batı duvar ise daha alçak ve masiftir. Yan duvarların birbirinden farklı olması, taçkapı ve iki yandaki kubbelerin simetrik duruşunu bozmaktadır. Batı cephe tamamen yıkılmıştır. Burada sadece, köşe kulesi ve mescidin bu yöndeki masif duvarı görülmektedir (R.: 638-640).

Arkeolojik çalışmalar sonucunda çizilen planda, dikdörtgene yakın asimetrik planlı medresenin doğu ve batı kanatlarının ortasında birer eyvan ve bunların yanında öğrenci hücreleri yer almaktaydı. Kuzey kanadının ortasında ikinci bir giriş eyvanı ve bunun iki yanında kare planlı birer mekan ile diğer odalar bulunuyordu. Günümüze gelen, güney kanadındaki mekanlara, taçkapının gerisindeki, üzeri tonozla örtülü giriş eyvanın yan duvarlarındaki açılıklardan geçilmektedir (Ç.: 94). Giriş eyvanının doğusundaki, kare planlı ve üzeri tromp geçişli kubbeyle örtülü türbe mekanına, batı duvarının ortasındaki sivri kemerli giriş açıklığından girilmektedir (Ç.: 95). Onun hemen simetriğinde, doğu duvarının ortasında dışa açılan sivri kemerli ikinci bir açıklık bulunmaktadır. Kuzey ve güney duvarlar sadedir. Kasnağın her bir yüzeyine körkemerler yerleştirilmiştir. Bunların tromplarla birleştiği üst köşelere küçük boyutta basamaklı tromplar oturtulmuştur. Trompların ve körkemerlerin içleri dekoratif, geometrik süslemelerle doldurulmuştur. Kasnağa oturan kubbenin ortasında daire

şeklinde bir ışıklık yer almaktadır. Türbede sanduka bulunmayıp, mezarların toprakla temsili bir şekilde yapıldığı görülmektedir[359] (R.: 641-650).

Kare planlı ve üzeri tromplu kubbeyle örtülmüş mescit mekanına, giriş eyvanın batı duvarındaki düz atkılı giriş açıklığından geçilmektedir (Ç.: 96). Bunun simetriğinde, yarım daire formunda nişe sahip üzeri çeyrek küre kavsarayla örtülü ve içi geometrik desenlerle doldurulmuş mihrap yer almaktadır (Ç.: 97). Kuzey ve güney duvarlar sadedir. Burada, sekizgen kasnağın her bir yüzüne birer adet körkemer yerleştirilmiştir. Kemerlerle trompların birleştiği yerlerde mukarnas dolgulu iç içe üçgenler bulunmaktadır. Kasnağa oturan kubbenin tepe noktasında, daire şeklinde bir ışıklık yer almaktadır (R.: 651-658).

Medresenin öğrenci hücreleri[360] tamamen yıkılmış olup yapının kuzeyindeki eyvan kısmen ayakta kalmıştır (R.: 659, 660). Mevcut izlerden bunun dip duvarında sivri kemerli bir açıklık olduğu anlaşılmaktadır (R.: 661-664).

Süsleme:

Yapının ayakta kalan güney kanadındaki mekanların dış cephelerinin bir kısmında ve içte özgün süslemelerinin korunduğu görülmektedir. Restorasyonda neredeyse tamamen rekonstrüksiyonu yapılmış, güney cepheyi ortalayan taçkapı kenar bordürü, zencirekle sınırlandırılmıştır. Bunun içlerindeki boşluklar, birbirine ters yerleştirilmiş "c" şeklindeki desenlerle doldurulmuştur. Bordürün sağ tarafındaki alt kısımda, bitkisel zemin üzerinde yazılmış sülüs hat izi görülmektedir[361]. Taçkapı derin kemerinin batı duvarında, geometrik desenlerle bezenmiş kısım korunmuştur. Bunun simetriğindeki duvarda herhangi bir süsleme yoktur. Giriş eyvanına açılan düz atkılı girişin alınlığı, dikdörtgen bir çerçeve içine alınarak körkemerle sonlandırılmıştır (R.: 665-667).

---

[359] Sergey Hmelnitsky türbe ve mescit mekanında sandukaların olduğu bilgisini vermektedir (Sergey Hmelnitsky, **Hodja Meşed**, s. 53.).

[360] Kerpiç malzemeden yapılmış öğrenci hücrelerinin kısmen ayakta kalmış temellerine bakıldığında hücrelerin, dikdörtgen planda olup avluya dik uzandığı görülmektedir.

[361] Bu izden tüm taçkapı çerçevesini bir kitabe kuşağının dolandığı anlaşılmaktadır. A. M. Belenitsky, burada **"واف الله"** yazdığını okumuştur (A. M. Belenitsky, **a.g.m.**, s. 208.).

Güney cephenin batısındaki duvar yüzeyini hareketlendiren, sivri kemerli yüzeysel nişlerin sonuncusu dışında, her birinin içi kilit taşına kadar birbirinden farklı geometrik desenlerle süslenmiştir (Ç.: 98-101). Bunlar ayrı ayrı kaval silmelerle çerçeve içine alınırken en dışta, kaval silmeli bir çerçeve daha yer almaktadır. Doğudaki duvarın saçak kısmında, bir sıra halinde içleri üçer adet diyagonal eşkenar dörtgenlerle doldurulmuş yan yana on adet kartuştan oluşan silme, onun altında ise içi yine diyagonal şekilde yan yana yerleştirilmiş tuğlalardan meydana gelen ikinci bir silme yer almaktadır (R.: 668-672).

Mescit ve gurhane mekanlarına açılan giriş eyvanının alınlığı ve tonoz örtüsü tamamen geometrik desenlerle süslenmiştir. Duvarları sade tutulmuş mescit mekanının süslemeleri, mihrap duvarı, mihrap ve üst örtüye geçiş elemanlarında yer almaktadır. Mescidin diğer duvarlarına karşın mihrap duvarının alt seviyesinde iki sıra yatay ve bir sıra dikey şekilde yerleştirilmiş dekoratif duvar örgüsü görülmektedir. Burada dikey yerleştirilmiş tuğla malzemedeki, birbirini çapraz kesen kavislerden oluşan terrakotta süslemeler, mihrap duvarını öne çıkaran bir görünüm kazandırmıştır. Mihrap nişi, kavsaranın alt seviyesinden başlayarak zemine kadar, çerçeve şeklinde bir süsleme kuşağıyla hareketlendirilmiştir. İçi yatay ve dikey yerleştirilmiş kavisli geometrik şekillerin, üst kısımlarda dökülmüş olduğu görülmektedir. Kavsaranın içi, yatay ve dikey yerleştirilmiş tuğlalarla oluşturulmuş dört yönde açılan geometrik bir desenle bezenmiştir. Kilit noktası ise yine tuğlalardan meydana getirilmiş balıksırtı deseniyle süslenmiştir (R.: 672-676, 676a, 676b).

Mescidin en yoğun süslemelerle bezendiği tromp geçişleri ve kasnağın her yüzeyinin ortasındaki körkemerleri, geometrik desenlerin çeşitliliğiyle ön plana çıkmaktadır. Kasnaktaki her bir unsur, enine uzanan dikdörtgen çerçeveler içine alınmıştır. Bunlar testere dişi şeklinde iki sıra tuğla dizisiyle sınırlandırılmıştır. Üstte, çerçevelerin birleştiği yerlerde yine çerçeve içine alınmış iç içe üçgenler yer almaktadır. Trompların içleri merkezden yukarıya doğru kapanarak uzanan "V" şeklindeki desenlerle doldurulmuştur (Ç.: 102). Alt köşelerde, dekoratif şekilde yerleştirilmiş iç içe üçgenler görülmektedir. Körkemerlerin her biri farklı

desenlerle bezenmiştir. Mihrabın üstündeki çökertmenin içi çark-ı feleklerden oluşan bir kompozisyonla süslenmiştir (Ç.: 103). Bunun hemen karşısındaki körkemer ise zikzaklardan meydana gelen bir kompozisyona sahiptir. Kuzey ve güneydeki körkemerlerin içleri "+" şeklindeki girift geometrik desenlerle meydana getirilmiştir (R.: 677-681).

Gurhanenin süslemeleri, mescit mekanında olduğu gibi tromp geçişler ve körkemerlerde toplanmıştır. Kasnaktaki unsurlar, burada da çerçeve içine alınmıştır. Ancak çerçevelerin kesiştiği üst kısımlardaki küçük çerçevelerde basamaklı tromplara yer verilmiştir. Alt sırada ise yan yana diyagonal yerleştirilmiş tuğlalardan oluşan bir korniş, aynı seviyede bütün duvarı dolanmaktadır. Tromplar ve körkemerlerin üstleri iki sıra kirpi saçak şeklindeki tuğla dizisiyle hareketlendirilmiştir. Trompların içleri, ortada dikey balıksırtı ve bunun yanlarındaki boşluklara doğru açılan zikzaklarla süslenmiştir (Ç.: 104). Köşelerde, kornişlere oturan kısımlarda, çerçeve içine alınmış iç içe üçgenlerden oluşan dekoratif unsurlar, üstte tek sıra halinde testere dişi şeklindeki tuğla süslemeyle sonlandırılmıştır. Kasnaktaki körkemerlerin içi ise diyagonal eşkenar dörtgenlerden oluşan geometrik desenlerle doldurulmuştur (Ç.: 105; R.: 682).

Çizim 92: Hoca Meşhed Medresesi, plan

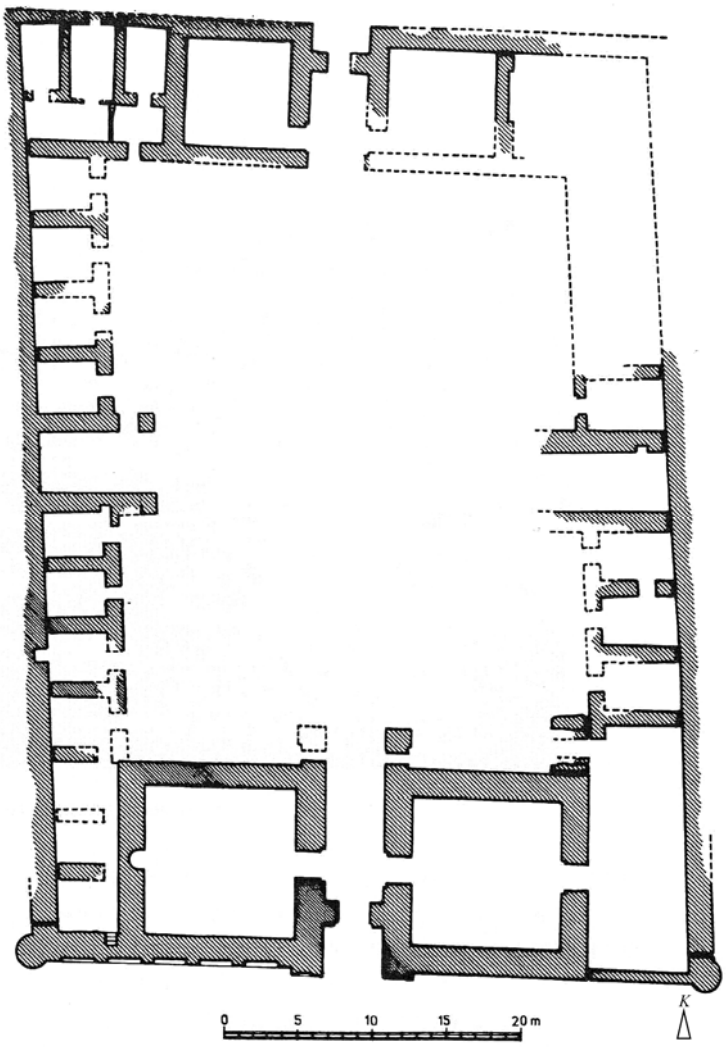

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, Gamajun, Berlin, 2001.

Çizim 93: Hoca Meşhed Medresesi, güney cephenin rekonstrüksiyon çizimi

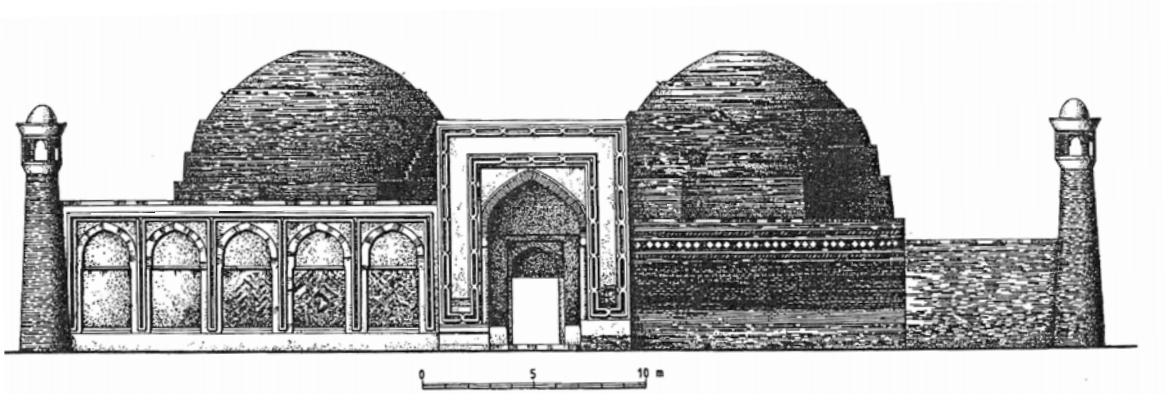

Çizim 94: Hoca Meşhed Medresesi, A-A’ kesiti

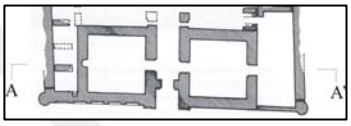

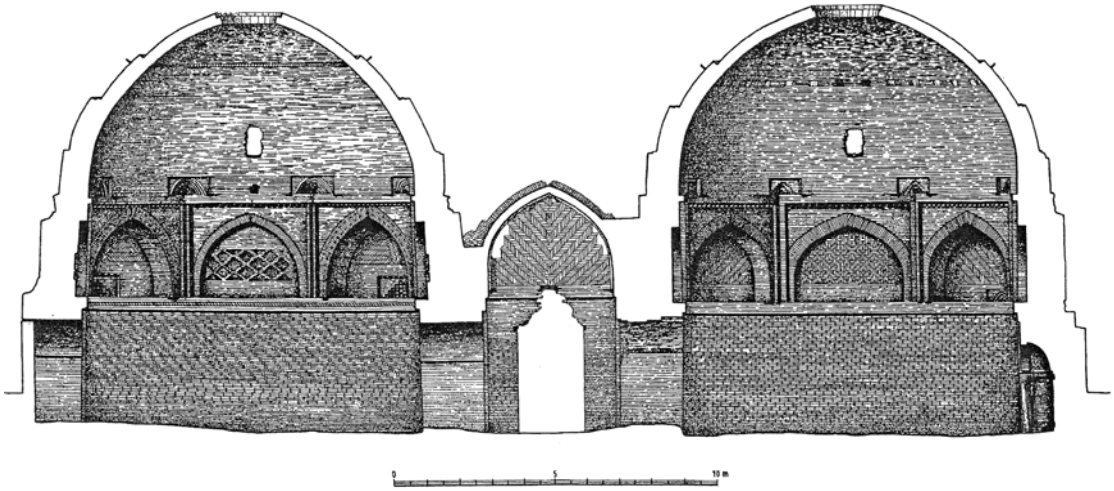

Kaynakça (Çizim 93, 94): Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, Gamajun, Berlin, 2001.

Çizim 95: Hoca Meşhed Medresesi, gurhane mekanı B-B’ kesiti

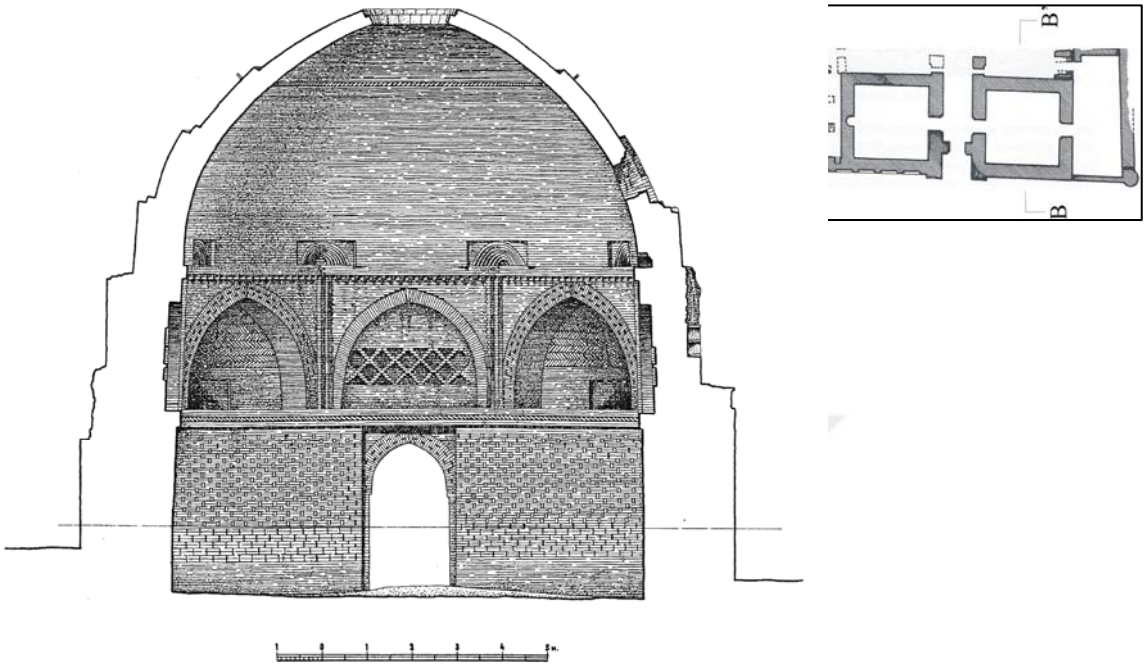

Çizim 96: Hoca Meşhed Medresesi, mescit C-C’ kesiti

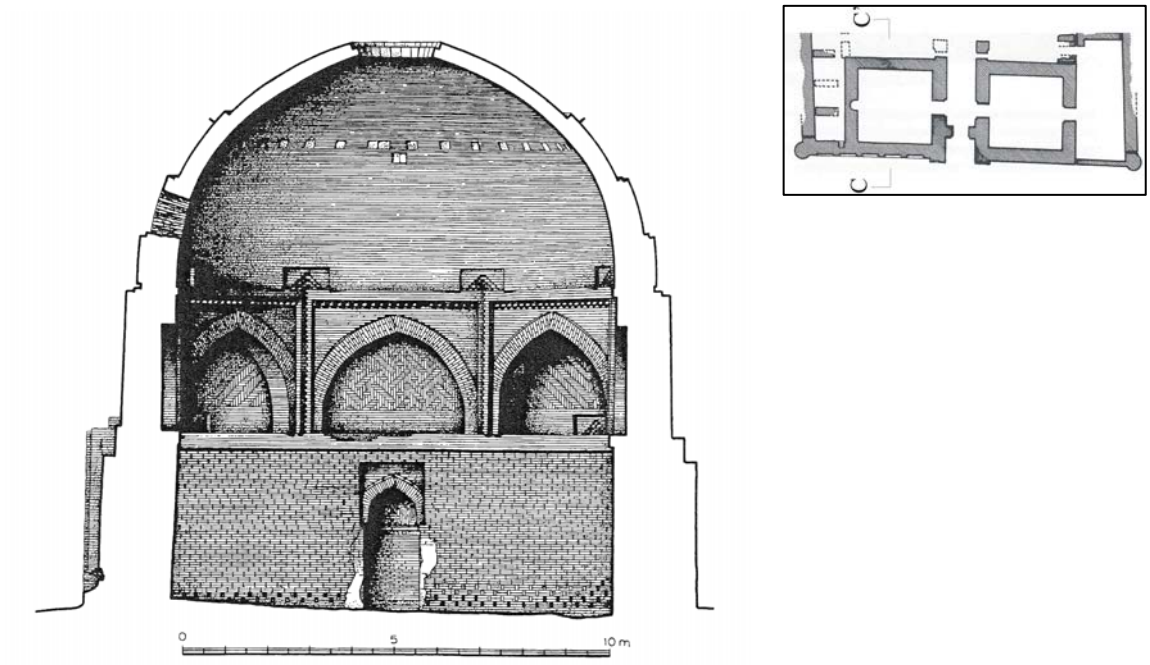

Kaynakça (Çizim 95, 96): Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, Gamajun, Berlin, 2001.

Çizim 97: Hoca Meşhed Medresesi, mihrabın cephe ve kesit çizimleri

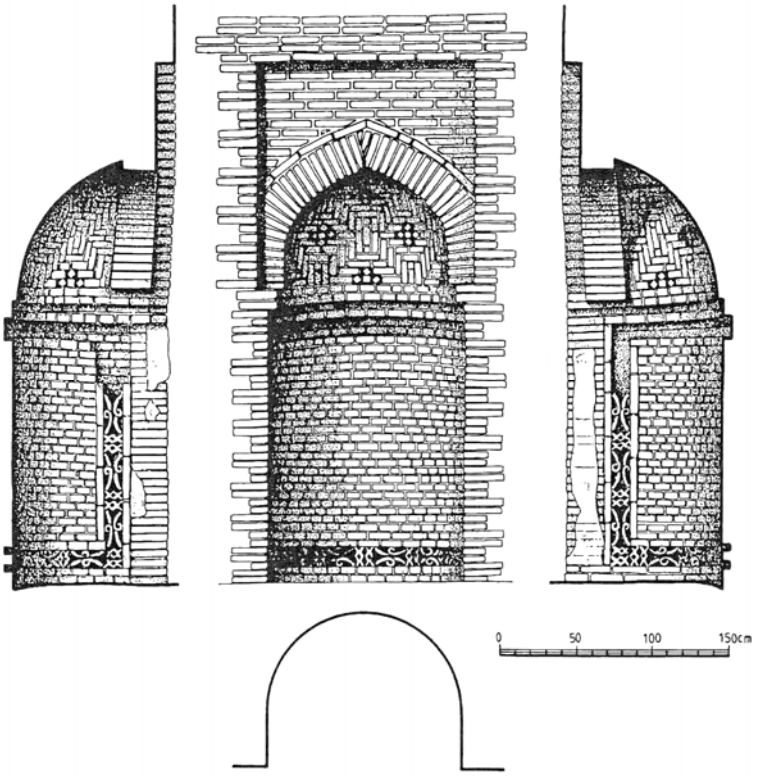

Çizim 98: Hoca Meşhed Medresesi, güney cephenin batı duvarındaki sağdan ilk nişteki süsleme

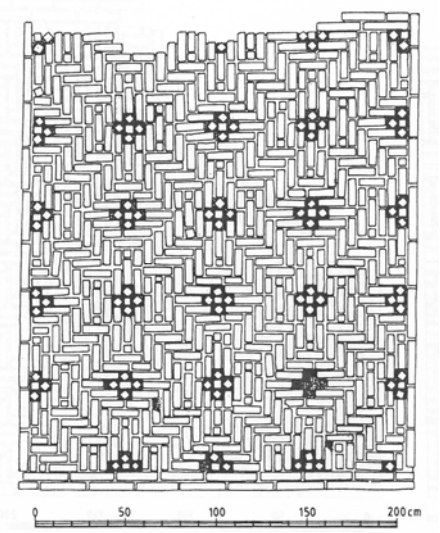

Kaynakça (Çizim 97, 98): Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, Gamajun, Berlin, 2001.

Çizim 99: Hoca Meşhed Medresesi, güney cephenin batı duvarındaki sağdan ikinci nişteki süsleme

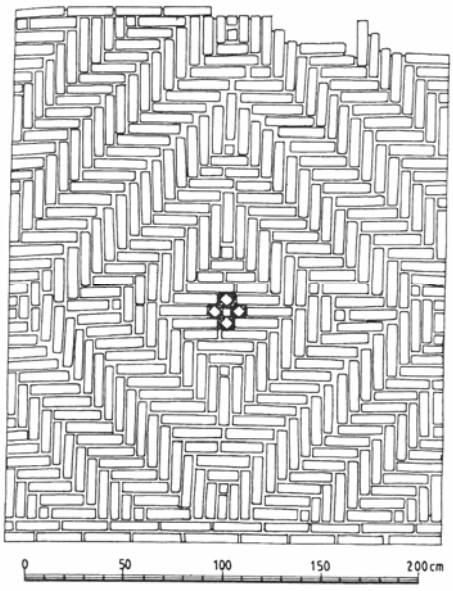

Çizim 100: Hoca Meşhed Medresesi, güney cephenin batı duvarındaki sağdan üçüncü nişteki süsleme

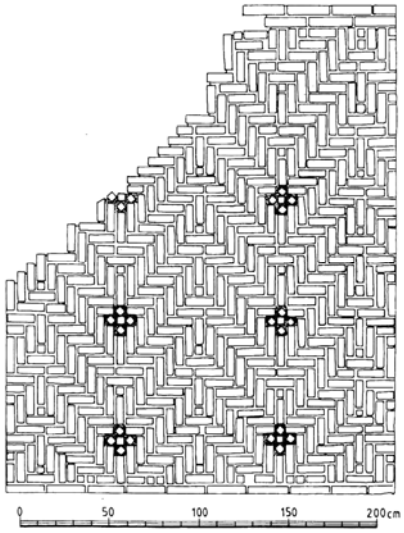

Kaynakça (Çizim 99, 100): Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, Gamajun, Berlin, 2001.

Çizim 101: Hoca Meşhed Medresesi, güney cephenin batı duvarındaki sağdan dördüncü nişteki süsleme

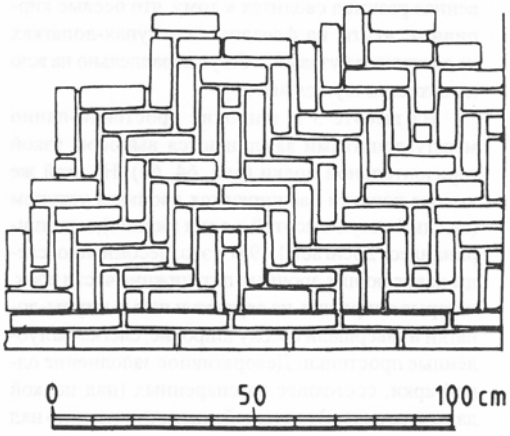

Çizim 102: Hoca Meşhed Medresesi, mescit mekanı tromplarından örnek cephe, kesit ve plan çizimleri

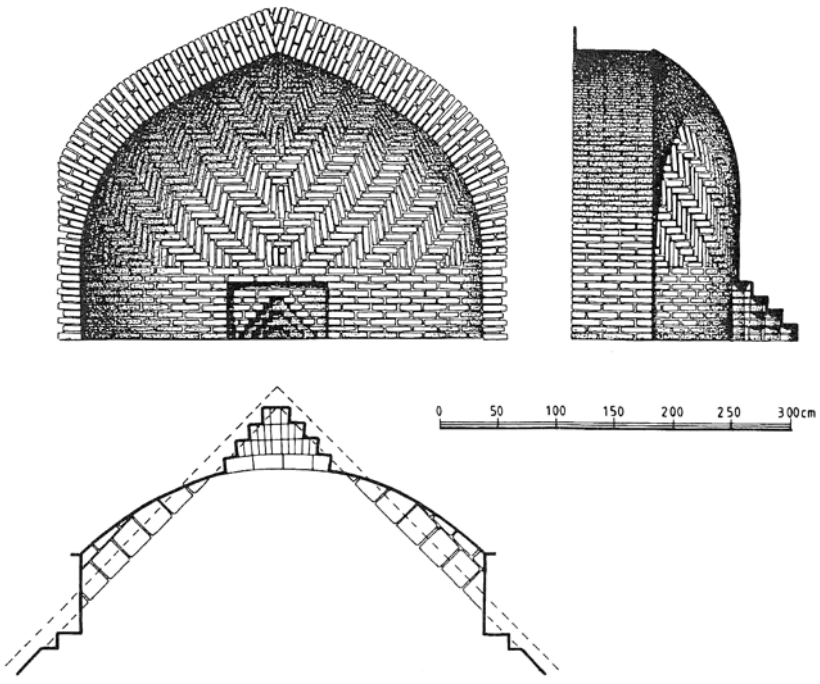

Kaynakça (Çizim 101, 102): Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, Gamajun, Berlin, 2001.

Çizim 103: Hoca Meşhed Medresesi, mescit mekanı kasnak içindeki batı ve doğu körkemerlerinin cephe çizimleri

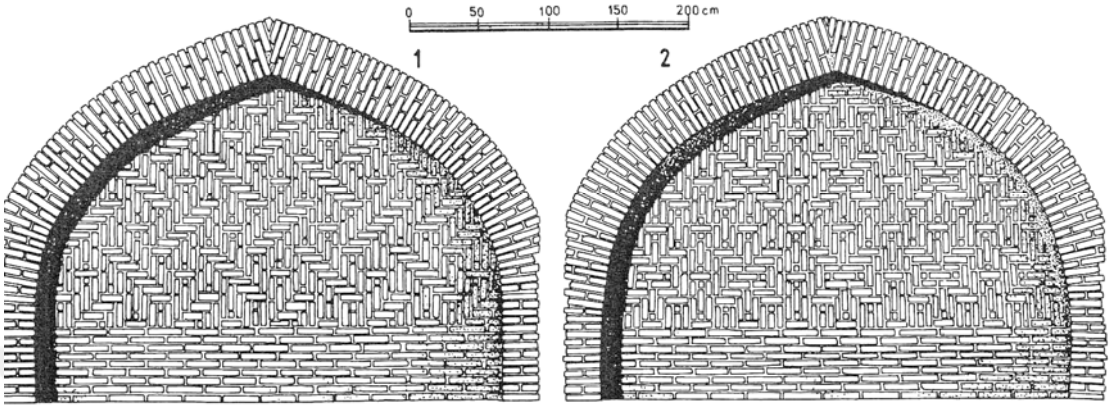

Çizim 104: Hoca Meşhed Medresesi, gurhane mekanı tromplarından örnek cephe, kesit ve plan çizim

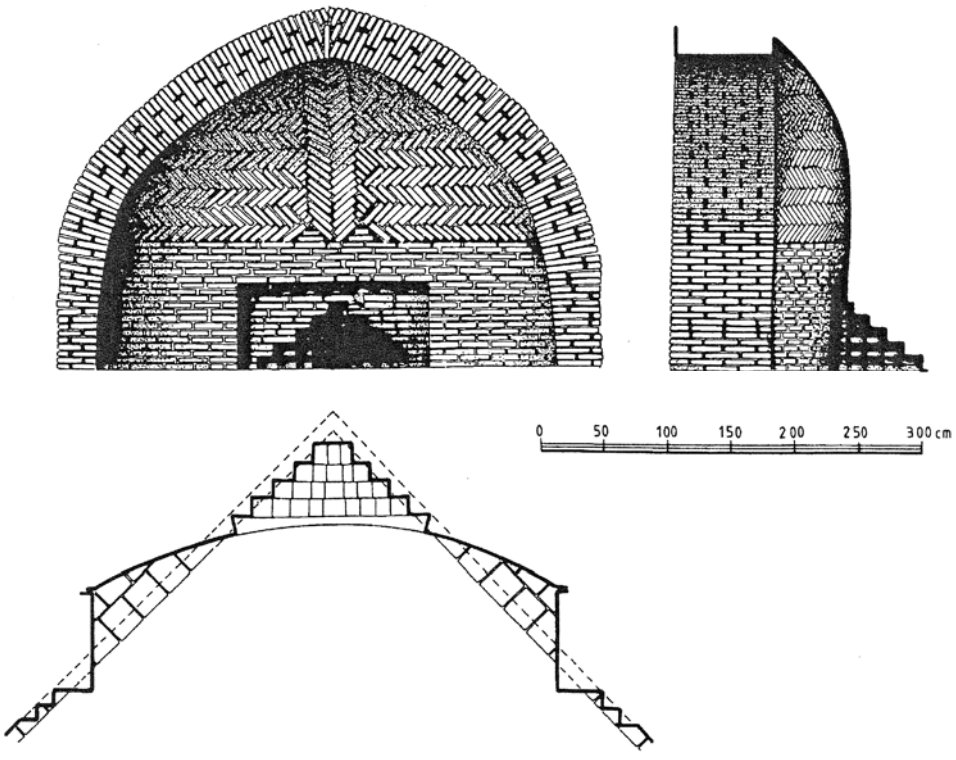

Kaynakça (Çizim 103, 104): Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, Gamajun, Berlin, 2001.

Çizim 105: Hoca Meşhed Medresesi, gurhane mekanı kasnağının içindeki batı ve doğu körkemerlerinin cephe çizimleri

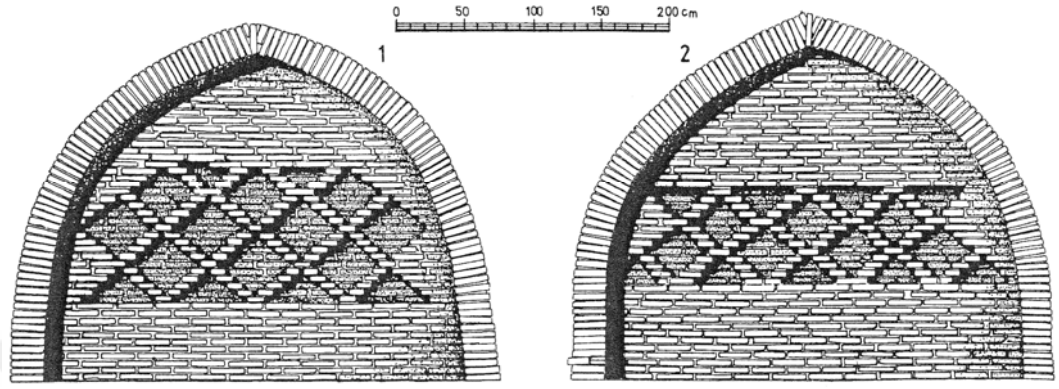

Çizim 106: Hoca Meşhed Medresesi, yapının aksonometrik restitüsyon çizimi

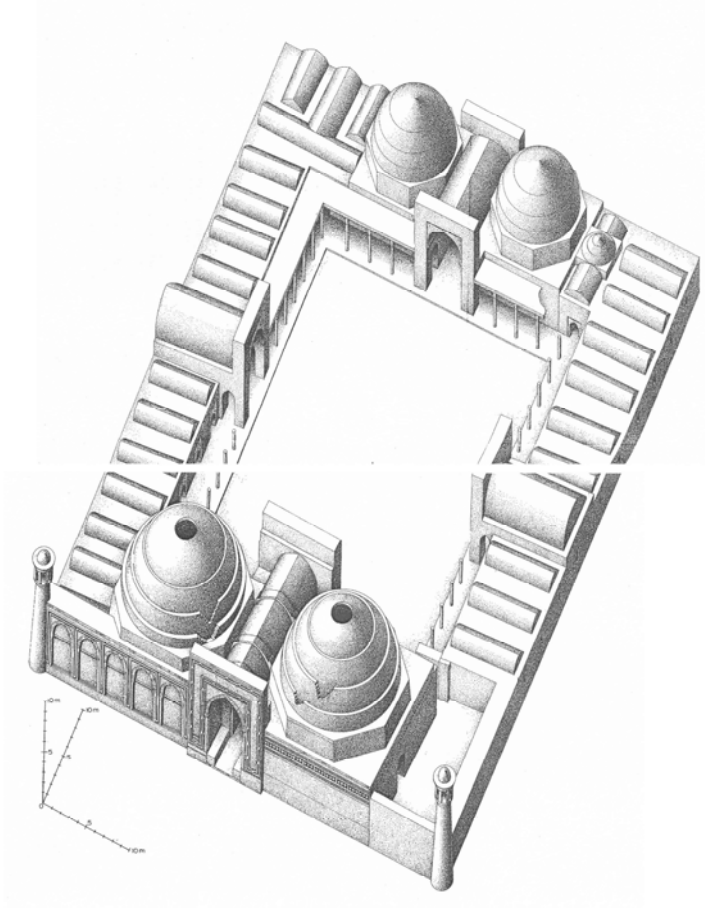

Kaynakça (Çizim 105, 106): Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, Gamajun, Berlin, 2001.

Resim 627: Hoca Meşed Medresesi, genel görünüş

Resim 628: Hoca Meşed Medresesi, yapının güney cepheden 1959 yılında çekilmiş bir fotoğrafı

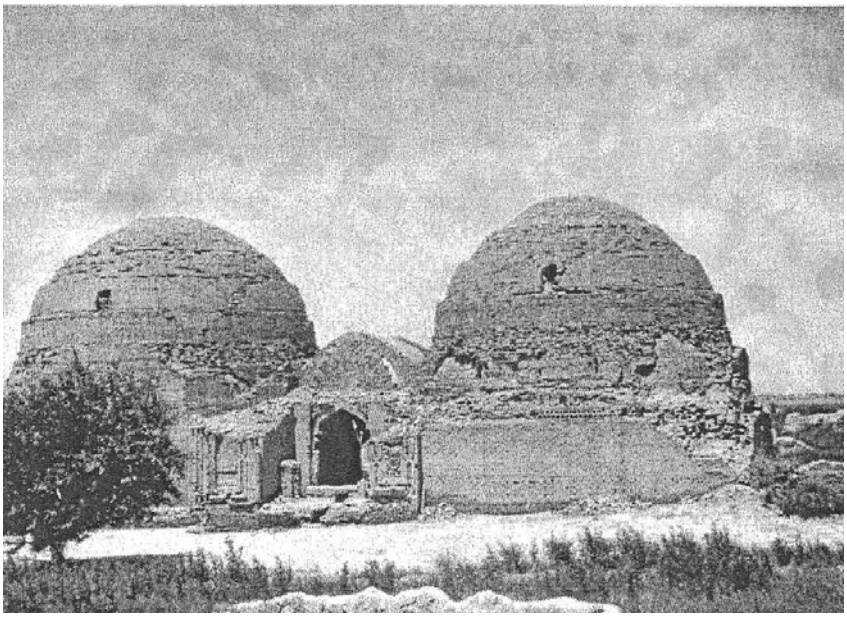

Kaynakça (Çizim 99, 100): Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, Gamajun, Berlin, 2001.

Resim 629: Hoca Meşed Medresesi, 2008 yılında yapılan restorasyon çalışmaları sırasında güney cepheden çekilmiş bir fotoğraf

Kaynakça: Katherine Hughes

Resim 630: Hoca Meşed Medresesi, kuzey cephe

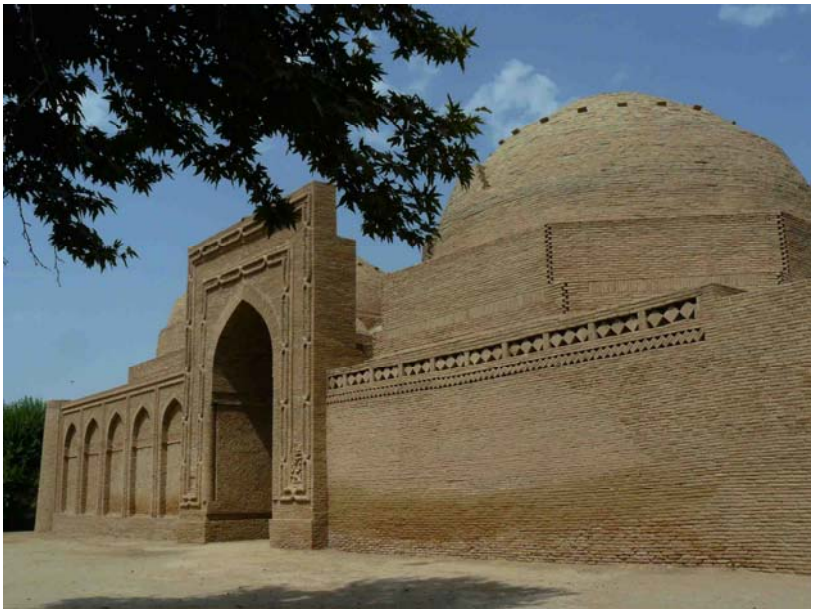

Resim 631: Hoca Meşed Medresesi, kuzey cephe, taçkapı ve doğu duvar

Resim 632: Hoca Meşed Medresesi, taçkapı

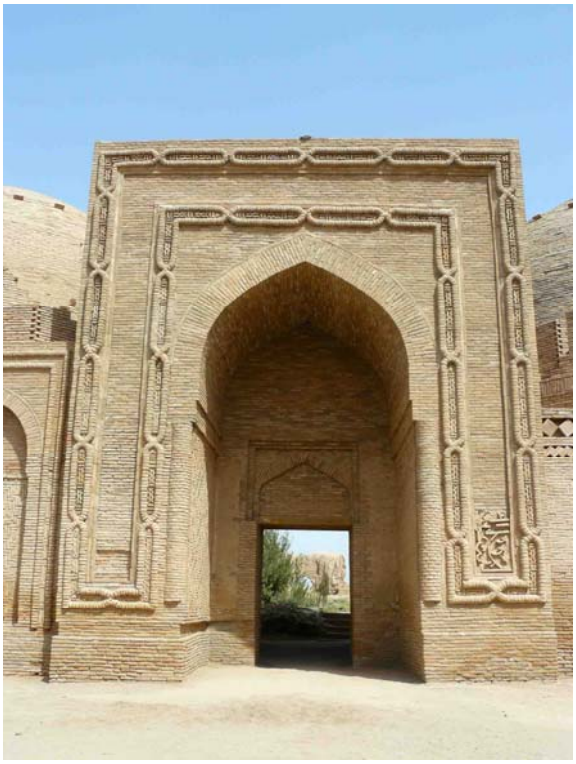

Resim 633: Hoca Meşed Medresesi, kuzey cephenin doğu duvarı

Resim 634: Hoca Meşed Medresesi, kuzey cephenin batı duvarı

Resim 635: Hoca Meşed Medresesi, kuzey cephenin batı duvarını hareketlendiren içleri geometrik desenlerle süslenmiş körkemerler

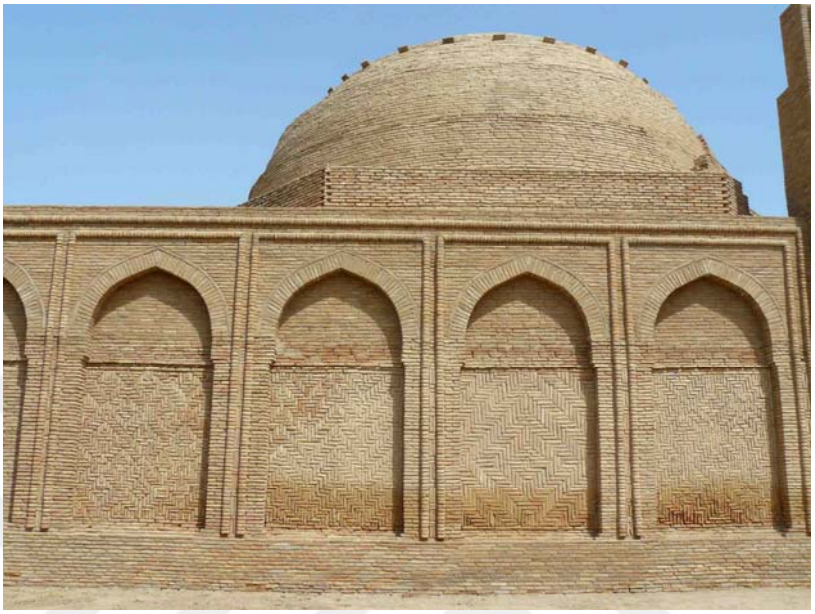

Resim 636: Hoca Meşed Medresesi, gurhanenin doğu cephesi

Resim 637: Hoca Meşed Medresesi, 2008 yılında yapılan restorasyon çalışmaları sırasında kuzey cepheden çekilmiş bir fotoğraf

Kaynakça: Katherine Hughes

Resim 638: Hoca Meşed Medresesi, medresenin avlu cephesi

Resim 639: Hoca Meşed Medresesi, medresenin avlu cephesi

Resim 640: Hoca Meşed Medresesi, mescidin batı duvarı ve köşe kulesi arasındaki boşluk

Resim 641: Hoca Meşed Medresesi, avlu giriş eyvan

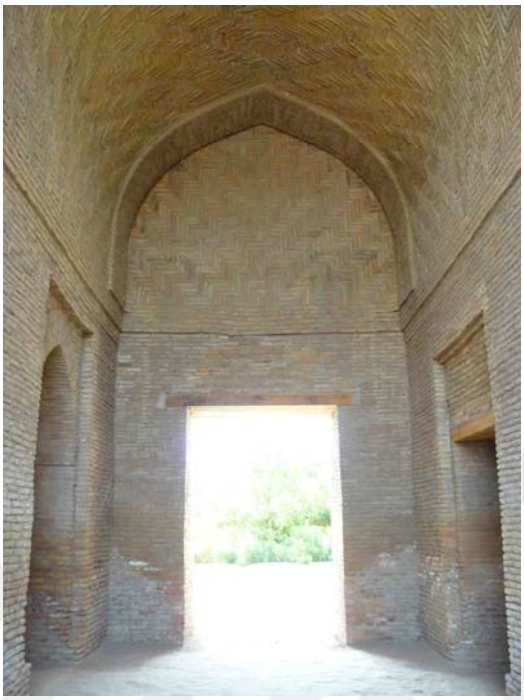

Resim 642: Hoca Meşed Medresesi, avlu giriş eyvanının üst örtüsü

Resim 643: Hoca Meşed Medresesi, gurhanenin avlu giriş eyvanına bakan açıklığı

Resim 644: Hoca Meşed Medresesi, gurhane mekanının doğu duvarı

Resim 645: Hoca Meşed Medresesi, gurhane mekanının güney duvarı

Resim 646: Hoca Meşed Medresesi, gurhane mekanının kuzey duvarı

Resim 647: Hoca Meşed Medresesi, gurhane mekanının batı duvarı

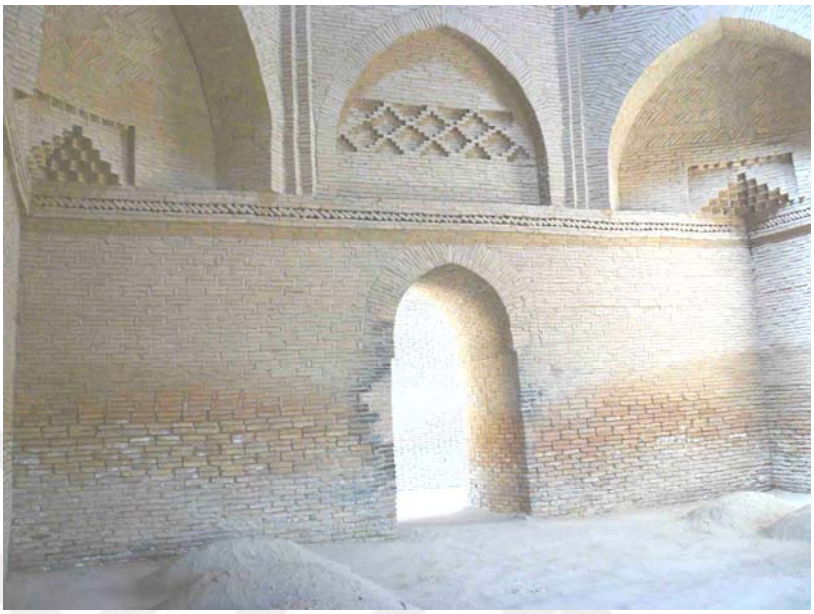

Resim 648: Hoca Meşed Medresesi, gurhanenin kasnak içinden

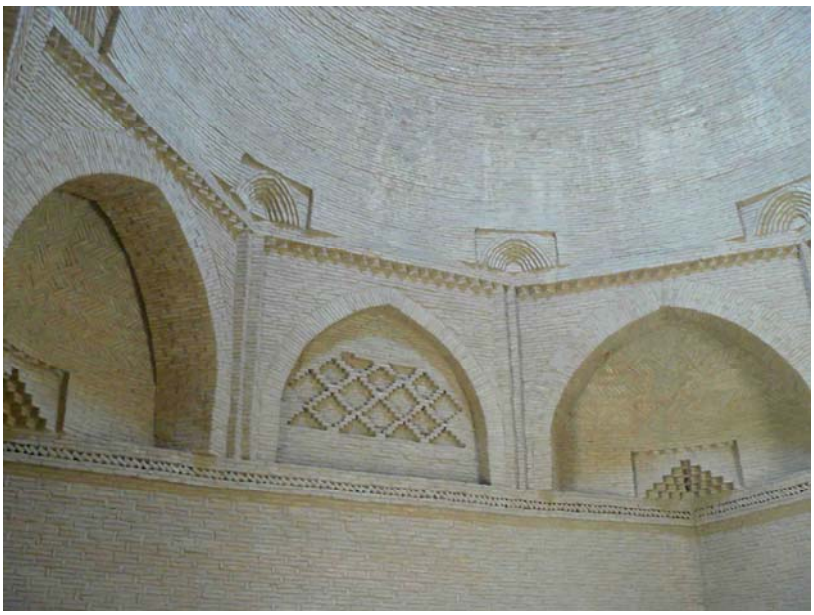

Resim 649: Hoca Meşed Medresesi, gurhanenin kasnak içinden

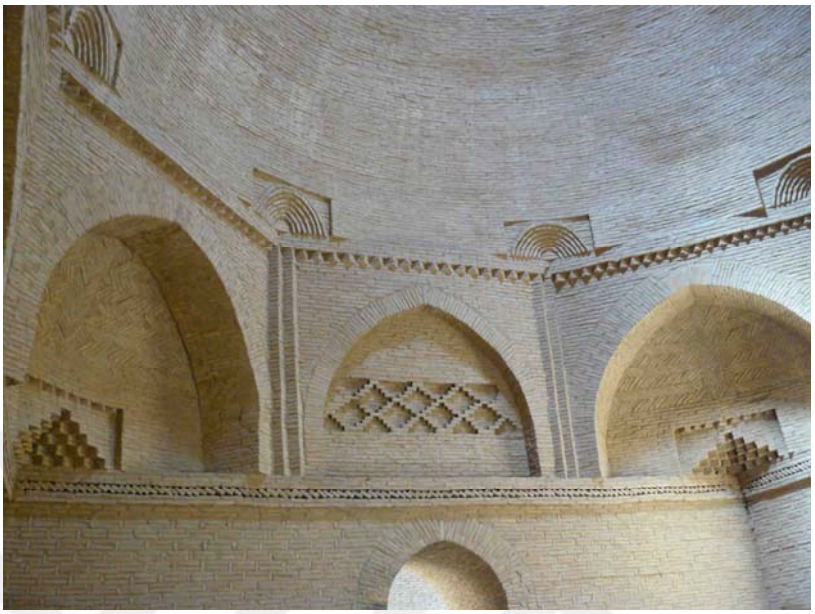

Resim 650: Hoca Meşed Medresesi, gurhane mekanının üst örtüsü

Resim 651: Hoca Meşed Medresesi, mescidin giriş açıklığı

Resim 652: Hoca Meşed Medresesi, mescidin mihrap duvarı

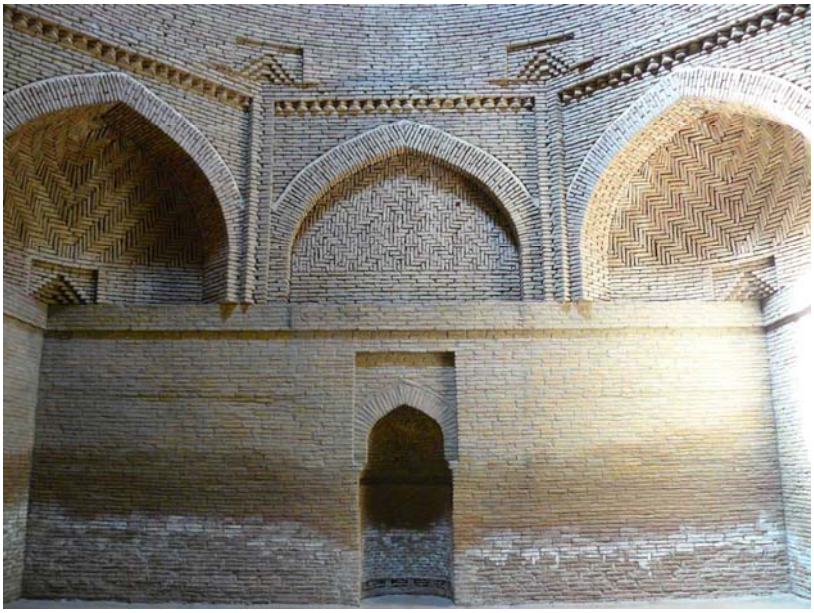

Resim 653: Hoca Meşed Medresesi, mescidin güney duvarı

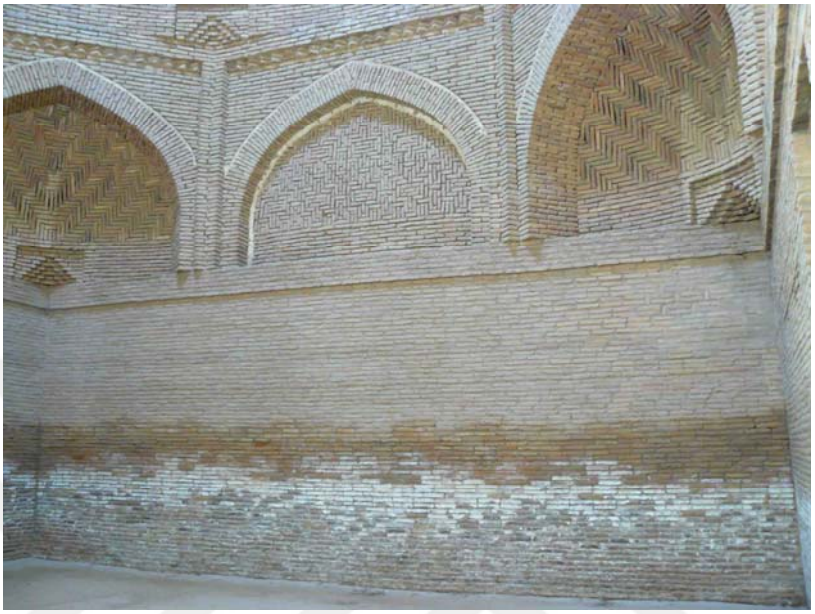

Resim 654: Hoca Meşed Medresesi, mescidin doğu duvarı

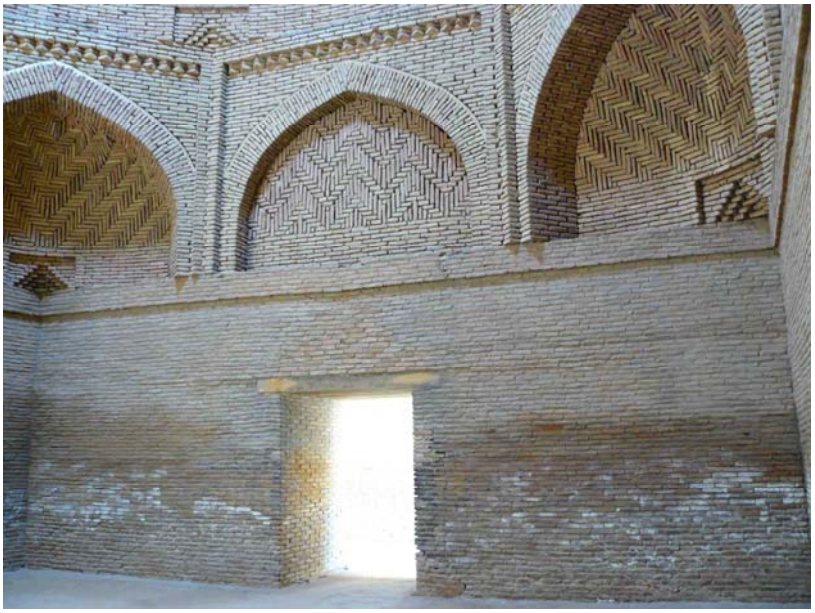

Resim 655: Hoca Meşed Medresesi, mescidin kuzey duvarı

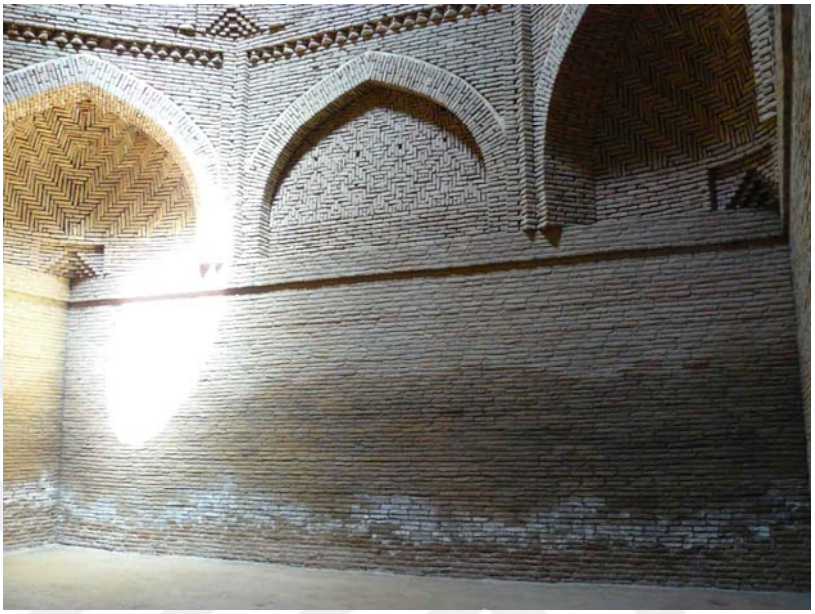

Resim 656: Hoca Meşed Medresesi, mescidin kasnak içinden

Resim 657: Hoca Meşed Medresesi, mescidin kasnak içinden

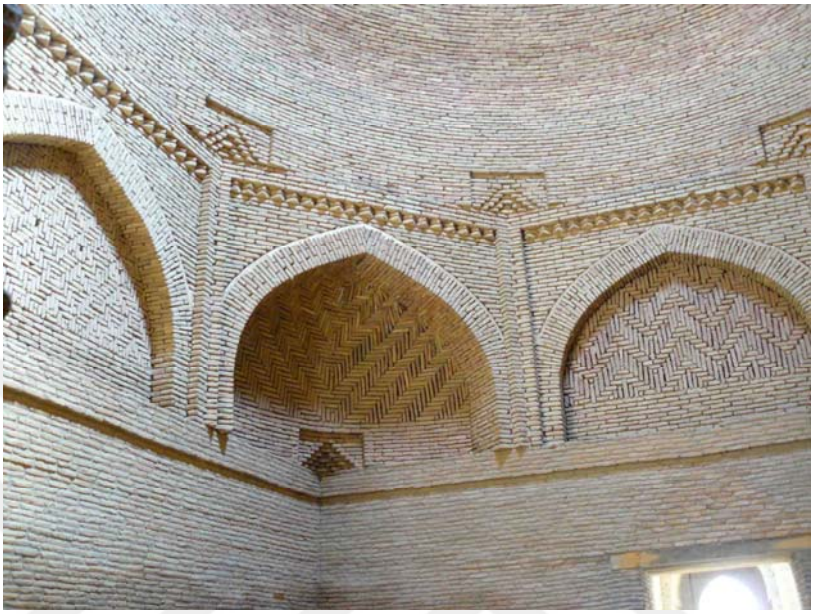

Resim 658: Hoca Meşed Medresesi, mescitin üst örtüsü

Resim 659: Hoca Meşed Medresesi, medresenin batı kanadındaki öğrenci hücrelerinin izleri

Resim 660: Hoca Meşed Medresesi, medresenin doğu kanadındaki duvar izi

Resim 661: Hoca Meşed Medresesi, medresenin kuzey kanadındaki ikinci giriş eyvanının izi

Resim 662: Hoca Meşed Medresesi, medresenin kuzey kanadındaki ikinci giriş eyvanı

Resim 663: Hoca Meşed Medresesi, taçkapının doğu kanadındaki süsleme bordürü

Resim 664: Hoca Meşed Medresesi, taçkapı alınlığından detayı

Resim 665: Hoca Meşed Medresesi, taçkapı ayağının iç duvar

Resim 666: Hoca Meşed Medresesi, kuzey cephenin batı duvarındaki sağdan birinci yüzeysel niş

Resim 667: Hoca Meşed Medresesi, kuzey cephenin batı duvarındaki sağdan ikinci yüzeysel niş

Resim 667: Hoca Meşed Medresesi, kuzey cephenin batı duvarındaki sağdan üçüncü yüzeysel niş

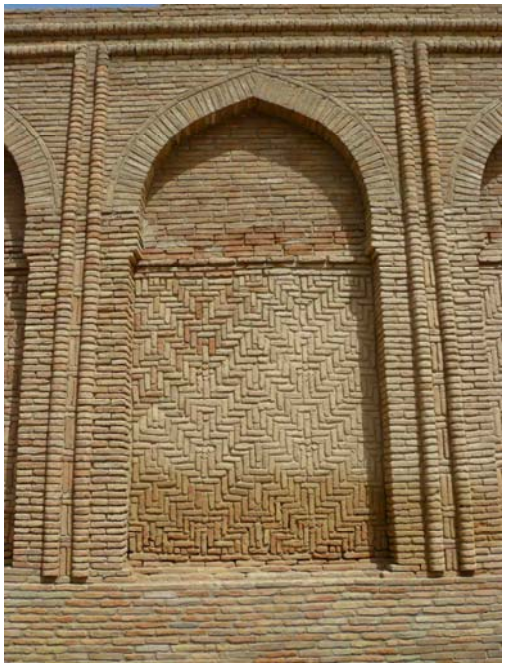

Resim 668: Hoca Meşed Medresesi, kuzey cephenin batı duvarındaki sağdan dördüncü yüzeysel niş

Resim 669: Hoca Meşed Medresesi, kuzey cephenin doğu duvarı saçak süslemeleri

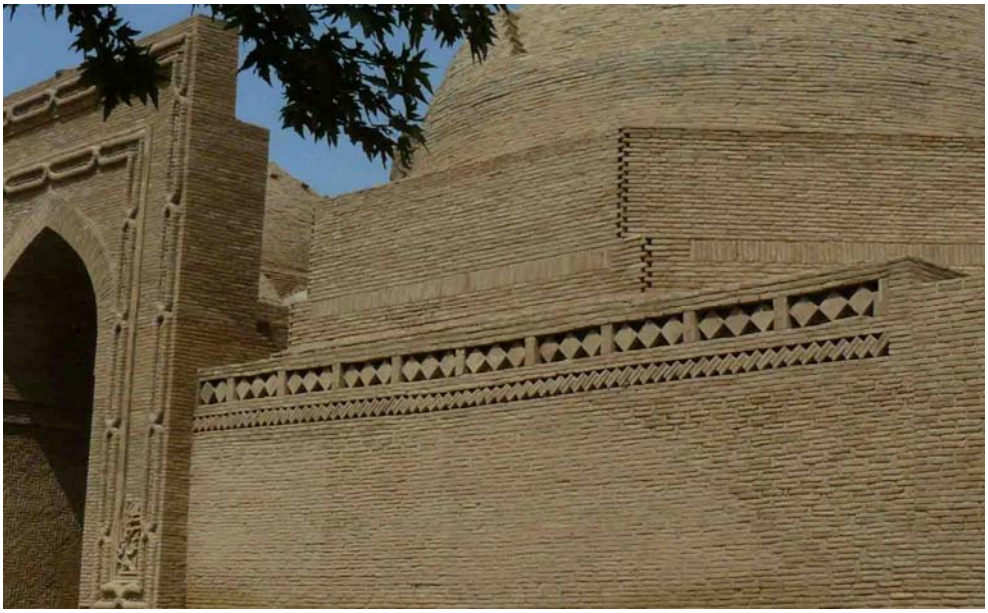

Resim 670: Hoca Meşed Medresesi, avlu giriş eyvanı dip duvarındaki alınlığın süsleme detayı

Resim 671: Hoca Meşed Medresesi, avlu giriş eyvanı tonozunun güneyindeki süsleme

Resim 672: Hoca Meşed Medresesi, avlu giriş eyvanı tonozunun kuzeyindeki süsleme

Resim 673: Hoca Meşed Medresesi, kıble duvarının alt seviyesindeki duvar örgüsünden detay

Resim 674: Hoca Meşed Medresesi, mescid mihrabı

Resim 675: Hoca Meşed Medresesi, mihrap süslemesinden detaylar

Resim 676: Hoca Meşed Medresesi, mescidin tromp geçişlerinin süslemeleri

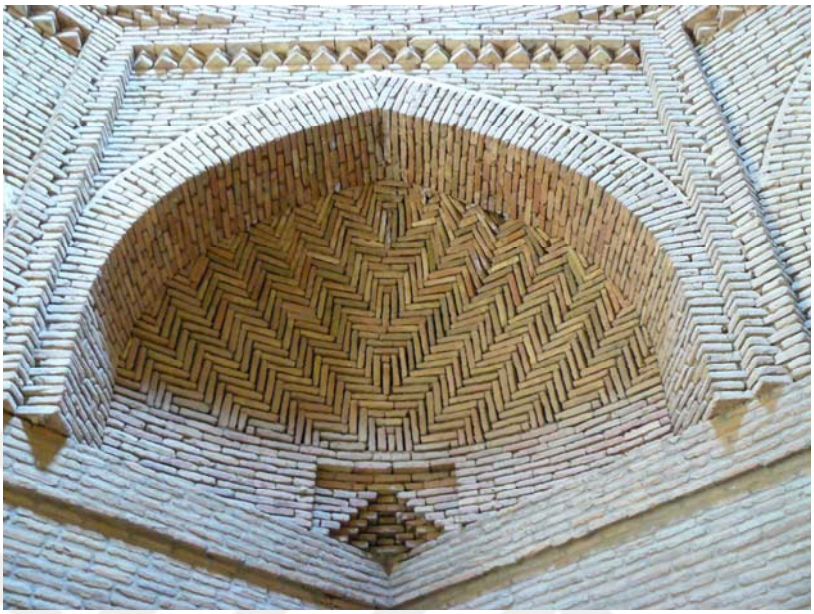

Resim 677: Hoca Meşed Medresesi, mescit kasnağının içindeki batı körkemerinin süslemeleri

Resim 678: Hoca Meşed Medresesi, mescit kasnağının içindeki doğu körkemerinin süslemeleri

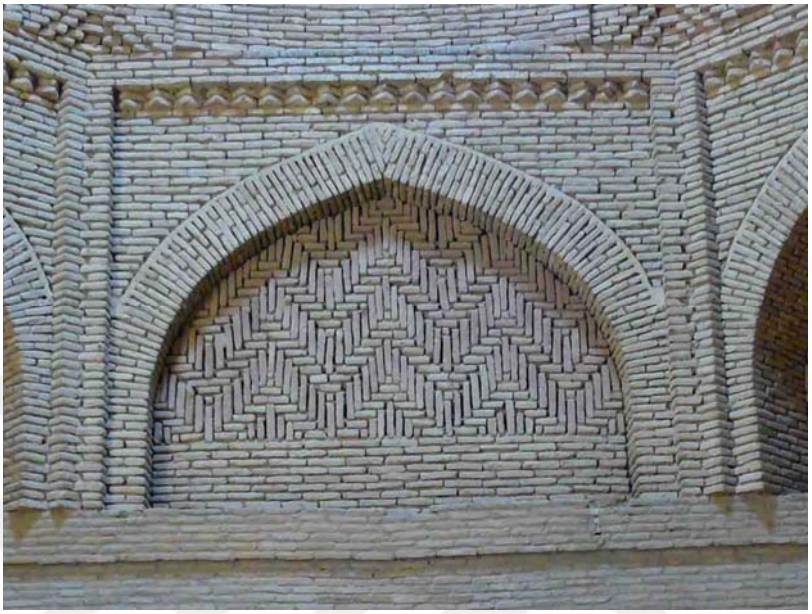

Resim 679: Hoca Meşed Medresesi, mescit kasnağının içindeki kuzey körkemerinin süslemeleri

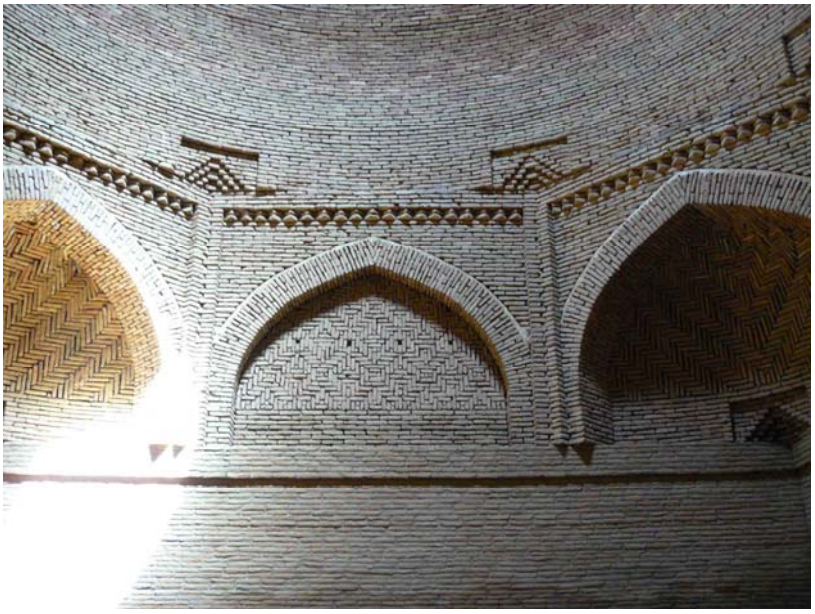

Resim 680: Hoca Meşed Medresesi, mescit kasnağının içindeki güney körkemerinin süslemeleri

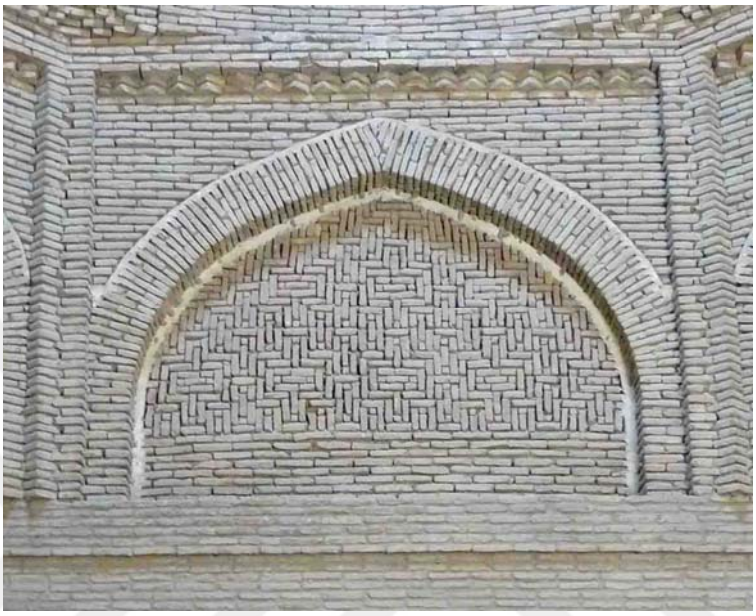

Resim 681: Hoca Meşed Medresesi, gurhanenin tromp geçişlerinin süslemeleri

Resim 682: Hoca Meşed Medresesi, gurhane kasnağının içindeki körkemerlere ait süslemelerden bir örnek

Resim 683: 2005-2008 yılları arasında Hoca Meşed Medresesi'nin restorasyon çalışmalarını destekleyen kuruma ait tabela

Kaynakça: Katherine Hughes

Katalog no: 3.4.42

Resim: 684-719

Çizim: 107

Yapının adı: Eski Medrese

Bulunduğu yer: Eski Hisar şehri

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen medreseyi, L. S Bretanitsky XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirirken[362]; Rustam Mukimov ve Atahanov eserin inşa tarihi için genel bir ifadeyle XVI-XVII. yüzyılı vermektedir[363]. Medresenin 1971-1972 yılları arasında restorasyon projesi hazırlanmıştır[364]. Yapı, 1982-1993 yılları arasında restorasyon görmüştür[365] ve bugün "Hisar Tarihi Müzesi" adıyla faaliyet göstermektedir[366].

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Medrese, Hisar Kalesi'nin güneyinde, Yeni Medrese'nin batısında ve Hiştin Kervansarayı'nın yanında düz bir zemin üzerindedir. Kare planlı yapı, kare bir avluya sahip olup tek katlıdır. Avlunun doğu, batı ve güney kanatlarında 27 adet öğrenci hücresi; kuzey kanadında, doğudan batıya doğru sırasıyla dört adet dershane, giriş eyvanı ve mescit yer almaktadır (Ç.: 107). Tuğladan inşa edilmiştir.

Yapının kuzey cephesi, ortada dışa taşıntılı yüksek taçkapısı ve bunun iki yanında, köşe kuleleriyle desteklenmiş duvarlarıyla simetrik bir görünüştedir.

[362] L. S. Bretanitskiy, "Arkitekturnıe Pamyatniki Gissara", **MİA SSSR**, No: 15, s. 201; Yu. Yakubov, **Memnugahi Tarihiyu-Farhangi Vodii Hisor**, Duşanbe, 2015, s. 76.
[363] Numan N. Negmatov (Editör), Z. Alieva, Rustam Mukimov, P. T. Samoylik, **a.g.e.**, s. 48; T. M. Atahanov, **a.g.e.**, s. 128.
[364] Numan N. Negmatov (Editör), Z. Alieva, Rustam Mukimov, P. T. Samoylik, **a.g.e.**, s. 75.
[365] Numan N. Negmatov (Editör), Z. Alieva, Rustam Mukimov, P. T. Samoylik, **a.g.e.**, s. 75.
[366] 1991 yılında eserin müzeye dönüştürülmesine karar verilmiştir (Numan N. Negmatov (Editör), Z. Alieva, Rustam Mukimov, P. T. Samoylik, **a.g.e.**, Duşanbe, 1993, s. 37).

1913 yılına ait fotoğrafında medresenin bu cephesinin ayakta olduğu; 1928 ve 1930 yıllarındaki fotoğraflarında ise bu cephenin doğu duvarının harap bir vaziyette olduğu görülmektedir (R.: 684-686). 1980'li yıllardaki restorasyonlarla bu cephenin rekonstrüksiyonu yapılmıştır (R.: 687). Onarım sonrasında, üst üste dört adet sivri kemerli yüzeysel nişle hareketlendirilmiş dikine dikdörtgen bir çerçeveye sahip taçkapı, özgün haline dönüştürülmüştür. Çerçevenin kuşattığı yüksek nişin dip duvarına, düz atkılı giriş açıklığı ve bir adet pencere yerleştirilmiştir. Taçkapının batısındaki duvarda, yan yana dört adet yüzeysel niş bulunmaktadır. Bunların alt kısımları doldurulmuş olup doğudakinin içine bir adet, içi alçı şebekeli bir pencere yerleştirilmiştir. Batı duvarının köşesinde, taçkapıdan daha alçak tutulmuş silindirik gövdeye sahip kule bulunmaktadır. Saçağa kadar daralarak yükselen kule, aynı gövde formunu devam ettirerek dört yöne sivri kemerlerle açılan ve üzeri yarım küre şeklinde bir kubbeyle örtülmüş şerefeyle sonlanmaktadır. Taçkapının doğusundaki duvar yüzeyi, batıdakine benzer bir şekilde hareketlendirilmişken buradaki nişler daha derin tutulmuştur. Doğu duvarın köşesine yerleştirilmiş kule, mevcut özellikleriyle batıdaki kuleyi tekrar etmektedir. Kuzey cephenin batı duvarının üstünde, mescidin kare planlı kasnağı ve bunun üzerine oturan sivri kubbesi görülmektedir. Kasnağın her bir yüzünün ortasına, iç mekanı aydınlatmak amacıyla sivri kemerli pencereler yerleştirilmiştir. Doğu cephenin güneyinde, pencere şeklinde sivri kemerli bir açıklık yer almaktadır. Batı ve güney cepheler sağırdır (R.: 688-698).

Medresenin giriş eyvanından geçilerek girilen avlusunun doğu, güney ve batı cephelerinde yan yana yerleştirilmiş öğrenci hücrelerinin sivri kemerli nişleri görülmektedir. Doğu duvarın güneyindeki ilk niş dışa açılan aralığa aittir. Bunun dip duvarı kapatılarak giriş açıklığı pencereye dönüştürülmüştür. Batı duvarında ise güney yöndeki ikinci kemer, dama çıkan merdivene açılmaktadır. Kuzeydeki köşede ise buradaki eyvanın geniş ve yüksek sivri kemerli açıklığı bulunmaktadır. Kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatı köşelerindeki sahanlıkların kemerleri avluya çapraz bir konumda durmaktadır. Bunların dip duvarlarında hücrelere ait giriş açıkları yer almaktadır. Avlunun kuzey cephesi, ortada giriş eyvanın sivri kemerli açıklığı, bunun batısında mescidin giriş eyvanının kemeri, doğusunda ise

buradaki iki dersliğin derin sivri kemerli nişleriyle asimetriktir. Dersliklerin avluya bakan nişlerinin dip duvarlarına birer adet giriş açıklığı ve sivri kemerli pencere yerleştirilmiştir. Bu cepheden, mescidin üst örtüsü ve giriş eyvanının üzerindeki kütüphane (bolohana) görülmektedir. Üzeri tonozla örtülü kütüphanenin güney duvarına bir adet pencere açılmıştır. Batı duvarı sağırdır. Kuzey duvarı taçkapının bu yöndeki alınlığıyla bitişiktir. Buradaki pencere, taçkapının nişine açılmaktadır. Doğu duvarında giriş açıklığı yer alırken, bunun hemen önünde dama çıkan merdiven bulunmaktadır (R.: 699-709).

Kare planlı ve köşeleri pahlanmış bir şemaya sahip olan avlunun kuzey kanadınının ortasında, taçkapının gerisinde, üzeri pandantif geçişli kubbeyle örtülü giriş eyvanı yer almaktadır. Batı duvarı geniş bir sivri kemerle mescit eyvanına açılan bu mekanın, doğu duvarının ortasında, kütüphaneye ve dama çıkan merdivenin kemerli açıklığı bulunmaktadır. Güneyindeki geniş sivri kemer ise avluya açılmaktadır. Giriş eyvanının batısında, avluya dik uzanan, enine dikdörtgen planlı ve üzeri tonozla örtülü mescidin giriş eyvanı yer almaktadır. Bunun batı duvarının ortasındaki düz lentolu açıklıktan, kare planlı ve dört yöne derin sivri kemerlerle genişleyen mescide girilmektedir. Buranın üzeri tromplu bir kubbeyle örtülüdür. Kasnağın her bir yüzüne, birer adet sivri kemerli pencere açılmıştır. Güney duvarının ortasında, bu yöndeki eyvana açılan düz lentolu giriş açıklığı bulunmaktadır. Avlu giriş eyvanının doğusunda ise avluya dik uzanan dikdörtgen planlı ve üzeri tonozla örtülü dört adet dershane[367] yer almaktadır. Medresenin doğu, batı ve güney kanatları boyunca, avluya dik uzanan dikdörtgen planlı 25 ve köşelerde de birer adet adet olmak üzere toplam 27 adet öğrenci hücresi vardır. Bu mekanların özgünündeki Belhî tonozları[368] içten sıvalı olması nedeniyle, üst örtüler kubbemsi bir tonoz görünümündedir[369]. Köşelerdeki hücreler, her bir kenarına giriş açıklığı yerleştirilmiş üç kenarlı bir dip duvarına

[367] Bu bölümler kapalı olduğu için girilememiştir. Üst örtünün tonozlu olduğunu Rustam Mukimov aktarmaktadır (Numan N. Negmatov (Editör), Z. Alieva, Rustam Mukimov, P. T. Samoylik, **a.g.e.**, s. 78.).

[368] Numan N. Negmatov (Editör), Z. Alieva, Rustam Mukimov, P. T. Samoylik, **a.g.e.**, s. 78.

[369] L. S. Bretanitsky, yapıdaki Belhî tonozları plana elips şeklinde çizmiştir. Günümüzde dahi tonozların içlerinin sıvalı oması üst örtü hakkında yorum getirmeyi güçleştirmektedir. Rustam Mukimov'un verdiği bilgilerden hücrelerin Belhî tonozlarla örtüldüğünü öğrenmekteyiz.

sahip sahanlığa ve oradan geniş sivri kemerle avluya açılmaktadır. Batı kanadın güneyinde, birinci ve ikinci hücrelerin arasında üzeri tonoz örtülü, sonradan kapatılmış aralık yer almaktadır. Bunun simetriğine ise dama çıkan merdivenin giriş açıklığı yerleştirilmiştir. Merdivenin gerisindeki kare planlı küçük oda buradaki öğrenci hücresine açılmaktadır. Batı kanadın kuzey köşesindeki dikine dikdörtgen planlı ve üzeri tonozla örtülü eyvanın kuzey duvarında mescide açılan düz lentolu bir giriş açıklığı yer almaktadır[370] (R.: 710-715).

Süsleme:

Yapının köşe kulelerinin gövdelerinde ve mescitteki bezemeleri dışında özgün süslemesi mevcut değildir. Doğudaki kulenin gövdesi şerefeye kadar en altta kirpi saçak şeklinde, ortada balıksırtı, üstte "+" şeklindeki geometrik süsleme kuşaklarıyla bezenmiştir. Şerefe üstünde yine benzer geometrik desenle doldurulmuş bir kuşak yer alırken, en üstte bir sıra kirpi, bir sıra düz saçak görülmektedir. Batıdaki kulenin süslemeleri doğudaki kuleyi tekrar etmektedir (R.: 716, 717).

Mescitteki süslemeler, kemerlerde ve duvarları üstte sınırlayan kornişlerde yer almaktadır. Harimi dört yönde genişleten kemerlerin kuşakları, içi geometrik desenlerle doldurulmuş sarkıttan çıkan burmalı bir silmeyle süslenmiştir. Kornişlerin içleri ise zikzak şeklindeki desenlerle hareketlendirilmiştir (R.: 718, 719).

[370] Bu eyvanın yazlık dershane olması mümkündür.

Çizim 107: Eski Medrese, plan[371]

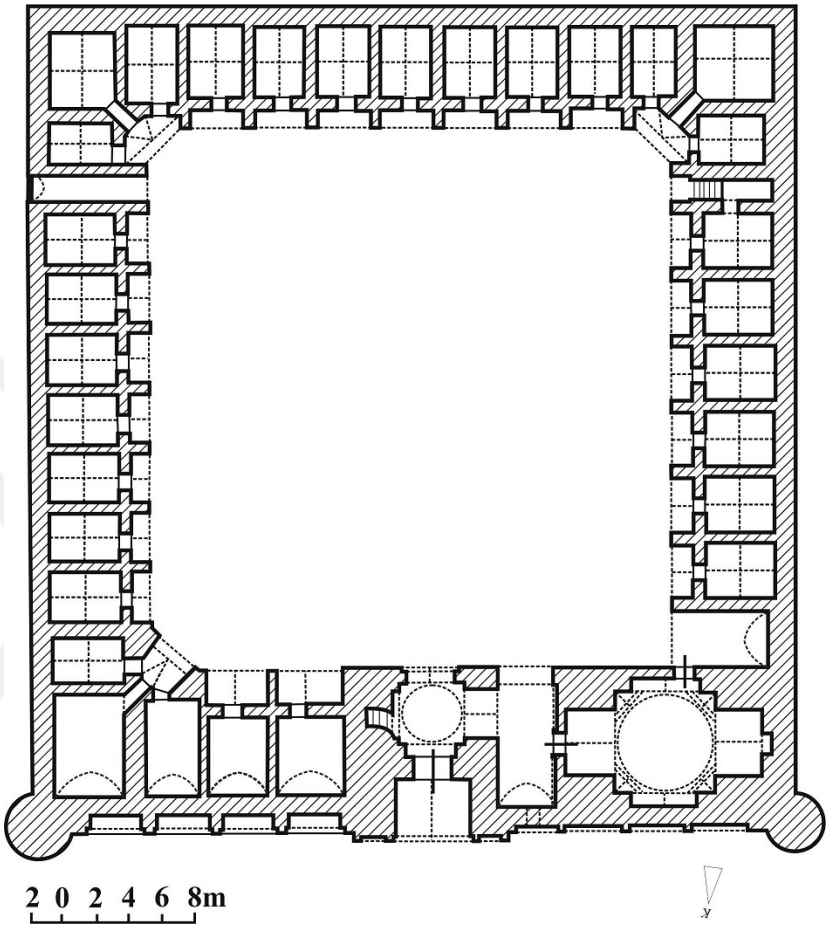

Kaynakça: Numan N. Negmatov (Editör), **Hisarskiy Zapovednik i Yevo Arhitekturnıe Pamyatniki**, Duşanbe, 1993.

[371] Dershaneler ve öğrenci hücrelerin üst örtülerinin özgün vaziyetleri Rustam Mukimov'un verdiği bilgi doğrultusunda plana eklenmiştir. Belhî tonozun çizim şekli Sergey Hmelnitsky'den alınmıştır (Bkz. Hoca Said Türbesi'nin planı, ziyarethanenin üst örtüsünün çizimi (Ç.: 78.).

Resim 684: Eski Medrese, 1913 yılına ait bir fotoğraf soldaki yapı günümüzde temeli görülen Hıştin Kervansarayı'dır- XIX. yy-)

Kaynakça: Eski Medrese Müzesi

Resim 685: Eski Medrese, 1928 yılına ait bir fotoğrafı

Kaynakça: Eski Medrese Müzesi

Resim 686: Eski Medrese, 1930 yılına ait bir fotoğraf

Kaynakça: Eski Medrese Müzesi

Resim 687: Eski Medrese, 1980'li yıllar, restorasyonlara ait bir fotoğraf

Kaynakça: Eski Medrese Müzesi

Resim 688: Eski Medrese, genel görünüş

Resim 689: Eski Medrese, kuzey cephe

Resim 690: Eski Medrese, kuzey cephe

Resim 691: Eski Medrese, taçkapı

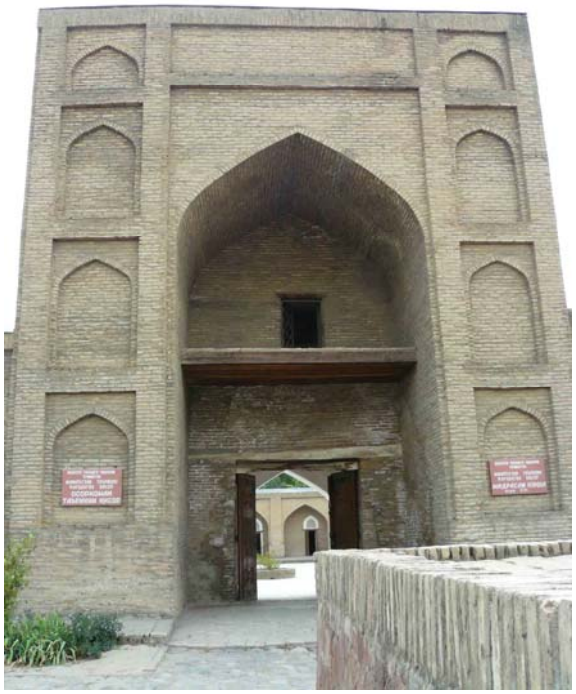

Resim 692: Eski Medrese, taçkapı ve batı duvar

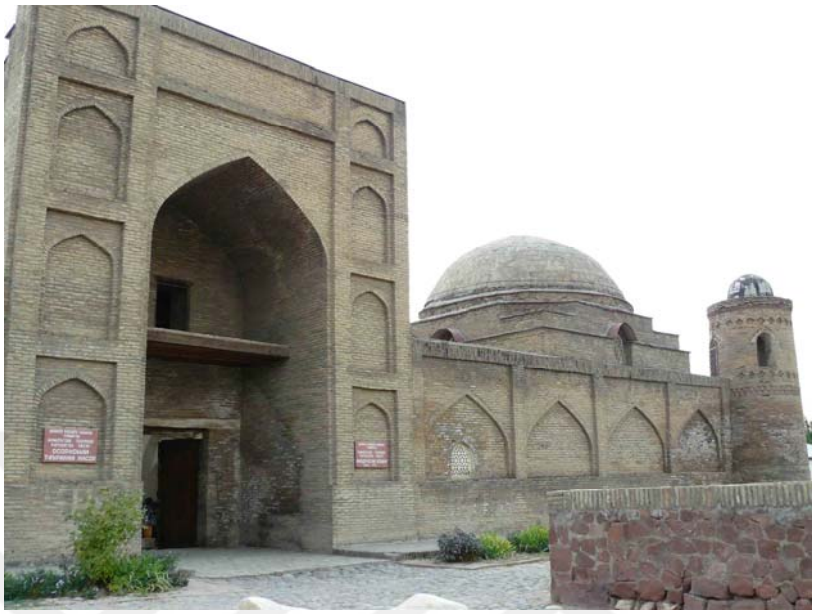

Resim 693: Eski Medrese, batıdaki köşe kulesi

Resim 694: Eski Medrese, doğudaki köşe kulesi

Resim 695: Eski Medrese, doğu cephe

Resim 696: Eski Medrese, batı cephe

Resim 697: Eski Medrese, batı cephe

Resim 698: Eski Medrese, güney cephe

Resim 699: Eski Medrese, avlunun doğu cephesi

Resim 700: Eski Medrese, avlunun güney cephesi

Resim 701: Eski Medrese, avlunun kuzeybatı duvarı

Resim 702: Eski Medrese, avlunun güneybatı duvarı

Resim 703: Eski Medrese, avlunun doğu cephesinin güneyindeki dışa açılan dehliz

Resim 704: Eski Medrese, avlunun batı cephesinin güneyindeki dama çıkan merdiven

Resim 705: Eski Medrese, avlunun kuzeybatı köşesindeki eyvan

Resim 706: Eski Medrese, avlunun kuzeydoğu köşesindeki hücrelere açılan sahanlık

Resim 707: Eski Medrese, avlunun kuzey cephesi

Resim 708: Eski Medrese, avlunun kuzey cephesindeki giriş eyvanın üstündeki kütüphene ve bunun doğusundaki mescidin üst örtüsü

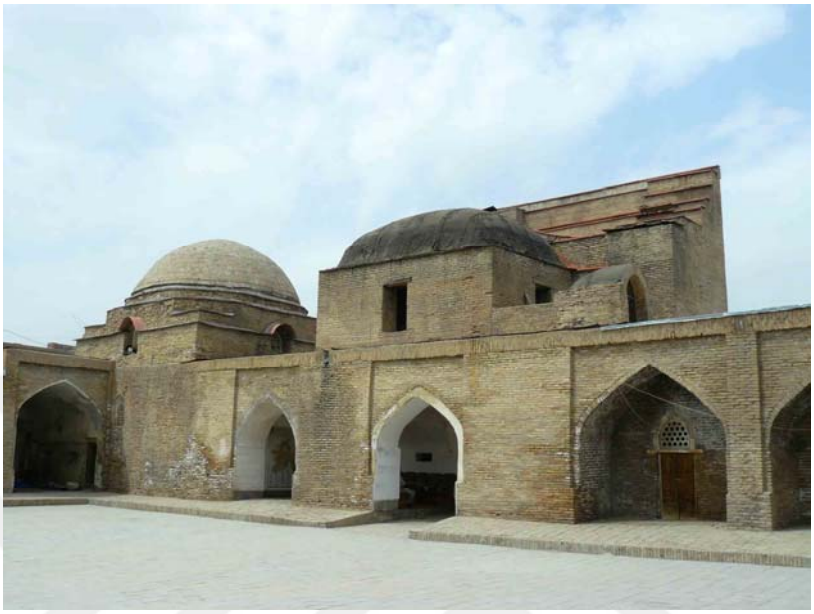

Resim 709: Eski Medrese, mescidin kıble duvarı

Resim 710: Eski Medrese, harimin kuzey duvarı

Resim 711: Eski Medrese, harimin doğu duvarı

Resim 712: Eski Medrese, harimin güney duvarı

Resim 713: Eski Medrese, harimin üst örtüye geçiş unsurları

Resim 714: Eski Medrese, öğrenci hücrelerinden görünüm

Resim 715: Eski Medrese, öğrenci hücrelerinden görünüm

Resim 716: Eski Medrese, doğudaki köşe kulesinin süslemelerinden detay

Resim 717: Eski Medrese, batıdaki köşe kulesinin süslemelerinden detay

Resim 718: Eski Medrese, harim duvarlarını kasnak eteğinde çepeçevre dolanan süslü korniş

Resim 719: Eski Medrese, harim kemerlerini kuşatan yivli kaval silmeler

Katalog no: 3.4.43.

Resim: 720-730

Çizim: 108-109

Yapının adı: Yeni Medrese

Bulunduğu yer: Tursunzade ili, Eski Hisar şehrindedir.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen medresenin XVI-XVII. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir[372]. Yapının restorasyon çalışmaları 1977 yılında başlayıp 1991 yılında tamamlanmıştır[373]. Medrese, günümüzde herhangi bir faaliyet göstermemektedir.

Kitabeler:

yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi[374]:

Yapı, Hisar Kalesi'nin güneybatısında, Eski Medrese'nin batısında, güney-kuzey yönde, eğimli bir arazi üzerindedir. Doğu cephede iki katlı olan medrese, diğer yönlerde tek katlıdır[375]. Tuğladan inşa edilmiş yapı, dıştan kare planlı olup içten iki adet dershane ve on sekiz adet öğrenci hücresiyle çevrelenmiş, kare planlı bir avluya sahiptir (Ç.: 108, 109; R: 720). Yapının 1930 yılına ait fotoğrafında kuzey cephenin ayakta; kuzey, güney ve batı kanatlarının da büyük bir kısmının mevcut olduğu görülmektedir (R.: 721). 1980 yılındaki bir

[372] Numan N. Negmatov (Editör), Z. Alieva, Rustam Mukimov, Samoylik, **a.g.e.**, s. 48; L. S. Bretanitskiy, "Arkitekturnıe Pamyatniki Gissara", s. 201.
[373] Numan N. Negmatov (Editör), Z. Alieva, Rustam Mukimov, Samoylik, **a.g.e.**, Duşanbe, 1993, s. 92.
[374] Medresenin kapalı olması nedeniyle iç mekanlara girilememiştir. Avlu fotoğrafları Katherine Hughes'e aittir. İç mekanların anlatımları Rustam Mukimov ve eserin Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı arşivindeki rölöve çizimlerinden yararlanılarak yapılmıştır (Numan N. Negmatov (Editör), Z. Alieva, Rustam Mukimov, Samoylik, **a.g.e.**, 68-81; **Yeni Mederese 1950 yılına ait restorasyon projesi**, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı arşivi; **Yeni Mederese restorasyon öncesine ait rölöve çizimleri**, Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı arşivi.).
[375] Orta Asya'daki XVI-XVII. yüzyıla ait iki katlı medreselere ve yapının doğu kanadındaki iki katlı plan şekline bakıldığında, öğrenci hücrelerinin özgününde bu plan şemasına uygun olduğunu düşünmekteyiz.

fotoğrafında ise kuzey cephenin bir kısmı yıkılmış, diğer kanatlar ise tamamen ortadan kalkmıştır (R.: 722). R. Mukimov'un aktardığına göre, restorasyon öncesinde avlunun ve bunun çevresine yerleştirilmiş hücrelerinin temelleri, T. A. Atahanov tarafından yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılmış; 1980'li yıllardaki restorasyonlarla yapı günümüzdeki mevcut vaziyetini almıştır[376].

Medresenin doğu cephesi, ortada dışa taşıntı yapmayan ve duvarlardan bir miktar yüksek taçkapısı; bunun iki yanında, alt sırasında, içleri birer adet giriş açıklığı ve sivri kemerli pencereyle doldurulmuş nişleri; üst sırasında daha derin tutulmuş ve gerisindeki hücrelere açılan sivri kemerler ve her iki yan duvarın köşelerine yerleştirilmiş kuleleriyle simetrik bir duruşa sahiptir. Taçkapı, ortada yüksek bir niş, üstte enine dikdörtgen bir alınlık ve yan kanatlarında üst üste üç adet yüzeysel nişle düzenlenmiştir. Kuzey cephe, doğu yönde iki katlı; öğrenci hücrelerinin bulunduğu batı duvarı boyunca tek katlıdır. Doğusundaki ikinci katın duvarının ortasında, altta düz lentolu, üstte sivri kemerli bir açıklık bulunmaktadır. Batı cephede, güney yöne kaydırılmış sivri kemerli bir giriş açıklığı yer almaktadır. Güney cephenin doğu yönünde, buradaki iki katlı duvarın alt sırasında, yan yana düz lentolu birer giriş açıklığı; üst sıranın ortasında, altta düz lentolu; üstte sivri kemerli bir açıklık mevcuttur (R.: 723-728).

Avlunun doğu cephesi, ortada dışa taşıntı yapmayan bir taçkapı, bunun iki yanında, alt sırasında birer niş, üst sırasında yan yana üçer adet derin sivri kemer ve köşelere yerleştirilmiş dama çıkan merdivenlerin giriş açıklıklarıyla simetriktir. Avlu taçkapısı, ana cephedeki taçkapıyı tekrar etmektedir. Güney, kuzey ve batıdaki avlu cephelerinde, yan yana uzanan öğrenci hücrelerinin sivri kemerli nişleri yer almaktadır. Nişlerin dip duvarlarına birer adet giriş açıklığı ve sivri kemerli pencere yerleştirilmiştir. Avlunun köşe duvarları pah şeklinde olup sivri bir kemerle avluya açılmaktadır. Bu kemerlerin gerisindeki sahanlığın dip duvarı üç kenarlı bir duvara sahiptir (R.: 729). Her kenarda, buradaki öğrenci hücrelerine açılan birer adet giriş açıklığı ve bunun üzerine yerleştirilmiş pencere bulunmaktadır.

[376] Numan N. Negmatov (Editör), Z. Alieva, Rustam Mukimov, Samoylik, **a.g.e.**, Duşanbe, 1993, s. 92.

Medresenin kuzey kanadının ortasında, taçkapının gerisindeki enine dikdörtgen planlı ve üzerleri yanlarda geniş kemerli, ortada kubbeyle örtülü, art arda iki hacimden oluşan giriş eyvanı yer almaktadır. Batısındaki hacim, taçkapıyla avluya açılmaktadır. Doğusundaki birimin yan duvarlarındaki açıklıklarından güney ve kuzeydeki mekanlara geçilmektedir. Güney mekanı; enine dikdörtgen planlı ve üzeri iki yanda geniş kemerlerle, ortada pandantifli kubbeyle örtülü bir mescittir. Doğu ve güney duvarlarında, ikişer adet giriş açıklığı bulunan mescidin batı duvarının ortasına, kare planlı ve içi mukarnas dolgulu çeyrek küre şeklinde kavsarayla örtülmüş mihrap yerleştirilmiştir. Kuzeydeki mekan, kare planlı olup üzeri yine pandantif geçişli bir kubbeyle örtülüdür. Bunun kuzeyindeki, dikine dikdörtgen planlı odanın üzeri doğu ve batı yönlerde geniş kemerlerle, ortada ise kubbeyle örtülü olup giriş açıklığı avluya bakmaktadır.

Kuzey kanadın ikinci katına, avlunun kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerindeki sahanlıkların yanına yerleştirilmiş, sivri kemerli bir açıklığa sahip merdivenle çıkılmaktadır (R.: 730). İkinci katın kuzey ve güney köşelerinde dama çıkan merdivenler yer almaktadır. Her biri üstte, alt katın merdivenlerine benzer kabinlerle örtülmüştür. Hemen bunların yanındaki kemerlerden, yedi adet öğrenci hücresinin açıldığı galeriye geçilmektedir. Hücreler kare planlı olup üzerleri Belhî tonozlarla örtülüdür ve dip duvarlarında birer adet pencere ile giriş açıklıkları bulunmaktadır. Bu giriş açıklıları doğu ve batıdaki galeri kemerlerinin ortasına gelecek şekilde konumlandırılmıştır. Ortadaki hücrenin iki yanında, doğu yöndeki galerilere açılan sivri tonozlu aralık yer almaktadır. Burada galeriler; yanlarda geniş, ortada dar kemerlerle hareketlendirilmiştir. Her kemerin dip duvarında, hücrelerin giriş açıklıkları görülmektedir.

Kuzey, güney ve batı yöndeki avlu kanatlarında, köşelerde kare planlı ve üzeri kubbeyle örtülü, diğer kısımlarda dikine dikdörtgen planlı, üzerleri tonozlarla örtülü toplam on sekiz adet öğrenci hücresi yer almaktadır. Kuzey ve güney avlu kanatlarının doğu yönündeki köşelerinde ise enine dikdörtgen planlı ve üzeri tonoz örtülü derslikler bulunmaktadır.

Süsleme:

Yapının özgün süslemeleri mevcut değildir.

Çizim 108: Yeni Medrese, alt kat planı

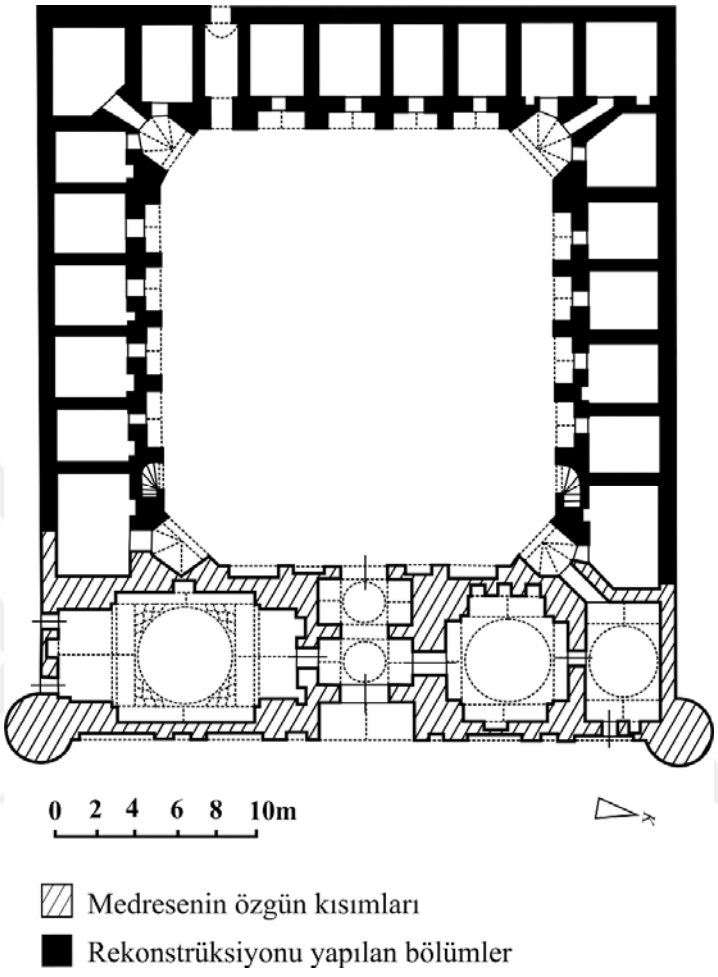

Çizim 109: Yeni Medrese, üst kat planı

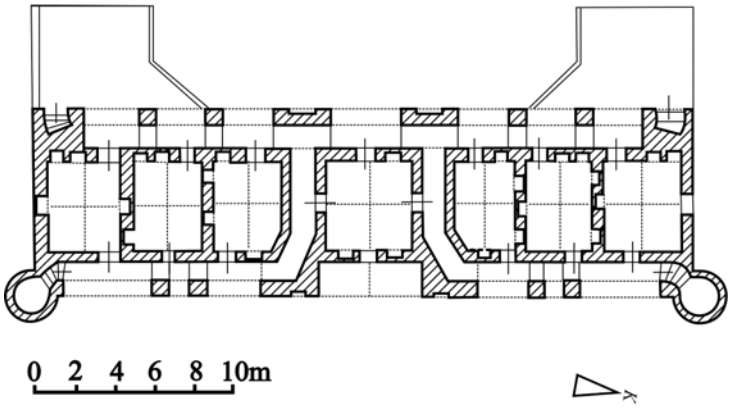

Kaynakça (Çizim 108, 109): Numan N. Negmatov (Editör), **Hisarskiy Zapovednik i Yevo Arhitekturnıe Pamyatniki**, Duşanbe, 1993.

Resim 720: Yeni Medrese, genel görünüş

Resim 721: Yeni Medrese, 1930 yılına ait bir fotoğrafı

Kaynakça: Eski Medrese Müzesi

Resim 722: Yeni Medrese, 1980'li yıllarda yapılan restorasyona ait bir fotoğrafı

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 723: Yeni Medrese, doğu cephe

Resim 724: Yeni Medrese, taçkapı

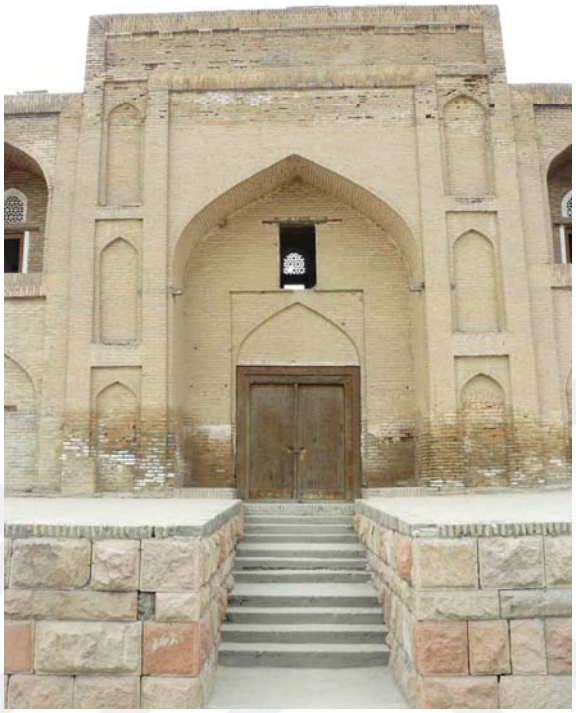

Resim 725: Yeni Medrese, kuzey cephe

Resim 726: Yeni Medrese, kuzey cephe

Resim 727: Yeni Medrese, batı cephe

Resim 728: Yeni Medrese, güney cephe

Resim 729: Yeni Medrese, avlunun kuzey cephesi

Resim 730: Yeni Medrese, avlunun kuzeydoğu köşesindeki dama çıkan merdivenin giriş açıklığı

3.5. Kaleler

Katalog no: 3.5.44.

Resim: 731-732

Çizim: 110-112

Yapının adı: Hocent Kalesi

Bulunduğu yer: Hocent şehir merkezindedir.

Tarihçe:

Arkeolojik çalışmalardan elde edilen verilerden hareketle, kalenin M.Ö. IV. yüzyıla tarihlenen bir höyüğün üzerine, M.S. VII-VIII. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir[377]. X. yüzyılda yaşamış Arap seyyah İbn Havkal tarafından anlatılan yapının kuhendizi (eski kalesi), şehri ve rabazı bulunuyordu; Dâr el-İmâresi'nin rabazda, camisinin şehirde ve hapisanesinin kuhendizde yer almaktaydı[378]. Moğol akınlarına uzun süre dayanan kale, düşmesinin ardından bu dönemde harap olmuş, XV. yüzyılda esaslı bir onarım görmüştür[379]. Kalenin kuruluş şeması kısmen Baburnâme'de geçmektedir[380]. Babur bu eserinde, Hocent'in eski bir şehir olduğunu vurgularken; kurganının yüksek olduğunu ve Seyhun Nehri'ne bir ok atımı mesafede yer aldığını belirtmiştir. Kale, XVIII. yüzyılda ise Hocent Beyi Ak-Buta tarafından yeniden inşa edilerek dış duvarları güçlendirilmiştir[381].

[377] Numan N. Negmatov, "Stranitsı iz İstorii Hodjenta", **Arkeologi Rasskazıyavut**, Tadjikgosizdat, Stalinabad, 1959, s. 81; a. mlf., "K İstorii Hodjentskoi Tsitadeli", **AN Tadj.SSR.OON**, Vıp. 1 (28), 1962, s. 63.
[378] Ramazan Şeşen, **a.g.e.**, s. 244.
[379] Numan N. Negmatov, "Stranitsı iz İstorii Hodjenta", s. 81.; a. mlf., "K İstorii Hodjentskoi Tsitadeli", s. 64.
[380] Babur, **a.g.e.**, s.135-136. Babur'un verdiği konum doğrudur. Diğer yandan Babur, Andican'ı aldıktan sonra Hocend'e gelişi sırasında, düşmanları üstadı Hoca Mevlânâ Kadı'yı erk kapısında asmışlardır. Babur'un burada bahsettiği "erk kapısı" günümüzde ayağa kaldırılan doğu duvarının ortasındaki iç kalenin giriş açıklığı olmalıdır.
[381] Numan N. Negmatov, "Stranitsı iz İstorii Hodjenta", s. 81-82; a. mlf., "K İstorii Hodjentskoi Tsitadeli", s. 64.

Günümüzde iç kalenin güney duvarları 2000 yılında ayağa kaldırılmıştır[382]. Bu restorasyon çalışması sırasında, güneybatı köşeye iki kuleyle tahkim edilmiş bir girişi açıklığına sahip "Soğd Bölgesi Tarihi Müzesi" inşa edilmiştir (Ç.: 110-112; R.: 731) . Diğer alanları ise askeri bir garnizona aittir.

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Hocent şehrini ikiye ayıran Sir Derya Nehri'nin güney kıyısının batı kenarındadır. Yerleşim alanı içindeki iç kale, dört yönde sokaklarla çevrili olup doğu ve kuzey yönleri parklarla düzenlenmiştir. Yapı dış, iç kale ve iç kalenin kuzeybatı köşesine yerleştirilmiş bir kuleden meydana gelmekteydi. Günümüzde, iç kalenin bir kısmı onarılarak ayağa kaldırılmıştır.

42x21x10, 52x28-32x15, 35x16x8 ve 38x18x8cm boyutlarındaki kerpiç malzemeden inşa edilmiş iç kale, 320x200 m boyutlarında, kuzey-güney yönde uzanan bir kuruluşa sahiptir. Sur duvarlarının tahkim edildiği kuleler, yarım daire planlı olup 50-110 m mesafelik aralıklarla yerleştirilmiştir. Kalenin kapısı doğu beden duvarının ortasındadır. İki yanda kulelerle tahkim edilmiş kapı basık kemerlidir. Kalenin kuzeydoğu köşesinde, 80x80 boyutlarında bir kule ortaya çıkartılmıştır.

Dış kalenin orijinal duvarlarının uzunluğu Numan N. Negmatov'un verdiği bilgiye göre 6 km idi[383]. 1954 yılında yapılan arkeolojik çalışmalar sırasında bu duvarların 1240 m'lik bölümünün kısmen ayakta olduğu tespit edilmiştir[384]. Günümüze ulaşmayan bu duvarlar, 1950'li yıllardaki fotoğraflardan görülmektedir (R.: 732).

---

[382] 1993-1994 yılında yapının restorasyonu için yarışma açılmıştır. Yapının doğu duvarının ayağa kaldırılmasına karar verilmiş ve bu bölümün restorasyonu 2000 yılında tamamlanmıştır (Numan N. Negmatov, "Reanimatsiya Hudjandskoi Kreposti", **Merosi Neyogon**, 2001/5, Şark-i Azad, Duşanbe, 2001, s. 46.).

[383] Numan N. Negmatov, "Stranitsı iz İstorii Hodjenta", s. 82.

[384] Numan N. Negmatov, "Stranitsı iz İstorii Hodjenta", s. 82.

Süsleme:

Yapının süslemesi yoktur.

Çizim 110: Hocent şehrinin XVIII-XIX. yüzyıldaki sur duvarları ve iç kalesi (koyu ve kalın çizgilerle belirtilmiş alanlar)

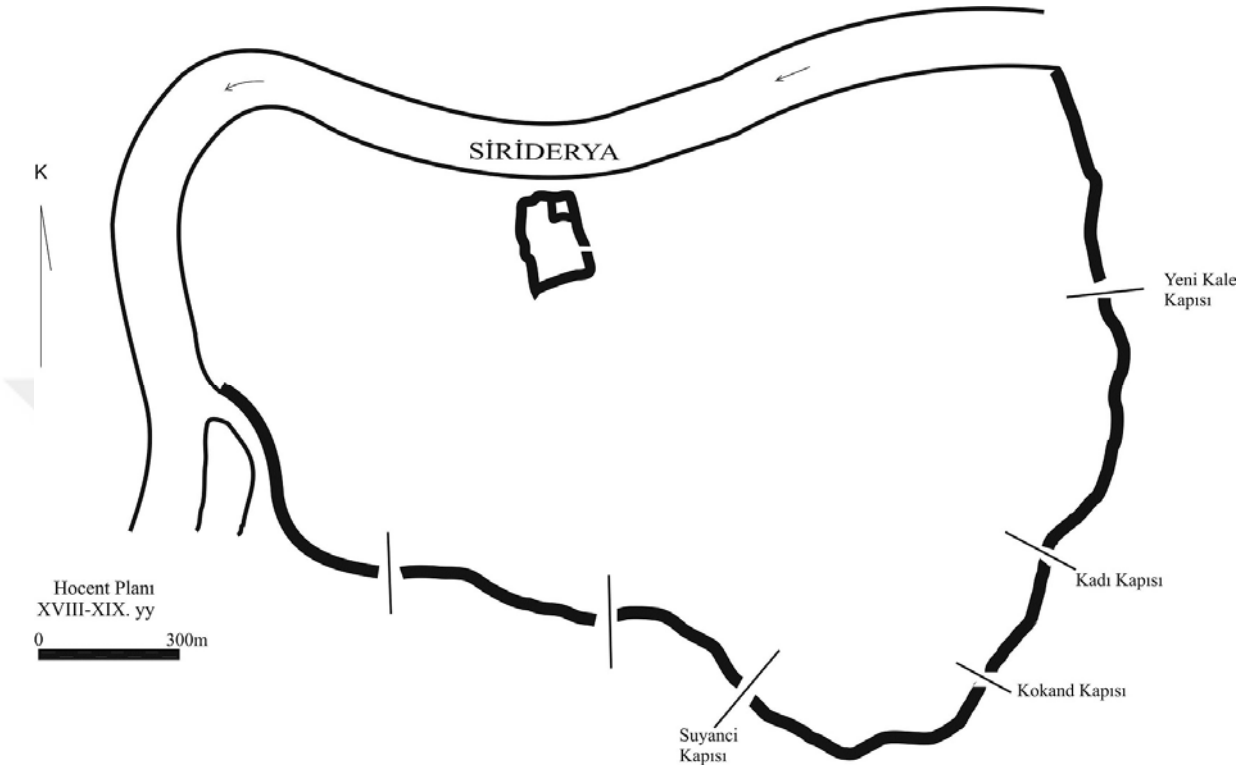

Kaynakça: Numan N. Negmatov, "Stranitsı iz İstorii Hodjenta", **Arkeologi Rasskazıyavut**, Tadjikgosizdat, Stalinabad, 1959.

Çizim 111: Hocent şehrinin iç kale surlarının restorasyon öncesindeki planı

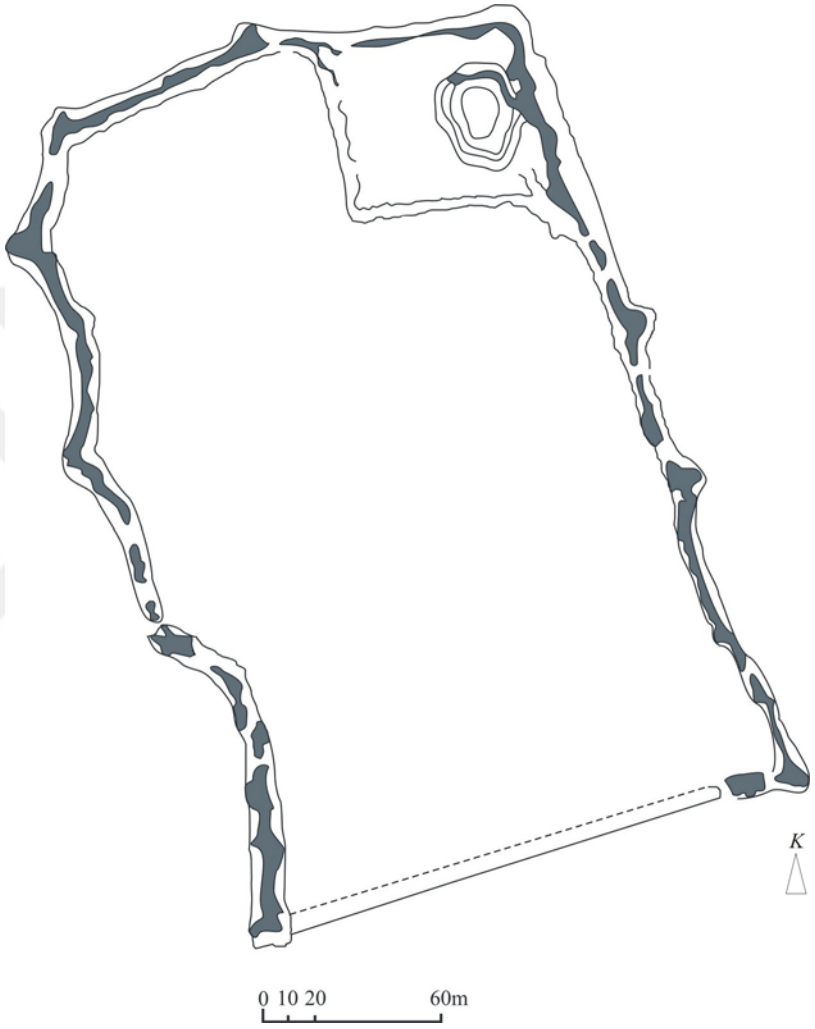

Kaynakça: Numan N. Negmatov, K İstorii Hodjentskoi Tsitadeli", **AN Tadj.SSR.OON**, Vıp. 1 (28), 1962.

Çizim 112: Hocent şehrinin iç kalesi restitüsyon çizimi

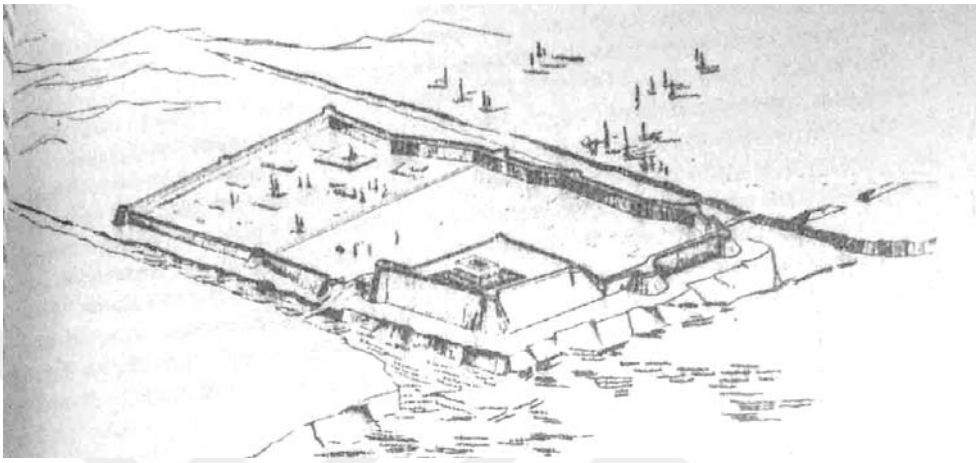

Kaynakça: Rustam Mukimov, Saliya Mamadcanova, **Arhitekturnoe Nasledie Hudjanda**, Meras, 1993.

Resim 731: Hocent Kalesi, iç kalenin ayağa kaldırılmış doğu ve güney beden duvarları

Resim 732: Hocent şehrinin dış surlarından 1950 yılına ait bir görünüş

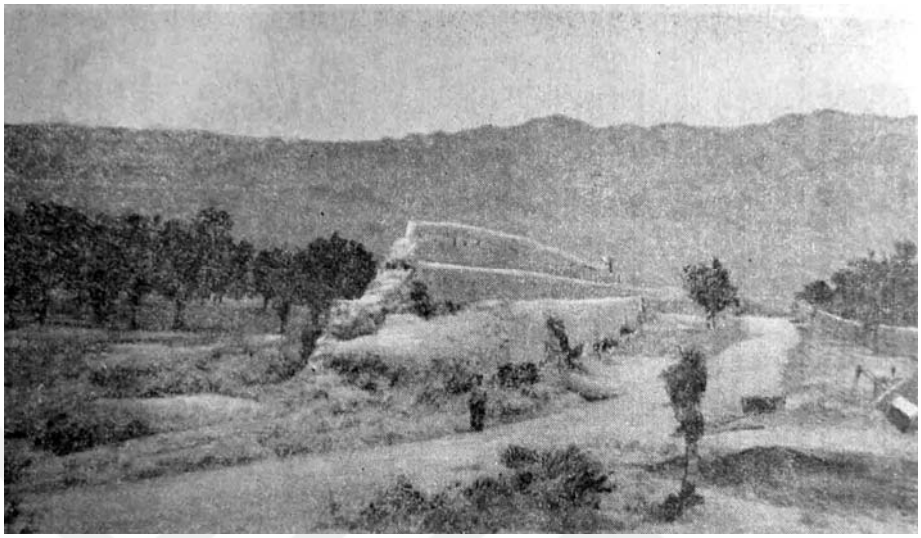

Kaynakça: Numan N. Negmatov, K İstorii Hodjentskoi Tsitadeli", **AN Tadj.SSR.OON**, Vıp. 1 (28), 1962.

Katalog no: 3.5.45.

Resim: 733-750

Çizim: 113

Yapının adı: Hisar Kalesi

Bulunduğu yer: Tursunzade ilinin güneyinde, Eski Hisar şehrindedir.

Tarihçe:

Kalenin bulunduğu alanın, Greko-Baktriya ve Kuşan devirlerinde şehirleştiği bilinmektedir[385]. X. yüzyıl İslâm coğrafyacıları Hisar'ı, Şuman olarak zikretmiş ve Çaganiyân-Vaşcırd (Feyzabad) arasında göstermişlerdir[386]. Ancak, şehrin güzel ve bayındır olması[387] dışında fiziki yapısı hakkında bilgi vermemişlerdir. XIV. yüzyıl kaynaklarında geçen kalenin stratejik açıdan önemi Timur dönemi ve sonrasında artmıştır[388]. Bununla birlikte Yezdî, Zafernâme adlı eserinde, H. 790 (1388, Mart-Nisan) yılında Timur'un Harezm üzerine yürüdüğü sırada Mirek'in Hisar'a girdiği ve buradaki zeredhâneyi açarak halkı silahlandırdığı bilgisini vermektedir[389]. Bu bilgi kalenin o tarihlerde bir silah deposuna sahip olduğunu da göstermektedir. Diğer yandan Babur, Hisar kalesiyle ilgili olayları anlatırken yapıyla ilgili kısmen ayrıntılar vermektedir. Bu ayrıntılarda kalenin XV. yüzyılın sonları ve XVI. yüzyılın başlarında müstahkem olduğu ve bir dış mahalleden meydana geldiği anlaşılmaktadır[390]. XX. yüzyılın başlarına kadar kale varlığını devam ettirmiştir. Bu dönem sonrasında tamamen harap olan yapının XIX. yüzyıla tarihlenen giriş kemeri, 1980-2008 yılları arasında restorasyon görmüştür.

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

---

[385] N . Numan N. Negmatov (Editör), Z. Alieva, Rustam Mukimov, Samoylik, **a.g.e.**, s. 17.
[386] Ramazan Şeşen, **a.g.e.**, 96, 186, 221.
[387] Ramazan Şeşen, **a.g.e.**, 262.
[388] Hisar kalesi ile ilgili ayrıca bkz. W. Barthold, "Hisar" maddesi, **İslam Ansiklopedisi**, C. 5/1, MEB, Eskişehir, 2001; Babur, **a.g.e.**; Yezdî, **a.g.e.**,; Duğlat, **a.g.e.**.
[389] Yezdî, **a.g.e.**, s. 169.
[390] Babur, **a.g.e.**, s. 199, 468-469.

Yapının incelenmesi:

Kalenin, Eski ve Yeni medreselerinin hemen kuzeyinde, müstahkem bir tepe üzerinde yer alan iç kalesininin bir kısmı mevcuttur. Dış kalenin surları günümüze ulaşmamıştır. Tamamen harap vaziyetteki iç kalenin surlarının izleri görülürken, güneydeki çift kuleyle tahkim edilmiş giriş kapısı 2000'li yıllarda ayağa kaldırılmıştır (Ç.: 113).

İç kalenin giriş eyvanı 22,5x22,5; 23x23x3; 23x23x4; 23x23x5; 24,5x24,5x4; 25x25x4; 25x25x5; 25,5x25,5x5; 26x26x4; 26x26x6 cm boyutlarındaki tuğlalardan inşa edilmiştir. Surların kerpiçten yapıldığı anlaşılmaktadır.

İç kaleye, güney yamaca yerleştirilmiş giriş eyvanından geçilmektedir. Burada sur duvarları, 650x500 m ölçülerinde kuzey-güney yönlü bir kuruluşa sahiptir. Sur duvarlarının izlerinden, iç kalenin birbirinden farklı seviyelere sahip üç bölümden oluştuğu anlaşılmaktadır. Girişin doğusundaki bölüm, tepenin en yüksek kısmı olup hem vadiye hem de iç kalenin diğer bölümlerine hakimdir. XX. yüzyılın ilk çeyreğine ait fotoğraflarında, burada kuzey güney yönlü bir yapının olduğu görülmektedir (R.: 733-735). Muhtemelen Hisar emirinin konutu olan bu yapıdan günümüze bir eser kalmamıştır. Kuzeydeki bölüm daha geniş olup kuzey-güney yönlüdür ve en alçak bölümü oluşturmaktadır. Batıdaki, doğu-batı yönde uzanan bölüm ise diğerlerine göre orta seviyededir (R.: 736-738).

İç kalenin giriş eyvanı, üstte taçkapı şeklinde bir alınlıkla sonlanmaktadır. Buranın, eski fotoğraflarında ayakta olduğu görülürken 1980'li yıllarındaki onarımlara ait bir fotoğrafında kuleler ve giriş eyvanı yıkık vaziyettedir (R.: 739-742). 2010 yılındaki fotoğrafında ise, kuleler üst örtü seviyesine kadar ayağa kaldırılmıştır. Daha sonra kuleler, üç kademede yukarı doru daralarak üzeri kubbeyle sonlandırılmıştır. Kulelerin üstü fener şeklinde olup birer kubbeyle örtülüdür. Bunların iki yanında, taş duvarlar üzerine devam ettirilen tuğladan sur duvarlarının bir kısmı ayağa kaldırılmıştır. Giriş açıklığının gerisinde üzeri pandantif geçişli bir kubbeyle örtülü eyvan yer almaktadır. İç kaleye sivri kemerle açılan eyvanın iki yanında odalar bulunmaktadır (R.: 743-749).

Şehrin, 1946 yılındaki bir fotoğrafında görülen; ancak günümüze ulaşmayan dış duvarlarının ise 86 hektarlık alanı çevrelediği bilinmektedir[391] (R: 750).

Süsleme:

Yapının süslemesi yoktur.

[391] Numan N. Negmatov (Editör), Z. Alieva, Rustam Mukimov, Samoylik, **a.g.e.**, s. 17-18.

Çizim 113: Hisar Kalesi, iç kale ve çevresinin haritası

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 733: Hisar Kalesi, iç kalenin XX. yüzyılın başlarına ait bir fotoğrafı

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 734: Hisar Kalesi, iç kalenin 1924 yılına ait bir fotoğrafı

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 735: Hisar Kalesi, iç kalenin 1924 yılına ait bir fotoğrafı

Kaynakça: Eski Medrese Müzesi

Resim 736: Hisar Kalesi, iç kalenin doğu tepesi

Resim 737: Hisar Kalesi, iç kalenin kuzeyindeki alçak tahkimat

Resim 738: Hisar Kalesi, iç kalenin batısındaki tepe

Resim 739: Hisar Kalesi, iç kalenin 1908 yılına ait bir görünüşü

Resim 740: Hisar Kalesi, iç kalenin 1923 yılına ait bir fotoğrafı

Kaynakça: Eski Medrese Müzesi

Resim 741: Hisar Kalesi, iç kale kapısının 1980'li yıllara ait bir fotoğrafı

Kaynakça: Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi

Resim 742: Hisar Kalesi, iç kale kapısının 2010 yılına ait bir fotoğrafı

Kaynakça: Katherine Hughes

Resim 743: Hisar Kalesi, iç kalenin kapısı

Resim 744: Hisar Kalesi, iç kalenin giriş açıklığı

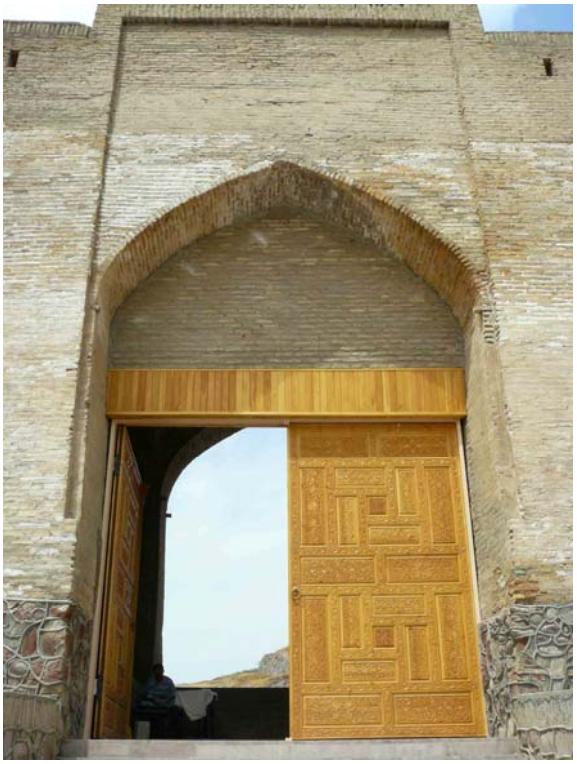

Resim 745: Hisar Kalesi, iç kale giriş eyvanın güney duvarı

Resim 746: Hisar Kalesi, iç kalenin giriş eyvanının üst örtüye geçiş unsurları

Resim 747: Hisar Kalesi, iç kalenin giriş eyvanın kale içine açılan taçkapısı

Resim 748: Hisar Kalesi, iç kale

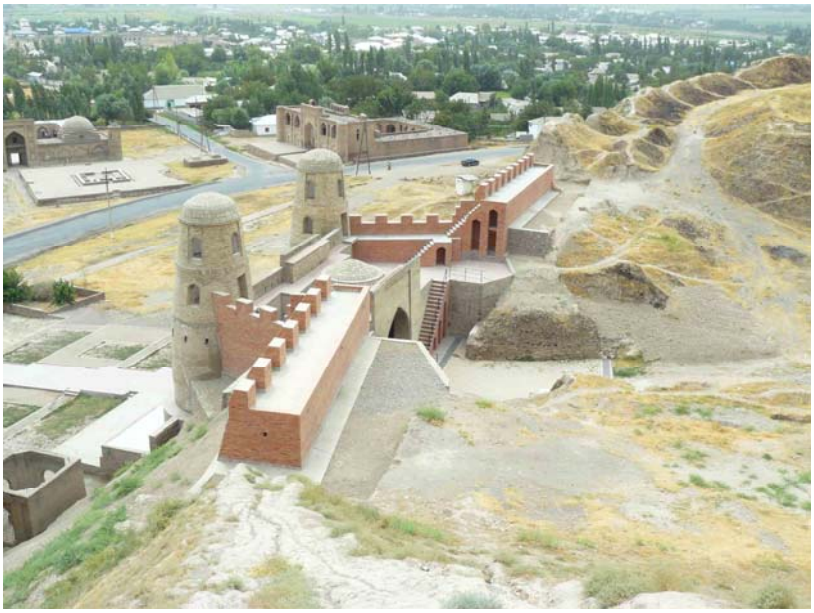

Resim 749: Hisar Kalesi, iç kale kapısının kuzey cepheden görünümü

Resim 750: Hisar Kalesi, eski, yeni medreseler, Mahdumu Azam Türbesi ve bunların gerisindeki dış surların 1946 yılına ait bir fotoğrafı

Kaynakça: Eski Medrese Müzesi

3.6. Saray Yapısı

Katalog no: 3.6.46.

Resim: 751-768

Çizim: 114-119

Yapının adı: Hulbuk Sarayı[392]

Bulunduğu yer: Kulab şehri, Vose ilçesi, Kurbanşaid köyündedir.

Tarihçe:

Günümüzde kazı ve restorasyon çalışmaları devam eden saray, X-XI. yüzyıla tarihlendirilmektedir[393].

Kitabeler:

1980 yıllarındaki kazı çalışmalarında bulunan taçkapının parçalarında Bakara suresinden ayetlerin yazıldığı tespit edilmiştir [394]. Ancak son yıllarda ayağa kaldırılan taçkapının kitabe kuşağında Âyet el-Kürsi okunmaktadır[395].

Yapının incelenmesi:

Yapı, günümüzde Kulab-Voze yolunun kenarında, kuzey-güney yönlü bir tepe üzerindedir. Taçkapı ve surların rekonstrüksiyonu 2005 yılında yapılmıştır[396]. Sarayın asıl bölümleri bu surların gerisinde yer almaktadır[397]. Kazı çalışmalarında temeli ve kısmen duvarları orta çıkartılan yapıyla ilgili arkeolojik

[392] 1953 yılında kazı çalışmalarına başlanmış ve sarayın çevresinde 280 hektarlık alanın şehristan olduğu tespit edilmiştir. Sarayın güney duvarının özgününde, birer avluya sahip çok hücreli iki yapı temeli bulunmuştur. Kuzeydoğusunda ise küçük bir hamam tespit edilmiştir (Pierre Siméon, **a.g.m.**, s. 390.). Sarayın 1km kuzeybatısında ise iki adet seramik fırını orta çıkartılmıştır (Pierre Siméon, *a.g.m*, s. 391).

[393] Yu. Ya. Yakubov, "Otçet o Raskopkah na Gorodişe Hulbuk v 2006 g.", **ART,** Vıp. 32, 2008, s. 115;

[394] Yu. Yakubov, E. Gulyamova, **Hulbuk Poytahti Kadimi Hatlon**, A. Doniş, Duşanbe, 2006, s. 15; Pierre Siméon, **a.g.m.**,401,

[395] Kitabe, Ragit Muhammed tarafından okunmuştur.

[396] Pierre Siméon, **a.g.m.**, s. 398.

[397] Yapılan araştırmalarda sarayın çevresinde su künkleri tespit edilmiştir. Çalışma ilerletildiğinde geniş bir alanda bir su şebesi bulunmuştur. Bu keşif, sarayın çevresinde bayındır bir şehir dokusu olduğunu ortaya çıkartmıştır (E. Gulyamova, **a.g.e.**, 40-41.).

çalışmalar devam etmektedir (Ç.: 114; R.: 751-754). Yapının inşasında tuğla ve kerpiç malzeme kullanılmıştır.

Saraya, günümüzde ayağa kaldırılmış anıtsal bir taçkapıdan girilmektedir. Beden duvarından yüksek ve dışa taşıntılı taçkapının hemen gerisindeki eğimli yoldan kare planlı avluya çıkılmaktadır. Avlunun güneyinde, çapraz planlı bir koridorun çevresine dağıtılmış müştemilatlarıyla sarayın asıl merkezi yer almaktadır[398]. Avlunun kuzeyinde ise mutfak, hamam, eğlence alanları ve bunların doğusunda enine dikdörtgen planlı bir havuz bulunmaktadır (R.: 755-763).

Süsleme:

Kazı çalışmalarında, yapıya ait hayvan figürlü alçı süslemeler ortaya çıkartılmıştır. Bu süslemelerde, fantastik hayvanların yanısıra aslan başları ve tavus kuşu figürleri de işlenmiştir. Ayrıca insan figürlerinin yer aldığı freskler, üzerinde kûfî yazıların ve bitkisel süslemelerin bulunduğu alçı pano parçaları da buluntular arasındadır (Ç.: 115-119; R.: 764-768).

[398] Kazı çalışmalarının ilk yıllarında, günümüzdeki sarayın temellerinin üzerinde, daha küçük boyutta; köşeleri kulelerle desteklenmiş çapraz koridorlu, daha geç tarihli bir saray daha bulunmuştu. Bu sarayın duvar resimleri ve süslemerinin çizimleri yapıldıktan sonra, günümüzdeki temellerin ortaya çıkartılması için sarayın duvarları kaldırılmıştır (E. Gulyamova, **a.g.e.**, s. 37.).

Çizim 114: Hulbuk Sarayı, plan

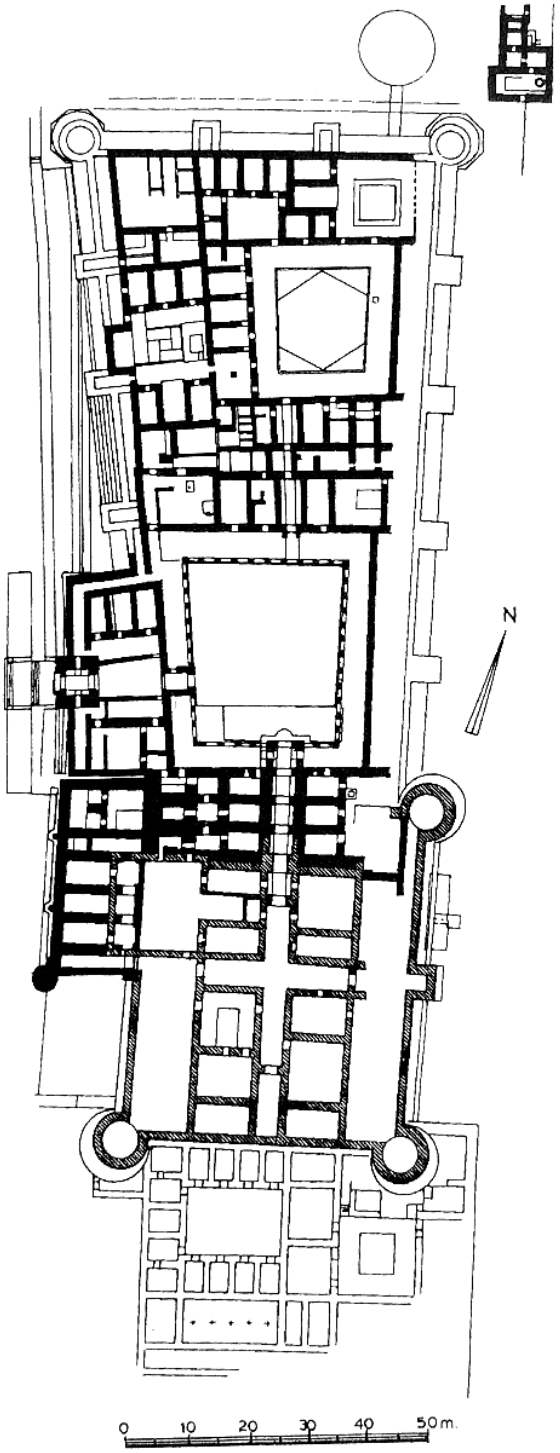

Kaynakça: Yu. Yakubov, E. Gulyamova, **Hulbuk Poytahti Kadimi Hatlon**, A. Doniş, Duşanbe, 2006

Çizim 115: Hulbuk Sarayı, alçı panolardan örnek çizim

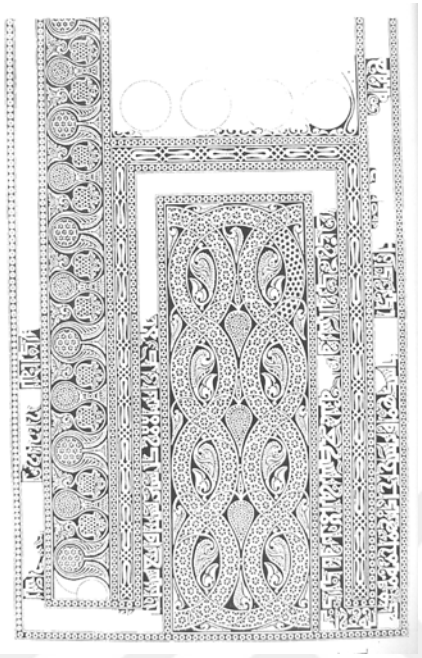

Çizim 116: Hulbuk Sarayı, alçı panolardan örnek çizim

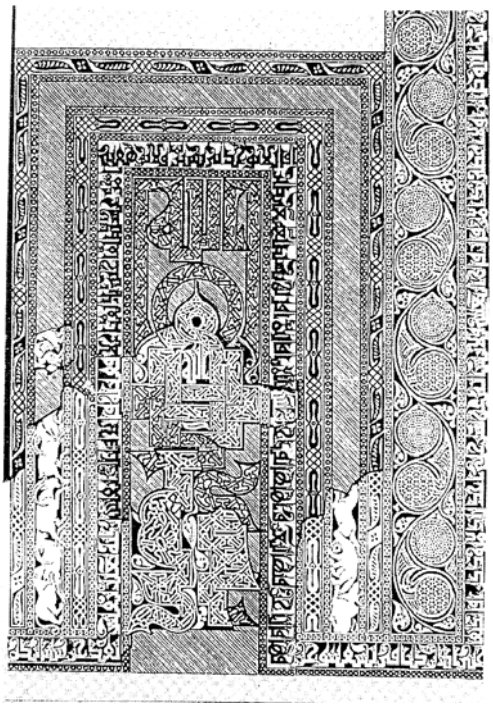

Kaynakça (Çizim 115, 116): Yu. Yakubov, E. Gulyamova, **Hulbuk Poytahti Kadimi Hatlon**, A. Doniş, Duşanbe, 2006.

Çizim 117: Hulbuk Sarayı, duvar fresklerine ait bir çizim

Çizim 118: Hulbuk Sarayı, duvar süslerine ait rekonstrüksiyon çizimi

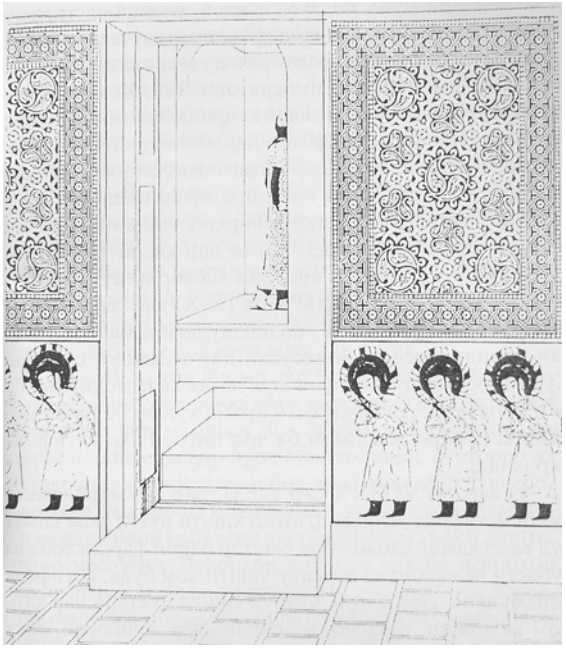

Kaynakça (Resim 117, 118): Yu. Yakubov, E. Gulyamova, **Hulbuk Poytahti Kadimi Hatlon**, A. Doniş, Duşanbe, 2006

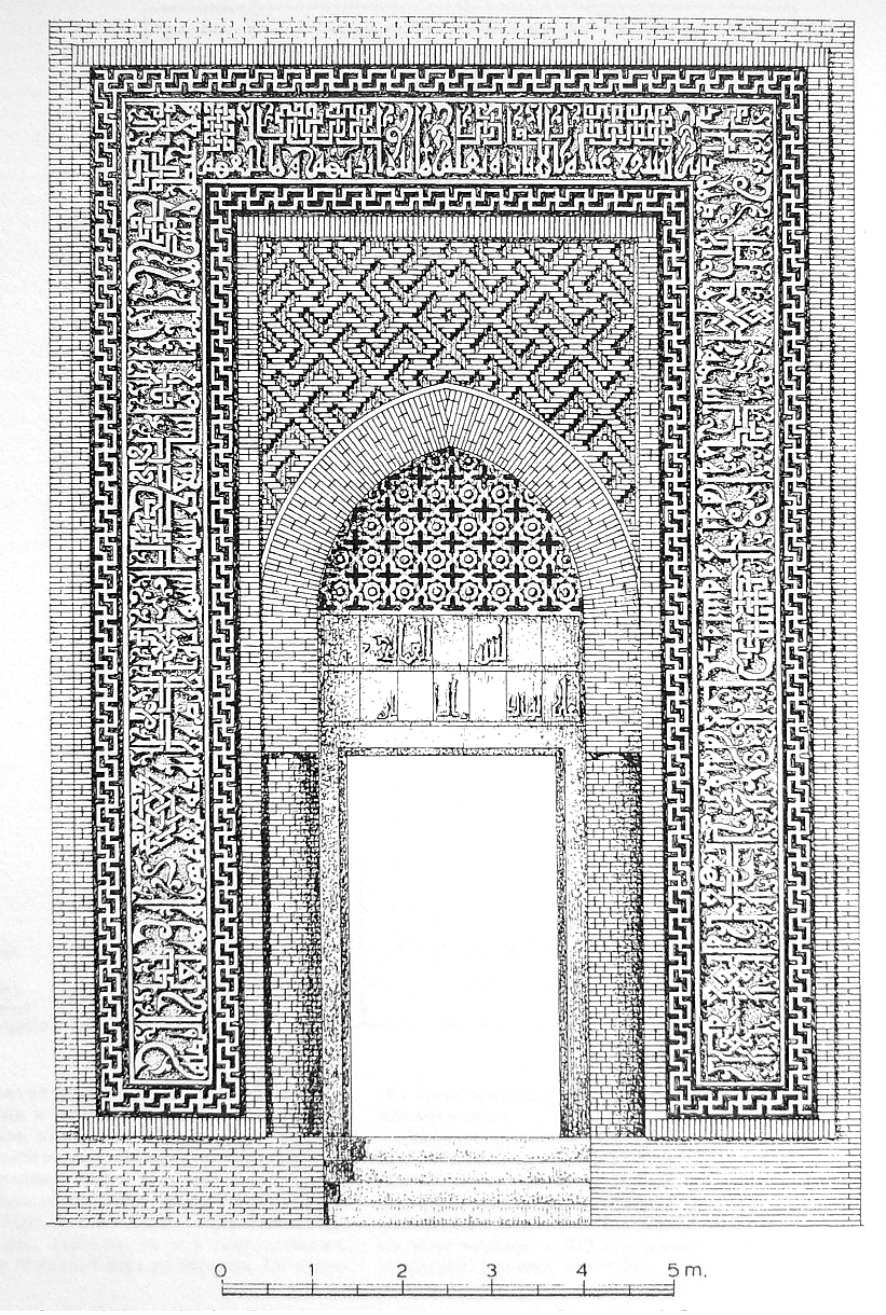

Çizim 119: Hulbuk Sarayı, taçkapının rekonstrüsiyon çizimi

Kaynakça: Yu. Yakubov, E. Gulyamova, **Hulbuk Poytahti Kadimi Hatlon**, A. Doniş, Duşanbe, 2006

Resim 751: Hulbuk Sarayı, genel görünüş

Resim 752: Hulbuk Sarayı, taçkapı

Resim 753: Hulbuk Sarayı, taçkapı

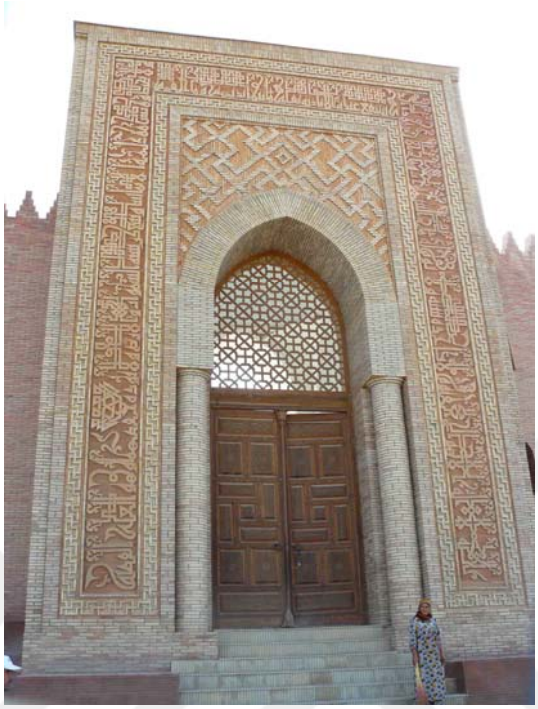

Resim 754: Hulbuk Sarayı, taçkapının maketi (Behzad Müzesi)

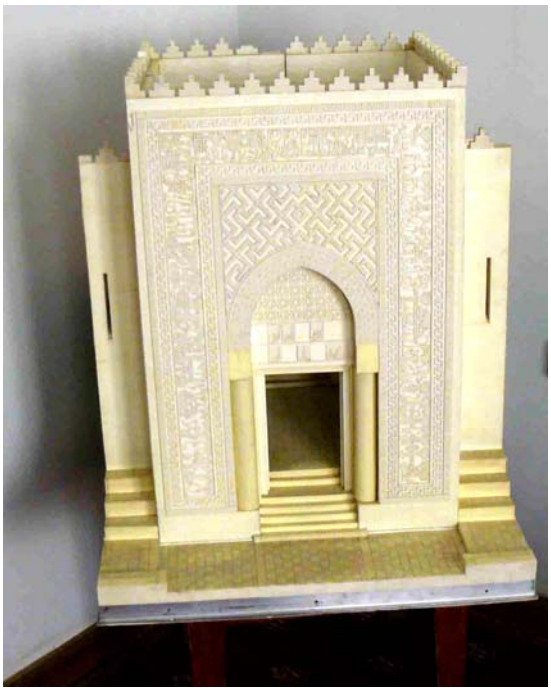

Resim 755: Hulbuk Sarayı, taçkapının içe bakan girişi

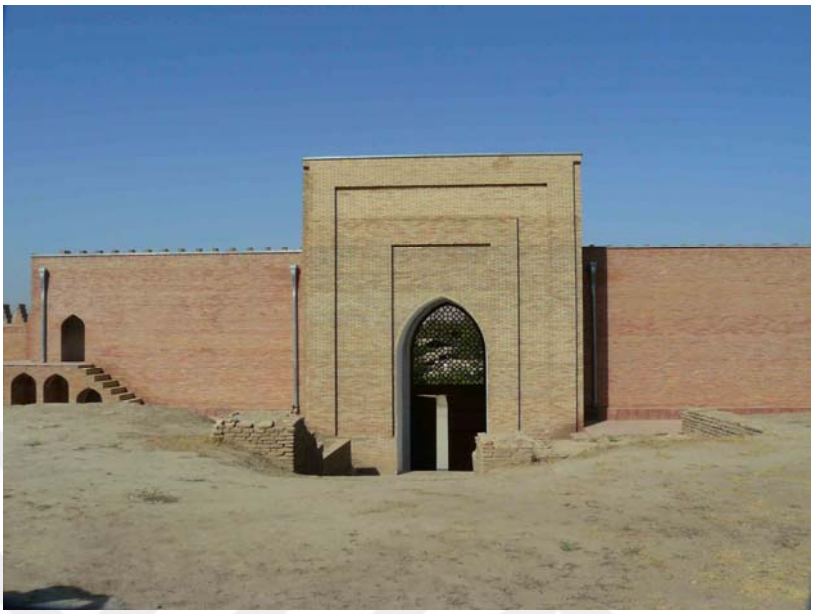

Resim 756: Hulbuk Sarayı, taçkapının gerisindeki eğimli yol

Resim 757: Hulbuk Sarayı, taçkapının gerisindeki mekanların temelleri

Resim 758: Hulbuk Sarayı, avlunun güneyindeki asıl sarayın müştemilat temelleri

Resim 759: Hulbuk Sarayı, avludan görünüş

Resim 760: Hulbuk Sarayı, sarayın kuzey bölümü

Resim 761: Hulbuk Sarayı, sarayın kuzey bölümündeki eğlence alanı

Resim 762: Hulbuk Sarayı, eğlence bölümünün kulisi

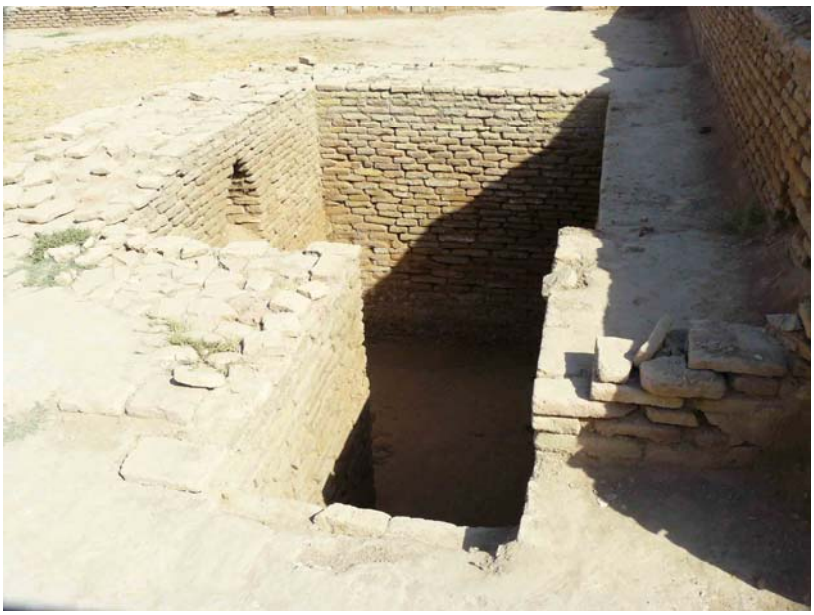

Resim 763: Hulbuk Sarayı, havuz alanı

Resim 764: Hulbuk Sarayı, taçkapının orijinal parçası (Hulbuk Müzesi)

Resim 765: Hulbuk Sarayı, taçkapının süsleme detayı (Hulbuk Müzesi)

Resim 766: Hulbuk Sarayı, taçkapının süsleme detayı (Hulbuk Müzesi)

Resim 767: Hulbuk Sarayı, alçı süslemeler (Duşanbe Milli Eserler Müzesi)

Resim 768: Hulbuk Sarayı, alçı süslemeler (Duşanbe Milli Eserler Müzesi)

3.7. Tarihi ve Bilimsel Kaynaklarda Olup Günümüze Ulaşamayan Yapılar

3.7.1. Mezar yapıları

Katalog no: 3.7.1.47.

Resim: 769

Çizim: 120-122

Yapının adı: Ak Türbe

Bulunduğu yer: Kubâdiyan şehrine bağlı Çapari köyü

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen türbeyi, S. Hmelnistky XI-XII. yüzyıla tarihlendirmektedir[399].

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Sergey Hmelnitsky tarafından kaydedilen yapı, doğal afetler sebebiyle yıkılarak günümüze ulaşmamıştır. Araştımacının yapıyla ilgili verdiği bilgiler doğrultusunda türbe, 26x26x4 cm boyutlarındaki kerpiçten inşa edilmişti. Dıştan dikdörtgen, içten kare planlı ve kubbeliydi (Ç.: 120).

Yapıya ait cephe çizimi ve eski fotoğrafına bakıldığında taçkapısı, ortada, dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış kavsara kuşatma kemeri ve iki yanda dikine dikdörtgen çökertmelerle teşkilatlandırılmıştı (Ç.: 121; R.: 769). Bu cephenin üstte, iki köşesinde parapet benzeri uygulamalar bulunmaktaydı. Kubbe, dışta dört kademede daralarak sonlanmaktaydı.

Türbeye, mevcut plana göre beş kenarlı bir nişe sahip taçkapısının ortasındaki açıklıktan girilmekteydi. Plana ve kesit çizimine (Ç.: 122) bakıldığında, içten girişin iki yanında, zeminden 1 metre yükseklikteki basık sivri

[399] Sergey Hmelnitsky, **Mejdu Samanidami i Mongolami Arhitektura Srednei Azii XI- naçala XIII vv**, s. 168.

kemerli açıklıklarda dama açılan merdivenler yer almaktaydı. Girişin simetriğinde ve solunda birer adet pencere açıklığı mevcuttu. Sağındaki duvarda ise yanyana üç adet niş bulunmaktaydı.

Süsleme:

Yapının kesit çiziminde, kornişte ve kemer yüzeyinde özgün olması muhtemel süsleme şeritleri bulunmaktaydı. Ancak araştırmacı bunlardan detaya yer vermemiştir.

Çizim 120: Ak Türbe, planı

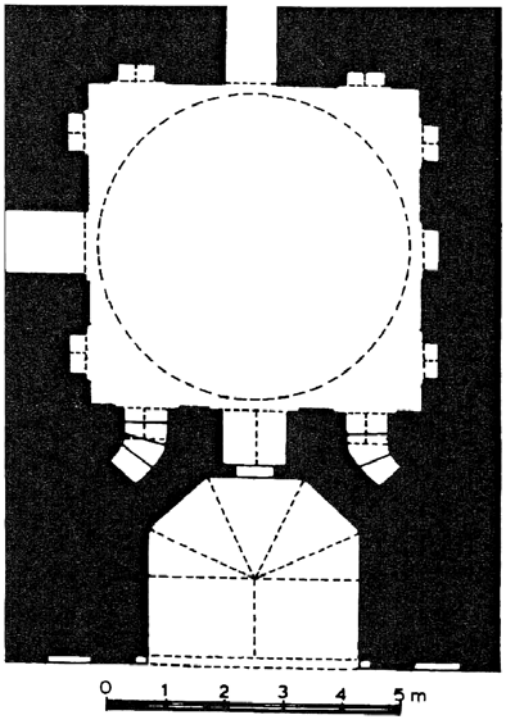

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, Gamajun, Berlin, 2001.

Çizim 121: Ak Türbe, taçkapı cephe çizimi

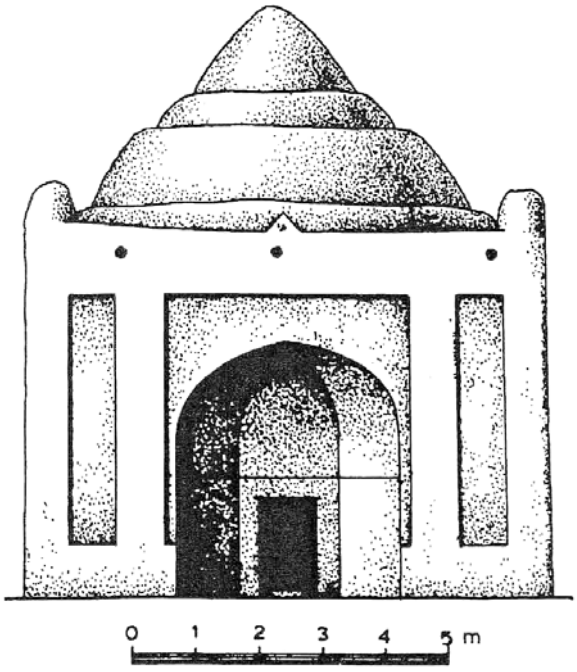

Çizim 122: Ak Türbe, kesit çizimi

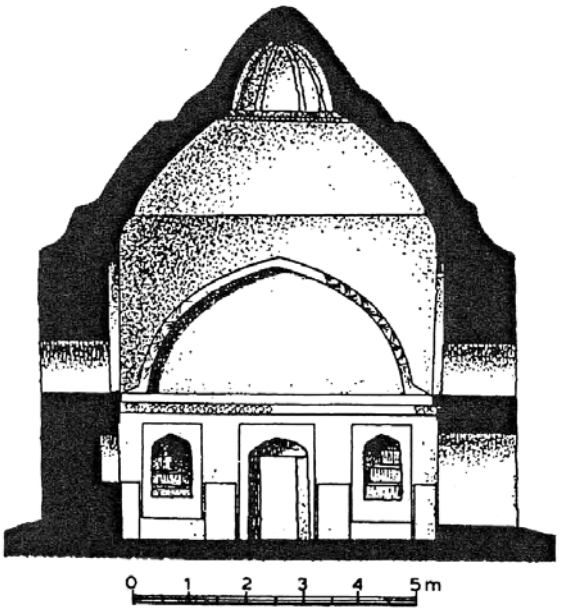

Kaynakça (Çizim 121, 122): Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, Gamajun, Berlin, 2001.

Resim 769: Ak Türbe, taçkapısından görünüş

Kaynakça: Kubâdiyan Müzesi

Katalog no: 3.7.1.48.

Resim: -

Çizim: 123

Yapının adı: Kum Türbe

Bulunduğu yer: Kubâdiyan şehri, Guzâr-ı Bolo köyü

Tarihçe:

Kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen yapıyı S. Hmelnistky, XI-XII. yüzyıla tarihlendirmektedir[400]. Kubâdiyan Müzesi görevlilerinin verdiği bilgiye göre son yıllarda meydana gelen seller nedeniyle yapı tamamen yıkılmıştır.

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Sergey Hmelnitsky'nin plan ve kesit çizimlerine bakıldığında, kare planlı ve konik şeklinde bir üst örtüyle ötülmüş yapı, 28x28x4-4,5 cm boyutlarındaki kerpiç malzemeden inşa edilmişti (Ç.: 123). Türbenin dış duvarları, plana aşınmış bir şekilde işlenmiştir. Dört yönde derin kemerlerle genişleyen gurhanenin giriş açıklığı doğu yöndeydi. Bunun simetriğinde bir niş yer almaktaydı. Kesit çizimine bakıldığında, kuzey duvarındaki kemerin asimetrik olduğu görülmektedir.

Süsleme:

Yapının süslemeleri hakkında bilgi mevcut değildir.

[400] Sergey Hmelnitsky, **Mejdu Samanidami i Mongolami Arhitektura Srednei Azii XI- naçala XIII vv.**, s. 240.

Çizim 123: Kum Türbe, kesit ve plan

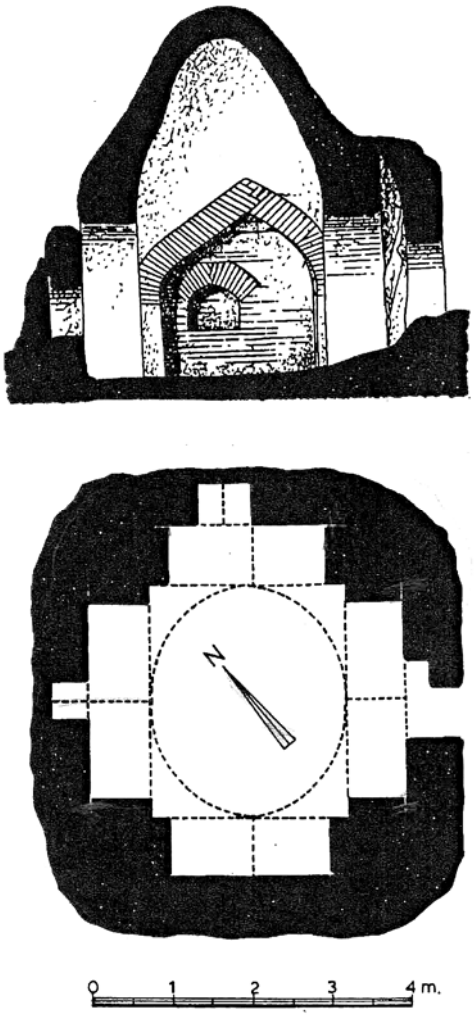

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, Gamajun, Berlin, 2001.

Katalog no: 3.7.1.49.

Resim: -

Çizim: 124-126

Yapının adı: Tuba Han[401] Türbesi

Bulunduğu yer: Hocent şehir merkezi

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen türbeyi Numan N. Negmatov, kazı çalışmalarından elde ettiği verilerden hareketle XIV. yüzyılın başlarına tarihlendirmektedir[402].

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Hocent'in tarihi iç kalesine yakın bir mevkide bulunan türbe, 1957 yılında Numan N. Negmatov tarafından yapılan kazılarla tespit edilmiştir. Çalışmalar sonucunda, araştırmacının verdiği plan çizimine göre, tuğladan inşa edilmiş yapı, doğu-batı yönlü bir kuruluşa sahipti. Türbenin ana bölümü, doğudaki dışa taşıntılı taçkapının bulunduğu ziyarethaneydi. Kare planlı bu mekan, dört yönde dışa taşıntı yapmaktaydı. Bu mekana kuzeyindeki, dışa taşıntılı taçkapı ayaklarının gerisindeki açıklıktan geçilmekteydi. Batı duvarındaki giriş açıklığı gurhaneye aitti. Asimetrik planlı bu mekanın batı duvarında ikinci bir açıklığı bulunuyordu. Batıdaki giriş açıklığı önünde ters "L" şeklinde bir duvar bulunmaktaydı (Ç.: 124)

[401] Numan N. Negmatov'un aktardığına göre, Galina A. Pugaçenkova ve E. A. Masson, Tuba Han'ın, Çağatay Han'ı Duva'nın olduğunu düşünmektir. A. Litvinsky ise günümüze ulaşmayan terrkotta sanduka parçalarından yola çıkarak türbenin Tuva Han'a ait olduğu fikrindedir (.Numan N. Negmatov, "Mavzolei Tuba-Han", s. 59). Ancak Tuva Han Müslüman olmamıştır. Muhtemelen daha sonra halk tarafından bir ziyaret yerine dönüşmüştür

[402] Numan N. Negmatov, "Mavzolei Tuba-Han", s. 57.

Süsleme:

Kazı çalışmaları sırasında yapının özgün süsleme unsuru olabilecek, XIII. ait olduğu düşünülen, geometrik desenlerle süslenmiş terrakotta bir sanduka ve parçaları bulunmuştur (Ç.: 125, 126). Ancak, bu sanduka günümüze ulaşmamıştır.

Çizim 124: Tuba Han Türbesi, plan

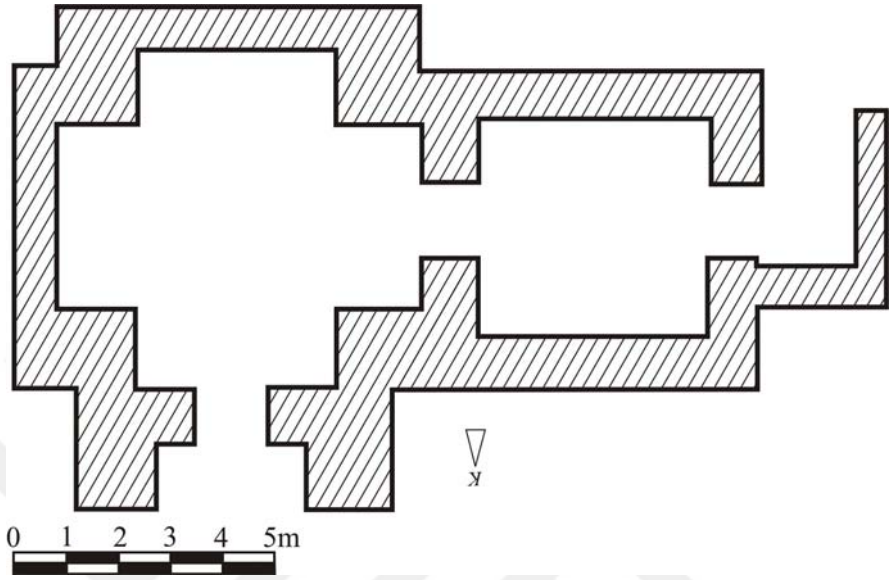

Çizim 125: Tuba Han Türbesi, sandukanın çizimi

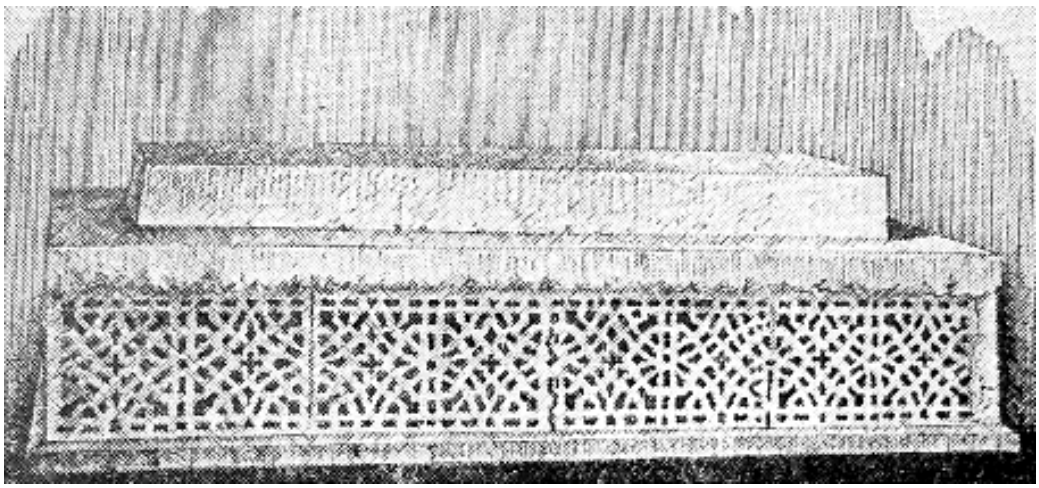

Kaynakça (Çizim 124, 125): Numan N. Negmatov, "Mavzolei Tuba-Han", **İzv. AN Tadj.SSR OON**, 14, 1957.

Çizim 126: Tuba Han Türbesi, sandukanın süslemelerinden parçalar

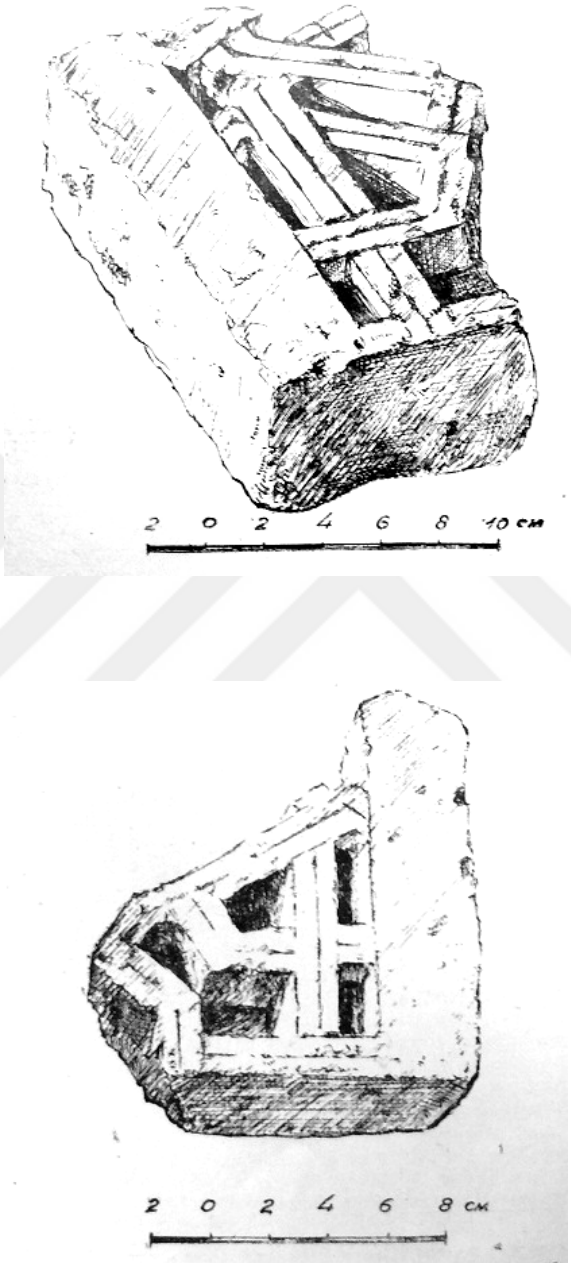

Kaynakça (Çizim 126): Numan N. Negmatov, "Mavzolei Tuba-Han", **İzv. AN Tadj.SSR OON**, 14, 1957.

Katalog no: 3.7.1.50.

Resim: -

Çizim: -

Yapının adı: Emîr Seyyid Hüseynî Türbesi

Bulunduğu yer: Hocent şehri merkezi

Tarihçe:

Yapı, Mirza Haydar Duğlat'ın Tarih-i Reşidî kitabında geçmektedir[403]. Mirza Haydar'ın babası Hocent Nehri'nde (Sir Derya'da) Sultan Mahmut Han ile birlikte öldürülmüştür. Olayın ardından Sultan Mahmut Han, Şeyh Muslihiddin Türbesi'ne, babası ise Emîr Seyyid Hüseynî Türbesi'ne defnedilmiştir. M. 1508-1509 (H. 914) yılında[404], Şeyh Muslihiddin Türbesi'yle birlikte anılan türbenin, inşa özellikleri ve mevkisi konusunda bir bilgi verilmemiştir.

Yapının incelenmesi:

Yapı hakkında herhangi bir malumat verilmemektedir.

[403] Duğlat, **a.g.e.**, s. 381.
[404] Duğlat, **a.g.e.**, s. 381.

3.7.2. Camiler

Katalog no: 3.7.2.51.

Resim: -

Çizim: 127

Yapının adı: Köhne Mescit

Bulunduğu yer: Kubâdiyan şehir merkezi

Tarihçe:

Saliya Mamadcanova ve R. Mukimov, inşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen yapının XIV-XV. yüzyılda inşa edildiğini düşünmektedir[405]. Sergey Hmelnitsky ise genel bir ifade ile yapının Ortaçağ İslâm dönemi eseri olduğu fikrindedir[406]. Kubâdiyan şehrinin merkezinde yer alan mescit, 2010 yılında yıkılarak yerine ahşap destekli daha büyük bir mescit inşa edilmiştir.

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Sergey Hmelnitsky'nin verdiği çizime göre, enine dikdörtgen plana sahip mescidin batı duvarı yıkılmıştı (Ç.: 127). Harimin kısa kenarlarına ikişer adet giriş açıklığı yerleştirilmişti. Uzun kenarlardan kuzeydeki duvarın orta aksında bir adet niş ve bunun iki yanında giriş açıklıkları bulunmaktaydı. Harimin iki kısa kenarında derin ve geniş sivri kemer mevcuttu. Bu kemerler ortada üst örtüyü taşımaktaydı.

Süsleme:

Yapının süslemeleri hakkında bilgi yoktur.

[405] Saliya Mamadcanova, Rustam Mukimov, **Entsiklopeida Pamyatnikov Srednevekavaga Zodçestva Tadjikistana**, s. 208.
[406] Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, s. 24.

Çizim 127: Köhne Mescit, plan

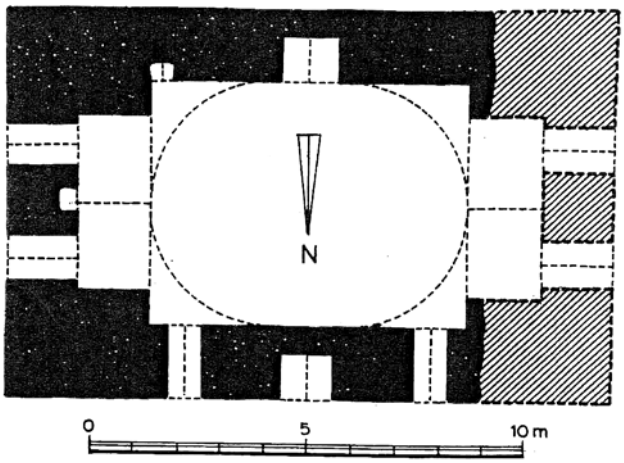

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, Gamajun, Berlin, 2001.

Katalog no: 3.7.2.52.

Resim: -

Çizim: 128-129

Yapının adı: Berlyaş Köyü Mescidi

Bulunduğu yer: Şahrituz şehrinin güneyinde, Berlyaş köyü

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen yapıyı Sergey Hmelnitsky, XII-XIII. yüzyıla tarihlendirmektedir[407].

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

İncelendiği tarihte harap vaziyette olan yapı, 27x27x5-5,5 boyutlarındaki kerpiçten inşa edilmişti. Dıştan enine dikdörtgen planlı mescit, ortada "L" kesitli iki desteğin taşıdığı, birbirine kemerlerle bağlanmış ve üzerleri kubbelerle örtülü altı hacimden meydana gelmekteydi. Kuzey ve güney hacimleri eş büyüklükteydi. Mihrap önü mekanı diğerlerinden büyük tutulmuştur. Bunun doğusundaki bölüm ise enine dikdörtgen planlıydı (Ç.: 128). Batı duvarında bir miktar taşıntı yapan bu birimin dip duvarına beş kenarlı bir mihrap yerleştirilmişti.

Yapının restitüsyon çiziminde doğu cephesinin, ortada yan kanatları sivri kemerli çökertmelerle teşkilatlandırılmış dikdörtgen çerçeveye sahip bir taçkapı ve bunun iki yanındaki birer adet sivri kemerli açıklıkla simetrik bir görünüş kazandığı anlaşılmaktadır (Ç.: 129).

Süsleme:

Yapının özgün süsleme unsurlarından bahsedilmemektedir.

---

[407] Sergey Hmelnitsky, "Novodkrıtıy Pamyatnik Tajikskogo Zodçestva", **Trudı Tadjikskogo Politehniçeskogo İnstituta**, Vıp.5, Duşanbe, 1970, s. 97.

Çizim 128: Berlyaş Köyü Mescidi, plan

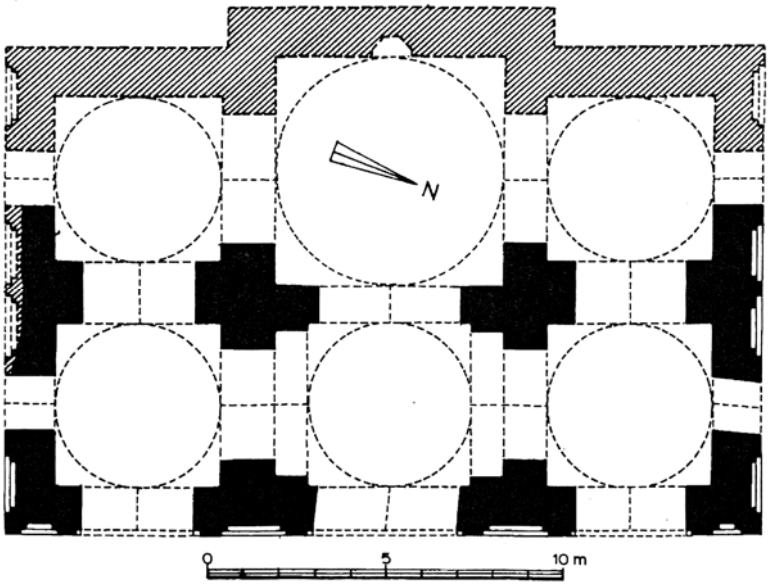

Çizim 129: Berlyaş Köyü Mescidi, doğu cephesinin restitüsyon çizimi

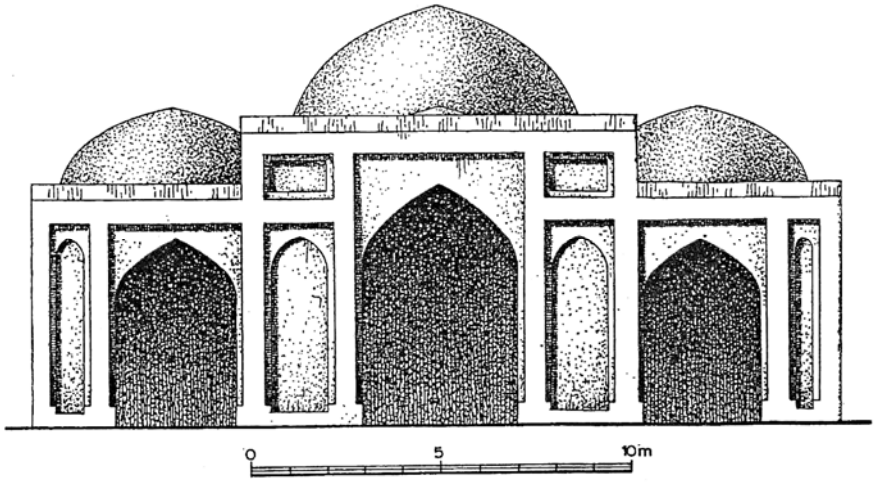

Kaynakça (Çizim: 128, 129): Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, Gamajun, Berlin, 2001.

Katalog no: 3.7.2.53.

Resim: -

Çizim: 130

Yapının adı: Yartı Gumbez Mescidi

Bulunduğu yer: Kubâdiyan şehri

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmeyen yapıyı Sergey Hmelnitsky, XI-XII. yüzyıla tarihlendirmektedir[408].

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur.

Yapının incelenmesi:

Türbe, Kubâdiyan şehri merkezinde Köhne Mescid yakınında bulunmaktaydı. Müze yetkililerinin verdiği bilgiye göre, 2011 yılında meydana gelen sel sırasında yapı tamamen ortadan kalkmıştır.

Sergey Hmelnitsky'nin plan çizimine bakıldığında, kare planlı mescidin mihrap duvarı ve bunun kuzeyindeki duvarının incelendiği tarihte yıkık olduğu görülmektedir. Mevcut planda, güney duvarının ortasında bir pencere ve bunun iki yanında birer adet niş yer almaktaydı. Batı duvarının ortasında, enine dikdörtgen planlı mihrap ve bunun simetriğinde dışa bakan, aynı planda ikinci bir mihrap bulunmaktaydı. İki yanında ise birer adet giriş açıklığı mevcuttu. Üst örtüsü kubbeliydi (Ç.: 130).

Süsleme:

Yapının süslemesi yoktur.

[408] Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, s. 24.

Çizim 130: Yartı Gumbez Mescidi, plan

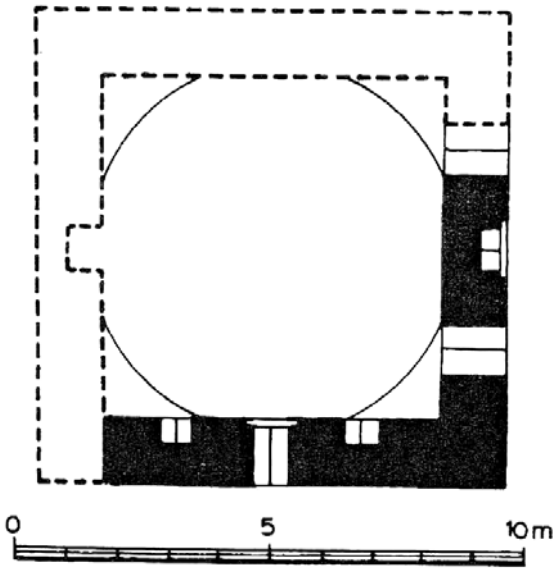

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, **Hodja Maşad**, Gamajun, Berlin, 2001.

3.7. 3. Saraylar

Katalog no: 3.7.3.54.

Resim: -

Çizim: -

Yapının adı: Devlet Saray

Bulunduğu yer: Eski Hisar şehri

Tarihçe:

Babürname'de adı geçen yapı, Sultan Mesud Mirza'nın babası Sultan Mahmud Mirza tarafından inşa ettirilmişti[409]. Yapının, Sultan Mahmud Mirza'nın ölüm tarihi olan 1495'ten önce inşa edilmiş olması gerekmektedir[410].

Yapının incelenmesi:

Sarayın fiziki yapısı hakkında bir bilgi yoktur. Ancak konum olarak iç kalenin dışındaki mahallelerin birinde yer aldığı bilgisi verilmiştir[411].

[409] Babur, **a.g.e.**, s. 199. Sultan Mesud Mirza, Timur Gürkan'ın 4. göbek torunudur (Timur Gürkan'ın soyağacı için bkz.: Babur, **a.g.e.**, s. 742)
[410] Babur, **a.g.e.**, s. 836.
[411] Babur, **a.g.e.**, s. 199.

3.8. Tacikistan Müzelerinde Sergilenen Günümüze Ulaşmayan Camilere Ait Mimari Unsurlar

3.8.1. Ahşap sütunlar

Katalog no: 3.8.1.55.

Resim: 770-776

Çizim: 131, 131a

Mimari unsur: Kurut Köyü Camisi Ahşap Sütunu

Bulunduğu yer: Pencikent şehri, Rudaki Müzesindedir.

Tarihçe:

Ustası bilinmeyen ahşap sütunu, mevcut süsleme özelliklerinden hareketle B. Denike, XI. yüzyıl sonu ve XII. yüzyılın başlarına[412]; Voronina, IX-XI. yüzyıla tarihlendirmektedir[413].

Kitabeler: -

İncelenmesi:

Zerafşan Vadisi'nde, Aini şehri, Kurut Köyü Camisi'nden getirilen ahşap sütun, Pencikent şehrinde, Rudaki Müzesinde sergilenmektedir.

Başlık ve gövdeden meydana gelen sütunun kaidesi yoktur (Ç.: 131, 131a; R.: 770). Silindirik gövdesi, başlığa kadar daralarak yükselmektedir. Gövdenin formunu tekrar eden başlık, yukarıya doğru genişleyerek sonlanmaktadır.

Süsleme:

Sütun, estetik değeri yüksek, özgün süslemelerle bezenmiştir. Başlık, boş yer kalmamacasına süslemeyle doldurulmuştur. Üst bölüm birbirine düğümlerle bağlanan palmet şeklindeki çerçevelerin içine alınmış bitkisel süslemelerle bezenmiştir. Yüksek kabartmayla birbirinden ayrılan bu çerçeveler dört yönde, iki yana eğilen, birbirinden farklı stilize bitkisel bezemelere sahiptir. Bu desenlerin

[412] Boris Denike, **a.g.m.**, s. 29.
[413] Veronika L. Voronina, "Reznoe Derevo Zarafşanskoi Dolını", **AN CCR**, No 15, s. 219.

içlerinde kafes, balık pulları tezyiniyle geometrik süslemeler görülmektedir. Altta, gövdenin bitiminde, içi rûmilerden meydana gelen yüksek kabartmalarla oluşturulmuş bir süsleme kuşağı yer almaktadır. Bunun üzerine, yine rûmilerden oluşan bir kuşak daha gelmektedir (R.: 771-773).

Başlığın hemen altında, gövenin dört yönünde birer adet mukarnas dişi görülmektedir. Bunların aşağıya bakan kavislerinin içi yine rûmi desenleriyle süslüdür. Sütun gövdesinin ortasındaki kuşak, altta ve üstte inci dizileriyle doldurulmuş bordürlerle sınırlandırılmıştır. Ortadaki geniş süsleme kuşağı, eğri kesim tekniği uygulanarak rûmilerden meydana gelen bitkisel desenlerle bezenmiştir. Gövdenin en alt kısmında, yüzeysel iki sıra palmet kuşağı bulunmaktadır. Süslemelerin diğer bir özelliği, içlerindeki bazı desenlerin stilize hayvan[414] ve insan yüzlerini çağrıştırmasıdır (R.: 774-776).

[414] Veronika L. Voronina, sütunda balık desenlerinin olduğu yorumunu yapmaktadır (Veronika L. Voronina, "Reznoe Derevo Zarafşanskoi Dolını", s. 212.).

Çizim 131: Kurut Köyü Camisi ahşap sütununun ve başlığın çizimi

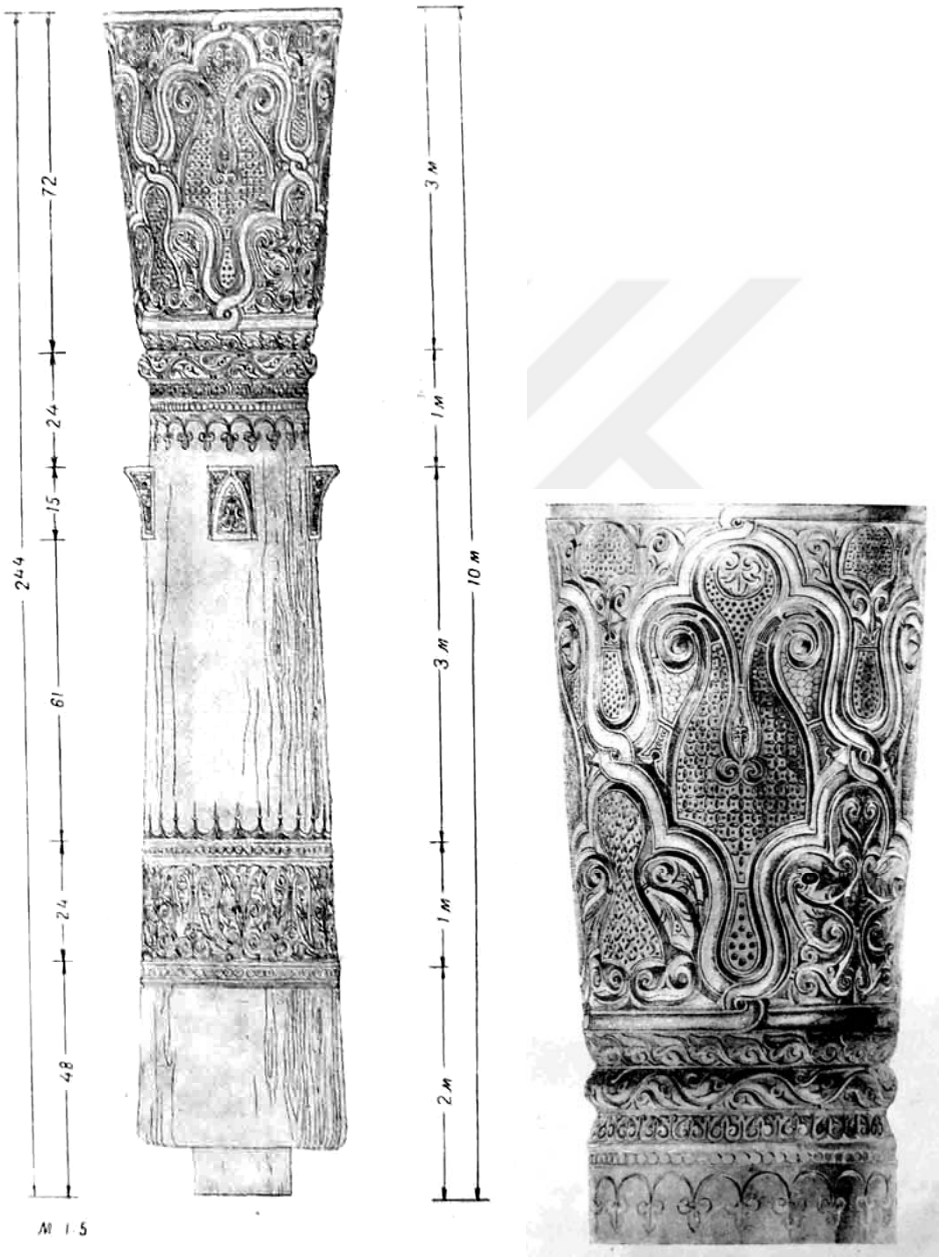

Kaynakça: Veronika L. Voronina, "Reznoe Derevo Zarafşanskoi Dolını", **AN CCR**, No 15.

Resim 770: Kurut Köyü Camisi ahşap sütunu, mevcut durumu

Resim 771: Kurut Köyü Camisi ahşap sütunu, başlığı dolanan ana desenler

Resim 772: Kurut Köyü Camisi ahşap sütunu**,** başlığı dolanan ana desenlerin arasını dolduran süsleme kompozisyonları

Resim 773: Kurut Köyü Camisi ahşap sütunu, başlığın alt kesmini süsleyen bitkisel kuşaklar

Resim 774: Kurut Köyü Camisi ahşap sütunu gövdenin üst kesmindeki mukarnas çıkıntıların bitkisel süslemeleri

Resim 775: Kurut Köyü Camisi ahşap gövdenin alt kesmindeki süsleme kuşakları

Resim 776: Kurut Köyü Camisi ahşap sütunu, süsleme kompozisyonundaki stilize edilmiş hayvan ve insan figürleri

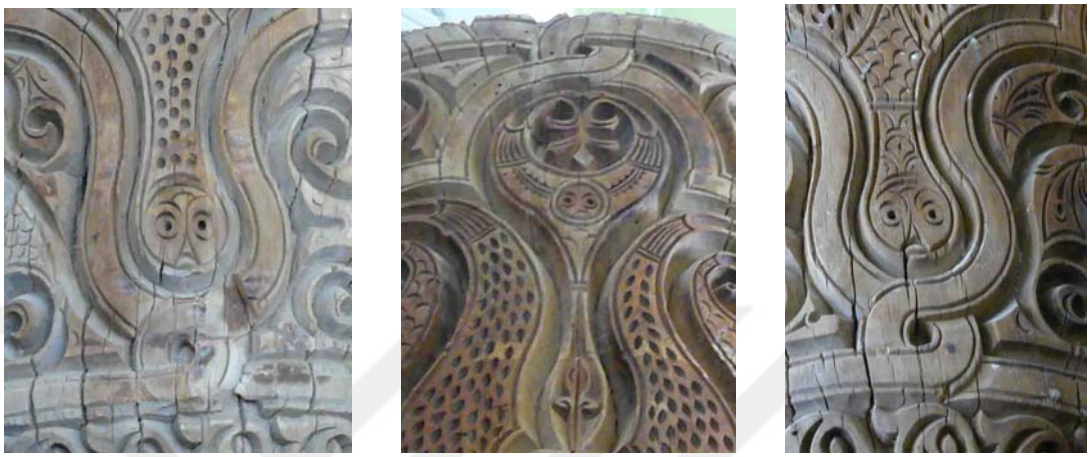

Katalog no: 3.8.1.56.

Resim: 777-778

ÇİZİM: 132

Mimari unsur: Urmitan Köyü Camisi Ahşap Sütunu

Bulunduğu yer: Pencikent şehri, Rudaki Müzesindedir.

Tarihçe:

Ustası bilinmeyen ahşap sütun, mevcut süsleme özelliklerinden yola çıkılarak XI-XII. yüzyıla tarihlendirilmektedir[415].

Kitabeler: -

İncelenmesi:

Zerafşan Vadisi'nde, Urmitan Köyü Camisi'nden getirilen ahşap sütun, Pencikent şehri, Rudaki Müzesinde sergilenmektedir.

Başlık ve gövdeden meydana gelen ahşap sütunun kaidesi yoktur (Ç.: 132; R.: 777). Silindirik gövde kısmı, aşağıya doğru daralmaktadır. Başlığı kare olup köşelerine birer adet mukarnas dişi yerleştirilmiştir. Kurut Köyü Camisi'nin sütununa göre daha yoğun bir süslemeye sahiptir. Gövdenin alt kısmı tahrip olmuştur. Gövde ve başlık üzerinde derin yarıklar bulunmaktadır.

Süsleme:

Sütun, yapıldığı dönemin özelliklerini yansıtan süslemeleriyle özgündür. Gövde, dört ayrı süsleme kuşağına bölünmüştür (R.: 778). En alt kuşak oldukça tahrip olmuştur. Buradaki Arap harflerinden, mevcut kuşağın bir yazı şeridiyle doldurulduğu anlaşılmaktadır. Hemen üstteki kuşağın zemini, bitkisel desenlerle süslenmiş, birbirini kesen ve düğümler oluşturan geniş şeritlerle hareketlendirilmiştir. Bu şeritlerin aralarındaki boşluklar dört yönde kabaralarla, onların arasındaki boşluklar ise yüksek kabartmalı bitkisel desenlerle süslenmiştir. Üçüncü kuşak, yüksek kabartmalı rûmi sarmalıyla

[415] Veronika L. Voronina, "Reznoe Derevo Zarafşanskoi Dolını", s. 219.

hareketlendirilmiştir. Son süsleme kuşağı, alttan üste doğru uzanan, içleri kafes şeklinde oyulmuş iri palmet ve rûmilerle hareketlendirilmiştir. Gövdenin süsleme kompozisyonu üstte, iri inci friziyle son bulmaktadır.

Başlığın bir yüzü, ahşabın çatlaklarından dolayı tahrip olmuştur. Diğer yüzlerdeki süslemelerden burada da aynı bezemenin uygulandığı anlaşılmaktadır. Süslemeler, birbirini köşeli ve kavisli bir şekilde kesen, içleri bitkisel desenlerle hareketlendirilmiş bir kompozisyona sahiptir. Şeritlerin ortada oluşturduğu boşluklar merkezden yukarıya doğru uzanan palmet ve rûmilerle bezenmiştir. Mevcut süsleme unsuru, köşelerdeki mukarnas dişlerinde de görülmektedir. Ancak üst noktadaki bitkisel süsleme, yüksek kabartmayla dışa doğru taşmaktadır. Başlığın tepe kısmı, enine dolanan rûmi sarmal şeridiyle sonlanmaktadır.

Çizim 132: Urmitan Köyü Camisi ahşap sütununun ve başlığın detay çizimi

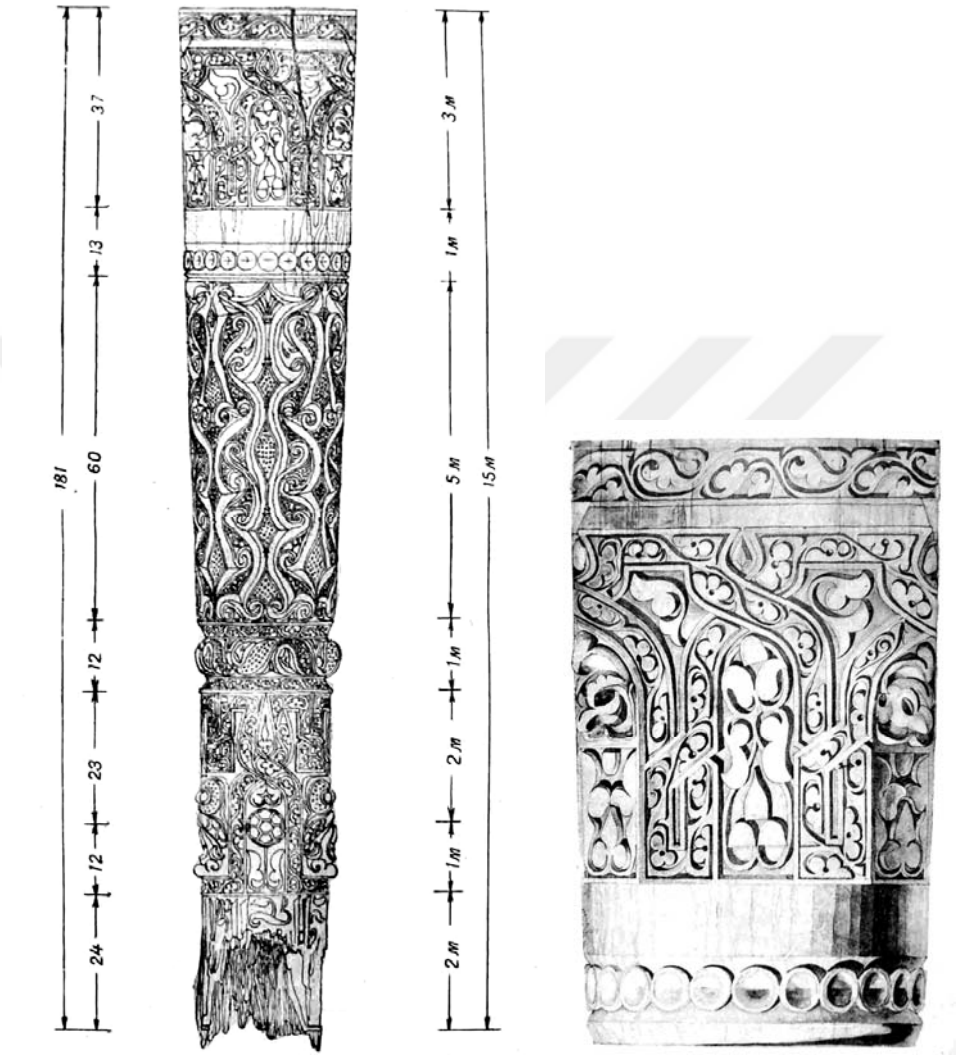

Kaynakça: Veronika L. Voronina, "Reznoe Derevo Zarafşanskoi Dolını", **AN CCR**, No 15

Resim 777: Urmitan Köyü Camisi ahşap sütunu, mevcut durumu

Resim 778: Urmitan Köyü Camisi ahşap sütunu, süsleme detayları

3.8.2. Mihraplar

Katalog no: 3.8.2.57.

Resim: 779-782

Çizim: 133

Mimari unsur: Aşt (Sekiz Sahabe) Mihrabı

Bulunduğu yer: Duşanbe Milli Eski Eserler Müzesi'ndedir.

Tarihçe:

Ustası bilinmeyen mihrap, mevcut süsleme özelliklerinden hareketle X-XI. yüzyıla tarihlendirilmektedir[416].

Konibadam şehrinin batısında, Aşt kasabasında aynı isimle anılan mezarlığın içinde bulunmuştur[417]. 1980 yılında, aslı yerine replika konulan eser bugün Duşanbe Milli Eski Eserler Müzesi'nde sergilenmektedir.

Kitabeler:

Numan N. Negmatov kavsara kuşatma kemerindeki Kûfî hattının Kur'an-Kerim'in 23. suresinin (Müminûn suresi) ilk üç ayeti olduğu bilgisini vermektedir[418]. Ancak burada surenin sadece ilk ayeti okunmaktadır[419].

İncelenmesi:

Mihraptan günümüze ancak kavsarası ve enine dikdörtgen planlı nişin dip duvarındaki süslemeler kalmıştır (Ç.: 133; R.: 779). Alçıdan yapılmıştır.

---

[416] Sergey Hmelnitsky, Numan N. Negmatov, "Mihrab V s. Aşt", **SA**, No:2, 1963, s.198; Numan N. Negmatov (Sost.: H. Fayziev), "Drevnetadjikskaya Hudojestvennaya Obrabotka Glını", **Pudaşestvie v Sogdianu,** İrfon, Duşanbe, 1982, s.56; E. B. Zeymal (Otvetstvennıy redaktör), **Drevnosti Tadjikistana**, Doniş, Duşanbe, 1985, s. 314.

[417] 1939 yılında büyük Fergana su kanalı inşasında arkeoloji ekibi tarafından bulunan mihrabı M. S. Masson kayıt altına almıştır. Mihrap, Galina Pugaçenkova ve ardından 1954 yılında da Boris A. Litvinsky, 1961 yılında da Tacikistan Arkeoloji İncelemeleri ekibi çalışmaları sırasında Numan N. Negmatov tarafından incelenmiştir (Numan N. Negmatov, "Drevnetadjikskaya Hudojestvennaya Obrabotka Glını", s. 56.).

[418] Numan N. Negmatov, "Drevnetadjikskaya Hudojestvennaya Obrabotka Glını", s. 64.

[419] Kitabe kuşağındaki kûfi hat Ragit Muhammed tarafından okunmuştur.

Süsleme:

Mihrapta, Kûfi hatlı, bitkisel ve geometrik süslemeler üzerine şekillenen özgün bir süsleme kompozisyonu görülmektedir. Kazıma ve eğri kesim tekniğiyle yapılmış desenler ve yazılar mihrabı süslemektedir. Mihrabın kuşatma kemerinin sağ köşesinden yukarı doğru devam eden bir çerçeve izi bulunmaktadır. Bu izin içindeki rûmi süsleme, nişteki yüzeysel dilimli kemerin alınlığındaki rûmi desenleriyle örtüşmektedir[420]. Mevcut izdeki süs, kavsara kuşatma kemerinin özgününde bir çerçeve içine alındığını düşündürmektedir. Kûfi yazı şeridi, kavsara kuşatma kemerinin sağ bordürü boyunca kilit noktasına kadar yükselmektedir. Bu kısımdan sonrası yoktur. Kavsara, içi üç kısımdan oluşan süsleme kompozisyonunu barındırmaktadır. En dış kısım, yan yana birbirini takip eden yarım dairelerle çevrelenmiştir. Her bir daire içinde, eğri kesim tekniğiyle işlenmiş girift rûmi desenleri yer almaktadır. Bunun alt bordürünün içi kafes şeklinde oyulmuştur. Hemen altındaki kısım, kavsaranın ve de süsleme kompozisyonun merkezini oluşturmaktadır. Burada, kavsara içine oturtulmuş sivri alınlığın ortasında, merkezden çevreye doğru birbirini takip eden çark-ı felekler ve bitkisel geçmelerle doldurulmuş bir rozet bulunmaktadır. Birer atlamalı şekilde, kare alanların içini dolduran çark-ı feleklerin aralarına bitkisel süslemeler yerleştirilmiştir. İnci friziyle çevrelenmiş bu rozetten çıkan tavus kuşu tüyü formundaki, yelpaze şeklinde açılan desenler alınlığı süslemektedir. Bu desenlerin içleri kafes şeklinde oyulmuş bir bezemeye sahiptir (R.: 780, 781).

Kavsara altında, mihrap nişinin dip duvarındaki pano izinde görülen süslemelerden, bu alanın da yoğun bir şekilde süslü olduğu anlaşılmaktadır. Bir kısmı günümüze ulaşmış olan bu panonun içinde yüzeysel bir kemerin bulunduğu görülmektedir. Kemeri çevreleyen bordürün içi, rûmilerden meydana gelen kıvrım dallarıyla süslenmiştir. Alınlık ise sivri kemerin iki yanından başlayarak rûmilerden oluşturulmuş girift bir desenle bezenmiştir. Nişin sağ yüzeyinin bir kısmında içleri kafes şeklinde oyulmuş, birbirini takip eden iri rûmilerden oluşan izler yer almaktadır (R.: 782).

[420] Mihrap alınlığı muhtemelen nişteki yüzeysel dilimli kemerin alınlığındaki süsleme programıyla benzeşmektedi.

Çizim 133: Aşt (Sekiz Sahabe) mihrabı, cephe ve kesit çizimleri

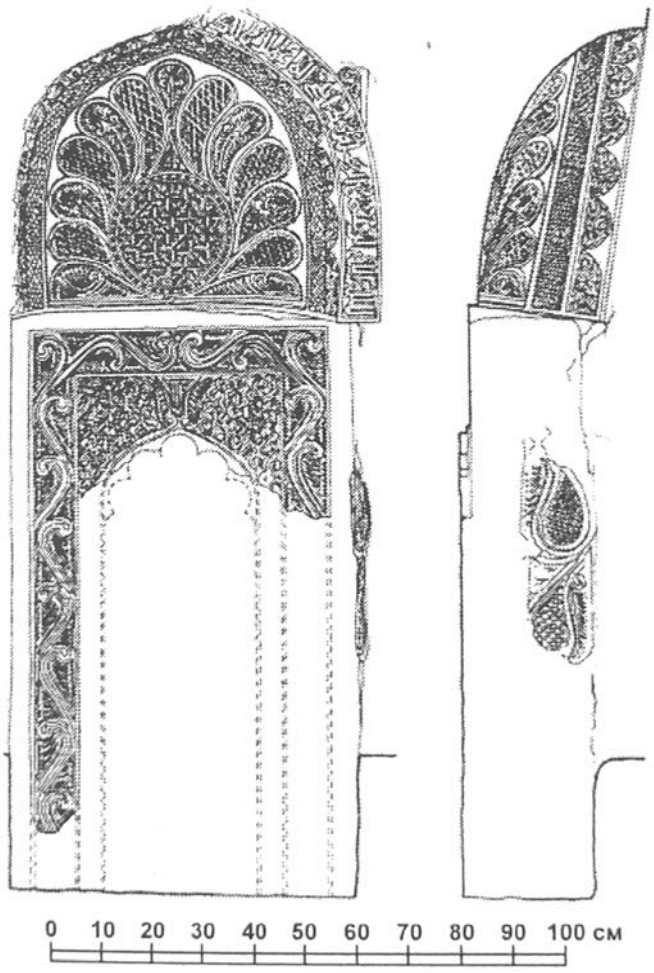

Kaynakça: Numan N. Negmatov (Sost.: H. Fayziev), "Drevnetadjikskaya Hudojestvennaya Obrabotka Glını", **Pudaşestvie v Sogdianu,** İrfon, Duşanbe, 1982

Resim 779: Aşt (Sekiz Sahabe) mihrabı

Resim 780: Aşt (Sekiz Sahabe) mihrabı, kavsaradan detay

Resim 781: Aşt (Sekiz Sahabe) mihrabı, kavsara içindeki rozet

Resim 782: Aşt (Sekiz Sahabe) mihrabı, niş içindeki pano

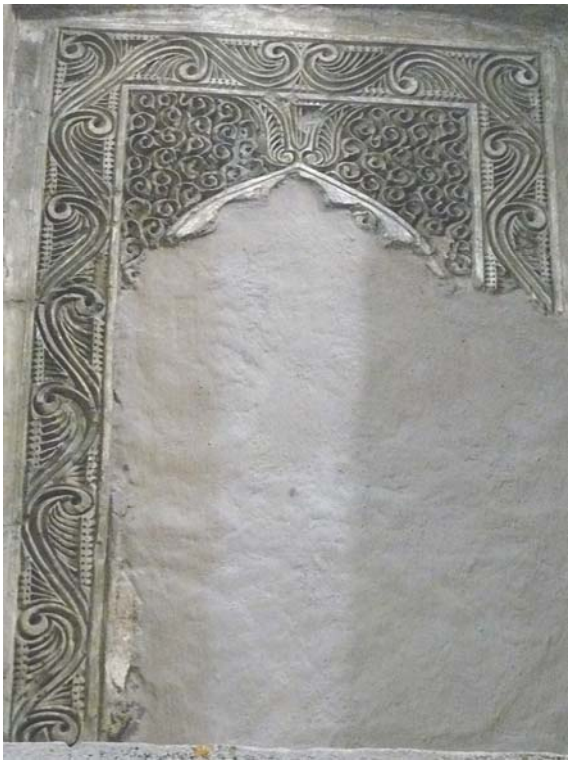

Katalog no: 3.8.2.58.

Resim: 783-791

Çizim: 134-135

Mimari unsur: İskodar Köyü Camisi Mihrabı

Bulunduğu yer: Duşanbe, Tacikistan Milli Müzesi'ndedir.

Tarihçe:

Ustası bilinmeyen mihrabı, süsleme özelliklerinden hareketle, Veronika L. Voronina X. yüzyılın sonları ve XI. yüzyılın başlarına[421]; B. Denike XI-XII yüzyıla[422] tarihlendirmektedir.

Zerafşan Vadisi'nde, Aini şehrinin 8 km batısındaki İskodar köyü Camisi'nden alınmıştır[423]. Duşanbe, Tacikistan Milli Müzesi'nde[424] sergilenmektedir.

Kitabeler:

Mihrabın çerçevesindeki kûfi hatlı yazı kuşağında, Hz. Muhammed'e ait bir hadis olduğu bilinmektedir[425].

İncelenmesi:

Tamamen ahşaptan yapılmış olan mihrap, dikdörtgen bir çerçeve içine yerleştirilmiş, enine dikdörtgen planlı ve bunu örten çeyrek küre kavsaralı bir nişe sahiptir[426] (Ç.: 134, 135; R.: 783). Çerçeve, dört ayrı süsleme kuşağıyla

[421] Veronika L. Voronina, "Reznoe Derevo Zarafşanskoi Dolını", s. 219; A. Şaripov, "Katibai Mehrobi İskodar", **Merasi Niyogon**, 2001/5, Şark-i Azad, Duşanbe, 2001, s. 118; Sheila S. Blair, "The Monumental İnscriptions From Early İslamic Iran and Transoxiana", **BRILL**, Leiden, 1992, s. 78.
[422] Boris Denike, **a.g.m.**, s. 30.
[423] Boris Denike'nin aktardığına göre mihrap, ilk olarak 1927 yılında M. S. Andreev ve M. E. Masson tarafından tanıtılmıştır (Boris Denike, **a.g.m.**, s. 29.). 1946 yılında Veronika L. Voronina tarafından incelenmiştir (L. Voronina, "Reznoe Derevo Zarafşanskoi Dolını", s. 219.). 1946 yılında V. Çelitko tarafından Duşanbe'ye getirilen mihrap, 1948 yılında K. Behzad Etnografya Müzesinde sergilenmeye başlanmıştır (A. Şaripov, **a.g.m.**, s. 118).
[424] Eser, saha çalışmamız sırasında Duşanbe K. Behzad Etnografya Müzesi'nde sergilenmekteydi.
[425] Sheila S. Balir, **a.g.e.**, s. 78; A. Şaripov, **a.g.e.**, s. 118.
[426] En dıştaki ahşap çerçeve, mihrabın sergilenmesi için yapılmıştır.

düzenlenmiştir. Mihrab nişinin hemen üstünde, kare pano şeklinde bir alınlık yer almaktadır. Niş kemeri iki yanda dekoratif sütunçelere oturmaktadır.

Süslemesi:

Mihrap, boş yer kalamamacısına hat, geometrik ve bitkisel süsleme unsurlarıyla doldurulmuştur. Çerçeveyi sınırlandıran en dıştaki bordür, dışa doğru kavisli olup içi dikine uzanan rûmilerden meydana getirilmiş kıvrım dallarıyla süslenmiştir. İkinci bordürde kûfi yazı şeridi bulunmaktadır[427]. Üçüncü ve en geniş tutulan ortadaki bordür, birbirini takip ederek uzanan diyagonal eşkenar dörtgenlerle hareketlendirilmiştir. Bu geometrik formların içlerine, kolları rûmilerden oluşturulmuş bir çeşit çark-ı felek yerleştirilmiştir. Yanlarda kalan boşluklar palmet ve kıvrımlı dallardan meydana gelen bitkisel süslemelerle doldurulmuştur. Dördüncü bordür, mihrap nişinin sütunçe başlıklarının alt hizasına kadar çark-ı feleklerle bezenmiştir. Bunu üstte, alınlığın alt seviyesine kadar rûmilerden oluşan yüksek kabartma frizi takip etmektedir. Bordürün devamında, dışta geometrik zincir dizisinin çevrelediği kıvrımlı dal frizi bulunmaktadır. Beşinci bordür, oldukça ince olup kaba bir rûmi dizisiyle süslenmiştir.

Alınlık dikkat çekici bir şekilde ön plana çıkartılmıştır (R.: 784). Ortasında altın sarısına boyanmış kabara yer almaktadır. Kabara, dışta mavi boyayla sınırlandırılmış, kırmızı zemine sahip bir madalyonun içine alınmıştır. Bunu, köşelerde palmetlerle sonlanan yatay, dikey ve dairevi hareketli silmeler kuşatmaktadır. Silmelerin içleri mavi, konturları kırmızı renge boyanmıştır.

Mihrap nişinin dip duvarının ortasında, köşelerde çark-ı feleklerle birbirine bağlanan eşkenar dörtgenlerle doldurulmuş dikine dikdörtgen bir pano bulunmaktadır. Bunlar, yine kaydırılmış eşkenar dörtgenlere bölünmüş ve içlerine palmetler yerleştirilmiştir. Pano, rûmilerden meydana gelen bir bordürle sınırlandırılmıştır. Niş kavsarasının ortasındaki madalyonun içinde bir çeşit döngüsel desen yer almaktadır. Buradaki süsleme programının merkezindeki

[427] A. Şaripov, bu yazı şeridinin bir hadisi içerdiği bilgisini vermektedir (A. Şaripov, **a.g.m.**, s. 119-120.).

madalyonun konturlarından çıkan kıvrımlı dallar, helezonik hareketler yaparak uçlarında beş kollu yapraklarla sonlanmaktadırlar. Mihrap sütunçeleri, kavsara kuşatma kemeri üzerindeki helezonik uzayan basit rûmilerle başlıklarda sonlanmaktadır. Sütunçelerin gövdesi, içleri bitkisel ve çark-ı felek desenleriyle doldurulmuş üst üste üç adet geniş kuşakla süslenmiştir. Mihrap nişi kemerinin yan aynalıkları ise rûmilerden meydana gelen kıvrım dallarıyla tezyin edilmiştir (R.: 785-791).

Çizim 134: İskodar Köyü Camisi mihrabı, cephe, kesit ve plan çizimleri

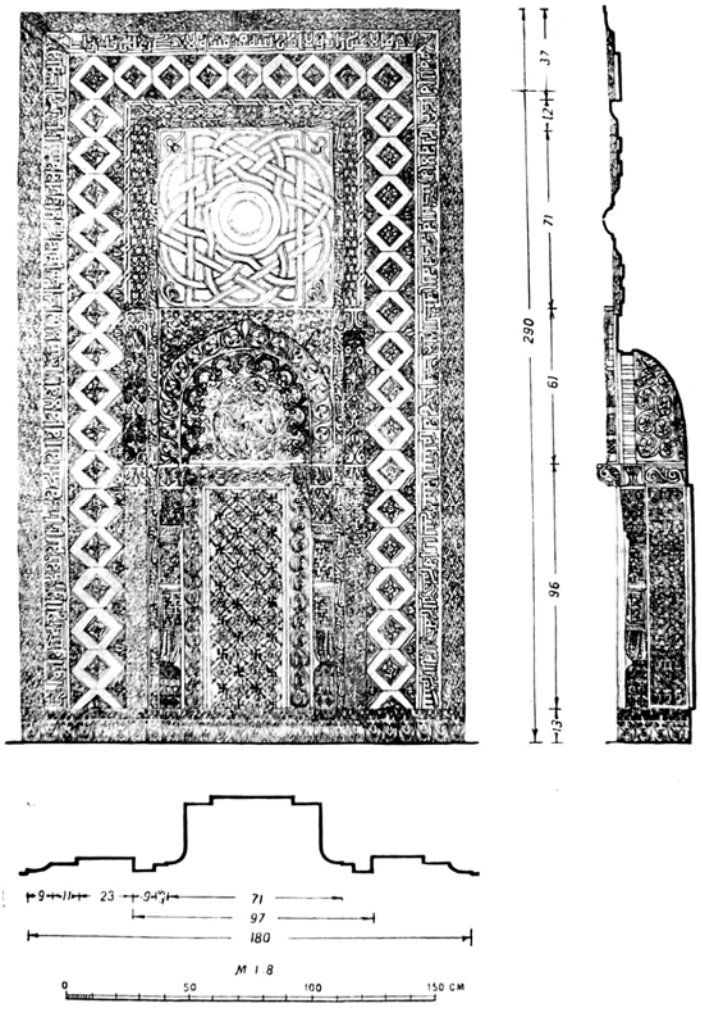

Kaynakça: Veronika L. Voronina, "Reznoe Derevo Zarafşanskoi Dolını", **AN CCR**, No 15.

Çizim 135: İskodar Köyü Camisi mihrabı, cephe çizimi

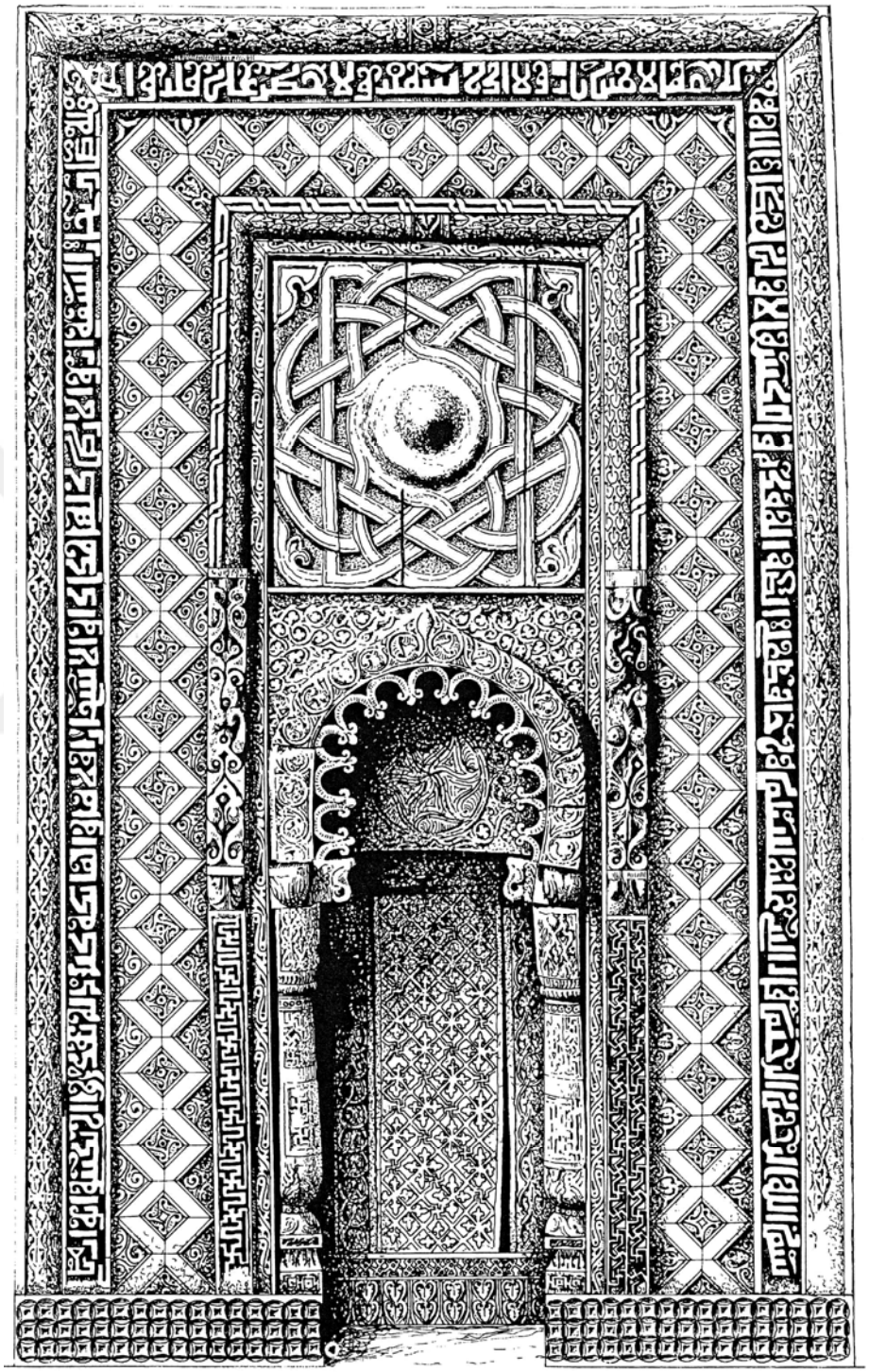

Kaynakça: Sergey Hmelnitsky, **Çorku**, Gamajun, Berlin, 2002.

Resim 783: İskodar Köyü Camisi mihrabı, genel görünüş

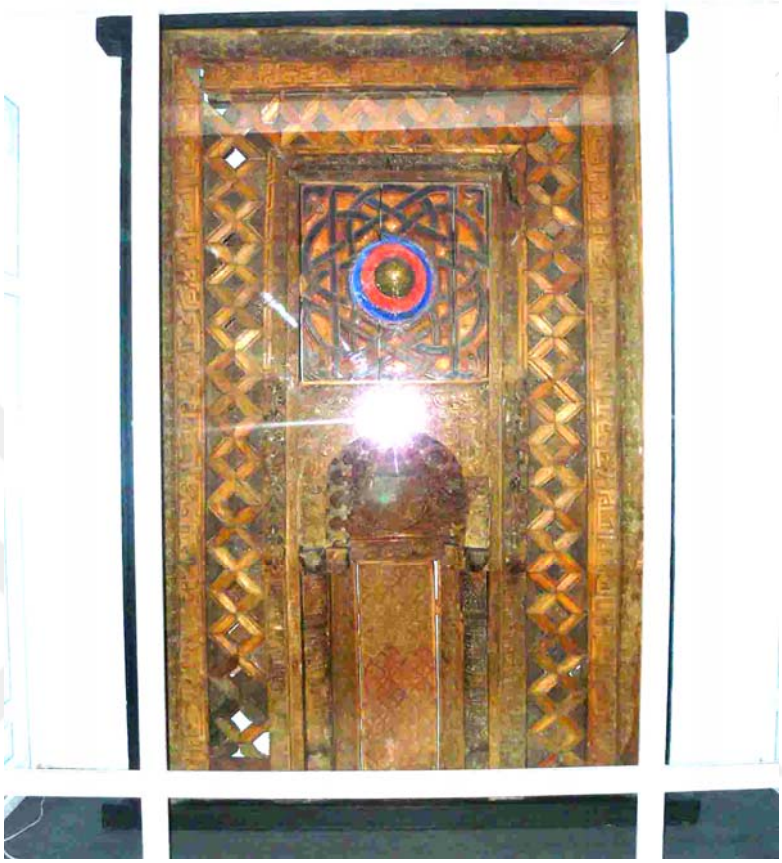

Resim 784: İskodar Köyü Camisi mihrabı, alınlık

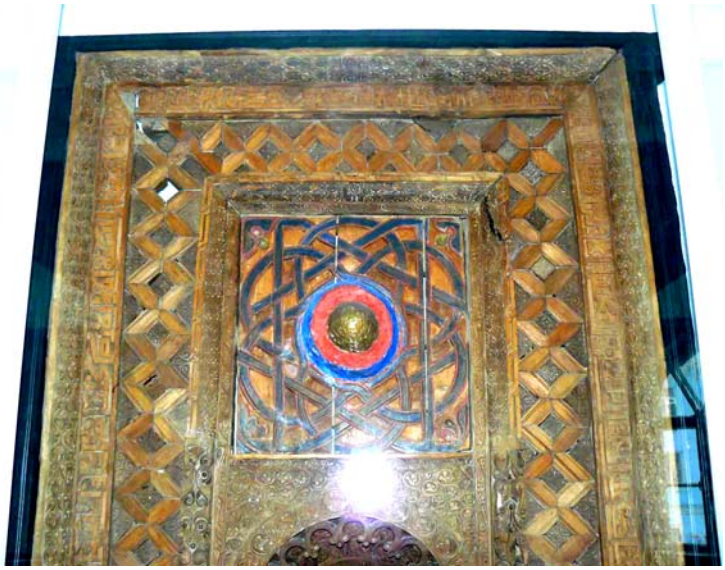

Resim 785: İskodar Köyü Camisi mihrabı, niş

Resim 786: İskodar Köyü Camisi mihrabı, niş

Resim 787: İskodar Köyü Camisi mihrabı, niş içindeki pano

Resim 788: İskodar Köyü Camisi mihrabı, kavsara

Resim 789: İskodar Köyü Camisi mihrabı, kavsara içindeki süslemeden detay

Resim 790: İskodar Köyü Camisi mihrabı, sol kanattaki süsleme bordürü

Resim 791: İskodar Köyü Camisi mihrabı, sağ kanattaki süsleme bordürü

3.9.EK

Katalog no: 3.3.59.

Resim: 792-807

Çizim: -

Yapının adı: Rarz Mescidi

Bulunduğu yer: Zerafşan Vadisi'nde, Rarz köyü merkezindedir.

Tarihçe:

İnşa kitabesi, banisi ve mimarı bilinmemektedir. Mimari ve süsleme özellikleri mescidin XIV-XV. yüzyıla ait olduğunu göstermektedir[428].

Kitabeler:

Yapının kitabesi yoktur. Dış duvarlarına Kiril alfabesiyle Tacik dilinde edebi beyitler yazılmıştır.

Yapının incelenmesi:

Köyün yukarı kesiminde eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Ortada kare planlı bir harim ve bunu üç yönde çevreleyen ahşap destekli bir son cemaat yerinden meydana gelmektedir. Duvarlarının sıvalı ve badanalı olması sebebiyle inşa malzemesi hakkında bilgi vermek mümkün değildir. Yapının batı duvarına sonradan bir türbe eklenmiştir[429].

Yapının kuzey ve doğu cephesine açılan revaklar, bu yöndeki sonradan eklenmiş duvarlar nedeniyle kapalıdır. Güneyden bakıldığında revakın ahşap konstrüksiyonu algılanmaktadır. Burada ahşap üst örtünün dört adet kare kesitli

[428] A. Yu. Yakubov ve Veronika L. Voronina Zerefşan vadisindeki araştırma gezileri sırasında yapının ahşap sütununu incelemişler ve sütunu süsleme özelliklerinden yol çıkarak XIV-XV. yüzyıla tarihlendirmişlerdir (A. Yu. Yakubovsky, "İtogi Rabot Sogdiyskoy-Tadjikskoy Arkeologiçeskoy Ekspeditsiy B. 1946-1947 gg.", **AN SSSR**, No: 15, 1950, s. 31; Veronika L. Voronina, "Reznoe Derevo Zarafşanskoi Dolını", **AN SSSR**, No: 15, 1950, s. 219.). Araştırmacıların cami hakkında bilgi vermemiş olmamaları dikkat çekicidir. Çünkü yapının mihraplarındaki üslup özellikleri ile iç ve dış duvarların silmelerdeki süslemeler dikkate alındığında inşa dönemi olarak ahşap sütun ile aynı yüzyıllarda yapıldığı açıktır.

[429] Hoca Şah Halil adındaki dinle ilgili bir kişiye ait olduğu söylenen yapının tarihi bir niteliği yoktur (Bu bilgi cami imamı Niyaz Hoca'dan alınmıştır).

ahşap desteğe oturduğu anlaşılmaktadır. Batı cephe, buraya bitişik inşa edilmiş türbe nedeniyle görünmemektedir. Harimin doğu duvarının ortasında alçak tutulmuş düz atkılı giriş açıklığı bulunmaktadır. Bu yönden iki yandaki revakın batısına bakıldığında kıble duvarının yanlarda bir miktar devam ettiği anlaşılmaktadır. Sağdaki duvarda enine dikdörtgen kesitli ve içi mukarnas ağıyla doldurulmuş kavsaraya sahip mihrap nişi görülmektedir. Niş, yüksek tutulmuş dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Alınlık kısmında, üçgen köşelikler ve üst üste iki adet içleri boş pano yer almaktadır. Mihrap kemeri, çerçevesi ve panoları sınırlandıran silmelerin içleri üçgenlerden oluşan süsleme şeridiyle bezenmiştir. Kıble duvarının sol revakındaki batı duvar sadedir. Harimin güney cephesinin sol kesimine altlı üstlü birer pencere açılmıştır. Sağ tarafında ise ahşap destekli bir giriş açıklığı görülmektedir. Duvar yüzeyinde belirli aralıklarla yerleştirilmiş kare kesitli ahşap destekler üst örtüyü taşımaktadır. Harimin kuzey duvarı, alt sırasının ortasında düz atkılı bir giriş açılığıyla sade görünümlüdür. (R.: 792-802).

Harimi üç yönde çevreleyen revakın kuzey kanadının ahşap üst örtüsü, bu yöndeki duvara bitişmiş üç adet ahşap desteğe oturmaktadır. Bunlardan ortadaki ve doğudakiler silindir gövdeli olup yukarıya doğru daralmakta ve mukarnaslı bir başlıkla sonlanmaktadır. Başlıklar, koç boynuzu şeklindeki konsolları taşımaktadır. Batı revaktaki üç adet ahşap sütun kuzey revaktaki destekleri tekrar etmektedir. Güney revak ise kare kesitli destekleriyle diğer revaklardan ayrılmaktadır. Bu farklılık harimin güney duvarında da görülmektedir. Giriş açıklığının asimetrik konumu, pencere açıkları ve duvara bitişik tutulmuş desteklerden bu kısmın esaslı bir onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. Harimin kıble duvarını ortalayan mihrap nişi, enine dikdörtgen kesitli ve üzeri köşelerde birer adet iri mukarnas dişi ile ortada ise sağır sivri kemerle hareketlendirilmiş bir kavsarayla örtülüdür. Mihrap dikdörtgen bir çerçeveye sahiptir. Alınlık altta üçgen köşeliklerle, üstte enine dikdörtgen panoyla sınırlandırılmıştır. Panonun içinde Sülüs hattıyla kelime-i tevhid okunmaktadır. Harimin düz ahşap atkılı üst örtüsünü ortada yine süslü ahşap bir sütun taşımaktadır (R.: 803-807).

Süsleme:

Yapının süslemeleri dışta, kuzey ve doğu revakların ahşap destekleri, kuzey revaktaki mihrabı ile harimin doğu duvarında; içte ise mihrapta, doğu ve kuzey duvarı ile ahşap destekte görülmektedir. Revaklarda özgün mukarnaslı başlıklar, koç boynuzu biçimli konsollar ve hatılların karınlarını süsleyen üçgenlerle hareketlendirilmiş silmeler dikkat çekmektedir. Bu silmeler dıştaki ve içteki mihrapların kenarlarını, doğu cephedeki panoları ve iç duvarları süsleyerek yapının karakteristik bütünlüğünü yansıtmaktadır. Bu silmelerle bezenmiş harim mihrabı ise kenar bordürleri ve alınlık içindeki kırmızı zemin üzerine beyaz renklerle işlemiş girift kıvrım dallarıyla doldurulmuştur. Harimin ortasındaki serbest ahşap desteğin üzerindeki üçgenlerden oluşan silmeler ve gövdedeki dört mukarnas dişi ile kare başlığın köşelerini yumuşatan mukarnaslar yapının süsleme programını zenginleştirmiştir.

Resim 792: Rarz Mescidi, güney doğu yönden görünüş

Resim 793: Rarz Mescidi, harimin doğu duvarı

Resim 794: Rarz Mescidi, kuzey revakın batı duvarı

Resim 795: Rarz Mescidi, kuzey revak içi

Resim 796: Rarz Mescidi, kuzey revaktaki mihrap nişi

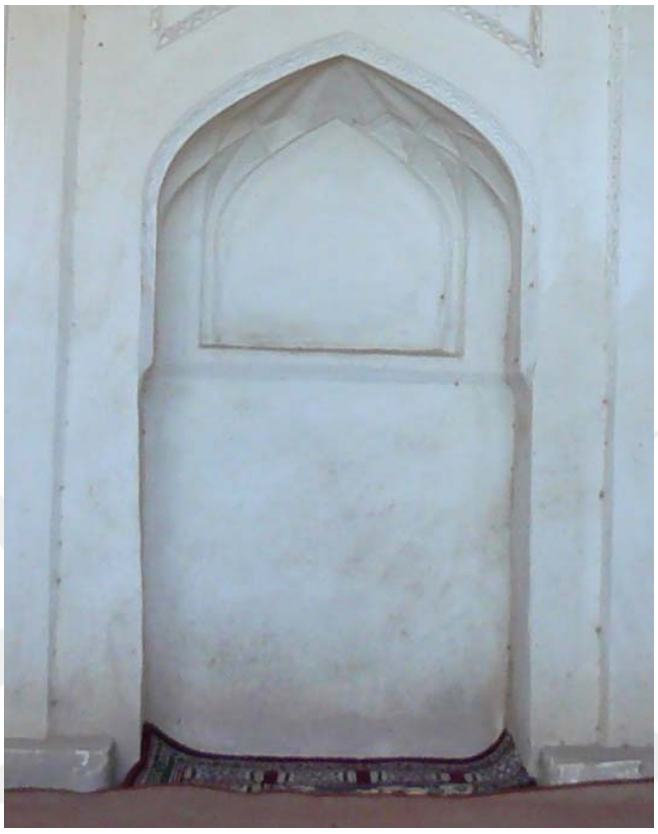

Resim 797: Rarz Mescidi, güney revakı

Resim 798: Rarz Mescidi, harimin güney duvarı

Resim 799: Rarz Mescidi, kuzey revakı ahşap destek

Resim 800: Rarz Mescidi, kuzeydoğu köşedeki ahşap destek

Resim 801: Rarz Mescidi, doğu revakı ahşap desteğin başlığı

Resim 802: Rarz Mescidi, güneydoğu yöndeki ahşap desteğin başlığı

Resim 803: Rarz Mescidi, mihrap

Resim 804: Rarz Mescidi, harimdeki ahşap destek

Resim 805: Rarz Mescidi, harimdeki ahşap desteğin başlık ve konsollar

Resim 806: Rarz Mescidi, harimdeki ahşap desteğin köşelerindeki süsleme

Resim 807: Rarz Mescidi, harimdeki ahşap desteğin gövdesinden detay

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

4.1. Yapı Gruplarının Plan Bakımından Analizi

4.1.1. Camiler

Dini mimari kapsamında, XI-XVIII. yüzyıl arasına tarihlenen ve günümüze ulaşabilen Tacikistan camileri, nicelik bakımından azdır. Buna karşın, bu yapılar tipoloji bakımından çeşitlilik ortaya koymuştur. Mevcut çeşitlilik belirli dönemlere ve bölgelere göre de değerlendirmeye açıktır. Ülkenin kuzeyinden güneyine doğru, Fergana'yı kapsayan Soğd bölgesinde XVI. yüzyıla tarihlenen anıtsal camiler, dikkat çekmektedir. Bahsedilen yüzyılda, Tacikistan'ın kuzeyinde birdenbire ortaya çıkmış izlenimi uyandıran bu camiler, Fergana Vadisi'nin tamamında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bunun yanında batıda, Istravşan şehrindeki Gök Kubbe Camisi; doğuda ise İsfara şehrindeki Abdullah Han Camisi bulundukları tarihi şehirleri de mimari bakımdan zenginleştirmiştir. Her iki yerleşimin ortasındaki Hocent şehrinde, aynı veya daha önceki dönemlere ait bir cami günümüze ulaşmamıştır.

Gök Kubbe Camisi, ilk olarak Büyük Selçuklu döneminde Zevvare Ulu Camisi'nde (1135) görülen ve daha sonra Timur devrinde de devam etmiş eyvanlı plan şemasıyla[430] öne çıkmaktadır. Onarımlarla günümüze ulaşan yapı, kare planlı anıtsal harimi, döneme özgü üç cepheli batı duvarı ve çift kubbesiyle Semerkant'ta Bibi Hanım Camisi (1399/1404)[431]; Herat'ta Guryan Mescidi (XV. yüzyıl sonu)[432] ve Mescîdî Cami (1498/1500)[433]; Buhara'da Kalyan Camisi

[430] Eyvanlı camiler için bkz.: Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı I-II**, s. 61-62; Mustafa Cezar, **a.g.e.**, 366-367; Lisa Golombek, Donald Wilber, **The Timurid Architecture of İran and Turan**, Princeton Unversity Press, Princeton-New Jersey, 1988, s. 85; Tanju Cantay, "Avlu", **DİA**, C.4, 1991, s. 120; Y. Çoruhlu, "İsfahan Cuma Camii", **DİA**, C. 22, 2000, s. 506; Engin Beksaç, "Zevvâre Cuma Camii", **DİA**, C. 44, s. 311; Ara Altun, "Orta Asya Türk Sanatı ile Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Mimarisi", **MimarBaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, C. 1, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1988, s. 35.; Doğan Kuban, **Batıya Göçün Sanatsal Evreleri**, s. 134-135.

[431] Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 443, 454.

[432] Lisa Golombek, Donald Wilber, **a.g.e.**, s. 300-301.

[433] Lisa Golombek, Donald Wilber, **a.g.e.**, s. 315-318.

(1514)[434] gibi XV-XVI. yüzyıl Orta Asya eyvanlı camilerinin bir örneğidir. Şehr-i Sebz'deki Gök Kubbe Camisi (1435/1436)[435], Istravşan'daki Gök Kubbe Camisi'nin orta bölümüyle karşılaştırıldığında adeta bir kopya şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yapının mimari kuruluşu ve süsleme özelliklerine baktığımızda her iki yapının da benzer bir mimari üslup özelliğine sahip olduğunu görmekteyiz. Aynı gruba yakın olan Abdullah Han Camisi ise günümüzdeki harim planı bakımından Gök Kubbe Camisi ile özdeştir. Üç bölümlü ve eş büyüklükte çok üniteli yapının pek çok kez onarım geçirmesi, eserin özgününde avlulu olup olmadığı konusunda genel bir plan şemasının algılanmasını zorlaştırmaktadır. Diğer bir yandan yapı, kütlesel orta mekan, iki yanda dikine uzanan ve ortada ikişer adet serbest destekle taşınan eş büyüklükte çok üniteli yan bölümleriyle enine bir şekilde genişlemiştir. Batı duvarındaki üç cepheli duvar formu, yüksek ve geniş iç hacmi Tacikistan'daki Gök Kubbe Camisi ile bir diğer benzer yanıdır. Bununla birlikte yukarda saydığımız Orta Asya eyvanlı camilerinin harim bölümü ile aynı dönem özelliğini büyük bir oranda yansıtmaktadır.

Fergana Vadisi'ni içine alan Soğd bölgesinin güneyindeki Zerafşan Vadisi'nin Semerkant'a açılan ağzındaki Pencikent şehri ve Rarz Köyü haricinde konumuza dahil edebileceğimiz dini yapılardan günümüze minareler ulaşmıştır. Genel olarak X-XII. yüzyıla tarihlendirilen harap vaziyetteki bu minarelerin ait oldukları camiler günümüzde yoktur. Ancak bugün dahi, minarelerin yakınında XIX-XX. yüzyıla ait mahalle (Guzar) camileri yer alması burada önceden bir caminin var olduğunu kanıtlamaktadır[436]. Minarelerin dışında, Oburdan, Fatmev, Kurut, Urmitan köylerine ait camilerde, XI-XII. yüzyıla tarihlendirilen ahşap sütunlar ile İskodar Köyü Camisi'nde ahşap mihrabın keşfedilmesi, bahsedilen

[434] Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, s. 21; Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 453; Lisa Golombek, Donald Wilber, **a.g.e.**, 228-230.
[435] Lisa Golombek, Donald Wilber, **a.g.e.**, s. 279; Galina A. Pugaçenkova, L. İ. Rempel, **Vıdayuşiesya Pamyatniki Arkitekturı Uzbekistana**, Hudojestvennoy Literaturı UzSSR, Taşkent, 1988, s. 141.
[436] 1947 yılında Yakubovski tarafından kapsamlı bir şekilde anlatılan minareler literatüre bu şekilde kazandırılmıştır. Minarelerin bir camiye ait olması gerektiği vurgusu ise Veronika L. Voronina tarafından dile getirilmiştir. (Bu konuda bkz.: Veronika L. Voronina, "Sırtsovıe Minaretı Verkoev Zeravşana", s. 55-59.).

yüzyıllarda, Zerafşan Vadisi'nde ahşap destekli camilerin[437] varlığını göstermektedir.

Tarihi Pencikent şehrinin kuzeyinde, nehrin hemen kenarındaki bugünkü Pencikent'te ise XVII-XVIII. yüzyıla tarihlendirilen Alim Dodko Camisi tek kubbeli şemasıyla Zerafşan Vadisi'nin anıtsal nitelikteki bir eseridir. Üç yönde, kubbelerle örtülmüş son cemaat yeri revakıyla kuşatılmış yapının Tacikistan'daki ikinci örneğini tarihi Hisar şehrindeki Sengin Camisi oluşturmaktadır. Ahşap destekli olmasına karşın kare planlı bir harim ve bunu üç yönden çevreleyen ahşap revakıyla Rarz Camisi de bir örnek teşkil edebilir. Her iki yapı da Alim Dodko Camisi'nden önceye tarihlenmesi bakımından ön plana çıkmaktadır. Aynı planı tekrar eden Hisar Camisi, daha küçük boyutta olup Alim Dodko Camisi'ne karşın iki cephesi, kubbeli bir son cemaat yeri revakına sahiptir. Rarz Camisi ise, Alim Dokho Camisi'nin ilk inşasının ahşap destekli olduğu düşünüldüğünde plan bakımından neredeyse öncülüdür. Bununla birlikte her üç yapı da, Buhara'da XVI. yüzyıla ait Baland ve Hoca Zeyneddin; XVIII. yüzyıla ait Muhammed Rahim Han (1753/1758), Halife Hudaydade (1777) camileri[438] gibi Orta Asya'daki benzer camilerin plan özelliklerinin Tacikistan'a kadar yayıldığını göstermektedir[439]. Bu üç cami kendi içinde karşılaştırıldığında, son cemaat yerlerinde farklılıklar olduğu gözlemlenmektedir. Daha erken tarihli Sengin Camisi iki, Alim Dodko Camisi ve Rarz Camisi ise üç yönde tek sıra revakla

[437] Aptullah Kuran, bu örnekleri göz önüne alarak Orta Asya'da gelişen ahşap destekli camilerin Anadolu'da inşa edilmiş bu tip camilere kaynaklık ettiğini düşünmektedir (Aptullah Kuran, "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi", **Selçuklular'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Mimarlık**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 37-38.).

[438] Galina A. Pugaçenkova, L. İ. Rempel, **a.g.e.**, s. 62; A. Şurpaev, **adı geçen restorasyon raporu**, s. 4-6.

[439] Orta Asya'da sıklıkla karşılan bu tip camilerin, Osmanlı mimarisindeki tek kubbeli camilerle bir benzerliği de görülmektedir. İki kültür arasındaki camilerde görülen fark ise son cemaat yeri ve minarelerdir. Orta Asya'daki örneklerinde, son cemaat yeri revakları iki ya da üç yönde harimi çevrelerken; Osmanlı mimarisinde genel olarak tek sıra revaklı bir plan şeması görülmektedir. Orta Asya camilerinde yapıyla organik bir bütünlük oluşturmayan minareler; Osmanlı mimarisindeki camilerin ise tamamen bütünündedir. Bununla birlikte, Anadolu dışındaki Osmanlı mimarisinde, Kahire'deki 1571 tarihli Sinan Paşa Camisi'nin tek kubbeli ve üç yöndeki revaklı son cemaat yerinden oluşan plan şekli Orta Asya'daki bu tip camilerle dikkat çekici bir şekilde özdeştir (Kahire Sinan Paşa Camisi için bkz. Oktay Aslanapa, **Osmanlı Devri Mimarisi**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2004, 299-300; M. T. Swelim, "An İnterpretation of the Mosque of Sinan Pasha in Cairo", **Mukarnas**, BRILL, Vol. X, 1993, s. 98-107.).

çevrili bir son cemaat yerine sahiptir. Bu durum Tacikistan'da bu tip cami grubunun gelişimini de yansıtmaktadır.

Tacikistan cami mimarisinde, üçüncü plan tipini üç bölümlü cami grubu oluşturmaktadır. XI-XII. yüzyıla ait, Türkmenistan'da Nisa Namazgah, Dihistan Namazgah ve Talhatan Baba camileri[440]; Özbekistan'da, Tirmiz Hakim el-Tirmizî Camisi[441] yapılarıyla benzer tipteki camilerin, Tacikistan'daki dağılımı Duşanbe ve Kubâdiyan Vadisi ile sınırlıdır. Yine dönemlere özgü kısmi değişiklikler yapıların plan şemalarına yansımıştır. Kubâdiyan'daki XI-XII. yüzyıla ait Hoca Sarboz Camisi bu tip camilerin en erken tarihlisidir. Kemerlerle biribirine bağlanmış yan yana üç hacimden meydana gelen bu plan tipi, Kubâdiyan'da XVI. yüzyıla ait Leylak Uya Camisi ve Duşanbe yakınındaki Yakubî Çarkî camilerinde de karşımıza çıkmaktadır. Ancak yapılarda, dönemin mimari üslubuna özgü bir takım uygulamalar mevcuttur. Leylak Uya Camisi'nin mihrap önü mekanı derin olmayan kemerlerle dört yönde genişletilmiştir. Yakubî Çarkî Camisi'nin mihrap önü mekanı üç birimli şemayı tekrar ederken mihrap duvarı beş kenarlı bir birime dönüştürülmüş.

Bir diğer cami tipi, merkezi plana yakın, enine genişleyen mihrap önü kubbeli bir şemaya sahip Kubâdiyan Vadisi'ndeki Berlyaş Köyü Camisi'nde yer almaktadır. Günümüze ulaşmayan caminin plan tipi üç birimli camilerin daha gelişmiş bir şeklini de oluşturmaktadır. Ancak yapı, Tacikistan'da devam eden bir tipoloji ortaya koyamamıştır. Bu şekildeki diğer bir dini yapı ise Beşkent Camisi'dir. Yapı, açık kemerleriyle namazgah tipene daha yakındır. Ancak üç bölümlü namazgah camilerine karşın Beşkent Camisi, dokuz bölümüyle diğerlerinden ayrılmaktadır. XII-XIII. yüzyıla tarihlendirilen eseri, üç bölümlü camilerin bir varyasyonu olarak kabul etmek mümkündür.

---

[440] Bu yapılar için bkz. Mustafa Cezar, **a.g.e.**; İbrahim Çeşmeli, "Orta Asya Camilerinde Tipoloji (7-13. yüzyıllar)", **Sanat Dünyamız**, Sayı: 103, 2007, s. 323-324; a. mlf, **Antik Çağdan XIII. Yüzyıla Kadar Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisi**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, 69.
[441] İbrahim Çeşmeli, **Orta Asya Camilerinde Tipoloji (7-13.Yüzyıllar)**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul, 2005, s. 185.

4.1.2. Türbeler

Tacikistan'da sayıca günümüze ulaşabilmiş en fazla yapı grubu türbelerdir. Orta Asya geneli için de geçerli olan bu durumun kaynağında ziyaret yerinin kutsallığı yatmaktadır. Günümüzde genel olarak mezarlık alanlarında kalan bu yapılar, kent merkezlerinde ve kırsaldaki toplumsal hayatın tarihi belleğini canlı tutmaktadır. Türbeler, bir yandan kentin şekillenmesinde önemli bir rol oynarken diğer bir yandan da uzun yollardan gelen hacıların ziyaret yeri olmuştur. Örneğin, Şeyh Muslihiddin Türbesi, Hocent şehrinin merkezindeki Pendşembe Meydanı'nın şekillenmesine büyük katkıda bulunmuştur. Istravşan'daki Sarı ve Baba Tago-i Velî türbelerinin bulundukları mahalle bu yapıların adlarıyla anılmaktadır. Aynı durum Kulab'taki Mir Said Ali Hemedanî Türbesi içinde söylenebilir. Tavildara Vadisi'ndeki Hazreti Burk Türbesi ise sarp yolları ve ulaşımı zor olmasına karşın hacca gitmek isteyen hacı adaylarının öncelikli ziyaret yeridir. Hacı adayları eylül ve ekim aylarında öncelikle Hazreti Burk Türbesi'nin yolunda çile doldurup, daha sonra hacca gitmektedirler. Bu gelenek, yüzlerce hacı adayını her sene bu ziyaret yerinde bir araya getirmektedir.

Tacikistan'da türbeler, bölgelere göre dengeli bir dağılıma sahiptir. Ancak Istravşan şehrinin merkezindeki türbe yoğunluğu, ülkenin diğer şehirlerinde görülmemektedir. Türbeleri, plan şemasına göre, tek mekanlı, iki mekanlı, iki mekanlı çok üniteli ve özgün planlı olmak üzere dört grupta değerlendirmek mümkündür.

Tek mekanlı türbeler, XI-XII. ve XIV-XVIII. yüzyıl arasında değerlendirebilinir. XI-XII. yüzyıla ait Orta Asya türbe mimarisine özgü bir mimariye sahip bu eserler, İsfara'da Hoca Yelda ve Hoca Ruşnai; Surkanderya Vadisi'nin üst kesimiyle Hisar şehrine yakın bölgede Hoca Nakşiran I, II nolu ve Kubâdiyan Vadisi'ndeki Hoca Durbad, Hoca Sarboz, Ak, Tillo Haloci türbelerinden oluşmaktadır. Bunlardan Ak, Hoca Sarboz ve Hoca Nakşiran I nolu türbeleri, içten kare dıştan ise dikdörtgen planlıdır. Hoca Sarboz ve Hoca Nakşiran I nolu türbelerinin harap vaziyetlerine karşın, mevcut izlerinden taçkapılarının bulundukları cephelerle bütün olduğu anlaşılmaktadır. Aynı özellik

Ak Türbe'de de görülürken, taçkapısı derin bir nişine sahiptir. Diğer türbeler içten ve dıştan kare planlıdır. Ancak; içten sekizgen, dıştan kare planlı Hoca Durbad Türbesi bu özelliğiyle tek örnektir. Dehistan türbeleri (Türkmenistan/XI-XII. yüzyıl)[442] ve Şaburgan Ata Türbesi (Özbekistan/XII. yüzyıl)[443] gibi Orta Asya yapılarında görülen sekizgen plan, bu türbede sadece içte korunmuştur. Dışta, yerini kare plana bırakmıştır. Bu istisnai örneğin dışındaki kare planlı türbeleri, taçkapısı olmayan, taçkapılı ve taçkapısı bulunduğu cepheyle bütün vaziyetteki türbeler olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür. Taçkapısı olmayan türbelere, Hoca Ruşnai ve Tillo Haloci yapıları dahildir. İkinci tipe Hoca Yelda Türbesi girmektedir. Diğer grupta yer alan Hoca Nakşiran II Nolu Türbe'nin taçkapısı eyvan şeklinde olup bulunduğu cepheden taşıntılı bir şekildedir. Bu uygulama iç planı hariç tutulduğunda Hoca Durbad Türbesi'nde de görülmektedir.

XIV-XVIII. yüzyıl tek mekanlı türbeler grubuna Hocent'te Hoca Bakırgan; Istravşan'da Hudayar Velami ve Abdülkadir Geylanî; Dangara'da Hoca Taceddin, Hoca Mevlânâ Abidin ve Şeyh Şakiki Belhî yapıları girmektedir. Bu grubu kendi içinde kare ve çokgen planlı olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Kare planlı yapılar, taçkapılara göre farklılık göstermektedir. Hoca Bakırgan Türbesi'nin taçkapısı yoktur. Hudayar Velami ve Abdülkadir Celonî Türbeleri dışa taşıntılı taç kapı formuna sahiptir. Ancak, Abdülkadir Celonî Türbesi dört yöne açılan taçkapılarıyla özgün bir örnektir. Bunlardan Hoca Mevlânâ Abidin Türbesi, dıştan beş kenarlı ve içten sekizgen planıyla diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu grupta değerlendirmeye aldığımız diğer özgün yapı ise Muminabad'da Şahı Humuş Türbesi'dir. Taçkapı gerisindeki enine planlı bir giriş bölümü ardından kare birimli bölüm gelmektedir. Mevcut planıyla kare hacmin, iç mekanda giriş cephesine doğru genişlediği görülmektedir. Daire planlı türbe grubunda ise sadece Hazreti Burk Türbesi yer almaktaydı. XV-XVI. yüzyıla tarihlendirilen türbe, mevcut plan şekliyle Tacikistan'daki mimari yapılar içinde özgün bir örnekti.

[442] Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 333.
[443] Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 112-113.

İki mekanlı türbeler, Tacikistan'da XV-XVIII. yüzyılda yaygın kullanılmış bir plan şeklidir. Bu grupta yapılar, sandukanın bulunduğu gurhane ve bunun ön mekanı olan ziyarethaneden meydana gelmektedir. Dört yönde derin sivri kemerlerle genişleyen ziyarethaneler, gurhane mekanlarından büyük boyutta ve yüksektir. Gurhanelerde ise bu özellik görülmez. Bu gruptaki türbelerden Sarı, Adjina Han ve Baba Tago-i Velî, XV-XVI. yüzyıllarda Istravşan'da anıtsal niteliğe yakın bir özellik kazanmış yapılardır. Mevcut niteliklerinin yanında bu türbeler çevrelerindeki mahalleri ve Istravşan'ın tarihi kent dokusunu da zenginleştirmiştir. Türbelerin mekanları, yan yana yerleştirilmiştir. Gurhaneye, ziyarethane mekanının duvarına açılmış girişten geçilmektedir. Daha büyük boyuttaki ziyarethane mekanlarının kıble duvarlarında mihrap bulunmaktadır. Taçkapılar dışa taşıntı yapmayıp kütlesel bir duruşa sahiptir. Diğer iki türbeye karşın Sarı Türbe, iki adet taçkapısıyla özgün bir nitelik kazanmıştır. Adjina Han Türbesi, kuruluş bakımından diğer türbelerle benzer düzene sahip olmasına karşın eş büyüklükte kare planlı ve tromplu kubbesiyle kısmen diğerlerinden ayrılmaktadır. Istravşan'daki diğer türbelerle karşılaştırıldığında yapısal ve dekoratif bakımdan en zayıf olanıdır. Özgün planlı olan ancak günümüzde hatalı restorasyonlarla bozulmuş, Istravşan'daki Hazreti Şah Türbesi orijinalinde yan yana iki eş kare mekandan meydana gelmekteydi. XVII-XVIII. yüzyıla tarihlendirilen türbe, iki cephesine bitişik inşa edilmiş tonozlu bir giriş koridoruna sahipti.

İki mekanlı türbe grubu, güney bölgelerde çoğunlukla kırsalda yer almaktadır. Kubâdiyan Vadisi'ndeki Hoca Said Türbesi bu grubun, en erken tarihlisidir. Istravşan'daki bu tip türbelerde görüldüğü gibi, ziyarethane mekanında mihrap yer almaktadır. Ancak yapının enine dikdörtgen planlı ziyarethanesi ve kare planlı gurhane mekanları iki birimli Şahı Humuş Türbesine daha yakındır. Diğer yandan yapının Belhî tonozları Kubâdiyan Vadisi'ne özgü bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gruba dahil ettiğimiz iki mekanlı son türbe, Feyzabad'da, Hoca Hatemi Azam yapısıdır.

İki mekanlı ve çok üniteli türbe tipini sadece Hocent'teki Şeyh Muslihiddin Türbesi'nde görmekteyiz. Yapı, mevcut plan özelliğiyle Orta Asya'daki bu tip yapıların Fergana Vadisi'ndeki tek örneğidir. Türbenin dört köşede, iki katlı hücrelerle çevrelenmiş kare planlı bir ziyarethane mekanı bulunmaktadır ve yapı, bunun gerisinde, aynı planı tekrar eden daha küçük boyutta gurhanesiyle anıtsal bir özellik ortaya koymaktadır. Plan şeması Orta Asya'da XV. yüzyıl ve sonrasında sıklıkla görülen merkezi mekanlı ve çok üniteli türbelerin bir benzeridir.

Özgün planlı türbeler, Pencikent'te Muhammed Başara, tarihi Hisar şehrinde Mahdumi Azam ve Kulab'ta Mir Said Ali Hemedani'dir. Muhammed Başara Türbesi, konu kapsamında Çağatay Hanlığı döneminde inşa edilmiş tek eserdir. Doğu ve batı cephelerine sonradan eklenmiş bölümler haricinde düşünüldüğünde, yapının orta mekanı dört köşesindeki hacimleri ve ikinci katındaki çilehanesiyle özgün bir plan kuruluşuna sahip olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan bu yapıdan 27 yıl sonra inşa edilmiş Sincan bölgesindeki Almalık'ta yer alan Tuğluk Timur Türbesi (1369/1370)[444], mevcut özgün planı tekrar etmektedir[445]. Her iki yapıdaki benzer uygulamalardan biri de üst katlarında çilehanelerin bulunmasıdır. Ancak Tuğluk Timur Türbesi'nde çilehane sayısı üçe çıkartılmıştır[446]. Hisar şehrinde Mahdumi Azam Türbesi XV-XVII. yüzyıl, Kulab'ta Mir Said Ali Hemedani Türbesi ise XIV-XVI yüzyıl arasında belirli zaman aralıklarıyla yapılan eklemelerle "L" şeklinde organik bir genişlemeye sahiptir. Mahdumi Azam Türbesi'nin üç mekanlı planı, Mir Said Ali Hemedani Türbesi'nde tekrar ederken yapının batı duvarına bir mescit ve güney cephesine üç bölümlü türbe mekanları yerleştirilmiştir. Kuzey ve doğu yönlerdeki taçkapılara böylelikle güney cephede bir üçüncüsü eklenmiştir. Mahdumi Azam Türbesi'nin batı duvarında taçkapı izinin olması yapının Mir Said Ali Hemedani Türbesi'nde olduğu gibi zıt yönlerde birer adet taçkapısının olduğunu göstermektedir.

---

[444] Bernard O'Kane, "Chaghatai Architecture and the Tomb of Tughluq Temür at Almaliq", **Muqarnas**, Vol. 21, BRILL, 2004, s. 285.
[445] Bernard O'Kane, **a.g.m.**, s. 285.
[446] Bernard O'Kane, **a.g.m.**, s. 285.

Geleneksel türbe yapılarının çoğunda yer alan cenazelik katı Tacikistan'da Hoca Durbod, Muhammed Başara, Şahı Humuş ve Hoca Mevlâna Abidin türbelerinde bulunmaktadır. Hoca Durbod Türbesi'nin cenazelik katı kare planlı ve iki bölümlüdür; Muhammed Başara Türbesi'nde kare planlı ve üzeri Belhî tonozla örtülüdür. Şahı Humuş Türbesi'nde cenazelik katı, kare planlı olup üzeri basık bir kubbeyle örtülüdür; Hoca Mevlana Abidin Türbesi'nde sekizgene yakın planlıdır ve üzeri basık bir kubbeyle kapatılmıştır. Bu yapılarda cenazelikler zeminin altındadır ve yüzeye açılan basit açıklıların merdivenlerle dehlizlere açıldığı bir giriş düzeni bulunmaktadır.

4.1.3. Medreseler

Orta Asya'da, eyvanlı ve açık avlulu plan şekliyle medreselerin, sivil mimari ve de eyvanlı Budist manastırlarıyla benzerlik gösterdiği düşünülmektedir[447]. Orta Asya'da, Buhara ve Semerkand'da Samanîler ve Karahanlılar devrinde medreselerin[448] var olduğu bilinirken bu eğitim kurumları, Selçuklu dönemindeki Nizamiye Medreseleri ile yaygınlaşmıştır[449]. Timurlular devrinin Uluğ Bey döneminde ise medreseler bilim ve mimari bakımdan ileri safhalara taşınmakla birlikte pek çok medrese yapısı inşa edilmiştir. Tacikistan'da ise bu yapı grubu az sayıdadır. Konibadam ve Kubâdiyan'da birer adet, tarihi Hisar'da iki olmak üzere toplam dört adet medrese günümüze ulaşmıştır. Bununla birlikte XIX. yüzyılda devam eden medrese inşası, Istravşan'da Rüstem Bey[450] ve Konibadam'da Oim[451] medreseleriyle geleneğini devam ettirmiştir. Tacikistan'daki medreselerin tamamı açık avlulu medrese tipindedir. Bu yapılardan en erken tarihlisi Kubâdiyan'daki Hoca Meşed Medresesi dört eyvanlı bir plan şemasına sahiptir. Yapı, XI. yüzyıla ait Hargird ve Rey medreseleriyle[452] çağdaştır. XVI-XVII. yüzyıla arasına

[447] İbrahim Çeşmeli, **a.g.e.**, s. 154.
[448] İbrahim Çeşmeli, **a.g.e.**, s. 150-151; Baturhan Valihocayev, **Uluğ Bey Devri Medreseleri**, Çev. K. Eshenkulova, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, İstanbul, 2003, s. 1; Yekta Demiralp, **Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 3.; Narşahî, **Târîh-i Buhârâ**, Çev. Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s. 22, 45.
[449] Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı I-II**, s. 89; Baturhan Valihocayev, **a.g.e.**, s. VII.; N. Bozkurt, "Medrese", **DİA**, C. 28, s. 324; Abdülkerim Özaydın, "Nizâmiye Medresesi", **DİA**, C. 33, s. 188.
[450] Rustam Mukimov, Saliya Mamadcanova, **a.g.e.**, s. 93.
[451] Abdullocon Mirbabev, **a.g.m.**, 368-371.
[452] Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı I-II**, s. 90-92; Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 297-305.

tarihlendirilen Konibadam'da Mir Recep Dodko, Hisar'da Eski ve Yeni medreseler ise daha az sayıda eyvanıyla karşımıza çıkmaktadır. Üç yapı da Timurlu devri ve sonrasında gelişen medrese mimarisiyle özdeş bir üsluptadır. Mir Recep Dodko ve Köhne medreseleri tek katlı plan şemasıyla benzerdir. Ancak Mir Recep Dodko Medresesi XIX. yüzyılda yapılan düzenlemelerle değiştirilmiştir. Yapının güney kanadı, ortada taçkapıyla geçilen giriş eyvanı ve bunun yanındaki kubbeli iki büyük mekanla dikkat çekicidir. Aynı durum Eski Medrese'de de görülmektedir. Ancak burada giriş eyvanının doğusundaki mekan dikine dikdörtgen planlı olup üzerleri tonozla örtülmüştür. Her iki yapının da batısındaki kubbeli mescit mekanlarının hemen hemen benzer planda ve boyutta inşa edildiği görülmektedir. Eski Medrese'de mescidin hemen yanındaki derin eyvan, Mir Recep Dodko Medresesi'nde yerini XIX. yüzyılda yapılmış ahşap destekli mescit eyvanına bırakmıştır. Eski Medrese, giriş eyvanın üstündeki kütüphane (bolohana) ve Belhî tonozla örtülü öğrenci hücreleriyle özgün bir özellik de ortaya koymaktadır. Yeni Medrese, doğu kanadındaki iki katlı planıyla Tacikistan'daki diğer medreselerden farklıdır. Kare planlı medresenin diğer kanatlardaki öğrenci hücreleri de muhtemelen iki katlıydı. Mevcut plan tipi, Surkan Derya Vadisi'ndeki Denau şehrinde bulunan Seyit Atalık (XV. yüzyıl)[453], Hargird'de Gıyasiyye (1447)[454], Semerkant'ta Uluğ Bey (1417/1420)[455], Buhara'da Miri Arab (1535/1536)[456], Kükeltaş (m.1568-1569)[457], II. Abdülaziz Han (1651/1652)[458], Nadir Divan Beyi (XVII. yüzyıl)[459] medreselerine iki katlı plan şeması bakımından oldukça yakındır.

4.1.4. Kaleler

[453] Z. A. Arşavskaya, E. V. Rtveladze, Z. A. Hakimov, **a.g.e.**, 67-68.
[454] Bernard O'Kane, "The Madrasa al-Ghıyasiyya at Khargırd", **Iran**, British İnstitute of Persian Studies, V. 14, 1974, s. 79.
[455] Engin Beksaç, "Uluğ Bey Mederesesi", **DİA**, C. 42, s. 129-130; Suut K. Yetkin, **İslâm Ülkelerinde Sanat**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 96; Oktay Aslanapa, "Uluğ Bey (1394 Sultaniye-1449 Horasan)", **Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1996, s.56; Hüsnü Y. Livatyalı, "Uluğ Bey Zamanında Eğitim ve Öğretim", **Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, s. 232.
[456] L. Mankovskaya, **Bukhara a Museum in the Open**, Gafur Gulyam Art and Literature Publishers, Tashkent, 1991, s. 76-77.
[457] L. Mankovskaya, **a.g.e.**, s. 79-80.
[458] L. Mankovskaya, **a.g.e.**, s. 79.
[459] L. Mankovskaya, **a.g.e.**, s. 79-80.

Savunma yapıları olan kaleler, Orta Asya'da XX. yüzyılın başlarına kadar önemlerini korumuşlardır. Özellikle Timur devri sonrasında durulmayan hâkimiyet mücadeleleri nedeniyle hanlar arasında sürekli el değiştiren şehirleri koruyan, bu savunma yapılarıdır. Rus işgalleri sırasında dahi önemli rol oynayan bu tahkimatların bir kısmı Semerkant, Buhara ve Hive gibi hanlıklara başkentlik yapmış şehirlerde ayaktadır. Tacikistan'da ise Hocent ve Hisar kalelerinin iç kaleleri ancak günümüze ulaşabilmiştir. Bir nehir kenarına inşa edilmiş bu yapılar, şehristan, rabaz ve kuhendizden meydana gelmekteydi. Kuhendizi şehre hakim bir tepe üzerinde yer almaktaydı. Mahalleler ise şehristanda yer alıyordu. Her iki şehrin mimari yapıları birbirinden farklı olmayıp Orta Asya kalelerinin genel özelliklerini yansıtmaktaydı.

4.1.5. Saraylar

Orta Asya mimarisinde özellikle hanların ve emirlerin yaşam kültürünü yansıtan saraylar hemen hemen her dönemde almaktadır. XI-XII. yüzyıla tarihlendirilen Gaznelilerin Leşker-i Bazar Sarayı[460], Büyük Selçukluların Merv'deki Selçuklu Sarayı[461], Tirmiz Sarayı[462], Timur'un Ak Saray'ı (1379/1396)[463] Orta Asya'ya hakim olmuş Türk Hükümdarlarının bizzat kendi yaşamlarını geçirdikleri mimari yapılardır. Bu yapı tipinde değerlendirdiğimiz Hulbuk Sarayı ise X-XII. yüzyılda Huttal bölgesi emirlerine aitti. Yapının, dört yönlü merkezi plan şekli diğer saray yapılarından farksızdı. Mevcut plan şekli yanında süslemeleri Tirmiz Sarayı'nın alçı süslemeleriyle çağdaştır.

4.2. Yapı Gruplarının Cephe Bakımından Analizi

4.2.1. Camiler

Tacikistan camilerinde, ana girişlerin veya taçkapıların bulunduğu cephelerin dışındaki duvarlar, genellikle sağır tutulmuştur. İsfara'da Abdullah Han ve İstravşan'daki Gök Kubbe camilerinin ana cepheleri ortada anıtsal bir taçkapı ve bunun iki yanındaki kemerli açıklıklarla yine anıtsal bir duruş ortaya koymaktadır. Her iki yapının da kıble duvarının ortası üç cepheli, dışa taşıntı

[460] M.Cezar, **a.g.e.**, s. 234-235.
[461] Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 231.
[462] Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 220; Z. A. Arşavskaya, E. V. Rtveladze, Z. A. Hakimov, **a.g.e.**, 62-63.
[463] Lisa Golombek, Donald Wilber, **a.g.e.**, s. 271-275.

yapan bir duvarla hareketlendirilmiştir. XIV-XVI. yüzyıla ait Buhara'da Çeşme-i Eyüp Türbesi (1379/1380)[464], Uluğ Bey Medresesi (1417/1420)[465], Taşkent'te Yunus Han Türbesi (1487/1502)[466] Semerkad'da Tilla-Kari Mederesesi'nin (1646/1660)[467] yapılarında görüldüğü gibi taçkapının bulunduğu cephelerin zıttındaki dışa bakan cephede bu uygulama, belirttiğimiz yapıların ana karakterlerini de oluşturan bir unsurdur.

Duşanbe'de yer alan daha küçük boyuttaki Yakubî Çarkî ve Leylek Uya camileri sade bir giriş cephesine sahiptir. Bu yapılarda ortada bir mihrap ve iki yanında birer adet giriş açıklığı yer almaktadır. Yakubî Çarkî Camisi'nin kıble duvarının ortasında, yapının inşa edildiği döneme özgü beş cepheli bir taşıntı bulunmaktadır. Leylek Uya Camisi'nin kıble duvarı ise sade tutulmuştur.

Pencikent'te Alim Dodko ve Hisar'da Sengin camilerinin cepheleri revaklıdır. Alim Dodko Camisi'nin kıble duvarı hariç üç cephesi tek sıra, sivri kemerli revak düzenindedir. Kıble duvarı sağır tutulmuştur. Benzer cephe uygulaması, Sengin Camisi'nin doğu ve güney cephelerinde de görülmektedir. Bu yapıda da kıble duvarı sadedir. Güney cephe ise giriş açıklığı ve bunun üzerine yerleştirilmiş pencere ile hareketlendirilmiştir.

4.2.2. Türbeler

Tek bölümlü türbeler genellikle tek taçkapısı veya sadece giriş açıklığı bulunan Hoca Nakşiran 1 nolu, Hoca Durbod, Şahı Humuş türbelerinde olduğu gibi tek ana cepheye sahiptir. Diğer cepheler sağırdır. Ancak bu durum İstravşan'da Abdülkadir Celonî Türbesi'nin dört, Sarı Türbe'nin iki cephesinde, taçkapının yer alması bakımından özgün birer örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

İki bölümlü türbelerde taçkapı, kısa kenara yerleştirilirken; Istravşan'daki Adjina Han Türbesi'nde yapının uzun kenarına kaydırılmış vaziyettedir. Diğer duvarlar sadedir. İki mekanlı ve çok üniteli türbelerden Hocent'te Şeyh

[464] Lisa Golombek, Donald Wilber, **a.g.e.**, s. 226-227.
[465] Lisa Golombek, Donald Wilber, **a.g.e.**, s. 227-228.
[466] Lisa Golombek, Donald Wilber, **a.g.e.**, s. 283.
[467] Baturhan Valihocayev, **a.g.e.**, s. 26.

Muslihiddin Türbesi'nin üç cephesinde birer taçkapı yer almaktadır. Diğer cephe ise üç kenarlı bir duvara sahiptir. Çok bölümlü organik bir gelişim gösteren Kulab'ta Mir Said Ali Hemedanî ve Eski Hisar'da Mahdumî Azam türbelerinde cephe düzeni asimetriktir. Buna bağlı olarak yapılarda birden fazla taçkapı görülmektedir.

Hocent'de Hoca Bakırgan ve Dangara'da Şeyh Şakiki Belhî türbelerinin ana cephelerinde sadece basit bir giriş açıklığı bulunmaktadır.

4.2.3. Medreseler

Orta Asya mimarisinde sıklıkla uygulanan, ortada anıtsal bir taçkapı ve köşelerde kulelerle desteklenen ana cephe düzeni, Tacikistan'daki medrese yapılarında da cephelerin ana karakterini oluşturmaktadır. Bu tip cephe düzenine sahip medreselerden Hoca Meşed ve Eski medreselerde yan duvarlardaki birbirinden farklı dekoratif uygulamalardan dolayı asimetrik bir görünüş mevcuttur. Diğer yandan bu asimetri, Yeni ve Mir Recep Dodko medreselerinde yerini dengeli bir cephe düzenine bırakmıştır. Aynı prensipte bir cephe şemasına sahip Eski Hisar'daki Yeni Medrese'de, diğerlerinden farklı olarak iki katlı bir cephe düzeni bulunmaktadır.

Eski ve yeni medreselerde ana cephe dışındaki duvarlar sağır tutulmuştur. Mir Recep Dodko Mederesesi'nde ise doğu cepheyi bir taçkapı hareketlendirmektedir.

4.3. İnşa Malzemesi ve Teknik

Tacikistan'ın mimari yapılarında Orta Asya'daki geleneksel inşa malzemelerinin kullanımı devam etmiştir. Kerpiç, tuğla ve ahşabın kullanıldığı inşa malzemelerinin yanında, Hisar'daki Sengin Camisi'nde kısmen kullanılmış taş malzeme ise istisnai bir durumdur.

4.3.1. Kerpiç

Antik dönem mimarisinde sıklıkla kullanılan kerpiç malzeme, İslamiyet sonrası Orta Asya mimari kültüründe de bu geleneği devam ettirmiştir. Kerpiç malzemenin inceleme yaptığımız bölgelerdeki en az oranda kullanımı Fergana

bölgesidir. Sadece Hoca Yelda ve Hoca Ruşanaî türbelerinde karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer bölge ise Zerafşan Vadisi'dir. Buradaki tarihi minarelerde kerpiç kullanılmıştır. Kubâdiyan Vadisi ise mevcut yapılar içinde kerpicin en yoğun olduğu bölgedir. Hoca Durbod Türbesi dışındaki tüm yapılarda kerpiç kullanılmıştır. Huttal bölgesinde ise sadece Hulbuk sarayında kerpicin inşa malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir.

4.3.2. Tuğla

Sasaniler devri mimarisinde, VIII. yüzyıl Horasan yapılarında kullanıldığı bilinen[468] ve XI. yüzyıl ile birlikte sıklıkla kullanılmaya başlanan tuğla[469], alanımızla ilgili yapıların büyük bir bölümünün ana inşa malzemesidir. Yapılardaki tuğla kullanımı kerpiç malzemenin kullanıldığı bölgelere göre ters orantılı bir yaygınlık göstermektedir. Tursunzade yakınındaki Hoca Nakşiran türbeleri, Kubâdiyan Vadisi'nde Hoca Durbod Türbesi ve Hoca Meşed Medresesi, Vose'de Hulbuk Sarayı gibi X-XII. yüzyıl yapılarında tuğla malzemeler kullanılmıştır. Tuğlanın kullanımındaki diğer bir önemli nokta ise yatay, dikey ve diyagonal yerleştirildiğinde duvarların dış yüzeylerini geometrik desenlerle hareketlendirmesidir. Tacikistan'daki XI-XII. yüzyıl yapılarının ana inşa karakterini oluşturan bu uygulamada içteki dolgu duvar tuğladandır. Dış yüzeylerdeki geometrik desenlerin meydana getirildiği duvar örgüsü, dolgu duvarlarla organik bir bütünlüğe sahiptir.

XIV. yüzyıla tarihlendirilen Muhammed Başara Türbesi tuğla malzemeden inşa edilmiştir. XV-XVII. yüzyılda tuğla yine ana inşa malzemesi olmuştur.

4.3.3. Ahşap

Orta Asya mimarisinde, hatıl ve inşaat iskelesinin oturtulması amacıyla[470] duvar içlerinde ahşap malzeme kullanıldığı görülmektedir. Tacikistan yapılarında

---

[468] Ömür Bakırer, **Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde tuğla Kullanımı**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1981, s. 5; Selçuk Mülayim, "Mukarnas", **DİA**, C. 31, s. 127; A. U. Pope, **Persian Architecture**, Tahran, 1976, s. 41.

[469] Ömür Bakırer, **a.g.e.**, s. 4.

[470] Bu uygulamayı Mustafa Cezar, Burana Minaresi'nden bahsederken bu uygulamayı kısaca anlatmaktadır (Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 102).

da görülen bu uygulamalarda ahşap hatıllar ise genellikle XV-XVIII. yüzyıl yapılarının zemine yakın kısımlarında yer almaktadır. Giriş açıklıklarının lentoları ve kapı kanatlarında kullanılan malzeme yine ahşaptır. Bununla birlikte Çorku'da Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi'nin içindeki X-XII. yüzyıla ait ahşap konstrüksiyonu önemli bir yer tutmaktadır. Sütunlar, konsollar ve özgün tavan tamamen ahşap malzemeden yapılmıştır. Diğer bir yandan Zerafşan Vadisi'nde bulunmuş X-XII. yüzyıla tarihlendirilen Oburdan, Kurut ve Urmitan köyü camileri ahşap sütunları ve İskodar Köyü Camisi ahşap mihrabı, bahsi geçen dönemde ahşap malzemenin sıklıkla kullanıldığını göstermektedir.

4.3.4 Alçı

İslâm sanatında dikkat çekici süsleme örneklerden, Abbasi dönemindeki Samarra yapılarında gördüğümüz "Samarra Üslubu"na[471] ait örnekler alçı üzerine yapılmıştı[472]. XI-XII. yüzyıla ait Tirmiz Sarayı[473], Hakim Tirmizi Türbesi[474], Uzkend Türbeleri[475], Sultan Sencer Türbesi (Türkmenistan/XII. yüzyıl ortaları)[476] gibi yapılarda yaygın bir süsleme malzemesi olmuştur. Tacikistan'daki yapılarda bu malzeme az sayıdaki eserde görülmektedir. Aşt mihrabının tamamen alçıdan yapılmış olması Tacikistan'daki İslâmî dönemde bu malzemenin kullanıldığı en erken uygulamayı ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Eski Medrese'nin mescidinde bulunan geniş kuşatma kemerlerindeki burmalı silmeler ve Mir Recep Dodko Medresesi'nin giriş eyvanının üst sırasındaki mukarnas dizisi, alçı malzemenin kullanımına birer örnektir.

4.3.5. Çini

Tacikistan yapılarında çini malzeme kullanımı günümüze oldukça az ulaşmıştır. Yapıların dış cephelerini süsleyen bu dekoratif uygulamalar sadece Muhammed Başara Türbesi ve Gök Kubbe Camisi'nde görülmektedir.

[471] Suut K. Yetkin, **a.g.e.**, s. 145-146.
[472] Gönül Öney, **Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988, s. 71; Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 274.
[473] Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 226-227.
[474] Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 110.
[475] Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 114-135.
[476] Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 93.

Muhammed Başara Türbesi'nin taçkapısı mavi sırlı tuğlalar ve çini plakalarla süslenmiştir. Çerçevedeki yazı kuşağının tamamen sırsız olduğu görülse de XIV. yüzyıla ait, Buhara'da Buyan Kuli Han Türbesi (1358)[477]; Semerkand Şah Zinde'de Hoca Ahmed (1350)[478], Anonim (1360)[479] türbelerinde olduğu gibi yazı kuşağının renkli sırlı olması gerektiğini düşündürmektedir. Gök Kubbe Camisi, Timurlu devri ve sonrasında görülen yapılardaki mevcut süsleme özelliklerini yansıtmaktadır. Dıştaki mavi sırlı tuğlalarla kaplanmış kubbesi, kasnaktaki mavi sırlı yazı kuşağı, sırlı tuğlalarla ve çini plakalarla bezenmiş taçkapısı; mihrap önü mekanındaki çini mozaik panolarla bir bütünlük oluşturmaktadır. Bununla birlikte Şeyh Muslihiddin Türbesi'nde yapılan kazılarda ortaya çıkartılmış bazı parçalar da burada çininin kullanıldığını göstermektedir.

4.4. Yapısal Unsurlar

4.4.1. Taşıyıcılar

4.4.1.1. Sütun ve Payeler

Tacikistan yapılarında, sadece dini mimaride ve bir adet türbede görülen bu taşıcılar çok birimli mekanların üst örtülerini taşımaktadır. XI-XII. yüzyıla ait Kubâdiyan'da Berlyaş Köyü Mescidi ve Beşkent Namazgâhı payeleri bu tip taşıyıcılar hakkında bilgi verebilmektedir. Her iki yapıda da payeler kerpiç malzemeden yapılmıştır. Berlyaş Köyü Mescidi'nin payeleri "L" şeklindeydi, Beşkent Camisi'nde ise kare gövdeli payeler kullanılmıştır. Bununla birlikte Oburdan, Kurut, Urmitan, Rarz köyü camilerinin ve Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi'nin ahşap sütunlarının ayrıca ele alınması gerekmektedir. Silindirik gövdeli bu sütunları kare (Kurut Köyü Camisi), silindirik (Oburdan ve Urmitan köyü camileri) ve çokgen başlıklı (Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi, Rarz Köyü Camisi) olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür. Sütunların kaideleri günümüze ulaşmamıştır. Bu durum XIX. yüzyıl camilerindeki bazı örneklerde olduğu gibi bunların mermer ya da taş malzemeden yapılmış olabileceğini

[477] Jean Soustiel, Yves Porter, **Tombs of Paradise**, Éditions Monelle Hayot, Saint-Remy-en-l'Eau, 2003, s. 45.
[478] Jean Soustiel, Yves Porter, **a.g.e.**, s. 81.
[479] Jean Soustiel, Yves Porter, **a.g.e.**, s. 85.

göstermektedir. Bu tip kaidelerin XIX. yüzyıl örnekleri, günümüzde Tacikistan'daki birkaç müzede sergilenmektedir.

XV-XVIII. yüzyıl yapılarına bakıldığında, payeler tuğladır. İstisnai olarak ahşap ve taştandır. XIV-XV. yüzyıla ait Rarz Köyü Camisi'nin desteklerinde ahşap sütunlar kullanılmıştır. XIV-XVI. yüzyıla ait Sengin Camisi'nde ise son cemaat yeri revakının üst örtüsünü taşıyan payeler, kare gövdeli olup kemerin üzengi seviyesine kadar taştan yapılmıştır. Gök Kubbe ve Abdullah Han camilerindeki payeler XVI. yüzyıla ait birer örneği oluşturmaktadır. Her iki yapıda da payeler tuğladandır. Gök Kubbe Camisi'nde her iki yan bölümü taşıyan payeler sekizgen gövdeli olup köşeleri mukarnaslı kare bir başlıkla sonlanmaktadır. Payeler, iki sıra tuğladan yapılmış kaideye oturmaktadır. Abdullah Han Camisi'nde ise payeler oldukça sade tutulmuştur. Başlık ve kaideleri bulunmayan kare gövdeli payeler masif bir duruşa sahiptir.

Çizim 136: Beşkent Namazgâhı, payelerden örnek şematik çizim (Ç. Hergül)

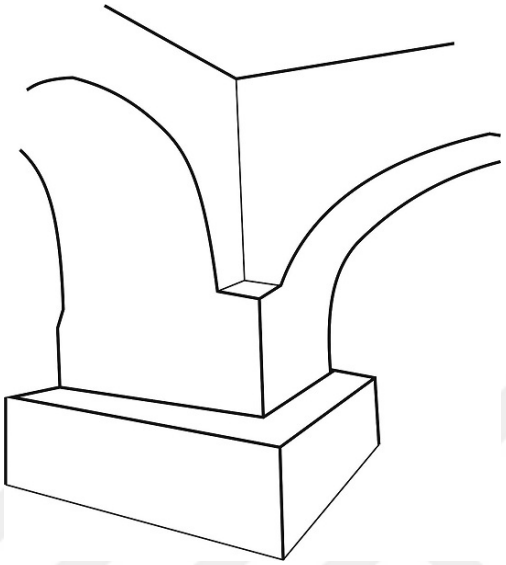

Çizim 137: Gök Kubbe Camisi, payelerden örnek şematik çizim (Ç. Hergül)

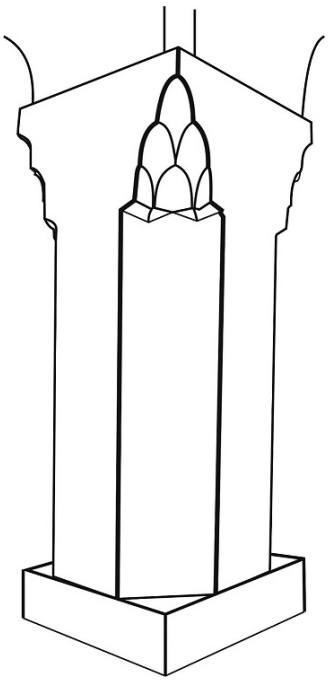

Çizim 138: Abdullah Han Camisi, payelerden örnek şematik çizim (Ç. Hergül)

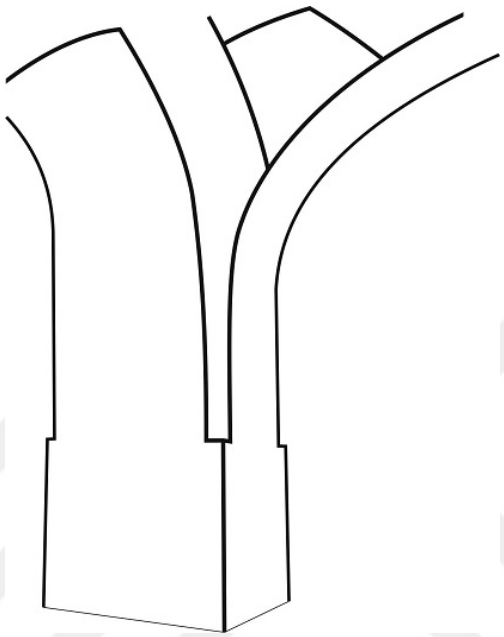

4.4.1.2. Kemerler

Orta Asya mimari geleneğinde görülen sivri kemer tipi Tacikistan'daki yapılarda da hakimdir. Tüm yapı gruplarında uygulanan kemerler, hacimlerin üzerini örten kubbelerin taşınmasını sağlarken bölümleri birbirine bağlayarak üst örtünün taşınmasını da sağlamaktadır. Özellikle dört yöne genişleyen kare planlı mekanlarda derin tutulmuş bu uygulamaların oluşturdukları nişlerle, yapıların iç mekanları daha hacimli gösterilmiştir. Bununla birlikte, Muhammed Başara Türbesi'nin batı mekanı ve Yeni Medrese'nin mescit bölümünde olduğu gibi kemerlerin dikdörtgen planlı mekanların kısa kenarları boyunca konumlandırılmalarıyla ortada, kubbenin oturması için bir kare oluşturmuştur.

XV-XVII. yüzyıllar arasında, ana kubbenin taşındığı kemer karınları, içten dışa doğru diyagonal bir eğim yapmaktadır. Bu uygulama Istaravşan ve Hocent'teki Şeyh Muslihiddin türbelerinde sıklıkla kullanılmıştır. Pandantif geçişlerin uygulandığı bu yapılarda kemerler, doğrudan kubbeyi taşıyan estetik unsurları da meydana getirmiştir.

4.4.1.3. Kasnaklar

XI-XIV. yüzyıl ile XV-XVIII. yüzyıl Tacikistan yapılarındaki kasnak formları açık bir şekilde birbirinden farklıdır. XI-XIV. yüzyıl yapılarında çokgen kasnak uygulaması ön plandadır. Kasnak yüzeyleri genellikle sağır tutulmuştur. Bunların içinde Hoca Nakşiran 1 nolu türbede mazgal pencerelerin kullanımı istisnaidir.

XV-XVIII. yüzyıl yapılarında ise genellikle kare kasnaklar kubbeyi taşımaktadır. Kasnaklar kütlesel bir duruşa sahip oldukları gibi bazı örneklerde birkaç kademede daralarak kubbe eteğinde sonlanmaktadır. Bununla birlikte iç mekanı daha çok aydınlatmak amacıyla kasnakların her bir yüzünde sivri kemerli pencere açıklarına yer verilmiştir.

Orta Asya mimarisinde, Timur devri ve sonrasında sıklıkla uygulanan silindirik kasnaklar ise Istravşan'da Gök Kubbe Camisi ve Hocent Şeyh Muslihiddin Türbesi'nde görülmektedir. Her iki yapıda da dıştaki kubbeyi taşıyan

yüksek silindirik kasnak yer almaktadır. Mevcut özellikleriyle Ahmet Yesevi Türbesi (XIV. yüzyıl sonu)[480] ve Kadı Zade Rûmi Türbesi'nde (1420/1430)[481] olduğu gibi Orta Asya yapılarında görülen, kasnakta sırlı tuğlalardan meydana getirilmiş yazı kuşağı uygulaması, Gök Kubbe Camisi'nde de bu prensibi yansıtmaktadır. Muhtemelen bu yazı kuşakları Şeyh Muslihiddin Türbesi'nde de mevcuttu.

4.4.1.4. Mukarnaslar

İslam sanatının önemli bir unsuru olan mukarnas, yapılarda taşıyıcı ve bezemeye yönelik uygulamaya sahiptir[482]. Bu özellikleriyle mukarnaslar, kubbe geçişlerinde veya mukarnas kubbelerin[483] meydana gelmesinde taşıyıcı bir rol oynarken; doğrudan süslemede kullanıldığında taşıyıcı niteliğinden bağımsız bir kimlik kazanmıştır. Yine taçkapı ve mihrap kavsalarının yanında duvar yüzeylerini, sütun başlıklarını zenginleştiren bir görünüşe sahiptir. Anadolu, Kuzey Afrika, Mezopotamya, İran ve Hindistan'a kadar uzanan coğrafyada inşa edilmiş İslamî dönem yapılarının bu karakteristik unsuru, Orta Asya'da Selçuklu, Karahanlı devri mimarisinde zengin örnekleriyle karşımıza çıkmaktadır. Tim'deki Arap Ata (Özbekistan/ 978)[484], Merv'deki Sultan Sancar (Türkmenistan/1157)[485] gibi Orta Asya yapılarında sade, ancak etkili dekore edilmiştir. Tacikistan'da ise bu döneme ait yapılarda mukarnas uygulaması yoktur. Mevcut yüzyıllarda basit, testere dişi şeklinde uygulamalar cephelerde ve geçiş unsurlarının içinde görülmektedir. Hoca Meşhed Medresesi, Hoca Durbad ve Hoca Yelda türbelerinde bu uygulamalar yer almaktadır.

---

[480] Naim Bek Nurmuhammedoğlu, **Hoca Ahmed Yesevî Türbesi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 3.
[481] Jean Soustiel, Yves Porter, **a.g.e.**, s. 144.
[482] Celal E. Arseven, **Türk Sanatı**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1970, s. 38; Selçuk Mülayim, **a.g.m.**, s. 126; Doğan Kuban, **Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Anahatları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 120.
[483] Mukarnas kubbe için bkz. Yasser Tabbaa, "The Muqarnas Dome: Its Origin and Meaning", **Muqarnas**, Vol. 3, BRILL, 1985, s. 61-74;
[484] Ara Altun, **Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1988, s. 10.
[485] V. A. Pilyavskiy , **Türkmenistanın Arkitektura Yadigarlikleri**, (R.: A. Garıev), Leningrad, 1974, s. 49.

Timurlu devri mimarisiyle birlikte mukarnas, yapılarda taşıyıcı ve dekoratif özelliklerinin en olgun örneklerini vermiştir[486]. Türkistan'da Hoca Ahmed Yesevi[487], Semerkand'da, Gur Mir[488] türbeleri, Buhara'da Miri Arap Medresesi (1535/36)[489] ve Abdülaziz Han Medresesi (1654)[490] yapılarında bu uygulamanın zengin örnekleri görülmektedir. Özellikle Uluğ Bey döneminde Semerkant'taki medreselerde eğitim veren alimler ve rasathane çalışmaları[491] matematik ve geometrinin mimariye yansımasında başlıca etken olmuştur[492]. Uluğ Bey'in rasathanesinin inşasında bizzat bulunan Gıyaseddin Cemşid el-Kaşî[493], yazdığı *Miftâh el-Hisab* (Arimetiğin Anahtarı) kitabında[494] mevcut mukarnas uygulamalarını sınıflandırmış ve bunlarla ilgili matematiksel değerlendirmelerde bulunurken, mimarlar için de yetkin bir rehber oluşturmuştur[495]. *Miftâh el-Hisab*'taki mukarnaslar üzerine bir makale yazan A. Özdural'ın aktardığı özet çeviriye göre; Kaşî mukarnasları "basit", "çamurdan", "kavisli" ve "Şirazî" olmak üzere dört grupta vermiştir[496]. Buna göre mukarnasları şu şekilde aktarmaktadır:

"*Basit mukarnaslarda yuvalar yalnızca baklava-benzeri ve dikdörtgenlerden oluşur. Tavanlarında ise şu şekiller bulunur: kare, baklava, badem, yarım-kare, yarım-baklava, iki-bacaklı (badem-tamamlayan da denir) ve arpa-tanesi. Kare, baklava, iki-bacaklının uzun kenarı, yarım-kare ve yarım-baklavanın bacağı, ve arpa-tanesinin kısa kenarı birbirlerine ve hepsi mukarnas ölçeğine eşittir…*

---

[486] Donald Wilber, **The Architecture of İslamic İran the ll Khanid Period**, Princeton University Press, New Jersey, 1955, s. 74.
[487] Bkz. Naim-Bek Nurmuhammedoğlu, **Hoca Ahmed Yesevi Türbesi**, (Haz. Hayati Bice)Türk Exim Bank, Ankara, 1993.
[488] Lisa Golombek, Donald Wilber, **a.g.e.**, s. 260.
[489] L. Mankovskaya, **a.g.e.**, s. 77.
[490] L. Mankovskaya, **a.g.e.**, s. 79.
[491] Aydın Sayılı, **Uluğ Bey ve Semerkanddeki İlim Faaliyeti Hakkında Gıyasüddin-i Kâşî'nin Mektubu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991, 76-92.
[492] Baturhan Valihocayev, **a.g.e.**, s. 21-22.
[493] Aydın Sayılı, **a.g.e.**, s. 88.
[494] Alpay Özdural, "Gıyaseddin Jemshid el-Kashi and Stalactites", **METU JFA**, (10: 1-2), 1990, s. 31.
[495] Alpay Özdural, **a.g.m.**, s. 36.
[496] Alpay Özdural, **a.g.m.**, s. 48.

Çamurdan mukarnası İsfahan'daki eski yapılarda gördük. Esas olarak basit mukarnasa benzer, ancak sıra yükseklikleri eşit değildir…

Kavisli mukarnas da basit mukarnasa benzer, fakat tavanları kavislidir ve tavanların arasına üçgen veya iki-bacaklılar girer…

Şirazi mukarnas kavisli mukarnasa benzer, fakat yuva tabanları daha derindir ve tavanlarında üçgen, dörtgen, beşgen, altıgen, sarkıt veya başka şekiller bulunur. Bu mukarnas türünde alan ölçümü ancak bir cetvel aracılığıyla yapılabilir."[497].

Diğer yandan B. O'Kane, *Miftah el-Hisab'*tan sadece basit mukarnasın örneklerini incelemiş ve bunları şu şekilde gruplandırmıştır:

"1) Kare; 2) Baklava şekli; 3) Arpa tanesi; 4) Çift bacaklı; 5) Badem"[498].

Kaşî'nin matematiksel bir kalıba döktüğü bu unsurlar Tacikistan'daki XVI-XVII. yüzyıl yapılarında görülmektedir. Gök Kubbe Camisi, mukarnasların en yoğun olduğu yapıdır. Dışta kubbe eteğini dolanan mukarnaslar, içte mihrabın bulunduğu derin sivri kemerin kavsarasını zenginleştirmektedir. Bu unsur Mir Recep Dodko Medresesi'nde giriş eyvanının kubbe eteğiyle sınırlı kalmıştır. Basit mukarnsalar ise Istravşan türbelerinde, Şeyh Muslihiddin Türbesi'nde, Mirreceb Dodko Medresesi'nde, Hisar yapılarında, mir Said Ali Hemedani Türbesi'nde görülmektedir. Bu mukarnaslar Rarz Mescidi, Baba Tago-i Velî ve Sarı türbelerin mihraplarından uygulanmıştır.

4.4.2. Geçiş Unsurları

4.4.2.1. Tromplar

Sasani mimariyle yaygınlık gösteren tromp geçişler[499], Orta Asya mimarisinde, X-XV. yüzyıllara kadar sıklıkla kullanılmasının yanında, bahsi geçen yüzyıllar arasındaki Tacikistan yapılarının da karakteristik uygulamasıdır. Tacikistan'daki X-XIV. yüzyıla ait günümüze ulaşmış bu yapılardan, özellikle X-

[497] Alpay Özdural, **a.g.m.**, s. 48-49.
[498] Bernard O'Kane, **a.g.e.**, s.48-49.
[499] İbrahim Çeşmeli, **a.g.e.**, 19.

XII. yüzyıla ait olanlarda, sivri kemere sahip trompların içleri, dekoratif tuğla duvar örgüsüyle hareketlendirilmiştir. XVI. yüzyıl sonrasında sıklıkla uygulanmayan trompların bu dönemde genelde daha sade olduğu görülmektedir. Istravşan Gök Medresesi'nin tromp uygulamalarını dönem içinde farklı bir yere koymak gerekmektedir. Trompların içlerindeki mukarnas şeklindeki uygulamaları, kasnaktaki kemerlerle birleşerek dönemin kendine özgü üslubunu yansıtmıştır.

Çizim 139: Hoca Meşed Medresesi, tropmlardan örnek şematik çizim (Ç. Hergül)

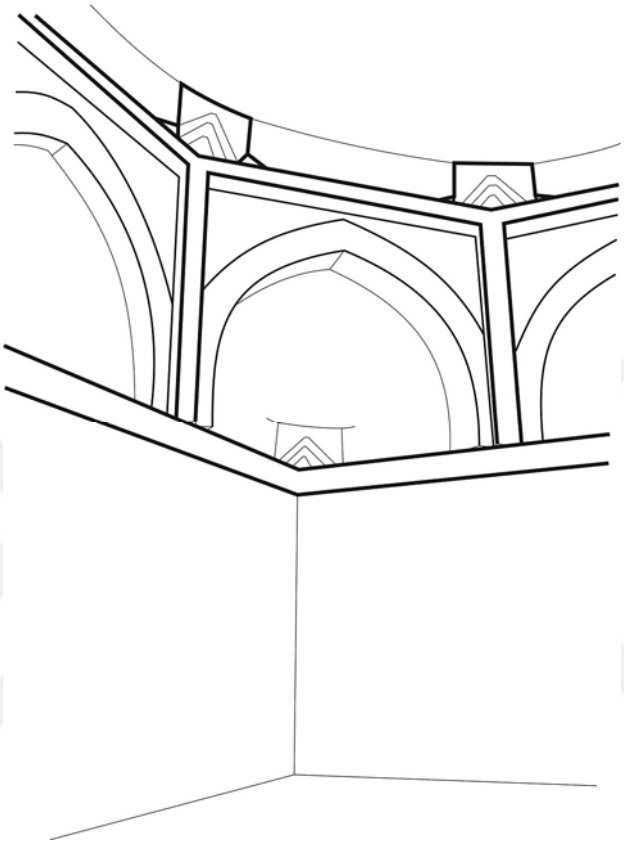

Çizim 140: Gök Kubbe Camisi, tropmlardan örnek şematik çizim (Ç. Hergül)

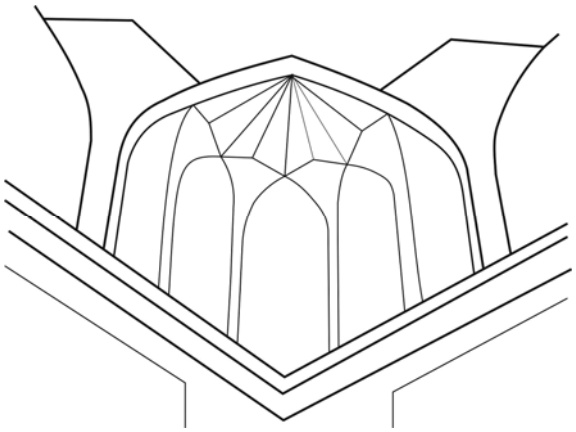

4.4.2.2. Pandantifler

Timur devri mimarisiyle birlikte yaygınlık gösteren pandantif geçişler daha sonra da Orta Asya'da sıklıkla kullanılmıştır. Bu dönemdeki sade uygulamaların yanında, pandantiflerin yüzeyleri eşkenar dörtgenler ve deltoid (baklava dilimi) şekillerinden oluşan bir ağ ile hareketlendirilmiştir. İç hacmi yüksek ve ferah tutan pandantiflerin taşıdığı kubbeler ise basıktır.

Tacikistan mimarisinde XVI. yüzyıl ve sonrasında sıklıkla tercih edilen bu geçiş unsurları Istravşan'da Baba Tago-i Velî ve Abdülkadir Celonî türbelerinde oldukça karakteristiktir. Hocent'te anıtsal nitelikteki Şeyh Muslihiddin Türbesi'nin pandantif uygulamaları, döneminin en özgün örneklerinden biri olmuştur. Köşelerde iri mukarnaslarla başlayan geçişler, pandantif yüzeyindeki eşkenar dörtgenlerden ve deltoidlerden oluşan bir ağ ile kubbeye geçmektedir. Böylece kubbeye kadar olan kısımlar, aşağıdan yukarıya doğru mevcut geometrik ağın iç bükey hareketleriyle daha dekoratif bir görünüm kazanmaktadır. Kubbe eteği de çok kollu bir yıldız görünümü almıştır.

Pandantif geçişler, XVII-XVIII. yüzyıla ait küçük boyutlardaki bazı yapılarda giderek sadeleştirilmiş ve bir önceki yüzyıllardaki dekoratif yanlarını yitirmiştir.

Çizim 141: Baba Tago-i Velî, pandantiflerden örnek şematik çizim (Ç. Hergül)

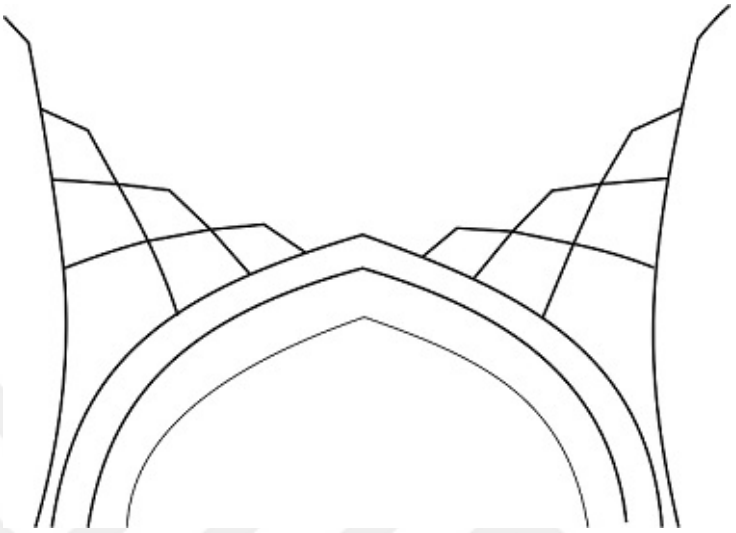

Çizim 142: Abdülkadir Celonî Türbesi, pandantiflerden örnek şematik çizim (Ç. Hergül)

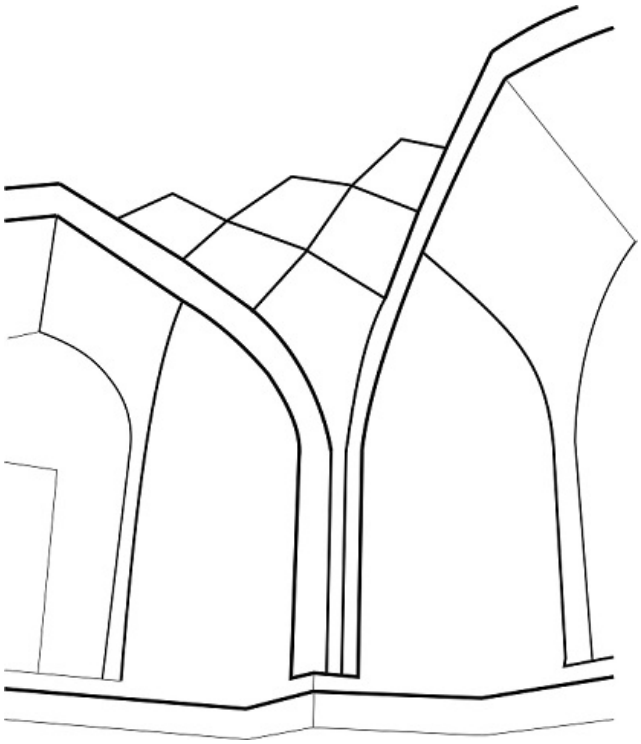

Çizim 143: Muslihiddin Türbesi, pandantiflerden örnek şematik çizim (Ç. Hergül)

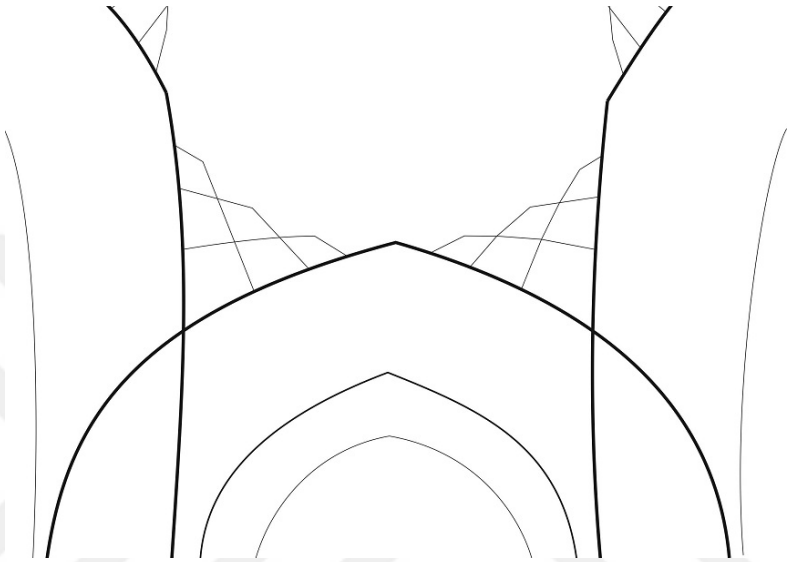

4.4.3. Örtü Sistemleri

4.4.3.1. Tonozlar

Tonoz üst örtü sistemi, Orta Asya mimari geleneğine uygun bir şekilde ana mekanların dışındaki bölümlerin örtülerinde kullanılmıştır. Tacikistan yapılarında da bu uygulama devam etmiştir. Ancak bu tip üst örtüler tüm yapı gruplarında oldukça az kullanılmıştır. Türbe yapılarında ise sadece Şahı Homuş türbesinin giriş bölümünün üst örtüsünde yer almaktadır. Medreselerden Mir Recep Dodko ve Hoca Meşed medreselerinde özellikle öğrenci hücreleri ve eyvanların üst örtülerinde tonoz kullanılmıştır.

4.4.3.2. Belhî Tonoz

Özel bir üst örtü sistemi olan Belhî tonoz, kare veya dikdörtgen planlı mekanların üstlerini örtmek amacıyla köşelerden merkeze doğru atılmış kemerlerin birbirine geçmesiyle yapılmıştır[500]. Uygulama, bir yandan çapraz tonoza benzemektedir. Ancak, çapraz tonozdan daha derin ve yüksektir. Horasan ve Harezm bölgelerinde M.Ö. I. yüzyıldan itibaren sıklıkla kullanılırken[501] Orta Asya'daki İslami dönem yapılarından Hazara Diggaron Camisi'nin yan hacimlerinin üst örtülerinde uygulanmıştır[502]. Tacikistan mimarisindeki en erken örneği ise Hoca Said Türbesi'nin gurhanesinin üst örtüsündedir. Belhî tonoz, Hisar yapılarından XVI-XVIII. yüzyıla ait Eski ve Yeni medreselerinin öğrenci hücrelerinin üst örtülerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Belhî üst örtüsünün günümüze ulaşmış yapıları Tacikistan'ın güneyinde Surkan Derya Vadisi'nin açıldığı Eski Hisar'da ve Kubâdiyan Vadisi'nde karşımıza çıkmaktadır. Mevcut mimari geleneğin bulunduğu bölgelere bakıldığında Belhî üst örtünün kaynağının ne kadar bir alana yayıldığını da göstermektedir.

---

[500] Lisa Golombek, Donald Wilber, **a.g.e.**, s. 469; Rustam Mukimov, **İstoriya i Teoriya Zodçestva Tadjikistana**, Meros, Duşanbe, 2002, s. 357; İbrahim Çeşmeli, **Orta Asya Camilerinde Tipoloji (7-13.Yüzyıllar)**, s. 412.
[501] Rustam Mukimov (Predsedatel: Numan N. Negmatov), **a.g.m.** s. 78-79.
[502] Bkz. İbrahim Çeşmeli**, Orta Asya Camilerinde Tipoloji (7-13.Yüzyıllar)**, s. 412.

4.4.3.3. Kubbeler

Geleneksel Orta Asya Türk-İslam mimarisinde sıklıkla kullanılan kubbe, incelediğimiz Tacikistan yapılarında da ana üst örtü biçimidir. Genellikle sivri formdaki kubbeler tek ve çift kubbeli olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Tek kubbeler hemen her dönemdeki yapılarda görülmüştür. Bu tip kubbelerin bazılarının tepe noktalarında ışıklıklar açılmıştır. Bunun en erken örneği Hoca Meşed Medresesi'nde görülmektedir. Daha geç döneme ait bir yapı olan Mir Receb Dodko Medresesi'nde yine aynı uygulama mevcuttur. Burada, kubbenin ışıklığı, üzeri kubbeyle örtülü bir fenerle kapatılmıştır.

Orta Asya'daki XI-XII. yüzyıl yapılarında görülen çift kubbe uygulaması İlhanlı mimarisinde gelişmiş bir vaziyet alırken[503], Timurlu devri mimarisinde yüksek bir kasnak üzerine oturan ikinci kubbeyle daha yaygın hale gelmiştir. Tacikistan mimarisinde ise çift kubbeli üst örtü sistemi XVI. yüzyıl ve sonrasında görülmektedir. XVI. yüzyıla ait Gök Kubbe Camisi'ndeki bu uygulama, konu kapsamında incelediğimiz yapılar içinde en erken tarihli olanıdır. Bir diğer örnek ise Şeyh Muslihiddin Türbesi'nde yer almaktadır. Yapının her iki üst örtü sisteminde, çift kubbeli uygulama görülmektedir. Kubbeler silindirik bir kasnak üstüne oturtulmuştur. Bu tip üst örtüler çoğunlukla anıtsal yapılarda kullanılmıştır.

4.5. Mimari Elemanlar

4.5.1. Taçkapılar

Orta Asya mimarisinde görülen taçkapı formuna uygun olarak, taçkapılar dikine dikdörtgen bir çerçeve içine yerleştirilmiş sivri kuşatma kemeri ile bunun gerisinde eyvan şeklindeki bir nişten meydana gelmektedir. Tacikistan'daki XI-XIV. yüzyıl yapılarında genel taçkapı şeması aynıdır ancak detay unsurlarına daha fazla yer verilmiştir. Bu yapılarda çerçeveleri dolanan kuşakların içleri genelde kitabelerle doldurulmuştur. Taçkapı kemerleri iki köşede sütunçelere oturur şekildedir. Nişin karşılıklı iç duvarları, yüzeysel mihrabiyelerle veya

[503] Donald Wilber, **a.g.e.**, s. 56.

geometrik süslemeye sahip dekoratif duvar örgüsüyle oldukça estetiktir. Giriş açıklıkları düz atkılı olup pencere açıklığı çok nadir yer almaktadır.

XV-XVIII. yüzyıl yapılarında taçkapılar daha sade tutulmuştur. Dışa az miktarda taşıntı yapan, dikine dikdörtgen taçkapı çerçeveleri erken örneklere göre üst üste sivri kemerli yüzeysel nişlerle teşkilatlandırılmıştır. Anıtsal boyutlara varan taçkapılar sivri bir kuşatma kemerine ve derin bir nişe sahiptir. Düz atkılı giriş açıklıklarının üzerinde genellikle iç mekanı aydınlatmak amacıyla bir adet sivri kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır. Aynı döneme ait Orta Asya'daki anıtsal yapılarda görülen çini süsleme, Gök Kubbe Camisi ile günümüze ulaşmıştır. Tacikistan'daki diğer yapılarda da çini süslemelerin olması gerekiyordu. Ancak mevcut yapılarda taçkapıların korunduğu, süslemelerin ise günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan Hatlon bölgesi türbelerinde taçkapılar daha kütlesel bir duruş sunmaktadır.

4.5.2. Kuleler (Güldesteler)

Orta Asya mimarisinde özellikle anıtsal yapıların ana cephelerinin köşelerine yerleştirilmiş kuleler, yapılarının cephelerini hareketlendiren önemli bir mimari elemandır. Orta Asya mimarlık tarihi terminolojisine, yerel adlandırmaya özgü "güldeste" şeklinde girmiştir[504]. Türk-İslâm mimarisinde yaygın olarak kullanılan kuleler geleneksel Orta Asya minarelerine özgü, silindir gövde ve üstte fener şeklinde bir şerefeyle sonlandırılmış bir forma sahiptir. İlk örneklere bakıldığında kervansaraylarda ve medreselerde sıklıkla kullanılan kuleler, Tacikistan'ın medrese mimarisinde karşımıza çıkmaktadır.

Kubâdiyan'da Hoca Meşed, Konibadam'da Mir Recep Dodko, Hisar'da Eski ve Yeni medreselerde, cephelerin köşelerinde yer alan kulelerin gövdeleri beden duvarlarını çok fazla aşmayan yüksekliktedir. Hoca Meşed ve Yeni medreselerinin kuleleri restorasyonlarda tamamlanmamıştır. O nedenle diğer iki medresedeki kuleler özgünlüğünü koruyarak günümüze ulaşabilmiş nadir örneklerdendir. Her iki yapıdaki kulelerin gövde yüksekliği, bitişiğindeki beden duvarının sonlandığı üst seviyeye kadardır. Bu noktadan sonra, kulelerin üstleri

[504] Galina A. Pugaçenkova, L. İ. Rempel, **a.g.e.**, s. 287.; Rustam Mukimov, **a.g.e.**, s. 360.

kubbeyle örtülü fener şeklinde şerefeyle tamamlanmaktadır. Kulelerin uygulandığı geleneksel cephe özelliği XIX. yüzyıla ait İsfara'da Oim ve Istravşan'da Rüstem Bey medreselerinde devam ettirilmiştir.

4.5.3. Minareler

Tacikistan'ın tarihi mimari kültürü dahilinde minareler oldukça az sayıda günümüze ulaşmıştır. Orta Asya mimari geleneğinde, XI-XVIII. yüzyıl camilerinde minarelerin görülmesi, Tacikistan'daki cami mimarisinde bu elemanın olması gerektiğini düşündürmektedir. Ancak çok kez tahribata uğrayan yapıların minarelerinin günümüze ulaşmamış olması mümkündür. Bu bağlamda sadece Zerafşan Vadisi'nde harap vaziyetteki minarelerin bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir.

4.5.4. Mihraplar

İslamiyetin başlangıcından beri var olan mihrap, VIII. yüzyılda Emevi mimarisiyle belirgin bir forma kavuşmuştur[505]. Yapılarda kıbleyi yani Kabe'yi göstermesi bakımından önemli bir mimari unsuru oluşturan mihrap, yoğun süsleme ve dekoratif özellikleriyle İslâm sanatının sembolik bir unsurudur[506]. Mimari üslupların gelişimi paralelinde, mihraplarda da farklı formlar meydana getirilmiştir. Çerçeve, kuşatma kemeri, niş ve kavsaradan meydana gelen mihrap inşa edildiği dönemlere özgü bir üslupta betimlenmiştir. En dikkat çekici örneklerden ikisi de Tacikistan'da tespit edilmiştir. XI-XII. yüzyıla tarihlendirilen bu örneklerden Fergana bölgesindeki Aşt mihrabı (Heşt Sahabe) kayda değer bir süsleme özelliğiyle ait olduğu yüzyılın süsleme unsurlarını günümüze ulaştıran bir örnektedir. Bir diğeri, İskodar Köyü Camisi mihrabı için de geçerli olan bu özelliklerin yanında İslâm sanatında en erken tarihli ahşap mihraptır[507]. İki mihrap da enine dikdörtgen planlı bir niş ve üstte çeyrek küre kavsarayla sonlandırılmıştır. Bunların dışında Kubâdiyan'da Hoca Meşed Medresesi'nin mescit mihrabını da bu kapsamda ele almak gerekmektedir. Burda mihrap, yarım

[505] Ömür Bakırer, **Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 1.
[506] Oleg Grabar, **İslâm Sanatının Oluşumu**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 93.
[507] Ömür Bakırer, **a.g.e.**, s. 5.

daire planlı ve üzeri çeyrek küre kavsarayla örtülüdür. Kavsara içindeki geometrik tuğla süsleme ve nişteki terrakotta süsleme kuşağı Kuzey Horasan mimarlık okulunun[508] üslubunu yansıtmaktadır. XI-XII. yüzyıla ait bu mihrap nişleri genel itibariyle, enine dikdörtgen veya yarım daire planlı olup üstleri çeyrek küre kavsarayla örtülüdür. İskodar Camisi mihrabı haricindekilerin çerçeveleri günümüze ulaşmamıştır.

XIV. yüzyıla ait Pencikent'te Muhammed Başara Türbesi'nin mihrabı daha sonraki yüzyıllara ait mihrap formu ve süslemeleri hakkında bilgi vermektedir. Mihrap, enine dikdörtgen planı devam ettirirken kavsarası kemerlidir. Kuşatma kemeri önceki örneklerden farklı olarak iki yandaki sütunçelere oturmaktadır. Çerçevedeki farklılık ise alınlıktaki ayetliktir.

XV. yüzyıl ve sonrasında mihrap nişleri genelde beş kenarlı olup kavsara içleri mukarnaslarla doldurulmuş veya sade tutulmuştur. Bu dönemde mihrapların, kıble duvarının ortasında enine dikdörtgen planlı veya beş kenarlı bir birimin dip duvarına yerleştirildiği görülmektedir. İsfara'da Abdullah Han, Istravşan'da Gök Kubbe, Duşanbe'de Yakubî Çarkî camilerinin mihrapları bu özelliğe sahiptir. Diğer ikisine karşın Gök Kubbe Camisi'nin mihrabını içine alan birimin kuşatma kemerinin kavsarası, mukarnaslarla doldurulmuş zengin bir dekorasyona sahiptir.

4.6. Süsleme

4.6.1. Geometrik

İslam sanatında geometrik süsleme her dönem vazgeçilmez bir süsleme öğesi olmuştur[509]. Tacikistan mimari yapılarında da sıklıkla uygulanan bu süslemelerin konumuz bakımından en erken örnekleri, XI-XII. yüzyıllara ait yapılarda görülmektedir. Sırsız tuğlaların yatay, dikey ve diyagonal bir şekilde

[508] Kuzey Horasan mimarlık okulu için bkz.: Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s.194.

[509] Selçuk Mülayim, **Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s. 7; a. mlf., "Geometrik Kompozisyonların Çözümlenmesine Bir Yaklaşım (Niğde Sungur Bey Camisi ahşap kapı kanatları üzerine bir deneme)", **Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi**, I, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1982, s. 51; a. mlf., **Değişimin Tanıkları Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi**, Kanüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 172.

yerleştirilip birbirini keserek veya devam ettirerek oluşturulduğu kırık hatlı bu süslemeler, Horasan ve Harezm bölgelerindeki XI-XII. mimarisini şekillendiren Kuzey Horasan mimarlık ekolünün bir ürünüdür. Türkmenistan ve Özbekistan'daki bu dönem mimari yapılarında yoğunlukla görülen geometrik üslubun Tacikistan'daki uygulamalarını ise, Kubâdiyan, Tursunzade şehrine yakın kesim ve Huttal bölgesi oluşturmaktadır. Yapıların mevcut yayılım alanları, bu ekolün Maveraünnehir bölgesinin doğusundaki doğal sınırlarını da göstermektedir.

Yukarıda belirttiğimiz bölgelerdeki yapılardan Hoca Nakşiran türbeleri ve Kubâdiyan'da Hoca Durbod Türbesi, dış cepheye karşın iç duvarlarında ve geçiş unsurlarında geometrik süslemelere sahiptir. Hoca Nakşiran II Nolu Türbe'nin süslemelerinin geneli, ait olduğu yüzyılın Orta Asya yapılarıyla benzer özellikleri taşımaktadır. Yapının giriş açıklığının üstündeki geometrik desenlerle süslü çerçevesi, Ribat-ı Melik Kervansarayı'nın taçkapısındaki süsleme kuşağında görülen yıldız-haç kompozisyonu[510] ile benzerdir. Kubâdiyan'da Hoca Meşed Türbesi ise hem dış cephelerde hem de iç mekanlarda yoğun geometrik süslemelerle bezenmiştir. Yapının Tirmiz'de Sultan Saadet Türbeleri ve Türkmenistan'daki XI-XII. yüzyıl yapılarıyla benzer süslemeleri dikkat çekmektedir. Özellikle Türkmenistan'da Alemberdar Türbesin'in güneybatı duvarındaki sivri kemerli nişin içindeki ve Talhatan Baba Camisi'nin iç ve dış duvarlarındaki eşkenar dörtgenlerden oluşan süslemelerin özdeşliği, medresenin inşa edildiği dönemi yansıtması bakımından da önemlidir. Yine yapının taçkapısının çerçevesindeki yazı kuşağını dışta sınırlandıran zencirek silmeler Ribat-ı Melik Kervansarayı'nın taçkapısındaki benzer uygulamayı[511] tekrar etmektedir. Hulbuk Sarayı'nın taçkapı alınlığındaki ve kuşatma kemerini taşıyan sütunçe parçasındaki geometrik tuğla süslemeler yine bu döneme özgü süsleme unsurlarıdır.

XIV. yüzyıla ait Muhammed Başara Türbesi, geometrik süslemenin yer aldığı Tacikistan'daki bir diğer yapıdır. Mihrap nişinin dip duvarında ve taçkapı

[510] Selçuk Mülayim, **Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler**, s. 48.
[511] Selçuk Mülayim, **Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler**, s. 48.

içindeki karşılıklı yüzeysel nişlerin içlerinde çokgenlerden meydana gelen girift geometrik süslemeler bulunmaktadır. Burada mihrap içindeki süslemeler kırmızı boya kullanılarak kalemişi tekniğiyle yapılmıştır. Diğer süslemelerde türkuaz çiniler kullanılmıştır. Mevcut geometrik süslemeler, Semerkand'da XIV. yüzyıla ait Şah Zinde türbeleriyle benzer özellikleri taşımaktadır.

XVI-XVII. yüzyıl yapılarından sadece Istravşan'da Gök Kubbe Camisi'nin çini plaka ve mozaiklerinde geometrik desenler yer almaktadır. Buradaki içleri bitkisel desenlerle süslenmiş plakalardan oluşan yıldız-haç ve yıldız-altıgen kompozisyonları[512] Tacikistan'daki bu döneme ait tek örnek özelliğini taşımaktadır.

Tacikistan'daki mimari yapıların hemen hemen her döneminde yıldız-altıgen kompozisyonun süslemelerde yer aldığı görülmektedir. Bu kompozisyonun en erken tarihli örneği, Hoca Nakşiran II Nolu Türbe'dedir. Tuğlaların yüksek kabartma izlenimi uyandıracak şekilde yan yana yatay ve dikey yerleştirilmesiyle oluşturulan bu süsleme kompozisyonu, Muhammed Başara Türbesi'nde taçkapı mihrabiyelerinin çerçevelerindeki bordürlerde yer almaktadır. Terrakotta ile yapılmış bu kompozisyonda haç ve yıldız şekillerinin içleri palmetlerle doldurulmuştur. Gök Kubbe Camisi'nde ise bu kompozisyon bitkisel zeminli mavi çinilerle oluşturulmuştur.

İncelediğimiz yapılarda yine her dönemde uygulanmış diğer bir geometrik süsleme ise "çark-ı felek (Gamalı Haç)"tir. Bu süsleme unsuru en erken Hoca Meşed Medresesi'nin doğu mekanındaki körkemerlerde, Hulbuk Sarayı'nın taçkapısında, Aşt ve İskodar mihraplarında görülmektedir. Aşt mihrabının kavsarasının içindeki madalyonda görülen çark-ı felekler ile birini kesen kıvrımlı dallardan meydana gelen kompozisyon, Dandanakan Camisi'nin sütunçe gövdesindeki mevcut geometrik kompozisyonun[513] neredeyse tekrarıdır. Sonraki dönemde ise Muhammed Başara Türbesi'nin taçkapı sütunçelerinin gövdesinde birbirini kesen kırık çizgilerle meydana getirilmiştir. Bu süsleme, Gök Kubbe

[512] A. J. Lee, "İslamic Star Patterns", **Muqarnas**, BRILL, 1987, s. 186.
[513] Sergey Hmelnitsky, **Mejdu Samanidami i Mongolami Arhitektura Srednei Azii XI- naçala XIII vv.**, s. 80-81.

Camisinde ise XVI. yüzyıl yapılarına özgü bir şekilde sırlı tuğlalarla meydana getirilmiştir.

4.6.2. Bitkisel

Bitkisel süsleme, Orta Asya mimarisinde geometrik süslemeye paralel bir kullanım yaygınlığına sahiptir. Özellikle XI-XII. yüzyıl bitkisel süslemelerinde Samarra üslubunun[514] kaynaklık ettiği stilize edilmiş bitkisel desenler dikkat çekmektedir. Tacikistan'daki yapılarda ise bitkisel süsleme, daha çok X-XIV. yüzyıl yapılarında görülmektedir. Kubâdiyan'da X-XII. yüzyıla ait Hoca Meşed ve Tursunzade'de Hoca Nakşiran 2 nolu türbelerinin taçkapı çerçevesi kitabelerinin günümüze ulaşan kısımlarındaki yazıların zemini, kıvrım dallarından oluşan bitkisel süslemeyle zenginleştirilmiştir. Aynı döneme ait yapılardan Hulbuk Sarayı alçı panolarında yine bitkisel süslemelere yer verilmiştir.

Bitkisel süslemenin en yoğun uygulandığı eserler, İskodar Köyü Camisi Mihrabı, Aşt Mihrabı; Oburdan, Kurut, Fatmev ve Urmitan camilerinde bulunmuş ahşap sütunlarda ve Çorku'da Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi'nin ahşap konstrüksiyonunda yer almaktadır. Bu eserler, X-XII. yüzyıla ait palmet, rûmi ve bunlardan meydana gelen kıvrım dal kompozisyonlarının dikkat çekici örnekleri olmakla birlikte Samarra B ve C üslubunun[515] özelliklerini taşımaktadır.

XIV. yüzyıla ait Muhammed Başara Türbesi'nin taçkapı çerçevesindeki kitabe kuşağının zemininde, sütunce başlıklarında ve mihrap alınlığındaki ayetliğin zemininde yer alan terrakotta ve çinilerdeki, palmet ve Rûmilerden oluşan kıvrım süslemeleri Tacikistan mimari kültürü bakımından bu yüzyıla ait nadir birer örnektedir.

XVI-XVIII. yüzyıla ait bitkisel süsleme unsuları sadece Gök Kubbe Camisi'nin hariminin kuzey cephesinde ve ana bölümün alt seviyesini kuşatan

[514] Oktay Aslanapa, "Sâmerrâ (III. Kısım)", **İA**, C. 10, s. 146-147; Semra Ögel, "Anadolu Ağaç Oymacılığında Mail Kesim", **Sanat Tarihi Yıllığı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1965, s. 110; Celâl Esad Arseven, **Türk Sanatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 44-45; Oleg Grabar, **a.g.e.**, s. 151; Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 238, 248; Suut K. Yetkin, **a.g.e.**, s. 145-146.
[515] Oktay Aslanapa, **a.g.m.**, s. 146-147.

çinilerde yer almaktadır. Burada çini kompozisyonlar beyaz, sarı ve lacivert renkli palmet, rûmi ve tomurcuklardan oluşan kıvrık dal desenleriyle doldurulmuştur.

4.6.3. Figürlü

İslam sanatında figürlü süslemeler ilk olarak Emevi devrinde görülmeye başlamıştır[516]. Yine Abbasi devrinde Türk askerlerin yerleştirildiği Samarra'daki Cavsak ul-Hakanî sarayında figürlü süslemelere yer verilmiştir[517]. Sonraki dönemlerde Büyük Selçuklularla birlikte figür açık veya gizli bir biçimde süsleme kompoziyonlarına işlenmiştir.

Figürlü süslemeye, XI-XIV. yüzyıl mimari eserlerinde kısmen yer verilmiştir. Genel olarak, figürler stilize, oldukça detayda ve gizlidir. XI-XII. yüzyıla ait Çorku'da Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi'nin ahşap konsollarında stilize yırtıcı kuş ve balık tasvirleri yer almaktadır. Zerafşan Vadisi'nde bulunmuş ahşap sütun başlıklarında yine stilize kuş, balık ve insan maskları görülmektedir. Açık bir şekilde tasvir edilmiş tavus kuşu, aslan başları ve insan figürleri ise istisnai olarak Hulbuk Sarayı'nın alçı süslemelerinde ve fresklerinde bulunmaktadır.

XIV. yüzyıla ait Muhammed Başara Türbesi bu noktada dikkat çekidir. Bu yüzyılda ve sonrasında daha da azalan stilize figüratif süsleme, türbenin taçkapısında kitabe kuşağının zeminine gizlenmiş stilize balıkla nadir bir örnek oluşturmaktadır. Bu yapının dışında, Tacikistan yapılarında bu tür bir süsleme görülmemektedir.

4.6.4. Hat

İslam sanatının önemli bir alanını temsil eden hat, Kur'an-ı Kerim'den ayetlerin ve hadislerin yanında mimari yapıların banisi, inşa tarihi gibi önemli bilgilerin yer aldığı dekoratif bir unsurdur. Orta Asya'da pek çok yapıda görülen hat, Tacikistan'daki tarihi mimari eserlerde oldukça azdır.

[516] Nusret Çam, **İslâmda Sanat Sanatta İslam**, Akçağ Yayım, Ankara, 1999, s. 46-47; Oleg Grabar, **a.g.e.**, s. 35-38.
[517] Mustafa Cezar, **a.g.e.**, s. 263.

XI-XII. yüzyıla ait Hoca Meşed ve Hoca Naksiran 2 nolu türbelerindeki taçkapı kitabe kuşağı izleri bu dönemdeki hat üslubuyla ilgili bir bilgi vermektedir. Burada kıvrım dallarından meydana getirilmiş zeminin üzerine sülüs hattı kullanmıştır. Belirttiğimiz yüzyıllarda kullanılan bir diğer hat üslubu ise kûfî'dir. Çorku'da Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi'nin kitabe kuşağında oldukça süslü bir zemine sahip çiçekli kûfî hattı dikkat çekmektedir. İskodar Mihrabı'nın kitabe kuşağında ve Aşt mihrabı nişinin kuşatma kemerinde bu sefer daha sade tutulmuş bir kûfî hattı yer almaktadır.

XIV. yüzyıla ait Muhammed Başara Türbesi'nde sülüs, kûfî ve geometrik kûfî hatları birlikte kullanılmıştır. Dönem özelliklerini ustaca yansıtan her bir hat üslubunun estetik değeri oldukça yüksektir.

XV-XVIII. yüzyıl yapılarında yazı son derece nadirdir. Gök Kubbe ve Abdullah Han camileri hat unsurlarının bulunduğu yapılardır. Gök Kubbe Camisi'nin kubbe kasnağında kûfi hat kuşağı görülürken, harim taçkapısının kemeri içinde, geometrik kûfi hatla yazılmış çerçevelere yer verilmiştir. Abdullah Han Camisi'nde ise, mihrabın iki yan duvarında, çerçeve içine alınmış tâ'lik hattında şiirler bulunmaktadır. Bu yazılar XIX. yüzyıla aittir.

SONUÇ

Orta Asya'nın güneybatısında Amu Derya ve Pamir Dağları'nın önünde uzanan Tacikistan'ın tarihi coğrafyası, antik dönemde Baktriya ve Soğdiyana; İslâm döneminde Fergana ve Horasan bölgelerinin dahilindedir. Akamenid, Yunan, Sasani, Kuşan ve Soğd kültürlerini barındıran Tacikistan, VIII. yüzyılda Emevilerin ilk İslâm fetihlerine sahne olmuştur. Samânî döneminde tamamen İslâmlaşan bu bölge, XI. yüzyıldan itibaren Moğol dönemine kadar sanat tarihi bakımından ilk kayda değer mimari eserlerini bırakmıştır. Moğolların ardından XV. yüzyılda Timur ile canlanan mimari hareketlilikten Tacikistan da payını almıştır. Timurlu devri sonrasında Şeybaniler, mimari kültüre önem verirken XVIII. yüzyılın sonrasındaki Hanlıklar arasındaki mücadeleler ve Rus işgaliyle ciddi bir gerileme dönemine girilmiştir.

Tacikistan'daki XI-XII. yüzyıl mimari yapıları, kuzeyde iki adet yapıyla sınırlı kalırken güneyde, özellikle Kubâdiyan Vadisi'ndeki anıtsal yapılarda belirgin bir üslubun varlığı tespit edilmektedir. Söz konusu olan, "Kuzey Horasan mimarlık ekolü"dür ve yapıların gerek plan tipinde gerekse süslemelerinde, çıkış noktası olan Serahs yapılarının özellikleri, gözle görülür bir şekilde ortadır. Kubâdiyan Vadisi'ndeki mimari eserler, Hulm ve Belh'e açılan doğal bir geçişe sahipken Tirmiz gibi önemli bir tarihi şehri barındıran Surkan Derya Vadisi (eski adı ile Çağaniyan Vadisi)'nin mimari yapılarıyla benzer bir gelişim sergilemiştir. Aynı durum Tursunzade'deki türbelerde daha etkindir. Surkan Derya Vadisi'nin hinterlandındaki Tursunzade yapıları, doğal bir etkileşimi yansıtırken Kubâdiyan yapıları, dağlarla ayrılan doğal sınırların ötesine geçmiştir. Bu durum, Hatlon bölgesindeki Hulbuk Sarayı için de geçerlidir. Türbe, cami, saray yapıları yanında Maveraünnehir'in erken tarihli bir medresesi de bu coğrafyada yer almıştır. Hulbuk Sarayı mimarisi ve süslemeleri Tirmiz Sarayı ile örtüşür. Türbe mimarisi kare plan şekli ve tromplu kubbeleriyle Türkmenistan ve Özbekistan'daki çağdaşlarından uzağa düşmemektedir. Tuğla ile oluşturulmuş geometrik süslemeler Kubadiyan ve Tursunzade'deki yapılardan Anadolu'ya kadar yayılan bir üslubun doğudaki örneklerini teşkil etmektedir.

Selçuklu çağının zengin mimarisini duraklatan Moğol akınlarının etkileri Tacikistan'da da doğal olarak yaşandı. Bu durumun tespitini yapmak, XIV. yüzyılda inşa edilmiş tek yapı olan Pencikent yakınındaki Muhammed Başara Türbesi düşünüldüğünde güç değildir. Moğolların bugünkü Tacikistan coğrafyasına hâkimiyeti sonrasında, sanat tarihi bakımından mimari alanındaki ilerlemede yaklaşık 100-130 yıllık kayıp bir zaman bulunmaktadır. Tarihçilerin tespitiyle Moğolların uzunca bir süre kent yaşamını sekteye uğratması Tacikistan'da da belirgindir. Çünkü XI-XII. yüzyıl ile 1347 yılı arasında -Muhammed Başara Türbesi'nin inşa tarihini düşünürsek- deyim yerindeyse tek bir çivi bile çakılmamıştır. Çağatay ulusunun, Duva Han'ı ile birlikte Orta Asya'da başlayan mimari hareketlenmeler, Tacikistan'da, bu döneme ait Şah Zinde türbeleriyle aynı estetik değerlere haiz süslemelere sahip Muhammed Başara Türbesi'nde görülür. Bu dönemde Kuzeyde Fergana; güneyde Kubadiyân ve Hatlon ise mimari gelişmeler bakımından sönük kalmıştır.

XV-XVI. yüzyıl Timurlu Rönesans'ı ile Orta Asya sanatında yaşanan canlanmaların paralelinde Tacikistan'da da konumuz bakımından hareketlenmeler olmuştur. Dini mimaride ve mezar yapılarında anıtsal düzeye ulaşılmıştır. XVI. yüzyıla ait Istravşan'da Gök Kubbe ve İsfara'da Abdullah Han camileri, Tacikistan'da Timur devri mimarisinin devamını teşkil eden Şeybanilerin önemli hatıraları olmuştur. Mevcut yapılar, tromplu kubbeyle örtülü devasa bir orta mekan ile yanlarda çok kubbeli harim kuruluşlarıyla dönemin iktidarının başkentindeki eserleri yansıtmaktadırlardır. Türbe yapılarındaki gelişimin en zengin örneği, XV-XVI. yüzyıla ait Şeyh Muslihiddin Türbesi'yle değer kazanmıştır. Yapının simetrik planı, ziyarethane, gurhane ve hücrelerin belirli bir prensipte bir bütün oluşturması dikkat çekicidir. Bu yapının Hocent'te yer alması ve Fergana'da bulunan, anıtsallığı korunmuş tek yapı olması yer aldığı şehrin önemini de göstermektedir. Iştravşan, XV-XVI. yüzyıla ait türbeleriyle farklı tipte bir yapı grubunu ön plana çıkmaktadır. Hocent gibi önemli bir şehrin hemen güneyinde gelişen bu mimari yapılar, Sergey Hmelnitsky, tarafından "dönemin mimarlık ekolüne özgü yapılar" olarak

tanımlanmıştır[518]. Yapılar, ziyarethanelerinin en az iki cephesindeki taçkapılarıyla özgün bir özellik taşımaktadır. Bu dönem türbeleri iç mekanlarının üst örtü sistemiyle de ayrı bir yere sahiptir. Diğer yandan Hisar ve Kulab'daki türbelerde yatay genişleyen asimetrik bir plan ortaya çıkmıştır.

Tacikistan'da XV-XVI. yüzyıl ile canlanan mimari yapılar, XVII-XVIII. yüzyılda medrese yapılarıyla ön plana çıkmaktadır. Açık avlulu bu eğitim yapıları, ait oldukları yüzyılların mimari özelliklerini yansıtırlar. Türbe grubunda ise iptidai bir durum görülmektedir.

Orta Asya'nın karasal iklimi ve coğrafi yapısından kaynaklı olarak inşa malzemesinde kullanılan tuğla ve kerpiç, kaçınılmaz bir şekilde Tacikistan'daki yapılarda da hakimdir. Bunun yanında, erken dönem yapılarında, müzelerdeki ahşap desteklerden ve Çorku'da Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi'nin ahşap konstrüksiyonundan, XI-XII. yüzyıllarda ahşabın inşa malzemesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Taş malzeme ise sadece Hisar'daki Sengin Camisi'ndedir. Tuğla malzemenin verdiği süsleme rahatlığı, XI-XIV. yüzyıl yapılarının vazgeçilmez geçiş unsuru olan trompların içlerinin tezyinine kadar varmıştır. Tromplar, sivri kemerli ve kübik hacmin köşelerinde yer alan, vazgeçilmez estetik geçişlerdir. Bu unsurlar Timurlu devrindeki mimari atılımla yerini genel olarak pandantiflere bırakmıştır ve Tacikistan'daki bazı yapılarda bu geçişlerin zengin örnekleri mevcuttur. Istravşan'da Baba Tago-i Velî Türbesi bunların en sade olanıdır denebilir. İçleri eşkenar dörtgenlere yakın geometrik bir ağ ile hareketlendirilmiş geçişler, kubbe eteğini çok kollu bir yıldız görünümüne kavuşturmaktadır. İç bükey harekete sahip olan her bir dilim, açık bir derinlik etkisi yaratmaktadır. Abdülkadir Celoni ve Hocent'te Şeyh Muslihidin türbelerinde ise bu uygulama, dört yönde genişleyen kemerlerin ayaklarının iki yanındaki dev mukarnasların, karınları iç bükey tutulmuş kemerlere bağlanmasıyla zenginleştirilmiştir. Mevcut basit uygulamalar, XVII-XVIII. yüzyıl Tacikistan yapılarında da görülmektedir. Bu üst örtü sisteminin gelişim kaynağında ise Timurlu devri mimarisi ve özellikle Uluğ Bey'in kendisi başta olmak üzere Gıyaseddin Cemşid el-Kaşî ve Kadızade Rumî gibi bilim adamlarının astronomi ve

[518] Sergey Hmelnitsky, "İssledavanie Arkitekturnıh Pamyatnikov Ura-Tyube v 1959 g.", s. 130.

matematikte gerçekleştirdikleri atılımılardır. Üst örtü sistemindeki bu ilerleme yanında Tacikistan'ın güneyinde, hakim bir üst örtü tipi görülmektedir. Belhî tonoz adı verilen bu üst örtü, bu bölgedeki yerel bir örtü çeşidi olup kadim bir özelliğe sahiptir.

Timurlu devri mimarisinin karakteristik üslubu, silindirik yüksek kasnaklar, Tacikistan'daki iki anıtsal yapıda bulunmaktadır. Bu özelliği korunan Şeyh Muslihiddin Türbesi'nin üst örtüleri, dönemin bir diğer üslubu olan sırlı tuğlalarla oluşturulmuş süslemeler konusunda yetersiz kalmıştır. Bu süslemelerin tek örneği Gök Kubbe Camisi'nde görülür ve yapı, dönemin süsleme özelliklerine uygun, çini bezemeleriyle ön plandadır.

Çalışmamız ile Tacikistan'ın az bilinen, XI-XVIII. yüzyıla ait mimari eserlerinin tanınması sağlanmıştır ve bu eserlerin Orta Asya'nın güneybatısında nasıl bir mimari gelişim sergilediği ortaya konulmuştur. Diğer yandan incelediğimiz XI-XII. yüzyıllarda gelişen mimari eserlerin, bu yüzyıllardaki Anadolu Türk mimarisine kaynak olabilecek niteliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. XIV. yüzyıl ve sonrasında ise Orta Asya'nın kendine özgü mimari gelişimine bağlı olarak Tacikistan'daki mimarinin üslup özellikleri ayrıntılı olarak tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

AGACANOV, Sergey. G.: **Selçuklular**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.

AKA, İsmail: **Timur ve Devleti**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

AKA, İsmail: **Türk Dünyası Tarihi**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2009.

ALFORD, D., STEPHEN, C., JACK, F., İVES, D.: "Lake Sarez, Pamir Mountains, Tajikistan: Mountan Hazards and Development Assistance", **Mountain Reserch and Development**, 20 (1), s. 2000, s. 20-23.

ALGAR, Hamid: **Nakşibendîlik**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007.

ALGAR, Hamid: "Necmeddîn-i Kübrâ", **DİA**, C. 32, 2006, s. 500-506.

ALPARGU, Mehmet: "Türkistan Hanlıkları", **Türkler**, C. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 957-1045.

ALTUN, Ara: **Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1988.

ALTUN, Ara: "Orta Asya Türk Sanatı ile Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Mimarisi", **Mimar**

Başı Koca Sinan, **Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, C. 1, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1988, s. 34-44.

ARSEVEN, Celal. E.: **Türk Sanatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

ARSEVEN, Celal E.: **Türk Sanatı**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1970.

ARŞAVSKAYA, Z. A.,
RTVELADZE, E. V.,
HAKİMOV, Z. A.: **Srednevekovıy Pamyatniki Surkandari**, İzd.: Literaturı i İskusstvaİmeni Gafura Gulyama, Taşkent, 1982.

ASLANAPA, Oktay: "Uluğ Bey (1394 Sultaniye-1449 Horasan)", **Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1996, s. 55-60.

ASLANAPA, Oktay: **Türk Sanatı I-II**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1984.

ASLANAPA, Oktay: "Sâmerrâ (III. Kısım)", **İA**, C. 10; S. 146-147.

ATAHANOV, T. M.: **Arkeologiçeskaya Karta Tadjikistana Gissarskaya Dolina (Gissarskiy, Şehrinevskiy i Tursunzadevskiy Rayonı)**, A. Donişa, Duşanbe, 2015.

ATAHANOV, T. M.: "Mavzolei Mahdumi Azam v Gissare", **Materialı po Arheologii i İstorii Tadjikistana**, Doniş, Duşanbe, 1977, s. 95-110.

ATAHANOV, T. M.: "Otçet o Rabotah v Gissare v 1974 g.", **ART**, Vıp.: XIV (1974 g.), 1979, s. 231-242.

ATAHANOV, T. M.: T. M., "Mavzolei Mahdumi Azam v Gissare", **Materialı po Arheologii i İstorii Tadjikistana**, Doniş, Duşanbe, 1977, s. 95-110.

ATAHANOV, T. M.: "Otçet o Rabotah v Gissare v 1974 g.", **ART**, Vıp.: XIV (1974 g.), 1979, s. 231-242.

ATAHANOV, T. M., MAMADNAZAROV, M. H.: "Obsledovaniye Pamyatnikov Arkitekturı Gissarskoi Dolinıi, 1984-1985 gg.", **ART**, Vıp. XXV (1984 g.), 1994, s. 262-288.

AZİZOV, M**.:** **Yodgorihoi Memori Va Hunarhoi Mardumii Kulob**, İrfon, Duşanbe, 2006.

BABUR, Gazi Zahîreddin Muhammed: **Baburnâme**, Çev. R. R. Arat, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.

BAKIRER, Ömür: **Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih

Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

BAKIRER, Ömür: **Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1981.

BARTHOLD, Vasili. V.: **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1981.

BARTHOLD, Vasili. V.: "Hisar", **İA**, 5/1, s. 538-539.

BARTHOLD, W.: "Huttel", **İA**, 5/1., s. 620-621.

BARTHOLD, W.: "Sogd", **İA**, 10., s. 736-737.

BAYMATOVA, N. D.: "Mavzalei Gumbez – Pamyatnik Zoçestva Tadjikskogo Zodçestva XV-XVI vv.", **İzv. AN Tadj.SSR OON VİF**, No: 1-2 (29-30), Duşanbe, 1993 g., s. 40-62.

BEKSAÇ, A. Engin: "Zevvâre Cuma Camii", **DİA**, C. 44, s. 311.

BEKSAÇ, A. Engin: "Uluğ Bey Mederesesi", **DİA**, C. 42, s. 129-130.

BELENİTSKY, A. M.: "Mavzoley u Seleniya Sayat", **MİA SSSR**, No: 15, 1950 s. 207-210.

BLAİR, Shelia. S.: **The Monumental İnscriptions From Early İslamic Iran and Transoxiana**, BRILL, Leiden, 1992.

BOZKURT, Nebi: "Medrese", **DİA**, C. 28, s. 323-327.

BRENTJES, B.: "İslamic Art and Architecture in Central Asia", **Biannual Journal of Association of the Study of the Cultures of Central Asia**, Vol. XVI, 1993, s. 1-239.

BRETANİTSKY, L. S.: "Ob Odnom Maloizvestnom Pamyatnike Tadjikskogo Zodçestva", **MİA SSSR**, No. 66, s. 325-357.

BRETANİTSKY, L. S.: "Arkitekturnıe Pamyatniki Gissara", No 15, **MİA SSSR**, 1950, s. 199-206.

CANTAY, Tanju: "Avlu", **DİA**, C. 4, 120-123.

Cüveynî: **Tarih-i Cihan Güşa**, Çev. M. Öztürk, I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

ÇETİN, Osman: "Horasan", **DİA**, C. 18, s. 234-241.

ÇAM, Nusret: **İslâmda Sanat Sanatta İslam**, Akçağ Yayım, Ankara, 1999.

ÇEŞMELİ, İbrahim: İbrahim Çeşmeli, "Bronz Çağından Erken Orta Çağa Orta Asya Tapınakları", **Art-Sanat**, 1/2014, s. 19-33.

ÇEŞMELİ, İbrahim: "Budist Mimarisinin Orta Asya'daki Gelişimi", **Mimarlık ve Dekorasyon**, 196, 2010, s. 76-84.

ÇEŞMELİ, İbrahim: Antik Çağ'dan, 13. Yüzyıla Kadar Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisi, **Arkeoloji ve Sanat Yayınları**, İstanbul,

2007.

ÇEŞMELİ, İbrahim: "Soğdlularda Sosyo-Kültürel Yapı ve Sanat Sogdiana / 5-8. Yüzyıllar", **Mimarlık & Dekorasyon**, İstanbul, 2007, 130-141.

ÇEŞMELİ, İbrahim: "Orta Asya Camilerinde Tipoloji (7-13. yüzyıllar)", **Sanat Dünyamız**, Sayı: 103, 2007, s. 315-333.

ÇEŞMELİ, İbrahim: **Orta Asya Camilerinde Tipoloji (7-13.Yüzyıllar)**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul, 2005.

ÇORUHLU, Yaşar: "İsfahan Cuma Camii", **DİA**, C. 22, s. 504-506.

DANİ, A. N., MASSON, V. M. (Ed.): **History of Civilization of Central Asia**, V. I, UNESCO Publishing, Paris, 1992.

DAVİDOVİÇ, E. A.,
LİTVİNSKY, Boris. A.: "Oçerki Arkeologii Rayoni İsfara", **TRUDI**, T. 35, 1955, s. 3-229.

DENİKE, Boris: "Batı Türkistan'da Ahşap Oymalı Birkaç Abide", Çev. A. O. Uysal, **Vakıflar Dergisi**, S. XX, s. 29-38.

DEMİRAL, Ali O.: **Bulgarların Menşei Hakkında Orta Asya İhtimali**, Gazi Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2006.

DEMİRALP, Yekta: **Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

DEWEESE, D.: "The Eclipse of the Kubravıyah in Central Asia", **İranian Studies**, V. 21, No. 1/2, s. 45-83.

DUĞLAT, Mirza Haydar.: **Tarih-i Reşidî**, Çev. Osman Karatay Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.

DYAKONOV, M. M.: "Arkeologiçeskiye Rabotı Nijnem Teçenii Reki Kafirnigana (Kobadiama) (1950-1951 gg.)", **MİA SSSR**, No: 37, s. 253-294.

EKER, Süer: "Orta Asya'nın İrani Halkı Tacikler ve Bağımsızlığının 20. Yılında Tacikistan (I)", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Güz (15), Ankara, 2011, s. 349-398.

El-Belâzurî: **Fütûhu'l-Büldân,** Çev. M. Fayda, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

FRYE, Richard N.: **Antik Çağlardan Türklerin Yayılmasına Orta Asya Mirası**, Çev. F. Tayanç-T. Tayanç, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009.

GHAFUROV, Babacon: **Tajiks Pre-Ancient, Ancient and Madieval History**, Part I, İrfon Publishing, Duşanbe, 2011.

GİBB, H. A. R. **Orta Asyada Arap Fütuhatı**, İstanbul, 1930.

GOLDEN, Peter. B **Türk Halklarının Tarihine Giriş**, Çev. O. Karatay, Karam Yayıncılık, Çorum, 2006.

GOLOMBEK, Lisa; DONALD, Wilber **The Timurid Architecture of İran and Turan**, Princeton Unversity Press, Princeton-New Jersey, 1988.

GRABAR, Oleg **İslâm Sanatının Oluşumu**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

GROUSSET, Réne **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999.

GULYAMOVA, E.: **Hulbuk / Stolitsa Huttalya**, İrfon, Duşanbe, 1969.

HAMADANİ, Agha H.: **The Life and Works of Sayyid Ali Hamadânî**, Qaid-i-Azam University, İslamabad, 2002.

HARMATTA, J. (Ed.): **History of Civilization of Central Asia**, V. II, UNESCO Publishing, Paris, 1994.

HASANOV, Z. B,

SAMOYLİK, P. T: "Arhitekturnıy Ansambl Şohi Homuş v Selenii Lyangar", **İstoriya i Kultura Kulyaba**, İzd.: Doniş, 1988, Duşanbe, s. 27.

HASOL, Doğan: **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, YEM

yayın, İstanbul, 2008.

HAVENİTH, H. B., BOURDEU C.: "Earthquake-Induced Landslide Hazards in Mountain Regions: A Review of Case Histories From Central Asia", **Geologica Belgica**, 13 (3), 2010, s. 135-150.

HERGÜL, Çağlayan: "Şeyh Muslihiddin Türbesi (Tacikistan-Hocent)", **TDİD**, XIV/1(Yaz 2014), s. 116-137.

HERGÜL, Çağlayan: "Tacikistan'da Moğol Öncesi Türk-İslam Mimarisi (11.-12. Yüzyıl)", **Ölümünün 50. Yılında Uluslararası M. Fuat Köprülü Türkoloji ve Beşeri Bilimler Sempozyumu (21-22 Kasım 2016) Bildirileri**, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2017, s. 309-339.

HMELNİTSKİY, Sergey G.: "İssledavanie Arkitekturnıh Pamyatnikov Ura-Tyube v 1959 g.", **TRUDI**, T. XXXI, 1961 g., s. 130-142.

HMELNİTSKİY, Sergey; NEGMATOV, Numan N.: "Mihrab V s. Aşt", **SA**, No:2, 1963, s. 192-202.

HMELNİTSKİY, Sergey: "Novodkrıtıy Pamyatnik Tajikskogo Zodçestva", **TRUDI Tadjikskogo Politehniçeskogo İnstituta**, Vıp.5, Duşanbe, 1970, s. 81-99.

HMELNİTSKİY, Sergey: "The Mousoleum of Muhammad Bosharo", **Muqarnas**, Vol. 7, BRILL, Cambridge,

Massachusett, 1990, s. 23-34.

HMELNİTSKİY, Sergey: **Mejdu Samânîdami i Mongalami Arhitektura Srednei Azii XI- naçala XIII vv**., I, Gamajun, Berlin, 1996.

HMELNİTSKİY, Sergey: **Hodja Maşad**, Gamajun, Berlin, 2001.

HMELNİTSKİY, Sergey: **Çorku**, İzd.: Gamajun, Berlin, 2002.

HUGHES, Katherine: **Samanid Material Culture and İdentity Formation Post-Soviet Tajikistan**, Thesis of PHD, Art and Archaeologi Depertmant SOAS, University of London, 2014.

İbnü'l Esir: **El-Kâmil Fi't Târih Tercümesi**, Bahar Yayınları, IV, İstanbul.

KAFALI, Mustafa: **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005.

KAFESLİOĞLU, İbrahim: **Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984.

KAFKASYALI, Muhammet S., TACİBAYEV, Raşid: "Tacikistan: Kurgusal Kuruluştan Kurgusal Politikalara", **TDİD**, XII/1 (2012, Yaz), s. 239-266.

KAMOL, Hamza: **İstoriya Mazarov Severnogo Tadjikistana**, Naşriyoti Devaştiç, Duşanbe, 2005.

KARATAY, Osman: "Bulgarların Orta Asya Bağlantısı: Yeni Bir İpucu", Ed. R. Kılıç, **Mustafa Keskin Armağanı**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 643-650.

KÖYMEN, Mehmet A.: **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1984.

KÖYMEN, Mehmet A.: **Alparslan Ve Zamanı**, I, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.

KUBAN, Doğan: **Batıya Göçün Sanatsal Evreleri**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993.

KUBAN, Doğan: **Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Anahatları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

KURAN, Aptullah: "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi", **Selçuklular'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Mimarlık**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 35-46.

Kur'an-ı Kerim (Meâli) Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2013.

KURT, Halil: "Tacikistan (Fiziki ve Beşeri Çoğrafya)", **DİA**, C. 39, s. 345-346.

LEE, A. J.: "İslamic Star Patterns", **Muqarnas**, BRILL, 1987, s. 182-197.

LİVATYALI, Hüsnü Y.: "Uluğ Bey Zamanında Eğitim ve

Öğretim", **Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1996, s. 225-236.

LİTVİNSKY, Boris. A.: "Meçet-Namazgo v Kişlake Navgilem (İsfariskiy Rayon), Dokladı, **Akademii Nauk Tajikskoi SSR**, Vıp. 9, Stalinabad, 1953, 43-49.

LİTVİNSKY, Boris. A.: "Arkhitekturnıy Kompleks Hodja Nakşran", **TRUDI**, T. XVII, 1953, s. 121-138.

LİTVİNSKY, Boris. A.: **History of Civilization of central Asia**, V. III, UNESCO Publishing, Paris, 1996.

LİTVİSNKY, Boris. A.,
ZEİMAL, T. İ.: **Adjina-Tepa, İskusstva, Moskva, 1971.**

MAMADCANOVA, Saliya,,
MUKİMOV, Rustam: **Entsiklopeida Pamyatnikov Srednevekavaga Zodçestva Tadjikistana,** Meros, Duşanbe, 1993.

MANKOVSKAYA, L.. **Bukhara a Museum in the Open**, Gafur Gulyam Art and Literature Publishers, Tashkent, 1991.

MANYAHİNA, A. İ.: Arkeologiçeskie Rabotı Na Mavzoley Hodja Maşad v 1979 g.", **ART**, Vıp. 19, 1979, s. 278-292.

MANYAHİNA, A. İ.: "Mavzolei Çorku", **Miras-ı Niyogon**, Vıp. 4, İzd.: Şark-i Azod, Duşanbe, 1994, s. 102-105.

MANYAHİNA, A. İ.: "Mavzoley Hodja Maşad", **Mirosi Niyogon**, 3, Neş.: Şarki Ozod, Duşanbe, 1998, s. 49-51.

MERÇİL, Erdoğan: **Gazneliler Devleti Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.

MİRBABEV, Abdullocon: **İstoriya Madrasa Tadjikistana**, Meros, Duşanbe, 1994.

MİRBABEV, Abdullocon: "Madrasa Kanibadama i İsfarı Kak Pamyatniki Arhkitekturı", **ART**, Vıp. 14, İzd.: Doniş, Duşanbe, 1979, 375-377

MUHTAROV, Ahror,
NEGMATOV, Numan N.,
RANOV, V., YAKUBOV, Y.: "Drevnetadjikskaya Hudojestvennaya Obrabotka Glinı", **Pudaşestvie v Sogdianu**, İrfon, Duşanbe, 1982, s. 49-76.

MUHTAROV, Ahror: **İstorya Ura-Tyube**, Moskva, 1998.

MUHTAROV, Ahror: **Rezba po Deravu v Doline Zeravşana**, Nauka, Moskva, 1966.

MUKİMOV, Rustem: "Mavzoley Mahdumi Azam", **Hisorskiy Zapovednik i Evo Arhitekturnıe Pamyatniki,** Predsedatel: Numan N.

Negmatov, Duşanbe, 1993, s. 53-67.

MUKİMOV, Rustem: "Madrasai Kuhna", **Hisorskiy Zapovednik i Evo Arhitekturnıe Pamyatniki**, Predsedatel: Numan N. Negmatov, Duşanbe, 1993, s. 68-80.

MUKİMOV, Rustem,
MAMADCANOVA, Saliya: **Arhitekturnoe Nasledie Hudjanda**, Meras, 1993.

MUKİMOV, Rustem: **İstoriya i Teoriya Zodçestva Tadjikistana**, Meros, Duşanbe, 2002.

MUKİMOV, Rustem,
MAMADCANOVA, Saliya: **Zodçestvo Tadjikistana**, Maorif, Duşanbe, 1990.

MUKİMOV, Rustem,
MAMADCANOVA, Saliya: **Kirapal – İstravşan – Ura-Tyube**, İzd.: Meros, Duşanbe, 1993.

MUZARFFERÎ,Muhammadali,
KAMOL, Hamza,
NABOTZODA, Zainuddin: **Coyhoi Mukaddisi Toçikistan**, Devaştiç, Duşanbe, 2007.

MÜLAYİM, Selçuk: **Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

MÜLAYİM, Selçuk: "Geometrik Kompozisyonların

Çözümlenmesine Bir Yaklaşım (Niğde Sungur Bey Camisi ahşap kapı kanatları üzerine bir deneme)", **Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi**, I, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1982, 51-62.

MÜLAYİM, Selçuk: **Değişimin Tanıkları Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi**, Kanüs Yayınları, İstanbul, 1999.

MÜLAYİM, Selçuk: "Mukarnas", **DİA**, C. 31, s. 126-128.

Narshakhī: **The History of Bukhara**, Çev. R. N. Frye, The Madivel Academy of America, Cambridge, Massachusetts, 1954.

Narşahî: **Târîh-i Buhârâ**, Çev. Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.

NAZİLOV, D. A.: "K Voprusu Rekonstruktsii Mazara Hazreti Burha v Vahioi Bolo", **İzv. AH Tadj.SSR OON, Seriya: VİF**, No 4 (28), 1992, s. 58-62.

NEGMATOV, Numan N.: "Mavzolei Tuba-Han", **İzv. AN Tadj.SSR OON**, 14, 1957, s. 45-61.

NEGMATOV, Numan N.: "Stranitsı iz İstorii Hodjenta", **Arkeologi Rasskazvayut**, Tadjikgosizdat, Stalinabad, 1959, s. 67-85.

NEGMATOV, Numan N.: "K İstorii Hodjentskoi Tsitadeli", **İzv. AN Tadj.SSR.OON**, Vıp. 1 (28),1962, s. 51-

65.

NEGMATOV, Numan N., SALTOVSKAYA, E. D.: "A Rabotah Hodjentsko-Ustruşanskogo Otryada v 1960 g.", **ART**, Vıp. VIII (1960 g.), 1962, s.69-89.

NEGMATOV, Numan N.: "Somgor", **Materialınaya Kulıtura Tadjikistana**, Duşanbe, 1968, s. 116-141.

NEGMATOV, Numan N., MAMADCANOVA, Saliya: "Mavzolei Mir Saida Hamadoni V Kulyabe: Arkitektura i Restavratsiya", **İstorya i Kultura Kulyaba**, izd.: Doniş, 1988, Duşanbe, s. 17-21.

NEGMATOV, Numan (Ed.): **Hisarskiy Zapovednik i Yevo Arhitekturnıe Pamyatniki**, Duşanbe, 1993.

NEGMATOV, Numan N.: "Reanimatsiya Hudjandskoi Kreposti", **Merosi Neyogon**, 2001/5, İzd.: Şark-i Azad, Duşanbe, 2001, s. 42-46.

NEGMATOV, Numan N.: "Madrasa Mirradjab Dodkho", **ART**, Vıp. XV,1975, s. 336-353.

NEMTSEVA, N. B.: "Arheologiçeskie İssledovaniya u Mavzolaya Şeikha Muslihiddina v. g. Leninabade", **ART**, Vıp. VIII (1960 g.), 1962, s. 153-154.

NURMUHAMMEDOĞLU, **Hoca Ahmed Yesevi Türbesi**, (Haz.

Naim-Bek: Hayati Bice)Türk Exim Bank, Ankara, 1993.

O'KANE, Bernard: "Chaghatai Architecture and the Tomb of Tughluq Temür at Almaliq", **Muqarnas**, Vol. 21, BRILL, 2004, s. 277-287.

O'KANE, Bernard: "The Madrasa al-Ghıyasiyya at Khargırd", **Iran**, British İnstitute of Persian Studies, V. 14, 1974, s. 79-92.

OMOROV, Timurlan: "Türkistan'daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları", **TUBAV Bilim Dergisi**, 5/2, 2012, s. 7-18.

ÖGEL, Semra: "Anadolu Ağaç Oymacılığında Mail Kesim", **Sanat Tarihi Yıllığı**, S. 1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1965, s. 110-119.

ÖNEY, Gönül: **Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.

ÖZAYDIN, Abdülkerim: "Nizâmiye Medresesi", **DİA**, C. 33.

ÖZDEMİR, H. Ahmet: **Moğol İstilâsı ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı Cengiz ve Hülagü Dönemleri (612-656/1216-1258)**, İz yayıncılık, İstanbul, 2005.

ÖZDURAL, Alpay: "Gıyaseddin Jemshid el-Kashi and Stalactites", **METU JFA**, (10: 1-2), 1990, s. 31-49.

PİLYAVSKİY, V. A.: **Türkmenistanın Arkitektura Yadigarlikleri**, (R.: A. Garıev), Leningrad, 1974, s. 49.

PİRUMŞOEV, H. (Ed.): **İstoriya Tadjikskogo Naroda**, Tom IV, Doniş, Duşanbe, 2010.

PİYADEOĞLU, Cihan: **Güneş Ülkesi Horasan**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.

POPE, Arthur U.: **Persian Architecture**, Tahran, 1976.

PUGAÇENKOVA, Galina L., REMPEL, L. İ: **Vıdayuşiesya Pamyatniki Arkitekturı Uzbekistana**, Hudojestvennoy Literaturı UzSSR, Taşkent, 1988.

RAHİMOV, Nabidcon T.: **Mavzoley Hazreti Şah**, İzd: Nuri Marifat, Hudjand, 2002.

REMPEL, L. İ.: **Arkitekturnıy Ornament Uzbekistana**, Gosudarstvennoe İzdatelistvo Hudojestvennoy Literatur UzSSR, Taşkent, 1961.

ROEMER, Hans R.: "Timurlular", **İA**., 12/1, s. 346-370.

ROUX, Jean P.: **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, ev. L. Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.

ROUX, Jean P.: **Moğol İmparatorluğu Tarihi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.**

SAMOYLİK, P.,
YAKUBOV, Y: İstoriya İzuçenie Mavzoleya Şahı Homuş",

Akhbori Asarhoi Milli, No: 6, İzd.: Ecod, Duşanbe, 2005, s. 20-35.

SARAY, Mehmet: "Abdullah Han", **DİA**, C. 1, 1988, S. 104.

SAYILI, Aydın: **Uluğ Bey ve Semerkanddeki İlim Faaliyeti Hakkında Gıyasüddin-i Kâşî'nin Mektubu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991, 76-92.

SCHUYLER, Eugene: **Türkistan/Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2007.

SEVİM, Ali,

MERÇİL, Erdoğan: **Selçuklu Devletleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.

SİMÉON, Piérre: "Hulbuk: Architecture and Material Culture of the Capital of Bunijurides in Central Asia (Ninth and Elenevth Centuries)", **Muqarnas**, V. 29, BRILL, 2012, s. 385-421.

SWELİM, M. T.: "An İnterpretation of the Mosque of Sinan Pasha in Cairo", **Mukarnas**, BRILL, Vol. X, 1993, s. 98-107.

ŞARİPOV, A.: "Katibai Mehrobi İskodar", **Merasi Niyogon**, 2001/5, İzd.: Şark-i Azad, Duşanbe, 2001, s. 118-120.

ŞEŞEN, Ramazan: **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

TABBAA, Yasser: "The Muqarnas Dome: Its Origin and Meaning", **Muqarnas**, Vol. 3, BRILL, 1985, s. 61-74.

TAOTAV, Anvarşo: **İstoriçeskim Pamyatnikam Dolguyu Jizni**, İrfon, Duşanbe, 1986.

TURAN, Osman: **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1980.

TURANİ, Adnan: **Sanat Terimleri Sözlüğü**, Toplum Yayınevi, 1980, Ankara.

TÜRKOĞLU, İsmail: "Tacikistan (Tarih, Kültür ve Medeniyet)", **DİA**, C. 39, s. 347-351.

TÜRKOĞLU, İsmail: "Şeybaniler", **DİA**, C. 39, 2010, s. 45-47.

TÜRKOĞLU, İsmail: "Şebânî Han", **DİA**, C. 39, 2010, s. 43-44.

USTA, Aydın: **Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâmâniler Devleti 874-1005)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

VALİHOCAYEV, Baturhan: **Uluğ Bey Devri Medreseleri**, Çev. K. Eshenkulova, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, İstanbul, 2003.

V. G. VESELOVKİY, Rustam MUKİMOV, M. X. MAMADNAZAROV, Saliya. M. MAMADCANOV: **Arkitekturs Sovyetskogo Tadjikistana**, Stroyizdat, Moskova, 1987.

VORONİNA, Veronika L.: "Grobnitsa Emira Hamadoni", **Dokladı AN TadjSSR**, Vıp.: 7, 1953, s. 39-43.

VORONİNA, Veronika L.: "Reznoe Derevo Zarafşanskoi Dolını", **AN SSSR**, No: 15, 1950, s. 210-220.

VORONİNA, Veronika L.: **Narodnaya Arkitektura Severnogo Tadjikistana**, Literaturı po Stroitelistvu, Arhitekture i Stroitelnım Materialam, Moskva, 1959.

VORONİNA, Veronika L.: "Sırtsavıye Minaretı Vekhavyev Zerafşana", **TRUDI**, T. CXX, İzd.: Doniş, Duşanbe, 1960, s. 55-59.

VORONİNA, Veronika L., KRYUKOV, K. S.: "Mavzoley Muhammeda Boşaro", **Sbornik Drevnosti Srednevekove Naradov Srednei Azii**, Moskva, s.: 58-68.

WİLBER, Donald: **The Architecture of İslamic İran the II Khanid Period**, Princeton University Press, New Jersey, 1955.

YAZAR, Turgay: **Nahcivan'da Türk Mimarisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

YETKİN, Suut K.: **İslâm Ülkelerinde Sanat**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984.

YEZDÎ, Şefeddün Ali: **Emîr Timur (Zafernâme)**, Çev. A. Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.

YAKUBOV, Yu.: **Memnugahi Tarihiyu-Farhangi Vodii Hisor**, Duşanbe, 2015.

YAKUBOV, Yu., A., HUDJAGELDİEV: "Otçet o Raskopkah na Gorodişe Hulbuk v 2006 g.", **ART**, Vıp. 32, 2008, s. 115-175.

YAKUBOV, Yu., GULYAMOVA, E.: **Hulbuk Poytahti Kadimi Hatlon**, A. Doniş, Duşanbe, 2006.

YOROV, M.: "Sohranyatı Pamyatniki İstorii i Kulturı Tadjikskaga Haroda", **Mirası Niogon**, 1999/4, Şarki Azad, Duşanbe, s. 43-48.

YOSKA, E.: "Muhammed Ali Han Dönemi (1822–1842) Hokand Hanlığı-Osmanlı Devleti İlişkileri", **History Studies,** V. 3/3, 2011 s. 395-408.

ZEYMAL, E. B.: **Drevnosti Tadjikistana**, (Otvetstvennıy redaktör), Doniş, Duşanbe, 1985.

Arşiv Kaynakları

ABDULLAEV, K. A.:	"g. Kanibadam Medrese Mir-Radjab-Dadko, Obobşayuşie Materiali, Poliçennıe v Rezultai İssledovaniya Pmayatnika", Direktor, **Taj.SNRPM**, Ministerstvo Kultur Uzbekskoy SSR, Taşkent, 1976.
Adjina Han Türbesi 1974 yılına ait restorasyon projesi:	Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi.
Alim Dodko Camisi 1976 yılına ait restorasyon raporu:	Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi.
Mahdûmî Âzâm Türbesi 1974 yılına ait restorasyon projesi:	Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi.
Mir Recep Dodko Medresesi 1976 yılına ait Restorasyon Raporu:	Mir Recep Dodko Medresesi Müzesi Arşivi.
Sarı Türbe 1974 yılına ait restorasyon projesi:	Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi.
Şeyh Muslihiddin Türbesi 1982 yılına ait restorasyon raporu:	Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi.

Taş Havuz Türbesi 1989 yılına ait restorasyon projesi:	Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi.
Taş Havuz Türbesi 1950 yılına ait restorasyon projesi:	Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi.
Yeni Mederese 1950 yılına ait restorasyon projesi:	Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi.
Yeni Mederese restorasyon öncesine ait rölöve çizimleri:	Tacikistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arşivi.

EK:

Tablo1: İnşa Malzemesi[519]									
	Yapının adı	**Bulunduğu Yer**	**İnşa Tarihi**	**Tuğla**	**Kerpiç**	**Taş**	**Ahşap**	**Alçı**	**Çini**
1	Abdullah Han Camisi	İsfara	1583-1598	x					
2	Gök Kubbe Camisi (Abdüllatif Sultan Mescidi)	Istravşan	1530-1531	x					x
3	Alim Dodko Camisi	Pencikent	XVII-XVIII.yy	x					
4	Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi	Duşanbe	1597-1598	x					
5	Sengin Camisi	Eski Hisar	XIV-XV.yy	x		x			
6	Laylak Uya Camisi	Kubâdiyan Vadisi	XIV-XVI.yy		x				
7	Hoca Sarboz Camisi	Kubâdiyan Vadisi	XII-XII.yy		x				

[519] Tablonun "İnşa tarihi" sütununda, bazı kutucuklarda verdiğimiz sayfa yönlendirmeleri, katalogdaki ilgili eserin tarihinin kesin olarak bilinemediğine yönelik bilgi ve düşüncelerimizi aktarmaktadır. Günümüze ulaşmayan ve inşa malzemesiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmayan yapılara ait inşa malzemesine "-" çekilmiştir. İnşa Tarihi sütunundaki "Bkz. s." şeklindeki ibare için Tablo 1'e

8	Beşkend Namazgâhı	Kubâdiyan Vadisi	XII-XIII.yy		x				
9	Aini Minaresi	Zerafşan Vadisi	Bkz.s. 144		x				
10	Fatmev Köyü Minaresi	Zerafşan Vadisi	X-XII.yy		x				
11	Rarz Köyü Minaresi	Zerafşan Vadisi	X-XII.yy		x				
12	Hoca Ruşnai Türbesi	İsfara	IX-XII.yy	x	x				
13	Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi	İsfara	X-XII.yy				x		
14	Hoca Yelda Türbesi	İsfara	XI-XII.yy		x				
15	Şeyh Muslihiddin Türbesi	Hocent	XIV-XV.yy	x					
16	Hoca Bakırgan Türbesi	Hocent	Bkz. s.220	x					
17	Baba Tago-i Velî Türbesi	Istravşan	XV-XVI.yy	x					
18	Adjina Han	Istravşan	XVII-	x					

	Türbesi		XVIII.yy						
19	Sarı Türbe	Istravşan	XV-XVI.yy	x					
20	Hazreti Şah Türbesi	Istravşan	Bkz. s.266	x					
21	Hûdâyâr Velâmî Türbesi	Istravşan	XVII-XVIII.yy	x					
22	Abdülkadir Celoni Türbesi	Istravşan	XV-XVI.yy	x					
23	Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi)	Istravşan	XVII-XVIII.yy	x					
24	Muhammed Başara Türbesi	Pencikent	1342-1343	x					
25	Hazreti Burk Türbesi	Vakia Vadisi	Bkz. s.388	x					
26	Hoca Hatemi Âzâm Türbesi	Feyzabad	XVII.yy	x					
27	Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe	Tursunzade	XI-XII.yy	x					

28	Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe	Tursunzade	XI-XII.yy	x					
29	Mahdûmî Âzâm Türbesi	Eski Hisar	XVI-XVII.yy	x					
30	Mevlânâ Abidin Türbesi	Dangara	Bkz. s.401	x					
31	Hoca Mevlânâ Tacettin Türbesi	Dangara	XIV-XVI.yy	x					
32	Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi	Dangara	XVII-XVIII.yy	x					
33	Mir Seyyid Ali Hemedânî Türbesi	Kulab	XIV-XVI.yy	x					
34	Şahı Homuş Türbesi	Muminabad	XV-XVI.yy	x					
35	Hoca Said Türbesi	Kubâdiyan Vadisi	Bkz. s.456	x					
36	Hoca Durbad Türbesi	Kubâdiyan Vadisi	XI-XII.yy	x					
37	Hoca Sarboz	Kubâdiyan Vadisi	XI.yy		x				

	Türbesi								
38	Tillo Haloci Türbesi	Kubâdiyan Vadisi	X-XII.yy		x				
39	Mir Receb Dodko Medresesi	Konibadam	1659-1670	x					
40	Hoca Meşhed Medresesi	Kubâdiyan Vadisi	XI-XII.yy	x					
41	Eski Medrese	Eski Hisar	XVI-XVII.yy	x					
42	Yeni Medrese	Eski Hisar	XVI-XVII.yy	x					
43	Hocent Kalesi	Hocent	Bkz. s.606		x				
44	Hisar Kalesi	Eski Hisar	Bkz. s.613	x	x				
45	Hulbuk Sarayı	Vose	X-XI.yy	x	x				
46	Ak Türbe	Kubâdiyan Vadisi	XI-XII.yy		x				
47	Kum Türbe	Kubâdiyan Vadisi	XI-XII.yy		x				
48	Tuba Han Türbesi	Hocent	XIV.yy	x					
49	Emîr Seyyid Hüseynî	Hocent	Bkz. s.652	-	-				

	Türbesi								
50	Köhne Mescit	Kubâdiyan Vadisi	XIV-XV.yy	-	-				
51	Berlyaş Köyü Mescidi	Kubâdiyan Vadisi	XII-XIII.yy		x				
52	Yartı Gumbez Mescidi	Kubâdiyan Vadisi	XI-XII.yy	-	-				
53	Devlet Saray	Eski Hisar	Bkz. s.660	-	-	-	-	-	-
54	Kurut Köyü Camisi Ahşap Sütunu	Pencikent Müzesi	XI-XII.yy				x		
55	Urmitan Köyü Camisi Ahşap Sütunu	Pencikent Müzesi	XI-XII.yy				x		
56	Aşt (Sekiz Sahabe) Mihrabı	Duşanbe Milli Müzesi	X-XI.yy					x	
57	İskodar Köyü Camisi Mihrabı	K. Behzad Etnografya Müzesi	Bkz. s.679				x		

Tablo 2: Tuğla ve Kerpiç ölçüleri[520]					
	Yapının adı	**Bulunduğu Yer**	**İnşa Tarihi**	**Tuğla (cm)**	**Kerpiç (cm)**
1	Abdullah Han Camisi	İsfara	1583-1598	26x27x4-4,5	
2	Gök Kubbe Camisi (Abdüllatif Sultan Mescidi)	Istravşan	1530-1531	15x25x4; 25x25x5	
3	Alim Dodko Camisi	Pencikent	XVII-XVIII.yy	25x25x5	
4	Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi	Duşanbe	1597-1598	-	
5	Sengin Camisi	Eski Hisar	XIV-XV.yy	-	
6	Laylak Uya Camisi	Kubâdiyan Vadisi	XIV-XVI.yy		-
7	Hoca Sarboz Camisi	Kubâdiyan Vadisi	XII-XII.yy		27x27x5
8	Beşkend Namazgâhı	Kubâdiyan Vadisi	XII-XIII.yy		-
9	Aini Minaresi	Zerafşan Vadisi	Bkz.s.144		45x21x8
10	Fatmev Köyü Minaresi	Zerafşan Vadisi	X-XII.yy		40x20x10
11	Rarz Köyü Minaresi	Zerafşan Vadisi	X-XII.yy		35x18x7

[520] Tabloda "-" işareti, ölçüsü olmayan inşa malzemesini ifade etmektedir. Boş kısımlar yapının başka bir malzemeden inşa edildiğini göstermektedir. İnşa tarihi sütunundaki "Bkz. s." şeklindeki ibarenin açıklaması tablo 1'e ait dipnotta yer almaktadır.

12	Hoca Ruşnai Türbesi	İsfara	IX-XII.yy	29x19x4-4,5	-
13	Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi	İsfara	X-XII.yy		
14	Hoca Yelda Türbesi	İsfara	XI-XII.yy		-
15	Şeyh Muslihiddin Türbesi	Hocent	XIV-XV.yy	26x26x5; 27x27x5.5	
16	Hoca Bakırgan Türbesi	Hocent	Bkz.s.220	-	
17	Baba Tago-i Velî Türbesi	Istravşan	XV-XVI.yy	Uzn.: 25-17 h.: 5,6-6	
18	Adjina Han Türbesi	Istravşan	XVII-XVIII.yy	-	
19	Sarı Türbe	Istravşan	XV-XVI.yy	-	
20	Hazreti Şah Türbesi	Istravşan	Bkz.s.266	-	
21	Hûdâyâr Velâmî Türbesi	Istravşan	XVII-XVIII.yy	25x25x5	
22	Abdülkadir Celoni Türbesi	Istravşan	XV-XVI.yy	-	
23	Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi)	Istravşan	XVII-XVIII.yy	27x27x5	
24	Muhammed Başara Türbesi	Pencikent	1342-1343	23x24x3; 21-22x21-22x3; 23-24x23-24x5	

25	Hazreti Burk Türbesi	Vakia Vadisi	Bkz.s.388	24x24x5; 25x25x5	
26	Hoca Hatemi Âzâm Türbesi	Feyzabad	XVII.yy	-	
27	Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe	Tursunzade	XI-XII.yy	24,5-26,5x24,5-26,5x4-4,5	
28	Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe	Tursunzade	XI-XII.yy	24,5-26,5x24,5-26,5x4-4,5	
29	Mahdûmî Âzâm Türbesi	Eski Hisar	XVI-XVII.yy	26x26x5; 27,5x27,5x5; 28x28x5	
30	Mevlânâ Abidin Türbesi	Dangara	Bkz.s.401	-	
31	Hoca Mevlânâ Tacettin Türbesi	Dangara	XIV-XVI.yy	-	
32	Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi	Dangara	XVII-XVIII.yy	-	
33	Mir Seyyid Ali Hemedânî Türbesi	Kulab	XIV-XVI.yy	23x23x4-5	
34	Şahı Homuş Türbesi	Muminabad	XV-XVI.yy	25x25x4,5	
35	Hoca Said Türbesi	Kubâdiyan Vadisi	Bkz.s.456	-	
36	Hoca Durbad Türbesi	Kubâdiyan Vadisi	XI-XII.yy	25x26x5,5	

37	Hoca Sarboz Türbesi	Kubâdiyan Vadisi	XI.yy		25x25x4
38	Tillo Haloci Türbesi	Kubâdiyan Vadisi	X-XII.yy		-
39	Mir Receb Dodko Medresesi	Konibadam	1659-1670	-	
40	Hoca Meşhed Medresesi	Kubâdiyan Vadisi	XI-XII.yy	25x25x4,5	
41	Eski Medrese	Eski Hisar	XVI-XVII.yy	-	
42	Yeni Medrese	Eski Hisar	XVI-XVII.yy	-	
43	Hocent Kalesi	Hocent	Bkz.s.606		42x21x10; 52x28-32x15; 35x16x8 38x18x8
44	Hisar Kalesi	Eski Hisar	Bkz.s.613	22,5x22,5; 23x23x3; 23x23x4; 23x23x5; 24,5x24,5x4; 25x25x4; 25x25x5; 25,5x25,5x5; 26x26x4; 26x26x6	-
45	Hulbuk Sarayı	Vose	X-XI.yy	-	-
46	Ak Türbe	Kubâdiyan Vadisi	XI-XII.yy		26x26x4

47	Kum Türbe	Kubâdiyan Vadisi	XI-XII.yy		28x28x4-4,5
48	Tuba Han Türbesi	Hocent	XIV.yy	-	
49	Emîr Seyyid Hüseynî Türbesi	Hocent	Bkz.s.		
50	Köhne Mescit	Kubâdiyan Vadisi	XIV-XV.yy		
51	Berlyaş Köyü Mescidi	Kubâdiyan Vadisi	XII-XIII.yy		27x27x5-5,5
52	Yartı Gumbez Mescidi	Kubâdiyan Vadisi	XI-XII.yy		
53	Devlet Saray	Eski Hisar	Bkz.s.660		

Tablo 3: Geçiş Unsurları ve Örtü Sistemleri[521]								
	Yapının adı	**Bulunduğu Yer**	**İnşa Tarihi**	**Geçiş Unsurları**		**Örtü Sistemleri**		
				Tromp	Pandantif	Kubbe	Tonoz	Belhî Tonoz
1	Abdullah Han Camisi	İsfara	1583-1598	x		x		
2	Gök Kubbe Camisi (Abdüllatif Sultan Mescidi)	Istravşan	1530-1531	x		x		
3	Alim Dodko Camisi	Pencikent	XVII-XVIII. yy		x	x		
4	Mevlânâ Yakubî Çarkî Camisi	Duşanbe	1597-1598		x	x		
5	Sengin Camisi	Eski Hisar	XIV-XV.yy	x		x		
6	Laylak Uya Camisi	Kubâdiyan Vadisi	XIV-XVI.yy		x	x		x
7	Hoca Sarboz Camisi	Kubâdiyan Vadisi	XII-XII.yy	-	-	-	-	-
8	Beşkend Namazgâhı	Kubâdiyan Vadisi	XII-XIII.yy		x	x		

[521] Tabloda "-" işaretli kısımlar kubbesi olmayan, günümüze ulaşmayan ve üst örtüsü günümüze ulaşamayan yapılar için kullanılmıştır. İnşa tarihi sütunundaki "Bkz. s." şeklindeki ibarenin açıklaması tablo 1'e ait dipnotta yer almaktadır.

9	Aini Minaresi	Zerafşan Vadisi	Bkz.s.144	-	-	-	-	-
10	Fatmev Köyü Minaresi	Zerafşan Vadisi	X-XII.yy	-	-	-	-	-
11	Rarz Köyü Minaresi	Zerafşan Vadisi	X-XII.yy	-	-	-	-	-
12	Hoca Ruşnai Türbesi	İsfara	IX-XII.yy	x		-	-	-
13	Emir Hamza Hasti Padişah Türbesi	İsfara	X-XII.yy	-	-	-	-	-
14	Hoca Yelda Türbesi	İsfara	XI-XII.yy	x		-	-	-
15	Şeyh Muslihiddin Türbesi	Hocent	XIV-XV.yy		x	x		
16	Hoca Bakırgan Türbesi	Hocent	Bkz.s.220	-	-	-	-	-
17	Baba Tago-i Velî Türbesi	Istravşan	XV-XVI.yy		x	x		
18	Adjina Han Türbesi	Istravşan	XVII-XVIII.yy	x		x		
19	Sarı Türbe	Istravşan	XV-XVI.yy		x	x		
20	Hazreti Şah Türbesi	Istravşan	Bkz.s.266	-	-	-	-	-

21	Hûdâyâr Velâmî Türbesi	Istravşan	XVII-XVIII. yy		x	x		
22	Abdülkadir Celoni Türbesi	Istravşan	XV-XVI.yy		x	x		
23	Taş Havuz Türbesi (Şah Fuzal ibn Abbas Türbesi)	Istravşan	XVII-XVIII. yy		x	x		
24	Muhammed Başara Türbesi	Pencikent	1342-1343	x	x	x		
25	Hazreti Burk Türbesi	Vakia Vadisi	Bkz.s.388	-	-	-	-	-
26	Hoca Hatemi Âzâm Türbesi	Feyzabad	XVII.yy	x		x		
27	Hoca Nakşiran 1 Numaralı Türbe	Tursunzade	XI-XII.yy	-	-	-	-	-
28	Hoca Nakşiran 2 Numaralı Türbe	Tursunzade	XI-XII.yy	x		-	-	-
29	Mahdûmî Âzâm Türbesi	Eski Hisar	XVI-XVII.yy	x	x	x		

30	Mevlânâ Abidin Türbesi	Dangara	Bkz.s.401	-	-	x		
31	Hoca Mevlânâ Tacettin Türbesi	Dangara	XIV-XVI.yy	x		x		
32	Şeyh Şakîkî Belhî Türbesi	Dangara	XVII-XVIII.yy	-	-	-	-	-
33	Mir Seyyid Ali Hemedânî Türbesi	Kulab	XIV-XVI.yy	x	x	x	x	
34	Şahı Homuş Türbesi	Muminabad	XV-XVI.yy	x		x	x	
35	Hoca Said Türbesi	Kubâdiyan Vadisi	Bkz.s.456	x		x		x
36	Hoca Durbad Türbesi	Kubâdiyan Vadisi	XI-XII.yy	-	-	x		
37	Hoca Sarboz Türbesi	Kubâdiyan Vadisi	XI.yy	x	-	-	-	-
38	Tillo Haloci Türbesi	Kubâdiyan Vadisi	X-XII.yy	-	-	-	-	-
39	Mir Receb Dodko Medresesi	Konibadam	1659-1670	**x**	x	x	x	
40	Hoca Meşhed Medresesi	Kubâdiyan Vadisi	XI-XII.yy	x		x		

41	Eski Medrese	Eski Hisar	XVI-XVII.yy	x		x	x	x
42	Yeni Medrese	Eski Hisar	XVI-XVII.yy		x	x		x
43	Hocent Kalesi	Hocent	Bkz.s.606	-	-	-	-	-
44	Hisar Kalesi	Eski Hisar	Bkz.s.613		x	x		
45	Hulbuk Sarayı	Vose	X-XI.yy	-	-	-	-	-
46	Ak Türbe	Kubâdiyan Vadisi	XI-XII.yy	-	-	x		
47	Kum Türbe	Kubâdiyan Vadisi	XI-XII.yy	-	-	-	-	-
48	Tuba Han Türbesi	Hocent	XIV.yy	-	-	-	-	-
49	Emîr Seyyid Hüseynî Türbesi	Hocent	Bkz.s.652	-	-	-	-	-
50	Köhne Mescit	Kubâdiyan Vadisi	XIV-XV.yy	-	-	-	-	-
51	Berlyaş Köyü Mescidi	Kubâdiyan Vadisi	XII-XIII.yy	-	-	x		
52	Yartı Gumbez Mescidi	Kubâdiyan Vadisi	XI-XII.yy	-	-	x		

53	Devlet Saray	Eski Hisar	Bkz.s.660	-	-	-	-	-

ÖZGEÇMİŞ

Çağlayan Hergül, ilk ve orta öğrenimini, Alanya'da tamamladıktan sonra 2001 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi bölümü girerek 2006 yılında mezun olmuştur. Aynı yıl Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk-İslam Sanatı Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başlamıştır. 2008 yılında "Dikili ve Köylerindeki Türk Anıtları" başlıklı tezini tamamlamış, ardından doktora eğitimine başlamıştır.

2009 yılından bu yana koruma amaçlı imar planları ve restorasyonlar için çeşitli firmalara uzman sanat tarihçisi raporları hazırlamıştır.